

LIETUVI KATALIK MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

RINKTINIAI RAŠTAI

II

ROMA 1978

KONSTANTINAS AVIŽONIS

RINKTINIAI RAŠTAI

LIETUVI KATALIK MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

COLLECTED WORKS

II

ROMA 1978

LIETUVI KATALIK MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

RINKTINIAI RAŠTAI
II

Redagavo: A. Avižonien , R. Krasauskas

1978

Lietuvi Katalik Mokslo Akademija
Piazza della Pilotta 4
R O M A

Spaustuv s išlaidos apmok tos Dr. A. Avižonien s,
kai kuri jos gimini ir iš dalies Lietuvi Fondo l šomis

Spausdino «Pliniana» spaustuv Selci Umbro miestelyje (Perugia, Italia)

PRATARM

Antrame **Rinktiniai Raštai** tome pateikiama skaitytojams iš istoriko prof. dr. Konstantino Avižonio mokslinio palikimo trys plačios istorinės studijos: 1. *Lietuvos Statutai*, 2. *Baudžiamoji istorija Lietuvoje*, 3. *Lietuvos istorijos pagrindai* ir 4. Jo sudarytas *Lietuvos istorijos terminų žodynas*, kuriame yra surinkti Lietuvos socialinės, ekonominės ir politinės mokslinės istorijos terminai svetimomis kalbomis: lotynų, lenkų, rusų, vokiečių. Lietuviškieji istorijos terminai autoriaus buvo numatyti pateikti antroje žodyno dalyje. Deja, per ankstyva autoriaus mirtis sutrukdė tai padaryti.

Aukščiau minėtas studijas autorius parašė pačiame karybiniame savo mokslinio darbo laikotarpyje, bet išleisti ją prieš savo mirtį nebesuėjo. Rašydamas savo studijas autorius nebuvo linkęs apkrauti ją teksto gausiomis išnašomis ar citatomis, bet tenkinosi nurodydamas panaudotus šaltinius ir literatūrą. Redaktoriai, galutinai parengdami tas studijas spaudai, papildė autoriaus paliktus prieštudijinius literatūros rašus naujais veikalais ir straipsniais, pasirodžiusiais jau po 1969 m., t. y. po Konstantino Avižonio mirties.

Lietuvos istorijos terminų žodynas spausdinamas taip, kaip autorius buvo jį paruošęs. Rusų kalba terminai dedami pagal lotyniško alfabeto tvarką, pavyzdžiui, rusų kalbos žodžiai, prasidedantys B raide, dedami ne po raidės B, kaip kad yra rusiškoje abėcėlėje, bet lotyniškosios Y raidės žodžių grupėje, arba rusiškieji žodžiai, prasidedantys C raide, dedami lotyniškosios S raidės žodžių grupėje ir t. t.

Šis K. Avižonio **Rinktiniai Raštai** tomų, kaip ir pirmųjų, rūpinosi išleisti L. K. Mokslo Akademija. Jo išleidimui **Lietuvių Fondas** yra suteikęs 1.000 dol. paramą. Už tai **Lietuvių Fondui** nuoširdi padėka.

Redaktoriai: **Angel Avižonis, Rapolas Krasauskas**

Roma, 1977. VI. 26 d.

TURINYS

Pratarm	vii
----------------------	-----

LIETUVOS STATUTAI

vadas. Moksliniai Lietuvos Statut tyrimai	5
Šaltiniai ir literatūra Lietuvos Statutams tyrimui	17
Teisinis būvis Lietuvoje ligi I Lietuvos Statuto išleidimo	23
Laikotarpis nuo valstybės sukimo ligi 1387 m.	23
Laikotarpis nuo pirmųjų privilegijų ligi I Lietuvos Statuto (1387-1529)	25
Pirmosios privilegijos (1387, 1413, 1434 m.)	25
Kazimiero 1447 m. privilegija	32
Kazimiero teisynas (1468 m.)	37
Aleksandro 1492 m. privilegija	38
Atskiri privilegijos (Žemaičiai, Bielsko ir k.)	41
Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)	45
Pirmojo Lietuvos Statuto sudarymas	45
Pirmojo Lietuvos Statuto turinys	50
Antrasis Lietuvos Statutas (1566)	63
Antrojo Lietuvos Statuto sudarymas	65
Antrojo Lietuvos Statuto turinys	78
Antrojo Lietuvos Statuto palyginimas su Pirmuoju Lietuvos Statutu	95
Trečiasis Lietuvos Statutas (1588)	98
Trečiojo Lietuvos Statuto sudarymas ir paskelbimas	98
Trečiojo Lietuvos Statuto turinys	127
Priedas. Trečiojo Lietuvos Statuto 1588 metų laidos titulinis puslapis . . .	153
Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Zigmanto III Vazos portretas	156
Zigmanto III Vazos Trečiojo Lietuvos Statuto patvirtinimo privilegija	157

Zigmanto III Vazos privilegija, kuria pavedama Leonui Sapiegai išleisti III Lietuvos Statut	159
Trečiojo Lietuvos Statuto dedikacija Zigmantui III Vazai	161
Leono Sapiegos, išleidusio III Lietuvos Statut, herbas	164
Leono Sapiegos Statuto išleidimo proga prakalba «Visus Lietuvos luomus»	165
The Lithuanian Statutes (Summary)	168
Litauische Statute (Zusammenfassung)	170

BAUDŽIAV ISTORIJA LIETUVOJE

Šaltiniai ir literatūra	176
Baudžiavų sigalų jimo laikotarpis Lietuvoje	185
Bajorų — ponų žemės valdymo atsiradimas	186
Valstiečių asmeninė priklausomybė ponams	189
Politinė ir teisminė valstiečių priklausomybė ponams	196
Žygimanto Augusto valakų reforma	198
Baudžiavų klestėjimo laikotarpis Lietuvoje	205
Bajorijos ir šliktos sigalų jimas	205
Ekonominis ir socialinis gyvenimas baudžiavų klestėjimo laikotarpyje	210
Žemės kis	211
Pramonė, amatai ir prekyba	234
Baudžiavų pasunkėjimas po Lietuvos-Lenkijos padalinimo	244
Baudžiavų nykimo laikotarpis	246
Po baudžiavinių laikotarpių	262
History of the serfdom in Lithuania (Summary)	268
Die Geschichte des Frondienstes in Litauen (Zusammenfassung)	269

KIO ISTORIJOS PAGRINDAI

Žangų kio istorijos pagrindiniai savykės, metodai ir apimtis	274
Pagrindiniai savykės	274
kiškojo veikimo savykės	275
kiško istorijos laipsniai	277
Senovės kio istorija	279
Egipto kis	280
Senovės Graikijos ir Romos kis	281

Ankstyvieji viduramžiai	285
kis pereinant iš senovės vidurinius amžius	285
Žemės kisk ankstyvaisiais viduramžiais	287
Žemėspon valdymas	290
Amatai, prekyba ir susisiekimas ankstyvaisiais viduramžiais	295
Feodalizmo galdyn	297
Feodalinsantvarka	297
Žemės kisk feodalizmo galdyne	298
Miestiskio kilimas feodalizmo galdyne	301
V LYBIEJI VIDURAMŽIAI (XIII-XV A.)	307
Tolimesn žemės kio raida	307
Vlyb j viduramži miestiskis	309
Pinig ir kredito kisk	314
Na ujieji laikai (XVI-XVIII a. ligi Pranc z revoliucijos)	315
Aplinkyb s, kuriose susidar ankstybiskis kapitalizmas	316
Pasikeitimai pinig ir kredito srityje	321
Pramon ir jos organizacija naujaisiais laikais ligi Pranc z revoliucijos	325
Economic history (Summary)	329
Grundzüge der Geschichte der Oekonomie (Zusammenfassung)	329
LIETUVOS ISTORIJSOS TERMIN ŽODYNAS	
Svetim j kalb terminai	333
Asmenvardži ir vietovardži rodykl	451

LIETUVOS STATUTAI

LIETUVOS STATUTAI

vadas. Moksliniai Lietuvos Statutų tyrimai.

Šaltiniai ir literatūra Lietuvos Statutams tyrinti.

- I. Teisinis būvis Lietuvoje ligi Lietuvos Statuto (1529) išleidimo
  1. Laikotarpis nuo valstybės sikrimo ligi 1387 m.
  2. Laikotarpis nuo pirmųjų privilegijų ligi Lietuvos Statuto (1387-1529)
    - a. Pirmosios privilegijos (1387, 1413, 1434).
    - b. Kazimiero 1447 m. privilegija.
    - c. Kazimiero teisynas (1468).
    - d. Aleksandro 1492 m. privilegija.
    - e. Atskirios privilegijos (Žemaičiai, Bielsko ir k.).
- II. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)
  1. Pirmojo Lietuvos Statuto sudarymas.
  2. Pirmojo Lietuvos Statuto turinys.
- III. Antrasis Lietuvos Statutas (1566)
  1. Antrojo Lietuvos Statuto sudarymas.
  2. Antrojo Lietuvos Statuto turinys.
  3. Antrojo Lietuvos Statuto palyginimas su Pirmuoju Lietuvos Statutu.
- IV. Trečiasis Lietuvos Statutas (1588)
  1. Trečiojo Lietuvos Statuto sudarymas ir paskelbimas.
  2. Trečiojo Lietuvos Statuto turinys.

Vis trijų redakcijų (1529, 1566 ir 1588 m.) Lietuvos Statutai turėjo nepaprastą svarbą ne tik Lietuvos, bet ir kaimynini kraštuose gyvenime. Dėl to nenuostabu, kad Lietuvos Statutai jau anksti susilaukė mokslinių tyrimų. Lietuvos teisės moksliniai tyrimai pradžia siekia XIX a. — Vilniaus universiteto klestėjimo laikus. Universiteto tada tada reiškėsi įvairiose Lietuvos gyvenimo srityse: politinėje, kultūrinėje ir tautinėje. Tuo metu buvo atgijęs ypatingai didelis susidomėjimas Lietuvos praeitimi. Vienas to susidomėjimo vaisių buvo Tado Ackio veikalas *Apie lietuvių ir lenkų teisę, jos dvasią, šaltinius, ryšius ir apie 1529 m. pirmojo Lietuvos Statuto turinį*¹. Šis Ackio veikalas, tyrinėjantis daugiausiai Lietuvos praeitį, ypač apie Lietuvos Statutus, XIX a. visuomenėje sukėlė tokio didelio susidomėjimo, kad pirmosios Ackio veikalą laidos greitai nebeužteko, ir turėjo būti išleistos dar dvi jo laidos: Ed. Baczyńskiego Poznańe 1844 m. ir Kazimiero Juozo Turowskio Krokovoje 1861 m.

Ackio darbas *Apie lietuvių ir lenkų teisę* buvo pirmasis mokslininko Lietuvos Statutų tyrimas ir vertinimas. Tai buvo nelyginant nesistematini enciklopediniai, skirta ne tik Lietuvos Statutams, bet ir iš viso Lietuvos ir Lenkijos praeitį ir vairiems su ja susijusiems klausimams. Anais laikais tai šviesaus mokslininko teisės istorijos studija, kuri visuotinai susidomėjimą, šiandien jau yra pasenusi ir mažai bevertotina. Jos silpnybės ir trūkumai yra: nesistėmingumas, daugybė nukrypimų nuo temos, paviršutiniškas lietimasis įvairiais klausimais, mažai tesusijusi su veikalą paskirtimi, netvarkingas besiblaškantys minties dėstymai, gilinimasis neesmėms smulkmenoms, šiandien teisės mokslus nepateisinantis metodas, tendencingai lenkiška pažiūra ir tradicinis lenkiškas unijinis aiškinimas įvairių Statuto paragrafų; duodami kaimynini Statuto straipsnių iškraipyti tekstai ir teisybei prieštaraujantys tvirtinimai.

Nežinoma, kaip žymi trūkumai ir klaidingai išvada, kurias vėlesni moksliniai Lietuvos Statutų tyrimai sugriovė, šis Ackio veikalas XIX a. turėjo milžinišką reikšmę. Šiandien Ackio darbas¹

---

¹ T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, rództach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy 1529*, Varšuva 1800-1801.

yra vertintinas tik kaip Lietuvos teisės istorijos tyrinėjimo paminklas, panašiai kaip T. Narbuto Lietuvos istorija.

ackio darbas labai paskatino kitus domėtis Lietuvos teisės istorija ir tyrinėti Lietuvos Statutus. Kartu su tyrinėjimais platumu ir gilumu augo ir kritiškumas. Ir jau XIX a. vidurio mokslininkai kritikavo anksčiau buvusį nesugriaunamą autoritetą, teisės istorijos žinovą, daugelyje viet ir atvejų su juo nebesutikdami. Tokie buvo J. Lelewelis, W. A. Maciejowski, kurie labiau domėjosi Lenkijos teise ir sugriovė ne vieną ackio išvadą, lietusių Lenkijos teisės istoriją. Tačiau dauguma klaidingų ackio išvadų, lietusių Lietuvos teisės istoriją, ir daugelis ackio lenkiškų, tendencingai klaidingų pažiūrų apie Lietuvos Statutus, į kilmę, į laidas liko ir toliau ir nuolat buvo kartojamos vėlesnių tyrinėtųjų. Taip, pav., ackis visai nežinojo apie 1588 m. Lietuvos Statuto laidgudų kalbą, abejojo iš viso ar tais metais Statutas buvo išleistas gudiškai, ir teigė, kad III Lietuvos Statutas pradžioje buvo išleistas lenkų kalba, teigė, kad III Lietuvos Statutu buvo visai suvienodinta Lietuvos ir Lenkijos teisė ir t. t. Šitokios mintys ir kai kurie kiti ackio iškraipymai ilgai buvo kartojami lenkų mokslininkų literatūroje.

Tačiau apdairesni mokslininkai greit pradėjo griauti klaidinguosius ackio tvirtinimus. Taip neužilgo po ackio veikalo pasirodymo buvo surastas 1588 m. išleisto gudiškų kalba III Lietuvos Statuto egzempliorius. Apie jį žinią paskelbė V. Sopikovas savo darbe *Rusiškos bibliografijos bandymas*². Greit po to, ištyrinėjęs originalinį III Lietuvos Statuto gudiškos laidos išlikusį egzempliorių, istorikas Samuelis Lindas parašė svarbų kritišką darbą *Žinia apie Lietuvos Statutą, gudišką kalbą ir spaudą išleistą*³. Tai buvo anieks laikams puiki kritiška studija, iš karto tinkamai vertinta. Joje S. Lindas ne tik mokslininkams aprašė III Lietuvos Statuto 1588 m. originalinį gudišką laidą, bet ir nagrinėjo klausimą, kuriomis kalbomis Statutas buvo rašytas, tyrinėjo visų trijų Lietuvos Statutų istoriją, lygina originalinį III Lietuvos Statuto gudišką laidą su vėlesniais lenkiškais ir rusiškais vertimais ir nubrėžia gaires, kuriomis toliau turėtų būti Lietuvos Statutų mokslininkų tyrinėjimas. Mokslininkų Lietuvos Statuto tyrinėjimu buvo susidomėję XIX a. pradžioje ir krašto vyriausybės.

Kadangi tuo metu Lietuvoje, kaip Vakariniuose Rusijos valstybėse

---

²

, 1813.

³ *Statucie Litewskim, Ruskim j zykiem i drukiem wydanym wiadom*, Varšuva 1816.

dalyje, tebeveik Lietuvos Statutas, 1811 m. išverstas rus kalb , iš 1786 m. lenkiško teksto, tai 1822 m. prie Vilniaus universiteto buvo sudarytas specialus komitetas, kurio tikslas buvo pataisyti 1811 m. Petrapilyje išleist Lietuvos Statuto vertim rus kalb ir pašalinti iš jo visas veriant iš lenk kalbos sibrovusias klaidas. Šis užsimojimas dar labiau skatino tyrin ti Lietuvos Statuto istorij . Ir tuo kaip tik dabar užsi m komiteto nariai. Be kit t komitet jo ir garsieji Vilniaus universiteto profesoriai: Ignas Danilavi ius ir Joachimas Lelewelis, o taip pat ir bibliotekos ved jo pad j jas Kazimieras Kantrimas. Šis komitetas savo tikslo pilnai ne vykd , t. y. nepatais 1811 m. Petrapilio laid sibrovusi klaid . Bedirbant greit paaišk jo, kad daug tikslingiau b t ne taisyti blog vertim rus kalb iš lenk kalbos, bet III Lietuvos Statut tiesiog iš 1588 m. originalin s gud kalba laidos išversti rus kalb . Vis d l to komitetas daug prisid jo prie mokslinio Lietuvos Statuto tyrin jimo ir ved vis prie didesnio 1588 m. laidos gudišk egzempliori skai iaus atradimo, net ir užsieniuose. Kartu su tuo kilo ir mokslinis susidom jimas Lietuvos Statutais. Jais m dom tis ne tik rus ir lenk , bet ir ek mokslininkai. Žinoma, jie nepažindami ar iau pa ios lietuvi tautos ir jos praeities, dažnai klaidingai aiškino Lietuvos Statut ir jo kilim , laikydami j slav k riniu. Taip rusai tyrin tojai Lietuvos Statut vis laikydavo rus teis s paminklu ir padaru, lenkai tyrin tojai — lenk teis s paminklu ir lenkiškos takos Lietuv išdava. Visi jie nemat Lietuvos Statuto lietuviškumo, kaip pavyzdžiui Vaclovas Aleksandras Maciejowski, 1832-1835 m. Varšuvoje išleid s *Slav teis s istorij* ⁴ *, lygindamas vairi slav teisyne, Lietuvos Statut laiko tik ryt ir vakar slav : rus , lenk ir ek teis s mišiniu ir iš viso slav teis s paminklu, nors jame ir mat vien kit neslavišk element . Lietuvos Statut paviršutiniškai laikydami slav teis s paminklu, tie mokslininkai per daug nesigilino smulkesn ir pagrindinesn Lietuvos Statut tyrin jim .

Jau daug giliau ir moksliščiau Lietuvos teis s istorij ir ypa iai Lietuvos Statutus tyrin jo XIX a. vidurio mokslininkas, Vilniaus universiteto profesorius Ignas Danilavi ius. Jis buvo Vilniaus, Charkovo-Kijevo ir Maskvos universitet profesorius. Vilniaus universitete jis d st Lietuvos teis . Jis buvo Lietuvos teis s tikras specialistas. Apie Lietuvos Statutus jis yra paraš s vairi mokslini straipsni

⁴ W. AL. Maciejowski, *Historia prawodawstwa słowiańskich, z r kopismów i druków zupełnie przerobiona i na 6 t. podzielona*, Varšuva-Leipcigas 1832-1835.

lenk , rus ir vokie i kalbomis⁵. Šios srities svarbiausi Danilavi iaus darbai yra :

1. *Kazimiero Jogailai io teisynas*⁶. Š teisyn , dar niekur neskelbt , Danilavi iui pavyko surasti bedirbant Rumiancev bibliotekoje Petrapilyje. Kaip seniausios Lietuvos teis s paminkl iš XV a. jis j ir išleido. V liau j v l atspaude gud kalba, bet lenkiška transkripcija, Dzialynskis⁷.

2. *Istorinis žvilgsnis Lietuvos statym leidyb* ⁸. Šioje studijoje Danilavi ius aprašo teisin buit Lietuvoje prieš I Statut , I, II ir III Lietuvos Statuto paruošim ir išleidim , Lietuvos Statuto laidas lenk ir rus kalbomis ir peržvelgia to meto literat r apie Lietuvos Statutus. Be to, toj studijoj Danilavi ius nagrin ja Romos teis s tak Lenkijos ir Lietuvos statymus ir Lietuvos Statut ir graikiškojo Nomokanono tak pravoslav Bažny i Lietuvoje. Ši Danilavi iaus studija yra pirmas didesnis bandymas pla iau pana-grin ti klausimus apie Lietuvos teis s šaltinius ir pla iau nušviesti Lietuvos Statut istorij . Visus iškeltus klausimus jis steng si spr sti bešališkai, objektyviai ir kritiškai vertinti ackio ir kit ankstybesni autori pastabas, nors, žinoma, ir pats vietomis neišveng klaid .

3. *Žvilgsnis Lietuvos statym leidyb ir Lietuvos Statutus* ⁹. Tai labai svarbus Danilavi iaus Lietuvos Statut tyrin jimo darbas. Jis yra, galima sakyti, sintez vis autoriaus prieit išvad apie Lietuvos Statutus. Šio darbo turinys yra labai vairus. Pradžioje jis pavaizduoja Lietuvos santvark ligi XIII a., toliau Lietuvos valstyb Mindaugo laikais, feodalin Lietuvos santvark prie Gedimino ir Algirdo, teisines normas Lietuvoje po krikšto pri mimo, I ir II Lietuvos Statut , II Lietuvos Statuto pakeitimus po Liubli-

⁶ Apie j žr. Augustinas Janulaitis, *Ignas Danilavi ius, Lietuvos bei jos teis s istorikas, I dalis. Danilavi iaus gyvenimas ir darbai*, Kaunas 1932.

⁶ *Statut Kazimierza Jagiello czyka, pomnik naydawniejszych uchwal litewskich z XV wieku*, Vilnius 1826.

⁷ žr. *Zbiór praw litewskich*, Poznan 1841.

⁸ *Historischer Blick auf die Litauische Gesetzgebung*, žr. *Dorpater Jahrbücher für Literatur, Statistik und Kunst, besonders Russlands*, II t., Ryga-Dorpatas 1834.

⁹

no unijos, III Lietuvos Statuto ruošim ir patvirtinim, 1588 m. Lietuvos Statuto spausdinim ir pagrindinius Lietuvos Statuto pradus. Šis Danilaviiaus darbas tokiu būdu pasidar nelyginant Lietuvos teisės istorijos bruožai nuo pat Lietuvos valstybės pradžios. Jis ilg laik buvo vienintelis mokslo darbas, nušvietęs Lietuvos teisės istorij, nors ir nepilnai, bet su tam laikui pateisinamais trūkumais.

Danilaviiaus savo darbuose sugriauna nevieną ackio prieit išvad apie Lietuvos Statutus, pav. apie lenkiškosios laidos pirmum, apie Lietuvos ir Lenkijos teisi suvienodinim ir t.t. Danilaviiaus parod, kad ir III Lietuvos Statutas nesulygino Lietuvos ir Lenkijos teisės, (kaip tai tvirtino ackis), ko reikalavo Liublino unija, bet apsaugojo visus ankstybesni Lietuvos Statut paragrafus, nukreiptus prieš lenkus ir garantuojančius valstybin Lietuvos savarankiškum. Danilaviiaus parod, kad Lietuvos teisė rutuliojosi visai skirtingu keliu, negu Lenkijos teisė. Danilaviiaus pirmas teisingai nušviet III Lietuvos Statuto kilm ir II Statuto pataisymo bei papildymo keli, kad 1588 m. Lietuvos Statutas nebuvo vien išdava 1569 m. Liublino seimo nutarimo, reikalavusio sulyginti Lietuvos ir Lenkijos statymus, bet priešingai, III Lietuvos Statutas kilo ir II buvo papildomas nepriklausomai nuo Liublino unijos, pa iam vidujiniam Lietuvos gyvenimui reikalaujant pašalinti tuos trūkumus, kurie buvo II Statute. Jau Danilaviiaus parod, kad III Lietuvos Statuto redagavimas vyko lenkams nedalyvaujant ir nepriklausomai nuo j. Statuto redaktoriai pagerino teismo proces, papild pavel d jimo statymus ir kitas spragas užtais, atsižvelgdami ne tiek lenk, kiek Romos ir kanonin teisė. Taip III Lietuvos Statutas kilo ne tiek d l Lublino unijos reikalavim, kiek paties vidujinio Lietuvos gyvenimo iššauktas ir suformuotas.

Lietuvos teisės žinovas Danilaviiaus ilgam laikui nuties teisingus kelius, kuriais toliau tur jo eiti mokslinis Lietuvos teisės istorijos tyrin jimas. Danilaviiaus darbai pasidar nepaprastai svarbūs. Savo mokslin s vert s jie ilg laik nenustojo. Tiesa, šiandien tie Danilaviiaus darbai negali patenkinti vis dabartini teisės istorijos mokslo reikalavim, nes šiandien tyrin jimai yra nuženg kur kas toliau, ir Danilaviiaus darbai jau yra kai kuriais atžvilgiais pasen, bet ir šiandien jie teb ra dar vertingi, kaip teisingu keliu pakreip tolimesnius Lietuvos Statut tyrin jimus. Ir iš tikr j Danilaviiaus darbai tur jo didel s takos tolimesniems tyrin jimams.

Taip III Lietuvos Statuto kilm iš vidujini pa ios Lietuvos reikal, bet ne iš Liublino unijos reikalavim, toliau aiškino ir Danilaviiaus mestas mintis toliau pl t Juozas Jaroševičius, taip pat buvęs Vilniaus Universiteto profesorius, kuris savo studijas apie

Lietuvos teis s ir kult ros istorij t s ir Vilniaus universitet jau rusams uždarius. Lietuvos Statut istorij Jaroševius tyrin jo ir vaizdavo, kaip vien Lietuvos kult ros istorijos aspekt , t sdamas Danilaviaus prad tus darbus. Savo išvadas Lietuvos teis s tyrin jimuose jis suformulavo II tome savo veikalo *Lietuvos kult ros istorija*^{10 11}.

Be ko kito, ia Jaroševius papild o ir III Lietuvos Statuto kilm s nušvietim . Liublino unija nebuvo si pagrindin priežastis, vertusi papildyti ir pakeisti II Statut , bet tas vyk labiau sekant pa ius vidujinius Lietuvos gyvenimo reikalavimus. Pat Lietuvos Statut Jaruševius traktuoja kaip svarb to meto Lietuvos kult - rinio gyvenimo paminkl .

Kas kartas labiau besidomint Lietuvos Statutais, kilo reikalas ne tik juos moksliskai tyrin ti, bet ir juos iš naujo išleisti ir tuo b du padaryti prieinamus platesn ms studijoms. Jei XVIII amžiaus lenkišk j Lietuvos Statuto laid dar daug kur galima buvo rasti, tai originalin s gud kalba 1588 m. laidos iš viso vos keliolika egzempliori tebuvo užsilik , ir tie patys buvo sunkiai prieinami. Gi 1529 ir 1566 m. Lietuvos Statutai visai nebuvo atspausdinti, tod l platesniems sluogsniams visai neprieinami. D l to jau XIX a. viduryie kilo reikalas atspausdinti visns 3 Lietuvos Statutus pagal j originalus. Taip jau 1841 m. Adomas Dzialynskis išleido I Lietuvos Statut (1529), savo veikle *Lietuvos teis s rinkinys*¹¹. Jis dviem kolonom lygiagre iai spausdino gudišk j ir lotynišk j Lietuvos Statuto tekst , o apa ioj abiej ši kolon — lenkišk j vertim . Gudiškasis tekstas t iau yra atspausdintas lenkiškomis raid mis. Tai, žinoma, mažina šio leidimo mokslin vert .

Visus tris Lietuvos Statutus buvo pasiryžusi išleisti ir Rusijos Istorijos draugija prie Maskvos universiteto¹². Tos draugijos leidžiamame žurnale *Amžininkas*¹³ I. Beliajevas ir išleido mokslo reikalams visus 3 Lietuvos Statutus iš originalini gudišk j tekst . Pirmas Lietuvos Statutas (1529) buvo atspausdintas min to rinkinio XVIII tome 1854 m. ; II Lietuvos Statutas (1566) — XXIII tome 1855 m. ir III Lietuvos Statutas (1588) — XIX tome 1854 m.

¹⁰ J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod wzgl dem jej o wiaty i cywilizacji od czasów najdawniejszych do ko cu wieku XVIII, I-II t.*, Vilnius 1844-1845.

¹¹ *Zbiór praw litewskich*, Poznane 1841.

¹²

Atspausdinus mokslo reikalams visus tris Lietuvos Statutus, greit pasirod daug straipsni ir darb skiriam tyrin ti Lietuvos Statut kilm , turin ir tak . Ypa daug tyrin jo rusai istorikai, stengdamiesi Lietuvos Statutuose rasti kuo daugiau rusiškos takos ir rodin ti, kad Lietuvos Statutai iš esm s priklausio prie rus teis s paminkl . Taip F. I. Leontovi ius žurnale *Kijevskija Universitetskija Izvestija* spausdintame straipsnyje: *Russkaja Pradva i Litovskij Statut* ¹⁴ ¹⁵, rodin ja, kad Lietuvos Statutai toliau vysto *Russkaja Pravda* normas ir yra tarpin grandis tarp Kijevo Rusijos statymdavyst s ir Maskvos valstyb s teisyne . Lietuva paveld jusi senosios rus valstyb s teisinės normas ir v liau jas perdavusi naujai susik rusiai Maskvos valstybei.

Panašias mintis apie Lietuvos Statutus pl tojo ir arneckis ¹⁵,

Tomis pa iomis rusiškosios takos Lietuvos Statutus temomis raš ir garsusis Rusijos teis s istorikas Vladimirskis Budanovas vairiuose savo darbuose¹⁶, kuriuose rodin jo, kad senosios Rusijos teis toliau buvo t siama iš vienos pus s Maskvos valstyb s teis je, ir iš antros pus s Lietuvos teis je, o Rusijos imperijos laikotarpio teis je atsispind jo tiek Maskvos teis s, tiek Lietuvos teis s ypatumai.

vairiais Lietuvos Statuto tyrin jimo klausimais raš bendruosiuose savo darbuose ir kiti žymesnieji XIX a. pabaigos rus mokslininkai, tyrin j Lietuvos istorij , kaip Liubavskis, Dovnar-Zapolskis, Beršadskis, Jasinskis, Malinovskis, Pi eta ir kiti. J darbuose galima rasti nemažai verting pastab apie Lietuvos Statutus, nors tie darbai parašyti ir kitais specialiais Lietuvos istorijos klausimais. Savaiame suprantama, jog greta teising ir verting pastab , juose pasitaiko ir tendencing tvirtinim . Iš rus mokslinink , specialiai tyrin jusi Lietuvos Statut straipsni kilm ir šaltinius,

14

, 1865, II-IV .

15

, ir. , 1866 1867 .

16

, 1915; —

, I „ .

1877.

tenka dar paminėti U. A. Maksimeiko¹⁷. Atskiri straipsniai apie Lietuvos Statutus yra parašę dar šie rusai, gudai bei ukrainiečiai istorikai:

ir kiti.

Plačiausiai Lietuvos Statutus, ypač II ir III, yra tyrinęs rusas istorikas prof. I. Lappo. Pats stambiausias jo veikalas, galima sakyti sintezinis visų ankstybesnių jo darbų, yra *1588 m. Lietuvos Statutas* I t., 1-2 dalis ir II t., Kaunas, 1934, 1936, ir 1938. Tai tikrai labai vertinga, didelė ir turininga studija — 3 knygos, kiekviena maždaug po 500 psl. Pirmame tome (dvi knygos, I ir II dalis) prof. Lappo nagrinėja II ir III Lietuvos Statutų kilmę, aiškina su tuo susijusius vairius klausimus, o antrame tome ištiesai atspausdina 1588 m. Lietuvos Statutą iš originalinio 1588 m. laidos egzemplioriaus gūd kalba. Tik labai gaila, kad visa studija, išleista Lietuvos Švietimo Ministerijos, yra parašyta rusiškai, dėl to mažiau prieinama platesniems sluoksniams.

Prof. Lappo Lietuvos Statutus traktuoja ne kaip rusišką ir ne kaip lenkišką teisės paminklą, bet kaip neginijamą pačios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teisės paminklą. Jis sako, kad — Lietuvos Statutas — tai nacionalinis teisės paminklas Did. Lietuvos Kunigaikštijos, kurios gyventojus sudarė paties Statuto žodžiais tariant, « Lietuva, Rusija ir Žemaitija ». Taigi pagal Lappo, Lietuvos Statutas nėra nei grynai lietuviškas, nei grynai gudiškas kairinis, bet jį reiškiasi abiejų šių elementų junginys. Gūdriji elementui prof. Lappo skiria labai svarbų vaidmenį to meto Lietuvos valstybėje, todėl gudiškąjį siriškąją taktą atspindi ir Lietuvos Statute ne tik savo kalba, bet ir tose srityse buvusią teisę ir papročius. Prof. Lappo pripažįsta ir rusų, bei kitų tautų teisės taką Lietuvos Statute, tačiau pagrindu Lietuvos Statuto vis dėlto laiko pačioje Lietuvos valstybėje išaugusią teisę, bet ne svetimas takas. Visai pamatuotai ir tikinamai Lappo atremia tendencingas lenkų istorikų tradicines pastangas Lietuvos Statutą aiškinti kaip lenkų teisės padarinį ir lenkų teisės paminklą, o pačią Lietuvos valstybę po Liublino unijos laikyti tik Lenkijos provincija. Sugriovęs tradicines lenkų tendencingas pažiūras Lietuvos Statutą ir Lietuvos valstybę, Lappo parodo, kad visi trys Lietuvos Statutai buvo savarankiškos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės, bet ne provinciniai Lenkijos statymų kodeksai. Todėl esą negalima Lietuvos Statutą laikyti nei lenkų, nei rusų teisės paminklais, nors abiejų tautų teisės, o ypač rusų, ir turėjo takos.

17

Lietuvos Statutus reikia laikyti Lietuvos valstybės buvusios teisės paminklais, nes pagrindinis Lietuvos Statutuose sudaranti vietinė teisė, kuri tačiau buvo veikiamas ir kaimyninių kraštų teisės ir iš jų kaimynų. Kadangi Lietuvos valstybės tuo metu svarbų vaidmenį vaidinusių gudiško elemento gyvenamos žemės, tai Lietuvos Statutas esant kartu ir gudiškose srityse veikusių senosios rusiškos teisės (Rusckaja Pravda) bendras su lietuvių teise kaimynų.

Šiaip prof. Lappo darbas yra labai rimtas, mokslinis ir objektyvus. Tik vietomis ir jam, kaip rusų autoriui, nesvetimas noras per daug išskirti gudišką šios elemento taką senovės Lietuvos valstybės gyvenime. Dėl to ir jis vietomis dar per daug pro rusišką akinius žiūri Lietuvos Statutą ir net pareiškia, esant senoji Rusiškąji teisė (Rusckaja Pravda) Lietuvoje buvusi tokia pat vietinė teisė, kaip ir etnografinė lietuvių teisė! Šia prof. Lappo užmiršta, kad vadovaujamas vaidmuo Lietuvos valstybės vis dėlto priklauso ne gudiškajai sričiai, bet etnografinės Lietuvos lietuviškam elementui ir kad senosios Kijevo — Rusijos rusiškąji teisė ir papročiai veikė tik gudiškose srityse, ne daug tokos turdami etnografinės Lietuvos sritis, nors šios išviršiniai, kaip valstybinis rašto kalb ir buvo priklusios gudrašomų kalbų.

Bendrai pačius, nežinti rinti kai kurių nukrypimų, prof. Lappo studija apie III Lietuvos Statutą yra labai vertinga ir objektyvi ir joje išdėstoma daugybė pažiūrų, visiškai priimtina ir Lietuvos istorikui, lietuviškojoje pozicijoje vertinamam Lietuvos istorijai.

Lenkų mokslininkai XIX a. antroje pusėje Lietuvos Statutą mažai tirdavo, ir tik nuo XX a. pradžios atsiranda daugiau lenkų istorinių straipsnių ir studijų šiuo reikalu. Iš lenkų mokslininkų, specialiai tyrinėjusių Lietuvos Statutą, ypač pasižymi Pranciškus Piekosinskis, Osvaldas Balzeras, Jonas Adamas, Steponas Ehrenkretzas, St. Ptazyckis ir kit. Piekosinskio didžiausias nuopelnas, kad jis 1900 m. išleido II Lietuvos Statuto (1566 m.) lotynišką ir lenkišką vertimus¹⁸. Dėl šio leidinio lotyniškasis II Lietuvos Statuto vertimas tapo prieinamas platesniems moksliniams tyrinėjimams. Tas pats Piekosinskis parašė ir specialią studiją apie visus 3 Lietuvos Statutus¹⁹. Toje studijoje jis nupasakojo kiekvieno Lietuvos Statuto kilmę ir referavo jų turinius. Darbas būtų nebologas, tik jame pasireiškia tradicinė lenkiška tendencija Lietuvos Statutą kildinti ne

¹⁸ *Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici (Archivum Komisji Prawniczej Akademii Umiejtno ci w Krakowie)* VII t., Krokava 1900.

¹⁹ Pr. Piekosinski, *Statut Litewski*, cz. § I: *Powstanie trzech redakcyj Statutu*, Krokava 1899; ir atspaudas iš *Rozprawy Akademii Umiejtno ci, wydział historyczno-filozoficzny*, XXXIX t., Krokava 1899.

ties iš Lietuvoje veikusios papro i teis s, kiek iš unij su lenkais ir lenk teis i takos Lietuv . Kaip rusai tyrin tojai Lietuvos Statut paprastai laiko, rus teis s paminklu, taip Piekosinskis j laiko lenk teis s paminklu, o lietuviškos papro i teis s buvimo beveik visai nepripaž sta. D l to jo darbas persisunk s lenkams prasta lenkiškumo tendencija ir tradicine paži ra Lietuv po Liublino unijos, kaip Lenkijos provincij .

Šitokios tendencijos nesvetimos ir žymiajam Lenkijos teis s istorikui Osvaldui Balzerui, kuris savo tyrin jimuose apie Lietuvos Statutus taip pat visur ieško lenkiškos takos. Jis nurodo, kad Lietuvos Statutas susidar veikiant lenk , lietuvi , gud ir vokie i teis s elementams ir net randa, kad lenkiškoji taka Lietuvos Statute yra kur kas didesn , negu kartu pa mus lietuvi , gud ir vokie i teis s takas. Tokias mintis (jis) d sto savo darbe *Prof. Piekosinski ir Lietuvos Statutai*²⁰. Ten jis ypa polemizuoja su rus istorikais, ieškaniais rusiškosios takos Lietuvos Statutuose.

Daug objektyvesnis kitas lenk istorikas — Jonas Jakubowskis. Jis gana objektyviai pavaizduoja I Lietuvos Statuto (1529 m.) kilm savo darbe : *Tautybi santykiai Lietuvoje prieš Liublino unij*²¹. Aukštai vertindamas š Statut , kaip per amžius atmintin veikal , Jakubowskis nurodo, kad tas Statutas jau ryškiai parodo to meto Lietuvos aukšt teis s kult r ir lietuvi sugeb jim orientuotis painiose teis s s vokose. Jakubowskis Lietuvos Statut jau nelaiko lenk teis s paminklu. Lietuvos Statut jis laiko bendru lietuvi ir gudišk j žemi bajorijos k riniu (bajorij iš tikro ia reikia suprasti tik didikus, pon taryb , bet ne pa i bajor ir šl ktos mas). D l to Lietuvos Statute atsispindi du etniniai pradmenys — ir lietuviškas ir gudiškas. Lietuvos Statutas, pagal Jakubowsk , es s bendras lietuvi ir gud teis s k rinys, kuriame sunku griežtai nustatyti, kas jame grynai lietuviško ir kas jame grynai gudiško. Jis teisingai pastebi, jog ta pati gudišk j sri i diduomen tuomet save laik lietuviais, o lietuviai bajorai kaip rašom j kalb vartojo gud kalb . Iš viso sunku es tuos abu etninius elementus Statute atskirti, o pats Statutas es s kodeksas vietin s teis s, buvusios Lietuvos valstyb je, nors j tur jo takos taip pat lenk teis (per privilegijas bajorams). Be to II Statut taip pat tur jo takos Romos teis (per « Saks veidrod ») ir Magdeburgo teis (per lenkus). Jakubows-

²⁰ Oswald Balzer, *Prof. Piekosinski i Statuty Litewski, žr. Przygodne Słowa, 1886-1911, Lvovas 1912.*

²¹ Jan Jakubowski, *Studja nad stosunkami narodowo ciowemu na Litwie przed Unj Lubelska, Varšuva 1912 ; ir vertimas lietuvi kalb J. Jablonskyt s-Petkievi en s, Tautybi santykiai Lietuvoje prieš Liublino unij , Kaunas 1921.*

kis nurodo, kad svarbus Statuto šaltinis buvo bendrosios krašto privilegijos, ypač 1447, 1492 ir 1506 m., taigi ir jos nesantios grynai lenkiškos. Jis pripažįsta, kad esmėje tos privilegijos seklenk teisė, bet ne aklaiki, o jomodifikuodamos, pritaikydamos vietoslygoms. Gana objektyvarne šitame savo darbe apie tautinius santykius Lietuvoje prieš Liublino uniją, Jakubowskis aktyviai kovoja prieš perdit gudišką žemę ir rusiško elemento tak Lietuvos valstybę, nesutikdamas su rusistorikais, laikantiais Lietuvą *lietuviškai-rusiška* valstybe.

Taigi ir po Jakubowskio studijos pasirodymo vairiuose lenk darbuose, kaip Aleksandro Brücknerio, Stanislovo Estreicherio ir kitų, dar giliai tebera leidusi šaknis tradicinę lenkpažiūrą apie Lietuvos Statuto lenkiškumą. Net ir specialūs straipsniai, kaip pav. St. Ptaszycki, skirti Lietuvos Statut tyrimui, nėra laisvi nuo tos tendencijos²². Panašūs straipsniai toje knygoje ir kitų autorių, kaip pav. St. Ehrenkretzo, K. Koranyi ir Fr. Bossowskio. Vis tai trumpi straipsneliai. Naujausioje lenkliteraturoje Lietuvos Statutai gilesni tyrimai nesusilauk. Taigi šiaip straipsniai atskirais teisėsklausimais gana daug prirašyta, ypač baudžiamosios teisės, paveldavimo ir užstat klausimais. Iš lenk autorių dar paminėtini: Dubiecki, Mlynarski, Adamus, Gerlack.

Lietuvos Statutus yra tyrinėjami ir apie juos rašoma taip pat ir lietuvių istorikai bei teisininkai. Specialiai apie I Lietuvos Statut yra rašę prof. Ignas Jonynas²³. Jis bandė I Lietuvos Statut ir jo atsiradimą nušviesti bei vertinti lietuviškuoju požiūriu. Apskritai Lietuvos Statutus arba atskirus jo teisinius klausimus yra nagrinėję ir paskelbę straipsniai J. Deveikyt-Navakienė (J. Deveikytė)²⁴, Augustinas Janulaitis²⁵, Antanas Mikalauskas²⁶, Aleksandras Plateris²⁷, Adolfas Šapoka²⁸, Jonas Šliupas²⁹, M. Biržiškaitė -

²² ST. Ptaszycki, *Pierwsze wydanie trzeciego Statutu Litewskiego*, žr. *Księga pamiłkowa ku uczczeniu czterchsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, Vilnius 1935.

²³ *Pirmasis Lietuvos Statutas 400 metų sukakties proga*, Kaunas 1930.

²⁴ *Lietuvos Statutas*, žr. *Lietuvos Aidas*, 1940 m., 120 nr.; *Svetimšaliai ir jų padėtis Lietuvoje pagal III Lietuvos Statutą*, žr. *Teisė*, 1940 m., 52 nr.

²⁶ *Kaip buvo panaikintas Lietuvos Statulas*, žr. *Teisė*, 1940 m. 52 nr.

²⁶ *Das Strafrecht der drei Litauischen Statuten von 1529, 1566 und 1588*, Berlynas 1937.

²⁷ *Lietuvos statuto panaikinimo 100 metų sukaktis*, žr. *Teisė*, 1940 m. 52 nr.

²⁸ *1588 m. Lietuvos Statutas (350 metų sukakties įaminti)*, žr. *Židinys*, 1938 m. 1 nr., 59-71 psl.

²⁹ *Lietuviškasis Statutas Zigmanto I pagal T. Ack*, žr. *Gadynė šilktos viešpatavimo Lietuvoje, Chicago, III. 1909.*

Žakevi en³⁰, Jonas Damauskas³¹, J. Jurginis³², Stasys Lazutka³³
ir kiti.

---

³⁰ *Bausm s Lietuvos Statutuose*, žr. *Lietuvi Enciklopedija*, II t. 288-291 psl, South Bostonas 1954.

³¹ *Lietuvos D. K. statymai ir statutai iš 1457-1563 met*, žr. *Tautos Praeitis*, II t., 2 kn., Chicaga-Roma 1965, 81-106 psl.; *Lietuvos Statuto kalba*, žr. *Draugas*, 1961.IV.29 ; *1566 met Lietuvos Statutas*, žr. *Draugas*, 1966. VII. 16 ; *Lietuvos Statuto laidos*, žr. *Draugas*, 1961.VII.; *Senosios Lietuvos medžiokliniai paukšiai (Iš I ir III Lietuvos Statuto)*, žr. *Draugas*, 1961.VII.15.

³² *Lietuvos Statutas*, žr. *Nemuno Kraštas*, 1966 m., 6 nr., 13 psl.

³³ *Kai kurios Pirmojo Lietuvos Statuto nuoraš paleografijos ir rašybos ypatybės (rusiškai)*, žr. *Lietuvos TSR Aukšt j Mokykl Mokslo Darbai, Istorija*, XIII t., 1 s s., Vilnius 1972, 75-96 psl. ; — *Lietuvos Statutai lietuviškai*, žr. *Literat ra ir Menas*, 1971 m., 15 nr., 10 psl. ; Lazutka S., Gudavius E., *Pirmojo Lietuvos Statuto šaltini klausimu*, žr. *Lietuvos TSR Aukšt j Mokykl Mokslo Darbai, Istorija*, XI t., Vilnius 1970, 149-177 psl.

3. Pranciškaus Piekoskiško išleistas *II Lietuvos Statutas* rinkinyje *Collectanea ex Archive Collegii Iuridici* (Archivum Komisji Prawniczej Akademii Umiejtno ci w Krakowie) VII t., Krokua 1900. Tai lotyniškas ir lenkiškas amžininkvertimas, gerai išleistas, naudotinas lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams.

1588 m. III Lietuvos Statutui:

1. Šio statuto originalin sgud kalba 1588 m. laidos Mamoni spaustuvje Vilniuje išspausdinti egzemplioriai, kaip labai reti ir seni spausdiniai, randami vairiose bibliotekose ir archyvuose (pirmos eil s šaltinis).
2. XVII ir XVIII a. originalini lenk kalba laid (1614 ir 1619 m. Mamoni spaustuvje Vilniuje, 1648 m. Varšuvoje, 1693 m. Vilniuje, 1744 m. Vilniuje ir 1786 m. Vilniuje) egzemplioriai, randami didesn se bibliotekose; naudotini kaip antros eil s šaltiniai; yra svarb s j priedai — naujos konstitucijos.
3. XIX a. originalini laid rus ir lenk kalbomis egzemplioriai, skirti teism praktikai, ligito laiko, kol galiojo Vakarini se Rusijos imperijos provincijose Lietuvos Statutas. Tai 1811 metais Petrapilyje išleistas lenk ir gretarus kalba (vertimas iš 1786 m. lenkiškos laidos) *Lietuvos Statutas* ir 1819 m. Vilniuje v l išleistas lenk kalba *III Lietuvos Statutas*, perspausdinta 1786 m. laida. Naudotina nebent tik palyginimui.
4. . . . . išleistas *III Lietuvos Statutas* iš originalin s 1588 m. gud kalba laidos rinkinyje M -
, XIX t. 1854. Gali b ti
naudojamas, nors jau senas leidimas.
5. J. Lappo, *1588 m. Lietuvos Statutas*, II t., Kaunas 1938, gud kalba iš originalin s 1588 m. laidos, moksl iškai kritiškas leidimas, labiausiai vartotinas.

Visiems Statutams:

Naudinga palyginti kanon teis s, Romos statym , vokie i , lenk , rus teisyn leidiniai ir taip pat Kazimiero Jogailai teisynas : *Statut Kazimierza Jagiello czyka, pomnik naydawnieyszych uchwał litewskich z XV wieku wynaleziony i drukiem ogłoszony staraniem Ignacego Danilewicza*, Vilnius 1826.

1967 m. *Kazimiero Teisynas* buvo A. Janulaitio ir J. Jurginio išverstas lietuvi kalb ir išleistas Lietuvos TSR Moksl Akademijos Istorijos Instituto *Acta Historica Lituanica*, I tome. Šiam vertimui paimtas Rus archeografin s komisijos 1846 m. paskelbtas *Kazimiero Teisyno* tekstas. Pagrindines žinias apie *Teisyn* : (kada *Teisynas* išleistas, kam jis skirtas, teksto ir leidim istorija, *Teisyno* turinys) pateikia A. Janulaitis. vad ir paaiškinimus prid jo J. Jurginis.

B. Literatūra

- Balzer Oswald, *Prof. Piekosiški ir Statuty Litewskie*, žr. *Przygodne Słowa 1886-1911*, Lvovas 1912.
- Biržiškaitis Žakėvičius M., *Bausmės Lietuvos Statutuose*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 288 psl. South Bostonas 1954.
- Bulyka A., Raudeliūnas V., *Jazyk i dalirovka Firleevskogo spiska Pervogo Litovskogo Statuta*, žr. *Jazykoznanie*, 26 (1976), 2 s. s., 99-122 psl.
- Czacki T., *O litewskich i polskich prawach*, Varšuva 1800-1801.
- Dąbrowski P., *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim*, 1916.
- Dąbrowski P., *Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskim w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, žr. *Studja nad historiją prawa polskiego*, V t., Lvovas 1912.
- Dainauskas Jonas, *Lietuvos D. K. statymai ir statutai iš 1457-1563 metų*, žr. *Tautos Praeitis*, II t., 2 kn., Chicago-Roma 1965.
- Dainauskas Jonas, *Lietuvos Statuto kalba*, žr. *Draugas*, 1961.IV.29.
- Dainauskas Jonas, *Lietuvos Statuto laidos*, žr. *Draugas*, 1961.VII.29.
- Dainauskas Jonas, *rodymai Lietuvos Statute*, žr. *Lituanistikos Instituto 1971 metų Suvažiavimo Darbai*, Chicago 1971.
- Dainauskas Jonas, *1566 metų Lietuvos Statutas*, žr. *Draugas*, 1966. VII.16.
- Daniłowicz J., *Historiczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego*, žr. *Wiżerunki i rozrząd siania naukowe (Poczet nowy) XIII t.*, Vilnius 1937.
- Daniłowicz I., *Historischer Blick auf die lithauische Gesetzgebung*, žr. *Dorpater Jahrbücher*, 1834 m., 6 nr., Ryga 1834.
- Deveikytis Navakienis J., *Lietuvos Statutai* žr. *Lietuvos Aidai*, 1940 m. 120 nr.
- Deveikytis Navakienis J., *Svetimšaliai ir jų padėtis Lietuvoje pagal III Lietuvos Statutą*, žr. *Teisė*, 1940 m., 52 nr.
- Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas*, vert. Jon. Deveikis, spaudai parengęs, žang parašė bei bibliografiją sudarė Aleksandras Plateris, Chicago 1971.
- Dubiecki A., *Głównoczyzna w Statucie Litewskim trzecim*, žr. *Studja nad historiją prawa polskiego*, II t., 3 nr.
- Działycki A. T. (red.), *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529*, Poznań 1841.
- Ehrenkreutz Stefan (red.), *Księga pamiłkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, Vilnius 1935.
- Ehrenkreutz Stefan, *Stanbada nad Statutami litewskimi*, žr. *Ateneum Wileńskie*, II t., Vilnius 1924, 289-349 psl.
- Ehrenkreutz Stefan, *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na Statuty Litewskie*, žr. *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie*, 1935.
- Gerlach Jan, *Stanowisko duchownych wedle Statutu Litewskiego III (1588 roku)*, žr. *Ateneum Wileńskie*, 11., Vilnius 1923, 205-225 psl.
- Hejnosz W., *Kilka uwag o niewoli owego Statucie Litewskim*, žr. *Księga pamiłkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, Vilnius 1935.
- Janulaitis A., *Kaip buvo panaikintas Lietuvos Statutas*, žr. *Teisė*, 1940 m., 52 nr..
- Janulaitis A., *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija*, Tiltas 1920.
- Jakubowski J., *Studia nad stosunkami narodowościami na Litwie przed Unię Liubelską*, Varšuva 1912. Taip pat rinkinyje *Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, wydziel., II, 7 nr., Varšuva 1912.
- Jakubowski J., *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*, Kaunas 1921.
- Jonynas I., *Pirmasis Lietuvos Statutas 400 metų sukaktuvių proga*, Kaunas 1930.
- Kamieniecki W., *Ograniczenia wyznaniowe w prawodawstwie litewskim w XV i XVI w.*, žr. *Przełom Historyczny*, XIII t. 1911.

- Kamieniecki W., *Rozwój własności na Litwie w dobie przed I Statutem*, tr. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filologiczny, XXXII t.*
- Kazimieris Teišynas (1468), Cyepa (1468), vert. A. Janulaitis ir J. Jurginis, išleido Lietuvos TSR Moksl. Akademijos Istorijos Institutas, *Acta Historica Lituanica I*, Vilnius 1967.
- Koranyi K., *O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529*, žr. *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Vilnius 1935.
- Lappo Ivan, *Didžioios Lietuvos Kunigaikštystės XVI amžiaus statym kodifikacija*, žr. *Teis*, 1940 m. 52 nr.
- Lappo Ivan, *1588 m. Lietuvos Statutas*, I t., 1-2 dalis (tyrinjimas) Kaunas 1934 ir 1936; II t. (tekstas), Kaunas 1938.
- Lappo Ivan, *1588 metų Lietuvos Statutas ir jo laiko sutartiniai nuostatai*, žr. *Teis*, 1940 m. 52 nr.
- Lazutka S., *Lietuvos statutai lietuviškai*, žr. *Literatūra ir Menas*, 1971 m. 15 nr., 10 psl.
- Lazutka S., *Kai kurios Pirmojo Lietuvos Statuto nuorašų paleografijos ir rašybos ypatybės (rusiškai)*, žr. *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija, XIII, 1 s. s.* Vilnius 1972, 75-96 psl.
- Lazutka S., Gudavičius E., *I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu*, žr. *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija, XI*, Vilnius 1970, 149-177 psl.
- Lazutka S., Valikonytė L., *Privilegiuoto luomo moters (motinos, dukters, sesers) turtin padėtis pagal Pirmąjį Lietuvos Statutą*, žr. *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija, XVI, 2 s. s.*, Vilnius 1976, 74-102 psl.
- Linde S. B., *O Statucie Litewskim*, Varšuva 1816.
- Mikalauskas A., *Das Strafrecht der drei Litauischen Statuten von 1529, 1566 und 1588*, 1937.
- Okinshevich Leon, *The Law of the Grand Duchy of Lithuania. Background and Bibliography*, žr. *Research Program of the U.S.S.R. Mimeographed Series 32 nr.* New Yorkas 1953.
- Piekosiński Fr., *Statut Litewski*, cz. I, Krokva 1899 ir rinkinyje *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, XXXIX t.*, Krokva 1899.
- Piekosiński Fr. (red.), *Statut Litewski drugiej redakcji*, žr. *Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici*, VII t., Krokva 1900.
- Piateris A., *Codification of the Law in the Grand Duchy of Lithuania*, žr. *Lituanus*, vol. XI, 2 nr., Summer 1965, Chicago, 111. 28-44 psl.
- Piateris A., *Lietuvos Statuto panaikinimo 100 metų sukaktis*, žr. *Teis*, 1940 m. 52 nr.
- Ptaszycki L. L., *Nieco o Trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie*, žr. *Księga pamiątkowa ku czci O. Balzera*, Lwovas 1925.
- Ptaszycki St., *Pierwsze wydanie trzeciego statutu litewskiego i jego przeróbki*, žr. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Vilnius 1935.
- Raudeliūnas V., *Antrojo Lietuvos Statuto leidimai*, žr. *LTSR Aukštųjų mokyklų mokslų darbai*, 12 (1973), 1 s. s., 13-17 psl.
- Raudeliūnas V., *Seim nutarimai — Antrojo (1566 m.) Lietuvos Statuto šaltinis*, žr. *Lietuvos TSR Moksl. Akademijos Darbai, A serija*, 1976 m. 3 (56) t., 29-42 psl.
- Raudeliūnas V., *Ukrain'iski spiski Drugogo litov'skogo statutu*, žr. *Archivi Ukraini*, 1973, 4 s. s., 69-76 psl.
- Stankevičius Vl., *Lietuvos Statutas ir Hammurabio Kodeksas*, žr. *Teis*, 1940 m. 52 nr.
- Stepanauskas Leonas, *Nežinomas I Lietuvos Statuto nuorašas*, žr. *Literatūra ir Menas*, 1976 m. 13 nr. 14 psl.
- Šapoka A., *Lietuvos Statulas*, žr. *Židinys*, 1938 m., 1-2 nr.

- Šapoka A., *1588 Lietuvos Statutas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. XVI t., 149-154 psl., So. Bostonas 1958.
- Šlipas J., *Lietuviškasis Statutas Zigimanto I, pagal kėną, žr. Gėdynė šl ktos viešpatavimo Lietuvoje*, Chicago 1909.
- Taubenschlag R., *Pozew w I i II statucie litewskim*, žr. *Księga pamiętkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Vilnius 1935.
- Taubenschlag R., *Wpływy rzymsko-bizantyjskie w drugim Statucie litewskim* žr. *Księga pamiętkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Vilnius 1935.
- The Lithuanian Statute of 1529*, išvertė, vadė ir komentarus parašė Karl von Loewe, Leiden 1976.
- Vasilevskienė I. ir Lazutka S., *Pirmojo Lietuvos Statuto Ališavos nuorašas*, žr. *Lietuvos TSR. Aukštėj Mokyklė Mokslo Darbai, Istorija*, XVI (1 s. siuvinis; Vilnius 1976, 111-127 psl)

C. ., 1892 -

. . 1893. ,

I., , 1834.

„ , 1894.

. I., -

XV XVI , 1863.

. I., , .

, - ., 1865.

„ -

, 1923.

M. „

- , 1892.

„ , XXXI ., 7, 9,10,

12 ., 1894.

I., , XXXI ., 8,10 . 1894. ,

. . „ III

1893.

„ , 4 (45)

. , 1973.

K. I. (.)

1529 , 1960.

I. TEISINĖ BUITIS LIETUVOJE LIGI PIRMOJO LIETUVOS STATUTO

Šios dalies tikslas yra apžvelgti teisinę buitį Lietuvoje nuo valstybės susikurimo ligi 1529 m., tai yra, ligi Lietuvos Statuto, kaip visai valstybei galiojančio statym kodekso, išleidimo, kad tenka pirmiausia susipažinti su tais dėsniais ir teisinėmis normomis, kurios galiojo Lietuvoje ir pagal kurias Lietuvoje buvo tvarkomas gyvenimas bei teisiniai santykiai ligi pirmojo kodifikuoto statym rinkinio išleidimo. Be abejo, Lietuvos Statutas perėmė ir sutvarkė tas teises normas, kurios jau ir anksčiau Lietuvoje veikė, o kartu vedė gyvenimą ir naujas normas. Todėl norint išnagrinėti Lietuvos Statuto kilmę, jo sudarymą, tenka taip pat peržvelgti, nors ir bendrais bruožais, ir tuos dėsnius bei teises normas, pagal kurias Lietuvos gyvenimas tvarkėsi ligi Statuto sudarymo ir kurios pateko ištiesi arba dalimis statuto straipsnius. Kitaip sakant, prieš nagrinėjant pačią Lietuvos Statuto kilmę, tenka susipažinti su teise, veikusia Lietuvoje nuo valstybės susikurimo ligi 1529 m. Vis dėlto Lietuvos istorijos laikas, atsižvelgiant tuo metu Lietuvoje veikusios teisės pobūdį, galima dalinti dviem laikotarpiais: 1. laikotarpis nuo valstybės susikurimo ligi pirmųjų rašytinių teisinių norm išleidimo, tai yra, ligi pirmųjų privilegijų 1387 m. davimo; 2. laikotarpis nuo pirmųjų rašytinių privilegijų ligi Lietuvoje veikusių teisinių norm sukodifikavimo, t. y. nuo 1387 m. ligi 1529 m., kada buvo išleistas *Lietuvos Statutas*.¹

1. Laikotarpis nuo valstybės susikurimo ligi 1387 m.

Šitas laikotarpis politiniu atžvilgiu gali būti apibudintas kaip patriarchalinis absoliutinis monarchijos laikotarpis. Tai didžiąją Lietuvos kunigaikštis patriarchalinis neribotos valdžios laikotarpis, kuriame labai aiškiai pasireiškia patriarchalinis didžiąją kunigaikštis pažiūra Lietuvos valstybei ir iš to plaukianis neribotos valdžios supratimas. Didžiąją kunigaikštis svarbiausieji tikslai tame laikotarpyje: tvirtos valstybės kūrimas ir nepriklausomybės išlaikymas. Lietuva buvo tarsi nuolatinio karo stovykla. Visos svarbiausios krašto pajogos

skiriamos ginimuisi. Dėl to nepatogios sąlygos kultūriniam darbui. Iš dalies tuo paaiškinamas vėlybas dvasiniai-kultūrinio gyvenimo aktyvus plėtojimas, vėlybas švietimo kilmasis, vėlybas raštinė kultūra paminklėkimas. Be abejojimo, didžiulį kunigaikščių raštinę nuo pat valstybės susikurimo vartojamas raštas ir rašomi dokumentai lotynų, vokiečių, lenkų, gudų, kalbomis, tačiau tie dokumentai paprastai rašomi tik santykiuose su kaimyninėmis valstybėmis ir joms skiriami arba iš jų gaunami. Krašto vidaus gyvenime, ypač etnografinės Lietuvos teritorijoje, raštas retai tebuvo vartojamas. Pats vidurinis gyvenimas dar nebuvo tiek komplikotas, ir raštai iš viso buvo retas dalykas.

Todėl nenuostabu, kad ligi XIV a. pabaigos, Lietuvoje nebuvo jokios rašytosios teisės, jokių rašytųjų statymų bei teisinių normų. Tiesa, Lietuvos santykius su užsieniais normavo ne vien tik karinis-militarinis to meto Lietuvos pajūgas, bet ir rašytosios sutartys su kaimyninėmis valstybėmis (pavyzdžiui, su Livonijos ordinu, kryžuviais, lenkais, Volinijos kunigaikštiais ir kt.). Tačiau etnografinės Lietuvos vidaus gyvenime nebuvo žinomi jokie rašytiniai statymai, jokia rašytoji teisė. Taip pat ligi XIV a. pabaigos Lietuvoje nerandame jokių luominių ar asmeninių privilegijų, suteikiančių kuriam nors luomui ar asmeniui ypatingą teisę, privilegiją, lengvatą, — teisinio luomo ar asmens padėtį išskiriančią iš kitų teisinės padėties. Vis vidurinėje Lietuvos gyvenime ligi XIV a. pabaigos normavo ir teisinius santykius lėmė tik paprotinė teisė ir paties didžiulio kunigaikščio ar jo galiontinio sričio kunigaikščio valia. Lietuvos gyvenimas tvarkėsi pagal susidariusius iš seno paprotius, o kiekvienas iš seno veikęs paprotys buvo nelyginant šventas, nerašytas, geras statymas. Savaime suprantama, kad gyvenimas nebuvo per daug komplikotas, jam tvarkyti pilnai pakako paprotinė teisė, nereikėjo dar rašytinių statymų.

XIII-XIV a. laikotarpis Lietuvos istorijoje ir yra būdingas tuo, kad jame teisiniai santykiai svarbiausia buvo normuojami tik paprotinėmis teisėmis. Tačiau kaip jau buvo minėta, greitai paprotinė teisė gyvenime normavo ir teisinius santykius lėmė taip pat ir didžiojo kunigaikščio valia. Tai irgi būdinga patriarchalinės absoliutinės monarchijos laikotarpiui. Ligi nebuvo jokių rašytųjų statymų, tai statymus, greitai paprotinė teisė, atstojė ir didžiulio kunigaikščio ar jo paskirtos sričio kunigaikščio valia, kurios niekas nevaržė. Taip pat jokia visuomenės klasė dar nevaržė didžiulio kunigaikščio valios, nes luomai dar nebuvo galutinai susiformavę, o bekylanti didikėlė-bajorė klasė taip pat dar jokių ypatingų teisių neturėjo. Didžiojo kunigaikščio valia tik santykiuose su užsieniais buvo ribojama militarinio Lietuvos pajūgo ir sudarytų su kaimyninėmis valstybėmis sutarčių. Tačiau

vidujiniame Lietuvos gyvenime jo valia gal jo reikštis neribojama (Vytauto laiškas, kur liepia net žmonas parduoti ir už gautus pinigus arklus karo tarnybai pirktis !).

Nors did. kunigaikš io valia ir buvo statymas, kuris kiekvien kart gal jo keistis kartu su jo valios keitimusi, ta iau faktiškai did. kunigaikš io valia netur jo peržengti veikian i papro i , nes kitaip gal t kelti pavaldini nepasitenkim ir vesti prie neklausymo (pav. Žemai i sukilimas Vytauto laikais). Be to, faktiškai didieji kunigaikš iai k nors svarbesnio spr sdami atsiklausdavo savo šeimos nari , sri i kunigaikš i nuomon s ir patarimo. Laikui b gant iš šitoki did. kunigaikš i pasitarim su savo šeimos nariais, — sri i kunigaikš iais, gerai paž stan iais vietos s lygas, išaugo ir pon taryba, kaip tam tikras organas, tur s takos statym leidim XV ir ypa XVI amžiuje. Ta iau dar XIV a. didži j kunigaikš i valia atstojo statymus, o j šeimos nari patarimai nebuvo jiems privalomi: jie gal jo su jais skaitytis arba nesiskaityti. Daug labiau did. kunigaikš iams teko skaitytis su veikian iais papro iais, kurie vairiose vietose buvo skirtingi. Taip gudišk j Lietuvos sri i papro iai ir ten veikusios teisin s normos, iš dalies likusios dar iš buvusios senosios Kijevo Rusijos tradicij bei statym (Russkaja Pravda), gerokai skyr si nuo etnografin s Lietuvos papro i . Iš politin s istorijos visiems gerai žinomas d snis, kurio laik si did. Lietuvos kunigaikš iai, naujai prie Lietuvos prijungdami gud ir rus elemento gyvenamas žemes : senov s neliesti ir naujov s ne - vesti. D l to ir teisin butis gudiškose Lietuvos žem se buvo kitokia; taip pat ir j vidujin santvarka bei papro iai skyr si nuo etnografin s Lietuvos. D l to ir did. kunigaikš i valia, kaip statym šaltinis, rytin se Lietuvos valstyb s srityse veik labiau priklausomai ten paliktos senosios tvarkos ir sen j papro i . Ta iau antra vertus, tokia pad tis rytuose taip pat išplauk iš did. kunigaikš i valios, nes jie savo valia pažad davo ten senov s neliesti ir naujov s ne - vesti, nor dami t krašt gyventojus labiau patraukti savo pus n.

Taigi ligi XIV a. pabaigos Lietuvos valstyb je pagrindinis teis s šaltinis buvo did. kunigaikš io valia ir veikiantieji papro iai. Did. kunigaikš io valios vaidmuo statym leidime išliko labai ilgai, net ligi XVI a. vidurio, kada jau senai buvo atsiradusi rašytin teis ir rašytiniai statymai. D ka savo privilegij jau tada (XVI a.) Lietuvos didikai ir iš dalies bajorai buvo išsikovoj sau teis dalyvauti statym leidime seimuose. Bet jau ir seimams atsiradus, juos susirink bajorai ir didikai vis dar nedr sdavo pažeisti did. kunigaikš io valios, kaip svarbiausiojo teis s šaltinio. Tai matyti nors ir iš to, kad XVI a. seimuose didikai ir bajorai ne tiesiog leidžia statymus,

bet tik ko nors « prašo » didžiojo kunigaikš io, o šis jiems «atsako ». Šitoks did. kunigaikš io « atsakymas » ir tampa statymu ir seimo «nutarimu» ( ), jeigu jis yra teigiamas. O jeigu did. kunigaikštis « atsako » neigiamai, tai šitoks bajor ir didik « prašymas » lieka atmestas ir neturi statymo galios.

Ne tik did. kunigaikš io valia ilgai išliko kaip svarbus statym leidimo veiksnys, bet taip pat ir papro i teis ilgai veik rašytinius statymus ir tur jo takos statym leidim , taip pat ir Lietuvos Statuto susidarym . Rašytieji statymai ne visada kokias nors naujas teises normas vesdavo, bet tik patvirtindavo ir formaliai teisindavo gyvenime papro i pavidale jau veikian ius d snius. Tuo didesn s reikšm s papro i teis tur jo ligi XIV a. pabaigos, ligi pirm j rašytini statym , — 1387 m. privilegij .

Ta iau koks buvo ligi XIV a. pabaigos Lietuvoje veikusios papro i teis s turinys, šiandien dar sunku pasakyti. Ne tik senov s lietuvi papro i teis , bet ir iš viso senov s lietuvi kult ra ir papro iai dar labai mažai t ra tyrin ti ir nušviesti. Juos iširti irgi begalo sunku, nes išlik rašytieji Lietuvos istorijos šaltiniai daugiausia kalba apie politin Lietuvos praeit , bet ne apie kult rin ir ne apie to meto lietuvi papro ius. Istorikams pagalb ia tur t ateiti etnologai ir etnografai, kurie gal ir gal t padaryti praei iai kuri nors svarbi išvad iš savo surinktos ir renkamosios lietuvi tautosakos ir etnografin s medžiagos. Vieni istorikai, tyrin dami senosios Lietuvos papro ius ir papro i teis , vargu ar apsieis be etnolog ir etnograf pagalbos. Ta iau, ligi senov s lietuvi papro iai ir j papro i teis n ra tinkamai iširti ir nušviesti, negalima tiksliai nusakyti tos papro i teis s turinio, o reikia pasitenkinti vien tik bendru teigimu, kad Ugi XIV a. pabaigos pagrindiniu teis s šaltiniu Lietuvoje buvo didži j kunigaikš i valia ir papro i teis .

2. Laikotarpis nuo pirm j privilegij ligi I Lietuvos Statuto (1387-1529)

a. Pirmosios privilegijos (1387, 1413, 1434). — Teisin buitis Lietuvoje kei iasi nuo 1387 m. kada išleidžiamos pirmosios privilegijos bajorams. Nors tos privilegijos buvo irgi Didžiojo kunigaikš io valia išleistos, bet jos kaip rašytasis statymas, buvo jau žymiai pastovesn s ir toliau jau nebegal jo b ti sauvališkai panaikinamos. 1387 - 1529 m. laikotarpyje greta papro i teis s ir did. kunigaikš i valios veik jau ir rašytieji statymai, nors dar ir dažnai labai atsiktini ir neapim vis Lietuvos vidaus gyvenimo sri i .

Šio Lietuvos teisės istorijos laikotarpio būdingas bruožas yra tai, kad gyvenime kas kartas plačiau sigali ir giliau leidžia šaknis rašytieji statymai, o didžiojo kunigaikščio valia statymų leidime kas kartas labiau siaurinama. Taip pat paprodi teisė vis daugiau vietos užleidžia rašytinei teisei, — rašytiesiems statymams.

Pirmieji rašytieji statymai Lietuvoje yra privilegijų pavidale. Mūsų tikslas ir yra peržvelgti visas tas stadijas, kaip palaipsniui auga rašytoji Lietuvos teisė, iš pradžių privilegijų, o vėliau ir seimnutarimų pavidale. Mūsų tikslas ir bus susipažinti su beaugančia rašytąja teise ir su jos turiniu.

Pirmieji rašytieji statymai buvo suteikti 1387 m. Lietuvos bajorams dvejomis privilegijomis. Abi šios Jogailos duotos privilegijos glaudžiai rišasi su Aukštaičių krikštu. Jų abiejų tikslas buvo paskatinti Lietuvos bajorus priimti katalikų tikybą, nes kaip matyti iš pačių privilegijų, jų teikiamomis lengvatomis galėjo naudotis tik katalikų tikybą priėmę bajorai. Pirmosios privilegijos galiojimas apribojamas ne vien tik religiniu atžvilgiu, t. y. taikoma tik katalikams, bet ir socialiniu atžvilgiu, t. y. ji taikoma ne visai Lietuvos visuomenei, bet tik vienai jos klasei, būtent — bajorams. Dėl to šitokios privilegijos laikomos luominėmis privilegijomis. Šitokios luominės privilegijos nekelia jokio nusistebėjimo, nes jos buvo plačiai prastos ir teikiamos ir Vakarų Europos valstybėse. Istorinė privilegijų teikimo raida Lietuvoje nuo tos raidos Vakaruose taip skiriasi tuo, kad Vakaruose pirmiau privilegijų gaudavo paskiri asmenys, o paskui tik visas luomas, kuriam tie asmenys priklausė, o Lietuvoje tokia privilegija iš karto suteikiama visam luomui, nors ir su apribojimu, kad tik tiems to luomo nariams, kurie priėmė katalikų tikybą.

Kad pirmoji Lietuvos privilegija, kaip rašyti statymai, taikoma tik bajorams, bet ne kuriam nors kitam luomui, tai irgi visai suprantama. Vakarų Europos valstybėse statymai taip pat nebuvo beluominiai. Jie irgi buvo taikomi specialiai kuriam nors luomui. Vakaruose kiekvienas luomas turėjo savo statymus ir savo teismus, pagal kuriuos ir tvarkėsi. Beluominiai statymai Vakarų Europoje pasirodė tik su Napoleono kodeksu. Šiuo atžvilgiu ir Lietuva nesiskyrė iš kitų kraštų. Pirmuosius rašytuosius statymus ir jie gavo ne visi krašto gyventojai, bet tik bajorai, kurie, jei neskaityti aukščiau už juos stovėjusios ir takingos kunigaikščio giminės, buvo Lietuvos visuomenės aukštoji klasė, jau bepradėjusi ir politiškai reikštis bei kilti. Kartu su Jogailos bei Vytauto ir Jogailos vaidmeniu. Kitos Lietuvos visuomenės klasės dar visai nebuvo pribrendusios, kurioms nors specialios teisės gauti ar reikalauti. Jau tik po bajorų, teikiamos

privilegijos ir Katalik Bažnyiai, kuri dar tik organizuojama ir kurios nari pozicij tuo norima sustiprinti. Dar v liau savivaldyb s teis gauna stambi j miest gyventojai.

Pirmoji Lietuvos privilegija buvo suteikta didžiojo Lietuvos kunigaikš io Jogailos 1387 m. vasario m n. 20 d. Vilniuje. Pirm ja privilegija Lietuvos bajorai, pri m katalik tik jim , gauna šias teises :

1. Kiekvienas bajoras, kuris priims katalik tik jim , kartu su teis tais savo p diniais turi teis nuosavyb s teis mis tur ti savo paveld tuosius miestus, valš ius, kaimus ir namus, laisvai tuo turtu naudotis ir laisvai su juo elgtis pagal savo vali (parduoti, dovanoti keisti ir t. t.). Kitaip sakant, kiekvienam katalikui bajorui patvirtinamos pilnos nuosavyb s teis s jo paveld t j žem ir suteikiama teis su savo paveld t ja žeme laisvai elgtis.

2. Kiekvienoje kaštelionijoje ir kiekviename paviete bus paskirta po vien teis j , kuris spr s bylas ir rinks pabaudas, o taip pat po vien tek n , kuris vykdys teismo sprendimus.

3. Bajorai turi teis laisvai savo dukteris ir giminaites leisti už vyr ; gi našl s, iki jos s d s našl s k d je (t. y. iki jos v l neištek s), gali pasilikti savo mirusiojo vyro dvaruose ; o jei jos panort v l ištek ti, tai tuo atveju savo mirusio vyro dvarus jos privalo perleisti jo vaikams, o jei toki neb t , tai mirusiojo vyro giminaiams.

4. Bajorams negali b ti uždedamos jokios prievol s, išskyrus tik nauj pili statym bei sen j taisym ir karo prievol .

5. Karo prievol bajorai privalo atlikti senuoju papro iu kar vykdami savo l šomis ir savo ginklais ; jei ta iau tekt vytis prieš , tai žyg prival s eiti kiekvienas vyras, gal s vartoti ginkl .

6. Kas pri m s katalik tikyb v liau jos atsisakyt arba iš viso nepriimt katalik tikybos, tas negali naudotis šios privilegijos teikiamomis teis mis.

Šitokie pirmosios bajor privilegijos d sniai ir toks j turinys. Kaip matome, tie d sniai raštu normuoja bajor , pri musi katalik tikyb , paveldimosios žem s nuosavyb s teises, našli teis valdyti mirusi j vyr dvarus ; bajor teis laisvai savo dukteris ir giminaites leisti už vyr ; palieka bajorams pili statymo bei taisymo ir karo prievol, atleidžia nuo kitoki prievoli ; pagaliau, veda kaštelionijose ir pavietuose didžiojo kunigaikš io skirtus teismus.

Kyla klausimas, k nauja šita privilegija suteik bajorams ? Lenk mokslininkai dažnai daro išvad iš tos privilegijos turinio, kad vis privilegijoj minimi teisi Lietuvos bajorai ankš iau netur jo. Ta iau šitokia išvada niekuo n ra pagr sta. Papunk iui per-

žvelgus šios privilegijos nuostatus, pasirodo, jog daugelyje atvej jį tik formaliai patvirtino jau ankščiau faktiškai susidariusi padėtis. Kitaip sakant, šita privilegija daugeliu atvejų buvo paproio teis paverčia rašytine teise ir tik nedaug kyla nauja veda.

Taip jau bajorai faktiškai ir ankščiau paveldavo savo dvarus ir galėjo pagal savo valias disponuoti. 1387 m. privilegija tik raštu patvirtina šitą jau buvusią paproio teisę. Piliatymo bei taisymo prievolė taip pat paliekama, kaip ir seniau kad ji buvo. O jei privilegijoje ir sakoma, kad bajorai atleidžiami nuo vis kitų prievolių, išskyrus piliatymo bei taisymo ir karo prievolę, tai yra tenka pastebėti, jog visai nėra žinoma, kad prieš privilegijos davimą bajorams būtų buvusios uždedamos kurios kitos prievolės. O apie karo prievolės atlikimo būdą aiškiau ir sakmiai pasakoma, kad bajorai turi ją atlikti pagal senus papročius. Naujas dalykas yra, kad tos privilegijos teikiamos tik katalikams bajorams bei tol, iki jie bus katalikai. Taip pat naujas dalykas yra kaštelionijų bei pavietų su jų teise jais Lenkijos pavyzdžiu vedimas. O dėl suteikimo bajorams teisės savo dukteris ir giminaites laisvai leisti už vyrą, tai nors tai ir yra naujas dalykas, bet nėra pagrindo manyti, kad jau ir ankščiau bajorai to nebūt dar: didžiajam kunigaikščiui ir fiziškai nebuvo manoma tokioje didelėje valstybėje kiekvieną kartą maišytis bajorai ir leidim už vyrą; o jei kokiom vedybom ir galėjo būti reikalaujamas didžiojo kunigaikščio sutikimas, tai tik krašto saugumo sumetimais (karo prievolė nuo bajorų dvarų).

Nors 1387 m. privilegija greta naujų dalykų daugelyje atvejų tik faktiškai teisinio gyvenime jau praktikuojamus dėsnius, formaliai patvirtino faktiškąją padėtį, vis dėlto 1387 m. privilegija yra labai svarbi, kaip pirmoji rašytoji teisė, kaip pirmieji rašyti statymai Lietuvoje. Tai jau tie rašytieji statymai, kaip matome, tapę labai siauru gyvenimo sritimi ir tai tik bendrais posakiais.

Tais pačiais 1387 m. Jogailos buvo suteikta ir kita privilegija, lietusis ne vien tik bajoruom, bet ir naujai steigiam Lietuvoje Katalik Bažnyčiai. Ta privilegija buvo duota taip pat Vilniuje vasario mėn. 22 d. šitos privilegijos turinys buvo toks:

1. Nė vienas lietuvis nei lietuvis negali vesti rusų ar tekėti už rusų, iki tas rusas ar rusas prieš tai nepriims katalikų tikiybės; jei tam dėsniui nusikalstą koks rusas ar rusas, tai ne tik grasoma fizine bausme — rykštėmis, bet jis prievarta turi pereiti katalikų tikiybą.

2. Visos Lietuvos steigtos katalikų bažnyčios ir vienuolynai iš viso turi būti laisvi nuo bet kurių prievolių ir duoklių; taip pat vyskupas savo, o kunigai savo žemėse turi turėti pilną ir išimtiną valdžią ir jie negali kištis pasauliną valdžią.

Abiems šiais privilegijos dsniais vedami Lietuvoje nauji dalykai: netolerancijos užuomazga (religin prievarta!), vienos tikybos protegavimas ir imuniteto teisi suteikimas k tik gimstan iai Katalik Bažny iai Lietuvoje. Visa tai lengvai suprantama : Vakar Europoje Katalik Bažny ia taip pat nerod didel s pakantos kitoms tiky- boms ir Vakaruose ji taip pat tur jo pla ius imunitetus. Savaiame suprantama, jog toki pat privilegijuot pad t ji nor jo užimti ir Lietuvos valstyb je, kur rytin se valstyb s srityse jau buvo sigal jusi pravoslav Bažny ia, gal jusi tapti konkurentu Katalik Bažny iai ir etnografin se Lietuvos srityse, nes ir daugelis pa i Lietuvos did. kunigaikš i šeimos nari buvo pri m pravoslav tikyb . D l to Katalik Bažny ia iš karto Lietuvoje nor jo užimti tvirt pad t , kuri jai ir garantavo min toji 1387 m. Jogailos privilegija.

Antroji privilegija Lietuvos bajorams buvo duota 1413 m. J dav Vytautas Didysis su Jogaila Horodl je 1413 m. spalį m n. 2 d. Ji tur jo b ti atpildas Lietuvos bajorijai už aktyv jos dalyvavim Lietuvos gyvenime, už gyv prisid jim prie Vytauto Didžiojo plan vykdymo ir už jos j gomis iškovot laim jim 1410 m. Žalgirio m šyje. 1413 m. Horodl s privilegija iš pradži pakartoja 1387 m. Vilniaus privilegijos d snius, patvirtinan ius nuosavyb s teises paveld tuosius bajor dvarus; bajor teis laisvai leisti dukteris ir giminaites už vyr ; pili statymo bei remontavimo prievol ; karau jimo prievol ; ir pagaliau, Katalik Bažny ios teises Lietuvoje. Greta šit , jau 1387 m. Vilniaus privilegijoje išreikšt d sni , 1413 m. Horodl s privilegijoje randami dar šie nauji d sniai, papild bajor teises ir laisves :

1. Nuosavyb s teis mis bajorams (taip pat tik katalikams) leidžiama valdyti ne tik paveld t sias, bet ir leno teise gaut sias žemes, kurias taip pat gali užrašyti savo žmonoms.
2. Pripaž stama paveld jimo teis ir moterims bajor ms.
3. Bajorai atleidžiami nuo duokli didžiajam kunigaikš iui.
4. Lietuvoje turi b ti vesta Vilniaus ir Trak vaivad ir kaštelion ur dai, lenk ur d pavyzdžiu.
5. Baikalui esant gali vykti bajor suvažiavimai krašto reikalams aptarti.
6. 47 lietuvi bajor šeimoms suteikiama lenk herbai.

1413 m. Horodl s privilegija jau žymiai praple ia bajor žem s valdymo ir politines teises. Bet tai yra irgi ne kas kita, kaip faktiškai susidariusios pad ties sankcionavimas bei teisinimas. Faktiškai bajorai jau buvo politiniai iškil . Vytautas r m si jais. Jie buvo Vytauto vietininkai, panaikinus sri i kunigaikš ius. T sustipr jusi

politin didik pad t ir teko Vytautui šita Horodl s privilegija pripažinti ir patvirtinti.

Antras Horodl s privilegijos bruožas — lenkiškoji taka, kuri neš šie faktoriai: bendras Žalgirio m šio laim jimas, lenk pastan- gos atnaujinti unij , siekimas eiti prie valstyb s santvarkos suvieno- dinimo (ur dai!), noras patraukti bajorus lenkiškais herbais ir len- kiškomis bajor laisv mis, sav herb buvimo klausimas.

Tre ioji privilegija bajorams buvo duota 1434 m. geguž s m n. 6 d. didžiojo Lietuvos kunigaikš io Žygimanto K stutai io. Privi- legija buvo duota Trakuose. Jos turinys buvo toks:

1. N vienas kunigaikštis nei bajoras negali b ti baudžiamas, remiantis slaptu skundimu, bet tik tada, kai teisme, pagal Lietuvos teis , jo kalt bus rodyta.

2. Kunigaikš iai, bajorai ir j vaikai savo paveld tuosius dvarus gali valdyti taip, kaip jie yra valdomi kituose krikš ioniškuose kraštuose, gali juos parduoti, keisti, dovanoti, kam kitam perleisti ir pagal savo vali naudoti, ta iau šitokio pob džio sutartys turi b ti didžiajam kunigaikš iui ar jo ur dams pareikštos.

3. Našl s, iki jos s d s našl s k d je, gali likti mirusiojo vyro paveld tuose dvaruose, ta iau iš t dvar tarnyba didžiajam kuni- gaikš iui neturi nukent ti (karo prievol) ; jei našl s antr kart tek t už vyro, tai turi tenkintis jos savo mirusiojo vyro joms « vai- niku » užrašytu dvaru, o kiti buvusiojo vyro dvarai turi b ti perleisti jo vaikams, gi jei j neb t , tai mirusiojo vyro broliams.

4. Kunigaikš i ir bajor valstie iai ir pavaldiniai atleidžiami nuo duokli didžiajam kunigaikš iui, taip pat nuo visoki darb (šieno piovimio ir kt.) didžiojo kunigaikš io dvaruose, išskyrus tik pili taisym bei statym ir keli tiesim bei taisym , k turi atlikti savo l šomis.

5. Kunigaikš i ir bajor rus teis s sulyginamos su lietuvi teis mis.

1434 m. Žygimanto privilegija yra svarbi keliais atžvilgiais. Pirmiausia — kunigaikš i ir bajor teisi sulyginimas. Bajorai savo raštiškomis teis mis jau buvo pralenk kunigaikš ius. Kunigaikš iai privilegij atžvilgiu jau buvo atsilik . Tod l buvo gyvas reikalas leisti ir jiems naudotis bajor privilegijomis. Toliau ši privilegija buvo labai svarbi bajorams, nes ji garantavo j asmens nelie iamyb . Laikai buvo labai neram s. Politiniai gin ai tebebuvo neišspr sti, Žygimanto K stutai io ir Švitrigailos kovos nebaigtos. vair s skun- dimai, bausm s buvo kasdieniai dalykai. Bajorai jaut si labai nes- saug s. Žygimantas K stutaitis sumojo duoti privilegij , kurios

garantuot ir bajor asmens nelie iamyb . Tuo, žinoma, jis nor jo bajorus ir kunigaikš ius patraukti savo pus n. Iš tos bajor asmens nelie iamyb s garantijos laikui b gant išsivyst vienas pagrindini bajor aukso laisv s d sni : *neminem captivabimus nisi jure victum.*

Taip pat to meto politin s raidos ir politin s konjunkt ros išdava — sulyginimas gud -rus (pravoslav) ir lietuvi (katalik) bajor teisi . Tai buvo Žygimanto K stutai io noras savo pus n patraukti ir gudišk j bei rusišk j sri i gyventojus. Tuo buvo atitaisoma ir skriauda kitatikiams, padaryta pirm j privilegij , favorizuojant katalikyb . Šia privilegija pravoslav tikybai pripaž stamos tokios pat teis s, kaip ir katalik tikybai. Svarbus tos privilegijos punktas ir d l bajor valstie i ir valdini . Jie atleidžiami nuo darb ir duokli did. kunigaikš io dvaruose ir didžiojo kunigaikš io naudai. Tai atitiko bajor siekimus — jiems priklausom valstie i darbo j g pasilikti tik sau ir valstie i mokestin paj gum išnaudoti tik savo naudai. Tokiom nuolaidom iš didžiojo kunigaikš io išgauti ir buvo palankus momentas, nes dar galutinai neišsprendus gin o d l valstyb s sosto ir nebaigus kov su Švitrigaila, Žygimantui K s- tuta iui labai buvo reikalingi šalininkai bei r m jai. Vargu kas kitas gal jo j padaryti populiariu bajor tarpe, kaip paskelbimas š kio :

— J s valstie iai atleidžiami nuo duokli bei darb mano naudai, lygiai taip pat, kaip šiais laikais jei b t gyventojai atleidžiami nuo mokeš i mok jimo. Gali b ti, šitokia priemon ir sustiprino Žygi- manto K stutai io pozicij ir prisid jo prie persvaros kovose su konkurentu sost . Bet reikia manyti, kad ta pati priemon (t. y. bajor valstie i atleidimas nuo duokli ir darb didžiajam ku- nigaikš iui) gerokai nusilpnino ekonomin didžiojo kunigaikš io pa- d t, taip pat ir valstyb s išd , nes gerokai tur jo sumaž ti didžiojo kunigaikš io pajamos, ligi tol nors ir nat ra gaunamos. Kuo šios privilegijos didžiajam kunigaikš iui duokles dav ir darbus dvaruose dirbo tik paties didžiojo kunigaikš io dvar , domen valstie iai, taip vadinami karališkieji valstie iai. Ši bajor lengvata, — sau pri- klausom valstie i darbo ir duokli nebeduoti valstybei, bet pasi- laikyti sau, dar labiau buvo prapl sta 1447 m. Kazimiero privile- gijoje. Nepaliestos liko tik valstie i prievol s pili ir keli statymo bei taisymo.

Kiti 1434 m. Žygimanto K stutai io privilegijos straipsniai mažiau t ra svarb s. Tai yra ne kas kita, kaip pakartojimas jau ankš iau bajorams suteikt teisi , tik žymiai platesn je redakcijoje, smulčiau nusakant, k b tent bajorai gali daryti su nuosavaisiais dvarais ir kuri savo mirusi j vyr dvar dal gali pasilaikyti našl s, v l ištek damos už vyro.

b. Kazimiero 1477 m. privilegija. — Toliau rašytoji Lietuvos teis ir bajor privilegijos buvo žymiai praplėtos 1447 m. garsi ja Kazimiero privilegija, kuri tapo kertinis akmuo tolimesnei Lietuvos santvarkai. Tai buvo be galo svarbi ir labai plati privilegija, Kazimiero duota 1447 m. gegužės 2 d. Vilniuje. Ji buvo tuo metu susidariusios politinės padėties vaisius. O tai padėt Lietuvoje po Žygimanto Kęstutaičio nužudymo 1440 m. Įdomūs šie veiksniai: sosto paminėjimas, didelis iškilimas ir jo vaidmuo, 13 metų turinio Kazimiero Jogailaičio apšaukimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, santykiai su lenkais, didikai, ypač Goštautas, Lietuvos valdytojais už mažametį didį kunigaikštį, 1444 m. Vladislavo Varniūčio žuvinimas, lenkų pastangos išlaikyti sąjungą su Lietuva, Kazimiero išrinkimas Lenkijos karaliumi, Lietuvių nenoras personalinės unijos, lietuvių ir lenkų derybės, pagaliau didelis sutikimas (galimybė dar labiau jiems kilti) ir paminimas garantijų 1447 m. privilegijos pavidale.

Jau iš tos politinės raidos matosi nepaprasta tos privilegijos reikšmė. Ji dar labiau išryškėja, susipažinus su jos turiniu, kurio pagrindiniai punktai yra šie:

1. Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teritorija niekada neturi būti mažinama, bet pilnai išlaikyta tose ribose, kuriose ji buvo seniau, Vytauto Didžiojo laikais.

Šis paragrafas turėjo tikslą apsaugoti Lietuvos valstybę nuo jos žemių grobstymo, kur vykdė lenkai; (dalis Volinijos ir Palenkės lenkų užgrobtą jau po Vytauto mirties, bet ginąs tebevyko vis Žygimanto Kęstutaičio valdymo laikais). Tas paragrafas netiesiogiai pareigojo grąžinti Lietuvai lenkų užimtas sritis. Dėl to vėlesni politiniai konfliktai su lenkais seimuose ir jų nenoras prisiekti Kazimierui, jei jis nepanaikins šio punkto.

2. Jokieji miestai, žemės, dvarai ir tenutai, jokios dignitorijos ir urdai Lietuvoje negali būti duodami jokiems svetimšaliams, o tik paties Lietuvos lietuviams, to krašto gyventojams (t. y. tik Lietuvos piliečiams).

Šiuo paragrafu lietuviams apsisaugojimo nuo lenkų brovimosi Lietuvos (blogas patyrimas Jogailos laikais po Kriavo akto!). Jis buvo taikomas specialiai lenkams, laikantis dėsno: Lietuva lietuviams. Jokiam lenkui neleidiama gauti Lietuvoje nei žemių, nei tarnybų. To dėsno lietuviams griežčiausiai laikytis, ir jo nepavyko sugriauti nei Liublino unijai. Šiais abiem paragrafais garantuojama Lietuvos teritorijos ir dvarų bei urdų neliečiamybė iš lenkų ar kitokių svetimšalių pusės. Tai buvo pirmas šitoks politinis didžiojo kunigaikščio sipareigojimas prieš krašto diduomenę ir bajoriją, kuri pamažu

ima reikšti pretenzij krašto valdym , palaipsniui siekdama paimti j savo rankas.

3. Lietuvos kunigaikš iai, bajorai ir miestai gali naudotis tokio- mis pat teis mis ir laisv mis, kaip ir Lenkijos.

Šitame straipsnyje atsispindi didik ir bajor noras pl sti savo teises ir laisves lenk pavyzdžiu, kuri laisv s jiems visuomet buvo viliojan ios, ia reiškiasi savotiškas lietuvi nusistatymas. Iš vienos pus s jie stengiasi politiškai atsiriboti nuo lenk , drausdami jiems Lietuvoje gauti žemi ir ur d , ir saugodami Lietuvos teritorij , kad ji neb t Lenkijos grobiama, o iš antros pus s aiškus noras sigyti toki pat socialini teisi ir laisvi , kokiomis naudojami lenkai Lenkijoje. Taigi tam tikras dvilypumas : iš vienos pus s atsiribo- jimas nuo lenk , iš kitos pus s sekimas jais.

4. Visos bažnytin s teis s ir laisv s Lietuvoje, taip pat ir dova- nojimai bažny ioms ir vienuolynams turi b ti nelie iami ir pilnai užlaikyti.

Šituo straipsniu ne tik patvirtinamos imunitetin s Bažny ios teis s, bet kartu norima bažnytin santvark , jos žemes, dovano- jimus, vienuolynus ir bažny ias išlaikyti tokius, kokie jie yra, t. y. nepriklausomus nuo Lenkijos. Kaip nelie iama turinti b ti išlaikyta Lietuvos teritorija, taip nuo lenk kišimosi apsaugota turi b ti ir Bažny ia Lietuvoje. T patvirtina sekantis Kazimiero privilegijos paragrafas :

5. Yisos bažnytin s vietos pirmiausia turi b ti duodamos lietuviams, ir tik tada svetimšaliams, jei neb t toki tinkam lietuvi .

Kaip pasauliniai ur dai ir dvarai buvo rezervuoti tik lietuviams ir apsaugoti nuo lenk skverbimosi, lygiai taip ir bažnytines vietas ši privilegija nor jo palaikyti tik lietuviams, nustatydam, kad bažnytines vietas Lietuvoje gali užimti tik lietuviai. Ta iau šitas principas praktikoje nebuvo pilnai užlaikomas, nes jau to meto gyvenimo s lygos neleido pilnai jo gyvendinti. Lietuva dar neper- seniausiai tebuvo pri musi krikš ionyb , sav j kunig rengimo staig dar nebuvo ir kunigus ir šiaip bažnytin ms vietoms užimti pasiruošusi lietuvi gal jo neužtekti. Tod l privilegijoje ir numatyta, kad tuo atveju, jei tinkamai pasiruošusi lietuvi neužtekt , baž- nytines vietas gali b ti skiriami ir užsienie iai. Ta iau vis d lto pirmenyb bažnytin ms vietoms užimti paliekama lietuviams. Gy- venime iš tirk j ir pasirod , kad pa i lietuvi dvasiški neužteko, tod l pro ši privilegijos sprag Katalik Bažny i Lietuvoje ir prilindo nemažai lenk , kurie ypa v lesniais laikais, b tent XVI- XIX a., var Lietuvos lenkinimo darb .

6. Remiantis paprastu skundimu ar tarimu Lietuvos bajorai ir miestiečiai negali būti baudžiami nei dvar konfiskavimu, nei kalėjimu, nei pinigine arba mirties bausme. Bausti galima atitinkamomis bausmėmis tik teisme pravedus bylą ir rodžius kaltinamojo kalt, jam pačiam dalyvaujant teisme.

Šitas privilegijos paragrafas dar smulkiau nusako jau ankstybesnį je privilegijoje garantuotą asmens neliečiamybę ir turto apsaugoti nekaltus nuo bausmių. Principas yra visai aiškus — nieko negalima bausti, remiantis vienu skundimu ar tarimu, bet kalt reikia rodyti teisme nustatytu teismo procesu, ir tik tada tegalima taikyti atitinkamą bausmę. Sekančiame paragrafe dar aiškiau nustatoma kaltininko atsakomybė,

7. Niekas negali būti baudžiamas ir neprivalo atsakyti už svetimus nusikaltimus, nei žmona už vyrą arba vyras už žmoną, nei tėvas už sūnį ar sūnus už tėvą, nei giminaitis, nei nelaisvasis, išskyrus tik tuos atvejus, jei pats dalyvautų nusikaltime, arba jei būtų nusikalsta prieš didžiojo kunigaikščio majestotą (t. y. valstybės išdavimas); kiekvienas privalo atsakyti tik pats už save, ir gali būti baudžiamas tik katalikiškais papročiais rodžius jo kalt.

Šitas straipsnis veda individualinį atsakomybę, kaip visiškai aiškų principą ir būdingą naujesiems laikams. Kolektyvinį atsakomybę paliekama tik už pačius didžiuosius nusikaltimus, einančius majestoto žeidimo srovę: sukilimas prieš didį kunigaikštį, valstybės išdavimas ir panašūs dalykai. Tuo atveju atsako ne tik pats nusikaltėlis, bet ir jo šeimos nariai, vis tiek, ar jie nusikaltime dalyvavo, ar nedalyvavo.

8. Bajorai turi teisę laisvai važinėti užsienius ar turto gijimo tikslu, ar tikslu lavintis bei mokytis kariškuose dalykuose: negalima važiuoti tik prieš kraštus; tačiau išvažiuojant užsienius bajorų dvarų kariniam prievolai pilnai turi būti atliekama.

Šitas privilegijos punktas labai svarbus kultūrinio atžvilgiu. Leidimas lavinimosi tikslais važinėti po užsienius. Didelį vaikų studijos užsieniuose. Vėliau jie buvo humanizmo srovės nešėjai Lietuvai. Tačiau šitas važiavimas užsienius neturi pakenkti Lietuvai (priešo kraštai; karo tarnyba).

9. Nuosavus ir gautieji dvarai gali būti valdomi pilnos nuosavybės teisėmis, su jais galima laisvai elgtis, tačiau kiekvienas pasikeitimas žemi valdyme (pardavimas, atidavimas) turi būti praneštas didžiajam kunigaikščiui ar jo urdams.

Nieko nauja. Pakartojimas ankstybesnių privilegijų nuostatų. Pranešimas apie turto savininko pasikeitimą reikalingas kariniam prievolų atlikimo sumetimais.

10. Vaikai po t v mirties turi nuosavyb s teis mis valdyti paveld tus dvarus.

Irgi nieko naujo, tik dar kart paveld jimo principo patvirtinimas.

11. Našl ms leidžiama mirusiojo vyro dvarus valdyti, iki s d s našl s k d je, o jei tek s antr kart , tai tie dvarai pereina mirusiojo vyro vaikams ; jei j neb t , tai mirusiojo vyro giminai iams. Jei ta iau žmonos neštas kraitis vyro b t žmonai užrašytas (*reformatio dotis*), tai našlei antr kart ištekant, jai turi b ti išmok tas.

Irgi pakartojimas, tik kiek patikslintas.

12. Bajorai savo dukteris ir giminaites, tiek netek jusias, tiek našles, laisvai gali leisti už vyr krikš ioniškais papro iais, nereikalaujant didžiojo kunigaikš io sutikimo (pakartojimas).

13. Kunigaikš i ir bajor valstie iai bei pavaldiniai turi b ti laisvi nuo bet kuri mokes i , duokli , ir darbo prievoli , pasto i ir šieno piovimo didžiojo kunigaikš io naudai. Jiems paliekama prievol tik nauj sias pilis statyti ir taisyti sen sias, naujus tiltus tiesti ir taisyti senuosius, taisyti kebus ir atbkti vaišinimo (stacijų) prievol .

Šitas 1447 m. Kazimiero privilegijos punktas nepaprastai svarbus politiniu ir socialiniu atžvilgiu. Ekonomiškai bajor valstie iai buvo atiduoti jiems patiems (tas nebet tik karališk j valstie i), valstyb atsisako kiško ryšio su bajorais ir valstie iais. Bajorai ir j dvar gyventojai valstybei nieko nebemoka ir neduoda, išskyrus nežymias išimtis pib , tilt ir keb taisyme. Bajor valstie i duokl s eina patiems bajorams. Ekonomiškai valstie iai atiduodami bajorams išnaudoti. Tai reišk žym ekonomin bajor sustipr - jim , bet didel nuostol valstyb s išdui. Valstyb s pad tis kar , ypa su Maskva, metu dar si vis sunkesn . Iš vienos pus s valstyb s maž jimas, iš kitos pus s politin s ir ekonomin s reformos (žem s, finans , valstyb s santvarkos, seimai, privilegijos, Liublino unija). Su šituo Kazimiero privilegijos punktu taip pat glaudžiai rišasi bajorijos iškilimas, v liau prived s prie visiško valstybinio Lietuvos pakrikimo. Nemažiau svarbus buvo ir sekantis privilegijos straipsnis :

14. Kunigaikš iai ir bajorai neturi teis s priimti pas save pab - gusi didžiojo kunigaikš io valstie i , o didysis kunigaikštis neturi teis s priimti pab gusi bajor valstie i .

Paviršutiniškai ži rint — nieko ypatingo. Ta iau faktiškai labai svarbus d snis : valstie i pririšimas prie žem s. Jau jie negali laisvai kilnotis iš valstyb s dvar privatinius ir atvirkš iai. Baudžiamos vedimo proceso pradžia.

15. Draudžiama didžiojo kunigaikš io ur dams ir tek nams maišy-

tis kunigaikš i ir bajor valstie i bylas, nebent tik pats valstie i ponas to pageidant , arba jeigu nuo nusikaltimo vykdymo prajus skirtam laikui pats ponas nesiimt bausti savo valstie i . Taciau nuteist bajor valstie i pabaudos gali eiti tik j ponams.

Šis paragrafas ir teisiniu atžvilgiu bajor valstie ius atiduoda j ponams. Valstie ius turi teisti ne valstybiniai teismai, bet pats ponas. Prieš savo pon niekam begalima pasisk sti. Valstyb išsižada ne tik privati valstie i mokes i , duokli bei prievoli , valstyb ne tik atiduoda valstie ius j ponams, pažad dama j nebepriimti, jei jie pab gt , — bet taip pat valstyb atsisako ir nuo bajor valstie i teism . Tokiu b du galutinai nutr ksta ryšys tarp valstyb s ir bajor valstie i . Valstyb j išsižada, visose srityse atiduoda juos j ponams, valstie iai tampa nebe pilie iai, bet tik baužiaviniai pon pavaldiniai. Tolimesn raida ir rutuliojasi piln baužiav vedimo kryptimi, užkertant keli valstie iams sigyti teisi tapti valstyb s pilie iais.

Kazimiero privilegija buvo kertinis akmuo tolimesnei Lietuvos santvarkos politinei (didžiojo kunigaikš io teisi apribojimas, didik — bajor sigal jimas), socialinei (bajorijos iškilimas) ir ekonominei (baudžiav pradžia) raidai.

Be bendros privilegijos visam kraštui, Kazimieras dar buvo suteik s atskir sri i privilegij , kurios tur jo galioti tik tose srityse. Šios privilegijos patvirtino atskir sri i savitum . Taip pav. skirting pad t Lietuvos valstyb s gyvenime jau iš seno buvo už m Žemai iai. Šita ypatinga Žemai i pad tis Lietuvos valstyb je susidar jau XIV a., kada jo nuolatin kova su Vokie i ordinu d l j ir kada jie buvo priklausomi tai Lietuvai, tai Ordinui. 1409 m. galutinai juos išvadavus, Žemai iai sudar atskir vienet Lietuvos valstyb je. Jie gavo atskir savo krašto valdytoj , vadinam seni nu. Be to, jiems buvo sudaryta ir atskira vyskupyst . Skirting savo pad t Žemai iai teisiškai sustiprino po Žygimanto mirties. Tada jie savo valdovu pripažino ne Kazimier , bet Žygimanto s n Mykol , nesiskaitydami su visa Lietuva. Kazimierui juos teko j ga numal šinti, bet vis d lto jis buvo priverstas jiems 1441 m. duoti atskir privilegij , garantuojan i j ypatingas laisves. Ši Kazimiero duotoji Žemai iams privilegija yra žuvusi, tod l tikslus jos tekstas n ra žinomas. T tekst iš dalies galima rekonstruoti iš v lesni Žemai i privilegij , pav. iš Aleksandro 1492 m. duotos privilegijos.

Kazimiero privilegija :

1. Patvirtino žemai iams j jau Vytauto laikais tur t teis rinktis sau seni n , kur tur jo tik patvirtinti didysis kunigaikštis.
2. Taip pat joje buvo pabr žta, kad žemai iai ne j ga nuga-

I ti, bet savo noru pasidav didžiajam Lietuvos kunigaikš iui Kazimierui.

3. Kazimieras pažad jo žemai iams daugiau nebekurti didžiojo kunigaikš io dvar .

4. Žemai iams leista laisvai medžioti ir žvejoti ten, kur jie ir anks iau medžiodavo ir žvejodavo.

Kazimieras savo viešpatavimo pradžioje dar buvo dav s atskir privilegij šioms sritims: Polockui, Vitebskui, Kijevui, Volinijai. Visos jos žuvo. Išliko tik Smolensko privilegijos. Yis t privilegij pagrindinis turinys - senov s nelietimas ir naujov s ne vedimas.

Savo viešpatavimo pradžioje Kazimieras dar buvo suteik s srities privilegij Drobi ino žemei, Palenk j , bet ir ji žuvo. Tik yra žinoma, kad šita privilegija jis Drohi ino žem je ved lenkiškos santvarkos teism . 1492 m. Kazimieras dav dar vien privilegij Smolensko sri iai, sureguliuodamas pažagr s mokest ir bebryn naudojim .

c. 1468 m. Kazimiero Teisynas. — Jau Kazimiero laikais pasireišk politinio ir teisinio gyvenimo intensyv jimas, didik dar didesnis sigal jimas ir Pon Tarybos svarba. Kraštas valdomas ir tvarkomas jau ne pagal «didžiojo kunigaikš io vali », bet remiantis galiojan iomis teisin mis normomis ir Pon Tarybos nutarimais. Remtis vien tik papro iais nebeužteko, nes jie buvo vair s ir dažnai neaišk s. Aiškumo ir vienodumo tr ko ir teism srityje (pav. procese, bausm se). D l to ir sauval teismuose gal jo reikštis. Norint vesti vienodum teismuose ir bausm se, 1468 m. ir buvo paskelbtas *Kazimiero Teisynas* ( ). Tai nebuvo sistemingas statym rinkinys ar koks statutas, bet tik trumpas, teisyn lis, skirtas teism praktikai, lie i s vairias bylas ir nustat s bausmes už nusikaltimus.

1468 m. Kazimiero Teisynas buvo sudarytas iš viso iš 28 straipsni , tarpusavyje nesurišt . Daugiausia šio teisyno straipsni lie ia vairias vagystes ir nustato bausmes už jas bei t bausmi vykdymo b d . Apie tai kalba net 20 straipsni , ia smulkiai nusakomos vairiausios vagyst s ir tiksliai nustatomos bausm s. Taip pav., jei vagis pavogt daikt , kuri vert b t daugiau negu pus kapos graši , tai jis turi b ti baudžiamas pakorimu. Tokia griežta bausme buvo norima užkirsti keli vagyst ms. Jei vagies žmona ar suaug vaikai b t žinoj apie vykdyt vagyst , tai jie nukent jusiam privalo atlyginti, užmok dami pavogt daikt vert . Jei jie apie vagyst neb t žinoj , tai paliekami laisvi nuo atsakomyb s, ta iau vagyst turi b ti atlyginta nam rakandais. Jei kas nors sl pt ir šelpt valkatas ir vagis arba pad t vagiui, turi pats atsakyti už juos, net jeigu tai b t ir bajoras. Jei ponas ar bajoras nenubaust

savo pavaldinio vagies, tai byla turi būti atiduota teismui. Pats vagis gali būti kankinamas — torturuojamas.

Be šitų straipsnių, liečiančių grynai vagystes, vagis ir bausmės už vagystes, *Kazimiero Teisyne* dar buvo keli kiti straipsniai, liečiantys kitokių nusikaltimų ir nustatytą teismų kompetenciją bei tvarką, ypač yra minimi paprastieji ir suvažiuojamieji teismai. Taip bylos dėl žemių turi būti sprendžiamos suvažiuojamuose teismuose. Šitoks teismas turi paskirti terminą bylai spręsti nusikaltimo vietoje ir tas terminas turi būti praneštas bylinjantiems prieš 4 savaites, o jei kuri šalis skirtu terminu teisman nestot, tai pralaimi bylą, nebent tik nebūt galėjusi stoti dėl karo tarnybos ar dėl ligos. Visos kitos bylos sprendžiamos paprastame teisme. Tik užpuolimai ir silaužimai bylos paliekamos paties didžiojo kunigaikščio teismui. Silaužimai ir užpuolimai daryti iš viso draudžiama, o jei kas juos sauvališkai darytų, tai turi atsakyti prieš pat didį kunigaikštį. Jei tuo metu toje apylinkėje didžiojo kunigaikščio nebūtų, tai Pon Taryba privalo nusikaltę pašaukti ir uždaryti kalėjimą ligi didžiajam kunigaikščiui atvykstant.

Be bausmės ir teismų tvarkančių nuostatų, *Kazimiero Teisyne* randame dar sekančius straipsnius: kiekvienas, kuriam iš seno buvo uždėta prievolė taisyti kelius, turi ir toliau turėti prievolę nešti. Tos prievolės neatliekanti privalo mokėti pinigų pabaudą (10 rublių) ir atlyginti nuostolius, jei ant jo nepataisytos kelio dalies arklys susižeistų ar nusilaužtų koją. — Jei pas kas nors priklytų arba šiaip kas suras paklydus kokį raguotą, tai privalo laike trijų dienų pristatyti artimiausi didžiojo kunigaikščio dvarą, o jei nušalps, tai bus baudžiamas kaip vagis. — Jei kas nors išves ar išvilios iš krašto valstiečius ar nelaisvųjų dvarų šeimyną, tai toks turi būti baudžiamas pakorimu (darbo įgulos klausimas!).

Kaip matome, 1468 m. *Kazimiero Teisyne* turinys žymiai skiriasi nuo privilegijų turinio. Jis neplečia kuri nors bajorų politinių, socialinių ar ekonominių teisių, bet tik reguliuoja klausimus, susijusius su teismais, tačiau ir tai ne visus, bet tik tuo metu buvusius aktualesnius. *Kazimiero Teisynas* ir buvo skiriamas teismų praktikai, juo turėjo naudotis teismai. Nėra abejonių, kad jis prisidėjo prie teismų ir bausmių suvienodinimo. Rašytoji teisė su tuo teisynu pradėjo sigaloti jau ir toje srityje, kur paprastai daugiausia buvo sigaloti į teisę.

d. Aleksandro 1942 m. privilegija. — Dar labiau rašytoji Lietuvos teisę praturti po Kazimiero mirties. Jau paaiskus Kazimiero mirties metais (1492) Aleksandras, apšauktas didžiuoju Lietuvos

kunigaikš iu, kaip ir atsitedamas už savo išrinkim Lietuvos sost , rugpi io m nesio 6 d. Vilniuje paskelb nauj pla i privilegij , dar labiau susiaurinusi didžiojo kunigaikš io valdži . Tai lyg pirmosios didžiojo kunigaikš io išrinkimo s lygos. Lietuvos Pon Taryba puikiai sugeb jo išnaudoti š moment savo teis ms prapl sti ir did j kunigaikšt suvaržyti.

1492.VIII.6 d. Aleksandro privilegija tur jo 41 straipsn . Pirmieji 15 straipsni pakartojo ir atnaujino teises ir d snius, paskelbtus jau 1447 m. Kazimiero privilegijoje. Tolimesnieji gi Aleksandro privilegijos straipsniai rašyt j Lietuvos teis neš šias naujnybes :

1. kitas valstybes, esant reikalui, siuntin ti pasiuntinius didysis kunigaikštis gali tik su Pon Taryba pasitar s. Užsieniais ia konkre iai išvardijamos šios valstyb s : Lenkija, Maskva, Užvolgio ir Perekopo Ordos, Italija, Moz rija, Pr sija, Livonija, Pskovas, Didysis Naugardas, Tv r , Riazan , ir kitos.

2. Sutartys, sudarytos su kitomis valstyb mis, negali b ti lauzomos, bet, kiek tai galima, turi b ti gerinamos.

Šitais dviem straipsniais žymiai suvaržyta didžiojo kunigaikš io užsienio politika.

3. Bet kurie Pon Tarybos nutarimai gali b ti pakeisti tik tos pa ios Pon Tarybos sprendimu, bet ne kieno nors kito nutarimu.

4. Jei kuriuose nors pasi lytuose dalykuose Pon Tarybos nuomon nesutaps su didžiojo kunigaikš io nuomone, tai didysis kunigaikštis d l to neturi užsigauti, nei prieš j imtis žygi , bet privalo prisitaikyti prie Pon Tarybos nuomon s.

Šitais dviem straipsniais statym leidimo galia atiduodama Pon Tarybai, be kurios ne tik negali b ti kei iami esamieji statymai, bet negali b ti leidžiami ir nauji. Garantuotas Pon Tarybos dalyvavimas statym leidime.

5. Dignitorij , ur d , valstybini ir paveldim dvar didysis kunigaikštis negali dalinti svetimšaliams, bet tik Lietuvos pilie iams.

6. Nei didysis kunigaikštis, nei vaivados bei seni nai negali reikalauti joki dovan už pasaulini ir dvasini ur d skyrim bei dvar davim .

7. Nei ur dai, nei dvarai negali b ti skiriami be Pon Tarybos sutikimo ; taip pat be kalt s ir be Pon Tarybos pritarimo negali b ti nei ur dai, nei dvarai atimami; o jei kuris ur das pasirodyt netik s arba b t kenk jas, tai jo kalt turi b ti iširta ir teisme rodyta.

Šie trys (5-7) straipsniai suvarž did j kunigaikšt ne tik ur d ir dvar davime ne Lietuvos pilie iams, bet ir šioje srityje patvirtino Pon Tarybos reikšm ir tak . Ur dai ir dvarai, j skyrimas buvo

taip pat dalin je Pon Tarybos kompetencijoje ir kontrol je (politin ir ekonomin kontrol). Ur d davim reguliavo dar ir sekantieji 3 straipsniai:

8. Vaivados, seni nai, dvar valdytojai, žem s ur dai ir visi j pavaduotojai turi b ti pilnai užlaikyti savo vietose, valdose ir rinkliavose, iš seno priprastose ; jie gali taip pat naudotis tek nais ir apmok ti juos pagal krašto papro ius.

9. Valstyb s dvar valdytojams mirus, vaivados turi teis savo pavietuose tokius dvarus atiduoti valdyti tinkamiausiems asmenims.

10. Pili ir pasienio miest dignitoriais, ur dais ir dvar valdytojais didžiojo kunigaikš io gali b ti skiriami tik tinkamiausi asmens, Pon Tarybai pritarus.

11. Našl s, po savo vyr mirties palikusios vyr dvaruose, pareigojamos prisid ti prie karo prievol s atlikimo pagal savo pajamas.

12. Didysis kunigaikštis pareigojamas savo t vo bajorams atiduotus dvarus amžinam valdymui ir palikti j amžiname valdyme, o dvarai atiduoti iki jo t vo valios, gali b ti laikomi ir ligi jo valios ; taip pat ir pats didysis kunigaikštis toliau žemes dalins su Pon Tarybos pritarimu arba amžiniems laikams, arba ligi savo valios (Pon Tarybos kontrol valstyb s žemi išdalijime privatiems asmenims !).

13. Pajamos iš muit , smukli ir pabaud turi plaukti didžiojo kunigaikš io išd , kurio l šas didysis kunigaikštis naudos krašto reikalams, su Pon Tarybos sutikimu ; be svarbaus reikalo ir be Pon Tarybos sutikimo išdo l šomis didysis kunigaikštis negali naudotis. — (Pon Tarybos ir finansin kontrol).

14. Jokios pasaulie i bylos negali b ti pavedamos dvasinink teismams, nei atvirkš iai — dvasinink — pasauliniams teismams. Visos bylos turi b ti sprendžiamos pagal senus papro ius.

15. Liaudis negali b ti iškeliama prieš bajorij , bet bajorija turi b ti jai deramoje pagarboje išlaikoma.

16. Mokes i reikalams kiekviename paviete turi b ti skiriama po du mokes i rink jus, kurie rinks b gamuosius ir užsilikusius mokes ius.

17. Kas buvo prad j s bylas, ieškodamas teisyb s prie did. kunigaikš io t vo, to bylos be vilkinimo turi b ti išspr stos.

18. Spr sdami bylas, nei didysis kunigaikštis, nei Pon Taryba negali reikalauti sau koki nors dovan , negali labiau priausti kuriai nors besibylin jan iai šaliai, bet su abiem šalim turi lygiai teisingai elgtis.

19. Svarbesn ms byloms d l paveld t j ar kitoki dvar spr sti didžiojo kunigaikš io teisme turi b ti paskirti 4 terminai; jei pirmuoju, antruoju ar treiuoju terminu byla nebus išspr sta, ketvirtuoju terminu ji turi b ti galutinai išspr sta dalyvaujant Pon Tarybai.

20. Paveld tuosius dvarus pirkti gali tik artimieji ir giminaiiai ; nei didysis kunigaikštis, nei kas kitas neturi teis s toki dvar pirkti giminai i skriaudai.

21. Jei netek jusi moteris arba našl nor t ištek ti už Lietuvos valstyb s sien (Lenkija !), ji turi pasitenkinti savo kraiu ir atsiskyti savo paveld t dvar .

22-26. Svarbesn se bylose, kaip d l dvar ar d l bajor garb s, kuri didysis kunigaikštis, užimtas valstyb s reikalais pirmuoju, antruoju ar treiuoju terminu negal t išspr sti, jeigu ketvirtuoju terminu kuri šalis nestot , tai ji turi pralaim ti byl . Nestojimas gali b ti pateisintas karo prievol s atlikimu arba liga. Tuo atveju byla turi b ti atid ta kitam terminui. Vis toki byl nagrin jime turi dalyvauti ir Pon Taryba.

1492 m. Aleksandro privilegija yra faktiškojo Pon Tarybos iškilimo ir jos galios formalus patvirtinimas. Didžiojo kunigaikš io valdžia susiaurinama ir Pon Tarybos lemiama taka praple iama : užsienio politikoje, statym leidime, valstyb s ur d ir dvar skyrime, finansuose, teisme. Visur kišasi Pon Taryba. Jos nutarimai didžiajam kunigaikš iui privalomi, net jei jie jam ir nepatikt . Dar didesnis didik iškilimas.

e. Atskir sri i privilegijos (Žemai i , Bielsko ir kit). — Už pripažinim didžioju kunigaikš iu Aleksandras 1492 m. tur jo patvirtinti ir Žemai i teises, duodamas jiems speciali privilegij po poros savai i nuo bendrosios privilegijos. Tai irgi plati privilegija, apimanti net 21 straipsn . Jos turin galima sutraukti šiuos punktus :

1. Niekas neturi prikaišioti žemai iams, es jie ginklu nugal ti; nes jie savo laisvu noru pasidav .

2. Kiekvienam leidžiama medžioti, kur ankš iau medžiojo, išskyrus tik tas vietas, kur medžiodavo Vytautas ir Kazimieras.

3. Negalima imti Žemai iuose nei kait , nei teismis (mokes io).

4. Kurie Vytauto ir Kazimiero laikais nebuvo pareigoti eiti šieno piauti valstyb s dvarus, tie ir toliau negali b ti tokia prievole apsunkinami.

5. Taip pat negalima varyti darbus prie pili .

6. Didysis kunigaikštis negali tek n si sti toliau, kaip ligi Nev žio.

7. Didžiajam kunigaikščiui sutinkant Žemaičiai seni nas bus skiriamas toks, kokio jie patys norės.

8. Našlis paliekamas savo vyrų dvaruose, iki jos sūdis našlis keldamas; jei antrą kartą jos tektų, jos privalo pasitenkinti tik tais dvarais, kuriuos užrašė jos buvęs vyras, kaip atpildą už atsineštą krautį, o kitus buvusio vyro dvarus jos turi perleisti jo artimiesiems giminaičiams.

9. Kas Jogailos ir Vytauto laikais buvo bajoras, tas (jo pėdiniai) ir toliau turi būti laikomas bajoru; o kas iš liaudies tuo metu atlikinjo prievoles, tas ir toliau jas turi atlikinti.

10. Jei bajoras užmuš bajorą, už jo galvą turi atlyginti 60 rublių.

11. Joki skundim didysis kunigaikštis neklausys, o jei kas bus skystas, tai negali būti baudžiamas, ne rodžius jo kaltę teisme.

12. Joki naujenybi didysis kunigaikštis nevedin.

13. Joki vaivada neištin didysis kunigaikštis neskirs Žemaičiams, kaip tik tuos, kuriuos jie patys išsirinks ir pristatys didžiajam kunigaikščiui (savivalda!).

14. Bajorai negali būti kviejami darbus pildyti.

15. Joki naujas savo dvarą didysis kunigaikštis Žemaičiuose nekurs. Jam leidžiama tik taisyti ir atnaujinti tuos savo dvarus, kurie jau Vytauto laikais buvo.

16. Žemaičiai laukinius žvėris gali medžioti miškuose ir paupiais.

17. Žemaičiai neprivalo ganyti didžiojo kunigaikščio arklių.

18. Kurie jau Vytauto laikais davė bebrų duoklę, tie j ir toliau privalo duoti.

19. Jei didysis kunigaikštis kam nors duos žemę, tai už šituos skyrimus negali reikalauti jokių dovanų.

Žemaičių privilegijos reikšmė labiau tik titularinė, nominalinė. Jei ja ir pabrėžiamas šio toks Žemaičių separatizmas, tačiau šiaip jos dėsniškai beveik niekuo nesiskiria nuo kitų bendrųjų privilegijų, jei neskaityti atskirų nesminių dalykų. Svarbiausia jos dalis yra teisė savarankiškai rinkti savo urdus ir draudimas didžiajam kunigaikščiui Žemaičiuose dauginti valstybės dvarus.

Atskirų srities privilegijų Aleksandro laikais yra gavusi ir Bielsko žemė. Bielsko žemės privilegija buvo duota Aleksandro Vilniuje 1501 m. vasario mėn. 22 d. Svarbesnieji šios privilegijos nuostatai buvo šie:

1. Kvietimai teismams neturi būti išnešiojami tekėn, bet pavieto vaznams.

2. Teismuose leidžiama naudotis lenkų teise ir papročiais su kai kuriomis išimtimis.

3. Bajorai laisvai gali naudotis savo paveld tais ar sigytais dvarais, ta iau perleisdami kam nors kitam dvarus, kiekvien kart turi gauti didžiojo kunigaikš io arba seni no sutikim , o perkantysis turi sumok ti kap graši už leidim pirkti.

4. Po vyro mirties našl , jei ji iš vyro nebuvo gavusi vainiko, su savo kra iu turi gr žti savo šeim ir krait gr žinti savo šeimai ; jei to kra iu negr žint , tai ji nustoja paveld jimo teisi savo t vo paveld tuosius dvarus, ta iau ne dvarus, paveld tus iš savo motinos pus s, kuriuos ji ir turi gauti; kra iu našl neprivalo gr žinti tik tada, kai nebeturi nei t v , nei broli , nei seser ; tuo atveju ji paveldi ir savo t vo ir savo motinos dvarus.

5. Bielsko privilegijoje nustatomi vair s mokes iai teism pareig nams (priesaikos, kal jimo, bylos, skriaudos, susistaikymo ir kt.).

6. Nustatomi gud ir lenk santykiai teisme ; ir j tarpusavio bylos, ypa d l bar i .

7. Seni no teismo kompetencijoje paliekamos apipl šimo kelyje, užpuolimo svetimo namo, padegimo ir moter išniekinimo bylos ; visas kitas bylas turi spr sti teis jai su viceteis ju.

8. D l teis jo ir viceteis jo sprendim galima apeliuoti didžiojo kunigaikš io teism .

9. Nustatoma tvarka bajor tarpusavio byloms spr sti d l žem s, miško, bar i , šieno ir kt. užgrobim ir panaši nusikaltim .

10. Nustatoma tvarka teikti šaukimus.

11. Padidinamas valstie i lažas : Vytauto laikais jie privalo nuo ketvir io valako atidirbti po 14 dien metus, o dabar jiems nustatoma nuo valako po 1 dien kas savait ir 4 talkos per metus.

12. Jei kuris nors bajoras lengvint valstie iams s lygas ir tuo b du patraukt nuo kit valstie ius, turi sumok ti valstyb s išd 100 kap graši pabaudos.

13. Pasitraukdamas valstietis turi sumok ti tam tikrus mokes ius.

Bielsko žem s srities privilegija sudar kiek kitokius teis s santykius, nes ia daugiau takos tur jo lenk teis ir papro iai. Lenk teis s ir papro i takoje ia kiek kitaip, negu visoje Lietuvoje organizuojami ir teismai. Ta iau principe Bielsko srities privilegija neprieštarauja bendr jai rašytajai teisei, galiojusiai visoje Lietuvoje.

Prie Žygimanto Senojo Lietuvos rašytoji teis buvo papildyta 1506 m. bendr ja privilegija. Žygimantas Senasis 1506 m. gruodžio m n. 8 d. suteik visai Lietuvai privilegij , kurios ta iau yra užsiliuosios tik nuotrupos Lietuvos Metrikoje ir truput nuo t nuotrup skirtingas tekstas Lvovo universiteto bibliotekoje. 1506 m.

Žygimanto Senojo privilegija daugiausia pakartoja visus ankstybesnius privilegij nuostatus. Tik šie nauji dsniai terandami toje privilegijoje:

1. Nors prelat , kunigaikš i ir bajor valstie iai buvo atleisti nuo pasto i davimo prievol s didžiajam kunigaikš iui, ta iau vis d lto jie pareigojami duoti pastotes ir palydovus tiek didžiojo kunigaikš io pasiuntiniams, tiek pas j vykstantiems pasiuntiniams.

2. Jei kas iš didži j kunigaikš i gautus dvarus valdo paveldimai, bet neturi tai rodan i dokument , ta iau patikimais liudininkais gali rodyti, kad tuos dvarus paveldimai vald Vytauto, Žygimanto ar Kazimiero laikais, tai tam tokie dvarai ir toliau paliekami valdyti (atgarsis Lenkijoje vykusio egzekucinistinio jud jimo, tur jusio tiksl atimti laikui b gant bajor užvaldytus dvarus).

3. Jei kas k apšmeiž, bet šmeižo ne rodys, turi b ti baudziamas griež iausia bausme.

4. Jokie nutarimai nei seni papro iai nebus kei iami nei nauji nutarimai daromi be Pon Tarybos žinios, pritarimo ir leidimo.

Žygimanto Senojo laikais, prieš paskelbiant pirm j Lietuvos Statut , rašytoji Lietuvos teis buvo papildyta dar keliais didžiojo kunigaikš io ir Pon Tarybos nutarimais. Taip 1507 m. kovo m n. 18 d. Gardino nutarimu visai Lietuvai buvo užd ta sidabrin .

1509 m. buvo paskelbtas nutarimas d l išdavik baudimo. Pagal š nutarim , jei t vas nusikals valstyb s išdavimu, jo dvarai turi b ti konfiskuojami didžiojo kunigaikš io naudai, o jo vaik apr pinimas priklauso nuo didžiojo kunigaikš io malon s ; jei išdavimu nusikals vienas iš neatidalyt broli , tai konfiskuojama ta dvaro dalis, kokia jam tekt pasidalijus turt , o kit broli dalys palieka didžiojo kunigaikš io malonei; jei išdavimu nusikals atidalytas brolis, tai kiti broliai d lto neturi nukent ti.

Tais paiais 1509 m. buvo nustatytas atskiras mokestis nuo ieškiniu laim jimo (10% laim to priteisto ieškiniu).

1512.VII.13 Brastoje buvo išleisti etmono artikulai, nustat etmono Konstantino Ostrogiškio teises.

1511.VI.2 ir 1516.III.2 Drobi ino sri iai buvo išleisti nutarimai, lie i pilies teismus ir lenk teis s vartojim toje srityje.

1522 m. Gardino seime buvo išleisti nutarimai d l Vilniaus vaivados vietos Pon Taryboje pirmumo prieš kitus pasaulinius Tarybos narius ir kad aukštosios dignitorijos gali b ti skiriamos tik katalik tikybos žmon ms. Tai ir visa rašytoji teis Lietuvoje ligi Pirmojo Statuto.

Tuo ir užbaigiama apžvalga teisin s buities Lietuvoje prieš I Statuto išleidim .

II. PIRMASIS LIETUVOS STATUTAS (1529)

1. Pirmojo Lietuvos Statuto sudarymas

Teisinis būvis Lietuvoje nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios žymiai pasikeitė. Greta turtingos paprosios teisės atsirado gana plati ir vairi rašytoji teisė. Rašytieji statymai jau lietuviškas valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sritis. Tačiau praktiškai tuos statymus taikant pasitaikydavo nemaža sunkumų:

1. Pirmiausia daug nepatogumų kėlė aplinkybė, kad statymai nebuvo kodifikuoti, sistemingai surinkti vien statymų rinkinys. Jie išmėtyti vairiuose privilegijose, didžiojo kunigaikščio ir Lietuvos Tarybos nutarimuose.

2. Kitas nepatogumas, — tos pačios teisės normos skirtingas formulavimas vairiuose privilegijose.

3. Be to, privilegijose ne viskas buvo pakartojama iš ankstyvųjų privilegijų. Tai kildavo neiškumui, ar tokia ankstyvesnė privilegija teisinė norma, kuri nėra pakartota privilegijose, dar galioja, ar ji dar vykdytina, ar jau kaip pasenusi ji laikytina atgyvenusi ir nebeturinti galios.

4. Daug sunkumų kėlė ir ta aplinkybė, kad ne tik didžiojo kunigaikščio ir Lietuvos Tarybos nutarimai bei didžiojo kunigaikščio sprendimai, bet net ir privilegijos nebuvo atspausdintos. To meto rašytieji statymai buvo paplitę tik neoficialiuose nuorašuose, o tie pačios nuorašai daug negaliojė, be to, nuorašus galėjo sibrauti ir netikslumai. Dėl to galėjo pasitaikyti ir statymo teksto iškraipymai, ne tik kad jau patys statymai sunkiai tebuvo prieinami.

5. Greta bendrųjų privilegijų, nemaža buvo ir specialių privilegijų, galiojusių specialiai tik kurioje nors vienoje valstybės srityje. Tokiu būdu srityje, turinčioje savo atskirą privilegiją, veikė skirtingi statymai, palyginus su visa valstybe.

6. Daug nepatogumų teisiniame gyvenime nešė ir paprosios teisės galiojimas, nes tie paprosios vairiuose valstybės dalyse buvo skirtingi.

Taip gyvenimui žengiant pirmyn, pamažu kilo reikalas surinkti vieną rinkinį visus veikiančius statymus, sutvarkyti ir papildyti juos, susistematuoti ir paskelbti juos vieno bendro visai valstybei kodekso pavidale. Toks rinkinys praktiškai labai palengvint teisingumo gyvendinimą. Pirmą kartą mintis apie šitokio sistemingo-

statym rinkinio sudarym kilo jau 1514 m. Vilniaus seime. Šis seimas, t. y. Pon Tarybos nari , didik , svarbesni j valstyb s ur d ir bajor suvažiavimas, didžiojo kunigaikš io buvo sušauktas apsvarstyti karo su Maskva reikalams, rasti šaltini valstyb s išdui papildyti. š seim , kaip jau tai b davo ir ankš iau, susirink Lietuvos bajorai ir didikai sutiko apsid ti mokes iais, sutiko aukoti sunkiam karui su Maskva, ta iau jie pareišk didžiajam kunigaikš iui prašym sudaryti vien bendr visai Lietuvos valstybei statym rinkin .

Taip pirm kart aukštoji Lietuvos visuomen s klas išk l reikal sudaryti Lietuvos Statut . Tiesa, tai buvo pareikšta tik prašymo formoje. Taip tada buvo seimuose prasta « prašyti ». Bet faktiškai tai buvo pirmas aiškus reikalavimas, ved s prie Lietuvos statym sukodifikavimo.

Klausimas, kas gal jo tok sunk darb atlikti. Be abejo, jis tur jo gulti ant Pon Tarybos nari pe i . Ponai Tarybininkai — didikai buvo labiausiai patyr valstybiniuose viešuose reikaluose, geriausiai paž st teis s dalykus, ne vienas j buvo ir aukštuosius mokslus iš j s užsieniuose. Be Pon Tarybos sutikimo negal jo b ti išleidžiamas joks naujas statymas ar pakei iamas senas. D l to ir Lietuvos Statuto paruošimas tur jo gulti ant j pe i . Be abejo, tai labai didelis darbas, tod l jis tur jo užtrukti ilgesn laik , tuo labiau, kad Pon Tarybos nariai tuo metu tur jo ir daug kit r pes i . Tai buvo sunki Maskvos kar laikotarpis, o faktiškasis Lietuvos vidaus gyvenimas ir santyki su užsieniais tvarkymas Pon Tarybos nariams atimdavo nemažai laiko ir sudarydavo nemaža sunkum .

Sudarant Lietuvos Statut teko apžvelgti, apimti ir sutvarkyti gana pla i medžiag . Pirmiausia teko atrinkti iš senosios lietuvi papro i teis s, kas tiko statym pavidale traukti Statut . Toliau teko peržvelgti visas bendr sias, taip vadinamas «žem s » privilegijas, sutvarkyti j straipsnius, atrinkti, kas jau pasen ir nebetinka gyvenimui, performuluoti ir pritaikyti naujoms gyvenimo s lygoms tebegaliojan ius t privilegij d snius, suvienodinti juos ir panašiai. Greta senosios lietuvi papro i teis s, Lietuvos Statuto turin pateko labai daug straipsni , paimt iš šitoki bendr j privilegij , ypa iai pradedant nuo 1447 m. privilegijos, kuri pakartojo ankstybesni privilegij pagrindinius d snius ir dar labiau juos išpl t . domu pažym ti, kad Statut tie d sniai per jo ne akiai, bet aiškiai ir tikslingai juos atrinkus. Taip pav. Statut nepateko d sniai iš ankstybesni j privilegij , kalban i apie unijas su Lenkija. Taip pat Statut nepateko d sniai bei mintys iš sutar i , kurias nuo XIV a. pabaigos Lietuva laikas nuo laiko sudarydavo su Lenkija

ir kurias lenkai yra paprat vadinti «unijomis». Net priešingai, ne tik pirmasis, bet ir visi kiti Lietuvos Statutai Lietuv traktuoja kaip savarankišk ir visai nepriklausom valstyb . Tai parodo aišk Lietuvos Statut redaktori nusistatym santykiuose su lenkais ir dar labiau pabr žia vert s menkum ir nepatvarum t «unij », kurios buvo tik laikina išdava susidariusi politini santyki . Faktiškai tos « unijos » ne steng Lietuvos sujungti su Lenkija. Lietuva liko ir toliau savarankiška ir nepriklausoma valstyb , d l to ir I Lietuvos Statut nepateko jokie d sniai iš šit sutar i su lenkais, kurie b t gal j bent formaliai suvaržyti Lietuvos savarankiškum . Kaip tik 1447 m. Kazimiero privilegija pabr ž Lietuvos savarankiškum , reikalaujama išlaikyti Lietuvos teritorij Vytauto laik ribose ir neleisdama užsienie iams lenkams Lietuvoje sigyti dvar ar ur d . Šitie d sniai pilnai ir per jo Statut , neži rint ankstybesni ar v lybesni sutar i su lenkais, kalban i apie kokius nors unijinius, kad ir personaliniai unijinius santykius. Lietuvos Statuto redaktoriai ia parod savo valstybingum . Peržvelgdami ankstybesni j privilegij d snius, Statut jie ne trauk ir atgyvenusi , pasenusi t privilegij straipsni .

Sudarant Lietuvos Statut , jo redaktoriams teko peržvelgti ne tik bendr sias, bet ir sri i privilegijas (pav. Žemai i , Vitebsko, Polocko, Bielsko ir kt.). Kai kurie iš t sri i privilegij d sniai buvo prapl sti ir pritaikyti visai valstybei, o kai kurie traukti Statut , tik kaip patvirtinimas speciali teisi , palikt tos srities gyventojams (pav. Žemai iams). Ta iau ia bendrai buvo vadovaujamasi tuo principu, kad visoje valstyb je b t bendri tie patys statymai, ir tik ypatingais atvejais atskiroms sritims paliekami skirtingi statymai.

Puošiant Lietuvos Statut , jo redaktoriams taip pat teko perži r ti, sutvarkyti ir papildyti taip vadinam j *Kazimiero Teisyn* , kuriame jau buvo paskelbta vairi straipsni , nustatan i teism tvark ir bausmes už vagystes. Tuos straipsnius teko iš naujo perredaguoti, pertvarkyti ir papildyti.

Taip pat reik jo perži r ti ir visus kitus didži j kunigaikš i paskirus sprendimus, sakymus, Pon Tarybos nutarimus, ir kas iš j tiko — traukti statym rinkin .

Parengiant I Lietuvos Statut buvo panaudota : 1. senoji lietuvu papro i teis ; 2. bendrosios privilegijos ; 3. sri i privilegijos ; 4. *Kazimiero Teisynas* ; 5. paskiri didži j kunigaikš i sprendimai, Pon Tarybos nutarimai ir kiti rašytieji statymai; 6. modifikuotos kai kurios kaimynini krašt teisin s normos (iš dalies).

Savaime suprantama — Lietuvos Statuto paruošimas tur jo užtrukti ilgesn laik . Kaip jau min ta, pirm kart sumanymas

sudaryti Lietuvos Statut buvo iškeltas 1514 m. Vilniaus seime, kur Lietuvos didikai ir bajorai, sutikdami aukoti l š karui su Maskva, pareišk didžiajam kunigaikš iui pageidavim , kad b t sudarytas bendras visai Lietuvos valstybei statym rinkinys. Didysis kuni- gaikštis Žygimantas Senasis šit prašym teigiamai atsak seime, vykusiame Vilniuje 1522 m. gruodžio m n. Tada jis pažad jo ne tik tok statut sudaryti, bet ir j išleisti (*iussimus ea in numerosis voluminibus excudi litteris*), kad grei iau jis b t gyvendintas. Šitame 1522 m. Vilniaus seime Žygimanto Senojo buvo išleista net speciali privilegija, patvirtinanti Lietuvos Statut . Toje privilegijoje Žygimantas Senasis aiškiai pasako, kad šio statuto sudarymo prie- žastis buvo ta, jog ligi šiol Lietuvoje nebuvo rašyt statym rinki- nio, ir d l to teisiant bei vykdant teisingum teis jai dažnai tur jo vadovautis tik savo s žine ir savo protu, o d l to nuolat kildav skundai, kuri išsprendimas nuolat apsunkindav s pat did j kuni- gaikšt . D l to ir es s sudarytas Lietuvos Statutas, kad visoje Lie- tuvoje vienodai gal t b ti vykdomas teisingumas. Toje pa ioje 1522 m. Vilniaus seime duotoje privilegijoje sakmiai nurodoma, kad Lietuvos Statutas didžiojo kunigaikš io duodamas kaip atsi- d kojimas už jo s naus Žygimanto Augusto b sim išrinkim didžiuo- ju Lietuvos kunigaikš iu po Žygimanto Senojo mirties.

Iš šitos 1522 m. privilegijos atrodyt , kad pirmasis Lietuvos Statutas ir buvo sudarytas bei atspausdintas 1522 m. Ta iau iš tikr j yra kiek kitaip. Jei 1522 m. I Lietuvos Statutas jau ir gal jo b ti paruoštas, ta iau jis tais metais nebuvo atspausdintas. I Lie- tuvos Statutas tebuvo atspausdintas jau pra jus keliems šimtams met po jo sudarymo ir iš viso jau tada, kada jis nebegaliojo. Pirm kart j išleido A. T. Dzialynski 1841 m.³⁴, o antr kart j atspaus- dino I. D. Beliajevas 1854 m.³⁵ M s laikais I Lietuvos Statut originalo kalba ir jo rusišk vertim yra išleid s Konstantinas Jab- lonskis ³⁶, o dar kiek v liau j originalo kalba ir jo lietuvišk vertim , kur paruoš Jon Deveik -Navakien , pasir pino išleisti Aleksan-

³¹ *Žr. Zbiór praw litewskich, Poznan 1841.*

³⁵

Maskva 1854.

³⁶

1529, , Minskas 1960.

dras Plateris ³⁷. Tuo tarpu ir t ra šie I Lietuvos Statuto leidimai, skirti ne teismo praktikai, bet mokslo reikalams.

Taigi I Lietuvos Statutas ne tik nebuvo atspausdintas 1522 m., kaip tai buvo pažad ta min toje Žygimanto Senojo privilegijoje, bet taip pat iš t met neliko jokio jo rankraš io. Pats seniausias I Lietuvos Statuto rankraštis yra pažym tas tik 1529 m. data, kuri ir yra laikoma pirmojo Lietuvos Statuto paskelbimo data. I Lietuvos Statutas tod l dar yra vadinamas 1529 met Lietuvos Statutu.

Kyla klausimas, kod l susidar toks didelis, net 7-neri met tarpas nuo I Lietuvos Statuto patvirtinimo ligi jo paskelbimo bei gyvendinimo. Matyti, buvo susidariusios kurios nors kli tys, neleidusios jau 1522 m. patvirtint Statut tuoj pat išspausdinti. Lietuvos Statut tyrin tojas Pranciškus Piekosinskis gana tikinamai nurodo šitoki kli t. Jis pastebi, kad tuo metu valstybin didžiosios Lietuvos kunigaikštijos raštin s kalba buvo gud kalba, kuria buvo sudarytas ir I Lietuvos Statutas bei kuria jis ir tur jo b ti oficialiai paskelbtas-atspausdintas. Ta iau tuo metu spauda gud kalba dar tebebuvo k dikio vystykluose. Nes n jokios abejon s, kad tuo metu dar n viena spaustuv netur jo toki dideli ištekli gudišk j raidži , kad b t gal jusi atspausdinti tok didel veikal , kaip Lietuvos Statutas. Piekosinskis ir nurodo, kad grei iausiai d l tos priežasties ir liko ne gyvendintas Žygimanto Senojo privilegijoje sakytas Statuto atspausdinimas. Iš pradži buvo vilkinama spausdinimas, tikintis gauti daugiau spaudos ženkl . Ta iau visam reikalui vis ilgiau užsit siant, buv pasiryžta nebelaukti, iki kuri nors spaustuv bus paj gi išleisti Statut . Buv nutarta paskleisti Statut , pagaminant daugiau rankraš i . Ir taip 1529 m. buvo gyvendintas I Lietuvos Statutas rankraš io pavidale.

Greta šitoki , grynai technišk kli i , kurias jau nurod Piekosinskis, gal jo dar prisid ti ir politin s kli tys — r pes iai d l karo su Maskva.

Šiaip ar taip, pirmasis Lietuvos Statutas buvo gyvendintas tik 1529 m., iš kuri met ir yra lik s seniausias jo rankraštis.

Pirmojo Lietuvos Statuto rankraš iai yra išlik trijuose tekstuose ir trimis kalbomis. Vienas tekstas yra išlik s gud , kitas lenk ir tre ias lotyn kalba. Kyla klausimas, kur rankrašt reikia laikyti autentišku bei oficialiu Statuto rankraš iu. Gud kalba kaip tik yra parašytas rankraštis, pažym tas 1529 m. data. Gud kalba tada buvo oficialioji didžiosios Lietuvos kunigaikštijos raštin s kalba, taip pat

---

³⁷ *Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 met Statutas*, vert J. Deveik - Navakien , red. Aleksandras Plateris, Chicaga 1971.

gud kalba buvo paskelbti ir oficialieji tekstai II bei III Lietuvos Statuto (1566 ir 1588 m.). Iš to tenka daryti išvad , kad ir I Lietuvos Statuto oficialusis rankraštis yra gud kalba paskelbtas 1529 m. rankraštis. Kiti gi rankraš iai, — lenk ir lotyn kalbomis buvo tik oficialiojo gud kalba rankraš io vertimai. Ši išvad patvirtina ir ta aplinkyb , kad ant I Lietuvos Statuto rankraš io, parašyto lenk kalba, pažym ta tik 1532 m. data. Tai reiškia, kad 1532 m. lenk kalba parašytas I Lietuvos Statuto rankraštis yra tik vertimas iš gud kalbos. Lotyniškasis I Lietuvos Statuto rankraštis yra visai be datos. lotyn kalb I Lietuvos Statutas grei iausiai buvo išvers-tas kiek v liau. Šis vertimas gal jo atsirasti kaip humanizmo takos Lietuvoje išdava.

Pirmasis Lietuvos Statutas buvo gyvendintas 1529 m. pa ioje pabaigoje. Tai liudija nors ir ši aplinkyb . 1529 m. spalio m n. vidu-ryje Žygimanto Senojo buvo paskelbtos trys privilegijos, patvirti-nan ios visas teises, laisves ir lengvatas jau ankš iau suteiktas Lie-tuvos bajorams ir didikams. Nors šitose privilegijose smulkiai nusa-komos visos tos politin s, ekonomin s ir socialin s teis s ir laisv s, kurios jau iš ankš iau bajor ir didik buvo gautos ir šia proga v l patvirtinamos, vis d lto tose privilegijose Lietuvos Statutas visiškai neminimas. Jei pats didžiausias teisi rinkinys tose privilegijose neminimas, matyti, jis tada dar nebuvo gyvendintas. Bet seniausias I Lietuvos Statuto rankraštis kaip tik turi 1529 m. dat . Iš to kaip tik ir išplaukia galima išvada, kad jis tur jo b ti gyvendintas jau po min t 1529 m. spalio m nesio privilegij , ta iau dar tais paiais metais. Tod l kaip I Lietuvos Statuto gyvandinimo dat ir reikia priimti pa i 1529 m. pabaig , t met lapkri io ar gruodžio m nesius.

2. Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.) turinys

Išnagrin j , kaip kilo ir kaip buvo sudarytas I Lietuvos Statutas, susipažinsime su to Statuto turiniu, t. y. su tomis teisin mis normo-mis, kurios buvo paskelbtos šiame statute ir pagal kurias nuo to laiko tur jo tvarkytis visas Lietuvos gyvenimas. I Lietuvos Statutas ap m visus teismo dalykus, taigi civilin ir baudžiam j teis , teismo proces ir daug viešosios teis s d sni , ypa iai tuos, kurie liet didžiojo kunigaikš io teises, bajor teises ir karo tarnyb .

Pirm j Lietuvos Statut sudaro 13 skyri , kuriuose išviso yra 280 straipsni (pagal kitus nuorašus 243 ar 260 ar 274 str. ; nes kituose nuorašuose kai kurie straipsniai yra sujungti arba kiti dar smulkiau suskirstyti).

I skyrius apima nuostatus apie didžiojo kunigaikščio valdžią, kalba apie bendrias teises garantijas ir apie nusikaltimus prieš didį kunigaikštį bei valstybę. Gudiškajame originaliniame tekste jis yra be užvardymo, lotyniškajame vertime pavadintas: *De his, quae principi propius accedere videntur*. I skyriuje iš viso yra 26 straipsniai (lotyniškame vertime 27). Jie užvardyti šitaip:

1. Didysis kunigaikštis pažada nieko nebausti remiantis slaptu skundimu, nors tai liestų jo majestoto žeidimą. O jei kas ką neteisingsiškai skyst, pats turi būti baudžiamas.

2. Apie didžiojo kunigaikščio majestoto žeidimą tuo, kad kas pabėgtų prieš žemę.

3. Jei kas nuo ko nupirktų arba užpirktų dvarą, o pardavęs jas po to prieš žemę pabėgtų.

4. Jei tvas, palikęs vaikus, ar kuris giminaitis prieš žemę pabėgtų.

5. Kas didžiojo kunigaikščio raštus ar antspaudus klastot, kaip turi būti baudžiamas.

6. Kas didžiojo kunigaikščio urdo ar pasiuntinio nepagerbt, ar jį žeidtų kaip jis turi būti baudžiamas.

7. Niekas neturi už ką nors kitą kentėti, tik pats už save.

8. Kas daug paimtų, mažai išprašęs, arba paimtų kas neduota.

9. Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje visi viena teise turi būti teisiami.

10. Iš raštinių niekam neturi būti duodami raštai byloms vilkinti, išskyrus teisėtus priežastis.

11. Vieši raštai (atdarei laišakai) kiekvienam turi būti sugrąžinami.

12. Apie didžiojo kunigaikščio šaukimus teismų, jei kas jų neklusyt.

13. Kas išleisti iš kalėjimo nuteisti piktadarį arba skolininką.

14. Kas pateiktų karaliui Kazimierui ar Aleksandro duotus raštus, tam didysis kunigaikštis pasižada išlaikyti teisingumą (apsaugoti jo teises).

15. Kas kovo vald Kazimierui ir Aleksandrui viešpataujant, tas ir toliau ramiai gali valdyti.

16. Du trečdalius savo dvarą galima už pinigų užstatyti, tačiau ne amžinai perduoti.

17. Kas testamentu arba raštu kam nors užrašytų ir tai pareikštų didžiajam kunigaikščiui ar Pon Tarybai, tai to amžinai turi būti laikomasi.

18. Jei kam būtų raštu kas nors duota, o jis tuo raštu nesinaudotų ir 10 metų t.

19. Kas prie karaliaus Kazimiero kok dvar ramiai vald ir prie Aleksandro niekas tai nereišk teisi .

20. Kas kieno garb žeast , tai ligi 4 teismo termino sprendimas turi b ti padarytas.

21. Kas naujus muitus nustatin t .

22. Apie atleidim žmoni nuo nauj mokes i , pasto i ir darb , išskyrus tai, kas nustatyta pagal senus papro ius.

23. Kas priešint si didžiojo kunigaikš io sprendimui.

24. Jei kas išprašyt tai, kas jau kito valdoma, o tam kitam jau ankš iau b t buv duota ir privilegija patvirtinta, tai turi pagal pirm j privilegij likti taip, kaip buv .

25. B damas Lenkijoje didysis kunigaikštis niekam nieko neturi duoti, nei privilegij tvirtinti.

26. Keliaudamas niekas neturi sustoti nakvyn s valstyb s dvaruose.

II skyrius nustato karo tarnybos d snius ir yra pavadintas: *Apie valstyb s gynim* . Jame yra šie 17 straipsni :

1. Kiekvienas suaug s privalo atlikti karo tarnyb .

2. Labai skubiam reikalui esant karo tarnybon privalo eiti net miestie iai ir kiti valdiniai.

3. Laike karo žygio kiekvienas privalo rikiuotis prie savo pavieta v davos.

4. Dvarininkai privalo patys asmeniškai eiti karo tarnyb nuo savo pirtini dvar , o nuo paveld t j dvar gali vietoj sav s pasi sti kitus karius.

5. Rikiuot je privalo kiekvienas laike viso karo žygio išb ti su tuo pa iu palydov skai iumi ir taip pat apsiginklav s, kaip rašyta registre.

6. Kas d l ligos negali vykti kar , savo lig privalo pranešti etmonui.

7. Kas žygyje nori b ti pavaduojamas savo suaugusio s naus, kuris jau gali eiti karo tarnyb , privalo j pristatyti etmonui, kad jis pripažint jo tinkamum .

8. Kas nesilaikyt paskirto laiko atvykti karo žyg , negali b ti traukiamas s rašus.

9. Etmon raštininkai už kariuomen s surašin jim negali imti mokes io daugiau negu po $\frac{1}{2}$ grašio nuo arklio.

10. Atleidžiant pili gulas neturi b ti imami jokie mokes iai.

11. V liavininkai nieko negali namie palikti nei iš žygio namo atleisti.

12. Kas laike žygio be didžiojo kunigaikš io ar etmono žinios -apleis v liav , nustos dvar .

13. Kas pasi stas sargybon prieš prieš ner pestingai elgsis, praras savo galv ir dvar .

14. Kas pasi stas pil , gul laiku neatvyks, bus baudžiamas.

15. Laike karo žygio negalima užpuldin ti bajor nam ir svirn .

16. D l maisto bei pašaro laike žygio sigijimo sau ir arkliams.

17. Kas laike karo žygio k nors užpuls stovykloje ar sustojimo vietoje, galva užsimok s.

III skyrius nustato valstyb s teritorijos nelie iamyb ir nusako bajor teises. Šis skyrius pavadintas: *Apie bajor laisves ir apie didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didinim* . Jame yra taip pat 17 straipsni :

1. Didysis kunigaikštis pasižada niekuo nemažinti savo valstyb s — didžiosios Lietuvos kunigaikštijos, taip pat niekuo nežeminti Pon Tarybos nari .

2. Valdovas žada padidinti didži j Lietuvos kunigaikštij , ir gr žinti valstybei tai, kas neteisingai nuo jos buvo atpl šta.

3. Jokie dvarai nei ur dai neturi b ti duodami svetimšaliams.

4. Senieji ur dai turi likti neliesti.

5. Dvarai ir t vonijos neturi b ti atimamos d l užakini kaltinim .

6. Valdovas iškilmingai pasižada vis sen j nutarim laikytis, o naujus su Pon Taryba priimti.

7. Valdovas pasižada visiems luomams j laisves išlaikyti.

8. Mokytiis riterišk dalyk valdovas leidžia visiems laisvai vykti visus užsienius, išskyrus tik priešo žem .

9. T vui mirus, abiej ly i vaikai negali b ti iš t višk s nušalinami.

10. Prast žmonei valdovas neturi iškelti aukš iau už bajorus.

11. Apie bajoryst s rodym .

12. Jei kas žeast k nors sakydamas, jog jis n ra iš teis tos moteryst s.

13. Jei kas užgin yt kam nors bajoryst , o v liau to ne rodyt .

14. Jei bajoras bajor užmušt .

15. Jei bajoras iš savo pono užsitarnaut dvar , o v liau nor t nuo tarnybos atsisakyti.

16. Kas nepagerbt vaivad , seni n ar valdovo dvar lai-kytoj rašt , kuo ir kaip turi b ti baudžiamas.

17. Pakampi (slaptos) kar iamos neturi b ti paken iamos. ^{IV}

IV skyrius jau pereina civilin teis ir kalba apie našli bei moter teisin glob , j kraut ir j apr pinim ištekant. Jis pava-

dintas: *Apie žmoną aprašymą ir mergaičių krautį*. Šis skyrius irgi gana platus. Jame yra 17 straipsniai :

1. Apie našlį, kuri liko savo našlystė, tačiau bus savo vyro turtu aprašyta ir turės suaugusius vaikus.
2. Apie našlį, kuri neturi vaikų.
3. Jei kuri moteris būtų ištekėjusi ir turėtų vaikų, tačiau savo vyro nebūtų turtu aprašyta.
4. Apie pamotį, kuri turėtų vaikų iš dviejų vyrų.
5. Jei žmona būtų bevaikė, tai turi našlį su kaimo dži (našlė) ligi gyvos savo galvos, valdydama trejų turto dalį.
6. Žmona su mažais vaikais po vyro mirties našlį su kaimo dži turi su dži ir valdyti visą turtą ligi vaikai suaugę, o jei blogai elgtųsi, tai artimieji turi teisę sudrausti.
7. Apie mergaičių leidimą už vyro turtą gyvam esant arba jam mirus.
8. Anksčiau negu turtas išleis dukteris už vyro, privalo jai prieš tai paskirti krautį.
9. Apie mergaites, kurios bus išleistos už vyro svetimam žemumui.
10. Apie mergaites, kurios be tėvo ir motinos žinios saugiai teka už vyro.
11. Apie mergaites našlėms, kurios nesulaukusios pilnametystės, be savo dėdės ir brolio sutikimo ištekėtų.
12. Apie tėvų ir motinų dvarų paveldėjimą.
13. Kas tėvų arba motinų užgautas (rankų pakeltas), kuo turi būti baudžiamas.
14. Jei kas turėtų vaikų iš dviejų arba trijų žmonių.
15. Jei kuri našlė antrą kartą už vyro tekėtų.
16. Jei kuri našlė po savo vyro mirties liktų be vaikų, neprivalo ligi termino atsakyti už jokią daiktą.
17. Nei mergaitės, nei našlės prieš joms neturi būti leidžiamos už vyrą.

V šis skyrius nustato našlaičių globos dėsnius ir globėjų teises bei pareigas; taip pat testamentų surašymą bei vykdymą. Šis skyrius pavadinamas: *Apie globėjus* ir turi 21 straipsnį. Jis turinys sekantis:

1. Jei globėjas savo neatydurnu kaimo nors prarastų iš vaikų dvarą, tai vaikai sulaukę pilnametystės teismo keliu to gali ieškoti iš globėjo.
2. Globėjas teismo keliu gali reikalauti atlyginimo už vaikams padarytas skriaudas, bet negali to, kas yra vaikų, prarasti.
3. Kas nepilnamečius vaikus šauktų teismui, tie vaikai iki subrendimo neprivalo būti atsakovai, o teismas turi jiems būti atidėtas iki pilnametystės.

4. Vyresnysis brolis, valdydamas neatidalint broli dvar , negali prarasti j dalies.

5. Glob jas negali vaik t višk s nei parduoti, nei prarasti.

6. Nepilname iai vaikai teisme neprivalo atsakyti, išskyrus 4 atvejus : d l dvaro išpirkimo, d l t vo duotos garantijos, d l pavel- d jimo, d l kurio t vas, gyvas b damas, bylin josi, bet bylos ne- pabaig , d l t vo skolos.

7. Vyresnysis s nus, kuris savo neatidalint jaunesni broli dvarus priži ri, nieko iš j dalies negali prarasti.

8. Kaip turi atlikti pareigas glob jai.

9. Globodamas svetim dvar , neturi iš jo savo baud mok ti.

10. Jei testamento vykdytojai, prad j testament vykdyti ir nebaig , mirt , testamento vykdydas pereina atatinkamam ur dui.

11. Jeigu kam už kur nors nusikaltim b t atimtas dvaras, o prieš tai iš to dvaro b t buvusi apr pinta jo žmona, tai ji turi sau užrašytoje dvaro dalyje pasilikti, išskyrus vagyst , jei b t kartu su vyru kalta.

12. Jei brolis, aplenkdamas kitus savo brolius, kam nors savo dvar užrašyt , likusieji broliai laike 10 met tok dvar gali išpirkti.

13. Niekas negali šeimininkauti dvare, kurio nevaldo.

14. Jei kas užrašys kam nors dvar po savo mirties, o tas kuriam užrašyta, mirt ankš iau užrašytojo mirties nesulauk s.

15. Jei kas kam k nors savo laisvu noru užrašyt , šis užrašas turi likti galioje.

16. Jei kas keist dvar nor t išpirkti, tai teisman traukti turi ne vien , bet visus, kuriems dvaras keistas.

17. Kas gali testamentu savo dvar užrašyti.

18. Apie testamentus, kaip jie turi b ti daromi kilnojamam turtui.

19. Jei kas teis tai užrašys kam nors tre i dal t viško dvaro ar kok judom daikt , to atšaukti nebegali.

20. Kokie liudininkai gali b ti panaudoti testamentus surašant.

21. T vas ar motina gali savo vaikams iš savo dvaro duoti tai, ko jie savo gera valia nori. ^{VI}

VI skyrius nustato teism organizacij , teis j jurisdikcij bei pareigas ir teismo proces . Šis skyrius pavadintas: *Apie teis jus*. Tai pats pla iausias ir smulčiausias I Lietuvos Statuto skyrius, tur s net 37 straipsnius:

1. Teis jai privalo teisti pagal rašyt j teis , o jei kitaip teist , turi b ti baudžiami.

2. Prieš užbaigiant byl , niekas negali apeliuoti did j ku- nigaikšt arba seim .

3. Kiekvienne paviete turi b ti išrinkti ir prisaiškinti du patikimi bajorai, kurie su ur dais kartu tur s teisti.
4. B das si sti šaukimus ir kaip pasielgti su nestojusiais teisman.
5. Skirtas laikas atlikin ti teismus Vilniuje, valdovo r muose.
6. D l skriaud , kurios b t ponams ir bajorams padarytos pon , poni našli , j vietinink ir pavaldini .
7. Prieš paskelbiant teismo sprendim negalima apeliuoti. Apeliacija nesulaiko sprendimo vykdymo.
8. Jei ponai teismo sesijas visi nesuvažiuo , tai kurie tuo metu bus, privalo teisingum daryti (teisti).
9. Valdovas nieko negali savo raštais atleisti nuo teismo.
10. Apie šaukim teismo sesij , jei kuris neatvyks.
11. Apie kunigaikš i ir pon žmones, pas kuriuos neturi b ti siun iami tek nai anks iau negu j ponai bus sp ti raštu, kad daryt teisingum .
12. Apie teismo mokes i mim .
13. Už atstovavim vienas kito byloje.
14. Apie galiotinius.
15. Apie draudim šalims iš teismo išvažiuoti.
16. Apie pinig mok jimo terminus.
17. Jei kas k pašaukt atsakomyb n, o pats su savo rodymais teism nestot .
18. Kas pašauk s k nors, pats be pateisinamos priežasties nestot teism .
19. Šaukimuose turi b ti išd stytas skundas.
20. Jei kas be priežasties ar neteis tai teisman k šaukt .
21. Jei kas du kartu pašauktas, teisman nestot , tas tre i kart turi b ti tek no (anstolio) pristatytas.
22. Kas neteis tai pastumt ar užgaut k teisme.
23. Jei kas teis j arba šal teisme sug dint arba k bylos metu teis jas užgaut ar sug dint , kaip turi b ti baudžiamas.
24. Miestie iai už kaimie i sužeidim ar nužudym turi atsakyti žem s teisme.
25. D l teismo mokes i teis jams, kurie teis nesant vaivad ir j vietinink .
26. Niekas negali imti daugiau teismo mokes i , negu nustatyta.
27. Kas uždraus kam prisiekti, pats po to nebegal s prisiekti.
28. Kas pakviest liudininkus, o jie prieš j pat liudyt .
29. Kas du liudininku pristatyt , o tre iojo netur t ir vietoj tre iojo pats nor t prisiekti, tai tuo gali savo byl laim ti.
30. Nepasidalintus žmones kiekvienas ponas gali teisti.

31. Jei kas dvar kam parduot ir tuo reikalu rašt išduot ir tame rašte paliudyt , jog yra atlygintas, o jei v liau tvirtint , jog užmokesnio negavo, neturi b ti klausomas.

32. Jei šalys rodym netur t ir gin yt si, kuriai prisiekti, turi b ti mesti burtai.

33. Jei kam teis jai k priteist t turi, paimti, pasikviet s viži .

34. Dvar laikytojai arba t v nai negali teisti bajor , tai daryti gali tik vaivados, maršalkos ir seni nai.

35. Apie mokes ius ur dams.

36. Vižio niekas negali perliudyti.

37. Po teismo niekas neturi taikytis be vižio.

VII skyriaus paragrafuose lie iama vair s kriminaliniai nusi-kaltimai ir baudžiamoji teis . Šis skyrius pavadintas : *Apie grobimus, muštynes ir atlyginim už bajor galvas*. Jis yra taip pat gan platus, apima 31 straipsn .

1. Kas kieno namus s moningai užpult , nor damas j užmušti.

2. Apie užpuolimo rodym , kaip reikia paliudyti ir sk stis.

3. Jei užpuolikas k užmuš s iš krašto pab gt , atlyginimas už galv turi b ti mokamas iš jo dvaro.

4. Kas užmušt užpuolik arba jo bendrininkus savo name ar užpuolimo metu, tas neturi mok ti atlyginimo nei už galvas, nei už žaizdas.

5. Kas užpult kieno dvar arba pavaldinius, o šis gindamasis j užmušt , nemoka atlyginimo už galv .

6. Apie moters ar mergait s užpuolim .

7. Jei kas gr syt kam, o po to vykt nužudymas ar b t padaryti nuostoliai.

8. Jei keli asmenys b t kaltinami nužud vien bajor , tik vienas žmogžudys tegali b ti nuteistas.

9. Bajoro sužeidimas lygus pusei atlyginimo už galv .

10. Jei kas po sumušimo ar sužeidimo važin t po kar iamas, o paskui d l žaizd mirt , atlyginimas už galv nepriklauso.

11. Jeigu broliams užmušt v , kaip reikalauti atlyginimo už galv .

12. Artimieji, kurie, pasiremdami giminyste, nori atlyginimo ieškoti.

13. Kas tarp broli ir seser turi reikalauti atlyginimo už brolio ar t vo galv .

14. Kas savo t v arba motin užmušt .

15. Jei kas savo brol ar seser užmušt .

16. Jei kas keli kam pastot ir tuo laiku b t užmuštas.
17. Jei kas teisman šaukt k d l užpuolimo, kaip teisme turi užpuolim rodyti.
18. Jei kam atsikt nuostoli kieno nors name arba kas b t pakelyje užpultas, namo šeimininkui žinant.
19. Kas kieno nors kaim užpuol s arba užpuolikus užsiunt s, sumušt , sužeist , pagrobt , kaip turi b ti baudžiamas.
20. Už paprast kaimyno užpuolim 12 rubli graši .
21. Jei bajoras bajor pakeliui užpult , apipl štašis turi pirmumo teis rodin ti.
22. Apie bajor muštynes pakelyje.
23. Abipusiai vienam kit sužeidus, ir tr kstant rodym , turi b ti traukiamas burtas, kas turi prisiekti.
24. Apie muštynes vakare.
25. Kas s moningai k sužeist ir b t d l to teisman pašauktas.
26. Jei tarnas, gindamas savo pon , k nors sužeist arba užmušt .
27. Jei kieno tarnas k nors užpuol s ar užmuš s pab gt .
28. Jei kas užpult , ar pavogt k arba jeigu kieno žmogus pas kit pab gt , o nukent jusis dešimt met tyl t , tai jau turi amžinai tyl ti.
29. Atlyginimas už bajoro galv — 100 kap graši jo gimim s ir tiek pat valdovui.
30. Kuris nusikalt lis bus pasmerktas mirti, bet išsipirks ar valdovo bus pasigail tas, liks begarbis.
31. Kurie nusikalt lius, pl šikus, vagis ar ištremtuosius žmones pas save namie laikyt . VII

VII skyrius nustato asmens turto apsaug ir nagrin ja vairius nusikaltimus bei gin us d l žem s valdymo bei nustato b dus tiems gin am s pr sti. Skyrius pavadintas: *Apie bylas d l žem s, sienas, ribas ir kap ius*. Skyriuje viso 23 straipsniai.

1. Gin uose d l žem s ieškovo šalis su šešiais liudininkais, septintas pats ieškovas, turi prisiekti.
2. sisen jimo atveju valdantysis turi pirmenyb rodin ti savo teises.
3. Apie galutin termin išvykti lauk riboms nustatyti.
4. Apie rib parodym , kurios geresn s.
5. Bylose d l žemi liudininkais turi b ti prileidžiami tik krikš ionys, Romos ar Graik tik jimo.
6. Kokius liudininkus turi šaukti ponas ar valdytojas prieš bajor .

7. Kokie teismo terminai turi b ti paskirti bylose d l žem s.
8. Bausm , jei kas rib ar eži kam sunaikint .
9. Apie bendr mišk ir jo kirtim .
10. Kam up b t dvaro riba.
11. Jei kas savo tvenkiniu kito tvenkin ar pievas apsemdint .
12. Kas nor t prie svetimo kranto savo tvenkin tvenkti.
13. Kas kieno žem j javus pas s, kaip turi b ti vižio sp tas, kad, dav s užstat , nesuvežt jav iki bylos užbaigimo.
14. Kas žem tris metus valdyt , neturi b ti judinamas.
15. Jei kas liudinink kam neprileist .
16. Jei kas apkaltint liudinink neišteisint , kitus privalo kviesti.
17. Apie vesdinim dvar d l skol arba d l kitos priežasties ; kaip turi vesdintojas elgtis.
18. Apie žmones, kurie ateina laisvininkais ir v liau v l išaina neužsis d j , kiek turi mok ti.
19. Svetimo žmogaus su žeme negalima imti užstatu be jo pono valios.
20. Jei kas prad s byl , bet pats nestos, pralaimi byl .
21. Jei abiem šalim sutinkant dvaras b t atiduotas valdovo rankas, o valdovas duot t dvar kam valdyti ligi bylos išsprendimo, o šis t dvar nuskurdint .
22. Kaip broliai arba gimin s teisme pasidalij nedalyt dvar , savo dalin turi amžinai valdyti.
23. Jei terminas bylai b t paskirtas, o viena šalis stot , kita gi nestot , tai vesdinta turi b ti ta šalis, kuri stojo. ^{IX IX}

IX skyrius lie ia ano meto Lietuvos gyvenimo, ypa bajor gyvenimo, šak — medžiokl , žvejyb ir bitininkyst . Šiame skyriuje kalbama apie medžiokl , girias, dreves, ežerus ir kitus svarbius pelno šaltinius iš mišk ir vanden naudojimo. Skyrius pavadintas : *Apie medžiokl s plotus, girias, bar i medžius, ežerus, bebrynus, sakal lizdus ir apie apynynus*. Skyriuje 20 straipsni .

1. Jei kas kieno medžiokl s plotus neteis tai išmedžiot .
2. Laukini žv ri kainos.
3. Apie bartis, ežerus, pievas, kas turi svetimoj girioj, kaip turi elgtis.
4. Kas turi savo giri ir svetimas bartis savo girioje.
5. Kas svetimus ežerus savo girioje išžvejos arba pievas nušienaus, kiek turi mok ti.
6. Kas savo girioje rast ir apipl št svetim žmog .
7. Kas tur t gin d l bar i , kaip turi tiesos ieškoti.

8. Jei kas ežer , k dr ar tvenkin kam išžvejoj arba mal n išpl št arba pilim perkast .

9. Jei kas išardyt arba sukapot kam sakalo arba gulb s lizd .

10. Apie bebrynus.

11. Apie apynynus.

12. Apie paukš i gaudyklas.

13. Kas tinklus paukš iams gaudyti vagies b du ištuštint .

14. Už barties med kiek turi b ti mokama.

15. Kas bi i puš nukirst ar sužalot .

16. Kas nukirst puš be bi i arba barties žuol .

17. Kaina bit ms.

18. Kas gojuje kam padaryt žal .

19. Kas sod kam išvogt .

20. Apie žem s kainavim .

X skyrius lie ia keitimo teis s santykius, kalba apie skolintus ir užstatytus dvarus. Šis skyrius vadinasi: *Apie dvarus, kurie yra skolose arba užstatyti*. Šiame skyriuje 12 straipsni .

1. Kas pirkť skolint dvar , o tas, kuris turi paskol tam dvarui, 10 met tyl t .

2. Kas už savo skolas paimt kito praskolint dvar .

3. Apie skol , kaip kas turi prisiekti.

4. Jei kas užstatyt daikt už didesn sum kam kitam užstat .

5. Užstatyto daikto nuosavyb s teis sisen jimu neužg sta.

6. Bylai d l užstatyto daikto turi b ti paskirtas galutinis terminas.

7. Jei tas, kuris laiko užstat , pašaukt t , kuris j užstat , kad užstat išpirkt .

8. Jei kas užstatyt kam savo dvar nustatytam laikui su s lyga, kad nustoja dvaro, jei nustatytu laiku jo neišpirks.

9. Jei kas laikinai užstatyt dvar ir neišpirkt .

10. Jei kas užstatyt kam dvar ir rašte pažym t laik , kada turi išpirkti, bet neišpirkt .

11. Iki termino užstatyti dvarai.

12. Jeigu kas kitas b t vesdintas užstatyt žem ar užsta-tytus žmones.

XI skyrius kalba apie baudžiauninkus, j žudym ir bausmes už tai. Skyrius pavadintas : *Apie atlyginimus už žmoni žyginink , baudžiaunink ir nelaisv j galvas*. Skyriuje 15 straipsni .

1. Apie atlyginim už žmogaus žygininko ir bitininko galv .

2. Atlyginimai už amatinink galvas.

3. Atlyginimai už t v n , pristov ir užvaizd galvas ar sužeidimus.

4. Atlyginimai už galvas prast žmoniai ir nelaisv j .

5. Atlyginimai už baudžiauninko ir nelaisvojo žaizdas.

6. Nei žydas, nei totorius negali tur ti krikš ionio nelaisv je.

7. Laisvas žmogus už jok nusižengim negali b ti imamas nelaisvuosius.

8. Apie atskaitym nuostoli keistiems žmon ms.

9. Jei kieno laisvas ar nelaisvas žmogus ar tarnas pab gt pas kit , o šitas nenor t jo išduoti.

10. Jei nuo ko pab gt tarnas, o kitas tai žinodamas, j priimt .

11. Jei kas savo s n ar laisv žmog nelaisv parduot .

12. Jei kas badme iu savo tarnus išvaryt .

13. Nelaisvuoju gali tapti d l keturi priežaiš i .

14. Atlyginimas už galioto tarno žaizdas.

15. Apie neprisiekus tarn , jei jis savo ponui pakenk s, pab gt .

XII skyrius nagrin ja bajor vienas kitam daromas žalas ir skriaudas ir yra pavadintas: *Apie grobimus ir atlyginimus už žaizdas*. Skyriuje 16 straipsniai :

1. Jei kas užgrobt ar pagrobt valdovo, pono ar bajoro band ir iš tos bandos kas nugaišt .

2. Jei kas pagrobt kam kumeli band savo žem je, arba jo žem je, arba ganykloje.

3. Kas iš bajoro ar bajor s k pagrobt .

4. Apie pagrobim pono, dvariškio ir bajoro arklio.

5. Jei kas kieno žmog pagrobt .

6. Atlyginimas už baudžiauninko ar moters žaizdas.

7. Atlyginimas už nelaisv j tarn žaizdas.

8. Jei kas kieno tarnus išvogt ar išvest .

9. Atlyginimas už jau ius, karves ir kitus galvijus.

10. Nustatyta javams kaina.

11. Apie miestie ius, jog jie turguje neturi žeminink apipl štii.

12. Medžiokl s paukš i kaina.

13. Namini paukš i kaina.

14. Šun kaina.

15. Jei nepririštas šuo k k st .

16. Jei kas tur t šun , kuris kenkt žmon ms.

XIII skyrius, pats paskutinis Lietuvos Statute, skiriamas specialiai vagyst ms. D l to jis ir pavadintas: *Apie vagystes*. Š skyri daug paragraf per jo iš Kazimiero Jogailai io teisyne. Skyrius gana platus ir apima 28 straipsnius :

1. Apie baudžiauninkus, kurie vagia.
2. Kuriuo b du kieno namuose reikia ieškoti vogt daikt .
3. Jei kas neleist ieškoti vogt daikt savo namuose.
4. Jei kieno žmogus b t pagautas su vogtais daiktais, turi b ti vedamas pas jo pon .
5. Jei kas pas k rast vogtus daiktus, turi j vesti pas jo pon ir prašyti teismo.
6. Jei kas vag su vogtais daiktais pas save sl pt arba j nuo kartuvi atpirkt .
7. Bajoras pirm kart vagyste apkaltintas, bet nesuradus vogt daikt , kaip turi išsiteisinti.
8. Taip pat, jei tas pats bajoras be vogt daikt antr kart vagyste b t apkaltintas.
9. Taip pat, jei tas pats bajoras be vogt daikt tre i kart vagyste b t apkaltintas.
10. Jei baudžiauninkas baudžiaunink apvogt , kaip turi b ti baudžiamas.
11. Jei vogti daiktai b t rasti kieno nors name užrakinti.
12. Jei vag bevagiant sugaut .
13. Vagyste tartas, jei bus aiškios žym s, turi b ti tort ras atiduotas.
14. Vag , sugaut su vogtais daiktais, tris kartus per dien galima imti tort ras.
15. Jei pl šikai ar vagys sakyt ant ko, kad su jais dalijosi.
16. Jei bajoras kaltint kieno nors žmog vagyste, pats su dviem liudininkais turi prisiekti.
17. Pas k b t rasti vogti daiktai, kaip turi išsiteisinti.
18. Kas d l vogto daikto teisme b t apkaltintas.
19. Jei kas ieškot pavogt daikt ir rad s pareikšt , kaid iš vogt daikt nemažai žuv .
20. Kas vag bevagiant užmušt .
21. Kas vag bevagiant savo name sužeist .
22. Jei ant kurio žmogaus kris tarimo žym s, o jis nesiduos kankinamas.
23. Jei kas pavogt k didžiojo kunigaikš io r muose.
24. Apie priklydusius galvijus.
25. Ant kurio žmogaus krist tarime žym s.
26. Kas ir kuriuo b du turi kieno nam kr sti, ieškodamas vogt daikt .
27. Jei kieno name b t rasti vogti daiktai, o jo žmona tuos vogtus daiktus vartot .

28. Jei pirkti vogti daiktai būtų atnešti kienu nors nam , ir nebūt kuo užmokėti iš vagies namo, turi būti grąžinti.

XIII skyriumi ir baigiasi I Lietuvos Statutas. Kaip matome, jis savo turiniu yra labai platus statym rinkinys, kuriame sukodifikuota visa ligi tol Lietuvoje veikusi papročių ir rašytinė teisė. Šis statutas buvo skirtas teism praktikai, tačiau kadangi tuo metu jis nebuvo atspausdintas, tai paplito rankraščių pavidale. Nurašinant gal jo sibrauti ir netikslumai, todėl kit kart to paties statuto vair s rankraščiai vienas nuo kito kiek skiriasi. Kai kuriame jų net ir paragraf skaičiai kitoks, tačiau turinys jų vis maždaug vienodas.

III. ANTRASIS LIETUVOS STATUTAS (1566 M.)

I. Antrojo Lietuvos Statuto sudarymas

Lietuvos Statuto (1529 m.) paskelbimu ir gyvendinimu nepasibaigė Lietuvos teisės rutuliojimas. Gyvenimas žengė pirmyn, teisė buvo nuolat papildoma naujais dalykais, be to, ta pati senoji teisė pamažu keitėsi, gaudama naujas formas ir turinį. Pirmasis Lietuvos Statutas, be abejo, neapėmė visų to gyvenimo reiškinių ir sričių, kurios turėjo būti teisiškai normuojamos. Jau po I Lietuvos Statuto gyvendinimo pats didysis Lietuvos kunigaikštis buvo numatęs jo papildymus. Jis buvo sakęs Pon Tarybai ir valstybės kanceliarijai smulkiai pranešinėti apie visus tuos atvejus, kurie pasitaikydavo teism praktikoje, kur nebuvo galima pritaikyti Statuto paragrafų. Apie pasitaikiusias tokias bylas, kurių nebuvo galima spręsti pagal Lietuvos Statutą, nes ten nebuvo numatyti tokie atvejai, reikėjo pranešinėti kunigaikščiui ir Pon Tarybai, kad jie juos apsvarstytų ir vėliau papildymais trauktų Lietuvos Statutą.

Savaime suprantama, jog I Statutas dar nebuvo pilnai tobulas, ir tokiems, jame nenumatytiems atvejais, pasitaikydavo nemažai.

Be kitų priežasčių (nuolatinio teisės tobulėjimo ir reikalo papildyti Statutą naujais paragrafais) buvo dar viena be galo svarbi priežastis, kokią reikalavimai visai iš naujo perredaguoti Lietuvos Statutą ir daugelį jo principinių dalykų pakeisti naujais. Tai buvo vidurinis Lietuvos gyvenimo kitimas XVI a. viduryje. Kaip žinome, tuo metu visa Lietuvos santvarka keitėsi, kas kart daugiau gydoma vienuolukos bajoriškos valstybės bėruož. XVI a. vidurio reformos, nuolatinis bajor luomo teisėplėtimas, beveik kiekvieno seimo nauji nutarimai, bajor seimelių pavietavimas ir bajor teismų, kuriems jau

priklaus ir didikai, vedimas — visa tai reikalavo iš naujo peržiūrėti I Lietuvos Statutą ir jį pakeisti, perredaguoti. Kaip tik tuo metu Lietuvos valstybės persiformavo grynai bajoriškoms santvarkoms, didikų valdymo laikotarpis pamažiau perėjo bajorų signalimo ir viešpatavimo laikotarpiui. Visi šitie esminiai valstybės santvarkos pasikeitimai, be abejojimo, keičė ir viešąją teisę, kas ir vertė peržiūrėti Lietuvoje veikusių statymus.

Yra spėjama praėjusi 15 metų nuo I Lietuvos Statuto gyvendinimo, — ir reikalas šį statutą pakeisti jau tiek buvo pribrendęs, kad jis jau viešai buvo keliamas. Dar Žygimantui Senajam gyvam tebesant, 1544 m. Lietuvos Brastos seime, Lietuvos didikai ir bajorai pirmą kartą viešai pareiškė prašymą pataisyti I Lietuvos Statutą (1529 m.). Lietuvos luomai šiame seime prašė, kad statutas būtų « pataisytas » ir papildytas naujais paragrafais, kurių jame nebuvo, bet kurie gyvenime jau buvo reikalingi. Bajorai ir didikai kartu pastebėjo, kad I Lietuvos Statuto rankraščius dėl perrašintoj neatidumoms yra sūbrovū klaidū. Dėl to jie prašė Statutą pataisyti ir atspausdinti, kad dėl nuorašū sūbraunantū klaidū nenukentūt teisingumas. Taip pat buvo reikalaujama Statutą rašyti visus bajorų teises ir laisves, visus jų privilegijas.

Didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis šitą Lietuvos luomų prašymą, pareikštą 1544 m. Lietuvos Brastos seime, atsakė teigiamai, pripažindamas reikalą pataisyti ir papildyti Lietuvos Statutą, ir siūlydamas tam darbui atlikti seime išrinkti 10 asmenų komisiją, susidedančią iš katalikų ir pravoslavų po 5 asmenis. Šita komisija turėsiąti pagal reikalą vienus Statuto paragrafus pataisyti, o kitus papildyti bei naujų pridėti. Šitą savo darbą komisija turėsiąti pateikti artimiausiam seimui. Projektą seimui priėmus ir didžiajam kunigaikščiui patvirtinus, jis ir būtų gyvendintas.

Tas pats 1544 m. Lietuvos Brastos seimas priėmė dar 25 nutarimus, kurie galėjo būti panaudoti kaip medžiaga I Lietuvos Statuto papildymui ar pakeitimui. Svarbesnieji tų nutarimų lietuvišuosius reikalus:

1. Dėl krašto gynimo ir karo prievolių atlikimo.
2. Dėl dvasiškių ir miestiečių karo prievolių atlikimo.
3. Dėl sidabrinių dūmų.
4. Dėl rūdų skyrimo.
5. Dėl ribų tarp valstybės ir privatinių dvarų.
6. Dėl teismų ir teismų knygų bei pabaudų.
7. Dėl bajorų asmenų neliečiamybės.
8. Dėl I Lietuvos Statuto pakeitimo ir tam reikalui komisijos sudarymo.

I Lietuvos Statuto pakeitimo bei papildymo klausimas v l buvo iškeltas 1547 m. Vilniaus seime. ia Lietuvos ponai ir bajorai praš did j Lietuvos kunigaikšt gyvendinti 1544 m. Lietuvos Brastos seimo nutarim d l Statuto pataisymo ir d l 10 asmen komisijos išrinkimo (po 5 iš katalik ir pravoslav). Taip pat buvo pakartotas ir prašymas atspausdinti nauj j statut . Be to, buvo prašoma, nelaukiant statuto pakeitimo kai kuriuos jo paragrafus panaikinti ir naujus vesti. Didysis Lietuvos kunigaikštis Žygimantas Augustas t prašym atsak taip pat, kaip ir Žygimantas Senasis, sutikdamas pataisyti Lietuvos Statut ir leisdamas tam reikalui seime išrinkti komisij , kurios paruošt pakeitimo projekt pirmasis sekantis seimas tur si s priimti, o kunigaikštis patvirtinti. Tame pa iame 1547 m. seime buvo padaryti dar 22 nutarimai vairiais b gamaisiais reikalais bei atnaujinant ar papildant senuosius nutarimus.

Ta iau nežinia kod l Lietuvos luomai nei 1544 m. Lietuvos Brastos seime, nei 1547 m. Vilniaus seime komisijos I Lietuvos Statutui pataisyti neišrinko. Istorikas Liubavskis mano, kad seimas komisijos tod l neišrinko, kad nenor j s apsid ti nauju mokes iu komisijos nariams už darb atlyginti ir bevelij s, kad toki komisij paskirt pats didysis kunigaikštis, kuris tada ir tur t jai atlyginti iš valstyb s išdo. Kiek šitoks Liubavskio sp jimas yra teisingas, sunku pasakyti. Ta iau faktas lieka faktu, kad nei 1544, nei 1547 m. seime komisija nebuvo išrinkta ir tuo b du I Lietuvos Statuto pakeitimas bei papildymas vilkinosi nuo vieno ligi kito seimo.

Sekantis seimas vyko 1551 m. spalio m n. Vilniuje. Tame seime v l buvo prašoma, kad Lietuvos Statutas b t pataisytas ir atspausdintas. Didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas atsak , kad tai jau teigiamai yra atsak s jo t vas Žygimantas Senasis 1544 m. Lietuvos Brastos seime ir jis pats 1547 m. Vilniaus seime, bet Lietuvos luomai pataisymo komisijos ligi šiol vis dar n ra išrink . Tod l dabar pats kunigaikštis, pasitar s su Pon Taryba, sudar toki komisij iš 10 asmen , po 5 iš katalik ir pravoslav . Savo darb ši komisija tur s užbaigti ligi kito artimiausio seimo ir patiekti projekt perži r ti didžiajam kunigaikš iui ir Pon Tarybai, taip pat ir seimui. Projekt seimui pri mus, naujasis statutas b si s atspausdintas. Statuto pataisymo komisija dirbsianti Vilniuje, o jos išlaikymui seimas tur s pats rasti l š . Nors ir buvo numatyta Statuto pataisymo komisijai pavesti visas 1529 m. Statuto pakeitimo ir papildymo darbas, bet dar tame pa iame 1551 m. seime buvo imtasi kaikuri statuto pataisymo darb . Jau šis seimas praš vairius Statuto paragrafus pakeisti, o didysis kunigaikštis t prašym atsak , kai kuriuos t

paragraf pakeisdamas, kai kuriuos palikdamas be pakeitim . Tame seime taip pat buvo priimta eil nutarim , kurie tur jo papildyti Lietuvos Statuto paragrafus. Vieni toki nauj paragraf buvo priimti su pastaba « iki Statuto pataisymo », kiti be pastabos. Tokiu b du 1551 m. Vilniaus seimas ne tik ryžtingai prisid jo prie Statuto pataisymo komisijos sudarymo, bet ir pats m taisyti ir pildyti 1529 m. statut , nelaukdamas komisijos darbo pradžios. Teisingai pastebi prof. Lappo, kad tokiu b du tos komisijos darbui buvo atimta pilna laisv . ĩle tik seimui buvo pavesta patvirtinti komisijos paruošt pakeitimo projekt , bet ir pats seimas, kaip aukštesn už t komisij instancija, pats prad jo keisti statuto paragrafus ir papildyti j jau naujais paragrafais, taip pat leisti laikinus statymus, kurie arba bus jungti pataisyt statut , arba galios tik ligi Statuto pataisymo. Tai varž komisijos veikimo laisv ir iniciatyv ir nežad jo jai lengv darbo s lyg . Seimas nuolat gal jo sikišti jos darb ir tokiu b du priversti nukrypti nuo savo darbo plano.

Nuo 1551 m. Vilniaus seimo ir prasid jo aktingai 1529 m. Lietuvos Statuto pataisymo darbas. Sudarytoji Statuto pataisymo komisija rimtai m si darbo. Ta iau jos darbas užtruko ilgiau, negu buvo numatyta. Statuto pakeitimo projektas nebuvo paruoštas ne tik ligi 1554 m. seimo, bet jis nebuvo patiektas dar ir sekan iam seimui. Šitok darbo užtrukim galima paaiškinti tuo, kad jis buvo didelis ir sunkus ir kad komisijos užsimojimai buvo plat s. Ruošdama Statuto pakeitimo projekt , komisija susipažino taip pat ir su Vakar bei centrin s Europos teise ir kai k iš jos per m , pritaikydama vietas s lygomis. Tas irgi reikalavo nemažai laiko.

Pati komisijos sud t is n ra tiksliai žinoma. Galimas dalykas, kad komisija iš pradži ir buvo sudaryta iš 5 katalik ir 5 pravoslav , kaip tai buvo numatyta seimo nutarime. Ta iau darbui užtrukus ir laikui b gant, jos sud t is gal jo ir pasikeisti. Vis d lto kai kuri komisijos nari pavard s yra žinomos. Taip iš vieno 1558 m. Lietuvos metrikos rašo aišk ja kai kurie tos komisijos nariai. Kaip komisijos nariai tame raše yra minimi savo pareigomis arba pavard mis šie asmenys : 1. Žemai i vyskupas Jonas Domanevskis ; 2. Vilniaus kanauninkas Stanislovas Gabrielavi ius ; 3. Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas ; 4. Vilniaus pavieto teis jas Povilas Ostrovickis ir 5. Martynas Volodkavi ius. Iš šit 5 asmen , du yra dvasininkai, kiti 3 pasaulie iai. Prof. Lappo nuomone, pirmasis dvasinink , b tent Žemai i vyskupas Jonas Domanevskis, kaip Pon Tarybos narys, tur j s b ti ir Statuto pataisymo komisijos pirmininkas. Vyskupas Motiejus Valan ius Jon Domanevsk apibudina ne tik kaip gab žmog bažnytin je administracijoje, bet ir kaip

mokslo žmog . Be abejo, kaip vyskupui, jam tur jo b ti gerai žinoma ir kanonin teis , tur jusi takos taip pat ir Lietuvos Statut . Amžinink liudijimais, Jonas Domanevskis buvo gerai susipažin s ir su vokišk ja miest savivaldybi teise, kuria naudojasi ir Lietuvos miestai, tur Magdeburgo teises. Tokiu b du Žemai i vyskupas Jonas Domanevskis gal jo nemažai patarnauti pataisant 1529 m. Statut , kaip specialistas teoretikas ir praktikas, gerai paž st s kano- n ir vokie i miest teis .

Kitas komisijos narys, Vilniaus kanauninkas Stanislovas Gabrielavi ius, taip pat tur jo b ti apsišviet s žmogus, nes po jo mirties liko jo privatin biblioteka, kuri per m kapitula. Anais laikais privatin s bibliotekos buvo retas dalykas. Iš jos ir galima spr sti, kad Gabrielavi ius buvo apsiskait s žmogus.

Vilniaus pavieto teis jas Povilas Ostrovickis ir Martynas Volodkavi ius, kaip komisijos nariai, buvo tipingi Lietuvos bajorijos atstovai,, žmon s gerai susipažin su I Lietuvos Statuto tr kumais savo kasdienin je gyvenimo praktikoje ir savo, kaip valstyb s valdinink veikloje. Povilas Ostrovickis, Vilniaus pavieto teis jas, buvo stambus Ašmenos apylink s bajoras. Jis aktyviai dalyvavo to meto Lietuvos politiniame gyvenime, kaip bajorijos siekim reišk jas, o kaip Vilniaus pavieto teis jas, jis gerai buvo susipažin s su teismine praktika ir statym tr kumais.

Martynas Volodkavi ius, kaip didžiosios Lietuvos kunigaikštijos raštininkas, taip pat buvo žmogus susipažin s su teise, taip pat aktyviai dalyvav s valstyb s gyvenime, kaip seim atstovas, pasiuntinys kaimynines valstybes ir panašiai. Savo praktin patyrim jis ir gal jo parodyti komisijos darbe.

patingai svarbus 1529 m. Statuto pataisymo komisijos narys buvo Lietuvos bajoras Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas. Prof. Lappo teigimu, jis ir buvo toje komisijoje pagrindinis, centrinis asmuo, pagrindin Statuto komisijos j ga, savyje jungianti puikiausi mokslin pasiruošim su daugelio met teismine ir administracine praktika. Jis buvo vienas žymiausi to meto Lietuvos šviesuoli «abiej teisi daktaras», kartu Vilniaus miesto vaitas ir didžiojo kunigaikš io sekretorius. Dar XVII a. viduryje Augustinas Rotundas buvo prisimenamas, kaip pasaulin s ir bažnytin s teis s puikus žinovas. Jis buvo žymus humanistas ir klasikin s lotyn kalbos specialistas, be to, Lietuvos istorikas, paraš s trump Lietuvos istorij lotyn kalba ir *Lenko pasikalb jim su lietuviu*, kur karštai buvo ginami lietuviai nuo lenk užmetim . Kaip Vilniaus miesto vaitas, jis gerai buvo susipažin s ir su Magdeburgo teise, su kuria savo praktikoje kasdien susidurdavo. Augustinas Rotundas buvo ne tik vienas

svarbiausi nari komisijos, perredagavusios I Lietuvos Statut , bet kaip manoma, Rotundas buvo taip pat ir II Lietuvos Statuto vert jas lotyn kalb . Šis mokytas teis s teoretikas ir Lietuvos istorikas daug ir prisid jo prie II Statuto paruošimo. Didel jo teoretinis mokslo minties taka veik ypa Statuto sistem ir tobul medžiagos sugrupavim .

I Lietuvos Statuto pataisymo komisij , Prof. Lappo manymu, jo taip pat ir Žemai i kanauninkas Petras Roizijus. Kaip žymus teisininkas, jis Žemai i vyskupo Jono Domanevskio buv s trauktas

II Lietuvos Statuto paruošim , o Domanevskiui mirus 1563 m., Roizijus, Lappo nuomone, tiesiog j s komisij . Jis pats buvo ispanas, Paduvos ir Bolonijos universitet aukl tinis, mokytas ital teis s daktaras, mokytas juristas. B damas Žemai i kanauninku, jis buvo teisiškai sutvark s Žemai i vyskupijos nutarimus. 1563 m. Vilniuje, prie Šv. Jono bažny ios, Petras Roizijus atidar ir teis s mokykl , kurioje jo buvo d stoma Lietuvos, Romos, Saksonijos, Magdeburgo teis . Roizijaus vadovaujama, ši mokykla ruoš Lietuvos teisininkus. Taigi Roizijus buvo pirmos eil s juristas.

1564 m. Bielsko privilegija, lietusi Statuto pataisymo komisij , mini, kad toje komisijoje dirbo ir svetim krašt teisi daktarai, ta iau j vard nepaduoda. Prof. Lappo ir nurodo, kad tie svetim krašt teisi daktarai, dirb I Lietuvos Statuto pataisymo komisijoje, ir buvo ne kas kiti, kaip Rotundas ir Roizijus, abu pirmos eil s žinovai to meto teis s mokslo ne tik Lietuvoje, bet ir Vakaruose. Jiems labai gerai buvo paž stama tiek vietin , tiek Romos, tiek kanonin , tiek pasaulin vakar ir vidurio Europos teis . Iš j Roizijus, kaip mokslininkas teoretikas gal ir stov jo aukš iau už Rotund , bet Rotundas, be abejo, tur jo didesn praktikos patyrim . Per juos abu žymi tak II Lietuvos Statut tur jo ir Romos teis .

Apie kitus Statuto pataisymo komisijos narius istorijoje tuo tarpu nieko n ra žinoma. Nežinomi taip pat ir j vardai. Ta iau komisijos nariai buvo tik Lietuvos žmon s. Joks lenkas toje komisijoje nedalyvavo.

Kaip jau min ta, II Statuto paruošimo darbas užtruko ilgiau, negu buvo manyta. Pagal ankstybesni j seim nutarimus, komisijos darbas tur jo b ti pateiktas apsvarstyti pirmam sekan iam seimui. Šis seimas vyko 1554 m. Vilniuje, ta iau komisija savo darbo nebuvo n pus jusi. 1554 m. Vilniaus seime, kaip ir anksčiau, Lietuvos didikai ir bajorai teik didžiajam kunigaikš iui vis eil prašym , kurie buvo ne kas kita, kaip nauj teisini norm bei statym projektai. Tokie projektai, ar priimti, ar atmesti, gal jo

b ti komisijos panaudoti kaip medžiaga 1529 m. Statuto pataisymui. Didžiajam kunigaikščiui teigiamai tuos prašymus atsakius, jie virsdavo seimo nutarimais ir kaip nauji statymai jie privalo būti traukti ruošiamajam II Statutui. Statuto pataisymo komisija tokiu būdu neturėjo pilnos iniciatyvos, laisvės ir turėjo skaitytis tiek su seimo nutarimais, tiek su juose keliamais statymų projektais, nes juk tas pats seimas visada privalo komisijos projektą svarstyti, galvoti jį patvirtinti ar atmesti. Ir taip 1554 m. seimo prašyme buvo prašyta didžiojo kunigaikščio, kad jis peržiūrėtų jau komisijos atliktą darbo dalį, tos komisijos priimtus Statuto pakeitimus patvirtinti ir paskelbtų seimo nutarimais. Didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas tačiau atsisakė nuo tokios procedūros, Statuto pataisymus priiminėti dalimis, ir aiškiai pasisakė tik už pilnai paruošto projekto svarstymą. Nežiūrint to, gyvenimas negalėjo sustoti vietoje, ir statymai, paties gyvenimo iššaukti, turėjo būti leidžiami toliau, nelaukiant Statuto pakeitimo projekto paruošimo. Ir taip 1554 m. seimo nutarimuose randame ir senų statymų išaiškinimą bei papildymą, ir laikiną naujų statymų su pastaba «iki naujo statuto paruošimo», taip pat raudame ir naujų statymų be tokios pastabos, o net statymų, paimtų iš naujo statuto ruošiamo projekto. Tokiu būdu statuto keitimo iniciatyva priklausė ne vien tik specialiai tam reikalui paskirtai komisijai, bet ir seimui.

Sekantis Lietuvos seimas vyko 1559 m. Vilniuje. Šis seimas visada teikė didžiajam kunigaikščiui prašymų vairių nutarimų, kurie savo turiniu lietuviški Statutui. Tačiau kadangi komisijos darbas jau gerokai buvo pasistmęs pirmyn, tai didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas visus tuos dalykus, kurie lietuviški I Statuto pakeitimui, atidėjo ligi sekančio seimo, kuriame Statuto pakeitimo projektas jau turėjo būti patiektas svarstyti pilnumoje. Vis dėlto ir 1559 m. seime buvo išleista keliolika būtiniausių nutarimų.

II Lietuvos Statuto ruošimas jau jo prie galo, bendrais bruožais jau buvo atlikti svarbiausieji pataisymai, o pagal didžiojo kunigaikščio pažadą, II Statutas turėjo būti patiektas patvirtinti jau sekančiame seime. Tas seimas susirinko 1561 m. spalio mėn. Vilniuje. Tačiau šis seimas visai neturėjo laiko peržiūrėti 1529 m. Statuto pakeitimo projekto. 1561 m. seimo visas dėmesys buvo nukreiptas Livonijos prijungimo prie Lietuvos sąlygų patvirtinimui ir ruošimui si karui su Maskva dėl Livonijos. Ir taip Statuto pakeitimo projekto svarstymas buvo atidėtas kitam seimui.

Kitas seimas vyko jau 1563 m. gegužės mėn. Vilniuje. Tačiau šis seimas negalėjo užsiimti Statuto pakeitimo projektu. Karo su Maskva vykiausiai Statuto reikalus nustumė šalį. Maskvos kariuo-

men jau buvo už musi Polock ir gr s etnografinėi Lietuvai. D l to svarbiausias seimo darbas buvo karo reikal svarstymas, o jau paruošto Statuto pataisymo projekto reikalai v l buvo atid ti v lesniam laikui, nors dar ir buvo numatyti svarstyti tais paiais 1563 metais. Ta iau karo vykiai ir v l sutrukd statuto projekto svarstym .

1563 m. Vilniaus seime birželio m n. 8 d. vis d lto paskelbta privilegija, kuri rišosi su II Statutu ir kartu prie jo v liau buvo prid ta ir išliko kartu su II Lietuvos Statuto rankrašiais kaip jo sud tin dalis. Šita privilegija buvo žadama nauj j Lietuvos Statut rašyti bajor privilegijas ir laisves. Šita privilegija taip pat buvo visiškai sulygintos krikšioni tikybos išpažintoj bajor teis s, nebedarant skirtumo tarp katalik ir pravoslav bajor .

Kadangi II Lietuvos Statuto projektas buvo numat s visiškai pakeisti teism ir administracin santvark Lietuvoje, taip pat vesti nauj teismo proces , tai ir šie pakeitimai buvo reikalingi specialaus patvirtinimo. Tai buvo padaryta 1564 m. Bielsko seime. Tame seime 1564 m. liepos m n. 1 d. Žygimanto Augusto buvo paskelbta labai svarbi privilegija. Ši privilegija veda Lietuvoje nauj pavieto teism santvark ir nauj teismo proces , smulkiai nupasakotus II Lietuvos Statute. Ta iau, kad tokiu nutarimu neb t žeisti ankš iau buv teism ur dai, jie tame seime gera valia atsisak ankš iau buvusio savo teisi ir jurisdikcijos, taip pat, kaip ir didysis kunigaikštis atsisak anks iau buvusios savo kompetencijos teism srityje. Tokiu b du senoji teism santvarka ir senasis teismo procesas buvo didžiojo kunigaikš io, bajor ir ur d gera valia išsižad ti ir nauji priimti. Toje pa ioje 1564 m. liepos m n. 1 d. Bielsko privilegijoje buvo paskelbta, kad tolimesni Statuto pakeitimai, jei jie pasirodyt reikalingi, turi b ti daromi pa iame seime. Tokiu b du tolimesniam Statuto taisymui nebebuvo reikalinga atskira komisija, o j keisti ir taisyti buvo kompetentingas pats seimas, didžiajam kunigaikš iui iš anksto tuos pakeitimus sankcionuojant.

Pagaliau toje pa ioje 1564 m. liepos m n. 1 d. privilegijoje buvo paskelbta, kad naujasis, t. y. II Statutas patvirtinamas ir eina gali , gyvendinamas nuo 1564 m. lapkri io m n. 11 d. Ta iau buvo pasteb ta, kad II Statutas neveikia atgal, ir anks iau prad tos teismuose bylos turi b ti baigtos sena tvarka ir teise.

Ta iau nustatytu laiku II Lietuvos Statutas vis d lto nebuvo gyvendintas. Kod l ? Piekosinskis, kaip to ne gyvendinimo priežast , paduoda kar su Maskva. Es karas su Maskva nei didžiajam kunigaikš iui, nei tarybai, nei seimui neleido smulkiai susipažinti su naujuoju statutu ir j gyvendinti. Jo vedimas gyvenim d l to ir užtruk s ligi 1566 m. Be abejo, su tuo reikia sutikti, kad karas su

Maskva trukd taip greit gyvendinti II Statut , kaip tai buvo numatyta. Be to, tokiu trumpu laiku (nuo 1 liepos ligi 11 lapkri io) nebuvo galima perorganizuoti vis Lietuvos administracij ir teismus, naujai paskirstyti pavietus ir nustatyti j ribas, paskirti centrinius paviet miestus, suorganizuoti juose paviet seimus, kiekvieno pavieto bajorams išrinkti sau žem s teismo ur dus ir kt. Su nauj paviet vedimu rišosi ne tik naujos teismin s ir administracin s valdžios sudarymas, bet ir naujos karin s santvarkos vedimas. Tiesa, min toji Bielsko privilegija visa tai paved padaryti pa iam seimui. Ta iau viso to taip trumpu laiku padaryti nebuvo manoma, tuo labiau, kad tai dar kliud karas su Maskva. Be to, apie Statuto spausdinim v l nieko nebuvo sakoma, o jo rankraštiniams nuorašams paruošti irgi nemažai reik jo laiko.

Pav luot II Lietuvos Statuto gyvandinim prof. Lappo aiškina dar kiek kitaip. Jis teigia, kad 1564 m. Bielsko seime II Statutas nebuvo seimo pripažintas tokiame savo pavidale, kaip jis buvo Žygimanto Augusto patvirtintas min ta privilegija. Jis nurodo, kad pa ioje Statuto gyvandinimo privilegijoje seimui buvo leisti statuto pakeitimai. Es seimas dar tur j s kai k pataisyti. Ta iau konkreiai prof. Lappo nenurodo, b tent, k seimas tur j s Statute dar pataisyti.

Antrojo Lietuvos Statuto gyvandinimo reikalai buvo svarstomi dar Minsko kariniame seime 1564 m. lapkri io m n. pabaigoje. Ten sušaukdamas Lietuvos kariuomen , taigi didikus ir bajorus, šitam kariniam suvažiavimui Žygimantas Augustas paved užsiimti ir galutinu II Statuto gyvandinimu. D l to t Minsko suvažiavim buvo sukviesti ir dvasiški atstovai, dalyvaj seimuose. Ta iau pats didysis kunigaikštis tame suvažiavime nedalyvavo. Neliko joki žini , kas tame Minsko suvažiavime buvo padaryta II Statuto gyvandinimo reikalu.

Taip pat neliko žini ir apie 1565 m. seim , kuriame taip pat nedalyvavo pats didysis kunigaikštis. Šis seimas Žygimanto Augusto buvo sušauktas skubiems karo reikalams ir Statuto pakeitimo reikalams apsvarstyti. Ta iau kas ia buvo padaryta Statuto reikalu ir ar buvo kas padaryta, joki žini n ra lik .

Parengiamieji darbai II Statutui gyvendinti buvo užbaigti ir galutinas to Statuto gyvandinimo nutarimas buvo padarytas 1565-1566 m. Vilniaus seime. Lietuvos didikai ir bajorai, susirink š seim v l praš Žygimant August nauj j Statut , nors ir «nebaigt taisyti » iki galo, nedelsiant dar prieš šio seimo pabaig vesti gyvenim . Savo atsakyme š prašym Žygimantas Augustas 1565 m. gruodžio m n. 21 d. pažym jo, kad ir dabar jis š Statut duoda

Lietuvos luomams, kaip jau anksčiau buvo davęs. Šitame savo atsakyme jis liepė paskelbti, kad naujasis Statutas sigalioja nuo 1566 m. sausio mėn. 26 d. ir nuo tos dienos bylos jau turi būti sprendžiamos ir iš valstybės kanceliarijos raštai siunčiami pagal naują Statutą, nors dar ne visas jis yra peržiūrėtas ir pataisytas. Tuo pačiu atsakymu didysis kunigaikštis iš Statuto išskyrė dalį paragrafų, liečiančių jo asmenį, karo prievolę, valstybės dvarus, bajorų laisvę ir teismus, žadamas kartu su Pon Taryba tuos paragrafus dar peržiūrėti ligi Statuto gyvendinimo, o visus likusius paragrafus galutinai suredaguoti pavedė tai pačiai Statuto pataisymo komisijai, kuri ir buvo paruošusi II Statutą. Jei ji nespėtų dabar visai užbaigti savo darbo, tai jis turėtų būti baigtas ligi sekančio seimo.

Iš šito atsakymo dvelkia didelis skubotumas. Statutas gyvendinamas, nors dar kai kurie jo paragrafai galutinai gali būti suredaguoti tik kitame seime. Ir ištikro, tame seime su dideliu skubotumu buvo imtasi parengiamųjų ir kitokių darbų, susijusių su II Statuto sigaliojimu, nors jis pats dar nebuvo galutinai suredaguotas ir nors tame seime dar buvo daromos įvairios reformos, pertvarkantios Lietuvą, kaip seimelių ir pakamors (ribininko) teismų vedimas. To paties seimo metu 1565 m. gruodžio 30 d. buvo paskelbta privilegija, kad visi luomai naujuoju Statutu turi tvarkytis ir pagal naują Statutą visi luomai turi savo bylas spręsti; ta pačia privilegija buvo vesti Lietuvoje bajorų pavietų seimeliai, kuriuos susirinkę jie turi tartis ir išrinkti atstovus seimui. Ši privilegija kartu su 1564 m. Bielsko privilegija turėjo būti prijungtos prie II Statuto. To paties seimo metu buvo sudaryti nauji Lietuvos pavietai, tuose pavietuose sudaryti pavietų teismai, paskirti teisėjai. Kaip nauja teismo institucija buvo vesti pavietuose ribininkų teismai ir tuo reikalu Statutą jungtas specialus paragrafas. Taip pat skubotai buvo ruošiami rankraščiniai naujojo Statuto nuorašai, kad jais galėtų vadovautis naujai sudarytieji teismai.

Visas šitas skubotumas 1565-1566 m. seime aiškinama tuo, kad Lietuvos bajorija norėjo kuo greičiau gyvendinti naują Statutą, nustatant naują Lietuvos santvarką, duodant naują teisę bajorams ir garantuojant Lietuvos nepriklausomybę, nes tuo pačiu metu, dalykai karo su Maskva dėl Livonijos, jau buvo prasidėjusios derybos su lenkais dėl Livonijos. Statutas šiuo atžvilgiu turėjo stiprinti Lietuvos poziciją, ir dėl to bajorai taip labai skubėjo jį gyvendinti. Nežinant viso skubotumo, vis dėlto ligi paskirto Statuto sigaliojimo termino (1566.1.26) nespėta atlikti visų darbų. Parengiamieji darbai ir galutinas Statuto suredagavimas kiek užtruko, ir didysis kunigaikštis tik 1566 m. kovo mėn. 1 d. išleido naują privilegiją, kuria buvo paskelbtas naujasis

Statutas. Šis II Lietuvos Statutas d l to dar yra vadinamas 1566 m. Lietuvos Statutu.

Taiau kaip tik d l skubot 1565-1566 m. reform pravedimo ir d l statuto projekto, kuris jau buvo paruoštas 1564 m., skuboto papildymo ir galutinio perredagavimo II Lietuvos Statut sibrov netobulum ir neaiškum , iš tikro jis iš jo «ligi galo nebaigtas taisyti » ir greit v l kilo reikalas j taisyti ir papildyti. D l skubotumo ir kai kuri paragraf redakcija liko netobula, o taip pat atsirado ir prieštaravim . Taip pat seimeli vedimo paragrafas liko tiek bendro pob džio, kad buvo pamin ti tik priešseiminiai seimeliai, o apie poseiminius ir kitus visai užmiršta. Taip pat ribininko teismo paragrafas, paved s žem s rib bylas ribininkui spr sti, buvo naujai prid tas, o užmiršta s ryšyje su tuo pakeisti žem s teismo paragraf , kuriam šios r šies bylos anks iau priklaus . Taip gavosi vairi nesklandum .

Nors II (1566 m.) Lietuvos Statutas ir sigal jo ligi galo «nebaigtas taisyti», vis d lto tai buvo begalin s svarbos vykis valstybiniame ir kult riniame Lietuvos gyvenime. Šituo Statutu dar Liublino unijos išvakar se buvo sutvirtinta valstybinio Lietuvos savarankiškumo ir nepriklausomyb s id ja. Viešosios ir privatin s teis s srityje II Lietuvos Statute buvo sukurtos tokios teisin s normos, kurios liudijo to meto teoretin s juridin s ir praktin s statymdavyst s tobulum ir aukštum ne tik Lietuvoje, bet ir Vakar Europoje. II Lietuvos Statutas — šis Lietuvos statym kodeksas, d l to ir už m žymi viet to meto statym rinkiniuose. Tai buvo to meto moderniškas teoretin s teis s mokslo ir praktin s statymdavyst s bei kodifikacijos k rinys, kuriuo b t gal jusi didžiutis ir kiekviena Vakar Europos valstyb .

Prieš pereinant prie paties II Lietuvos Statuto turinio nagrin jimo, dar tenka bendrais bruožais susipažinti su ta medžiaga, iš kurios buvo sudarytas II Lietuvos Statutas, ia reikia pasteb ti, kad ta medžiaga, kuri I Statuto pataisymo komisijos buvo panaudota II Lietuvos Statuto sudarymui, buvo gana gausi ir labai vairi.

1. Kaip medžiaga II Statutui sudaryti buvo panaudota dauguma teisini norm , paskelbt jau I Lietuvos Statute. Dalis I Lietuvos Statuto paragraf buvo pakeista, dalis perredaguota, dalis visai išmesta, kaip nebetinkama gyvenimui.

2. Naujos teisin s normos buvo kuriamos Statutui pataisyti komisijos remiantis Lietuvos seimuose didžiajam kunigaikš iui pateikiamais «prašymais » ir jo teigiamais ar neigiamais «atsakymais». Kai kurie seim nutarimai buvo tiesiog traukti Statut , kiti perredaguoti, pagaliau pasinaudota ir ta seim «prašym » medžiaga, kuri didžiojo kunigaikš io buvo neigiamai atsakyta. Piekosi skis,

peržvelg s visus Lietuvos seim nutarimus nuo 1529 ligi 1559 m. t. y. nuo I Lietuvos Statuto sigaliojimo maždaug ligi II Lietuvos Statuto projekto paruošimo, rado, kad rašytoji Lietuvos teis vairi seim nutarim pavidale praturt jo net 165 naujais paragrafais, kurie atitinkamas vietas tiesiog ar perredaguoti ir tur jo b ti traukti nauj j Statut .

3. Daug medžiagos dav teismin ir adminisracin Lietuvos ur d praktika.

4. Medžiagos grup , patarnavusi II Statuto sudarymui, buvo be abejo papro i teis , toliau besirutuliojanti, kuri irgi tur jo b ti atsižvelgta.

5. Daugeliui viešosios ir privatin s teis s naujiems paragrafams sukurti Statuto ruošimo komisijos buvo panaudota ir svetim krašt teis , paimant iš jos Lietuvai naudingas teisinės normas ir jas suderinant su Lietuvos teisin mis normomis. Kaip medžiaga II Lietuvos Statutui sudaryti, buvo panaudota ši svetim krašt teis .

a) Romos teis . Ji — pavyzdys vis krašt statym leid jams. Romos teis , pasisavinama Europos taut , nelie iant j tautini bruož , jung Europos tautas bendra teis s s mone ir daugeliu bendr , konkre i teisini norm . Romos teis Europos taut teis s gyvenime buvo tas pats, kas lotyn kalba politiniuose santykiuose. Tai buvo atskir taut jungtis ir bendras kult rinis turtas. Romos teis kaip tik tuo metu, t. y. humanizmo-renesanso gadyn je, didel s takos tur jo vis Europos taut teis . Tod l nenuostabu, kad Romos teis veik ir Lietuvos teis , ir II Statuto ruošimo komisija pasinaudojo ja, kai k iš civilin s ir baudžiamosios teis s priimdama ir pritaikydama vietos s lygoms. Kai kurios Romos teis s teisin s normos buvo perimtos II Lietuvos Statut tiesiog iš *Gorpus Iuris Givilis Justiniani*, tarpininkaujant kanoninei teisei bei vokie i *Saksonijos Veidrodžio* ir *Magdeburgo* teisei. Su Romos teise gerai buvo susipažin Statuto ruošimo komisijos nariai — Augustinas Rotundas ir Petras Roizijus, abiej teisi daktarai. Ypa iai Roizijus buvo didelis Romos teis s žinovas ir šalininkas. Romos teis buvo paž stama ir didik jaunuomenei, lankiusiai užsieni universitetus, ir patiems didikams, kuri ne vienas savo bibliotekoje tur jo Romos teis d stan i ar nagrin jan i knyg .

b) Bizantijos graikiškai-rom niškoji teis . Šios teis s rinkiniai ir teisin s normos taip pat buvo paž stamos Lietuvoje, ypa iai pravoslav gyvenamose srityse. Su ja buvo susipažin ir Statuto pataisymo komisijos nariai pravoslavai (kaip buvo min ta, Žyгимantas

Augustas paskyr 5 katalikus ir 5 pravoslavus). Taip pat ir pravoslav Bažnyia Lietuvoje naudojami graikiškuoju Nomokanonu. Patys didieji Lietuvos kunigaikščiai (Kazimieras, Aleksandras ir kt.) buvo leid gudiškąjį ir gyventojams formaliai naudoti graikiškuoju Nomokanonu, kuris su kitomis graikiškomis teisinėmis normomis ir buvo naudojamas administracijoje ir teisme pravoslav Bažnyios Lietuvoje praktikoje. Todėl ir graikiškai-romėniškoji teisė su medžiaga buvo panaudota, sudarant II Lietuvos Statutą.

c) Kanoninė Katalikų Bažnyios teisė. Ji irgi gerai buvo pažįstama Lietuvoje ir Katalikų Bažnyios praktiškai savo administracijoje ir teisme veikloje naudojama. Statuto pataisymo komisijoje, kaip matome, dalyvavo aukšti Lietuvos Bažnyios dvasininkai (Žemaičių vyskupas ir kanauninkas), kuriems gerai buvo pažįstama kanoninė teisė. Gi Augustinas Rotundas ir Petras Roizijus buvo abiejų teisėdaktarai, taigi ir kanoninės teisės specialistai. *Corpus Iuris Canonici* ir kiti katalikų bažnytinės teisės rinkiniai buvo randami ir didik bibliotekose. Todėl nenuostabu, kad ir iš *kriščiūnų teisės* kai kas buvo perimta Lietuvos Statutą.

d) Vokiečių miestų teisė. Ši teisė veik Statuto pataisymo komisijos darbu ir iš tiesioginių vokiečių rinkinių, ir iš lenkiškųjų vokiečių miestų teisės šaltinių rinkinių vertimų, plačiai paplitusių Lenkijoje ir žinomų Lietuvoje. Vokiečių teisė gerai buvo pažįstama iš tiesioginių savo šaltinių ir Lietuvos didikams, kurių vaikai į studijavo vokieškuose universitetuose, kartu pažindami ir Vokietijos, ypač jos miestų gyvenimą. Vokietijos universitetuose mokėsi ir Lietuvos miestiečiai vaikai, kurie ypač domėjosi Vokietijos miestiečių gyvenimu ir tų miestų savivalda bei teismu. Vokiečių teisės rinkiniai taip pat buvo randami senose bibliotekose Lietuvoje. Be to, su Vokietija Lietuva turėjo tiesioginį tamprį ir ekonominį, ir kultūrinį ryšį. Tokiu būdu ir tinkamos Lietuvos sąlygoms vokiečių teisinės normos, ypač vokiečių miestų teisė, buvo paimtos ir pritaikytos tiesiog iš originalinių vokiečių šaltinių. Kadangi savivaldybė turėjo Lietuvos miestai tvarkyti pagal Magdeburgo teisę, tai suprantama, kad daug kas iš Magdeburgo teisės buvo tiesiog perkelta ir II Lietuvos Statutą. Taip pat tokos turėjo ir *Saksonijos Veidrodis*.

e) Lenkijos teisė. Ji veik Lietuvai iš dalies per bajorams teikiamas privilegijas, kuriomis buvo siekiama Lietuvos bajorų teisinį ir visuomeninį padėtį sulyginti su Lenkijos bajorų padėtimi ir politiškai lenkus patraukti Lietuvos bajorus. Tos privilegijos Lietuvai ir atnešė kai kuriuos lenkų teisės elementus. Taip pat lenkų teisė tarsi ir teisme bei administracijoje Lietuvos san-

tvarkoje. XVI a. vidurio reformos, pertvarkiusios Lietuvos administracin ir teismin santvark , savo pavyzdžiu daugeliu atvej tur jo Lenkijos institucijas. Ta iau ir lenk pavyzdžiu kuriamos institucijos Lietuvoje tur jo vietos atspalv ir nebuvo grynai lenkiškos. Taigi, pav., teism ir ur d organizacija Lietuvos Statuto paragrafuose turi žymi esmini skirtum , palyginant juos su Lenkijos teism ir ur d organizacija, nors t teism ir ur d pavadinimai Lietuvoje ir Lenkijoje sutampa. Taip pat ir Lietuvos civilinis procesas bei baudžiamoji teis žymiai skiriasi nuo Lenkijos civilinio proceso ir Lenkijos baudžiamosios teis s. Taigi, nors lenk teis ir tur jo takos Lietuvos Statuto sudarym , ta iau vis d lto ji nebuvo akiai kopijuojama, bet pritaikoma vietos s lygoms. Be to, politiniame gyvenime lietuviai visuomet gyn si ir priešinosi lenk brovimuisi Lietuv , jos ur dus, dvarus ir pan. Kiek daugiau lenkiškai takai, o kartu ir Lenkijos teisei buvo pasidavusi Palenk . Iš ia ji tur jo takos ir kitoms Lietuvos sritims. Bet ir tai Lenkijos teis brov si labiau bendrais savo bruožais ir principais, bendro pob džio id jomis, bet ne paraidžiuui buvo perimama. Lietuvos Statutas savaip pertvark ir formulavo tas teisines normas, kurios ne paraidžiuui, bet tik savo bendrais principais buvo paimtos iš Lenkijos. Lenkiškoji taka Lietuvos Statut , kaip tai teisingai pasteb jo prof. Lappo, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teis s nepavert Lenkijos teis . Daugelio lenk paži ra Lietuvos Statut , neva kaip lenk teis s paminkl , yra visai nepagr sta. Sudarant II Lietuvos Statut Lenkijos teise buvo naudotasi taip pat, kaip ir kit krašt ir taut teise, perdirbant j Lietuvos teis .

f) Senoji Rus teis taip pat buvo panaudota, kaip medžiaga ruošiant II Lietuvos Statut . Rytin se Lietuvos dalyse, joms atitekus Lietuvai, paprastai j senoji tvarka nebuvo griauinama ir naujoji ne vedama. Tose srityse iš seno tebeveik dar Kijevo Rusijos laikotarpyje susidariusi Rus Teis (Russkaja Pravda). Be abejo, rytin se Lietuvos valstyb s dalyse veikian ios senosios Kijevo Rusijos teis s normos taip pat tur jo takos, sudarant II Lietuvos Statut . Bet ir ia tos normos nebuvo akiai kopijuojamos, o tik pritaikomos vietos s lygoms. Taip pat takos tur jo ir gud bei rusiškojo elemento gyvenam sri i papro iai, kurie gal jo susipinti ir su etnografin s Lietuvos papro iais.

g) Kaip medžiaga ruošiant II Lietuvos Statut gal jo b ti panaudota ir *ek teis* . Lietuva jau nuo Vytauto ir Jogailos laik tur jo ryši su ekija. Ten važiuodavo studijuoti Lietuvos didik vaikai, iš ten ekai atvykdavo tarnauti samdomojoje Lietuvos kariuomen je. Su ekija buvo palaikomi ir prekybiniai bei kult riniai ryšiai, o per tuos ryšius, be abejo, reišk si šokia tokia, kad ir nedidel , taka ek teis s.

Taigi sudarant II Lietuvos Statut nesitenkinta vien tik savojo krašto statymais ir teise, bet buvo naudotasi ir vairi kit krašt bei taut teise, paimant iš jos tai, kas tiko Lietuvai, ir pritaikant tas normas Lietuvos s lygoms. Tuo atveju, jei kurioje nors byloje neb t galima pritaikyti Lietuvos Statuto paragraf , buvo patariama net pasielgti pagal kit *kriksš ionišk* krašt teis . Taip iš šitokios vairios ir turtingos medžiagos ir buvo sudarytas II Lietuvos Statutas, kaip gana platus, sistematingas ir tobulas Lietuvos valstyb s statym kodeksas. Kaip pirmasis, taip ir antrasis Lietuvos Statutas nebuvo atspausdintas, bet praktikoje buvo naudojamas rankraštini nuoraš pavidale. Galimas dalykas, kad jo atspausdinim sutrukd karo su Maskva d l Livonijos reikalai ir politiniai vykiai, vert lietuvius prad ti su lenkais derybas d l savitarpin s pagalbos ir federacijos ar unijos. Be to, kaip mat me, antrasis Lietuvos Statutas pa i redaktori buvo laikomas «nebaigtu taisyti iki galo» ir jau tuoj pat pirmuosiuose seimuose po jo paskelbimo buvo imtasi j v l taisytu Gal b t ir d l to, iki nebus jis galutinai suredaguotas, nebuvo imtasi jo spausdinti.

Antrasis Lietuvos Statutas (1566 m.) pirm kart buvo atspausdintas 1855 m. mokslo reikalams, kada jis praktiškoje teisin je srityje seniai jau nebegaliojo. J išleido iš originalaus gud kalba rankrašio Beliajevas³⁸.

Oficial s originaliniai II Lietuvos Statuto rankraš iai buvo parašyti to meto valstybine Lietuvos raštin s kalba — gud kalba,, kaip ir I bei III Statutai. Ta iau neužilgo rankraš i pavidale pasirod ir II Lietuvos Statuto vertimai lenk ir lotyn kalb . lotyn kalb II Lietuvos Statutas buvo išverstas, grei iausiai Augustino Rotundo, Steponui Batorui sakius. Šitas vertimas n ra pažodinis. Jis grei iau yra plati santrauka oficialaus gudiškojo teksto, praleidžiant atskirus žodžius ir išsireiškimus, ta iau stropiai išlaikant Statuto paragraf turin . Vertimas lotyn kalb buvo padarytas 1576 m. j reikia ži r ti taip pat kaip išdav humanizmo id j plitimo Lietuvoje ir kaip atgars rom niškosios lietuvi kilimo teorijos. Prie lotyniškojo II Lietuvos Statuto vertimo yra prid ta domi žanga, taip pat lotyniškai parašyta, kurioje nupasakojama to vertimo kilm . Iš pradži toje žangoje nupasakojami nuomoni skirtumai, kil tarpuvaldžio metu po Henriko Valois pab gimo, renkant Stepon Bator , ir apie vairius kandidatus sost . Toliau žangoje

³⁸ žr.

giriama vengr tautos privalumai ir pareiškama, kad autorius yra gird j s, jog Steponas Batoras es s susipažin s su Lenkijos statymais, skaitydamas juos laisvalaikiu. Tai išgird s, autorius paman s apie Stepono Batoro nor susipažinti ir su *m s lietuvi* statymais, ta iau tie statymai parašyti gud kalba ir gud raid mis, kuri nepaž st s karalius Steponas. Ir taip jis liep s tos žangos autoriui lietuvi statymus išversti lotyn kalba. Vertimas buv s atliktas labai greitai, nes vert jas bevelij s patiekti mažiau tiksl vertim , negu užgaišti su karaliaus sakymo išpildymu. Vertime paduotas paragraf turinys, bet j tekstas sutrumpintas, nes gud kalba esanti daugiažod , o statymai turi b ti trumpi. Autoriaus nuomone, Lietuvos statymai iš viso tur b ti rašomi lotyn kalba. Lietuviai es senov s rom n ainiai, o lotyn kalba, — j gimtoji ir pirmin kalba. Tegul lotyn kalba sigali Lietuvos statymuose, teismuose, aktuose, sutartyse ir net privatiniam gyvenime. Pabaigoje pareiškama viltis, kad lotyn kalb Lietuvoje atgaivinsianti Vilniuje steigta j zuit kolegija.

Kaip lotynišk , taip ir lenkišk II Lietuvos Statuto vertimus išleido Pranciškus Piekosinskis³⁹. Žinoma, jie buvo skirti ne be teis j praktiškam vartojimui, bet mokslo reikalui.

Be abejo, kaip šaltinis mokslo reikalams labiausiai yra naudotini ne šie lenkiškas ir lotyniškas vertimai, bet originalinis II Lietuvos Statutas gud kalba, išleistas 1855 m. Bieliajevo.

Susipažin su II Lietuvos Statuto kilme, sudarymu ir paskelbimu, pereiname prie paties jo turinio nagrin jimo ir palyginimo jo su I Lietuvos Statutu (1529 m.).

2. Antrojo Lietuvos Statuto (1566 m.) turinys

II Lietuvos Statuto turinys susideda iš 14 skyri . II Lietuvos Statutas turi vien skyri daugiau, negu I Statutas, ta iau jo skyriai daugiausia ir atitinka I Statuto skyriams. Tik kiekvieno skyriaus turinys yra žymiai platesnis. Palyginus su I Statutu, II Statute yra žymiai daugiau straipsni bei teisinis norm . Be to, visa medžiaga suskirstyta planingiau ir sistematingiau. Pirmieji trys skyriai yra paskirti viešajai teisei, 4 skyrius — teismo procesui, kiti 6 skyriai (V-X) kalba apie civilin teis , kurios d sniai ia žymiai platesni, negu I Statute. Paskutiniai 4 skyriai (XI-XIV) apima baudžiamosios teis s normas.

³⁹ Žr. *Collectanea ex Archivio Collegii Iuridici* (Archiwum Komisji Prawniczej), VII t., Krokva 1900.

I skyrius lie ia valdov , jo majestot ir jo jurisdikcij . Tas skyrius užvardintas : *Apie valdovo asmen ir jo majestoto žeidim* . Skyriuje yra 30 straipsni , kuri turinys yra šis :

1. Visi didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojai tñri b ti teisiami viena rašyta teise.

2. Valdovas žada nieko nebausti remiantis slaptu skundimu, nors ir sunkiausiai b t kaltinamas. O jei kas kaltint k , bet kalt s ne rodyt , pats turi b ti baudžiamas.

3. Apie valdovo majestoto žeidim ir kaip turi b ti suprastas baudimas ; apie šitokio žeid jo dvarus ir vaikus.

4. Valdovo majestoto žeidime jokia privilegija nei žymumas neturi pad ti, bet žeid jas turi b ti teisiamas visuotiniame seime.

5. Koks rodymas turi b ti d l valdovo majestoto žeidimo.

6. Kas iš Lietuvos valstyb s priešo žem pab gt .

7. Kas kaimynin žem d l savo patogum pab gt .

8. Apie nelie iamyb s rašt laužym .

9. Apie kvietimus teism , kuriose bylose iš valstyb s kanceliarijos jie turi b ti duodami.

10. Jei kas kam keist arba parduot dvar anks iau, negu iš valstyb s pab gt .

11. Jei t vas nuo vaik ar kuris giminaitis pab gt priešo žem .

12. Kas antspaudus arba valdovo raštus klastot , kuo turi b ti baudžiamas.

13. Apie monetos falsifikavim , apie pinig kal jus ir auksakalius.

14. Niekas neturi už kit kent ti, bet tik pats už save.

15. Visi didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje viena teise turi b ti teisiami.

16. Kas vietoje mažai daug išprašyt arba be davimo paimt

17 Žem s arba jos rib bylas tarp valdovo, kunigaikš i , pon ir bajor dvar valdovas turi teisti viena teise.

18. Iš valdovo kanceliarijos neturi b ti duodami atidedamieji raštai.

19. Vieši raštai kiekvienam turi b ti atiduodami.

20. Apie sumušim valdovo pasiuntinio su valdovo laiškais, taip pat pon patar j ir pilies bei žem s teismo teis j .

21. Apie garantijas.

22. Apie neturin ius pastovios gyvenamosios vietos atsakovus.

23. Apie nelie iamyb s raštus, kam ir kaip turi b ti išduodami.

24. Jei kam b t paliesta garb , kaip greit teisingumas turi b ti vykdytas.

25. Apie senuosius ir naujuosius muitus, apie plukdom sias upes ir užtvankas.

26. Apie bajor laisv nuo vandens, žem s ir turgaus muit .

27. Kas prieš valdovo sprendim kalb t .

28. Jei kas išprašyt k nors, kas jau kitam pirmiau buvo duota ir privilegija patvirtinta.

29. Jei kas išprašyt kitam privilegij , ir pats nevaldyt .

30. Kad valdovo dvaruose niekas nesustot .

II skyrius irgi pašv stas viešajai teisei; lie ia dalykus, surištus su krašto gynimu ir karo tarnyba. Šis skyrius pavadintas : *Apie karo dalykus* ir turi 29 straipsnius :

1. Apie prievol , kad visi didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojai, pagal didžiosios kunigaikštijos visuotinio seimo nutarim , turi eiti karo tarnyb .

2. Apie krašto gynimo nutarim tik visuotiniame seime, išskyrus skub reikal .

3. Apie neatleidim nieko nuo karo tarnybos valdovo raštais ir taip pat k galima atleisti, ir apie pasienio seni nijas.

4. Apie keistuosius dvarus, kas iš j karo tarnyb turi tarnauti.

5. Apie v liavininkus, kokie turi b ti renkami, ir apie j valdži .

6. Apie bajor rinkim si ir traukim kar .

7. Visi pavieto bajorai turi stoti po pavieto v liava.

8. Apie bajorus, kurie vairiuose pavietuose turi dvar , kur turi stoti ?

9. Apie dvasininkus, kaip turi karo tarnyb eiti.

10. Kad iš rikiuot s iš kariuomen s niekas neišvažin t , gr sant dvaro at mimu, o bežemiui samdomajam — garb s at mimu.

11. Kurie d l savo ligos kar vykti negali.

12. Apie t vo karo prievol s užvadavim s numi.

13. Kas sugaišt , skirtu laiku kariuomen neatvykt .

14. Apie tok , kuris iš m šio pab gt .

15. Apie tuos, kurie karui savo arklius ir ginklus kitiems skolina.

16. Po kiek etmonas turi sakyti imti surašant atvykusius kar , o paleidžiant nieko.

17. Apie vyresniusius, kurie valdovo kariuomen s žmon ms b na siun iami.

18. Apie v liavininkus, kad žemvaldži namie nepalikl ir neatleist .

19. Apie karo sargyb .

20. Apie bajor nam ir kl i užpuolimus kare.

21. Apie rekvizicij prie liudinink mim kare, apie jav sutrypim , apie nam sudeginim .
22. Apie etmono kvietim liudininko rekvizicijoms, nuostoliams, užpuolimams ir sumušimams kare ir atlyginim liudininkui.
23. Apie užpuolim kieno nors stovyklos.
24. Apie algininkus, kaip turi nuo savo dvar karo tarnyb eiti.
25. Apie svetimšalius atvyk lius kareivius, kaip laike žygio turi laikytis.
26. Apie nuostolius žygio metu, taip vietini , kaip ir svetimšali alginink .
27. Apie priklydusius ar rastus daiktus kariuomen je.
28. Apie pavieto bajor pasirodymus ir patikrinimus vaivadijose arba pagrindin se seni nijose.
29. Kaip toli nuo etmono kariuomen je galima sustoti.

III skyrius taip pat yra paskirtas viešajai teisei ir lie ia specialiai bajor teises ir laisves. D l to jis ir užvardintas: *Apie didžiosios Lietuvos kunigaikštijos bajor laisves ir j didinim* . Šiame skyriuje, kaip viename iš pa i svarbiausi Lietuvos bajorijai, net 41 straipsnis. J turinys sekantis :

1. Apie didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didinim .
2. Apie laisves, lengvatas, privilegijas ir bajor dvar iš seno valdym .
3. Valdovas žada, kas nuo Lietuvos kunigaikštijos atkrita, visk jai sugr žinti.
4. Apie bajor ir j dvar , žmoni ir žemi , ir laisvi niekam neatidavim ir nedavim rašt nei privilegij priešing šiam Statutui.
5. Apie paviet seimelius, apie rinkim ir siuntim iš j paviet atstov visuotin seim .
6. Apie visuotinio didžiosios Lietuvos kunigaikštijos seimo skyrim .
7. Kad bajoras neteis tai neb t suimamas nei teisiamas.
8. Kad ponai savo tarn bajor patys neteist garb s bylose.
9. Valdovas neturi duoti dignitorij , ur d ir t vonij svetimšaliams.
10. Senosios dignitorijos ir ur dai neturi b ti lie iami.
11. Pagal slapt skundim ur dai iš nieko neturi b ti atimami.
12. Apie sen statym laikym ir nauj statym leidim (visuotiniame seime).
13. Apie laisv išvažiuoti iš krašto, išskyrus priešo žem .
14. T vams, motinoms ir kitiems giminai iams mirus, neatstumi artim j nuo palikimo ir išstarnaut žemi paveld jimo.

15. Prast žmonė neaukštinti virš bajorų, dignitorijas ir urdus j neskiirti.
16. Apie bajoryst s rodym ir kai bajoras nebajor ves.
17. Apie svetimšal, kuriam užgin yta bajoryst, arba jei gyt dvar, neb damas bajoru.
18. Jei tas, kuris užgin yt, pats neb t bajoras.
19. Apie bajoryst s užgin įjim užmuštajam.
20. Apie bajorus, kurie apsigyvent mieste.
21. Apie prastus žmones, kad jie neturi naudotis ir savintis bajor laisvi.
22. Jei bajoras bajor ar akis ar už aki apšmeižt d l bajoryst s ar d l kitoki dalyk.
23. Apie šmeižt, es kas neb t teis tos moteryst s s nus ir apie benkartus.
24. Apie atleidim nuo mokes i, duokli ar vairi kit prievoli, išskyrus pagal sen paprot pili prievol, taip pat ir nuo sustojimo pakel je.
25. Jei kas iš m s pavaldini išsitarnaut iš kunigaikš i, pon ar kieno kito žem.
26. Apie pasaulie i žmonė nešaukim dvasišk teism.
27. Apie Vilniaus miesto miestie ius, kokia teise bajorus ir miestie ius teisti.
28. Apie miestie ius, kad jie neturi turguje apipl šti kaimie i.
29. Apie tarnus, bajor baudžiauninkus ir nelaisv j dvaro šeimyn, kurie pab ga miest.
30. Apie turgaus matus, kad jie b t lyg s.
31. Kunigaikštieni, poni, našli, mergai i niekas už nieko neturi prievarta leisti.
32. T vas, b damas gyvas, neprivalo vaikams savo dvaro užleisti, tik gera savo valia jo dal.
33. Visiems bajor tautos luomams galima su savo dvarais kaip tinka elgtis.
34. Apie laisv elgtis su savo ištarnauta žeme.
35. Apie bajor laisv savo dvarus ir kit turt valdovui užrašyti.
36. Kas k prie karaliaus Kazimiero ir Aleksandro ir prie valdovo t vo karaliaus Žygimanto vald, t turi amžinai valdyti.
37. Jei kas valdovo duotus dvarus nuo ko nors atimin t.
38. Jei kas privilegija k gav s, tuo nesinaudot ir 10 met tyl t; ir apie vaik, užsieniuose esan i, metus.
39. Valdovas žada visiems vienod teisingum daryti ir joki neteis t teismo mokes i neimti.

40. Apie tuos, kurie keliaudami laukuose sustoja ir javams nuostoli daro.

41. Apie karo žygi ruošim prieš žem .

IV skyrius yra pašv stas teism santvarkai ir teismo procesui.. Tai pats pla iausias ir didžiausias statuto skyrius, apim s net 74 straipsnius. Jis pavadintas : *Apie teismus bei teis jus, ir apie teismo proces , apie diliacijas, egzekucijas, apie ribininko teism , taip pat ir apie apeliacijas.*

1. Apie teis j rinkim paviete.

2. Apie teis j gali ir valdži , jog kiekvienas ir kiekvieno luomo turi prieš juos stoti, ir apie tai, jeigu kas prieš juos nestot ..

3. Apie mokes ius teis jui, viceteis jui ir raštininkui.

4. Apie vazni priesaik ir j teises.

5. Vaznio reikalai ii ur das, baudimas už neteisingus parodymus ir ur do ap jimus.

6. Kas vazn sumušt ar tarnybinius raštus at m s sudraskyt .

7. Kad teismo ur dai patys teist , o niekas kitas j vietoj.

8. Apie teis jus, kokie ur dus turi b ti renkami.

9. Kaip ir kuo šaukti, kaip ir kur tai pareikšti.

10. Apie valdovo žem s antspaud ir apie ur d antspaudus, kuriais kas turi b ti antspauduojama.

11. Apie žem s teismo knygas kiekviename paviete, kur turi b ti laikomos.

12. Kas pašauktas pirm , antr ir tre i žem s teismo termin nestot be pateisinamos priežasties.

13. Kas d l tarnybos mums arba d l ligos pašauktas žem s teismo termin stoti negal t .

14. Kas pašauk s k teismo sesij , pats be pateisinamos priežasties nestot , ir kada abiej pusi byla turi b ti atid ta kitai sesijai.

15. Kas per teism ar susitaikydamas k atsakomyb n pašaukt .

16. Šaukime niekas ant kito neturi rašyti nepagarbi ir ger vard žeidžian i dalyk .

17. Kas savo dvarus turi vairiuose pavietuose, iš kuri vairius teismus ton pa ion sesijon b t pašauktas.

18. Kas prie valdovo asmens ir jo r muose nusikalst , kaip turi b ti teisiamas ir apie sve ius svetimšalius.

19. Kas netur damas paviete nejudomo turto, b damas iš kitos žem s ar pavieto, kokius nuostolius padaryt .

20. K turi teisti vaivados, seni nai, dvar laikytojai, ir apie j šaukimus tose pa iose bylose.

21. Apie žemės teisėj, apie teisingumą šaliai byloje su žemės urdu prieš vaivad, seniūn, dvaro laikytoj, jeit teisingumą kasbt pažeidęs.

22. Apie galutinius terminus, kuriose bylose turi būti skiriami.

23. kuriuos šaukimus šalis turi atsakyti, o kada neturi, ir apie skystus šaukimus.

24. Apie šaukimus, kiek ilgai turi galioti.

25. Kas iš žemės teismo savo pavieta kit arba pilies teismk atsakomybę nšaukt .

26. Neapsigyvenęs pavieta, jei pastoviai gyvenant pašaukt , privalo ten pat šaukiamajam pasiteisinti.

27. Apie žemės teismo sesijas, kuriuo metu, kokia tvarka turi būti teisiama, o taip pat kada jose neturi būti teisiama.

28. Apie mim šaukim , apie teikim j prieš sesijas, apie j sugriovim prieš sesij , apie j sugriovim antrose ir treiose sesijose, ir apie šaukim d l užgrobimo prieš dvi savaites prieš sesij .

29. Kam kokia nors skriauda vykt nuo urd , tarn ir kieno nors pavaldini .

30. Kaip šalys turi teisme laikytis ir kas joms turi būti leidžiama.

31. Apie atstovavim vienas kito teisme.

32. Apie bylos pavedim ir davim kam kitam galios teisme ginti save.

33. Kas pats negal damas ar nemok damas teisme gintis, žodžiu prieš teism kam pavest , ir kam teismas turi prokuratorius duoti.

34. Apie prokuratorius, kokie turi būti ir koki teismas neturi priimti.

35. Apie baudim netikr ir klating prokuratori ir apie savo prokuratoriaus atstatym .

36. Prokuratori arba ir tarn nestojimo priežastys, kada ir j šalims nekenkia ir kas pasistat s prokuratoriumi, be šalies valios kam k prarast .

37. Ko prokuratorius be savo šalies atlikti negali, o k kada gali.

38. Kad niekas b riais ir su ginklais neturi ateiti teism .

39. Jei kas prieš teism žodžiu ant ko k sint si, ranka pastumt ar užgaut , išskyrus ginant savo sustojimo viet .

40. Kas teisme teisėj , viceteisėj ir žemės teismo raštinink , kaip ir pilies, sug dint , sumušt , sužeist arba ir užmušt .

41. Jei urdas, tiek pilies, tiek ir žemės teismo, teisme pos - džiaudamas, k sug dint arba ant jo pult .

42. Kas pilies ar žem s teismo sesij atvažiav s laike sesijos k užmušt , užpult ar kam nuostoli padaryt .

43. Pašauktasis ieškovo šaliai nereikalingais arba naujai vykusiais dalykais negali bylos nutraukti.

44. Kaip neatidalytus brolius ar bendrininkus pašaukti.

45. Valdovo ur d iš j viet niekas negali teisti, vien tik pats valdovas.

46. Miestie iams ir valdovo žmon ms j skriaudose iš bajor galutinis terminas.

47. Apie Magdeburgo teis s miestie ius, kad jiems d l skriaud sau galima bajorus žem s teismus šaukti.

48. Apie bendrininkus, kaip turi savo giminyste nejudomo turto ieškoti.

49. Apie priteist daikt laidus, kokie turi b ti.

50. Kas po bylos ir priesaikos to ieškot , ko prieš byl nustojo.

51. Apie liudininkus, kokie ir kaip turi b ti byloje leidžiami.

52. Apie kalt s rodymus ir išsiteisinimus.

53. Kurie liudininkus neturi b ti prileidžiami.

54. Apie liudininkus, jei kas juos paneigt , bet ne rodyt .

55. Iš savo liudinink po bylos niekas nieko neturi ieškoti.

56. Dviej arba trij liudinink liudijimu šalis savo byl turi laim ti ir kas taip pat, nesilaikydamas rodym , šaliai leist prisiekti.

57. Apie rodymus raštu.

58. Apie valdovo komisijas, kuriose bylose turi b ti leidžiamos.

59. Apie pinigini mok jim terminus, bylos nustatytus ir savo rašte aprašytus.

60. Apie tre i j teism , kaip turi b ti galioje užlaikomas.

61. Apie apeliavim iš teismo pas valdov , kaip turi b ti padaryta ir kur turi b ti atlikta.

62. Jei keli broliai ar dalininkai k nors pašaukt , o atsisak nuo teismo vienas arba du su šalimi taikyt si, tada kitiems galima atsisakyti arba apeliacijos laikytis.

63. Kame ir kada apeliacijos teismas neturi prileisti.

64. Apeliacijoms galutinas terminas turi b ti skiriamas, ir pa-bauda už neteis t apeliacij .

65. Kada iš žem s ir pilies teismo turi b ti apeliuojama pas valdov ir kas sau pagalbai turi b ti imama.

66. Apie žem s sisen jimus.

67. Apie byl sprendim žem s ir pilies teisme vykdyt , už-mokestis vazniui už vykdyt .

68. Vyriausi tribunolo teism sprendim vykdytas bylose.

69. Pinigin s sumos išieškojimas, paskolintos iš dvaro.

70. Apie prievarta išvaym iš ramaus valdymo.
71. Apie ribininkus, pakamores ir j ur dus.
72. Apie ribinink teismus.
73. Apie apeliacijas iš ribininko teismo.
74. Apie ribininko pavaduotojo ur d .

Pirmieji 3 II Lietuvos Statuto skyriai buvo pašv sti viešajai teisei, ketvirtasis — teismo procesui. Toliau sekantys šeši skyriai (Y-X) skiriami specialiai civilinei teisei. Taip V skyrius lie ia kraio ir kitus reikalus, surištus su vedybomis. Šis skyrius pavadintas : *Apie apr pinim , krait ir vainik* . Nors jis ir atitinka I Lietuvos Statuto IY skyriui, bet yra, kaip ir kiti II Lietuvos Statuto skyriai, visai iš naujo perredaguotas ir papildytas. Iš viso jame 18 straipsni :

1. Kuriuo b du t vas, išleisdamas savo dukter , turi garan- tuoti ir užtikrinti, kad žentas jo dukteriai užrašys vainik .
2. Kaip vyras žmonai turi užrašyti vainik ir kaip vaikas po t vo mirties turi elgtis su motina ; ir apie judom j turt .
3. Po t vo mirties kaip turi b ti dukterys broli apr pinamos iš t vo dvar .
4. Apie vainikuot našl , kaip prieš j turi laikytis vaikai, tur metus.
5. Apie bevaises našles, kurios vaik neturi.
6. Kas tik pastoviai apsigyven s ar neapsigyven s paimt žmon su dvarais Lietuvoje arba juos gyt , turi karo tarnyb tarnauti be jokio atsikalbin jimo.
7. Apie mergaites, kurios be t v valios už vyr eit .
8. Apie mergaites, kurios po t v mirties be broli arba d dži valios už vyro eis.
9. Kas iš dviej arba iš trij žmon vaik tur t .
10. Apie našles, kurios pasiliko su nesuaugusiais vaikais.
11. Jei mergait ar našl , tur dama iš t vo ar iš motinos paveld tus dvarus, tek t už nebajoro, praranda dvarus.
12. Našl , kuri po vyro mirties grei iau negu per 6 m nesius už kito vyro išeit , praranda vainik .
13. Iš motinos paveld tieji ir neštieji dvarai niekam neužrašyti, dalijami jos s num s ir dukterims, o iš t vo paveld tieji dvarai — vyro giminai iams.
14. Apie sulyginim vairi žmon nešt dvar prieš pasida- lijim vaik .
15. Našl , tur dama vainik nuo pirmojo vyro, už antro ište- k jusi, vainiko nuo jo tur ti nebegali.
16. Apie dvar , kuriuo vyras žmon apr pins.

17. Apie bevais žmon .
18. Apie šeim skyrim si prieš dvasišk teism .

VI skyrius skiriamas specialiai globos reikalams. Jis atitinka V skyriui I Lietuvos Statuto, yra pavadintas: *Apie globas* ir apima 13 straipsni :

1. Apie nesuaugusius vaikus.
2. Apie t v glob .
3. Kas turi b ti glob jai.
4. Pamokymas glob jams, kaip jie turi glob vykdyti.
5. Jei glob jas k savo apsileidimu ar nestropumu praras iš vaik turto.
6. Glob jas d l vaik skriaud teisme gali kelti ieškin , bet prarasti nieko negali.
7. Kas nesuaugusius vaikus pašaukt (teisman).
8. Nesuaug vaikai teisme neturi atsakyti, vien tik keturiais atvejais.
9. Apie neatidalytus brolius.
10. Glob jas negali vaik dvaro parduoti, nustoti arba susiaurinti.
11. Vyresnysis suaug s brolis negali nuo nesuaugusi broli dvaro atimti, nei keisti, išskyrus savo dal , nebent d l savo t v skol .
12. Svetim dvar globoje laikydamas, iš jo nieko neturi mok ti už savo nusikaltimus.
13. Jeigu pasitaikyt , kad egzекutoriai, kur dalyk testamente prad j valdyti ir neužbaig numirt .^{VI}

VII skyrius nagrin ja vairius kontraktus bei sutartis dvar reikal , j keitim , pardavim ir pan. Jis yra pavadintas : *Apie užrašus ir dvar pardavim* . Iš dalies jis atitinka X-jam I Statuto skyriui, ta iau yra dvigubai didesnis už j ir apima žymiai platesnius dalykus. Šis skyrius didesne savo dalimi yra naujas, skiriamas specialiai vairiems nejudomo ir judomo turto kontraktams, keitimams ir perleidimams. Jame 24 straipsniai.

1-4. (kr v sujungti 4 straipsniai). Apie paveld t ir visoki b du gyt dvar užrašus.

5. Niekas negali niekam jokio palikimo užrašyti, kurio neturi savo rankoje.

6. Jei kas užrašyt kam dvar arba žem po savo mirties, o tas, kuriam užrašyta, jo mirties nesulaukt , pats pirmiau numirt .

7. Jei kas laisvu noru kur dalyk užrašyt , šis užrašas turi galioje likti.

8. Jei kas ieškot iš ko artimumu, o šis tai valdyt teis tu užrašū.
9. Apie skolose esant dvar ir žem s sisen jim .
10. Apie vieno dvaro dvi arba kelias skolas.
11. Apie keist dalyk , kas už didesn sum užstatys.
12. Joks keitimas negali tur ti sisen jimo.
13. Apie pinig atid jim už keitim .
14. Bylose d l keist turt turi b ti galutinis terminas.
15. Jei kas užparduot k ligi termino.
16. keisto dvaro be termino neišpirkti.
17. Apie keisto dvaro at mim .
18. Apie keistus judomus daiktus.
19. Kas arkl arba jaut kam keist be termino.
20. Apie keistus daiktus, jei kas dings kieno laikomas.
21. Apie pranešim apie svetim judom turt .
22. Jei skol raštai ant keist dvar dingt .
23. Kiek daug be rašto skolinti.
24. Apie pirkli daiktus.

VIII skyrius yra visiškai naujas, tokio nebuvo I Lietuvos Statute, nors tuo reikalu ir ten buvo vienas kitas straipsnis kituose skyriuose. Matyt, II Lietuvos Statuto redaktoriams r p jo, kad nei viena civilin s teis s sritis neb t apleista Statute, tod l jie ir sudar visiškai nauj VIII skyri , kur pašvent specialiai testamentams. D l to VIII skyrius ir pavadintas: *Apie testamentus*. Tai yra pats trumpiausias II Statuto skyrius, nes jis turi vos 8 straipsnius :

1. Kas gali ir negali rašyti savo judomo turto testamentus.
2. Apie testamentus judomam turtui ir gytiems dvarams.
3. Apie liudininkus, kurie turi b ti prie testamento sudarymo.
4. Niekas negali savo nelaisvam žmogui nieko užrašyti, laisvu jo nepadar s.
5. Žygininkas, neprivilegijuot miest miestietis, prastas žmogus, kaip turi testament sudaryti.
6. Apie testament uždar , skust , sudraskyt , kaip turi b ti panaikintas ; taip pat ir kiti užrašai.
7. Priežastys, d l ko t vas s nui gali atimti paveld jimo teis dvar ir koku b du.
8. Apie aklo žmogaus testamentus. IX

IX skyrius lie ia specialiai bylas d l žemi ir j rib , tod l yra pavadintas : *Apie žemi bylas, ribas, kap ius ir ežias*. Jis savo turiniu atitinka I Lietuvos Statuto VIII skyriui. Jis apima 21 straipsn :

1. rodymas apie skirtumus ribose ir dvare.
2. Išvažiavimas kuop ant rib , galutinis terminas ir priežastys, d l kuri pašauktasis nuo termino laisvas.
3. Liudininkais bylose d l žem s negali b ti niekas tik krikščionys Romos arba Graik apeig , poterius ir *Tikiu Diev T v* mok .
4. Jei kas d l rib sužalojimo ir nuostoli kam jo liudininkus brokuot , bet ne rodyt , turi mok ti jiems pinigini pabaud .
5. Neužgin yti liudininkai turi prisiekti, o iš abiej pusi užgin yti, turi b ti parenkami.
6. Apie atskir ir sienomis susieinan i žem , koks rodymas turi b ti.
7. Iš akivaizdinio žem s teismo po šaukimo turi b ti skiriamas galutinis terminas ant žem s išvykti po šeši savai i .
8. Kas b damas valdovo ur du, tur damas dvar ne tame paviete, tur t su bajoru byl d l žem s.
9. Jei kas rib arba ež kam nuart .
10. Apie ribomis sueinant mišk ir kirtimus.
11. Apie up , ribas ir sienas.
12. Jei kas savo tvenkiniu kit tvenkin arba pievas apsemdint .
13. Kas kieno žem je pas s javus, kaip turi per vazn paskelbti, kad nesuvežt iki bylos.
14. Kas valdyt žem trejus metus, o kitas, bylos nepravėd s, javus nupiaut arba nupiautus paimt , sumušt arba žagr sukapot .
15. Apie vesdinim dvar už skol arba d l kitos priežasties.
16. Apie dvar , kur susitar atiduos valdovo rankas.
17. Apie nepadalyt tarp broli dvar .
18. Nuo svetimo žmogaus niekas negali užpirkti (skolinti pinigų) žem s be jo pono valios.
19. Apie žmones, kurie ateina laisvininkus, o išs d j pab ga.
20. Apie atradim žem je užkasto lobio arba šiaip kur pasl pto.
21. Apie vandens uostus ir apie vandenyse paskendusias prekes.

Paskutinis civilinei teisei skiriamas skyrius yra X. Jis atitinka I Statuto IX skyriui ir lie ia medžiokl s teis bei su ja surištus dalykus.

X skyrius užvardintas : *Apie girias ir apie medžiokl s plotus, ir apie bar i medžius, taip pat apie visokius padegimus*. Skyriuje 17 straipsni :

1. Apie medžiokli plotus.
2. Nuostatas d l laukini žv ri .

3. Apie bartis, apie ežerus ir apie pievas, kas turi svetimoje girioje.
4. Kas svetimus ežerus savo girioje nužvejoj , arba pievas nušienaut , arba taip pat nupiaut šien paimt .
5. Kas užpult kieno nors žmog savo girioje arba žuolyne ir apipl št .
6. Kas tur t gin d l bar i arba d l teis s eiti giri .
7. Kas ežerus arba tvenkin arba k dr kam nužvejojt arba ir mal n sudegint .
8. Apie sakalo ir gulb s lizd .
9. Apie bebrynus.
10. Apie apynynus.
11. Apie paukš i gaudyklas.
12. Kas kilpas piktadario b du paliest .
13. Nuostatas d l bar i medži .
14. Nuostatas d l bi i .
15. Apie užleisto gojaus iškirtim .
16. Apie sodo išvogim ir kain spie iui.
17. Apie gaisrus giriose, miškuose ir žuolynuose.

Paskutiniai 4 (XI-XIV) II Lietuvos Statuto skyriai yra skiriami baudžiamajai teisei. Kiekvieno skyriaus turinys yra žymiai prapl stas, palyginus su I Lietuvos Statutu.

XI skyrius yra skiriamas specialiai muštyn ms, prievartai ir užpuolimams ir atitinka I Statuto VII skyriui. XI skyrius yra užvardytas : *Apie užpuolimus, muštynes ir atlyginim už bajor galvas.* Šis skyrius yra iai platus, jame net 35 straipsniai:

1. Kas nam ar sustojim kieno s moningai užpult , nor damas j užmušti.
2. Apie prievartos rodym , kaip liudyti ir sk stis.
3. Apie užpuolim bažny ios, kap , mokyklos, kunigo ir popo namo.
4. Apie užpuolik , kuris k užmuš s, b damas pašauktas, iš žem s pab gs.
5. Kas aiškius piktadarius, žmones išstremtuosius namie pas save laikyt .
6. Kas savo name arba kur sustoj s gindamasis užpuolik ir jo pad j jus užmušt .
7. Kas užpult svetim dvar arba kaim arba prievartos imt si, o kitas, gindamas savo žem , j užmušt .

8. Apie mergaitės arba moters išniekinimą, koks turi būti rodomas.
9. Apie pavim prievartą mergaitės, našlės ir bet kurios moters vedyb tikslu.
10. Apie vyrą ir apie žmoną, jei vienas kitą iš neapykantos užmušė arba nunuodė .
11. Apie grasymą, po kurio vykta nuostolis ir apie grasymą nužudyti.
12. Jei keli bajorai būtų apkaltinti užmušę vieną bajorą arba ir prastus žmones.
13. Apie žaizdas bajorams ir apie atlyginimą už jas.
14. Apie bajorystės rodymą, priteisus atlyginimą už žaizdas.
15. Jei miestietis bajorą sužeistų, nustoja rankos; o jei padarys jį invalidu, — praranda galvą. Taip pat ir prastas valstietis.
16. Kas tėvą arba motiną užmušė; taip pat tėvas sūnų, motiną dukterį.
17. Jei kas užmušė dūlvaro brolių, seserį, žentą, uošvą arba savo giminaitį.
18. Jei tarnas savo poną sužeistų arba užmušė .
19. Kas pakelė kito tykotą ir ten pats būtų užmuštas.
20. Jei kam nuostolis arba skriauda kokia vykta taip kieno nors name, kaip ir pakelyje, žinant šeimininkui.
21. Kas kieno nors dvaran, ar kaiman, užpuolikus pasiuntęs arba pats užpuolęs, jį žmones sumušė ar apiplėšė .
22. Atlyginimas už paprastą kaimyno užpuolimą .
23. Jei bajoras bajorą pakelyje apiplėšė .
24. Jei keliems tikriems broliams suaugusiems ar nesuaugusiems jį tėvas arba kuris nors iš jų būtų užmuštas.
25. Kas iš artimųjų vienas po kito turi ieškoti atlyginimo už galvą .
26. Apie peštynes, jei vienas kitą sužeidęs teismą pašauktas, o abi pusės liudininkų neturėtų .
27. Apie peštynes vakare, kas per jas žvakę užgesintų ir kas atsitiktinai, bet ne sėmoningai k užmušė .
28. Kas netyčia k sužeistų ir dėl to teismą būtų pašauktas.
29. Jei kuris tarnas, gindamas savo poną, k nors sužeistų arba užmušė, išskyrus tik sauvalą .
30. Jei kieno tarnas, užpuolęs kieno nors namus ar k nužudęs, pabėgtų, bėdamas pašauktas teismą .
31. Apie užmušimą pakeleivingo žmogaus, neturinčio giminių; kas turi pravesti tardymą .

32. Apie nutyl jį užpuolimo, vagyst s, nuostoli ir apipl šimo.

33. Jei kas nuo mirties bausm s už kok nusikaltim atsipirkt , arba išprašytas b t , turi likti begarbis.

34. Kas po sužeidimo, sumušimo po smukles, vakarienes, po turgus važin damas arba vaikš iodamas gert .

35. Kas kviest ar nekviest sve i pas save namie sumušt , arba jei taip pat sve ias papiktinamai elgt si.

XI skyrius buvo skiriamas bajor nusikaltimams, XII gi skyrius skiriamas paprast žmoni nusikaltimams ir atlyginimams už žaizdas ir galvas. XII skyrius atitinka XI skyriui I Lietuvos Statuto ir yra užvardintas : *Apie prast žmoni galvos ir žaizd atlyginim* . Šiame skyriuje tik 14 straipsni :

1. Galvos ir žaizd atlyginimas pono tarnams, žygininkams, prastiems žmon ms, bernams ir j žmonoms.

2. Galvos ir žaizd atlyginimai tij nams, raktininkams, vaitams, kaimo seni nams ir šuolininkams.

3. Apie atlyginim už galv amato žmoni .

4. Apie žyd apr d , jog brangiais r bais, papuoštais auksu ir sidabru, patys ir j žmonos neturi vaikš ioti.

5. Žydas, totorius ir kiekvienas nekrikš ionis neturi b ti skiriamas ur du ir negali tur ti krikš ioni nelaisv je.

6. Atlyginimas už žaizdas totoriams, kurie karo tarnyboje b na, ir amatininkams, apie atlyginim už galvas ir apie j žmonas.

7. Laisvas žmogus neturi b ti nelaisv n atiduodamas ir išleidžiamas už išstarnaut pinig sum .

8. Apie pab gus žmog t von — žem s sisen jimas.

9. Kas už laisv žmog arba pab gus nelaisv j nenor t teisme atsakyti, turi už j atlyginti.

10. Apie nelaisv j dvaro šeimyn , kuri pab gs nuo savo pono.

11. Apie laisvuosius žmones, kuriuos badme iu parduoda.

12. Kas badmetyje savo tarnus išvaryt .

13. Nelaisvieji turi b ti d l trij priežas i .

14. Jei kas tarn kam nors priskirt , o šis, padar s nuostoli , nuo jo pab gt .

XIII II-jo Lietuvos Statuto skyriuje sugrupuoti vair s nusikaltimai, lie i galvij ar kitokio turto užgrobim . Šis skyrius pavadintas : *Apie užgrobimus ir atlyginimus*. Jis atitinka I Statuto XII skyriui. Jame iš viso 14 straipsni :

1. Kas band užgrob s, kumeliuk arba kumel numarint arba padaryt luoš , atlyginimas už tai.

2. Kumeli bandos jokioj ganykloj niekas neturi užgrobini .
3. Kas grobian iam bajorui, ar bajori, ar tarnui arkl užmušt .
4. Apie užgrobim kunigaikš io, pono ar bajoro arklio.
5. Pab gusi nelaisvoji šeimyna turi b ti pranešta ir be atlyginimo išduota.
6. Apie pagrobim kunigaikš io, pono ir bajoro žmogaus.
7. Kaina darbini arkli ir kumeli .
8. Kaina namini dideli ir maž raguo i .
9. Kaina namini paukš i , paprast , pen t .
10. Kaina paukš i , medžioklei laikom .
11. Kaina vis jav ir daržovi .
12. Kaina namini ir medžioklini šun .
13. Jei kieno šuo kieno siundomas k st ir kas s moningai arba nes moningai šun užmušt .
14. Kas savo namuose laikyt šun arba gyvul , kuris kaimynams daryt nuostol .

XIV ir paskutinis II Lietuvos Statuto skyrius skiriamas vairioms vagyst ms. D l to jis ir užvardytas : *Apie visokios r šies vagystes*. Jis atitinka I Lietuvos Statuto XIII skyriui. Jame 28 straipsniai:

1. Kas pas k rast vogtus daiktus, turi vesti j pas jo pon ir prašyti teismo.
2. Apie vagi nurodym , su kuo tik teism b t atvesti.
3. Kas pirkt k , d l ramyb s turi tur ti magary ininkus ir apie tai pranešti ur dui.
4. Apie vogt daikt vert ; už k vagis turi b ti baudžiamai mirtimi, o kada ne mirtimi.
5. Kas nor t ieškoti vogt daikt kieno nors name.
6. Apie vyjim si p domis kieno nors nam arba kit kaim ,, d l kurios nors skriaudos.
7. Kas bajor be vogt daikt teisme pirm kart kaltint vagyste.
8. Bajoras, tur s keturiolika met , nors ir su vogtais daiktais sugautas, neturi b ti skaitomas vagimi, bet nuostolius turi atlyginti.
9. Apie rašus ur do knygas d l vagi šaukimo.
10. Kas vag su vogtais daiktais pas save namie laikyt , arba apie j žinot , arba nuteisto nenubaust .
11. Apie išvogim pono ar bajoro svirno arba valstie io kl ties.
12. Apie vogtus daiktus, kurie b t rasti pas ne tart žmog namie po jo užraktu.
13. Apie vag , kur bevagiant sugaut .
14. Apie vagyst s žymes pas ne tart žmog .

15. Su vogtais daiktais sugaut vag per vien dien galima tris kartus kankinti.

16. Apie vagis ir pl šikus, kurie savo ur d bajor arba nebajor teisman pašaukt .

17. Jei bajoras nebajor vagyste apkaltint , kaip turi išsiteisinti.

18. Bajorui vagyste apkaltintam tris kartus galima išsiteisinti, o po to jo kalt turi b ti rodyta.

19. Kas vag namie prie vogt daikt arba kelyje vydamasis sumušt arba sužeist , kaip turi b ti elgiamasi.

20. Kokia bausm turi b ti tam, kuris k pavogt valdovo r muose.

21. Apie žmonas ir vaikus, kurie vartojo vogtus daiktus.

22. Apie sveriamus vogtus daiktus, kurie b t atiduoti valdovo, kunigaikš io, pono ar bajoro name.

23. Apie žmones be tarnybos ir apie nepriskirtus tarnus ; kas juos laikyt ir nuo j kilt nuostoli .

24. Apie priklydusius arklius, kumeles ir raguo ius, kaip su jais reikia elgtis.

25. Apie vogim jav , laukuose gubas sud t arba šieno ir apie žaizdas tuo laiku padarytas.

26 Apie išvogim žuv iš tvenkinio arba k dros.

27. Jei kam laike gaisro ar potvynio kas ž t .

28. Kas apkaltint k nusikaltimu, už kur galva baudžiama, turi b ti skiltas laikas išsiteisinti.

Tuo ir baigiasi II Lietuvos Statuto turinys. Pagal Žygimanto Augusto rašt , rašyt 1566 m. Vilniuje, prie II Lietuvos Statuto dar tur jo b ti prijungtos dvi privilegijos, kuri viena buvo duota Vilniuje 1563 m. liepos 7 d., o kita 1565 m. gruodžio 30 d. Vilniaus seimo metu.

1563 m. privilegija pakartotinai sulygino vis krikš ionišk tikyb išpažintoj teises su katalik teis mis.

1565 m. privilegija nustat , kad naujuoju Statutu turi b ti valdomi ir teisiami visi luomai ir kad pastoviai gyvenantiems bajorams leidžiama atlikin ti seimelius.

Antrasis Lietuvos Statutas ir buvo gyvendintas 1566 metais. Nuo to laiko viskas tur jo vykti jau nebe pagal pirm j (1529 m.), bet pagal II Statut .

**3. Antrojo Lietuvos Statuto (1566 m.) palyginimas su
Pirmoju Lietuvos Statutu (1529 m.)**

II Lietuvos Statutas yra žymiai tobulesnis ir skiriasi nuo I ne tik savo apimtimi ir turiniu, bet ir sistema. Pataisydama I ir tuo b du paruošdama II Lietuvos Statut , Statuto pataisymo komisija atliko ne tik sunk ir labai didel Lietuvoj veikusi statym kodifikacijos darb , bet taip pat m si ir nauj statym leidimo. Belyginant II Lietuvos Statut su pirmuoju, labai vaizdžiai ryšk ja juridin s minties aiškumas ir sistema, pagal kuri buvo sutvarkytas 1566 m. Lietuvos statym kodeksas. Tai liudija, jog ir II Statuto ruoš jai — Statuto pataisymo komisijos nariai buvo aukštai išsilavin ir tinkamai teoretiškai pasiruoš tam darbui. Jeigu I Lietuvos Statute sunku rasti koki nors sistem , kok nors aišk plan , kuriuo b t d stoma medžiaga skyriais ir paragrafais, tai priešingai, II Statutas pasižymi savo sistemingumu bei planingumu tiek skyri išd styme, tiek medžiagos sutvarkyme paragrafais atskiruose skyriuose. Tai parodo, kad I Lietuvos Statuto redaktoriai toli gražu nebuvo taip gerai teoretiškai pasiruoš sunkiam kodifikacijos darbui. Tai kartu parodo ir II Lietuvos Statuto sudarytoj — Komisijos nari , didel išsimokslinim ir išsilavinim teis s srityje, liudija tinkam j teoretin ir praktin pasiruošim , j juridin s minties aiškum ir platum bei lakum . I Lietuvos Statute nematyti aiškios sistemos atskir skyri sud styme. Kartais skyrius patenka ir tokie paragrafai, kurie savo turiniu tur t b ti visai kitame skyriuje. II Lietuvos Statute to n ra.

Skyri išd styme II Lietuvos Statute matyti aiškus planas. 1566 m. Lietuvos Statutas pradedamas nuo statym , lie ian i valdov ir jo valdži , didžiojo kunigaikš io teises ir kompetencij , toliau einama prie karin starnybos organizacijos, prie bajor teisi , prie statym d l didžiosios Lietuvos kunigaikštijos, o paskui prie jos teism organizacijos. Tik po to 1566 m. Lietuvos Statute dedami civilin s teis s statymai ir pabaig statymai apie nusikaltimus ir j baudim . Taip pat sistemingai medžiaga išd stoma ir kiekviename 1566 m. Lietuvos Statuto skyriuje. Šiuo atžvilgiu Statuto redaktoriai pasisteng visai naujai, sistemingai sukodifikuoti Lietuvos statymus. Jie suk r taip pat piln ir nuosekl teismo proces . Smulkus ir pilnas teismo proceso nusakymas sudaro b ding II Statuto bruož . I Lietuvos Statuto skyrius, lie i s teismus, tetur jo vos 37 paragrafus, tuo tarpu antrajame statute titikamame skyriuje yra net 74 paragrafai, ir teismus lie i s skyrius yra pats pla iusias, toli pralenk s kitus skyrius.

Taip pat ir savo apimtimi 1566 m. Lietuvos Statutas žymiai skiriasi nuo 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute iš viso buvo 13 skyrių, apimančių viso 280 paragrafus. II Statutas turi 14 skyrių, su 366 paragrafais, taip beveik 100 paragrafų didesnis.

Abiejų Statutų teksto lyginimas parodo, kad vieni straipsniai tiesiog be pakeitimo buvo pernešti iš I Statuto II atitinkamų skyrių. Kiti buvo pernešti su mažomis, grynai redakcinio pobūdžio, pataisomis. Dar kituose straipsniuose buvo išaiškinta ir smulkiai praplesta mintis, I Statuto paragrafuose pareikšta tik bendrais bruožais. Nemažai I Lietuvos Statuto paragrafų II Statute buvo išesmušę pertvarkyti, pakeisti ir papildyti. Be to, II Statute randame žymiai daugiau paragrafų, kurie buvo visai naujai sukurti. Pagaliau pasenę ir nuo gyvenimo atsilikę I Statuto straipsniai buvo visai išleisti arba pakeisti naujais.

II Lietuvos Statute išesmušę buvo perredaguoti ir žymiai praplešti tie straipsniai, kurie lietuviškai Lietuvos valstybės teises. Kadangi beruošiant II Statutą aiškiai reikiavosi unijinis lenkų pastangos jungti ar sujungti Lietuvą su Lenkija, kadangi jau bendruose Lietuvos-Lenkijos seimuose vyko derybos dėl Lietuvos-Lenkijos santykių, kuriuose aiškiai reikiavosi lenkų agresingumas, tai II Lietuvos Statuto autoriai pasistengė ypač išryškinti tuos Lietuvos Statuto paragrafus, kurie garantavo pilnvalstybinę Lietuvos nepriklausomybę ir paneigė bet kokias lenkų teises Lietuvos teritorijai, dvarus bei urdus. Valstybės pavadinimas, sostinės reikšmė, valstybės sienos, valstybės valdžios teisės ir kompetencija jokių būdu negali būti mažinami. Lietuvos luomai privalo išlaikyti visas savo teises ir pilnvalstybės reikšmę net ir tuo atveju, jei Lietuvos valdovas sigytų valdyti ir kuri nors kitą karaliją. Taip pat pilnai ir amžinai turi būti išlaikytas atskiras Lietuvos seimas, niekuo neliečiant jo kompetencijos Lietuvoje. Tokių būdu paragrafai, garantuojantys Lietuvos valstybės ir jos teisi neliečiamumą, savarankiškumą ir nepriklausomybę, palyginus su I Statutu, labai išryškinti ir išplėsti II Statute, kaip aiškios ir griežtos lietuvių pastangos apsaugoti nuo grobuoniškų lenkų siekių, besireiškiančių Liublino unijos išvakarėse.

Kalbant apie visai naujus II Lietuvos Statuto artikulius, pirmiausiai reikia paminėti tuos, kurie sukuria Lietuvoje naujas institucijas ir veda naujus pareigūnus. Taip visai nauji artikulai yra apie naujai vedamus Lietuvoje pavietinius teismus — žemės, pilies ir ribininko. Naujai vedami Lietuvoje ir vairs pareigūnai, pav. vaznys (šaukėnas). Daug naujų paragrafų dėl teismo procesų ir materialinių teisų. Taip pat randame naujų statymų ir dėl karo tarnybos.

I Lietuvos Statuto statymai ir mintys 1566 m. Lietuvos Statute gijo esmini pakeitim ir žymi papildym . II Lietuvos Statutas išsk I Lietuvos teis teis s tobulumo aukštum , kokia tik buvo pasiekiamą tais laikais ne tik Lietuvoje, bet ir vakar bei centrin je Europoje. Antrojo Lietuvos Statuto ruoš jai sugeb jo Lietuvos statymus pakelti t lyg , kuris tuomet buvo reikalaujamas Europoje moderniškojo teis s mokslo ir praktiškosios statymdavyst s. Apgalvotai perimdami ir pritaikydami Lietuvos s lygoms kai kurias teises normas iš kit krašt ir taut teis s, II Lietuvos Statuto autoriai tuo b du tobulino Lietuvos statymus ir statym leidim , kylan ius iš kult rinio Lietuvos gyvenimo kilimo ir istorin s valstyb s raidos s lyg . Šio statym rinkinio sistema ir jo statym pob dis toli pralenkia I (1529) Lietuvos Statut . Antrasis Lietuvos Statutas sistemingai kodifikavo Lietuvos teis , kuri buvo nušviesta ir pavaizduota imant pagrindu to meto moderniškos teis s id jas, bendras vakar ir centrinei Europai. Teisingai pastebi prof. Lappo, kad 1566 m. Lietuvos Statut reikia ži r ti ne kaip nauj 1529 m. Lietuvos Statuto redakcij , bet grei iau kaip visai nauj kodeks , pradėdant nauj gadyn Lietuvos teis s istorijoje, nes pirmasis Statutas tiek buvo perdirbtas, kad jis antrajame tiesiog ištirpo. Taip pat pilnai galima sutikti su prof. Lappo nuomone d l 1566 m. Lietuvos Statuto reikšm s. Tarp vis trij Lietuvos Statuto redakcij (1529, 1566 ir 1588), II Lietuvos Statutas užima centrin viet ne tik chronologiškai, bet ir ideologiškai bei dalykiškai. II Statutas labai skiriasi nuo I ir savo turiniu, ir apimtimi, ir sistema, ir savo id jomis. Tarp I ir II Lietuvos Statut skirtumai labai dideli ir esminiai, o tuo tarpu tarp II ir III Lietuvos Statut esmini skirtum jau neb ra, bet matyti tik nežym s papildymai. D l to III Lietuvos Statutas gali b ti laikomas tik nauja 1566 m. Statuto redakcija, tuo tarpu II Statutas yra beveik visai naujas teis s ir kodifikacijos k riny.

1566 m. Lietuvos Statutas taip labai nuo 1529 m. Statuto skiriasi dar ir tuo, kad jame atsispindi jau bajorijos supremacijos ideologija. Kaip tik XVI a. vidurio reformose, dar prieš Liublino unij , susidar Lietuvoje vienalyt *bajor tauta*, aiškiai reiškianti vienuom s bajoriškos valstyb s id j . Šitokia bajorijos supremacijos id ja per jo kaip tik II Statut , pagal kur aukš iausios teis s nepriklausomoje Lietuvos valstyb je priklauso tik bajor luomui, ko visai nerandame I Lietuvos Statute, nes tuomet bajorija dar nebuvo taip iškilusi. Tod l nuo II Lietuvos Statuto gyvendinimo prasideda ne tik naujas Lietuvos teis s istorijos laikotarpis, bet kartu formaliai prasideda ir bajor viešpatavimo gadyn Lietuvoje.

IV. TRE IASIS LIETUVOS STATUTAS (1588 .)

1. Trečiojo Lietuvos Statuto sudarymas ir paskelbimas

Teisingai prof. Pr. Piekosi skis pastebi, jog tik k paskelbus II Lietuvos Statut , dar nesp jo nudži ti rašalas šitos antrosios pataisytosios statuto redakcijos, ir jau artimiausieji seimai pasirod es priversti imtis statut v l taisyti, prad ti ruošti jau tre i Lietuvos Statuto redakcij . Tas išplauk iš to, jog ir paskelbus II Statut , Lietuvos vidujiniame gyvenime tebevyko pasikeitimai, dar labiau išsk l bajorijos pad t valstyb je, kas, be abejo, tur jo b ti užfiksuota, ir Lietuvos statym rinkinyje, traukta Lietuvos Statut . Be to, dalis gyventoj buvo nepatenkinti pa iu II statutu, nes jis kardinaliniai pakeit j pad t valstyb je. Kaip žinome, XVI a. vidurio reformos Lietuvoje nepaprastai išsk l bajorus, sukonsolidavo juos taip vadinam *bajorišk j taut* , perorganizavo valstyb viena- luom bajor valstyb . Šitie esminiai Lietuvos valstyb s organizacijos pakeitimai jau buvo traukti II Lietuvos Statut , kuris atitinkamai iš pagrind pertvark ir vieš j teis . Ta iau kaip tik šitokia vienavald s *bajor tautos* id ja, kuri II Lietuvos Statutas neš ir pagrindinius valstyb s santvarkos statymus, pavieto teism ir kit institucij organizacij , santykius tarp atskir visuomen s klasi , kurios negal jo patekti privilegijuot *bajor taut* , — šitokia id ja, kaip teisingai pastebi prof. Lappo, k l kaip tik nerim t visuomen s grupi , kurios negal jo eiti privilegijuot j ir taip aukštai valstybiškai iškelt bajor luom , bet kurios grup s tur jo savo atskiras privilegijas ir teises, skyrusias juos nuo šiaip eilini pavaldini . Tokie buvo, pavyzdžiui, miestie iai, privilegijuot j miest gyventojai. Taip pav. d l savo teisi nerimastavo Vilniaus miestie iai. Nors jie ir netur jo joki pretenzij dalyvauti valstyb s valdyme, ta iau, matydami nepaprastai kylan i bajorijos tak ir reikšm , jie bijojo, jog bajorai nepasik sint ir j savivaldyb s teises ir buvo suinteresuoti šitas savo teises išlaikyti pilnai nepaliestas. Vilniaus miestie iai buvo sibaimin , neži rint net to, jog j savivaldybini teisi garantija ir buvo traukta II Statut . Tuo labiau suprantama baim kit Lietuvos visuomen s grupi , kuri teis s II Lietuvos Statute jau buvo šiek tiek paliestos ir apkarpytos. Toki buvo, pav., totoriai ir žydai, kurie nuolat praš did j

Lietuvos kunigaikšt Žygimant August atstatyti II Lietuvos Statute apkarpytas j teises, t. y. pakeisti II Statut . Ir totoriai, ir žydai jau anks iau naudojosi ypatingomis savo teis mis, kurios ta iau ne visos buvo trauktos II Lietuvos Statut . Ypa iai nuskriausti jaut si ir totoriai, j karo tarnyb . Iš esm s jie buvo toki patys bajorai, kaip ir kiti krikš ioniškieji bajorai, nes jie iš savo valdom žemi jo toki pat karo tarnyb , kaip ir pilnateisiai bajorai, bet II Lietuvos Statute šitokie karo tarnyb ein totoriai savo teis mis toli gražu neprilyginami pilnateisiam bajorams.

Iš dalies nepatenkinti II Lietuvos Statutu buvo taip pat ir Žemai i bajorai, pasižym j savo konservatizmu ir atkakliu gynimu savo sen Žemai i žem s teisi ir ypatum . Kadangi naujame Statute visur reišk si dvasia, visus bajorus konsoliduojanti vien taut , išlyginanti atskir sri i skirtingumus, vis valstyb naujai teritorialiai ir administraciniai perorganizuojanti pakraipa, tai Žemai i bajorai, nors jiems ir pavyko apginti savo žem s teisi skirtingumus (pasilikti seni nijos, seni no vardus, laisv jo rinkim ir kita), vis d lto man , kad Žemai i žem s savitumas dar n ra tinkamai pabr žtas ir Statuto pakeitimu bei papildymu nor jo dar labiau j išryškinti.

Tokiu b du Lietuvos II Statutas, jo gyvendinimo metu, nevisose Lietuvos visuomen s grup se buvo sutiktas su pilnu pasitik jimu. Nepatenkint grupi baiminimasis tuoj m reikštis prašymuose did j kunigaikšt , atitinkamus Lietuvos Statuto straipsnius tinkamai pakeisti. Be to, valstyb s persitvarkymas grynai bajoriškais pagrindais vyko toliau. D l viso to II Lietuvos Statut negalima buvo ži r ti, kaip galutin Lietuvos statym kodeks , ir jau neužilgo po jo gyvendinimo imta kelti jo pakeitimo ar papildymo reikalas. Net ir patys jo redaktoriai bei sudarytojai neži r jo j kaip galutinai užbaigt k rin . Jis j pilnai nepatenkino, ir kaip jau mat me, net oficialiai j tvirtinant seime buvo pareikšta ir pripažinta, kad jis yra *iki galo nepataisytas* ir buvo numatytas tolimesnis jo pataisymas. Jo pataisymas bei papildymas kaip tik ir tur jo sudaryti vien tolimesni seim dienotvark s punkt .

Ir taip jau Lietuvos Brastos seime, vykusiame 1566 m. liepos m n., t. y. vos keturis m nesius po II Lietuvos Statuto gyvendinimo, jau buvo keliamas jo pataisymo klausimas. II Lietuvos Statutas Žygimanto Augusto buvo paskelbtas 1566 m. kovo m n. 1 dien , o kovo 22 dien jis jau išsiuntin jo universalus, kuriais buvo sušaukiamas min tas Lietuvos Brastos seimas. Tuose universaluose buvo nurodyta, jog tame seime bus svarstomas projektuojamas Lietuvos-Lenkijos unijos klausimas ir Statuto pataisymo reikalas.

Nors šio 1566 m. Brastos seimo dienotvarkė ir buvo trauktas Lietuvos Statuto pataisymo klausimas, tačiau šiame seime tam reikalui labai mažai tebuvo skirta laiko ir dėmesio. Tuo metu buvo kilmės žymiai aktualesni valstybinio Lietuvos gyvenimo klausimai, kurie ir atitraukė beveik visą seimo dėmesį. Šitie nepaprastos svarbos reikalai tai ir buvo unijos su Lenkija ir Maskvos (Livonijos) karo reikalai. Derybos su lenkais dėl unijos ypač jaudino lietuvius, kurie nesutikdami su lenkiškaisiais unijiniais planais, reikalavo visiškos Lietuvos valstybės lygybės su Lenkija, sudarant su ja ne uniją, bet tik federacinį jungtį. Taip pat žymi šio seimo veiklos dalis buvo skirta Maskvos karui ir Livonijos prijungimo bei gynimo reikalams.

Tokiomis aplinkybėmis, 1566 m. Brastos seime nebuvo galima imtis sistemingo Lietuvos Statuto pataisymo ir iš viso buvo sunku šį reikalą svarstyti. Vis dėlto, jau šiame seime buvo priimti keli nutarimai, pakeičiant kai kuriuos II Lietuvos Statuto straipsnius. Tokie keli straipsniai pakeitimai šio seimo nutarimuose gavo statymą galios, ir jie turėjo būti vykdomi vietoje atitinkamų II Statuto straipsnių. 1566 m. Lietuvos Brastos seime buvo pakeisti III skyriaus du straipsniai ir pirmieji VII skyriaus straipsniai. Trečiojo skyriaus buvo pakeisti 9-tas ir 14-tas straipsniai (9: «Valdovas neturi duoti dignitorijų, urd ir dvarų svetimšaliams» ir 14: «Pomirties tvirtinimas ir kitas giminaičiai neatstumti artimųjų nuopalikimo ir išstarnauto turto paveldėjimo»). II Lietuvos Statuto III skyrius yra skiriamas specialiai bajorų laisvoms ir nesumažintos didžiosios Lietuvos kunigaikštijos išlaikymo garantijai. Šiame skyriuje kaip tik buvo statymai, garantuojant ir apsaugojant Lietuvos nepriklausomybę ir jos valstybinę santvarkos statymus, taip pat bajorų privilegijas ir teises. Nuotaikos, buvusios Lietuvoje unijos su Lenkija išvakarėse, kaip tai teisingai pastebėjo prof. Lappo, labai aiškiai ir pasireiškė III skyriaus 9-to straipsnio pataisyje. To skyriaus pataisymas dar kartą pabrėžė ir visiškai aiškiai išreiškė negalimumą teisėmis sulgyinti lenkus su tikraisiais didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojais ir dar labiau suliejo visus Lietuvos privilegijuotus gyventojus bajorus, tiek lietuvius, tiek gudus ir rusus, vieną vieną bajorų tautą. Šitoks draudimas svetimšaliams, net kaimynams (lenkams) duoti Lietuvoje tarnybas ir dvarus, lietuvių primygtinai buvo pakartotas kaip tik unijos su Lenkija išvakarėse, kai lenkai stengėsi sigyti Lietuvoje teisę užimti tuas vietas ir dvarus. Šio seimo nutarime, papildančiame minėtą 9-tą straipsnį, tokioms lenkų pastangoms dar kartą buvo užkirstas kelias. 9-jo straipsnio pakeitimu buvo patenkintas ir žemaičių bajorų ambicijos. II Statute šiame straipsnyje buvo pažymėta, jog vietas ir dvarus Lietuvoje gali gauti

tik tos valstybės ir jai priklausom žemi tikri gyventojai lietuviai ir gudai, o pataisyme dar buvo pridėtas taip pat ir žodis *žemai iai*. Žodis *žemai iai* buvo pridėtas ir kalbant apie bažnytinių vietų skyrimo vietas gyventojams, Lietuvos piliečiams.

Nors III skyriaus 9-to straipsnio papildymu ir buvo apsisaugota nuo lenkų skverbimosi Lietuvai, bet vis dėlto šio straipsnio pakeitime buvo paliktas langelis svetimšaliams apsigyventi Lietuvoje. Šio straipsnio pakeitimu Lietuvos Brastos seime buvo leista svetimšaliams ir užsieniečiams, žymiai užsitarnavusiems Lietuvos valdovui ir Lietuvos valstybei, už nuopelnus gauti Lietuvoje dvarą, bet tik sutinkant Lietuvos Pon Tarybai ir visam Lietuvos seimui leidžiant. Tačiau tokiems svetimšaliams, tokiu būdu gavusiems Lietuvoje dvarą ir tuo būdu Lietuvos pilietybę, vis dėlto buvo draudžiama dalyti pasaulinius ir bažnytinius urdus. Nei pasauliniai, nei bažnytinių vietų Lietuvoje užimti jie negali. Šitokius urdus gali užimti tik lietuviai, gudai ir žemai iai.

Kyla klausimas, kodėl III skyriaus 9-to straipsnio pakeitime vis dėlto buvo daroma nuolaida svetimšaliams. Tai tenka aiškinti kaip tik tuo metu Lietuvoje vykusiu karu su Maskva dėl Livonijos. Svarb vaidmenį kariuomenėje tuomet vaidindavo samdomi svetimšaliai rotmistrai ir svetimšaliai kareiviai. Toki samdomi svetimšaliai rotmistrai, karo specialistai Lietuvos kariuomenėje tarnaudavo išvairių Vakarų Europos kraštų. Matyti, specialiai jiems ir buvo taikomas šis 9-to straipsnio pakeitimas. Leidžiant tokius užsitarnavusius svetimšalius apdovanoti Lietuvoje žemėmis ir buvo norima daugiau jų patraukti ir paskatinti sužiningai tarnauti Lietuvai kare su Maskva. Kaip rodo kiti istorijos šaltiniai, jau to meto Lietuvos seimuose tokie rotmistrai ir būdavo už savo nuopelnus apdovanojami žemėmis Lietuvoje. Savaiame suprantama, jog tokiu būdu Lietuvoje galėjo sigyti dvarai ir vienas kitas lenkas, bet tik žinoma, užsitarnavę Lietuvai.

Brastos 1566 m. seimo nutarimuose padarytas III skyriaus 14 straipsnio pakeitimas nebuvo taip svarbus. Tame straipsnyje buvo nustatomas vairiausių bajorų dvarų kategorijų paveldėjimas. Šio straipsnio pakeitimas tik aiškiau nusakė mirusiojo sūnų ir dukter tarpusavio paveldėjimo santykius ir tuo pačiu bei motiniškai dvarų paveldėjimo dalios teises.

1566 m. Lietuvos Brastos seimas, pakeitė II Lietuvos Statuto III skyriaus 9 ir 14 straipsnius, pakeitė taip pat ir pirmuosius 7 skyriaus straipsnius. Septintasis II Statuto skyrius buvo specialiai skiriamas vairiausiems dvarų perleidimams, užrašymams, pardavimams. Pirmieji 4 to skyriaus straipsniai ir buvo panaikinti, pakeičiant juos

dviem naujais straipsniais. Šie 4 senieji straipsniai Statute buvo užvardyti: 1. *Apie pardavimus* ; 2. *Niekam nedera iš t višk dvar daugiau kaip tre i dal parduoti* ; 3. *Apie perleidimus gyt j dvar* ir 4. *Iš t v paveld t dvar kam kitam perleisti negalima*. Pirmasis šit straipsni nustato tam tikr formalin proced r patvirtinti ir teisinti dvar pardavimo ar keitimo aktus. Kiti gi trys apriboja bajor teis laisvai perleisti ir nustoti tam tikr savo paveld t dvar , pav. draudžiama daugiau kaip $\frac{1}{3}$ paveld t dvar parduoti ir pan. Šitokie straipsniai bei apribojimai be abejo varž bajorus laisvai disponuoti visu savo turtu, neatsižvelgiant, kokiū b du jis buvo gytas. T straipsni pakeitimas ir leidžia bajorams visiškai laisvai disponuoti visus savo dvarus, juos parduoti, keisti, atiduoti kam, visai neatsižvelgiant, ar tas dvaras paveld tas, ar gytas, net galint ir vis savo turt kitam perleisti. T straipsni pakeitimu taip pat pakei iama ir toki dvar perleidimo akt tvirtinimo ir teisinimo proced ra. Kai anks iau tokius dvar perleidimo aktus tur jo tvirtinti pats didysis kunigaikštis, dabar pilnai pakako, kad jie b t rašyti savo ar artimojo pavieto žem s teismo knygas, kas gal jo b ti daroma ne vien tik žem s teismo sesij metu, bet ir tarpusesijose, tokius aktus pareiškiant žem s teismo ur dams.

Tokie II Lietuvos Statuto pakeitimai ir buvo padaryti 1566 m. Lietuvos Brastos seime. Matome, jog jie n ra sistemingi, bet atsitiktiniai, paliet tik tuo metu kilusius aktualesnius klausimus. Taciau ir juos tur jo lyd ti perži r jimas ir atitinkam kit statuto straipsni , savo turiniu vienokiu ar kitokiu b du susijusi su pakeistaisiais straipsniais. Net ir pakeist j straipsni rašydinimas Statut sudar vairi sunkum . Kaip pamename, II Lietuvos Statutas nebuvo spausdintas. Jis buvo paplit s po krašt tik rankraš i pavidale. Taip pat ir Statuto pakeitimai paplito tik rankraš io pavidale. vienus Statuto rankraš ius šie pakeitimai buvo ranka rašyti tekst , ta iau yra lik ir toki rankraš i , kuriuos pakeitimai nebuvo traukti. Pakeitimus labai lengva buvo rašyti Statuto tuos egzempliorius, kurie buvo didžiojo kunigaikš io raštin je, ta iau daug sunkiau tuos rankraš ius, kurie buvo paplit krašte, pas paviet teism ur dus, pas didikus ir kitur. Teisingai prof. Lappo pastebi, kad tokiu b du prie paprast atskir rankraš i skirtingum , kaip nurašymo klaidos, vair s teksto išskaitymai ir iškraipymai perrašin jant, rašant pataisymus dabar prisid jo nauj skirtingum , nes vienus Statuto rankraš ius buvo traukti 1566 m. Lietuvos Brastos seimo pakeistieji straipsniai, kitus ne traukti. Taip pat atsirado ir toki Statuto rankraš i , kuriuose pataisymai nepilnai buvo - traukti arba su klaidomis rašyti. D l t vis priežas i atskir rank-

raš i net straipsni skai ius tapo nevienodas. Jau ir d l šit prie-
žas i buvo reikalingi tolimesni II Lietuvos Statuto pataisymai ir
kodifikavimas, nekalbant jau apie naujus paties gyvenimo keliamus
atvejus. Reikalas galutinai pataisyti Statut bajorams atrod skubus.
Jie, prieš sudarydami Lietuvos unij su Lenkija, nor jo tur ti pilnai
sutvarkytus savo valstyb s statymus ir valstyb s santvarkos pa-
grindus, kad geriau gal t prieš lenkus paremti savo federatyvinius
unijos projektus.

Tod l tolimesni statuto pataisym buvo imtasi jau sekan iame
seime, vykusiam 1566-1567 m. Gardine. Šitas Gardino seimas,
nors tur jo ir kit svarbi ir skubi reikal , vis d lto pri m kai
kuriuos nutarimus, papildan ius ir pataisan ius II Statut . Šitie
papildymai liet III skyriaus 5-t straipsn , kuriame buvo nusta-
toma paviet seimeli tvarka. Tikslu pagriežtinti seimeli ir seim
tvark , 1566-1567 m. Gardino seime buvo nutartos pinigini s pabaus-
dos bajorams ir Pon Tarybos nariams bei ur dams už neatvykim ir
nedalyvavim seimelyje. Taip pat buvo nutarta, jog seimeli nuta-
rimai yra privalomi viso pavieto bajorams, taip pat ir seimelyje
nedalyvavusiems. O kad seimeliai perdaug nevargint bajor , jie
tur jo trukti ne ilgiau, kaip 3 dienas. Taip pat buvo aiškiai nusta-
tyta tvarka išsiuntin ti seim šaukiamuosius universalus ir kariuo-
menei samdyti patentus. Pagaliau buvo nustatyta seimavimo tvarka
ir pabaudos už pav lavim seim . Tas pats seimas pri m dar kelis
kitus nutarimus, surištus su karo tarnybos atlikimu ir visuotinu
šaukimu, kuriuos taip pat tur jo b ti atsižvelgta, toliau pataisant
1566 m. Statut .

Kiek skub reikal bajorai laik toliau taisyti Lietuvos Statut ,
matosi nors ir iš to, jog šis reikalas v l kilo sekan iame seime, vy-
kusiame 1568 m. geguž s m n. Gardine. Šitame 1568 m. Gardino
seime buvo imtasi Lietuvos Statut taisyti labai pla iu mastu. Per
dvejus Lietuvos Statuto veikimo metus susp jo iškilti aikšt n ne tik
atskiri tr kumai ir vair s praleidimai atskiruose straipsniuose. Jau
paties statuto gyvendinimo metu buvo j ži rima, kaip *nebaigt
taisyti iki galo*. Be to, prof. Lappo žodžiais tariant, statuto suda-
rytoj griežtai ple iamoji juridin mintis pakankamai nesiskait su
istorijos b gyje susidariusiais valstyb s savitumais ir su jos gyven-
tojų grupi atskiromis teis mis. Tai iššauk atitinkamus pareiškimus
ir net protestus. Dar 1566 m. Žemai iai buvo pasiunt savo atstovus
pas Žygimant August su prašymu užlaikyti j senas teises ir pa-
keisti kai kuriuos bendruosius Statuto straipsnius Žemai i pagei-
daujama prasme. Taip pat totoriai ir žydai nuolat praš pakeisti
tuos Statuto straipsnius, kurie buvo priešingi senosioms j teis ms.

Totoriai buvo nepatenkinti suvaržiusiais j teises XII skyriaus 5-ju ir IX skyriaus 3-ju straipsniais, o žydai — IX skyriaus 3-ju ir XII skyriaus 4-ju ir 5-ju straipsniais.

XII skyriaus 5-ju straipsniu buvo nustatyta, kad joks žydas, totorius ar kitas nekrikš ionis negali b ti skiriamas joku ur du, taip pat jie negali tur ti krikš ioni nelaisv je ir draudžiama jiems priimin ti pas save už pinigus parsiduodan ius ar už pinigus save užstatan ius nelaisvuosius valstie ius tarnus. Savo valstie i jie negali versti priimin ti nekrikš ioni tikybos, gr sant mirties bausme sudeginant. Jie taip pat neturi teis s savo vaikams imti krikš ioni žindyvi . Jei totoriui ar žydui valdovo b t dovanotas dvaras, tai jo valstie iai gali pasišalinti, o palikusiems neturi b ti uždedomos jokios naujos prievol s. Be to, IX skyriaus 3 straipsnis dar nustat , jog žydai nei totoriai negali b ti liudininkais teisme.

Šitokiais nuostatais ypa iai jaut si nuskriausti Lietuvos totoriai, iš savo dvar j karo tarnyb ir anks iau naudoj si tokiomis pa iomis teis mis, kaip ir bajorai. Šitie totoriai ypa iai pasižym jo savo ištiki- mybe didžiajai Lietuvos kunigaikštijai ir nepaprastu savo narsumu karuose. Jie kaip tik ir jaut si žeisti ir nuskriausti, o j pastangos tuo metu kare su Maskva ypa iai buvo reikalingos valstybei. 1568 m. Gardino seime jie ir kreip si Žygimant August , prašydami atšaukti Statuto straipsnius, nesuderinamus su ankstybesn mis j teis mis. D l to 1568 m. Gardino seime didysis kunigaikštis ir išleido privilegij , patvirtinan i ankstybesnes totori teises, pažad damas, jog tos j teis s ir privilegijos, pataisant Lietuvos Statut ir j spaus- dinant bus Statut trauktos, o atitinkami Statuto straipsniai, priešingi j teis ms, tur s b ti pakeisti. Tai turi b ti padaryta d l to, jog totoriai, nesigail dami savo galv ir kraujo, valdovui ir valstybei stropiai ir ištikimai tarnauj .

Žyd teis s II Lietuvos Statute buvo dar labiau apr žtos. Juos liet ne tik jau min ti suvaržymai, taikomi ir totoriams, bet jiems buvo dar ypa nemalonus XII skyriaus 4-tas straipsnis, užvardintas: *Apie žyd apr d* , kuriuo žydai buvo pareigojami d v ti skirtingus nuo krikš ioni r bus ir jiems draudžiama puošti auksu ir sidabru. Tame straipsnyje buvo nustatyta : *Žydai patys ir j žmonos neturi nešioti brangi r b su auksiniais retežiais, su auksu ir sidabru, taip pat neturi nešioti sidabro ant dirž ir durkl ; bet j apr das turi b ti išsiskiriantis : kepur arba beretas geltonas, taip pat ir moter galvos gaubtas — geltonas audeklas arba j panašus, — kad b t ženklas ir tikras atskyrimas krikš ionio nuo žydo*. Matomai šio straipsnio žydai pilnai nevykd , nes kaip tik 1568 m. Gardino seimas ir kreip si Žygimant August , kad žyd teises siaurin straipsniai, taip pat

ir straipsnis d l žyd r b , b t pilnai vykdomi. Ta iau Žygimantas Augustas atsak , kad jis šio straipsnio d l žyd r b nelaiko b tinai reikalingu nei naudingu. Draudim žydams pas save laikyti krikš ionis tarnus Žygimantas Augustas patvirtino, bet ir ia kiek prapl t žyd teises, naudojantis krikš ioni patarnavimais. Jiems ir toliau buvo draudžiama savo vaikams imti krikš iones žindyves, taip pat ir savo namuose laikyti krikš ionis tarnus. Tik kelion je jiems leidžiama naudotis krikš ionimis vežikais ir tarnais, ta iau nei j , nei krikš ioni vaik neturi versti savo tikyb . Taip pat neleidžiama jiems užimti tarnyb valstyb je, o už savo nusikaltimus jie turi b ti teisiami t pilies teism , kuriuose miestuose jie gyvena. Šita prasme ir buvo 1568 m. Gardino seimo pataisyti straipsniai, lie i žyd ir totori teises.

Tame pa iame 1568 m. Gardino seime dar buvo kiek pataisyti IV skyriaus 20-tas straipsnis: *K turi teisti vaivados, seni nai, laikytojai ir apie j šaukimus teism* ir 70-tas straipsnis : *Apie prievarta išvaym iš ramaus valdymo*. Nagrin damas atskirus 1568 m. Gardino seimo nutarimus ir jais remdamasis, prof. Lappo mano, jog tame seime buvo pakeisti bei papildyti ne tik min ti, bet dar ir daugelis kit II Lietuvos Statuto straipsni .

Toku b du II Lietuvos Statuto pataisymas, numatytas jau jo paties gyvendinimo ir paskelbimo akte, kas kartas vis labiau ir labiau pl t si. Ta iau visi tie pataisymai daugiau buvo atsitiktinio pob džio ir netur jo vienos aiškios sistemos. Buvo papildomi, keiami, taisomi, aiškinami tik paskiri Statuto straipsniai. Tai buvo daroma nesuderinant pakeistuosius straipsnius su likusiais nepakeistaisiais. Tokiu b du atsirado ir vairi priešingum . D l viso to kildavo vairi sunkum , Statut praktiškai naudojant teismuose arba kitos valstyb s institucijose. Taip pat vis didesni tekst skirtin gumai sibraudavo atskirus Statuto rankraš ius. Visiems buvo aiškus reikalas pravesti sisteming Statuto pakeitim , bet to padaryti seimas negal jo, kaip per daug skaitlinga ir komplikuo ta institucija. Tam, t. y. sistemingam juridiniam kodifikacijos darbui, netiko nei patys seimo nariai, ne tik d l savo daugumo, bet ir d l savo išsilavinimo bei pasiruošimo. Be to, patys seimai tuo metu buvo užimti daug skubesniais ir svarbesniais Lietuvos valstyb s gyvenimo reikalais, b tent karu su Maskva d l Livonijos ir derybomis su lenkais d l unijos. Tod l visiškai nat ralu ir suprantama, kad kilo mintis pavesti specialiai Statuto pataisymo komisijai paruošti statuto pakeitimo projekt , kur po to seimas tur t apsvarstyti ir priimti. Šitokia Statuto komisijos praktika jau buvo išbandyta netolimoje praeityje. Tokia komisija juk buvo sudaryta ir antrajam

Lietuvos Statutui paruošti. Tokia komisija gal jo b ti sudaryta ir jo pakeitim projektui paruošti. Kai Statuto pataisymas kas kartas dar si platesnis, o b damas pripuolamas ir nesistemingas jis gal jo užtrukti ilgus metus, reik jo imtis priemoni t statuto pataisym susisteminti ir pagreitinti. Skub ti vert dar ir ta aplinkyb , kad tame pa iame 1568 m. Gardino seime jau buvo numatytas sekaniais metais galutinis suvažiavimas su lenkais unijai sudaryti. unijos ryšius, kaip pastebi prof. Lappo, Lietuva nor jo ir tar jo žengti kaip visai tobulai susiorganizavusi valstyb su pilnai sutvarkytais savo statymais. Statutas tur jo b ti skubiai pataisytas. D l to 1568 m. Gardino seimas, užsi m s, ir kitais svarbiais valstyb s klausimais, ir kreip si did j kunigaikšt su prašymu, kad tam reikalui skubiai b t sudaryta Statuto pataisymo komisija, susidedanti iš Pon Tarybos nari ir iš seimo atstov bajor . Buvo prašoma sudaryti toki komisij , kad dar tame pa iame seime Statutas b t pataisytas. Seimui prašant ir didžiajam kunigaikš iui sutinkant, ir buvo sudaryta Statuto pataisymo komisija. Žygimantas Augustas, pasitar s su Pon Taryba, paskyr j 4 tarybos narius : Vilniaus vyskup Valerijon Protasevi i , Lietuvos Brastos vaivad Jurg Tiškevi i , Žemai i kaštelion Melehior Šemet ir Brastos kaštelion Jon Gašk . Kaip bajor atstovai, iš to paties seimo nari buvo išrinkti keli asmenys, kurie buvo prijungti prie šios komisijos. Ta iau buvo aišku, jog tos Komisijos darbas vis d lto nebus baigtas ligi šio seimo pabaigos, tod l buvo numatyta, jog ši Gardino seimo sudarytoji komisija pos džiaus Vilniuje ir Statute pakeis visus tuos straipsnius, kurie bus reikalingi pakeitimo. Bajorai pasiliko sau teis jau gatavus, seimo priimtus, straipsni pakeitimus pateikti komisijai. Prad ti savo darb komisija turi laike keturi savai i , pabaigus š seim . Pakeistuosius II Lietuvos Statuto straipsnius komisija tur s nešti t didžiosios Lietuvos kunigaikštijos suvažiavim , kuris tur s vykti Lietuvos-Lenkijos pasienyje, prieš bendr j su lenkais seim , skirt unijos klausimui spr sti. To suvažiavimo metu ir tur si b ti patvirtinti ir Statut rašyti jo pakeitimai.

Kas daugiau be min t j 4 Pon Tarybos nari jo Statuto pataisymo komisij , neliko joki žini apie j vardus ir pavardes. Prof. Lappo, sekdamas dar Ig. Danilaviaus pareikšta mintimi, pripaž sta, jog Gardino seime sudarytos Statuto pataisymo komisijos nariai gal jo b ti tie patys asmenys, kurie buvo išrinkti ir 1569 m. Liublino seime Statuto pataisymo komisij toliau tam darbui t sti. Šiaip ar taip, 1568 m. Gardino seimo sudarytosios Statuto pataisymo komisijos nari pavard s dar n ra visai tikinamai ir galutinai išaiškintos. D l to nieko negalima pasakyti ir apie t neži-

nom nari išsilavinim bei teisin pasiruošim . Yis d lto tenka prileisti, kad jie buvo teis je nusiman asmenys, nes kitaip neb t buv s jiems patik tas sunkus, juridinio pasiruošimo ir sugeb jim bei praktikos reikalauj s, Statuto pataisymo darbas. Apie pat Gardino seimo sudarytosios komisijos veikim taip pat mažai t ra žinoma. Ta komisija ne tik neatliko jai pavesto darbo jau vien d l to, kad tai ji tur jo padaryti taip trumpu, vos 5 m nesi laiku, o tas laikas buvo labai nepalankus darbui d l karo su Maskva ir d l pasiruošim unijai su Lenkija. Galima sutikti su prof. Lappo nuomone, jog šita Gardino seimo sudarytoji komisija iš viso vargu tegal jo kiek pagrindiniau prieiti prie jai pavesto darbo, ir ištikr j II Lietuvos Statuto pataisymo darbas visu savo sunkumu užgul 1569 m. Liublino seime sudaryt j Statuto pataisymo komisij . Bendrajame su lenkais 1569 m. Liublino seime, kuriame buvo sudaryta unija su Lenkija, buvo sudaryta ir nauja Statuto pataisymo komisija, kurios sud tis istorijai jau yra gerai žinoma. Tod l pirmiausia ir susipažinsime su 1569 m. Liublino seime sudarytosios komisijos sud timi. Liublino seime paskirtoji, kaip ir Gardino seime sudarytoji komisija, buvo sud ta iš Pon Tarybos nari ir iš bajor seimo atstov . Kaip Pon Tarybos nariai t komisij jo tik 2 asmenys : Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevi ius ir Žemai i kaštelionas Melchioras Šemetas. Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevi iaus asmuo Lietuvos istorijai gerai yra paž stamas, ia užtenka priminti jo didel reikšm to meto kult riniame Lietuvos gyvenime, taip pat jo, kaip pirmojo Pon Tarybos nario, svarb valstybiniame gyvenime. Statuto pataisymo komisij jis tiko ne vien tik savo aukštu išsilavinimu ir dideliu valstybiniu patyrimu, bet ir kaip geras kanonin s teis s žinovas. Jis kartu tur jo b ti ir energingas katalik teisi gyn jas beplintan ios reformacijos metu. D l viso to jis ir pateko Statuto pataisymo komisij .

Žemai i kaštelionas Melchioras Šemetas, nors ir nebuvo tiek gerai pasiruoš s Statuto pataisymo darbui, bet kaip laisvesnis Pon Tarybos narys ir didikas, tur s valstybinio gyvenimo patyrimo, buv s jau 1568 m. Gardino seimo Statuto pataisymo komisijos narys, gal jo naudingai prisid ti prie Statuto pakeitimo projekto ruošimo.

Kaip bajor luomo ir seimo nariai, atskir Lietuvos vaivadij atstovai, 1569 m. Liublino seime sudaryt Statuto pataisymo komisija jo: nuo Vilniaus vaivadijos Lietuvos stalininkas Mikalojus Dorohostaiskis (stambus žemvaldis, kalvinistas, šviesus žmogus, vertin s moksl , — jo s n s mok si vairiuose Vokietijos universitetuose) ; nuo Trak vaivadijos — didžiojo kunigaikšč io maršalka kunigaikštis Lukošius Svirskis (be žymesnio pasiruošimo kodifika-

ciniam darbui, bet tur s praktikos patyrimo) ; nuo Žemai i seni -
nijos — Jonas Steckavi ius (vidutinio turto bajoras, gerai paž st s
savo luomo bajor reikalus ir norus, ypa iai Žemai i reikalavimus,
tur s nemažos administracin s ir teism in s praktikos) ; nuo Naugar-
duko vaivadijos — didžiojo kunigaikš io maršalka Benediktas Ju-
ragas (vienas stambi j bajor , tur s nemažos teism in s praktikos) ;
nuo Polocko vaivadijos — kunigaikštis Povilas Sokolinskis (pra-
voslavas, gerai paž st s savo vaivadijos bajor reikalus ir tur s
teism in s praktikos) ; nuo Vitebsko vaivadijos — Jonas Skolka
(gerai paž st s vietos bajor reikalus) ; nuo Lietuvos Brastos vai-
vadijos — Lietuvos Brastos žem s teismo tei jas Kird jus Kri evskis
(kaip kar ža ir žem s teismo tei jas tur s reikalingos praktikos ir
gerai paž st s statymus) ; nuo Mstislavo vaivadijos — Bagdonas
Selickis (pravoslavas, eilinis bajoras, savo «broli » reikal žinovas,
v liavininkas) ; ir nuo Minsko vaivadijos — Martynas Volodkavi ius
(mums žinomas jau ir iš II Lietuvos Statuto ruoš j ir d l to tur s
tame reikale jau didelio patyrimo). Prie komisijos darbo buvo pri-
trauktas ir žymusis to meto teisininkas, geras tei s žinovas, huma-
nistas Augustinas Rotundas, tiek daug pasidarbav s ir II Lietuvos
Statuto paruošime. Jis, kartu su Vilniaus vyskupu Valerijonu Pro-
tasevi ium, ir sudar centrin komisijos paj g . Formaliai jis buvo
priskirtas prie Pon Tarybos nari , jusi Statuto pataisymo
komisij , kaip didžiojo kunigaikš io sekretorius. Sekretoriavimo dar-
bams prie tos komisijos to paties Liublino seimo konstitucija dar buvo
priskirti du raštininkai: Vilniaus žem s teismo raštininkas Andrius
Mackevi ius ir Ašmenos žem s teismo raštininkas Petras Stanislo-
vavi ius. Jie gal jo b ti naudingi komisijai ne tik perrašin jimo
darbu, bet ir savo patyrimu, gytu žem s teisme.

Lyginant Liublino seimo sudaryt j komisij , su komisija ruo-
šusia II Lietuvos Statut , krenta akis skirtingas t komisij su-
darymo principas. komisij , sudaryt II Lietuvos Statutui paruošti,
1551 m. Žyгимantas Augustas buvo paskyr s « žmones gerus, pasi-
tik jimo vertus, stropius ir gerai žinan ius vieš j tei taip pat ir
senus tos valstyb s papro ius». Taigi sudarant pirm j komisij
buvo laikomasi principo tinkamo komisijos nari pasiruošimo. Ko-
misijos nariai buvo parenkami pagal savo tinkamum tei s kodi-
fikacijos darbui. Be to, tuomet buvo ži r ta, jog 5 komisijos nariai
b t katalikai ir 5 pravoslavai, paž st vietos papro ius. Visai kitas
principas buvo paimtas pagrindan, sudarant 1568 m. Gardino seimo
ir 1569 m. Liublino seimo komisijas Statutui pataisyti. Jos buvo
sudarytos luom ir vaivadij atstovavimo pagrindu, nebeatsižvel-
giant vien tik j tinkamum kodifikacijos darbui ir j religijos

princip . Šit komisij nariai tur jo b ti ir buvo atstovai dviej luom — senatori ir bajor . Be to, Statuto komisijoje tur jo b ti atstovaujama kiekviena Lietuvos vaivadija. Bajor atstovai buvo nebe valdovo paskirti, bet seimo išrinkti, neb tinai atsižvelgiant teoretin ir praktin pasiruošim tam darbui, o juos ži rint tik kaip tos vaivadijos bajor atsov , žinant savo « broli » norus ir siekimus. Be to, 1569 m. Liublino seime sudarytoji komisija buvo kiek mažesn , nes to seimo metu nuo Lietuvos buvo atskirtos ir prie Lenkijos prijungtos Palenk s, Volinijos, Braclavo ir Kijevo vaivadijos. Tokiu b du 1569 m. Statuto komisij jo viso 12 asmen , komisijos nari , ir du raštininkai.

Taip pat ir tikslas, pastatytas tai 1569 m. komisijai prieš akis, buvo kitas, negu 1551 m. paskirtos komisijos. 1551 m. komisija iš esm s ruoš visai nauj kodeks , iš I Lietuvos Statuto paimdama tik tai, k rado reikalingu ir vertingu traukti II Lietuvos Statut . Ji ne tik pakeit bendr Statuto plan , ved nauj suskirstym skyriais ir nauj medžiagos padalijim straipsniais. Ji II Lietuvos Statut paruoš visai pagal nauj princip , jo pagrindu d dama vienvald s *bajor tautos* princip , kurio rankas buvo atiduodamas ir statym leidimas, ir teismai, žymia dalimi ir vykdymas. Pagal II Statut pati Lietuvos valstyb buvo suprantama ir organizuojama kaip vienaluom bajor valstyb . Pagal t id j buvo kuriamos ir naujos valstyb s institucijos ir ple iamos bajor luomo teis s. Tod l 1551 m. Statuto komisijos darbas buvo k rybinis pilna žodžio prasme, nes ji paruoš visai nauj statym rinkin . Tuo tarpu gi 1569 m. Komisijos darbas buvo visai kitokio pob džio. Jai nebuvo statomi jokie teoretiniai tikslai. Jai buvo pavesta tik suderinti Statut su gyvenimu, vadovaujantis dviej met jo taikymo praktika ir paaišk jusiais iš to netikslumais. Ta komisija visai netur jo sukurti naujo statym kodekso, o tik iš gyvenimo praktikos papildyti tai, kas buvo praleista II Statuto straipsniuose, ir kas jau buvo nutarta pra jusiuose seimuose, pakeisti, kas pasirod nepritaikoma gyvenime ir pašalinti tuos straipsnius, kurie pasirod nereikalingi arba nesuderinami su naujai susiformavusia ir vienaluome bajoriška valstybe. Kitaip sakant, ir 1568 m. Gardino seimo ir 1569 m. Liublino seimo komisijai buvo pavestas tik II Statuto pataisymas pilna žodžio prasme, bet n naujo kodekso suk rimas, k buvo padariusi 1551 m. Komisija, lyginant II su I Lietuvos Statutu. II Statuto pataisymo komisija pagaliau tur jo paruošti pataisyt ir sutvarkyt tekst spausdinimui, nes jau praktika parod , kad naudojimas teismuose ir staigose rankraštinii Statuto egzempliori privesdavo prie dau-

gyb s nesklandum ir nevienodum , neleidusi visoje valstyb je vienodai vykdyti teisingum .

1569 m. Liublino seime patvirtintos komisijos darbas lygos irgi buvo kitokios, negu ankstybesni j komisij . Jai teko dirbti tik k sudarytosios Lietuvos-Lenkijos unijos aplinkoje. Jei sudarydama unij su Lenkija, Lietuva nebuvo galutinai užbaigusi savo statym kodifikacijos, tai šis darbas vis d lto jau buvo prad tas ir past m tas pirmyn. Pati Liublino unija nedaug tegal jo paveikti pagrindinius Lietuvos valstyb s santvarkos statymus, nes laike unijos sudarymo tie statymai jau pilnai buvo atbaigti ir suformuluoti II Lietuvos Statute ir jo papildymuose, kurie buvo padaryti 1566-1568 m. seimuose. Nors Liublino unijoje ir buvo reikalaujama, kad Lietuvoje ir Lenkijoje veikt vienoda teis , ta iau jau pats II Lietuvos Statutui pataisyti komisijos išrinkimas rod , jog ir toliau turi egzistuoti atskiri Lietuvos statymai, kuriais tur s vadovautis Liublino unijos palikti Lietuvoje atskiri nuo lenk teismai. Lietuvos valstyb ir po unijos tur jo pasilikti visiškai atskira, savarankiška ir nepriklausoma valstyb , sudariusi tik s jung su Lenkija, iš dalies federatyviniais, iš dalies unitariniais pagrindais. Lietuva nebuvo inkorporuota Lenkij , kaip to buvo nor j lenkai, bet pati unija labiau buvo sudaryta kompromiso pagrindu, nedaug te vedant unitarini princip . Iš tikr j gi gyvenime persvar gijo lietuviškasis faderatyvinis unijos projektas, o pats unijos aktas, kiek jis buvo Lietuvai nenaudingas ir nepriimtinas, daugelyje savo punkt lietuvi buvo nevykdomas. S jungoje su Lenkija Lietuva tur jo likti ir liko toliau pilnateis savarankiška valstyb greta su Lenkija ir visai nesusiliejo sn ja vien valstybin kn . Tos id jos, tie principai tur jo b ti pabr žti ir Statuto pataisymo komisijos darbuose bei tiksluose. Abi valstyb s tarp sav s sudar tik nuolatin s federatyvinio charakterio s jungos sutart . Abi valstyb s toje s jungoje tur jo b ti lygiateis s ir lygios savo reikšme, o savo vidaus gyvenime savarankiškos ir viena nuo kitos nepriklausomos. Tai tur jo užfiksuoti ir Statuto pataisymo komisija. Jau tas faktas, kad šit II Statuto pataisymo komisij ne jo n vienas lenkas, rodo jog lietuviai nuo pat Liublino unijos pradžios neleido lenkams kištis Lietuvos reikalus ir tolimesn savo statym kodifikacijos papildymo darb laik tik savo reikalu. D l to ta komisija, kaip v liau dar matysime, visai neatsižvelg nei lenk , nei Liublino unijos akto reikalavimus sulygininti Lietuvoje lenk ir lietuvi teises bei leisti lenkams ia sigyti dvar . Jau iš pat pradžios Liublino unijos aktas d l teisi ir statym sulyginimo nebuvo vykdomas, ir II Statutui pataisyti komisija dirbo visai neatsižvelgdama unijos reikalavimus sulygininti

lenk teises Lietuvoje su lietuvi ir j nesulygino. 1569 m. Liublino seimo išrinktoji komisija II Lietuvos Statuto pataisymo darb dirbo lenkams nepalankioje dvasioje, stengdamosi dar labiau sustiprinti Lietuvos valstyb s savarankiškumo, nepriklausomyb s ir savo vidaus santvarkos garantijas. Visi konstituciniai Lietuvos valstyb s statymai buvo išlaikyti ir palikti. O Statuto straipsniai, lie i seim , buvo taip suredaguoti, kad jie gal jo tikti ir gal jo b ti vykdomi tiek Lietuvai gyvenant unijoje su Lenkija, tiek nuo tos unijos atsisakius.

Jau iš pat pradžios lietuvi ir lenk skirtingai buvo ši rima Statuto pataisymo tikslus. Lenkams spaudžiant ir reikalaujant, 1569 m. Liublino seimas Statuto pataisymo komisijai dav direktyv , pasi mus Lenkijos statymus, ku o ar iau su jais suderinti Lietuvos Statuto straipsnius, kad visose Žygimanto Augusto valdomose valstyb se, kaip vienoje respublikoje teisingumas b t gyvendinamas pagal vienodus statymus. Kitaip sakant, pagal lenkiškuosius siekimus ir Liublino seimo nurodymus, Lietuvos Statute tur jo b ti pakeista visa tai, kas jame buvo skirtinga nuo Lenkijos statym . Lenkai tik josi, tokiu b du sulygin Lietuvos statymus, pagreitinti visišk Lietuvos-Lenkijos susiliejim vien vienet . Tas pats Liublino seimas buvo numat s, jog komisijos pataisytasis Lietuvos Statutas tur s b ti pateiktas jau artimiausiam bendrajam seimui apsvartyti. Taip pat buvo pasir pinta ir atlyginimu Statuto pataisymo komisijos nariams.

Taigi lenk paži ra Statuto pataisymo komisijos darb reikalavo Lietuvos teis suvienodinti su Lenkijos teise. D l to ir toks trumpas laikas buvo numatytas komisijai, nes reik jo tik perži r ti kiekvien straipsn ir suderinti j su Lenkijos statymais.

Lietuvi gi paži ra buvo visai skirtinga. J tikslas buvo išlaikyti visus savo valstyb s savitumus, atskir savo teis ir užkirsti keli lenkams brautis Lietuv , nors tai ir buvo leid s Liublino unijos aktas. Lietuviams ne tiek r p jo suderinti Lietuvos statymus su Lenkijos teise, kiek toliau t sti II Statuto pataisymo darb ta linkme, kuria jis buvo varomas dar prieš Liublino unijos sudarym , t. y. taisyti, papildyti ir keisti statymus, išeinant tik iš Lietuvos valstyb s interes . Lietuva ir toliau buvo numa usi tur ti atskir savo statymdavyst , ir toks precedentas atei iai jau buvo pa iame Liublino seime tokios Statuto pataisymo komisijos sudarymas, kuri ne jo n vienas lenkas ir kuri tur jo t sti jau anks iau prad t j darb . Ir d l to t komisij reikia ži r ti tik kaip vienos Lietuvos komisij , bet ne jungtin s Lenkijos-Lietuvos respublikos komisij . Tos komisijos darbas ir Statuto pataisymas pirmoje eil je tur jo tarnauti tik pa ios Lietuvos valstyb s interesams ir išplaukti iš j ,

bet ne iš bendrąjį Lietuvos-Lenkijos respublikos interesų. Komisija turėjo taisyti jau prieš unijų pradėjimą II Statuto pataisymo darbus visai savarankiškai, nesiskaitydama su Lenkijos interesais ir vadovaudamasi ne tiek 1569 m. Liublino seimo direktyvomis, kiek 1568 m. Gardino seimo nurodymais ir ankstybesniais Lietuvos seimo priimtais Statuto papildymais. Statutas turėjo būti taisomas taip pat remiantis administraciniu patyrimu ir teismų praktikoje kilusiais reikalavimais. Komisijos tikslas, žinoma, buvo pataisyti lietuvų akimis, buvo taip pat išlaikyti nepalietas ir sveikas visas Lietuvos kunigaikštijos ir jos gyventojų teises ir laisves, o jei jos kur nors buvo palietos, tai tas skriaudas atitaisyti. Be to, pagal lietuvų pažiūrą Statuto pataisymus kompetetingas buvo patvirtinti ne bendrasis Lietuvos-Lenkijos seimas, bet didysis Lietuvos kunigaikštis. Statuto pataisymo darbus, be abejojimo, daug turėjo ir tuometinė Lietuvos visuomenė pažiūra Liublino unijų. Lietuviai žinėjo su dideliu nepasitenkinimu, ypač dėl dalies Lietuvos teritorijos priskyrimo prie Lenkijos, kas buvo nesuderinama su Lietuvos teritorijos neliečiamumo reikalavimais, aiškiai pareikštais Lietuvos Statute, kuri lietuviai ir toliau nemanė susiaurinti. Pateiktas unijų lietuviai suprato kaip dviejų lygiateisių valstybių federacijai tikslu savitarpinį pagalbą prieš išorinius priešus. Nors pati unija buvo kompromisas tarp lenkiškojo unitarinio ir lietuviškojo federatyvinio projekto, vis dėlto lietuviai ir toliau nenorėjo sutikti su priimtuoju unijos akto tekstu ir siekė atitaisyti visas skriaudas, kurios unijos buvo Lietuvai padarytos. Visos tos nuotaikos, be abejojimo, turėjo atsilipti ir Statuto pataisymo darbus.

Liublino 1569 m. seime buvo numatyta Lietuvos Statuto pataisymo projektą pateikti jau sekančiam bendrajam seimui. Šis seimas vyko 1570 m. Varšuvoje. Tačiau Statuto pataisymo reikalavimai nieko nebuvo padaryta ir nieko nebuvo nutarta, nes visas seimo darbas buvo nukreiptas skirtingai tikybos išpažintojų susitarimui, žinomam Varšuvos konfederacijos vardu, garantavus religinę laisvę Lietuvoj-Lenkijoj ir taiką tarp skirtingų tikybų.

Sekantis bendrasis seimas susirinko 1572 m., bet ir jis nepaliko jokių nutarimų. Tokiu būdu abu šie seimai nieku nepriėmė prie Statuto pataisymo ir tuo darbu visai neužsiėmė. Iš to galima spręsti, jog Statuto pataisymo komisija, sudarytoji 1569 m. Liublino seime, dar nespėjo pastumti pirmyn savo darbo arba ir visai dar nebuvo pradėjusi rimtai dirbti. Šis tas iš Statuto pataisymo buvo paruošta tik 1574 m. Henriko Valois karaciniam seimui. Tai buvo nedidelis papildymas ir pataisymas II Lietuvos Statuto IV skyriaus 67-to straipsnio: *Apie teismo bylų vykdymą*. IV-sis skyrius, užvardytas: *Apie*

teis jus ir teismus, buvo skiriamas teism santvarkai ir teismo procesui. Ta aplinkyb , kaip pastebi prof. Lappo, jog darbas buvo prad tas kaip tik nuo teismo proceso, yra begalo b dinga. Jau ji parod , kad statuto pataisymo darbas vyksta lietuvišk ja kryptimi, visai neatsižvelgiant 1569 m. Liublino seimo duotas lenkiškas direktyvas, pagal karias tur jo b ti suderinti Lietuvos-Lenkijos statymai ir per tai einama abiej valstybi susiliejim , unijos realizavim lenkišk ja kryptimi. Lenkams ypa iai netiko tre iasis II Lietuvos Statuto skyrius: *Apie bajorišk sias laisves ir didžiosios Lietuvos kunigaikštyst s didinim* . Kaip tik tame skyriuje buvo daug paragraf nukreipt prieš lenkus arba jiems nemaloni ir priešing unijos aktui. Ta aplinkyb , jog lietuviai kaip tik prad jo Statuto pataisymo darb ne nuo lietuvi ir lenk teisi sulyginimo, bet grynai nuo teism teis s ir teismo proceso, aiškiai parodo, kad Statuto pataisymo komisija visai nebuvo susižav jusi Lietuvos-Lenkijos unijos mintimi ir Lietuvos suliejimu su Lenkija, kurio taip nor jo lenkai. Matyti, pa i opi j Statuto straipsni perži r jimas buvo atidedamas palankesn ms politin ms aplinkyb ms ir geresniam laikui, o tuo tarpu Statutas buvo taisomas ta pa ia lietuviška kryptimi, kaip jis buvo prad tas dar prieš unij ir ypa iai 1568 m. Gardino seime.

1574 m. seimui paruoštas min tas Lietuvos Statuto teismo proceso pakeitimas buvo tame pa iame seime patvirtintas paties Henriko Yalois. Iš to seimo matyti, kad t patais svarstyme lenkai visai nedalyvavo, pataisos buvo apsvarstytos tik lietuviškosios seimo dalies ir paties didžiojo kunigaikš io patvirtintos.

Tokiu b du II Statuto pataisymo darbas buvo vedamas lietuvi užsibr žt ja kryptimi. Nuo antrojo tarpuvaldžio, tame darbe m dalyvauti ir Lietuvos paviet seimeliai. Nuo tada Statuto pataisymu susir pino pati Lietuvos bajorija, per savo paviet seimelius prad - jusi vykdyti Statuto pataisymo darb ir t sdama j visai nepalankia lenkams kryptimi, ir toliau jiems neleisdama Lietuvoje sigyti dvar ir ur d . Apie Liublino unijos akto rašym Statut nebuvo n kalbos, ta iau priešingai, buvo rašytos visos ankstybesn s privilegijos, garantuojan ios valstyb s nelie iamum , savarankiškum ir draudim lenkams brautis Lietuv . Tuo buvo pabr žiamas Lietuvos nesuliejamumas vien valstyb su Lenkija.

Su atskirais, nuo lenk skirtingais savo reikalavimais lietuviai pasireišk ir Stepono Batoro rinkimo metu. Už jo pripažinim didžiuoju Lietuvos kunigaikš iu, Steponas Batoras oficialiai tur jo patvirtinti visas lietuvi teises ir Lietuvos valstyb s savarankiškum . Ta pa ia kryptimi buvo t siamas II Statuto pataisymo darbas ir Stepono Batoro laikais.

Prof. Lappo nurodo, kad Statuto pataisymo komisija, sudaryta 1569 m. Liublino seime, Stepono Batoro laikais jau nebeegzistavo, o Statut tais jau pati Lietuvos bajorija per savo paviet seimelius ir atskiruosius Lietuvos seimus — generalinius lietuvi suvažiavimus, o t darb suderinimas ir galutinis suredagavimas pamažu per jo Lietuvos valstyb s kanceliarij . Taip pat ir Statuto pataisymo klausimais jau Steponas Batoras kreipdavosi nebe min t komisij , bet bajor seimelius ir atskiruosius Lietuvos seimus, skatindamas t sti užtrukus pataisymo darb .

1578 m. Varšuvos seime buvo priimta visa eil Statuto pakeitim per seimelius paruošt . Tame seime buvo pakeisti IV ir XII skyriaus 9 straipsniai, liet daugiausiai teism santvark ir proces (IV: *Apie teis jus ir teismus* ; XII: *Apie atlyginim už galvas ir žaizdas prast žmoni ir apie tokius žmones ir tarnus, kurie nuo savo pon pasitraukia, taip pat ir apie priskirtuosius tarnus*). Tokiu b du ir ia buvo palikti nuošalyje opiausi III skyriaus straipsniai, kuri pakeitimo taip labai nor jo lenkai. D l to jau buvo prad j lenkai baimintis, tod l tame paiaime 1578 m. Varšuvos seime buvo nutarta paskubinti, kad pagal 1569 m. Liublino seimo nutarimus Statutas toliau bus taisomas ir tam reikalui numatomi sušaukti Lietuvos vaivadij seimeliai ir lietuvi seimas Naugarduke, iš kurio Statuto pataisymo projektas tur si s b ti neštas patvirtinti artimiausi bendr j lietuvi -lenk seim . Ta iau šitoks nutarimas, matyt, iššauk pasipriešinim lietuvi visuomen je ir, kaip atrodo, seimo pavestuoju reikalu nieko nebuvo padaryta. Ir taip 1579-1580 m. Varšuvos seime lietuviai pateik lenkams ne r pirmuosius Lietuvos Statuto pakeitimus, bet Vyriausio Lietuvos Tribunolo k rimo ir jo veikimo projekt , kartu su atitinkam Lietuvos Statuto straipsni pakeitimais. Ta iau tame seime nebuvo priimta joki konstitucij . 1580 m. Vilniaus seime lietuviai v l praš Stepon Bator patvirtinti Vyriausi Lietuvos Tribunol . Lietuvos Tribunolo statymas, kartu su atitinkam Lietuvos Statuto straipsni pakeitimais ir buvo patvirtintas 1581 m. seime. Bet ir ia nebuvo ži rima Lietuvos-Lenkijos teisi suvienodinimo, nes Lietuvos Vyriausio Tribunolo statymai skyr si nuo Lenkijos Tribunolo statymo, priimto dar 1578 m. seime. Tame Tribunolo statyme buvo numatyta ir tolimesn Lietuvos Statuto pakeitimo tvarka. Statuto pakeitimo projektus daryti buvo pavedama Lietuvos seimeliams ir atskiriesiems seimams (Liublino unija tokius seimus buvo panaikinusi!), o tvirtinti juos tur jo didysis Lietuvos kunigaikštis bendrajame su lenkais seime. Taigi ir iš šitos Statuto pataisymo tvarkos matyti, jog Statuto pataisymo komisija Stepono Batoro laikais jau nebeveik , o Statuto pataisymo darbas toliau buvo t siasmas Lietuvos paviet seimeli

deputat ir atskir j lietuvi seim , bendradarbiaujant su valstyb s kanceliarija. Tokia tvarka buvo priimti ir Statuto kaikuri straipsni pakeitimai 1582 m. atskirame lietuvi seime, vykusiame Valkaviske.

Jog 1569 m. sudarytoji Statuto pataisymo komisija nebeegzistavo, parodo ir ta aplinkyb , kad mirusi j jos nari viet nauji jau visai nebuvo skiriami. Taip 1570 m. mir Zemai i kaštelionas Melchioras Šemetas, 1580 m. mir Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevi ius, 1582 m. mir Augustinas Rotundas, kuris savo teoretin mis žiniomis ir praktikos patyrimu sudar svarbiausi j g komisijoje. Taip pat buvo mir jau keli ir bajor luomo atstovai komisijom nariai. Vietoj mirusi j ta iau nebuvo paskirtas n vienas naujas narys.

J ir nebereik jo, nes toliau Statuto taisymo darbas buvo vykdomas pa i bajor per savo seimelius, kuriuose jie tam reikalui išrinkdavo deputatus, kurie visai nesijaut pareigoti laikytis lenkišk j 1569 m. Liublino seimo direktyv . Per tuos deputatus buvo atstovaujama vis Lietuvos paviet bajorija, su kuria deputat ir buvo palaikomas ryšys per seimelius. Tiesioginiai valstyb s tarybos atstovai, kaipo tokie, jau nebe jo tuos deputatus, nors kurio nors seimelio gal jo b ti deputatu išrinktas ir koks senatorius. Kadangi tuo metu Lietuvoje buvo 22 pavietai, tai Statutui taisyti ir buvo išrenkama 22 deputatai. Ta iau kyla klausimas, kas ištikr j paruošdavo Statuto straipsni pakeitim projektus si lomus atskiruose lietuvi suvažiavimuose ? Prof. Lappo, š klausim tyrin j s, atsako šitaip : Sunku es prileisti, kad tuos Statuto straipsni pakeitim projektus b t ruošusi kas kartas bemaž janti komisija Statutui pataisyti, sudarytoji dar 1569 m. Liublino seime. Taip pat es negalima prileisti, kad tuos pakeitim projektus b t ruošusi pati Lietuvos valstyb s kanceliarija. Valstyb s kanceliarija gal jo tik galutinai suredaguoti ir tinkamai teisiškai suformuluoti tuos pakeitimus, ta iau jos kompetencijoje nebuvo ruošti naujus statymus arba seniesiems duoti nauj turin . Atmet s šias abi institucijas, prof. Lappo gana tikinamai mano, kad Statuto straipsni pakeitimo projektus Stepono Batoro laikais ruoš min ti seimeli išrinktieji deputatai. Jie savo paruoštus straipsnius nešdav atskiruosius Lietuvos seimus, kurie, juos apsvarst , pateikdavo patvirtinti karaliui bendruose su lenkais seimuose. Pirmoje eil je tie deputatai ir r pinosi, taisydami Statut , pašalinti tuos tr kumus, kurie buvo kil teism ir administracijos veiklos praktikoje, taip pat, kuriuos k l pats Lietuvos gyvenimas. Tod l pirmoje eil je ir buvo taisomi ir papildomi teismo processo, civilin s bei baudžiamo-

sios teis s, šeimos teis s, p dinst s, turto valdymo, nusikaltim ir bausmi už juos ir kiti straipsniai. Mažiausiai d mesio buvo skiriama konstituciniams straipsniams, nes ia buvo laikomasi, priešingai lenkams, aiškaus principo, jog visos senosios Lietuvos teis s ir laisv s ir toliau turi galioti ir mažai tesiskaitoma su Lublino unijos norimais nešti naujoviškumais, nebent tik tiek, kiek tie naujoviškumai yra reikalingi ir naudingi pa iai Lietuvai. Daug daugiau d mesio buvo kreipiama baudžiamosios ir civilin s teis s ir teismo proceso straipsnius d l to, jog su tais dalykais bajorija nuolat d r si kasdieniniame gyvenime. Paviet seimeli išrinkti deputatai statutui taisyti atstovavo savo pavieto bajorijos reikalus ir interesus. Be t deputat , taip pat ir patys paviet seimeliai kišosi Statuto taisyms , tiesiog si lydami vien ar kit straipsn papildyti vienaip ar kitaip. Tokiu b du II Statuto tolimesnis pataisymas Stepono Batoro laikais jau buvo pa i bajor rankose, kurie ia dalyvavo ne tik per seimeli išrinktus deputatus, bet ir tiesiog seimeliuose, keldami vairius Statuto tr kumus ir juos si lydami šalinti. Seimeliuose dalyvaudavo taip pat ir tos vaivadijos senatoriai, tod l ia reišk si ir senatori taka Statuto taisyms . Senatori taka reišk si ir atskiruose lietuvi seimuose, svarstant Statuto pakeitimo projektus. Ta iau senatori nuomon ia buvo reiškia ne kaip atskiros valstyb s institucijos — senato, bet tik individualin kiekvieno senatoriaus. Kadangi svarbiausiuose valstyb s reikaluose ir j sprendime paprastai dalyvaudavo du luomai — senatori ir bajor , tai 1582 m. Valkavisko lietuvi seime buvo iškeltas reikalavimas, kad ir senatas iš senatori luomo išrinkt deputatus, kurie dirbt su seimeli deputatais, ruošdami Statuto pakeitimo projekt . Tais metais jau buvo baigti karai su Maskva ir jau d l to aktyviau buvo galima imtis Statuto galutinio pataisymo. Per eil met jau buvo atsirad vairi jo papildym , o kadangi tekstas buvo nespausdintas, tai vis daugiau kilo sunkum susigaudyti statymuose. 1582 m. atskirasis lietuvi seimas, vyk s Valkaviske, daugiau d mesio ir atkreip Lietuvos Statutui. Skub ti galutinai pataisyti II Statut ir tuo b du paruošti III Statut lietuviams teko dar ir tod l, jog Steponas Batoras buvo jiems palankus, pripažino Lietuvos, kaip atskiros valstyb s teises, patvirtino Lietuvos Vyriausi Tribunal , dom josi Lietuvos švietimu, steig Vilniaus universitet , j zuit kolegij , paversdamas akademija. Steponui Batorui palankiai nusi-sta ius Lietuvos valstyb s atžvilgiu, buvo galima tik tis pravesti ir tuos konstitucinius Statuto straipsnius, kurie buvo priešingi unijos aktui, bet atitiko lietuvi interesams. D l viso to 1582 m. Volkovisko atskirasis lietuvi seimas ir praš karaliaus Stepono Batoro paskirti

laik išklaudyti III Lietuvos Statut kartu su Lietuvos senatoriais, kad po to artimiausiame seime j galima b t paskelbti.

Ta iau 1582 m. Varšuvos seime kaip tik d l to ir kilo gin ai su lenkais. Lenkai reikalavo bendrajame seime persvarstyti visus Statuto pataisymus, lietuviai gi laik si principo, jog jie vieni patys tees kompetentingi svarstyti Lietuvos statymus. D l šit gin tuo tarpu Statuto paskelbimo klausimas liko atviras.

Statuto klausimas v l iškylo 1584 m. atskirajame lietuvi seime, vykusiame Vilniuje. ia buvo v l svarstomi Statuto pakeitimai bei pataisymai, kuri dal v l nutarta gr žinti seimelius apsvarstyti, d l kuri nebuvo bendro sutarimo. Taip ir 1584 m. Vilniaus seime nebuvo užbaigtas Statuto pataisymo reikalas, nors šis suvažiavimas ir buvo sušauktas specialiai tuo tikslu. 1585 m. Varšuvos seime taip pat nieko nebuvo padaryta, nors ir ia tur jo b ti keliamas Statuto pataisym patvirtinimo reikalas. Šis seimas buvo paskutinis bandrasis lietuvi -lenk seimas prie Stepono Batoro, nes sekan iais, t. y. 1586 m. jis mir . Statuto taisymo darbas betgi tuo metu jau tur jo eiti prie galo arba net ir visai jau užbaigtas, nes po Stepono Batoro mirties prasid jusiame tarpuvaldyje lietuvi ir lenk tarpusavio derybose nuolat kalbama apie III Lietuvos Statut , kaip jau apie gatav , ir tik reikalaujama j pripažinti. Lietuvos bajorija, pati savo seimeliuose ir atskiruose lietuvi seimuose per savo deputatus paruošusi III-j Lietuvos Statut , kaip b tin naujo valdovo pripažinimo s lyg ir stat reikalavim patvirtinti Lietuvos Statut su visais tais straipsniais, kurie buvo taip nepalank s lenkams.

Greta pa ios bajorijos atstov , par savo deputatus seimeliuose ir atskiruose lietuvi seimuose, ruošusi III Lietuvos Statut , prie to darbo prisid jo ir valstyb s kanceliarija. Bajor deputat , seimeli ir atskir lietuvi seim darbo vaisius, kei iant bei papildant II Lietuvos Statut , reik jo dar suvesti vien viening statym kodeks , suredaguoti III Lietuvos Statut . Š suvienodinimo ir galutinio suredagavimo darb kaip tik ir atliko Lietuvos valstyb s kanceliarija, tam reikalui tur jusi ir didelio teisinio patyrimo ir tokiam darbui reikaling technišk aparat . Valstyb s kanceliarijoje ir buvo galutinai juridiškai suformuluojami tie Statuto pataisymai ir papildymai, kurie buvo priimami atskir lietuvi seim . Bajor paviet seimeli deputatai ir atskiri lietuvi seimai priimdavo tuos papildymus ir pakeitimus, nustatydami tik j turin , bet galutinai juos teisiškai suformuluodavo ir sukodifikuodavo tik valstyb s kanceliarija. Vis šit pateikt medžiag sistemingai sutvarkyti ir terpti tinkamon vieton II Lietuvos Statuto skyrius bei tarpusavyje suderinti j straipsnius tai buvo nelengvas darbas, reikalauj s ir

didelio juridinio pasiruošimo bei praktikos. Šis darbas kaip tik geriausiai ir gal jo atlikti Lietuvos valstybės kanceliarija, kuriai plačiausiai ir geriausiai buvo pažįstami visi valstybės reikalai.

Lietuvos valstybės kanceliariją sudarė: kancleris, vicekancleris, raštvedžiai, sekretoriai, raštininkai. Svarbiausias vaidmuo, be abejojimo, buvo kanclerio ir vicekanclerio, nors techniškam darbui, galutinai suredaguojant ir perrašinant Lietuvos Statutą, buvo panaudojami ir kanceliarijos sekretoriai bei raštvedžiai. Per kanclerio rankas jo visi svarbieji dokumentai, kurie be jo antspaudo neturėjo galios. III Lietuvos Statuto ruošimo metu ligi 1579 m. Lietuvos kancleriu buvo Mikalojus Radvilas, Dubingi ir Biržų kunigaikštis, Vilniaus vaivada, didysis Lietuvos etmonas, karštas kalvinistas ir uolus lietuviškojo federatyvinio unijos projekto gynėjas. Nuo 1579 m. kanclerio vietą užėmė anksčiau buvęs vicekancleriu Eustachas Valavičius, Vilniaus kaštelionas, turėjęs ypatingai didelį valstybinio darbo pritarimą. Lietuvos kancleriu jis išbuvo ligi 1587 m. Eustachui Valavičiui ir teko vadovaujamas darbas galutinai suredaguojant III Lietuvos Statutą, išseimėli deputatų ir atskirų lietuvių seimui pateiktos medžiagos. Tame darbe Lietuvos kanceliarijoje jis dirbo iš pradžių kaip vicekancleris, o nuo 1579 m. kaip kancleris. Jo kanclerystės metu ir jam vadovaujant ir buvo atliktas pats svarbiausias III Lietuvos Statuto paruošimo darbas. 1579 m. Eustachui Valavičiui tapus kancleriu, vicekanclerio vietą užėmė Dubingi ir Biržų kunigaikštis Kristupas Radvilas, Trakų kaštelionas ir Lietuvos lauko etmonas. Labiau užsiėmęs etmono darbu, jis mažiau tegalėjo dalyvauti valstybės kanceliarijos darbe ir tuo būdu mažiau tegalėjo prisidėti prie Statuto pakeitimų redagavimo. Vicekancleris Kristupas Radvilas išbuvo ligi 1584 m. pabaigos, o nuo 1585 m. pradžios vicekancleriu buvo paskirtas Leonas Sapiega, prieš tai — nuo 1581 m. buvęs kanceliarijos raštininku, pasižymėjęs savo išsilavinimu bei pritarimu teisės moksluose bei dalykuose. Kaip Eustachas Valavičius, taip ir Leonas Sapiega buvo vieni žymiausių to meto Lietuvos veikėjų, didelio išsilavinimo žmonių. Abu buvo Lietuvos teisė sargai, nuolat būdę ir ypač nuo lenkų saugoję Lietuvos laisvę, statę Lietuvos valstybės interesus aukščiau už savo asmeninius reikalus. Abu jie buvo pilna žodžio prasme tikrai dideli gabum Lietuvių valstybės vyrai su dideliu teoretiniu pasiruošimu ir dar didesne administracine bei teisine ir politine, diplomatine praktika. Greita Eustachio Valavičiaus, Leonas Sapiega, tiek būdamas valstybės kanceliarijos raštininku, tiek būdamas vicekancleriu, taip pat prisidėjo prie III Lietuvos Statuto paruošimo. Istorinėje literatūroje jo dalyvavimas galutinai paruošiant III Lietuvos Statutą sukuriant net nemažą

diskusij . Dar XVIII a. pabaigoje istorin je literat roje III Lietuvos Statutas buvo tiesiog laikomas Leono Sapiegos k riniu. Tokia nuomon ilgai buvo sišaknijusi net ir XIX a. kai kieno dar ir dabar palaikoma. Ta iau taip pat jau XIX a. istorin je literat roje buvo užgin ytas toks perd tai didelis Sapiegos vaidmuo paruošiant III Lietuvos Statut , nors ir buvo pripaž stama, jog prie to darbo jis buvo gana aktyviai prisid j s. Prof. Lappo, specialiai š klausim tyrin j s, tarp ko kita, remdamasis paties Leono Sapiegos prakalba ⁴⁰, atspausdinta prie 1588 m. III Lietuvos Statuto, negin ijamai rodo, jog svarbiausias Leono Sapiegos darbas prie III Lietuvos Statuto, tai buvo to statuto išleidimas 1588 m., jo atspausdinimas savo l šomis ir savo prieži roje. Min toje prakalboje ir pats Leonas Sapiega pripaž sta sau tik t nuopeln , jog jis savo l šomis t Statut atspausdino 1588 m. Toje pa ioje prakalboje jis pats pareiškia, jog t Statut paruoš daugelis išminting ir teis žinan i asmen , išrinkt Lietuvos bajor . Taip pat ir iš karaliaus Zigmanto Vazos privilegij , Statut tvirtinan i ir Sapiegai leidžian i j išleisti, matyti, jog Leonas Sapiega buvo tik leid jas Statuto savo l šomis. Be to, kai Statutas buvo spausdinamas, Eustachas Valavi ius buvo jau mir s, o kanclerio vieta vakavo, kuri v liau ir atiteko tam pa iam Sapiegai.

Tokiu b du svarbiausiu Leono Sapiegos darbu ir tenka laikyti III Lietuvos Statuto išleidim . Šis Statutas jo buvo išleistas ne tik 1588 m. gud kalba, bet dar du kartu, b tent 1614 ir 1619 m. lenk kalba. Tik v liau, istorijos b gyje, tesusidar aureol apie Leon Sapieg , kaip apie Statuto autori bei redaktori . Prof. Lappo, iki šiol smulkiausiai ištyrin j s III Lietuvos Statuto kilm bei sudarym , prieina išvados, jog Leon Sapieg laikyti to Statuto autoriumi negalima. Jis buvo tik to Statuto leid jas. Ta iau, be abejo, ir jis, kaip Lietuvos vicekancleris, taip pat bus prisid j s greta kit valstyb s kanceliarijos vyr prie Statuto paruošimo ir seimeli deputat bei atskir lietuvi seim patiektos medžiagos galutino juridinio suformulavimo. Ta iau ir ia vadovaujamas vaidmuo priklaus ne vicekancleriui, bet Lietuvos kancleriui, o kaip tik intensyviausio III Lietuvos Statuto ruošimo metu Lietuvos kancleriu buvo Eustachas Valavi ius. Prof. Lappo ir pripaž sta jam vadovaujam j vaidmen darbe, kuriuo prisid jo Lietuvos valstyb s kanceliarija prie III Lietuvos Statuto paruošimo.

Jau anks iau buvo min ta, jog tre io tarpuvaldžio metu, t. y.

---

⁴⁰ Lietuvos vicekanclerio Leono Sapiegos Statuto išleidimo proga kreipimasis (prakalba) visus Lietuvos luomus, žr. pried 165 psl.

po Stepono Batoro mirties III Lietuvos Statuto ruošimas jau buvo tiek toli pažengęs, jog lietuviai, derybose su lenkais dėl naujo valdovo, reikalavo jį pripažinti, nors jame ir buvo lenkams priešing ir su unija nesuderinam straipsniai. Jau tuomet, matomai, buvo užbaigtas Statuto ruošimas ir lietuviai su juo diplomatinę veiklą išėina, kaip su gatavu, užbaigtu statym kodeksu. Ir iš tikro, tuo metu visa lietuvių veikla ir buvo nukreipta išnaudoti tarpuvaldį ir pravesti III Statuto pripažinimą. Jau jo projektas buvo užbaigtas, pataisymai ir papildymai buvo paruošti, pagal lietuvių pažiūrą savo savarakiškoms valstybėms ir pagal jų neigiamus nusistatymus, kai kurių unijos atnešt naujoviškum atžvilgiu. Kadangi pats Statutas jau buvo paruoštas, beliko tik išsikvotinti jo pripažinimą ir gyvendinimą, o tai reikėjo skaitytis su nemažu lenkų pasipriešinimu, nes jų pageidavimus nebuvo atsižvelgta Statute. Naudodamiesi Stepono Batoro palankumu Lietuvai, lietuviai buvo pasiryžę 1586-1587 m. gauti iš karaliaus Statuto patvirtinimą. Tačiau nelaukta karaliaus mirtis 1586 m. sutrukdė lietuvių planus. Nežini rinti to, lietuviai nuo savo planų neatsisakė, o tarpuvaldis jiems suteikė naujų galimybių gyvendinti savo užsimojimus, nesiderinamus su Liublino unijos ir lenkų reikalavimais. Šis tarpuvaldis ir buvo be galo triukšmingas, privedęs prie vidaus karo Lenkijoje, o lietuviai, griežtai gindami savo seniasias teises ir savo reikalavimus, grįsdami net karu lenkams, puikiai sugebėjo išnaudoti susidariusi palanki politinė padėtis III Statutui patvirtinti, nežini rinti lenkų priešinimosi, kurie vis dėlto, gyva ir tikslinga lietuvių diplomatine veikla, buvo priversti nusileisti lietuviams.

Santykiuose su lenkais šio tarpuvaldžio metu lietuviai užėmė visiškai aiškias pozicijas. Jie nedalyvavo kartu su lenkais nei konvokaciniame, nei elekcininiame, nei karinaciniame seime, bet per savo galiotinius ir atstovus derėjosi su Lenkija ir statė lenkams savo reikalavimus, tarp kurių ypač svarbus buvo pripažinti III Lietuvos Statutą, iškeltas jau 1587 m. elekcininiame seime. Bendro darbo su lenkais šiame tarpuvaldyje nebuvo, o lietuviai savo valstybės reikalus sprendė atskiruose savo suvažiavimuose. Kai dalis lenkų be lietuvių žinios išsirinko sau karaliumi Zigmantą Vazą, o antroji dalis lenkų taip pat be lietuvių žinios išsirinko karaliumi Maksimilijoną Habsburgą, lietuviai užprotestavo ir nei vieno, nei antro nepripažino didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kai Lenkijoje prasidėjo karas tarp Zigmanto Vazos ir Maksimilijono Habsburgo šalininkų, lietuviai stengėsi išnaudoti padėtį ir užmezgė derybas su abiem elektais, žinodami, kad katras jų daugiau nuolaid padarys Lietuvai. Lietuvių prisidėjimas prie vieno ar kito elekto galėjo nulemti tarp lenkų

kilus kar , tod l lenkai visaip steng si patraukti lietuvius. Ypa iai aktyviai lietuvi paramos steng si gauti Zigmanto Vazos šalininkai. Lietuviai, neb dami nusistat prieš Zigmanto Vazos asmen , užmezg derybas su juo ir su jo šalininkais lenkais. Tarp kit savo reikalavim , kaip b tin s lyg , k l III Lietuvos Statuto pripažinim . Šitokiam lietuvi reikalavimui ypa iai griežtai priešinosi lenkai, nes Statute buvo vairi lenkams nepalanki paragraf , priešing kai kuriems Lublino unijos akto straipsniams. Nors Zigmantas Vaza jau ir buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi, ta iau jo pad tis vis dar tebebuvo neaiški, nes konkurento Maksimilijono šalinink kariuomen dar tebebuvo nesumušta, o lietuvi persimetimas Maksimilijono pus reikšt Zigmanto Vazos žlugim . Tod l Zigmantas Vaza ir jo šalininkai lenkai, nor dami savo pus n patraukti lietuvius, tur jo jiems daryti nuolaid . Vienas nemaloniausi dalyk betgi lenkams buvo III Lietuvos Statuto pripažinimas. Ta iau kai gin ai ir derybos pasiek tokio griežto laipsnio, jog atvyk derybas lietuvi delegatai pareišk tuoj pat išvažiuosi , jei neb si patenkinti j reikalavimai, — lenkai nusileido (v liau jie gail josi ir prikaišiojo lietuviams, es jie jau žinoj apie Maksimilijono pralaim jimus). Greta kit lietuvi reikalavim buvo patenkintas ir reikalavimas pripažinti Lietuvos Statut . Tik po to, kai Zigmantas Vaza ir lenkai patenkino svarbiausius lietuvi reikalavimus, kai Zigmantas Vaza prisiek ir patvirtino visas lietuvi teises ir laisves, tik tada lietuviai tepripažino j savo didžiuoju kunigaikš iu ir prisiek ištikimyb jam.

Taip 1588 m. sausio m n. 28 d. Zigmanto Vazos buvo patvirtintas III Lietuvos Statutas. Tuo reikalu 1588.1.28 d. Krokuvoje Zigmantas Vaza išleido speciali privilegij ⁴¹, patvirtinan i III Lietuvos Statut ir j skelbian i . Šita privilegija buvo duota Zigmanto Vazos kar naciniame seime. Pagal t pa i privilegij III Lietuvos Statutas tur jo sigalioti nuo 1589 m. sausio m n. 6 d. Kartu buvo patvirtintos ir visos lietuvi teis s ir laisv s, kurios pilnai tur jo b ti užlaikomos. Privilegijoje taip pat buvo nurodoma, jog tolimesni Statuto pataisymai lieka lietuvi kompetencijoje. Tokiu b du III Lietuvos Statutas ir buvo patvirtintas ne bendrojo lietuvi — lenk seimo, kaip to buvo nor j lenkai, bet paties valdovo, kaip tai iš seno buvo susidariusi tradicija Lietuvoje ir ko siek lietuviai. Taip pat ir tolimesni Statuto papildymai bei pataisymai buvo palikti Lietuvos luom sankcijai, bet ne bendrojo seimo kompetencijai. Kad Statutu lengviau b t galima naudotis, Zigmantas Vaza 1588.11.11 d.

---

⁴¹ Zigmanto III Vazos 1588.1.28 d. duota III Lietuvos Statuto patvirtinimo privilegija, žr. pried 157 psl.

duota privilegija sak Statut atspausdinti gud ir lenk kalbomis ir išsiuntinti pavietus⁴².

Be šitos specialios privilegijos, Lietuvos Statutas Zigmanto Vazos buvo patvirtintas ir lieptas atspausdinti dar ir 1588.II.1 d. bendrojoje privilegijoje, patvirtinamoje Zigmanto Vazos pripažinimo didžiuoju Lietuvos kunigaikščių lygas, lietuvi pastatytas ir valdovo bei lenk priimtas. Be to, atskirais universalais visiems Lietuvos pavietams Zigmanto Vazos buvo pranešta apie jo vainikavimą ir III Lietuvos Statuto patvirtinimą.

III Lietuvos Statutas istorijoje dar yra vadinamas 1588 m. Lietuvos Statutu, nes tais metais jis buvo patvirtintas ir atspausdintas. Tokiu būdu su jo patvirtinimu ir atspausdinimu buvo užbaigtas net 22 metus užtrukęs jo ruošimo darbas.

Nors III Lietuvos Statutas nebuvo iš esmės naujai paruoštas Lietuvos statym kodeksas, bet tik patobulintas, pakeistas ir papildytas II (1566 m.) Statutas, vis dėlto jo ruošėj ir jis buvo daug darbo dėtai. Pats darbas dėl viri politini aplinkybi ne tik ilgai užtruko, bet buvo gana sunkus, o dabar, nors ir trumpai, ir tenka susipažinti kaip reiškiasi ir kaip III Statuto tekste atsispindėjo jo ruošėjų ir redaktori darbas.

Kaip jau anksčiau buvo iškelta, darbas buvo dvejopas. Paviet seimeliai ir jų deputatai, taip pat atskirieji lietuvi seimai gana laisvai paruošdavo Statuto pakeitim bei papildym turinį, galutinai juridiskai to turinio nesuformuluodami ir savo paruošt medžiag neišskirstydami po Statuto skyrius ir straipsnius, o tik duodami bendr pakeitim krypt, mint ir jų turinį. Jie keit ir pildė tuos straipsnius, kurie tuo metu pavieto bajorams buvo aktualesni ir gyvenimiškesni, nesilaikydami kurios nors bendros sistemos ir bendro plano. Visai kitoks darbas vyko valstybės kanceliarijoje, kur tie visi pakeitimai buvo susisteminti, suredaguojami, galutinai juridiskai suformuluojami ir paskirstomi po Statuto atitinkamus skyrius ir straipsnius, taip pat vienus su kitais Statuto straipsniais suderinant. Ir šis redagavimo darbas buvo gana sunkus. Patys Statuto teksto pakeitimai buvo be galo varsi. Vieni jie tik liet atskir s vok bei žodži pakeitimus, sakinio performulavimus, kiti gi k r visai naujus statymus arba iš esmės pakeit 1566 m. Statuto straipsnius. Bendra sistema tačiau buvo palikta ta pati, tas pats skyri skaičius, ta pati skyri tvarka, tik su atitinkamais t skyri straipsni pakeiti-

---

⁴² Zigmanto III Vazos 1588.II.11 d. duota privilegija, kuria pavedama Lietuvos vicekancleriui Leonui Sapiegai išleisti III Lietuvos Statut lenk ir gud kalba, žr. pried 159 psl.

mais ir papildymais. Dalis 1566 m. Statuto straipsni, kaip nebetinkam, buvo visai praleista ir panaikinta, vietomis kiek kitaip medžiaga paskirstyta straipsniais ir net perkilnota kitus skyrius, vietomis antrojo statuto straipsniai suskaldyti kelis, vietomis, priešingai, sujungti vien straipsn. Dalis straipsni buvo visai naujai sukurti, dalis tik papildyti ar perdirbti, dalis straipsni liko žodis žodin tokie patys, kaip ir II Statute. Bendrai pa mus, gana daugelyje viet matyti stilistiniai — redakciniai straipsni pataisymai, bet nekeiči ta iau j esm s. Kaip šaltiniai III Statutui sudaryti buvo sunaudota pirmoje vietoje II Statutas, kuris tik atitinkamai buvo perdirbtas, pakeistas ir papildytas. Taip pat kaip šaltiniai buvo panaudoti vairi seim, vykusi dar prieš Liublino unij (1566-1568 m.), priimti atskir straipsni pakeitimai bei papildymai, taip pat seim, vykusi po Liublino unijos (1574, 1578, 1581), atitinkami nutarimai, 1573 m. Varšuvos konfederacija, 1581 m. Lietuvos Vyriausio Tribunolo steigimo statymas. Kaip šaltinis buvo panaudota ii teismis bei administracin praktika bei vair s paties gyvenimo keliami reikalai paviet seimeliuose ir atskiruose lietuvi seimuose, taip pat tarpuvaldži metu, kada nusistovi karali rinkimo tvarka. Taip pat gyvenime kildavo nauji reiškiniai, kuriuos buvo reikalinga taip pat statymais suformuluoti ir sunormuoti. Kai kurie pakeitimai, Lietuvai naudingi, buvo perimti ir iš kit krašt statym rinkini. Panašiai, kaip II Statuto ruoš jai, taip pat ir III Lietuvos Statuto redaktoriai kai k per m iš teis s, veikusios kitose Europos valstyb se, b tent tai, kas atrod jiems tikslinga ir Lietuvos gyvenimui naudinga. Ta iau dauguma šitoki skolini iš svetimosios teis s, b tent iš senov s Romos teis s, iš kanonin s katalik ir graik katalik teis s, iš vokie i miest teis s, iš lenk teis s ia pateko per II Statut. Pagaliau ir papro i teis buvo panaudota kaip šaltinis, ruošiant ir redaguojant III Lietuvos Statut.

III Statute buvo stengtasi kuo pilniau apimti visus gyvenimo reiškinis. Ta iau visus atvejus, kokie tik gali pasitaikyti teismis je praktikoje, sunku buvo numatyti. Nors teis jams leidžiama teisti tik pagal statuto straipsnius, ta iau tuo atveju, jei byloje neb t galima pritaikyti kurio nors paragrafo, nurodoma vadovautis bendra statym dvasia, savo s žine ir kit krikš ionišk krašt teis s pavyzdžiais, ta iau visiškai neminima, kad reik t vadovautis lenk teise.

Kaip jau buvo min ta, savo laiku nebuvo atspausdintas nei I nei II Lietuvos Statutas. Jie buvo naudojami rankraš i pavidale. III (1588 m.) gi Lietuvos Statutas buvo pirmasis Lietuvos statym rinkinys, kuris buvo tuoj pat oficialiai atspausdintas ir kurio spausdinti oficial s egzemplioriai buvo naudojami gyvenimo praktikoje.

Jau 1529 m. Lietuvos Statut Žygimantas Senasis buvo sakęs atspausdinti, bet dėl techniško spaustuvų trūkumo, ypač dėl trūkumo tokio didelio kiekio gudiškojo šrifto ženklų, I Statutas liko neatspausdintas. Vėliau, kai XVI a. viduryje spaustuvų jau tapo pajėgesni, nebebuvo prasmės I Statutą spausdinti, nes jau buvo keičiamas, galima sakyti naujai kuriamas, ypač aiškiai ryšyje su XVI a. vidurio reformomis Lietuvoje. Jau 1551 m. Vilniaus seime Žygimantas Augustas, seimo atstovų prašomas, buvo žadėjęs pataisyti Statutą liepti atspausdinti, kad visi galėtų žinoti savo statymus ir visur vienaip ir vienodai jais naudotis. Tokiu būdu jau tada buvo numatyta atspausdinti II Lietuvos Statutą tuoj po to, kai jis bus paskelbtas. II Lietuvos Statutas buvo paskelbtas 1566 m. Tačiau pasirodė, jog ir jį atspausdinti buvo negalima, ir taip jis liko bei paplito taip pat rankraščių pavidale. Nors jau tuomet Vilniaus spaustuvų būtent stengusios jį atspausdinti, tačiau jau viena dėl to nebuvo galima jo tuojau spausdinti, nes, kaip jau buvo minėta, pats II Statutas buvo patvirtintas kaip *nebaigtas taisyti ligi galo*. Jo pataisymai prasidėjo tuoj jį paskelbus, ir dėl to reikėjo palaukti su jo spausdinimu. Tačiau jo taisymas užtruko dėl vairių aplinkybių net 22 metus, iki pagalinus 1588 m. buvo sudarytas ir paskelbtas III Lietuvos Statutas. Jį atspausdinti buvo jau iš karto numatyta. Taip jau jo patvirtinimo privilegijoje, duotoje 1588 m. sausio mėn. 28 d., buvo pažadėta jį išspausdinti gudų ir lenkų kalbomis.

Praėjus dviem savaitėms po III Lietuvos Statuto patvirtinimo, 1588 m. vasario mėn. 11 d. Žigmantas Vaza davė dar specialią Statuto spausdinimo privilegiją. Ji buvo duota, vykdant ankstybesnį pažadą išleisti Statutą gudų ir lenkų kalbomis. Statuto spausdinimas šia privilegija buvo pavedamas Lietuvos vicekancleriui Leonui Sapiegai, kaip Lietuvos teisišargui (kanclerio vieta po Eustacho Valavičiaus mirties dar vakavo) ir ypač atsižvelgiant į jo nuopelnus Lietuvos valstybei. Ta privilegija suteikė Leonui Sapiegai monopolinę teisę išleisti Lietuvos Statutą gudų ir lenkų kalbomis. Jei dar kas kitas drįstų išleisti Statutą, tai toks leidinys turėtų būti konfiskuotas, o leidėjas dar nubaustas pinigine bausme, kurios pusę turėtų eiti Leonui Sapiegai, ir kita valstybės išdui. Taigi tik Sapiegos išleistas Statutas tebuvo laikomas oficialiu leidiniu. O kadangi Leonas Sapiega Statutą turėjo išleisti savo lėšomis, tai jam turėjo eiti ir pelnas nuo parduoto Statuto egzempliorių. Pagal tą privilegiją Sapiega galėjo išleisti tiek Statuto laidus, kiek norėjo ir atspausdinti tiek jo egzempliorių, kiek jam patiko. Visi su spausdinimu susiję reikalai pavedami Sapiegai, šiuo atžvilgiu, kaip savotiškam rangovui, nesuvaržant jį nei skirtu

laiku, nei laid ar egzempliori skai iumi. Taip Leonas Sapiega iki pat savo mirties buvo vienintelis Lietuvos Statuto leid jas. Be abejo, pirmiausia reik jo atspausdinti Statut gudiškai, nes šia kalba jis, kaip ir ankstybesnieji 2 statutai, buvo paruoštas ir laikomas oficialiu. Lenkiško Lietuvos Statuto teksto iš viso nebuvo. Tik laikui b gant gal jo b ti paruoštas gudiško teksto vertimas lenk kalb .

Gav s privilegij išleisti Lietuvos Statut , Leonas Sapiega spausdinimo darb pavad Mamoni i spaustuvei Vilniuje, kuri tuo metu tur jo ne tik pakankamai technišk priemoni pavestam darbui atlikti, bet buvo ir Lietuvos valstyb s išdo remiama ir tur jo nelyginant valstybin s spaustuv s reikšm . Spausdinimo darb priži r jo pats Leonas Sapiega. Taip 1588 m. ir buvo atspausdintas III Lietuvos Statutas originalia gud kalba. Tai ir buvo pirmoji III Lietuvos Statuto laida. Ta iau ir šitos pirmosios 1588 m. Lietuvos Statuto laidos gud kalba atskiri egzemplioriai, lyginant juos tarpusavyje, turi vairi skirtum . Skirtumai tarp atskir Lietuvos Statuto pirmosios laidos egzempliori buvo pasteb ti jau gana seniai. Iki ši laik iš 1588 m. pirmosios originalin s III Lietuvos Statuto laidos yra užsilik kelios dešimtys egzempliori . Kai kurie t egzempliori skiriasi ne tik teksto rašyba ir ženklais, bet ir tituliniais puslapiais, ne tik savo daž spalva, bet net ir tekstais bei vyties ženklų. Taip pat lyginant pa i statut tekst , aiškiai matyti skirtumai, rod , jog ne visi egzemplioriai buvo atspausdinti vienu ir tuo pa iu raidži rinkimu, bet keliais rinkimais. Taip gana dažnai nesutampa net eilut s ir j perk limai: viename egzemplioriuje toje pa ioje eilut je daugiau žodži ar skiemen , kitame egzemplioriuje mažiau. Net ir tos pa ios eilut s tame pa iame žodyje viename egzemplioriuje viena rašyba ir vienas raidži skai ius, kitame kitas. Taip pat nevienodi vair s žodži sutrumpinimai vartojami vairiuose egzemplioriuose. Nors pasitaiko daug korekt rini skirtum , taiau bent puslapi skai ius stengtasi išlaikyti tas pats, stengtasi, kad vieno ir kito egzemplioriaus tame pa iame puslapyje tilpt tiek pat Statuto teksto.

Iš t vis , labai ryškiai akis krentan i , spausdinimo skirtum anks iau buvo daroma išveda, jog III Lietuvos Statuto gud kalba Mamoni i spaustuveje buvo išleistos net kelios laidos, gal b t, net vairiais metais. Ant titulinio puslapio yra pažym ti tik 1588 m., t. y. Statuto patvirtinimo metai, nenurodant išleidimo met . Ta iau jau prof. Lappo savo kapitaliniame darbe *1588 m. Lietuvos Statutas* (Kaunas 1934-1938) negin ijamai rod , jog gud kalba išviso III Lietuvos Statuto tebuvo išleista tik viena laida 1588 m., ir tos pirmosios laidos Mamoni i spaustuveje atskiri egzemplioriai nuo vie-

nas kito skiriasi tik dėl to meto technini spaustuv s netobulum , spausdinant didesniame kiekyje didesn s apimties veikalus. Lygin-damas atskir išlikusi egzempliori tekstus ir j spausdinimo skir-tumus, prof. Lappo randa, jog tur jo b ti padaryti ne mažiau, kaip 3 rinkimai (t. y. Statuto tekstas raid mis buvo surinktas ne mažiau, kaip 3 kartus). Ta iau visi tie rinkimai buvo padaryti tuo pa iu metu paraleliai, ir atskir rinkim puslapiai tarpusavyje gal jo b ti sumaišyti, nes ia buvo siekiama tik, kad kiekvien paraleliai renkam puslap b t sutalpinta po lygiai Statuto teks-to. Ta iau tokie maišyt rinkim Statuto egzemplioriai pasitaiko gana retai, o paprastai vienas egzempliorius yra atspausdintas vienu kuriuo rinkimu. Visi rinkimai buv renkami paraleliai iš karto keli rink j iš klausos, vienam diktuojant rankraš io tekst , arba renkami iš keli rankraš io kopij . Tekst ir eilu i pabaig skirtumai negin ijamai rodo, jog teksto rinkimai nebuvo daryti iš atspausdinto originalo, t. y. jog ia negali b ti kalbos apie atskiras Statuto laidas, bet yra viena ir ta pati laida, kurioje paraleliai iš karto buvo renkami keli rinkimai. Jei b t buv renkama jau iš spausdinto originalo, tai toki dideli skirtum nebeb t buv , jei neskaityti tik mažiau žymi korekt ros klaid . Daryti paraleliai kelis rinkimus reik jo d l to, jog Lietuvos Statuto teko išleisti didesnis kiekis egzempliori (kiek j buvo atspausdinta, tikrai nežinoma, bet j tur jo b ti daug), o prie ano meto spaus-dinimo technikos iš vieno rinkimo neperdaugiausia tebuvo galima padaryti egzempliori . Be to, spausdinant iš karto iš keli rinkim buvo galima žymiai paskubinti darb . Spaudai Statutas buvo atiduotas 1588 m. pavasario pabaigoje ar vasaros pa ioje pradžioje, o atspausdinti j reik jo greitai, nes nuo 1589.1.6 d. jis jau tur jo sigalioji, taigi dar prieš tai tur jo pasiekti tolimiausius Lietuvos užkampius. 1588 m. gruodžio m n. pradžioje buvo užbaigtas Statuto spausdinimas. Taigi buvo išleista ne kelios 1588 m. Lie-tuvos Statuto gudiškos laidos, bet tik viena tais pa iais metais, nors ir iš keli paralelini rinkim .

Taip pat savo darbuose prof. Lappo rod , jog 1588 m. buvo išleista tik originali gudiškoji III Lietuvos Statuto laida ir kad ne tik tais metais, bet ligi 1614 m. neegzistavo jokios lenkiškos Lietuvos Statuto laidos. Pirm kart lenk kalbon išverstas III Lietuvos Statutas buvo išleistas to paties Leono Sapiegos, tuomet jau Lietu-vos kanclerio, ir toje pa ioje Vilniaus Mamoni i spaustuv je tik 1614 m. Taigi 1588 m. III Lietuvos Statutas buvo ne tik patvirtin-tas, bet ir atspausdintas, o nuo 1589 m. sausio 6 d. jis jau sigaliojo

visoje Lietuvos teritorijoje, kaip naujas Lietuvos statym rinkinys. Tokia buvo III Lietuvos Statuto sudarymo ir jo paskelbimo istorija.

2. Trečiojo Lietuvos Statuto turinys

1588 m. Vilniuje Mamonių spaustuvėje Sapiegos išleisto III Lietuvos Statuto pirmosios originalios ir oficialios laidos gūd kalba turinys yra šis: Po titulinio puslapio⁴³ su Lietuvos valstybės herbu — vyriu buvo atspausdintas Zigmanto Vazos portretas⁴⁴, po portreto — Zigmanto Vazos privilegija, 1588.II.11 d. duota Lietuvos vicekancleriui Leonui Sapiegai, suteikianti jam monopolinę teisę spausdinti Lietuvos Statutą. Ši privilegija yra išspausdinta lotyn kalba, o pats Statuto tekstas ir visi kiti jo priedai — gudiškai. Po Statuto spausdinimo privilegijos — dar 1588.1.28 d. Zigmanto Vazos privilegija, kuria šis Statutas buvo patvirtintas ir paskelbtas. Toliau — jo Leono Sapiegos parašyta Statuto dedikacija Zigmantui Vazai⁴⁵, kurioje jis vis lietuvių vardu išreiškia padėką už Statuto gyvendinimą. Po šios dedikacijos ant atskiro puslapio buvo atspausdintas Leono Sapiegos herbas,⁴⁶ o po jo — Leono Sapiegos parašytoji prakalba visus Lietuvos gyventojus⁴⁷. Tik po to vis priedėk pats Statutas. Tačiau dar prieš Statuto tekstą buvo — Statuto turinys, o po Statuto teksto, pačioje veikalo pabaigoje pridėtas dar klaidingai atitaisytas.

III Lietuvos Statute, kaip ir II, iš viso yra 14 skyrių, kurie vienas po kito sudėti ta pačia tvarka, kaip ir II Lietuvos Statute, tik juose yra žymiai papildyti, kiek pakeisti ir pertvarkyti straipsniai. III Statute iš viso straipsnių yra 488, tuo tarpu II Statute buvo tik 366 straipsniai.

I trečiojo Lietuvos Statuto skyrius užvardintas: *Apie mūsų valdovo asmenį*. Jis nustatomos didžiojo kunigaikščio teisės. Šiame skyriuje yra 35 straipsniai, tuo tarpu II Statute tame pačiame skyriuje buvo 30 straipsnių. Straipsnių antraštės yra sekančios:

---

⁴³ Žr. pried 155 psl.

⁴⁴ Žr. pried 156 psl.

⁴⁵ Lietuvos vicekanclerio Leono Sapiegos III Lietuvos Statuto dedikacija karaliui Zigmantui III Vazai, žr. pried 161 psl.

⁴⁶ Lietuvos vicekanclerio Leono Sapiegos, išleidusio 1588 metais III Lietuvos Statutą gūd kalba, herbas, žr. pried 164 psl.

⁴⁷ Žr. pried 165 psl.

1. Visi didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojai turi b ti teisiami šia viena rašyta ir m s duota teise.

2. Mes, valdovas, pažadame nieko nebausti remiantis užakimu skundimu, nors tai ir b t m s valdovo majestoto žeidimas arba valstyb s išdavimas. O jei kas k nors tuose dalykuose kuo neteis tai kaltint d l m s valdovo majestoto žeidimo arba d l valstyb s išdavimo, bet to ne rodyt , pats turi b ti baudžiamas.

3. Kaip turi b ti suprantamas m s valdovo majestoto žeidimas ir kaip už tai bausti.

4. Kad kiekvienas apkaltintas d l m s valdovo majestoto žeidimo turi pasiteisinti; ir apie tai, kas persp s ir knr tokius teisti, taip pat ir apie sakym žodžiu arba rašym apie valdov .

5. Apie m s valdovo majestoto žeidimo rodym .

6. Jei kas iš m s valstyb s priešo žem pab gt .

7. Jei t vas nuo vaik pab gt priešo žem , taip pat ir kurie nors gimin s, ir apie t , kas tok sugaut arba užmušt .

8. Jei išdavikas kam dvar parduot ar keist anks iau, negu iš krašto pab go.

9. Apie ram ir pagarb užsilaikym prie m s valdovo r m .

10. Apie draudim vaikš ioti ir nereikalingai šaudyti iš šautuv ir iš lank prie m s valdovo r m ir prie kiekvienos m s teismo staigos.

11. Kas prieš m s sprendim kalb t .

12. Kas d l patogumo m s kaimyn žem pab gt ir apie nelie iamyb s rašt davim tokiam.

13. Apie nelie iamyb s rašt nelaikym ir sulaužim .

14. Apie karaliaus šaukimus teism , kuriuose dalykuose jie turi b ti iš m s kanceliarijos duodami.

15. Apie šaukim teisman bajor , kurie neteis tai b t užgrob m s valdovo dvar žemes.

16. Kas m s ir ur d raštus arba antspaudus klastot , — kuo turi b ti baudžiamas.

17. Apie pinig falsifikavim , apie pinig kalyklas ir apie auksakalius.

18. Niekas neturi už kit kent ti, tik kiekvienas pats už save.

19. Kas daug už maža išprašyt arba be atidavimo paimt .

20. Apie žem s bylas tarp m s dvar ir kunigaikš i , pon ir bajor ; jas mes, valdovas, viena šia teise turim teisti.

21. Apie atidedamuosius raštus, — kad neturi b ti iš m s kanceliarijos duodami.

22. Apie r m ur dus, vaivadas, pasieni seni nus ir tarnybinius žmones, — jog neturi nuo teis s išsisukin ti.

23. Atvirieji raštai kiekvienam privalo b ti gr žinami.
24. Apie sumušim , iškoliojim arba ir užmušim m s valdovo pasiuntinio arba ir vaznio su m s valdovo raštais.
25. Apie garantij raštus.
26. Apie pastoviai negyvenan ius nusikalt lius.
27. Apie nelie iamyb s raštus, — kam turi b ti duodami.
28. Jei kam b t paliesta garb , kaip greitai teisingumas turi b ti padarytas.
29. Apie naujus muitus ir apie laisv apgyvendinti miestelius, ir apie tilt arba užtvank statym bajor dvaruose.
30. Apie ne mim muito nuo bajor ir j vežim .
31. Apie plukdom j upi išvalym .
32. Jei kas išprašyt tai, kas jau kitam pirmiau buvo duota.
33. Jei kas davimo raštus išprašyt , o to nevaldyt ir apie ekspektatyvas.
34. Apie nedavim dviej dignitorij ar ur d vienam asmeniui.
35. Kad m s valdovo dvaruose niekas nesustodin t .

II skyriuje sukoncentruoti visi straipsniai, lie i karo tarnyb . Tod l jis ir pavadintas : *Apie krašto gynim* . Šis skyrius, kaip ir pirmasis, taip pat skiriamas viešajai teisei, specialiai nusako karo prievol ir jos jim . III Statuto II skyriuje yra 27 straipsniai, tuo tarpu, kai II Statuto tame pa iame skyriuje buvo 29 str. Tai vienintelis skyrius, kuriame straipsni skai ius tapo sumažintas, bet užtai medžiaga aiškiau išd styta. Straipsni antrašt s šios :

1. Apie prievol , kad visi šios valstyb s gyventojai turi eiti karo tarnyb .
2. Apie krašto gynimo nutarim .
3. Apie neatleidim nuo karo tarnybos m s raštais ; ir taip pat k galima atleisti.
4. Apie keistus dvarus, — kas iš j karo tarnyb turi eiti.
5. Apie v liavininkus : — krašto, r m ir paviet .
6. Apie bajor rinkim si ir traukim kar .
7. Visa pavieto bajorija privalo stoti po v liava.
8. Apie bajorus, kurie vairiuose pavietuose turi dvar .
9. Apie dvasiškius, kaip turi karo tarnyb tarnauti.
10. Kad po išsirikiavimo iš kariuomen s neišsivažin t ; ir apie sustojimus.
11. Kurie d l savo ligos kar traukti negali.
12. Apie s nus ir apie užvadavim kare vienas kito.
13. Kas pav luot skirtu terminu kariuomen atvykti.
14. Kas iš m šio pab gt .

15. Kurie kare savo arklius, pakinktus ir ginklus kam paskolint .
16. Po kiek už surašym imti.
17. Apie v liavininkus, kad bajor namie nepalikti ir nuo karo neatleist .
18. Apie bajor dvar ir svirn užpuolimus.
19. Apie maist kare, — kam jo neužtekt .
20. Apie etmono vyžio mim maistui pirkti ir kiek jam duoti.
21. Apie prievart ar ginkluot užpuolim stovykloje.
22. Apie nubaustuosius žmones, — kaip turi iš savo dvar karo tarnyb atlikti.
23. Apie svetimšali alginink samdym ir kaip jie žygyje turi laikytis.
24. Apie nedavim pinig rotoms samdyti žemiau aprašytiems luomams.
25. Apie priklyd lius kare.
26. Kiek toli nuo etmono gali sustoti kare privalantieji dalyvauti.
27. Apie draudim sauvalingiemis žmon ms imti pašar .

Tre iasis III Lietuvos Statuto skyrius taip pat yra paskirtas viešajai teisei ir yra vienas svarbiausi , nes jame išd styti visi pagrindiniai konstituciniai statymai, nusakytos bajor teis s bei j vaidmuo valstyb je. Šis skyrius pavadintas: *Apie bajoriškas laisves ir didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didinim* . Šis skyrius žymiai prapl stas ; II Statute jame buvo tik 41, o III jau net 51 straipsnis. T straipsni antrašt s :

1. Apie didžiosios Lietuvos kunigaikštyst s didinim .
2. Apie bajor laisves.
3. Apie užlaikym taikoje vis m s valdini , tos valstyb s pilie i ; d l išpažinimo ir vartojimo krikš ioniškos tikybos. (Naujas straipsnis, garantuoj s religin laisv ir taik tarp tikyb).
4. Mes, valdovas, žadame didinti didži j Lietuvos kunigaikštij ir, kas atimta ir nustota, v l jai gr žinti.
5. Apie nedavim bajor ir j dvar , žmoni , žemi ir vairi lengvat ir taip pat nedavim rašt ir privilegij priešing šiam Statutui.
6. Apie visuotin seim , apie paviet seimelius ir apie j atlikim ir iš j siuntim pavieta atstov visuotin seim , ir apie nuo karo laisvus vaznius, taip pat apie atvykim senatori , žem s ur d ir bajor .
7. Apie pramitimo pinigus paviet atstovams, siun iamiems visuotin seim .

8. Apie seimel arba generalin suvažiavim Slanime prieš did j visuotin seim .

9. Apie seimelio šaukim po visuotinojo seimo ir apie davim dykai iš kanceliarijos seimo byl .

10. Kad bajoras neteis tai neb t suimamas.

11. Kad ponai bajor d l garb s patys neteist .

12. Apie nedavim svetimšaliams dignitorij ir visoki ur d , o atvyk liams iš kit valstybi ir žemi nedavim (vienas svarbiausi straipsni , nukreipt prieš lenkus ir unijos akto straipsnius).

13. Apie užlaikym pilnumoje valstyb s dignitorij ir visoki ur d .

14. Apie neatimin jim dignitorij ir ur d pagal užakin apkalb jim .

15. Apie laikym sen statym , o nauj be visuotino seimo neleisti.

16. Apie laisv išvažiuoti iš m s valstyb s kitas krikš ioniškas valstybes, išskyrus priešo žemes, ir glob toki dvar .

17. Po mirties t v ir motin ir kit giminai i bei artim j j vaik , ir p dini , ir giminai i neatitolinti nuo paveld jimo, nuo palikimo, nuo ištarnauto ir visaip gyto turto ; ir apie turto per jim mums, valdovui, po neturin i p dini mirties.

18. Apie nedavim dignitorij , ur d prasto gimimo žmon ms.

19. Apie bajoryst s rodym , padarius priekaišt jai.

20. Apie bajoro vedim nebajor s ir toki žmoni p dinius.

21. Apie svetimšal , kuriam užgin yta bajoryst , ir apie jo gyt žem .

22. Jeigu tas, kuris jiems užgin yt , pats neb t bajoras.

23. Apie užgin ijim bajoryst s užmuštajam.

24. Apie bajorus, kurie savo dvarus pardav prekyba ver iasi.

25. Apie bajorus, kurie mieste pastoviai apsigyvent .

26. Apie netaikym bajor laisvi prasto luomo žmon ms.

27. Jei bajoras bajor kuo apšmeižt , tiek d l bajoryst s, tiek d l kit dalyk , kaip akyse, taip ir už aki .

28. Apie priekaišt , es s negarbingos motinos s nus, ir apie šmeižim moter bajori .

29. Apie atleidim nuo nauj mokes i , nuo pasto i , pili statymo ir tilt tiesimo, taip pat ir apie vaišinimo prievol pakelyje.

30. Jei kas m s valdini iš kunigaikš i , pon arba iš ko kito ištarnaut dvar .

31. Apie pasaulie i nešaukim dvasiški teism d l pasaulini dalyk .

32. Apie teisingumo ieškojimą pasaulie i skriaudose su dvasininkais, taip pat ir dvasinink su pasaulie i luomais.
33. Apie žem s bylas tarp dvasinink ir pasaulie i luom .
34. Apie pašaukim dvasiški asmen glob jais arba testamentu egzekutoriais.
35. Apie m s Vilniaus miesto miestie ius ir apie kitus m s miestus, — kaip juose turi b ti vykdomas teisingumas bajorams.
36. Apie matus ir uolektis, kad b t lyg s, ir kaina g rimams ir maisto produktams, kad b t pilies teis jo nustatoma.
37. Apie miestie ius, jog jie turguje netari apipl šti kaimie i .
38. Apie bajor tarnus ir žmones, ir nam šeimyn , kurie miest išeina.
39. Kunigaikštieni , poni našli , kunigaikšty i , paneli , mergai i neturime n už ko prievarta leisti.
40. T vas ir motina b dami gyvi neturi prievol s savo dvarus vaikams užleisti, išskyrus tai, k patys savo gera valia nor t .
41. Visiems bajor tautos luomams galima su savo dvarais kaip patinka elgtis.
42. Apie laisv bajorams savo dvarus ir kitus turtus mums, valdovui, užrašyti.
43. Kas k prie karaliaus Kazimiero ir Aleksandro ir prie karaliaus jo malonyb s Žygimanto ir antro Žygimanto Augusto vald , t amžinai turi valdyti.
44. Jei kas dvar , m s valdovo duot , nuo ko nors atimt .
45. Jei kas kam raštu duota arba užrašyta, o jis to nenaudot ir tyl t per sisen jim , per 10 met ; ir kas taip pat svetimoje žem je b t .
46. Mes, valdovas, pažadame visiems vienod teisingum teikti; o priteisto ieškinio mokes io mes ir m s senatoriai imti neturime ; ir apie tai, jog d l garb s mes patys, valdovas, turime teisti.
47. Apie tuos, kurie važiuodami kelion laukuose sustoja ir javams nuostolius daro.
48. Apie karo reikmen ir visokios geležies išvežim prieš žem .
49. Apie bajor namus Vilniaus mieste ir kituose m s valdovo miestuose.
50. Apie apmainym m s žemi su bajor žem mis.
51. Apie monopolius, tai yra nedavim vienam asmeniui nuomon ir valdyman pajam , visai valstybei priklausom .^{IV}

IV šio Statuto skyrius yra pats plaiausias ir didžiausias, sudar s kone ketvirt dal viso statuto, yra skiriamas specialiai teism san-

tvarkai ir teismo procesui. Šis skyrius užvardintas: *Apie teis jus ir teismus* ir turi net 105 str., tuo tarpu kai tame pa iame II Statuto skyriuje buvo 70 str. Tokiu b du šitas skyrius III Statute pla iusiai prapl stas, tur s net pusanthro karto daugiau straipsni , negu IV skyrius II Statute. Toks jo prapl timas savaime suprantamas, nes teism santvarkos ir teismo proceso dalykai, kaip kasdieniniai dalykai, bajorams buvo patys aktualiausi, tod l ir daugiausiai d mesio juos atkreipta. IV skyriaus straipsni antrašt s yra šios :

1. Apie laisv žem s teismo rinkim , — teis j , viceteis j ir raštinink , — kiekvienoje žem je ir paviete.

2. Apie teis jus, kokie turi b ti renkami.

3. Apie žem s teismo gali ir kompetencij , — jog kiekvienas iš kiekvieno luomo privalo prieš j stoti, ir apie t , kuris prieš j nestot , arba stoj s byloje prieš sprendim išeit .

4. Kad teismo asmenys patys teist , bet ne kas kitas j vietoje, ir apie tai, jei kas iš j susirgt arba savo paties bylas kitame arba tame pa iame paviete tur t ; ir apie primenam j rašt davim .

5. Nuostatas d l teismo mokes i teis jui ir viceteis jui, taip pat pilies teismo ir kitiems m s ur dams.

6. Nuostatas d l žem s ir pilies teismo raštinink pajam ir apie šaukimus raštininkui jo byloje, taip pat ir kitiems ur dams ir taipgi prieš ur dus.

7. Apie saugum teis jo, viceteis jo ir žem s teismo raštinink , taip pat pilies teismo ur d , taip pat ir ribininko (pakamor s) ir komisaro teismams.

8. Apie vazni laikym ir j priesaik .

9. Vaznio ur das ir galia.

10. Apie pajamas arba užmokesn vazniui.

11. Apie saugum vaznio esan io bylose, jo ur do priklausomose, taip pat apie saugum šalies, su juo esan ios.

12. Apie m s valdovo žem s antspaud ir taip pat apie ur d antspaudus, kuriais kas turi b ti antspauduojama.

13. Apie žem s ir pilies teism knygas, — kur turi b ti saugojamos, ir apie viet , kur turi vykti žem s teismai ir taip pat apie išdavin jim , kam reikalas bus, išraš arba *vidimus*.

14. Apie teismo mokes ius kunigaikš i , pon ir bajor dvaruose, tiek dvasiški tiek pasaulie i luomo.

15. Apie mim atlyginimo už nuostoli apži rin jim ir kitokias pajamas kunigaikš i , pon ir bajor dvaruose.

16. Apie žem s teismo susivažiavim tris dienas prieš sesij ir apie šali gatavum bylai.

17. Kaip ir per k šaukimais šaukti, ir kaip ir kur tai pareikšti.

18. Apie šaukimus ir apie termin , kuris šaukime bus skiriamas ; ir apie pl šimus.
19. Apie šaukim užgin įjim ir šaukimo nuo savo dvaro panaikinim .
20. Apie šaukimo pametim .
21. Apie davim šalims rašt , privilegij ir kitoki rašt kopij , teismo byloje pareikšt .
22. Kas gav s šaukim pirm , antr termin nestot , išskyrus lig arba tarnyb mums valdovui ir valstybei; taip pat ir apie t , kuris pašauktas, bet bylos neužbaig s, numirt .
23. Kas d l ligos arba d l karo tarnybos, mums teisman pašauktas, negal t stoti.
24. Kas pašauk s k teismo sesij , pats be pateisinamos priežasties nestot , arba kuriam byloje kokio nors rodymo arba pasiteisinimo neužtekt .
25. Jei kas per teism ar per susitaikym k atsakomyb n pašaukt .
26. Kad m s žem s šaukimuose niekas nepagarbi ir ger garb žeidžiam dalyk niekam neturi rašyti.
27. Kas savo dvarus vairiuose pavietuose turi ir kelis skirtingus teismus nuo vairi dvar tai pa iai sesijai iš karto bus pašauktas.
28. Apie skriaudas atvykusi svetimšali sve i .
29. Apie tuos, kurie netur dami žem s toje m s valstyb je arba kuriame paviete, bet ten atvažiav iš šalies arba iš kito pavieto, išdaig arba koki nuostoli kam padaryt .
30. K turi teisti vaivados, seni nai ir laikytojai, ir apie j šaukimus, d l ko jie turi b ti duodami, ir apie nuteisim d l šali nestojimo ir d l šviežio nusikaltimo.
31. Apie par pinim kal jimo prie m s teism ir apie kalinimo mokes io mim nuo kalini .
32. Apie neklausym kal jime.
33. Apie sesijas, pilies teismui nustatytas, ir apie sisen jim šaukti pilies teism d l išmušimo iš ramaus valdymo.
34. Apie pilies teismo šaukimus ir apie j galutin termin .
35. Apie praleidim termino pašaukti pilies teism d l bajoro galvos, ir apie nam užpuolim ir kitokius kruvinus nusikaltimus.
36. Apie pilies ir m s valdovo teismo dvar seni n priesaik .
37. Apie vaivad ir pilies seni n pasiskyrim j pilies teismo ur d ir apie ieškojim prieš juos teisingumo.
38. Kad pilies teismas savo sesij nepraleisdin t , kad teisingumas be vilkinimo kiekvien nuskriaust pasiekt .

39. Apie skriaudas kruvinuose dalykuose, pilies teismui priklausanias, jei kam jos būtų daromos vaivad, pilies teisėj ir j pilies teismo urd išj dvar .

40. Apie pataisym klaidos arba pilies ir žemės teismo neteisingo sprendimo, padaryto šaukiamai šaliai nestojus, ir apie neleidim apeliuoti, — kur už tai teis jus pašaukti.

41. Apie šalies klasting bylos laim jim ir kur d l to pašaukti.

42. Kuriose žemės teismo bylose turi būti skiriami galutini terminai.

43. Apie m s žemės ir pilies teismo šaukimus ir kiek ilgai jie turi galioti.

44. Jei kas nuo sau priklausomo teismo k kito pavieto urd arba teism pašaukt .

45. Apie tokius, kurie netur dami kuriame nors paviete žemės, kit žemvald pašaukt ; taip pat ir apie t , kuris žemės niekur neturi.

46. Apie žemės teismo sesijas, kurias teis jas, viceteis jas ar raštininkas turi susivažiuoti ir pašauktieji prieš juos stoti, ir kuriuo laiku teismo sesijos netuui b ti.

47. Apie žemės ir pilies teismo sesij teism visuotin seim metu ir apie teismo urdo išrinkim atstovu.

48. Jei kam kokios skriaudos būtų daromos urd , tarn , bajor ir kieno nors valdini .

49. Apie t , kuris koki nors skriaud patirt nuo kieno nors žmonos arba s n , arba dukter .

50. Kas, tur damas keist ar priteist dvar , kaimynyst je kam prievart arba skriaud padaryt .

51. Kas, tur damas iš ko nors išsinuomav s dvar , kaimynyst je kam prievart ar skriaud padaryt .

52. Apie atvykim šali žemės ar pilies teismo sesijas, taip pat ribininko ar komisaro teism , be dideli b ri ; ir apie sustojimo viet skirstym .

53. Apie tvark šalims ateiti teism m s žemės ir pilies teismuose.

54. Kaip šalys, teisman pašauktos, turi laikytis ; ir kad teismas iš galvos (atmintinai) nieko neteist .

55. Apie atstovavim teisme vienas kito.

56. Apie bylos pavedim ir davim teis s kitam už save byloje kalb ti.

57. Kas pats negal t arba nemok t byloje kalb ti; ir apie gyn j skyrim neturtingiems žmon ms.

58. Apie gyn jus, — kokie asmenys ir kur negali jais b ti.

59. Apie baudim neteising ir klasting gyn j ; ir be to, jog galima šaliai savo gyn j byloje paremti ir pa iam kalb ti ir kit gyn j jo vietoje pastatyti.

60. Gyn j nestojimo priežastys, — kad tai jiems ir j šalims nekenks.

61. Ko gyn jas be savo šalies atlikti negali.

62. Jei kas byloje žodžiu arba ranka ant ko k sint si, pastumt , arba sužeist , arba užmušt .

63. Apie tai, jei vaivada, seni nas, arba teis jas, viceteis jas ar raštininkas, tiek pilies, kiek ir žem s teismo ur das, arba ribininkas, komisaras, pos džiaudami teisme, k nors koliaut arba prieš k ranka k sint si.

64. Jeigu kas, žem s ar pilies teismo sesijas tame paviete, kur turi dvar , atvažiav s laike sesijos k sužeist , prievart arba nuostolius kokius padaryt .

65. Jog pašauktasis nereikalingais žodžiais, taip pat ir kitas iš šalies savo teises pareišk s, išskyrus šaukim , neturi bylos nutraukti.

66. Kaip nepasidalijusius brolius arba bendrininkus, pašaukti.

67. Apie skriaudas, kurios kunigaikš iams, ponams, bajorams ir j tarnams bei valdiniams vaivad , seni n , laikytoj ir tij n , m s girinink ir kelinink j pa i arba j ur d , ar tai m s pavaldini b t padarytos.

68. Apie miestie ius ir m s žmones, bajor nuskriaustus.

69. Apie Magdeburgo teises miestie iui.

70. Apie dalininkus, kurie koki daikt panor s ieškoti, — kad kitus savo dalininkus vien žem s teismo sesij galutinu terminu turi šaukti.

71. Apie ieškojim giminyste arba kokia kitokia teise dvar , vairiuose pavietuose esan i .

72. Kas b damas pašauktas d l dvaro, ieškovo šalies nepripažint p diniu to asmens, kurio vardu ko ieško.

73. Apie tai, kad b damas kas iš kurio dvaro d l ko nors teism pašauktas, negali jo, nebaig s bylos, kam kitam perleisti.

74. Apie garantijas teisiam dalyk .

75. Kas po bylos ir priesaikos to ieškot , ko byloje nustojo.

76. Apie liudininkus, kokie turi b ti byloje priimami.

77. Apie rodymus ir išsiteisinimus.

78. Kurie prie liudijimo neturi b ti prileisti.

79. Apie liudininkus, jei kas nor t jiems kalb ti.

80. Iš savo liudinink po bylos nieko negalima ieškoti.

81. Dviej arba trij liudinink liudijimu šalis turi savo byl laim ti, ir taip pat kas, palik s rodymus, šaliai leist prisiekti.

82. Apie raštiškus rodymus.
83. Apie m s valdovo komisijas, kuriose bylose turi b ti skiriamos.
84. Apie termin mok ti pinigus, teismo priteistus.
85. Apie tre i j teism .
86. Apie apeliavim iš teismo tribunol .
87. Apie apeliacijas, — jei keli broliai ar bendrininkai k pašaukt teism , o po to iš teismo po sprendimo apeliuot , jei vienas iš j susitaikyt , o kiti, kurie nesusitaik , gali apeliacijos laikytis.
88. Kame teismas negali leisti apeliacijos.
89. Apie galutin termin apeliuojant ir apie t , kur s netei- s tai apeliuot .
90. Kurio laiku nuo m s ur d turi b ti apeliuojama.
91. Apie nutyl jim teisi sisen jimo b du gyt dvar ir apie priteistus ieškinius.
92. Apie prievarta išvaym iš ramaus valdymo.
93. Apie teismo priminim sumok ti pinig sum , byloje pri- teist , anks iau negu vaznys važiuos išieškoti.
94. Apie išieškojim byloje priteistos pinig sumos, jei kas pagal teismo sprendim jos nemok t ; o taip pat apie vesdinim priteist dvar .
95. Apie t , kuris ur dui neleist vykdyti vesdinimo spren- dimu ne tribunolo, bet kurio nors teismo.
96. Apie tokius, kusie laike bylos tarp dviej asmen , neleist ur dui vesdinti.
97. Apie vykdym vesdinimo ir išieškojimo nuteistojo dvare kituose pavietuose, jei jo žem s ir kito turto tame paviete, kur pada- rytas teismo sprendimas, nebeužtekt .
98. Kokiu vertinimu iš dvaro turi b ti išieškoma pinig suma, byloje priteista.
99. Apie teismo priteist pinig sumok jim .
100. Apie at mim dvaro, arba žmoni , žemi , po ur do ves- dinimo.
101. Apie pabaud min per m s ur dus, šiame statute ir laisvais užrašais teismuose aprašyt .
102. Apie pon šaukim savo tarn , bajor ir pavaldini d l skriaud .
103. Kaip turi laikytis raštininkas, rašydamas teismo bylas.
104. Apie vazn , kuris lotyniškai vadinamas *generaliniu*.
105. Apie gr sintojus.

Penktas III Lietuvos Statuto skyrius, taip pat, kaip ir II Statuto liečia vieną civilinį teisės sritį — vedybų ir kraujo reikalus. Šis skyrius vadinasi: *Apie aprašymus, kraują ir vainiką*. 1566 m. redakcijoje — 18 straipsniai, o 1588 m. — 22. Jie yra:

1. Kokiu būdu tu, vas, išleisdamas savo dukterį už vyro, turi išrašyti ir užtikrinti, kad žentas užrašys vainiką.
2. Kaip vyras turi žmonai užrašyti vainiką.
3. Po tuvo mirties kaip turi būti mergaitės išleidžiamos iš tuvo dvaro.
4. Apie kraujo nereikalavimo sisenį jį.
5. Apie tokį našlį, kuri mergaitė ištekėjusi už vyro, o po jo mirties paliks našlę su suaugusiais vaikais.
6. Apie tokį našlį, kuri mergaitė ištekėjusi už vyro, o po jo mirties paliks bevaikę našlę.
7. Jei kas, turintis žemę su ar neturintis jos Lietuvoje, vestis.
8. Apie mergaitę, kuri be tuvo valios ištekėjusi.
9. Apie mergaites, kurios po savo tuvo mirties be brolio arba dėdės valios ištekėjusi.
10. Kas iš dviejų arba trijų žmonių turi tuvo vaiką.
11. Apie našlį, kuri palikta su nesuaugusiais vaikais, ir apie mirusįjį vaikus, likusius be globos.
12. Apie našles, kurios už prasto žmogaus, ne bajoro ištekėjusi.
13. Apie našlį, kuri nori tuvo po savo vyro mirties už kito vyro tekėti.
14. Apie palikimą, kuris lygiomis sumoms ir dukterims tenka, ir apie motinos atsineštus dvarus, jei ji jį niekam neužrašyt.
15. Apie palyginimą vairių žmonių neštą turtą prieš pasidalijant vaiko dvarą.
16. Jei kuri našlė už vyro ištekėjusi.
17. Apie dvarą, kuriuo vyras žmonai aprašytas.
18. Apie skriaudas, kurios daromos vyro žmonai iš jai užrašyto dvaro.
19. Apie bevaikę žmoną.
20. Apie šeimų skyrimą si dvasiškame teisme.
21. Apie vedimą neturtingų žmonių.
22. Kad niekas nevesti savo kraujo giminaičiui.^{VI}

VI skyrius, taip pat civilinį teisės, nustato specialiai globos reikalus.

Jis yra užvardintas: *Apie globas* ir trečioje redakcijoje turi 15 str., tuo tarpu kai antrame statute buvo tik 13 str. Šie straipsniai yra:

1. Apie nesuaugusius vaikus.
2. Apie t višk glob vis vaik dvar ir judomo turto, jiems iš j motinos pus s priklausan io, ir apie s n nuosavo turto sigijim .
3. Kas turi b ti glob jais.
4. Pamokymas glob jams, kaip turi pasiimti glob .
5. Jei glob jas k neteis tai ar per apsileidim k iš vaik turto prarast .
6. Glob jas d l vaik skriaud gali ko teisme ieškoti, bet negali nieko prarasti.
7. Jei kas nesuaugusius vaikus teism pašaukt .
8. Nesuaug vaikai neturi teisme atsakyti, vien tik šešiais atvejais.
9. Apie neatidalytus brolius, suaugusius ir nesuaugusius.
10. Glob jai negali vaik dvaro parduoti ir prarasti, nei susiaurinti.
11. Vyresnysis suaug s s nus negali nesuaugusi broli dvarus atskirti arba užstatyti, išskyrus savo dal , nebent tik d l savo t v skolos.
12. Vyresnieji broliai negali nedalyto dvaro prarasti nei užstatyti, išskyrus tai, kas j daliai priklausyt .
13. Apie suaugusius brolius, kiek tik j bus, kaip turi dvaru dalytis ir juo naudotis.
14. Glob jas, valdydamas globojam dvar , nieko negali už savo kalt iš to dvaro prarasti.
15. Jei glob jai, prad j vaik skriaudas teisme ginti, patys numirt .^{VII VII}

VII 1588 m. Lietuvos Statuto skyrius apima t civilin s teis s srit , kuri reguliuoja turto perleidim , užrašym , pardavim . Šis skyrius vadinasi: *Apie užrašus ir pardavimus*. Šioje redakcijoje yra 31 str., II Statute tame pa iame skyriuje buvo 26 straipsniai. J antrašt s yra :

1. Apie užrašus t višk , motinišk ir visokiu b du gyt dvar .
2. Jei kam reik t užraš padaryti ne žem s teismo sesij metu.
3. Punktas d l pernešimo iš pilies žem s teism .
4. Niekas neturi jokio palikimo, kurio pats rankose neturi, užrašyti.
5. Kas užrašyt dvar arba žem kam nors, po savo mirties, o šis, kam užrašyta, jo mirties nesulauk s, pirmiau numirt .
6. Jei kas kokio nors daikto duot užraš , teisme pareikšt , — toks užrašas turi galioti kiekvienoje teis je.

7. Apie užrašus, kurie turi būti pripažinti teis tais be teismo ur dams pareiškimo, ir apie pirkli paskolas.

8. Apie užrašus, duotus prast laisv žmoni , galin i išsikelti, ir nuominink .

9. Jei kas iš ko ieškot giminyste, o tas valdyt dvar pagal teis t užraš .

10. Apie praskolint dvar ir apie žem s sisen jim .

11. Apie dviej arba keli skol vien dvar .

12. Joks užstatas ir skola negali tur ti sisen jimo.

13. Apie b d rodyti dvaro užstat , jei kas k pašaukt imti pinigų.

14. Apie gr žinim pinig už užstat .

15. Apie skol , — jei kas k paskolin s pats mirt , o tas kuris pasiskolino, likt gyvas.

16. Apie t v ieškojim palikimo po j vaik .

17. Apie privilegijas ir kitus visokius užrašus — kaip j žmo- nos, likusios po vyr mirties, turi naudotis.

18. Jei kas dav s kam nors skolos rašt ir neatsilygin s numirt .

19. Terminas bylai d l užstatyto daikto turi b ti paskirtas galutinas.

20. Jei kas dvar arba kok judom daikt sau užstatyt už didesn sum kitam užstatyt .

21. Apie dvaro užstatym iki nebeišperkamo termino.

22. Apie at mim užstatyto dvaro.

23. Jei kas k pašaukt d l dvaro, o pašauktasis byloj savo atstov statyt .

24. Apie žuvusius užstato, dvar keitimo ar skolos raštus.

25. Jeigu keli asmenys vienu raštu kam nors pasižad t .

26. Kiek daug be skolos rašto galima paskolinti.

27. Jei kas kok judom daikt keist ligi termino.

28. Apie judom daikt , užstatyt ligi skirto termino, ta iau nepraž tinai.

29. Jei kas kam arkl arba jaut užstatyt be termino.

30. Apie keistus daiktus, žuvusius kieno nors apsaugoje.

31. Apie pranešim judom daikt , esan i kieno nors globoje.

Šis skyrius gerokai perdirbtas, dalis straipsni praleista, daug nauj straipsni . VIII

VIII skyrius, taip pat iš civilin s teis s, skiriamas specialiai tes- tamentams ir yra pavadintas : *Apie testamentus*. Palyginus su II Statutu, jis yra papildytas tik 1 straipsniu : antrajame — 8 straips-

niai, o tre iajame Statute — 9 str., nors yra ir visai pakeist straipsniai, senojo nereikalingus praleidžiant ir ia visai naujus rašant.

1. Kas gali ir kas negali testamentu užrašyti savo judomus daiktus.

2. Apie testamentus judomajam turtui ir gytiems dvarams,, — kaip jie turi b ti sudaryti.

3. Apie laisv užrašyti bažnyiai gytus dvarus.

4. Jeigu kam tekt kare arba kelion je, arba taip pat sveltimoje žem je testament rašyti.

5. Kas negali b ti antspaudininkais ir liudininkais rašant testament .

6. D l kuri priežas i testamentas negali b ti laikomas galiojan iu.

7. Priežastys, d l kuri t vai gali atimti paveld jimo teis s num s arba dukterims.

8. Niekas negali namo tarnui nei savo belaisviui nieko užrašyti, prieš tai j laisvu nepadars.

9. Kaip kiekvienas tarnybinis bajoras ir privilegijuot mies t miestietis, ir taip pat prastas žmogus, turi daryti testament . IX IX

IX skyrius kalba apie civilin s teis s t srit , kuri apima gin us d l žem s nuosavyb s, jos rib ir valdymo. Šis skyrius pavadintas : *Apie ribininkus pavietuose ir apie žemi bylas*. Šis skyrius bajorams buvo labai aktualus, tod l jis padidintas net beveik visu tre daliu. II Statuto tame pa iame skyriuje buvo 22, o šiame yra 32 str. :

1. Apie paskyrim ribinink (pakamori) pavietuose ir apie j priesaik .

2. Apie prievoles ir gali ribininko ur do.

3. Apie kaimyn ir bendraribi sukvietim išvažiuoti gin ijam žem .

4. Apie tokias m s valdovo žemes, kurios, laike gin o d l bajor žemi tarpusavio rib , ribot si su tomis bajor žem mis.

5. Apie galutin termin ribininkui išvažiuoti, ir kas t išvažia vim d l teis t priežas i neatvykt .

6. Kad ribininkas savo ur do pareigas eit .

7. Apie apeliacijas iš ribininko teismo.

8. Apie gin us d l toki žemi , kurios b t ant bendros dviej paviet sienos.

9. Apie ribininko pajamas ir jo knygas.

10. Apie ribininko pasiskyrim matinink .

11. Apie tai, jei žem s sklype kam nors pats ribininkas daryt skriaudos arba ribininkui kas nors daryt skriaud .

12. Apie dvaro at mim jo ribose.
13. Apie tok , kuris be teis t pateisinam priežas i bylos termin ribininko pašauktas nestot .
14. Apie liudininkus, kokie turi b ti prileidžiami liudyti.
15. Jei kas kam užgin yt liudininkus.
16. Apie atskir žem ir taip pat apie susieinan ias žemes, kaip reikia rodyti.
17. Kas tur t bylin tis su vaivada, su seni nu ir laikytoju d l savo žem s, o šis tur t dvar tame pa iame paviete, kur yra ur du.
18. Jei kas kam rib arba eži sugadint .
19. Apie ribomis susieinant mišk ir apie biržes.
- 20 Apie up , kuria eina riba.
21. Jei kas savo tvenkiniu kito tvenkin arba piev aptvin dyt arba užtvank prie svetimo kranto supilt .
22. Pas jus svetimoje žem je javus, — vaznys turi sp ti, jog nesuvežt iki bylos išsprendimo.
23. Kas žem valdyt , o kitas, bylos nelaim j s, rugius nukirs t arba nukirstus užgrobt , arba muštynes padaryt , arba žagr sukapot .
24. Kaip reikia vykdyti vesdinim dvar už skol arba d l kitos priežasties.
25. Apie dvar , kur susitar atiduot m s valdovo rankas.
26. Apie nepasidalyt dvar tarp broli arba gimini .
27. Nuo svetimo žmogaus neturi niekas pirkti žem s be jo pono valios.
28. Apie prast žmoni pavedim .
29. Kurie žmon s ateina laisvininkais ir užsis d j pab ga kitur.
30. Apie suradim lobio, pasl pto žem je ar kitoje kokioje sl ptuv je.
31. Apie vandens uostus ir apie vandenyse paskendusias prekes.
32. Apie senuosius kelius.

X skyrius yra paskutinis, kuris dar skiriamas civilinei teisei. Jis tvarko medžiokl s, žvejybos ir kitokius mišk bei vanden naudo jimo reikalus ir su tuo kilusius vairius konfliktus. Tod l tas skyrius ir pavadintas : *Apie girias, žv ri gaudyklas, apie bar i medžius, apie ežerus ir pievas.* II Statuto redakcijoje šis skyrius tur jo 17 str., III Statute 18:

1. Apie žv ri gaudyklas.
2. Laukini žv ri kainos (zubras —12 kap graši ; briedis — 6 kap. gr.; lokys—3 kap. gr.; laukin kumel — 3 kap.; šernas — 1 kap.).

3. Apie bartis, apie ežerus ir pievas, — kas turi kito girioje.
4. Kad svetimuose ežeruose esančiuose savo girioje nežvejojot .
5. Jei kas rast svetim žmog savo girioje ir apiplūšt .
6. Kas tur t gin us d l bar i arba d l eig giri .
7. Jei kas svetimame ežere arba tvenkinyje, arba k droje žvejojot , arba mal n sudėgint .
8. Apie sakalo arba gulb s lizd (sakalo lizdas 6 kapos, gulb s — 3 kap.).
9. Apie bebr gaudyklas.
10. Apie apynynus.
11. Apie paukš i gaudyklas.
12. Jei kas paukš i gaudyklas apvogt .
13. Bar i medži kainos (su bit mis — 2 kapos, be bi i — 1 kapa gr.).
14. Bi i kainos (spie ius, kelmas nuo 2 ligi 6 kap gr.).
15. Apie gojaus išskirtim .
16. Apie sod išvogim .
17. Apie gaisrus giriose ir miškuose.
18. Apie tai, kad niekas nedr st svetimoje žem je medžioti.

XI skyrius jau skiriamas baudžiamajai teisei. Jis lie ia bajor asmens apsaug ir nustato bausmes už jiems daromas varias skriaudas, j sumušimus, sužeidimus, užmušimus. D l to šis skyrius užvardytas : *Apie prievartas, apie sumušimus, apie atlyginimus už bajor galvas*. Šitoki visoki pasik sinim bajor sveikat ir gyvyb anais laikais pasitaikydavo labai daug, ir šis Statuto skyrius bajorams buvo labai aktualus. Tai parodo ir ta aplinkyb , jog 1588 m. Statute, palyginus su 1566 m. Statutu, šis bajor asmens apsaugos skyrius prapl stas net beveik dvigubai. Taip II Statute tame skyriuje buvo 35, o tre iame jau 68 straipsniai:

1. Jei kas kieno nors nam arba sustojimo viet s moningai užpult , nor damas j užmušti.
2. Apie prievartos rodym — kaip skund jas turi pareikšti ir sk sti.
3. Apie prievart visoki krikš ionišk tikyb bažny ioms.
4. Apie užpuolik ir žudik , kuris, užmuš s, iš krašto pab gs.
5. Apie ištr mimo b d , — kokiais žodžiais turi b ti paskelbtas, ir apie budelio laikym pilies teisme.
6. Apie sumušim mirtinai vyro arba žmonos, jiems patiems tarpusavyje besivaidinant (bausm kaip ir už t vo ar motinos nužudym).
7. Apie t vo arba motinos užmušim , taip pat apie t v vaiko

užmušim (mirties bausm , garb s ir turto nustojimas ; po turgaviet vežioti, repl mis k n draskyti, o po to odin maiš kišti, kartu kišti šun , gaid , žalt , katin ir su maišu vandenį paskandinti, o už vaiko nužudym — kal jimas ir viešas atgailavimas prie bažny ios).

8. Jei kas broļ arba seser užmušt (mirtis ir turto konfiskavimas).

9. Jei kuris tarnas užmušt ar sužeist savo pon (už užmušim sukapojimas 4 dalis, už sužeidim — nukirtimas rankos).

10. Apie peštynes.

11. Apie vakarines peštynes (atsako už žaizdas ir užmušimus patamsyje tas, kuris užgesina žvak).

12. Apie moters ar mergait s išniekinim (mirties bausm , jei šauk si pagalbos).

13. Apie prievarta pa mim žmonas mergait s, našl s ar bet kokios moters.

14. Apie užmušim , žeidus arba iššaukus dvikov .

15. Jei kas n š i moter bajor sumušt arba iš vežimo išverst ir sumušt .

16. Apie tai, jei kas peiliu arba kitokiu kautyn ms ne prastu ginklu k užmušt arba sužeist (bajoras ar prastas užmuš s bajor už tai kapojamas 4 dalis, o bajoras užmuš s taip valstiet baudžiamas rankos nukirtimu, jei nesugautas nusikaltimo vietoj, o jei sugautas, tai irgi mirtis, jei tik sužeid bajor , nustoja rankos, o jei valstiet - sumoka už žaizdas).

17. Apie užmušim ar sužeidim išdavikišku b du iš pasal (jei bajoras bajor užmuš — nustoja garb s, atlygina už galv ir baudžiamas griežta mirtimi — sukapojimu 4 dalis arba užkalimu ant mieto ; jei tik sužeid iš pasal — moka už žaizdas ir paprastai baudžiamas mirtimi; jei valstietis bajor sužeid iš pasal — nukirsdinimas, jei valstietis bajor užmuš — vairiais kankinimais turi b ti nukankintas).

18. Apie miest ir nam padeg jus (ugnyje sudeginamas).

19. Kas užpuol j ir jo pad j jus užmušt savo name (išteisinamas).

20. Kas užpult svetim dvar arba kaim , o šis, gindamas savo žem , j užmušt .

21. Jei kas pakolyje ko tykot ir ten pats b t užmuštas.

22. Apie tai, jei kas kokiame gin e k nors nes moningai, bet gindamasis užmušt .

23. Apie užmušim nety ia ir atsitiktinai.

24. Apie žaizd , ginantis, bet ne s moningai padaryt (laisvas nuo žaizdin s).

25. Tarnas, kuris savo pon gindamas, k užmušt arba sužeist (už žaizdas ir galv moka ponas).

26. Apie pravažiuojan io ir gimini neturin io žmogaus užmušim .

27. Apie atlyginimus už galvas, s nari suluošinim ir apie atlyginim už bajor žaizdas (už bajoro galv — 100 kap gr. ; už bajoro rank , koj , nos , l p , ak , dantis — už kiekvien po 50 kap gr. ir kaltininkui toks pat organas nuplaunamas ; jei nukirst abi rankas, arba abi kojas, arba abi ausis, ar abi akis — kaltininkas tuo pa iu baudžiamas ir pinigais ; už kiekvien rankos ar kojos piršt — kaltininko pirštai ir 20 kap gr. ; už galvos sužeidim , nuo kurio bajoras nustot kalbos — 100 kap gr. ; už kruvin žaizd galvoje, iš kurios reikt išimti kaul — 30 kap gr. ; už žaizd , palikusi rand veide — 40 kap gr. ; už sumušim lazda, pagaliu, buože ar kuo kitu — 40 kap gr. ; už sumušim m šiui tinkamu ginklu — 20 kap gr. Už antaus , barzdos rovim — 12 kap gr. Atlyginimai už galvas ir žaizdas dvasiškiui, j žmon ir vaik — kaip ir už bajor ; atlyginimai už bajor moter galvas ir žaizdas — dvigubai).

28. Kas bajor saivališkai pasodint savo kal jim ir j kankint arba numarint .

29. Jei keli bajorai b t apkaltinti užmuš kit bajor .

30. Jei bajoras bajor pakelyje apipl št .

31. Jei bajoras pirkliaus arba kitokius prastos kilm s žmones pakelyje apipl št .

32. Apie tok apipl šim , kuris b t padarytas m s pavaldini arba kieno nors tarn , bajor ir pavaldini .

33. Apie apipl šim , kuris b t totori padarytas (kaip bajorai).

34. Apie n š i moter , pasmerkt mirti (ligi gimdymo kail jime, po to — mirtis).

35. Kurie turi b ti laisvi nuo baudimo už žmogžudyst ir apie pamiš lius.

36. Kas piktadarius pl šikus, aiškius vagis, ištremtuosius žmones pas save namie laikyt .

37. Apie skriaudus, padarytas tarn ir be tarnybos gyvenan i , taip pat bajor ir valdini .

38. Kad nusikaltime niekas niekam nepad t .

39. Apie baudim prasto luomo žmoni už bajoro užmušim (baudžiami mirtimi, bet ne daugiau kaip 3 prasti žmon s už vien bajor peštyt se, o užpuolime — visi dalyvav ; už bajoro sužeidim ir sumušim — rankos nukirsdinimas, už bajoro suluošinim — galva).

40. Apie gr sym sveikatai ir padegti.
41. Jei kam koks nuostolis arba prievarta vykt kieno nors name taip ir pakel je su nam šeimininko žinia.
42. Apie sve i , tiek kviest namus, tiek ir nekviest .
43. Jei kas ant kieno dvaro, ant kaimo, ant žmoni užsiunt s kitus arba pats užpuol s prievarta sumušt ir apipl št .
44. Jei kuriems tikriems broliams bus t vas užmuštas arba vienas kuris nors iš j , arba motina, arba sesuo, arba t vui — motinai vaikas.
45. Kas iš gimini turi teisme ieškoti nubaudimo ir atlyginimo už galv .
46. Apie užmušt ištek jusi moter — kas turi byl kelti.
47. Apie užmušim ir žaizdas nesuaugusio bajoro ($1/2$ kainos)
48. Apie tok , kuris, prievarta k užmuš s, sumuš s, žaizd arba nuostoli padar s, mirt bylos neišsprendus.
49. Apie miestiet ir kitok prasto luomo žmog , kuris bajor sužeist (už sužeidim nustoja miestietis rankos, už suluošinim — galvos).
50. Apie bajoryst s rodym , priteisus atlyginim už žaizdas.
51. Už paprast prievart kaimynui.
52. Apie nutyl jim užpuolimo, vagyst s, padegimo ir kito-ki nuostoli (sisen jimas treji metai).
53. Kas sužeistas po vaišes ir smukles važin t (anks iau negu 24 dienas nuo sumušimo, o paskui mirt , atlyginamas ne už galv , bet tik už žaizdas).
54. Apie laidavim stoti teisman.
55. Kok kalin m s teismas už laidavim gali paleisti ir kokio neturi paleisti.
56. Jei nusikalt lis b t mirti pasmerktas, o nuo to išsi-pirkt arba b t išprašytas (nustoja bajoryst s teisi , nors jo vaikams tas nekenkia).
57. Apie tai, jei kuris bežemis bajoras užmuš s k nors prie kurio m s teismo arba kur nors, bet nestoj s bylon, pab gt .
58. Apie priesaik d l užpuolimo ir nuostoli , jam padaryt ; taip pat d l nuostoli jo tarnui ar pasiuntiniui pakely padaryt .
59. Apie rašym šaukim nuostoli arba j išvardijim žo-džiu skundžiantis.
60. Apie baudim toki nepadori netek jusi moter , kurios savo ar kit vaikus žudyt (mirties bausm).
61. Kame ir kada nusikaltimo vietoje turi b ti leidžiamas tar-dymas.

62. Kas tardym nusikaltimo vieton turi išvažiuoti ir apie paskyrim laiko tam išvažiavimui.

63. Kokiu b du turi b ti atliktas tardymas nusikaltimo vietoje.

64. Kaip šalys ir teismas po tardymo nusikaltimo vietoje turi elgtis.

65. Apie m s , valdovo, išsiuntim pravesti tardym nusi-kaltimo vietoje.

66. Apie Vyriausiojo Tribunolo paskyrim pravesti tardym nusikaltimo vietoje.

67. Apie apeliacijas kruvinuose dalykuose nuo bet kurio teismo ur do Vyriausius teis jus, ir apie laidavim už nuteistuosius mirti.

68. Apie nelaikym ištremt j visose m s valstyb se.

XII skyrius nagrin ja panašius baudžiamosios teis s dalykus, kaip ir XI, su tuo tik skirtumu, kad jis yra skiriamas nusikaltimams, prieš nebajorus, kaip tada sakydavo, prasto luomo žmones. XII skyriaus antrašt — *Apie atlyginim už galvas ir žaizdas prast žmoni ir apie tokius žmones ir tarnus, kurie nuo savo pon pab g , taip pat ir priskirtus tarnus*. Šis skyrius taip pat beveik dvigubai prapl stas, palyginus su II Statutu ; II-jame buvo 14, o ia 24 straipsniai :

1. Apie užmušim prasto luomo žmogaus iš bajoro pus s (mir-ties bausm , jei sugautas in flagranti, o kitaip tik pinigim pabauda).

2. Apie žmogžudyb tarp prasto luomo žmoni .

3. Apie atlyginimus už galvas ir žaizdas prasto luomo žmoni (už šarvininko galv — 60 kap gr., žygininko — 50 kap gr., bartininko — 40 kap , baudžiauninko — 25 kapos, berno arba belais-vio — 20 kap , o j žmon — dvigubai; už žaizdas — nuo 6 iki 1 kapos).

4. Atlyginimas už galvas ir žaizdas tij nams, raktininkams, vaitams, kaimo seni nams ir šuolininkams (nuo 40 ligi 20 kap gr.).

5. Apie atlyginimus už galvas amato žmoni (30 kap gr.).

6. Apie atlyginimus už galvas ir žaizdas miestie i , privilegi-juot miest ir mažesni (vaitui, burmistru, šuolininkui, raštininkui — 50 kap gr., miestie iams 30 kap).

7. Apie atlyginimus už galvas ir žaizdas žydams (kaip bajor-rams).

8. Apie žyd apr dus (draudžiama brangius r bus, auks ir sidabr nešioti, tik ant rank po vien signet ir 1 žied , bet žyd ms leidžiama puoštis).

9. Žydas, totorius ir kiekvienas pagonis negali b ti ur du skiriamas ir negali laikyti nelaisv je krikš ioni .

10. Apie atlyginimus už galvas ir žaizdas totoriams (kaip bajorams, bet prastesniems tik po 20 kap gr.).

11. Laisvas žmogus už jok nusižengim negali b ti nelaisv n atiduodamas.

12. Apie baudžiauninkus.

13. Apie at jusio laisvo žmogaus užsis d jimo sisen jim (10 met).

14. Apie pavaldinius baudžiauninkus, dvaro šeimyn paveld t , pirtk , ar nelaisv n paimt , taip pat ir apie priskirtuosius tarnus ir at jusius žmones, kurie nuo savo pon pab ga.

15. Apie baudžiaunink ir nelaisv bern , — kas j pavogt .

16. Apie gaudym b glio, savo žmogaus ar berno, sutikus pakelyje.

17. Kaip nelaisvoji dvaro šeimyna ar pab g belaisviai turi b ti pranešti ir atiduoti.

18. Apie nelaisv j dvaro šeimyn ir belaisvius, kurie pab ga nuo savo pono.

19. Apie laisvuosius žmones, kurie badme iu parsiduoda nelaisv n ir apie pardavim kitos nelaisvosios dvaro šeimynos (parsidavimas leidžiamas, bet v liau turi v l išsipirkti ar atidirbti; pardavimai dvaro šeimynos teis ti ir galioja).

20. Kas badmetyje savo šeimyn išvaryt (tokie išvaryti gyja laisv).

21. Kokie turi b ti nelaisvieji (tik belaisviai, bet j vaikai jau baudžiauninkai).

22. Jei kas kam tarn priskirt , o tas tarnas padar s nuostoli , pab gt nuo jo.

23. Jei tarnai, ponui sakius, nenor t vyti ir gaudyti vagio ar kokio kito savo pono piktadario.

24. Apie valkatas ir apie tuos, kurie, b dami be tarnybos ir bežemiai, ateina m s valdovo, kunigaikš i ir pon miestus.

XIII skyrius, taip pat baudžiamosios teis s, lie ia bajor turto apsaug , ypa nagrin ja visokius turto ir galvij užgrobimus, o taip pat gana pla iai nustato kainas kio produktams, galvijams ir paukšiams. Jis užvardytas : *Apie užgrobimus ir atlyginimus*, ir tai yra vienintelis III Statuto skyrius, kuris nebuvo prapl stas ir kuriame paliko tiek pat straipsni , kaip ir II Statute, b tent 14 ; nors ir ia yra vairi pakeitim :

1. Apie kumeli kaimen s pagrobim ir kainas už tai (eržilas — 8 kapos, kumel — 4 kapos).

2. Kokių b du reikia užsilaikyti ganykloje ir apie pagrobimus ganyklose.

3. Kas užgrobt nuo bajoro arba bajor s.

4. Apie užgrobt kunigaikš i , pon ar bajor žmogaus.

5. Kaina namie augint darbiniai arkliai (nuo 2 kap gr. iki 40 gr.).

6. Kaina namie augint didel ir maž raguo i (jautis — 2 kapos, karv — 100 gr., veršiukai nuo 40 — 20 gr., paršas — 1 kapa gr., kiaul — 20 gr., avis — 15 gr., ožka — 20 gr.).

7. Kaina namini paukš i (nuo 3 ligi 1 gr., ta iau už namin gulb arba pov — 3 kapos gr.).

8. Kaina paukš i , laikom medžioklei (nuo 6 kap gr. ligi V, kapos).

9. Kaina jav , šieno ir daržovi (rugi statin — 24 gr., mieži — 20 gr., aviž — 16 gr., kop st kapa — 3 gr., mork statin — 6 gr., raugint agurk statin — 20 gr. ir t. t.).

10. Naminio maisto produkt kaina (paltis m sos — 20 gr., lašiniai — 15 gr., kumpis — 2 gr. ; sviesto indas — 1 kapa gr., didelis s ris — 2 gr., medaus indas — 1 kapa).

11. Nam darbo drabuži ir kit daikt kaina.

12. Kaina šun (medžiokl s ir nam — daugiausiai po 3 kapas gr.).

13. Jei pririštas šuo k st ar išg s dint , ir taip pat kas šun užmušti).

14. Kas namie laikyt šun ar galvij , kuris kaimynams kenkt .

XIV paskutinis skyrius, taip pat baudžiamosios teis s, skiriamas specialiai vagyst ms ir vadinasi: *Apie visokio luomo vagystes*. II Statute šis skyrius tur jo 30, III — 37 straipsnius :

1. Apie sugaut su vogtais daiktais tarn ar kieno pavaldin , — kur turi b ti vedamas.

2. Apie teisingumo vykdym k nors iš kaimo apkaltinus piktadaryste.

3. Apie sugaut su vogtais daiktais m s valdovo miestuose ir apie vagyst s nurodym , su kuo kas bus suimtas.

4. Apie tai, kas vykt turguje arba jomarke ir švent je.

5. Kaip reikia kieno nors name vogtus daiktus rasti.

6. Apie vagies su mim , sutikus kelyje.

7. Apie vogt daikt vert , už k vagis turi b ti mirtimi baudžiamas (daugiau negu 4 kapos gr., už mažiau prie stulpo plakamas).

8. Nuostatas apie piktadarystes, drums ian ias vieš j ramyb .

9. Apie vijim si p domis pavogt bet kurios vert s daikt .
10. Jei kas bajor , turint žem s ar bežem nekaltai ir be vogt daikt vagyste kaltins.
11. Apie apkaltinim nepilname io bajoro vagyste, taip pat ir apie prastus žmones.
12. Apie šaukimus.
13. Kas vag , sugaut su vogtais daiktais, apie j žinodamas, savo namuose sl pt .
14. Apie išvogim pono ir bajoro svirno arba kl ties ir taip pat valstie io kl ties.
15. Apie vogtus daiktus, kurie bus rasti ne tarto arba taip pat ir tarto žmogaus namuose.
16. Apie vag , kur bevagiant, bet ne namie, pagaut .
17. Apie tarto žmogaus vagyst je žymes.
18. Su vogtais daiktais sugaut vag t pa i dien galima tris kartus kankinti.
19. Apie vagis ir pl šikus, kurie savo ur d pašaukt .
20. Apie ne tariam žmog .
21. Apie užmušim vagies su vogtais daiktais.
22. Jei kas k pavogt m s valdovo r muose (mažiau kaip 2 kapos — ausies nupiovimas, o kit kart nors ir už 10 gr. — mirtis).
23. Apie žmonas ir vaikus, kurie naudojo vogtus daiktus.
24. Apie atidavim vogt daikt iš m s teismo ir taip pat iš kunigaik i , pon ir bajor dvar .
25. Apie priklydusius.
26. Apie visoki jav , esan i laukuose, gubose arba stirtose sud t , taip pat ir šieno vogim .
27. Apie išvogim tvenkinio ir k dros.
28. Apie nuostolius, kurie kils laike gaisro ar potvynio.
29. Apie sauvaliautojus žmones, tokius, kurie prikalt j vyr turin i žmon ir su ja išvažiuot (mirties bausm abiem).
30. Apie svetimoteryst s baudim (abiem mirties bausm).
31. Apie baudim s vadautoj (nosies, ausies ir l pos nupiovimas ir išvayymas iš miesto).
32. Apie benkarto užmušim (nuo mirties laisvas, moka tik gaivin).
33. Apie pakampi smukles.
34. Kas k apkaltint ir teism atvest — turi tuojau nurodyti, kuriuo terminu turi rodyti.
35. Apie igonus (žmon s « nereikalingi ir dykaduoniai», vagys;

jiems draudžiama Lietuvon važiuoti ir gyventi, taip pat draudžiama juos priglausti).

36. Apie naują dvaro šeimos pavadinimą vietoj to, kuriuo juos prieš tai nelaisvaisiais vadinta (vadinti paveld ta ar pirкта dvaro šeima ir belaisviais).

37. Nuo kurio laiko šiuo Statutu reikia teisti.

Tuo ir baigiasi III (1588 m.) Lietuvos Statutas.

Lyginant 1588 m. Lietuvos Statut su 1566 m. jo redakcija, ryškiai matosi, jog III Statutas yra žymiai paplėstas ir papildytas naujais dalykais. Nors skyrių skaičius ir jų tvarka dviejuose Statutuose tie patys, tačiau kiekvienas jų III Statute apima žymiai gausesnį medžiagą, kuri yra ir sistematingiau sutvarkyta. Nors daugelis straipsnių III Statute pateko taip pat, kaip ir II Statute, tačiau ir jie daugeliu atvejų yra papildyti ir kiek pertvarkyti. Trečiasis Statutas turi 121 str. daugiau negu II (488 ir 367, pagal kitus 366). Tai dar nereiškia, jog tik tiek straipsnių III Statute yra naujų. Faktiškai naujų straipsnių yra daugiau, nes dalis II Statuto straipsnių, kaip nebereikalingi buvo visai panaikinti, o vietoje jų taip pat nauji sukurti. Taip pat yra atvejų, kur keli straipsniai buvo sutraukti vien ar atvirkščiai — suskaldyti dalimis ir išsklaidyti. Kiekviename skyriuje vesta taip pat ir nauja straipsnių numeracija, neatitinkanti II Statuto numeracijai, nes tarp jų buvo terpta naujų straipsnių ir jau vienas dalykas, nekaltant jau apie susistemimą, turėjo pasikeisti straipsnių numeracija. Sistemos dalykai, kurie straipsniai iš vieno skyriaus buvo perkelti kitam skyriui. Net ir perimtieji iš II Statuto straipsniai nebuvo aklaip perrašyti žodis žodinė, bet sklandžiau ir aiškiau perredaguoti. Aiškumo dalykai, kurie straipsnių mintis paplėsta arba trumpiau ir ryškiau suformuluota. Taip pat ir naujų institucijų, pav. Vyriausio Tribunolo, atsiradimas Lietuvoje pareikalavo daugelį Statuto straipsnių atitinkamai perdirbti, ne tik dalykus naujus straipsnius apie tribunolą. Gerokai paplėsti buvo ir ribininko bei pilies teismų bei jų galimieji straipsniai.

III Lietuvos Statute ne tik plačiau ir tobuliau buvo nusakyti bei suorganizuoti Lietuvos teismai, tiksliau nustatytas teismo procesas, bet taip pat aiškiau ir plačiau buvo nusakyta vairių dalykų galia bei jų išrinkimas ar paskyrimas. Lyginant 1588 m. Statut su 1566 m., iš viso krenta akis, jog III Lietuvos Statutas atneš daug naujenybių ir viešojoje, ir civilinėje, ir baudžiamojajame Lietuvos teisyje, arba šeimos, pildytas, turto valdymo teisyje, kilusi tiek iš gyvenimo, valstybės institucijos bei teismų praktikos, tiek iš teoretinės juridinės minties tolimesnio vystymo. Visais atžvilgiais jis yra žymiai

tobulesnis Lietuvos teisės kūriny, negu II Statutas. Jis aiškiai liudija, jog teisės ir teisėtumo supratimas Lietuvoje buvo nepaprastai pažengęs priek, jog vis platesnis Lietuvos viešojo, valstybinio, privatinio bei šeimos gyvenimo sritys buvo statymais vis tobuliau sunormuojamos. Kartu rodo jis ir aukštą juridinės minties kultūrą Lietuvoje.

PRIEDAS

СТАТУТЪ ВЕЛІКОГО КНЯЗТВА ЛІТОВСКОГО

отъ наяснейшего господара короля его милости
Жикгимонта Третего на коронации
въ Кракове выданный року 1588.

Смотрите што маете чинити, бо не справу-
ете суду ч[e]л[о]в[е]чего, але судъ Божий.
А што-кольвекъ осудите, все на васъ се
обвалить. Нехай будетъ во васъ страхъ
Господень завъжды. А справуйте все щирѣ,
нетъ бо предъ Господемъ Богомъ нашимъ
неправости ани бракованья особъ, ани
пожеданья даровъ.

Книги 2 Паралип.
Глава 19.

Милуйте справедливость, которые судите
землю.

Мудрость Соло-
мона Глава. 1.

Хто любить неправду, тотъ ненавидитъ
души своее.

Псаломъ 10.

Правая судите, сынове человечести.

Псаломъ 57.

З ласки и за привильемъ короля его милости.
Въ Вилни. Друковано въ дому Мамоничовъ.

Didiojo Lietuvos kunigaikščio Zigmanto III Vazos, patvirtinusio III Lietuvos Statut, ir davusio sąlygų spausdinti, portretas.

Zigmanto iii Vazos **1588.II.11.** d. duota privilegija,
kuria pavedama Lietuvos vicekancleriui Leonui Sapiegai išleisti III
Lietuvos Statut lenk ir gud kalba

{Tekst as paimtas iš J. Lappo, *1588 met Lietuvos Statutas, II, t., 5-6 psl.*, Kaunas 1938).

Sigismvndvs Tertivs, Dei gratia rex Poloniae, magnvs dvx Lithuaniae, Rvssiae, Prvssiae, Samogitiae, Masoviae Liuoniaeque, nec non eadem gratia Suecorum, Gottorum Vandalorumque designatus rex et magnus Finlandiae princeps etc. etc.

Significamvs praesentibus literis nostris quibus interest, vniuersis et singulis, quod cum in comitiis hisce faelicissimae coronationis nostrae nomine ordinum Magni Ducatus Lithuaniae, fidelitatis prius et subiectionis iuramento nobis sancte praestito, supplicatum inter caetera esset, vt leges siue statuta Magni Ducatus Lithuaniae ex praedecessorum nostrorum, serenissimornm regum Poloniae mandato atqne commissione quamplurimorum doctissimorum virorum iurisperitorum cura, studio, labore atque diligentia ad vnanimem consensum omnium statuum, ordinum tam spiritualium quam secularium, principum, baronum atque nobilium Ducatus illius conscripta habentur, idiomate Polonico et Ruthenico imprimendum et excudendum curaremus, cum ex manu scriptis legibus iuris cognoscendi quaedam difficultas et pernicioosa varietas saepenumero exoriretur. Cui quidem supplicationi nos eo libentius assensum praebuimus, quo legibus et imperia fundata reipublicae societatemque bumanam stabilitatam esse et priuatorum opes contineri intelligamus. Et quo eadem ad conservandas respublikas vtiliores sunt, eo maiori in inprimendo fide, industria, virtute atque experientia indigere videntur. Quandoquidem magnifici Leonis Sapieha, Magni Ducatus Lithuaniae procancelarii eximia in rebus virtus, dexteritas, vigilantia perspecta et comprobata nobis sit et maxime quod respublika ad custodiam legum libertatumque omnium suarum eundem locauerit. Ideo prae caeteris eidem magnifico Leoni Sapieha legum siue statutorum Magni Ducatus Lithuaniae idiomatibus Polonico et Ruthenico typis excudendorum et in lucem edendorum curam committendam esse duximus. Quemadmodum et praesentibus committimus, ita vt ne quispiam alius praeter eundem magnificum Leonem Sapieha aut cui ipse commiserit statuta Magni Ducatus imprimendi cudendi licentiam sibi praesumere audeat, idque sub poena 5000 milia florenorum Hungaricalium et omnium librorum

impressorum amissione. Cuius mulctae medietas fisco nostro, medietas vero magnifico Leoni Sapieha cedere debet. Quod et praesentibus literis cautum esse volumus. In quorum fidem praesentes subscriptas sigillo Mag[ni] D[ucatus] L[ithuaniae] consignari iussimus. Datum Cracouiae 11 februarii anno Domini MDLXXXVIII, regni nostri primo.

[ ]
|| (. VI)
[ ]

· ,
· , , ,
· , , -
· , -
· ,
· -
· ,
· ,

[ ] ,
· ,
·

[ ] · 1588, 1 ·

· , ,
· , ,
·

Lietuvos vicekanclerio Leono Sapiegos, išleidusio 1588 metais III Lietuvos Statutą, heraldika.

,	,	-
	,	-
,	,	-
.	,	-
	[ ]	-
.		

THE LITHUANIAN STATUTES

by Prof. Dr. K. Avižonis

Summary

The author makes an in depth analysis of the three Lithuanian Statutes from their early origins until their completion. A wide bibliography is provided in Lithuanian, Russian, Polish, Belorussian, Latin and German.

Until the end of the 14th century, Lithuania did not have written laws or decrees and there were no written privileges making a legal differentiation between individuals or social classes. The internal relations in Lithuania were regulated until the end of the 14th century by social customs and the will of the Grand Duke or his representatives. It is difficult at present to establish with precision the social customs or common law that existed in Lithuania until that time, since the way of life of ancient Lithuanians so far has not been sufficiently explored and requires more research.

The start of change in the legal system was 1387, when the first privileges for the nobility were promulgated. Starting with this date, written laws began to replace unwritten customs and started to limit the power of the Grand Duke. The promulgation of further privileges for the nobility by Grand Duke Kazimieras (Casimir) in 1447 accelerated the trend towards written laws and laid a corner stone for the future Lithuanian legal system. Also of importance to its development were privileges granted by Kazimieras to the regions of Žemaitija, Polock, Vitebsk, Smolensk, Drohiczyn, etc.

In order to establish greater conformity and clarity in the area of law, Grand Duke Kazimieras (Casimir) promulgated in 1468 the so-called Code of Kazimieras, which consists of 28 articles dealing with various legal cases, establishes penalties and ways for their implementation and, also, regulates the functions and the competence of the courts. This Code was intended for practical implementation in the courts and represents a major contribution to the Lithuanian written law. Some more additions to the written laws were made by the 1492 general privilege of 41 articles issued by Grand Duke Aleksandras (Alexander), the same year's special privilege of 21 articles for the region of Žemaitija and the 1501 privilege for the region of Bielsk.

Under Grand Duke Žygimantas the Old (Sigismund I the Old), Lithuanian written law was augmented by the 1506 general privilege as well as by several decrees of the Grand Duke and the Council of Lords. Thus, from the end of the 14th century until the beginning of the 16th century, there existed in Lithuania side by side with the unwritten common

law a substantial number of written laws or regulations. However, these written laws were not codified and frequently lacked consistency and uniformity as issued under the various privileges and, besides, copying errors appeared in the various manuscripts — all of which made their practical implementation extremely difficult.

Due to these reasons, the Diet (Seimas) of Vilnius proposed in 1514 the unification of all the existing laws and decrees into one work and the promulgation of them after appropriate reformulation as a national code. This task was undertaken by several selected members of the Council of Lords. Grand Duke Žygimantas (Sigismund) the Old approved this Statute in 1522 and ordered its publication «iussimus ea in numerosis voluminibus excudi literis». However, this First Lithuanian Statute was never published and so far no manuscript of that year has been found. As a matter of fact, the oldest manuscript of the First Lithuanian Statute is dated 1529 and, consequently, is being referred to as the 1529 Lithuanian Statute. At present, there are in existence three manuscripts of this Statute: in modified Church Slavic (1529), in Polish (1532) and in Latin (undated). The authentic and official version is considered to be that of 1529 in modified Church Slavic. This Statute presents an extensive collection of Lithuanian laws and is divided into 13 articles with a total of 280 paragraphs, covering civil and criminal law and court procedures.

Because of social and civic changes, the First Lithuanian Statute was considered to be deficient almost as soon as it was issued. This need for the Statute's augmentation and correction was raised by the Lithuanian nobility at the Diet (Seimas) of Brasta in 1544 and was repeated at the Diet (Seimas) of Vilnius in 1547 and 1551. In consultation with the Council of Lords, Grand Duke Žygimantas (Sigismund) the Old appointed a ten member committee, consisting of five Catholic and five Greek Orthodox members, and entrusted them with the Statute's revision. The work of this committee took several decades and the Second Lithuanian Statute was promulgated on 1 March 1566.

The promulgation of the Second Statute was an important event for the civic and cultural life of the Lithuanian state. Its issuance on the eve of the Union of Lublin supported and strengthened the political independence of Lithuania, and any Western European state could be proud of it as an example of well advanced judicial theoretical thought and practice. In its compilation the authors took into consideration the First Statute, decrees of the various Diets (Seimai) as well as other legal sources, viz., Homan, Byzantine and Canon Law, and the laws of Russia, Poland, Bohemia and the German cities. The Statute's official manuscripts were written in modified Church Slavic and its Polish and Latin translations came out in 1576. It consists of 14 articles and 366 paragraphs, and its scale and scope is much wider and more systematic than that of the First Statute. The authors took the opportunity to bring into special prominence paragraphs reasserting full Lithuanian political independence and denying any Polish rights to Lithuanian territory, estates and public offices.

Soon after its publication, opinions were voiced that the Second

Statute (1566) could be further augmented and refined, and a committee was formed for this purpose in 1569. All the members of this committee were Lithuanians and in their work they also tried to prevent Polish encroachment by emphasising the individual character of the Lithuanian state, with its own laws and court procedures. The work of this committee proceeded very slowly and several of its members died, but were replaced by substitutes elected by Lithuanian diets. A substantial amount of assistance to the Statute's preparation and formulation was given by the Chancellery of the Lithuanian state, which had the required experience and personnel for this type of work, and a leading role in its finalization was played by the Lithuanian Chancellor Eustachas Valavius. Third Lithuanian Statute was finished after 22 years of work and its promulgation was approved by the Grand Duke on 28 January 1588, who also issued the order to have it printed in modified Church Slavic and Polish and to have it distributed to all district judges.

Third Lithuanian Statute represents a substantial improvement over the two previous ones and is an outstanding example of the high legal standards of the old Lithuania. It was used as a model and had a considerable influence on the legal systems of the neighbouring countries.

LITAISCHE STATUTEN

von Prof. Dr. K. Avizonis

Zusammenfassung

Der Autor bietet eine umfassende Analyse der drei litauischen Statuten von ihrer Entstehung bis zu ihrer Endform. Er führt eine weitgespannte Bibliographie in Litauisch, Russisch, Polnisch, Belorussisch, Lateinisch und Deutsch an.

Bis zum Ende des 14. Jahrhunderts gab es in Litauen keine geschriebenen Gesetze oder Verordnungen und keine schriftlich niedergelegten Privilegien, die eine gesetzliche Unterscheidung zwischen Einzelpersonen oder sozialen Klassen erkennen lassen. Das gesellschaftliche Leben in Litauen wurde bis zum Ende des 14. Jahrhunderts durch Bräuche und durch den Willen des Grossfürsten oder seiner beauftragten Vertreter geregelt. Es ist gegenwärtig noch schwierig, das bis damals übliche Brauchtum oder Gewohnheitsrecht mit ausreichender Genauigkeit darzustellen, da die Lebensweise der alten Litauer diesbezüglich noch nicht genügend erforscht ist und weitere Untersuchungen erforderlich sind.

Dieses von Brauch und Gewohnheit bestimmte Gesetzssystem begann sich 1387 zu ändern, als die ersten Privilegien der Adligen als Gesetz herausgegeben wurden. Von dieser Zeit an begannen schriftlich niedergelegte Gesetze ungeschriebene Bräuche zu ersetzen und die Macht des Grossfürsten einzuschränken. Die Gewährung weiterer Privilegien an die Adligen durch Grossfürst Kazimieras (Kasimir) im Jahre 1447 förderte die Entwicklung geschriebener Gesetze und setzte einen Eckstein für die

spätere litauische Gesetzgebung. Von Bedeutung für diese Entwicklung war auch die Erteilung besonderer Privilegien durch Kazimieras an die Bezirke Žemaitija (Samaiten), Polock, Vitebsk, Smolensk, Drohiczyn, und andere.

Um mehr Ordnung und Klarkeit im Gesetzesbereich zu schaffen, stellte Grossfürst Kazimieras im Jahr 1468 das nach ihm benannte Gesetzbuch zusammen. Es umfasste 28 Artikel, die sich mit verschiedenen Rechtsfällen beschäftigen, Strafen und Möglichkeiten ihrer Durchführung festsetzen sowie die Puktion und Zuständigkeit der Gerichtshöfe regeln. Dieses Gesetzbuch war als Hilfe für die praktische Durchführung von Gerichtsverfahren gedacht und stellt einen beachtlichen Beitrag zum geschriebenen Gesetz Litauens dar. Weitere Ergänzungen zu den geschriebenen Gesetzen erfolgten 1492 durch die 41 Artikel umfassenden allgemeinen Privilegien von Grossfürst Aleksandras (Alexander), durch die im selben Jahr erlassenen 21 Artikel des Sonderprivilegs für den Bezirk Žemaitija und, 1501, durch das Privileg für den Bezirk Bielsk.

Unter Grossfürst Žygimantas (Sigismund) des Alten wurde das geschriebene Gesetz Litauens 1506 um das allgemeine Privileg sowie um mehrere Erlässe des Grossfürsten und des Adligen Rats erweitert. So bestanden in Litauen vom Ende des 14. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts neben dem ungeschriebenen Gewohnheitsrecht eine beträchtliche Anzahl geschriebener Gesetze oder Regelungen. Diese geschriebenen Gesetze waren jedoch nicht kodifiziert und liessen es oft an Übereinstimmung und Einheitlichkeit fehlen, da sie im Zusammenhang mit sehr verschiedenen Privilegien herauskamen und in den Handschriften zudem Abschreibfehler auftauchten. Das alles gestaltete ihre praktische Anwendung äusserst schwierig.

Aus diesem Grund beschloss im Jahr 1514 der *Seimas* (Landtag) von Vilnius, alle bestehenden Gesetze und Verordnungen in einem einzigen Gesetzbuch zusammenzufassen und sie nach entsprechender Neuformulierung in einem nationalen Kodex herauszugeben. Diese Aufgabe wurde von mehreren ausgewählten Mitgliedern des Adligen Rates wahrgenommen. Grossfürst Žygimantas der Alte approbierte 1522 diese Gesetzessammlung und ordnete ihre Veröffentlichung an : «iussimus ea in numerosis voluminibus excudi literis » (Wir haben befohlen, sie in zahlreichen Ausgaben zu drucken). Doch es kam nie zur Veröffentlichung dieses Ersten Litauischen Statuts, und bisher hat man auch keine Handschrift aus jenem Jahr gefunden. Die älteste Handschrift dieses Ersten Statuts geht auf das Jahr 1529 zurück. Augenblicklich gibt es von dieser Gesetzessammlung 3 Handschriften : in modifiziertem Kirchenslawisch (1529), in polnisch (1532) und in Latein (ohne Datum). Als authentische und verbindliche Fassung sieht man jene von 1529 in modifiziertem Kirchenslawisch an. Es handelt sich um eine umfassende Sammlung litauischer Gesetze in insgesamt 13 Artikeln und 280 Paragraphen, die das zivile Recht, das Strafrecht und die Gerichtsverfahren betreffen.

Wegen der sozialen und gesellschaftlichen Veränderungen wurde das Erste Litauische Statut bereits gleich nach seiner Veröffentlichung als

mangelhaft angesehen. Die Forderung nach Erweiterung und Verbesserung des Gesetzbuches wurden von den litauischen Adligen 1544 in *Seimas* von Brasta erhoben und 1547 und 1551 im *Seimas* von Vilnius wiederholt. Nach einer Beratung mit dem Adligen Kat bestimmte Grossfürst Žygmantas ein aus zehn Mitgliedern — fünf Katholiken und fünf Griechisch-Orthodoxen — bestehendes Komitee für die Überarbeitung des Statuts. Am 1. März 1566 wurde das Zweite Litauische Statut herausgegeben, ein bedeutendes Ereignis für das staatliche und kulturelle Leben des litauischen Staates. Die Herausgabe dieses Gesetzbuches am Vorabend der Union von Lublin unterstützte und stärkte nämlich die politische Unabhängigkeit Litauens, und jeder westeuropäische Staat hätte auf ein solches Werk theoretischen Rechtsdenkens und praktischer Gesetzgebung stolz sein können. Die Verfasser hatten das Erste Statut und die Gesetzeserlässe der verschiedenen *Seimai* (Landtage) sowie auch Gesetzesquellen anderer Herkunft, so das Römische Recht, das Byzantinische Recht, das Kirchenrecht, die Gesetze Russlands, Polens, Böhmens und der deutschen Städte eingearbeitet. Die verbindlichen Handschriften dieses Statuts wurden in modifiziertem Kirchenslawisch geschrieben, seine polnischen und lateinischen Übersetzungen kamen 1576 heraus. Es umfasst 14 Artikel und 366 Paragraphen, deren Umfang und Anwendungsbereich viel weiter gespannt und systematischer als jener des Ersten Statuts ist. Die Verfasser nahmen die Gelegenheit wahr, in einzelnen Paragraphen mit aller Klarheit die volle politische Unabhängigkeit Litauens hervorzuheben und Polen jedes Recht auf litauisches Territorium sowie den Erwerb von litauischem Besitz und Staatsämtern abzusprechen.

Bald nach Herausgabe des Zweiten Statuts wurden Forderungen nach einer neuerlichen Erweiterung und Verbesserung laut. Zu diesem Zweck wurde 1569 ein Komitee gebildet. Alle Mitglieder dieses Komitees waren Litauer. Sie versuchten, der Beeinträchtigung durch Polen dadurch zuvorzukommen, dass sie den eigenständigen Charakter des litauischen Staates mit seinen Gesetzen und Gerichtsverfahren hervorhoben. Die Arbeit des Komitees zog sich sehr lange hin, mehrere der Mitglieder starben, wurden aber jeweils durch Männer ersetzt, die von den Landtagen gewählt worden waren. Besondere Bedeutung bei der Vorbereitung und Formulierung des Statuts kam dem Kanzler des litauischen Staates zu, der über die erforderliche Erfahrung und das Personal für diese Art von Arbeit verfügte. Eine führende Rolle bei der Fertigstellung des Statuts spielte der litauische Kanzler Eustachas Valavius. Nach 22 Jahren wurde das Dritte Litauische Statut fertiggestellt und am 28. Januar 1588 vom Grossfürsten gutgeheissen. Dieser ordnete die gedruckte Herausgabe des Gesetzbuches in modifiziertem Kirchenslawisch und in Polnisch an und befahl, es den Richtern aller Bezirke zugehen zu lassen.

Das Dritte Litauische Statut stellt gegenüber den beiden vorhergehenden eine wesentliche Verbesserung dar und ist ein hervorragendes Beispiel für das hohe Niveau der Gesetzgebung im alten Litauen. Es wirkte beispielgebend und übte einen beachtlichen Einfluss auf die Gesetzgebung der Nachbarländer Litauens aus.

BAUDŽIAV ISTORIJA LIETUVOJE

BAUDŽIAV ISTORIJA LIETUVOJE

Šaltiniai ir literatūra.

1. Spausdintieji šaltiniai.
2. Literatūra.

I. Baudžiavės įsigalėjimo laikotarpis Lietuvoje

1. Bajorų - ponų žemės valdymo atsiradimas.
2. Valstieji asmeninė priklausomybė ponams.
3. Politinė ir teisinė valstieji priklausomybė ponams.
4. Žygimanto Augusto valak reformos.

II. Baudžiavės klestėjimo laikotarpis Lietuvoje

1. Bajorijos ir šliktos įsigalėjimas.
2. Ekonominis ir socialinis Lietuvos gyvenimas baudžiavės klestėjimo laikotarpyje.
  - a. Žemės ūkis.
  - b. Pramonė, amatai ir prekyba.
3. Baudžiavės pasunkėjimas po Lietuvos-Lenkijos padalinimo.

III. Baudžiavės nykimo laikotarpis

IV. Pobaudžiavinis laikotarpis

Šaltiniai ir Literatura

Šaltiniai baudžiamosios istorijai Lietuvoje tyrinėti nėra surinkti ir atspausdinti kuriame nors viename rinkinyje. Vairių dokumentų ir aktų, surištų su baudžiamosios istorija, galima rasti kiekviename spausdintame Lietuvos istorijos šaltiniuose bei dokumentų rinkinyje. Baudžiamosios vedimo bei sigalavimo procesui nušviesti yra svarbios pirmosios Lietuvos kunigaikštikių privilegijos bajorams, atspausdintos vairiuose senesniuose ir naujesniuose Lietuvos istorijos dokumentų rinkiniuose. Toliau yra svarbūs vairūs didžiųjų kunigaikštikių žemės ir žmonių dovanojimų aktai bajorams, atspausdinti taip pat vairiuose šaltiniuose. Iš tų rinkinių ypač svarbūs Kazimiero dovanojimų aktai, tilpę atspausdintuose Lietuvos Metrikos tomuose. Pagaliau baudžiamosios vedimo proceso pabaigai išaiškinti labai svarbus yra Žygimanto Augusto valak reformos statymas, atspausdintas taip pat vairiuose leidiniuose.

Baudžiamosios klostų jimo laikotarpiui tyrinėti pirmos eilės šaltinis yra vairūs bajorų ir didžiųjų kunigaikštikių dvarų inventoriai, iš dalies atspausdinti atskirame, K. Jablonskio redaguotame, XVI a. inventorių rinkinyje (žr. *Istorijos archyvas*, I, Kaunas 1934) bei K. Jablonskio ir M. Juo surinktame XVII a. inventorių rinkinyje (žr. *Lietuvos Inventoriai. XVII a. dokumentų rinkinys*, Vilnius 1962), iš dalies išmityti vairiuose kituose XVI-XIX a. dokumentų rinkiniuose, ypač Vilniaus Archeografinės Komisijos aktuose.

Taip pat yra svarbūs dvarų revizijų aktai, dovanojimo, pirkimo, pardavimo, keitimo aktai, testamentai, baudžiauninkų atleidimo aktai, seimelių instrukcijos, seimelių nutarimai, žemės, ribininko ir piliečių teismų knygos ir kt.

Baudžiamosios istorijos tyrinėjimas ypač susiduria su dideliais sunkumais, nes šie visi šaltiniai, kuriuose galima rasti medžiagos baudžiamosios istorijai, yra išbarstyti beveik po visus spausdintuosius Lietuvos istorijos šaltinius. Dar daugiau jų galima rasti nespausdintuose vairiuose archyvuose, tiek valstybiniuose, tiek bažnyikių bei vienuolynų, tiek atskirų dvarų ar šeimų archyvuose. Visa ši be galo plati medžiaga iš viso dar mažai tirta tyrinėjama. Net ir vairūs spausdinti senų žmonių ir amžininkų prisiminimai apie baudžiavą dar nėra susilaukę savo tyrinėjimo.

Baudžiovų nykimo procesui tyrinti svarbūs šaltiniai yra visos Vakarų Europos laisvės ir švietimui plitimo Lietuvoje atgarsiai, pasireiškę šviesesni didieji kalbose seimuose, variose brošiūrose, taip pat atskiri Lietuvos didieji ir bajorų baudžiavų laisvės atleidimo aktai, visos rašyti projektai panaikinti baudžiovas, tuo reikalu oficialūs ir privatiniai susirašiniai ir pagaliau baudžiavų panaikinimo statymai bei to panaikinimo vykdymo dokumentai. Iš visos tos archyvinės medžiagos tik patys svarbiausios yra atspausdintos, o daugybę jos dar netyrin tos tebeguli archyvuose ir tebeauklia savo istoriko.

Be abejo, prieš einant tyrinti vis šie gausi šaltiniai medžiaga, pirmiausia reikia susipažinti su spausdintąja literatūra baudžiavų klausimu Lietuvoje. Nors ir yra dar nedaug vienos pilnos ir išsamios monografijos, tačiau vis dėlto jau yra parašyta nemažai vairių straipsnių ir darbų, tiesioginiai ar netiesioginiai liečiantys baudžiavų istoriją Lietuvoje arba nušviečiantys vien kur nors momentą iš baudžiavų istorijos. Kaip ir visi moksliniai Lietuvos istorijos tyrimai, taip ir literatūra, daugiau ar mažiau liečianti baudžiovas ir su ja susijusius klausimus Lietuvoje, yra parašyta vairiomis kalbomis.

Čia duodama bent svarbesnieji šaltiniai rinkiniai ir nurodama svarbesnieji veikalai ir straipsniai, liečiantieji baudžiovas Lietuvoje.

I. Spausdinti šaltiniai

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507-1795, I-XIII t., Krokava 1878-1908.

Acta unj polski z Litwy 1385-1791, wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, Krokava 1932.

Archiwum Komisji Prawniczej, VII t. *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wydał Fr. Piekosiński, Krokava 1900.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, ed. A. Sokołowski et J. Szujski, žr. *Monumentum medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, II t., Krokava 1876, XII t., Krokava 1891, XIV t., Krokava 1894, XIX t. *Acta Alexandri (1501-1506)*, Krokava 1927.

Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1376-1430, coli. opera Antonii Prochaska, žr. *Monumentum medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, VI t., Krokava 1882.

Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis, I vol. (1387-1507) ed. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Krokava 1948.

Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas, vert. J. Deveikis, Chicago 1971.

Istorijos Archyvas, I t. *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*. Surinko K. Jablonskis, Kaunas 1934.

La ppo J., *1588 metų Lietuvos Statulas*, II t., Kaunas 1938.

- Lietuvos Inventoriai. XVII a. dokument rinkinys*, sudar K. Jablonskis ir M. Juas, Vilnius 1962.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I t. *Feodalinis laikotarpis*, Vilnius 1955 ; II t. (1861-1917), Vilnius 1965.
- Lietuvos valstieji ir miesteliniai su dvar valdytojais*, I d. *XVI-VII amžiai*, sudar K. Jablonskis, Vilnius 1959; II d. *XVIII amžius*, red. K. Jablonskis, Vilnius 1961.
- Prasijos valdžios gromatos, pagraudėjimai ir apsakymai lietuviams valstiejiams*, red. K. Jablonskis, Vilnius 1960.
- Revoliucinis pakilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1861-1862 m.*, Maskva 1964.
- Sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1863-1864 m.*, Maskva 1965.
- Vetera monument Poloniae et Lituaniae gentiumque finitimum historiam illustrantia*, A. Theiner, I-IV t., Roma 1860-1864.
- Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileii Królestwa Polskiego, Wielkiego Xiństwa Litewskiego y wszystkich prowincyi nalezych na walnych seymiech uchwalone*, I-IX t., Petersburgas-Krokuva 1859-1889.

-, „, 1865-1915.

, 1846-1853.

2. Literatūra

- Avižonis K., *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*, Berlynas 1932.
- Bagdona, *Žigimanto Augusto valakinis žemės reforma*, žr. *Žemės tvarka ir Melioracija*, 1931 m. 2 nr.
- Baranowski I., *Wie i folwark. Studja z dziejów agrarnych Polski*, Varšuva 1914.
- Basanavičius J., *Baudžiava Lietuvoje*, I. *Bartinink kraštas*, žr. *Lietuvių Tauta*, I kn., Vilnius 1907.
- Bikauskas-Gentvilas L., *Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos žemės valdos teisių apribojimai poreforminiu laikotarpiu (1861-1905)*, žr. *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija*, X, Vilnius 1969, 125-141 psl.
- Bikauskas-Gentvilas L., *Privatinis žemės valdos apribojimai Lietuvoje ir Baltarusijoje (1861-1905)*, žr. *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija*, XI, Vilnius 1970, 121-148 psl.
- Butnasis D., *Dvarų šeimininkų Lietuvoje XVI amžiaus pirmoje pusėje*, žr. *Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko Vardo Universiteto Mokslų Darbai, Istorijos-Filologijos Mokslų Serija*, 5 tomas, Istorija I, Vilnius 1958, 187-198 psl.
- Conze W., *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland*, Teil I. *Die Hufenverfassung im ehemaligen Grossfürstentum Litauen*, žr. *Deutschland und der Osten*, Bd. 15, Leipzig 1940.
- Dopsch A., *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, Bd. I, Viena 1923.
- Dundulienė P., *Trilaukis žemdirbių atsiradimo ir sigalavimo klausimu*, žr. *Istorijos-Filologijos Fakulteto Darbai*, III, Vilnius 1957.

- Dundulis B., *Antibaudžiavinis Lietuvos valstie i jud jimas 1812 m.*, žr. *Lietuvos TSR Aukšt j Mokykl Mokslo Darbai, Istorija*, XVII t. (1 s siuvinis), Vilnius 1977, 72-82 psl.
- Erelis J. B., *Istoriški pritikimai iš kinink gyvenimo Lietuvoje*, Vilnius 1899.
- Essen W., *Adel und Adelsdörfer in Litauen*. Sonderabdruck aus den Sitzungberichten der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1930-1931.
- Gadon WŁ., *Statystyka Xi stwa mujdzkiego, Vic 1839*.
- Gieysztor A., *W sprawie pocz tków trójpolowki w Polsce i w krajach s siednich*, žr. *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Gródeckiemu w 70 rocznic urodzin*, Varšuva 1960.
- Gloger Z., *Inwentarze ruchomo ci domowych w dawnych wiekach na Litwie*, žr. *Kwartalnik Litewski*, Petersburgas 1910.
- Gloger Z., *Opisy maj tkowe na Litwie w XVI w.*, žr. *Z wieku Mikołaja Reja, Ksi ga jubileuszowa 1505-1905*, Varšuva 1905.
- Gloger Z., *Szlachta okoliczna na mujdzi*, žr. *Biblioteka Warszawska*, IV t., Varšuva 1877.
- Gorzycki K., *Zarys historyi chłopów w dawnej Polsce*, Varšuva 1902.
- Gudavius E., *Valstie iams pavadinai vartojami terminai I Lietuvos Statute*, ži. *Lietuvos TSR Aukšt j Mokykl Mokslo Darbai, Istorija*, XII t., 2 s s., Vilnius 1972, 119-125 psl.
- Inglot S., *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588-1607*, žr. *Studja z historji społecznej i gospodarczej, po wi cone prof. Dr. Franciszkowi Bujakowi*, Lvovas 1931.
- Ivinskis Z., *Lietuvos valstie i luomo susiformavimas ir raida*, žr. *Athenaeum*, 1933 m., 1 nr., Kaunas 1933.
- Ivinskis Z., *Didži j Lietuvos Kunigaikš i ekonomin politika savo dvaruose iki XVI a. pus s*, žr. *Lietuvos Praeitis* I t., Kaunas 1940, 5-28 psl.
- Ivinskis Z., *Senov s Lietuvos kis*, žr. *Vairas*, 1934 m. 7 nr., 287-301 psl.
- Ivinskis Z., *Geschichte des Bauernstandes in Litauen von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung des Bauernstandes in Litauen im Mittelalter*, žr. *Historische Studien*, Heft 236, Berlynas 1933.
- Ivinskis Z., *Lietuvos prekyba su Pr sais*, I d., Kaunas 1934.
- Jablonskis K., *Apie vergus Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje XVI a. pradžioje*, žr. *Praeitis*, I t., Kaunas 1930, 304-317 psl.
- Jablonskis K., *Arklas ir jau i jungas*, žr. *Gimtasis Kraštas*, 1937 m., 13 nr., Šiauliai 1937.
- Jablonskis K., *Lietuvos valstie i kova prieš feodal priespaud iki valak reformos*, žr. *Lietuvos Istorijos Instituto Darbai*, I, Vilnius 1951.
- Jablonskis K., *XVI a. belaisviai kaimynai Lietuvoje*, žr. *Praeitis*, I, Kaunas 1930, 166-213 psl.
- Janulaitis A., *Baudžiyv panaikinimo sumanymas Lietuvoje 1877-1879*, Kaunas 1929.
- Janulaitis A., *Lietuvos visuomen s bei teis s istorija*, Vilnius 1916, Tilž 1920.
- Janulaitis A., *Lietuvos bajorai ir j seimeliai XIX amž. (1795-1863)*, Kaunas 1936.
- Janulaitis A., *Užnemun po Pr sais 1795-1807*, Kaunas 1928.
- Janulaitis A., *Valstie iai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje*, Vilnius 1910.
- Janulaitis A., *Valstie i sukilimas XV III a. Lietuvoje*, Vilnius 1910.
- Janulaitis A., *1863-1864 m. sukilimas Lietuvoje*, žr. *M s Žinytas*, I t. Kaunas 1921.
- Jelski A., *Zarys obycajów szlachty w zestawieniu z ekonomik i dol ludu w Polsce i Litwie*, I-II t., Krokova 1897-1898.
- Jucevicius L. A., *Rašt ai*, Vilnius 1959.
- Jucewicz L. A., *Wspomnienia mudzi*, Vilnius 1842.
- Ju as M., *Baudžiyvos irimas Lietuvoje*, Vilnius 1972.

- Ju as M., Mulevi ius L., Tyla A., *Lietuvos valstie i jud jimas 1861-1914 metais*.
 Jurg la Kostas R., *Lietuvos sukilimas 1862-1864 metais*, So. Bostonas 1970.
 Jurginis J., *Baudžiavos sigal jimas Lietuvoje*, Vilnius 1962.
 Jurginis J., *Pas džiai ir j reikšm Lietuvos valstie i feodalini prievoli istorijoje*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1958, 2 (5) nr., 51-68 psl.
- Jurginis J., *Patriarchaliniai vergai Lietuvoje*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1960, 1 (8) nr., 75-94 psl.
- Jurginis J., *Valstie iai «veldamai » Lietuvoje XV-XVI amžiais*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1958, 1 (4) nr., 113-127 psl.
- Kamieniecki W., *Rozwój własno ci na Litwie w dobie przed I Statutem*, Krokua 1914.
 Kamieniecki W., *Spolecze stwo Litewskie w XV wieku*, Varšuva 1947.
 Kami ski A., *Ja wiez, terytorium, ludno , stosunki gospodarcze i spoleczne*, Lodz 1953.
- Katkus M., *Balanos gadyn . Vaizdai iš netolimos praeities*, žr. *M s Tautosaka*, IV, Kaunas 1931, Vilnius 1949.
- K trzy ski W., *Taryfa Ksi stwa mudzkiego, wyzra aj ca dymy szlacheckie podda skie i królewskie w powiatach wszystkich (1690-1967)*, žr. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Vilnius 1909.
- Kiaupa Z., *Vilniaus ir Kauno vait teismis s galios raida XV-XVII amžiais*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1974 m., 4 (49) nr, 83-90 psl.
- Kl imas P., *Lietuvos žem s valdymo istorija iki lenkme i* , Vilnius 1919.
 Kl imas P., *Muravjovo laikmetis Lietuvos žeminink istorijoje*, Kaunas 1920.
 Koneczny F., *Wiadomo z r. 1447 o stanie ludu wiejskiego w Polsce czy na Litwie*, žr. *Ateneum Wile skie*, VI, zes. 1-2, Vilnius 1929.
- Korzon T., *Wewn trzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*, I-VI t., Krokua-Varšuva 1897-1898.
- Ko cialkowski St., *Ant oni Tyzenhauz, I t.*, Londonas 1970.
 Ko cialkowski St., *Ze studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie*, Vilnius 1914.
- Kr asauskait M., *Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts*, Bonna-Leipcigas 1927.
- Kryževičius V., *Miestie i ir dvaro žem s santykiai magdeburginiuose Žemaitijos miestuose XVIII a.*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1976, 4 (57) nr., 75-84 psl.
- Kuzmait J., *Žagri mokes io vedimas Žemaitijoje ir jo pakeitimas Valak reformos vykdyimo metu*, žr. *Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1976, 3(56) nr., 81-97 psl.
- La ppo I. I., *1588 m. Lietuvos Statutas*, 1 t., 1-2 dalis, Kaunas 1934-1936, II t., Kaunas 1938.
- Łowmia ski H., *Studja nad pocz tkami spolecze stwa pa stwa Litewskiego*, I-II t., Vilnius 1931-1932.
- Maciejowski W. A., *Historia wło cian i stosunków ich politycznych, spolecznych i ekonomicznych od czasów najdawniejszych a do drugiej połowy XIX w.*, Varšuva 1874.
- Mar nas R., *Šiauli ekonomijos valstie i sukilimas 1769 m.*, Vilnius 1969.
- Matulaitis ST., *1863 metai Lietuvoje*, I dalis. *Social-ekonominis Lietuvos stovis prieš sukilim* , Minskas-Leningradas 1932.
- Moscicki H., *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, Vilnius 1913.
 Moscicki H., *Sprawa wło ia sk na Litwie w pierwszej wierci XIX stulecia*, Varšuva 1908.

- Mulevičius L., *Laisvųjų žmonių kova dėl žemės Lietuvoje 1864-1882 metais*, žr. *Lietuvos TSR Moksl. Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1962, 2 (13) nr., 59-83 psl.
- Mulevičius L., *Laisvųjų žmonių žemės valda Lietuvoje XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje (1882 m. birželio 4 d. statymo dėl žemės išpirkimo gyvendinimas)*, žr. *Lietuvos TSR Moksl. Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1963, 1 (14) nr., 135-164 psl.
- Ochmański J., *La grande réforme agraire en Lituanie et en Ruthénie Blanche au XVI siècle*, žr. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1960, 2 nr., 327-342 psl.
- Ochmański J., *Najdawniejsze przywileje Jagiełły i Witolda dla biskupstwa Wileńskiego 1487-1495 r.*, ir. *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*, zesz. 5, Poznań, 1961, 19-36 psl.
- Ochmański J., *Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa Wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku*, ir. *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*, zesz. 5, Poznań, 1961, 37-94 psl.
- Ochmański J., *Roľnictwo na Litwie feudalnej w wietle nowszych bada*, žr. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1961 m. 4 nr.
- Pakarklis P., *Ekonomini ir teisini katalikų Bažnyčios padariniai Lietuvoje (XV-XIX a.)*, Vilnius 1956.
- Pawlik St., *Polskie instruktarze ekonomiczne z końca XVII i z XVIII wieku*, I t., Krokowa 1915.
- Piczeta W. J., *Die Agrarreformen in den östlichen Bezirken des Litauisch-weissrussischen Staates in der zweiten Hälfte des 16. und zu Beginn des 17. Jhts.*, žr. *Osteuropäische Forschungen*, 1929, Bd. 6.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, III t., Poznań 1958.
- Prochaska A., *Nowsze poglądy na ustrój wewn. trzmy Starej Litwy*, žr. *Przegląd Historyczny*, XV, 1912.
- Rakowski K., *Wewn. tczne dzieje Polski. Zarys rozwoju społecznego i ekonomicznego*, Warszawa 1908.
- Rimka A., *Lietuvos visuomenės kio bruožai ligi Liublino unijos*, Kaunas 1924.
- Rimka A., *Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais*, žr. *Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto Darbai*, II t., 3 kn., Kaunas 1925.
- Römer E., *Beiträge zu Litauens Wirtschaftsgeschichte*, Münchenas 1897.
- Ruseckas K., *Vabalninkas ir jo apylinkų praeityje*, Kaunas 1935.
- Savičkus V., *Valstieji ir bruždijimas Upių apskrityje 1812 m.*, ir *Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai*. Istorija, VII, Vilnius 1965, 161-165 psl.
- Semkowič W., *W sprawie początków szlachty na Litwie i jej ustroju rodowego*, ir. *Kwartalnik Historyczny*, 1915, 29 nr.
- Šiesorinas F., *1840-1841 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius 1974.
- Šapoka A., *Bajoriškoji «Demokratija»*, žr. *Lietuvos Praeitis*, I t., Kaunas 1940, 469-540 psl.
- Šapoka A., *Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII amžiaus antroje pusėje*, žr. *Lietuvos Praeitis*, I t., Kaunas 1940, 569-604 psl.
- Tyszkiewicz E., *Biržė. Ržutoka na przeszło miast, zamku i ordinarui*, St. Petersburgas 1869.
- Truska L., *Žemės valdos ir feudalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upių pavietas 1790 m.)*, žr. *Lietuvos TSR Moksl. Akademijos Darbai*, A serija, Vilnius 1974, 3(48) nr., 93-104 psl.
- Veryha-Darevskis A. J., *Lietuvos mokesčiai XV-XVI amž.*, Kaunas 1929.
- Warszawski M., *Die Entwicklung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Polen und die Bauernfrage im 18. Jhrt.*, Zürichas 1914.

Wieczorek Wł., *Z dziejów ustroju rolnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII w.*, Poznań 1929.

Zabko-Potopowicz A., *Praca najemna i najemnik w rolnictwie w Wielkim Księstwie Litewskim w wieku XVIII na tle ewolucji stosunków w rolnictwie*, Warszawa 1929.

Žmogus, *Baudžiava Lietuvoje*, 1900.

Žostautait P., *Pr sijos lietuvi valstie i pad tis XVII a. antroje pus je*, žr. Lietuvos TSR Moksl Akademijos Darbai, A serija, Vilnius 1962, 1 (12) nr., 91-113 psl.

H., « , » -
 , 1911, . . . ».
 - „ , žr. Lietuvos TSR Aukšt j Mokykl Mokslo Darbai, Istorija, XIII, 2 s s., Vilnius 1972, 19-39 psl.
 C., - 1947.
 - „ 16 ., 1893.
 - „ 1889.
 - „ 16 ., 1892
 1911.
 „ - 1960.
 - „ 14-15 ., 1960.
 „ I, 1952 ; . II., 1954. 17
 - „ , 1901.
 - „ 16 ., 1915.
 - „ ,
 1911.
 „ 15 . - « » . 2.
 . 12, 1950.
 „ ,
 „ , 1956.

1957. „ 16-18 „
 „, 1913 „. 4, 6. „

XVIII „ — XIX „, LTSK Moksl Akademijos
 Darbai, serija, Vilnius 1970 m. 3 (34) nr.

**Kas nor t giliau ir pagrindiniau studijuoti baudžia v istorij Lietuvoje, tolimes-
 ni bibliografini nurodym gali rasti beskaitydamas ia sumin tus veikalus arba
 bendruosius bibliografij leidinius.**

I. BAUDŽIAV SIGAL JIMO LAIKOTARPIS LIETUVOJE

Kaip Lietuvoje, taip ir kituose kraštuose, baudžiamos atsirado ne iš karto. Baudžiamos tai buvo ilgo istorinio proceso raidos išdava. Vienuose kraštuose baudžiamąjį pon valdžia ir baudžiamasis valstie i priklausomumas randasi anksčiau, kitur vėliau, vienur t baudžiamąjį sigal jimo procesas trumpesnis, kitur ilgesnis. Tačiau visur baudžiamos kyla ir formuojasi tik istorijos bėgyje, bet ne iš pat pradžių jos jau yra. Baudžiamąjį sigal jimo šaknis galima susekti ir labai žiloje senovėje, bet tai dar nereiškia, kad jau tada buvo baudžiamos. Taip pat Europos ir kitų tautų istorijoje gerai žinomą vergystę negalima laikyti baudžiamomis, nes ji iš esmės skiriasi nuo baudžiamos. Prieš baudžiamąjį sigal jimą visur buvo daugiau ar mažiau laisvi valstieiai, kai kurie jų turėjo net savo nuosavos žemės, o kiti prie tos žemės neprišti, galėjo laisvai kilnotis. Tik laikui bėgant pamažu valstieiai pririšami prie žemių, pamažu nustoja savo laisvumą, patys su savo žemėmis patenka baudžiamąjį pon priklausomybę, uždedamos jiems baudžiamasis prievolės ir taip atsiranda baudžiava. Vakarų Europoje baudžiamos pamažu sigali jau viduramžiais, gi Lietuvoje baudžiamąjį sigal jimo laikotarpis yra laikomas XV ir pirmoji pusė XVI a., nors atskirai baudžiamasis santvarkos šaknis, iš kurių laikui bėgant išsirutulioja pati baudžiava, galima rasti ir žymiai senesniais laikais. Tačiau tos šaknys dar toli gražu nebuvo baudžiava, kuri faktiškai ir teisiškai Lietuvoje formuojasi visą XV ir I-ąją pusę XVI a. ir tik nuo XVI a. vidurio pilnai te sigali Lietuvos gyvenime, tačiau ir bus bandoma apžvelgti šitą baudžiamąjį sigal jimo raidą Lietuvoje.

Baudžiamos ir baudžiamąjį pon valdžia susideda iš trijų sudėtinų dalių: 1. iš žemės nuosavybės (taigi gamybos priemonių nuosavybės), 2. iš žmonių nuosavybės (taigi darbo jėgos pusiau nuosavybės, kuri yra bėdinga feodalizmo laikotarpiui) ir 3. iš uzurpacijos ar dovanojimo keliu sigyti politiniai teisai savo valdinius, ypačiai iš sigytos savo valstieių teismo valdžios. Kur nėra vienos kurios šių sudėtinų dalių, ten dar nėra ir pilnos baudžiamos. Savaimė suprantama, jog visos šios baudžiamos sudėtinės dalys pasireiškia ne iš karto ir ne vienu metu. Taigi aiškinant baudžiamąjį sigal jimą klausimais Lietuvoje, pirmoje eilėje ir tenka atsakyti šiuos tris klausimus: 1. kada ir kaip atsirado Lietuvoje bajorų-ponų žemės valdymas,

t. y. bajor -pon žem s nuosavyb bei j nuosavyb s teis s taip pat ir j valstie i žem ; 2. kada ir kaip Lietuvoje atsirado asmenin valstie i priklausomyb bajorams-ponams, ir 3. kada ir kaip Lietuvoje atsirado politin bei teismin valstie i priklausomyb savo ponams-bajorams.

1. Bajor — pon žem s valdymo atsiradimas

Pon žem s valdymo arba bajor žem s nuosavyb s atsiradimas glaudžiai rišasi su baudžiaiv atsiradimu. Tai vienas pirm j žingsni baudžiaivas. Pon žem s valdymu, kaip kiškai socialin , reiškini , vadiname toki agrarin s santvarkos institucij , kurioje stamb s žemvaldžiai yra pla i žemi savininkai, tas žemes eksploatuoj per baudžiauninkus, bet taip pat tur pelno ir iš toki žemi , kurios yra j nuosavyb je, bet kuriose jie patys kio neveda, ta iau tas žemes apdirba jose gyven valstie iai, savarankiškai kininkaudami, bet priklausydami savo ponams. Taigi ponai žemvaldžiai gyvena ne iš savo fizinio darbo. Tie ponai žemvaldžiai, tai yra Lietuvos istorijoje kunigaikš iai, didikai, bajorai, yra žem s savininkai, o valstie iai tik j žemi žemdirbiai arba faktiškieji valdytojai, socialiniai ir ekonomiškai atitek savo pono valdžion, iš kuri laikui b -gant ir išsirutuliojo pilni baudžiauninkai.

Kaip kitose valstyb se, taip ir Lietuvoje stambi j žemvaldži ir pon žem s valdymo atsiradimo priežastys bei b dai buvo vair s: 1. pon žem s valdymas ir ponai žemvaldžiai atsiranda per karus : nukariautojai tampa ir nukariaut žemi savininkai, žemvaldžiai, o t žemi gyventojai — j malon s priklaus žemdirbiai; 2. j ga užgrobimas taikos metu; 3. nauj žemi pl šimas savo valdini bei belaisvi j gomis ir naujakuri kurdinimas (*in nova radice*,); 4. didžiojo kunigaikš io žemi dalijimas už ištikim tarnyb bei administracin ms pareigoms eiti; 5. silpnesnio pasidavimas stipresniojo globai (*commendatio*); 6. pasiskolinimas (skolos vergai) ir 7. prekarija (prašymas).

Senov s lietuviai, kiek tik siekia žinios, buvo s sl s žemdirbiai. Jau vien d l to, kad jie pastoviai gyveno ir vert si žem s kiu, žem buvo nuolat dirbama beveik ta pati, kiek tai leido dirvonavimo ir mišk deginimo sistema. Savo dirbamus žem s gabalus ir kius, lietuviai vald paveldimai. Tiesa, aiškaus žem s nuosavyb s supratimo ir aiški žem s rib d l žem s gausumo nebuvo. Kol gyventoj buvo ne per daugiausiai, o tuš ios žem s daug, n dideli gin nekildavo d l dirbam žem s sklyp , kam jie turi priklausyti. Kiek-

vienas gal jo tiek žem s dirbti ir paveldimai valdyti, kiek jo kirvis siek , kiek jo žagr išpl š . D l to kiekvienas dirbo ir vald žem s tiek, kiek steng išsipl sti ir dirbti, o miškai, pievos, ganyklos buvo naudojamos bendrai. Tod l tokie kurios nors šeimos išpl štī žem s gabalai ir buvo jos dirbami bei paveldimai valdomi. Anuo metu visai nesvarbus buvo n teisin s nuosavyb s klausimas ir jis nebuvo n keliamas, nes daug svarbiau buvo kas žem dirba ir kas naudojasi jos vaisiais. Tokius išpl štus laukus tuomet dirbdavo ir paveldimai valdydavo visa šeima arba net pla ioji šeima bendrai. Ta pla ioji šeima buvo išsirutulijusi iš patriarchalin s žemdirbi s sli šeimos. Toki bendrai valdom visos šeimos, net pla iosios šeimos, žem s gabal buvim parodo ir senieji vietovardžiai, kurie baigiasi gal ne -iškis, -iškiai. T bendrai valdom žem dalytis visai nebuvo reikalo, nes jeigu susikurdavo nauja šeima, tai d l žem s gausumo ji gal jo išsipl štī sau nauj gabal .

Ta iau su visuomen s diferenciacija ir valstyb s k rimusi atsirado kilming j luomas, kurio pagrindin s žym s ir buvo karin veikla bei žem s valdymas. Kaip galingesni, tur ginkl rankoje, jie priver ia ir kitus sav s klausyti, o j žemes užgrobia. Iš j atsiranda jau anks iau min tais vairiais b dais ir stambieji žemvaldžiai: kunigaikš iai ir didikai. J santykiai su savo valdiniais ir žeme dar valstyb s k rimosi gadyn je buvo neaišk s, bet j galyb r m si j valdom žemi didumu. Kol žem s buvo pakankamai, kiekvienas j jos gal jo užsigrobtī ir išsidirbti pagal savo išgales, o valdinius j ga priversti t žem dirbti; tam reikalui buvo panaudojami taip pat ir karo belaisviai, kurie, pamažu virsdavo vergais, v liau nelaisvaisiais valstieiais.

Iš šitoki stambesni kunigaikš i iškilo ir didieji kunigaikš iai. Jie kartais buvo ir stambiausi žemvaldžiai. Pirmaisiais amžiais nuo valstyb s sik rimo didieji kunigaikš iai savo valstyb ži r jo kaip privatin savo nuosavyb , tod l tas laikotarpis ir vadinamas patriarchalin s monarchijos laikotarpiu. Iš to, jog valdovai vis valstyb laik savo nuosavybe, išsivyst paži ra, jog ir visa jos žem , tiek dirbama, tiek nedirbama, tiek miškai, ežerai ir vandenys, — visa tai yra taip pat didžiojo kunigaikš io nuosavyb , o jeigu ir kiti ja faktiškai ir naudojasi, tai tik tol, kol didysis kunigaikštis neatima tos žem s, tik valdo iki kol jis leidžia valdyti. Taip pamažu susiformavo taip vadinama *jus ducale*, arba valdovo *plenum jus et domintum*.

visas savo valstyb s žemes jis turi kunigaikštišk teis , t. y. aukš iausi valdovo piln teis ir aukš iausi , vyriausi nuosavyb . Pagal tai didysis kunigaikštis yra pats vyriausias ir aukš iausias visos savo valstyb s žem s savininkas, o visi kiti tik tos žem s valdytojai

ar naudotojai. Dal žemi jis r pinasi dirbti pats per savo ur dus, kit dal palieka už karo tarnyb ir duokles kilmingiesiems, bajorams dirbti ir valdyti. Nors jis ir yra vyriausias visos žemės savininkas, bet faktiškai kit žemės valdym jis nesikiša tol, kol faktiškiesi jos valdytojai jam atlieka visas prievoleles. Tokiu būdu tiesioginiai pilnutin didžiojo kunigaikščio valdomoji teis (dominiumas) reiškiasi tik jo paties dvarus, didžiojo kunigaikščio arba valstybės dvarus, vadinamus domenais arba ekonomijomis, ia jis yra ne tik vyriausias žemės savininkas, bet r pinasi ir j kiu. Taip pat pilnutinis tiesioginis jo dominiumas reiškiasi ir visas nedirbamas, tušias žemes, kurias jis savo nuožiūra dalija didikams ir bajorams, kad jie tur t iš ko jam tarnauti ir eiti karo tarnyb. Taip pat jis gali kam nor damas atiduoti žemes ir jau dirbamas bei gyvenamas su visais jos gyventojais, nes jis yra vyriausias vis žemi savininkas.

Ta iau pamažu didžiojo kunigaikščio dominiumo dalis yra perleidžiama didikams. Jam n ra reikalo kiekvien kart žem atimin ti ir kitiems pavesdin ti, faktiškai jos naudotojai j valdo paveldimai. Tai pasidaro paprotys, o anais laikais paprotys buvo šventa ir gera teis. Tod l paveldimi nuolatiniai žemės valdytojai pamažu pripranta j ži r ti, kaip savo nuosavyb. Ir taip daugelio valstybės arba didžiojo kunigaikščio žemi per jimas didik ir bajor nuosavyb n Lietuvoje vyksta ypa XIV-XV a., nors faktiškai bajorai savo žem mis jau ir anks iau naudojosi paveldimai, kaip ir savininkai. Paprotys, tap s teise, greit patvirtinamas ir statymu. Taip bajor nuosav ir gaut iš kunigaikščio žemi pilnos nuosavybės teis s pripaž stamos jau 1387 ir 1413 m. privilegijose. Nuo tada, greta didžiojo kunigaikščio, pilnateisiais žemės savininkais tampa ir bajorai. J valdomos žemės tampa ir formaliai j nuosavybe, tokiu būdu dominiumas pasidalijamas tarp didžiojo kunigaikščio ir bajor bei didik. Taip pat tuo pa iu metu dal savo dominiumo didysis kunigaikštis perleidžia ir Lietuvoje naujai besisteigian iai Katalik Bažny iai. Su pirmosiomis 1387 m. privilegijomis Bažny ia apdovanojama žem mis, kurios perleidžiamos taip pat pilnon jos nuosavyb n. Tokiu būdu pon žemės valdymas sigali nuo XIY a. pabaigos ir XV a. pradžios ir ypa sivyrauja XV amžiuje. Tas pon žemės valdymas reiškiasi jau tuo metu trimis pavidalais, t. y. žem yra nuosavybės teis mis pasidalinta tarp 1. didžiojo kunigaikščio, 2. didik bei bajor ir 3. Bažny ios. Jie visi yra pilni savo žemės savininkai.

Tokiu būdu pirm j klausim, b tent: kada atsiranda Lietuvoje pon žemės valdymas, kuris yra vienas pirm j žingsni baudžiavas, tenka atsakyti, jog ne tik faktin s, bet ir juridin s nuosavy-

b s tes s žem randasi Lietuvoje jau nuo pirm j privilegij XIV a. pabaigoje, bet ypa iai nuo XV a. pradžios.

2. Valstie i asmenin priklausomyb ponams

Dabar tenka dar trumpai peržvelgti, kaip didysis kunigaikštis, ponai žemvaldžiai ir Bažny ia tvark ir vald savo privatin žem , buvusi jos nuosavyb je. Iš to pamažu aišk s atsakymas ir antr j klausim , b tent: kada ir kaip atsirado Lietuvoje asmenin valstie i priklausomyb bajorams, ponams žemvaldžiams, t. y. kada ir kaip Lietuvoje atsirado antroji baudžiov esmin sud tin dalis, darbo j gos pusiau nuosavyb .

Didysis kunigaikštis savo žemes tvark šitokiu b du. Savo finansinei ir karinei j gai sustiprinti didysis kunigaikštis steig savo dvarus, kurie buvo jo valdinink — tij n prieži roje. Tokie didžiojo kunigaikš io arba pa ios valstyb s dvarai, domenai, ekonomijos buvo kuriami tiek pa ioje etnografin je Lietuvoje, ypa Aukštai iuose, tiek iš gud ir iš rus užkariautose ir prie Lietuvos prijungtose žem se. Žymi t domen dalis buvo pa ios didžiojo kunigaikš io šeimos paveld ti dvarai ir žem s. Toki didžiojo kunigaikš io dvar buvo variose Lietuvos vietose. Darb dirbti domenus didieji kunigaikš iai iš pradži siunt savo tarnus ir vergus, kurie anuomet buvo ypa karo ir nat ralaus gimimo keliu gijami. Belaisvi vaikai buvo laikomi vergais. Mišrios belaisvio ir laisvojo šeimos vaikai taip pat buvo vergai. Tokia nelaisva darbo j ga buvo sigijama dar bausm s keliu ir labai retais atsitikimais pirkimu. Ta iau didžiojo kunigaikš io dvarams did jant ir ple iant esam dvar k , tokios nelaisvos darbo j gos jiems dirbti nebepakakdavo. Tod l ilgainiui ir artimiausieji prie t dvar buv laisv j valstie i kaimai taip pat imta versti prie darbo didžiojo kunigaikš io dvarus. Didysis kunigaikštis buvo visos valstyb s *gaspadorius*, šeimininkas. Jis tur jo teis s ir savo valdinius versti d tis prie jo dvar žemi dirbimo. Iš pradži tokie laisv valstie i kaimai gal jo darban b ti pritraukti tik reikalui esant, pav. s jos, pi ties ar kitu kuriuo darb susigr dimo metu, bet pamažu ima reikštis tendencija juos visiškai pririšti prie žem s ir juos padaryti daugiau ar mažiau nuolatiniais dvar darbininkais. O tai jau buvo užuomazga b sim baudžiaunink . XIII ir XIV a. didžiojo kunigaikš io dvarus, dažnai taip pat darb susigr dimo metu, buvo ver iami eiti dirbti (piauti, vežti, arti) net bajor valstie iai. Kai kada ir patys bajorai b davo pritraukiami prie valstyb s dvar , ypa iai kaip j kvedžiai, tij nai, didžiojo kunigaikš-

io vietininkai. Kita dalis didžiojo kunigaikš io arba valstyb s dvar bei žemi buvo išdalijama bajorams, kaip atpildas už tarnyb . T išdalint dvar nuosavyb s teis s pamažu pereidavo bajor rankas, nors daugeliu atvej ir toliau išdalint žemi savininku likdavo didysis kunigaikštis, t. y. valstyb , o bajorai — tik laikini j valdytojai — naudotojai.

Jau XIV ir XV a. pradžioje valstyb s arba didžiojo kunigaikš io dvar darbo j g sudar : 1. vergai-belaisviai, 2. nelaisvoji dvaro šeimyna, susidedanti iš bern ir merg , gyvenan i pa iame dvare arba prie jo turin i maž trobel ir maž sklypel žem s. Nelaisvajai dvaro šeimynai buvo mokama m nesin , t. y. tam tikra ordinarija nat ra; kas tur jo žem s sklypel , tam m nesin s buvo mokama mažiau; vergai ir nelaisvoji dvaro šeimyna dirbo vairius lauko ir šiaip su kiu surištus darbus. Gi pla iausi didžiojo kunigaikš io dvar darbo j gos grup sudar vairi kategorij valstieiai. Pirmoje eil je ia tenka pamin ti valstie ius prievolinkus arba jungininkus ( ). Jie gyveno dvarui priklausomuose ir netoli jo esamuose kaimuose. Jie su savo jau i jungu arba arkli arklų, ak iomis, vežimais jo dvar dirbti vairi lauko bei žem s kio darb , o už tai gal jo naudotis savo sodybomis ir prie j priskirtais žem s gabalais, iš kuri jie tur jo ir išmisti bei išgyventi. Jungininkams artim valstie i grup sudar lažininkai, taip pat su savo darbo rankiais, bet be jungo, j dvar dirbti ir gyven taip pat, kaip ir lažininkai. Atskir grup sudar valstie iai specialistai, kurie vietoje laž dvar , dvarui tur jo dirbti vairius darbus pagal savo specialyb . Tokie buvo vair s kerdžiai, arklininkai, bartininkai, paukštininkai, žvejai, medžiotojai (sakalininkai, bebrininkai, kiaunininkai ir kiti), smalininkai, kalviai, mal nininkai ir kiti. Prie šitoki valstie i dar tenka priskirti ir vairiausius valstie ius amatininkus, nes dvarui buvo reikalingi vairiausi specialistai, esant nat raliniam uždaram nam kiui. Jie tarnavo dvarui arba savo darbu, arba atiduodami dvarui tam tikr dal savo darbo vaisi bei amato gamini . Jie gyveno dvarui priklausomuose kaimuose arba vienkiesimuose, jiems paskirtose sodybose ir naudojosi jiems paskirtais žem s gabalais, iš kuri tur jo išgyventi. Dar kit valstie i grup sudar duoklininkai. Tai buvo tokie valstie iai, kuri pagrindines prievoles dvarui sudar duokl s ir mezliavos, bet ne lažas arba special s darbai, nors kit kart ir jie tam tikr dien skai i tur jo atidirbti dvare. Duokl s buvo duodamos javais (kvie iais, rugiais, miežiais, avižomis), šienų, linais, medumi, o mezliava duodama gyvuliais: veršiais, kiaul mis, avimis arba paukš iais: ž simis, vištomis bei j kiaušiniais. Be tiesiogini duoklinink vairaus didumo duokl mis

buvo apdėti ir kitose kategorijose valstiečiai. Visose kategorijose valstiečiai, taip pat ir duoklininkai, valstybės dvarus turėjo dar darbe, o eiti talkas ir reikalui ištikus *gvoltus*. Kaip jau minėta, ligi pirmųjų bajorų privilegijų, t. y. ligi XV a. pradžios, tokias talkas valstybės dvarui derliui suvalyti buvo varomi ir bajorai valstiečiai. Tačiau jau pirmosios bajorų privilegijos bajorus ir jų valstiečius atleido nuo šitokių darbų valstybės dvaruose. Dar atskirai valstybės dvarai valstiečių kategorijose sudarė taip vadinamieji inšininkai. Kartais ne pats dvaras tiesiogiai ar valstiečių prievolinkų pagalba dirbdavo vis dvarui priklausomam žemė, kartais ne visoje dvaro žemėje buvo vedamas dvaro kalis, bet žymi dalis dvaro žemės buvo išdalijama, išnuomojama valstiečiams inšininkams. Jie galėjo jiems paskirtomis sodybomis ir žemėmis individualiai naudotis, dvarui nesikišant į kalną, o už tą žemę visai ne dvarui laž, neatlikinant jokių kitokių prievolių, kaip tik mokėjo inšininkams. Tais inšininkais ypač buvo daug Žemaičiuose. Inšininkais paprastai prie dvarų buvo kurdinami ir vairs naujakuriai ar laisvieji valstiečiai, kada jiems buvo skiriami naujokynai, t. y. kada jiems naudotis tam tikram laikui buvo duodama ne dirbtas dvaro žemė, kartais net dar ir neišplėta.

Visose kategorijose valstiečiai gyveno kaimais ar vienkiemiais dvarui priklausomoje žemėje, o pagal anksčiau laiką didžiojo kunigaikščio dominiumo (pavaldumo) supratimą, visa žemė, kuri tik nuosavybės teisėmis nebuvo atiduota didikams ar bajorams ar Bažnyčiai, buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė. Tik Žemaičiuose dar pasitaikydavo laisvų valstiečių turinčių nuosavos žemės, bet jų skaičius kas kartą mažėjo, o jų žemės bei jie patys buvo ponia žemvaldžiai pasisavinami. Princiškai tos žemės, kuriose gyveno valstiečiai, savininkai buvo tik žemvaldžiai, o valstiečiai tų žemvaldžių priklausomai žemi naudotojai. Taip pat ir valstybės dvaruose ar prie jų gyvenantieji vairiausios kategorijose valstiečiai nebuvo tų žemi savinininkai, bet tik jų naudotojai. Pati žemė, kuria naudojosi valstiečiai ir kurioje jie turėjo savo sodybas, buvo labai nelygiai paskirstyta. Valstiečių kiekvienas vienetas, dvaras buvo labai vairaus didumo. Paprastai kiekvieno valstiečių šeima turėjo savo sodybą, daržą, ariamos žemės, pievos. Visa ta žemė buvo išbarstyta vairaus pavidalo ir vairaus didumo sklypais, susirangiusiais ne tik su kitais valstiečiais, bet ir su paties dvaro dirbama žeme. Taip pat jie naudojosi ir miškais (kur galėjo ne tik kirsti malką bei medžiagos statybai, bet taip pat medžioti ir laikyti bičių) bei upėmis ar ežerais, galėjo žuvalti. Didelė valstiečių žemi susipainiojimų ir ypač didelė nely-

gum ploto atžvilgiu galima paaiškinti tuo, jog valstie i buvo kurtasi nuo senov s nuolatiniais laisvos žem s už mimais. Iki žmoni buvo mažai, o žemi daug, tai suprantama, pirmiausia buvo pl šiami patys derlingiausi ir geriausi žem s gabal liai, o Lietuvoje derlingumo atžvilgiu žem kaip tik labai nevienoda. Kai jau pritr ko geriausi žem s sklypeli , imta pl šti prastesnius, ir taip vairi valstie i valdoma žem susiraizg vairaus didumo sklypais ir sklypeliais. Be to, vienos valstie i šeimos buvo paj gesn s ir darbštesn s ir jos išsipl š bei m dirbti didesnius žem s gabalus, negu kitos. Taip pat ir naujakuriai išsipl šdavo žem s pagl savo išgales. Tokiu b du ir valstie i kio vienetai buvo nevienodo didumo ir nevienodo paj gumo. O patys kunigaikš iai ligi XVI a. pus s, t. y. ligi Žygimanto Augusto valak reformos, nieko nebuvo padar sav j valstie i sutvarkymui ar j žemi lygesniam išskirstymui. Jie tik apd jo jau sik rusius valstie ius prievol mis ir mokes iais, kurie d l t pa i priežas i buvo taip pat labai nelyg s.

Be sodyb , darž ir ariam j dirv , kuriais kiekviena šeima naudojosi grynai individualiai, valstie iai tur jo dar ir bendro naudojimo žem s plot . Tokie bendro naudojimo žem s plotai priklaus ne kuriam nors vienam valstie io kio vienetai, bet visam kaimui, o kai kada net ir keliems kaimams. Tai buvo bendros ganyklos, miškai, pievos miškuose, kr mynai. Kiekviena valstie io šeima k tvark individualiai, pati savo j gomis ir dirbdama vis jos turim žem . Tiesa, kai kada be pa ios šeimos ar pla iosios šeimynos nari vienkiemiuose gyveno dar ir pašaliniai namiai, kampininkai, pusininkai, dalininkai, bendrininkai (s brai), kurie žem s šeiminkui ar valdytojui pad davo visuose kio darbuose. Tokios platesn s šeimynos su negiminai i darbo j gomis paprastai susidarydavo tik laikinai, esant didesniam darbo rank reikalui, bet ir ia vienas kuris b davo laikomas pilnu šeiminku, o kiti tik jo namiai, dalininkai, pusininkai, bendrininkai. Ypa iai daugiau darbo j gos reikalavo žem nuvalant nuo miško, ar pl šiant visai dar nenaudotus žem s gabalus. Jei ji buvo dirbama bendrai susid jusi dalinink ar bendrinink , tai v liau jie j vis tiek išsidalindavo ir jau toliau dirbdavo individualiai.

Valstie iai savo sodybose gyveno karta iš kartos ir savo išpl š žem dirbdavo paveldimai. Tod l suprantama, kad jie prato j ži r ti kaip savo paveldim turt , kaip savo nuosavyb . Tod l net pasitaikydavo, jog jie savo sodybas ir žemes kam nors pardudavo, perleisdavo. Bet vis d lto aukš iausias t žemi savininkas buvo ponas žemvaldys, kuriam tie valstie iai priklaus . Ir šitokie žemi perleidimai ar pardavimai buvo galima padaryti tik ponui sutinkant. Savo aukš iausias nuosavyb s teises tas žemes, valstie i gyvenamas,.

t. y. savo dominium ponai žemvaldžiai, ypač didysis kunigaikštis, nekart reikšdavo jas atiduodami bajorams; tuo atveju valstieiai turėjo arba tarnauti naujam ponui ir pasilikdavo savo žemės, arba iš t. žemi turėjo išsikraustyti, neži rint, to, jog jie tas žemes iš seno dirbo ir iš seno jose gyveno. Dažniausiai gi valstieiai tose žemėse pasilikdavo, tik pasikeisdavo žemvaldys, kuriam jie jo prievolės. Taip valstieiai dažnai būdavo atiduodami kartu su savo žemėmis ir tuo būdu didėjo valstieių priklausomumas. Žemvaldžiai, be abejo, buvo užinteresuoti valstieius pririšti prie žemės, padaryti juos savais priklausomais, nebeleisti jiems kur nors kitur išsikelti.

Karta iš kartos toje pačioje sodyboje ir toje pačioje žemėje gyvenę valstieiai imta laikyti pastoviais, t. y. pririštais prie žemės, nebeturint jais teisės tos žemės apieiti ( ). Tokiu būdu ilgainiui atsirado ir antroji sudėtinė baudžiavos dalis — valstieių pririšimas prie žemės, jų kilnojimosi laisvės suvaržymas, ne tik jų žemi, bet ir jų pačių priklausomumas savo ponams žemvaldžiams. Tokiu būdu valstieiai netenka pilnos savo laisvės.

Kai kuri valstieių kategorijų priklausomumas yra žinomas jau nuo pat Lietuvos valstybės sikrimo ir net nuo dar anksčiau. Taip

III-IV a. Lietuvoje greta laisvųjų valstieių buvo žinomi tokie nelaisvieji, prie žemės pririšti valstieiai ( ), o taip pat ir vergai. V a. taip pat labai gerai yra žinoma ir nelaisvoji dvaro šeima. Nors tai buvo ekonominis ir teisinis valstieių priklausomumas savo ponams, bet vis dar ne baudžiava. Savaime suprantama, jog žemvaldžiai stengėsi kuo didesnes valstieių mases padaryti savais priklausomais, suvaržyti jų laisvę, pririšti juos prie žemės, jų nuo amžių dirbam žemė pasisavinti, o juos pačius panaudoti savo dvarų darbui. Visu tuo negalėjo būti patenkinti ypač valstieiai, nes ir juos stengėsi pririšti prie žemės, vedant 10 metų sisenjimo, kaip tada sakydavo, užsisidėjimo terminą. Jau nuo Vytauto laikų Lietuvoje vyko valstieių ir jų žemi savinimasis, nes Vytautas ypač valstieiai stengėsi visur kurti valstybės dvarus. Galutinai prijungęs ir išlaisvinęs nuo kryžiuočių žemaičius, Vytautas ir jais kurti valstybės dvarus ir prie jų priskirtiną ligi tol buvusius laisvus valstieius. Kaip tik dėl valstieių ir jų žemi savinimosi, jau Vytauto laikais valstieiai buvo sukili. Tas sukilimas vyko 1418 m. Prie to sukilimo privedė Vytauto agrarinė politika ir ponų žemės valdymo stiprinimas (valstybės dvarų steigimas, prie jų priskyrimas valstieių kaimų, žemi dalijimas bajorams ir Bažnyčiai kartu su valstieiais ir jų prievolėmis). Pagal anksčiau laikų valstybės ir didžiojo kunigaikščio valdžios supratimą, pagal kurį valstybė buvo laikoma jo nuosavybe ir pagal kurį jam priklausė *plenum jus et dominium*, didy-

sis kunigaikštis juridiškai tur jo teis tai daryti. Ta iau faktiškai paveldimai savo žemes vald laisvieji valstie iai jaut si be galo nuskriausti ir sukilo prieš did j kunigaikšt ir naujai paskirtus ponus žemvaldžius.

Taip Vytautas vairiose Žemai i vietose: Raseiniuose, Kaltin nuose, Medininkuose-Varniuose, Palangoje, Kretingoje ir kitur steig valstyb s dvarus ir taip pat žemes su valstieiais dalijo bajorams. Pagal pat Vytaut dauguma Žemai i valstie i ligi tol buvo laisvi ir jokiam bajorui joki prievoli n jo. Betgi bajorams ir naujai kurtai Žemai i vyskupijai atiduoti valstie iai nustojo savo laisv s, nustojo savo žemi ir dar buvo apkrauti prievol mis ir duokl mis bajorams ir vyskupijai. Be abejo, jie pasipriešino prieš tok smurt , sukildami. Pagrindiniai šio sukilimo motyvai ir buvo socialiniai-ekonominiai, bet prie j gal jo prisid ti dar ir religiniai motyvai. Sukilimas pasireišk bajor pili , taip pat bajor bei kunig sodyb naikinimu. Ta iau labiausiai sukilimas buvo nukreiptas prieš bajorus. Sukilimo centras buvo Raseini apylink se. Valstie i pasipriešinimas ir kova už laisv vis tik buvo numalšinta. Sukil lius numalšino Kraži seni nas, o Vytautas juos kruvinai nubaud .

ia gali kilti klausimas, kod l kit domen ir sri i valstie iai nesukilo. Tai galima b t paaiškinti tuo, jog kitur ne taip staigiai ir ne iš karto tokiomis griežtomis formomis vyko valstie i ir žemi savinimasis. Visas šis procesas ten buvo prasid j s žymiai anks iau ir vyko palaipsniui l tesniu tempu, tod l prie tokio sukilimo ir neprived .

Ta iau ir prie žem s pririštus valstie ius išlaikyti buvo nelengva, nes kol žemi buvo daug, o darbo j gos mažai, valstie iai ne kart pab gdavo tuš ius, dar nedirbamus žem s plotus arba pas t žemvald , kuris jiems užkraudavo mažesnes prievoles. Tod l kilo reikalas valstie ius dar labiau suvaržyti ir garantuoti savo dvarams reikaling kiek darbo j gos. Šiuo atžvilgiu be galo svarbi baudžiov vedimo procesui buvo 1447 m. Kazimiero privilegija. Toje privilegijoje buvo vienas nuostatas, draudži s bajorams priimti pab gusius valstie ius iš valstyb s dvar , ir priešingai draudži s valstyb s dvarams priimti valstie ius, pab gusius iš privati dvar .

Tuo b du 1447 m. ir formaliai buvo pripažintas valstie i priklausomumas žemvaldžiams ir j pririšimas prie žem s. Ta iau tas neliet laisv j valstie i , kuri dar nemažai buvo Lietuvoje ir po Kazimiero 1447 m. privilegijos. Bet ir ia žemvaldžiai m si visoki b d juos priišti prie žem s ir panaikinti j laisv . Tuo reikalu ir buvo nustatytas 10 met užsis d jimo terminas. Pagal j laisvas valstietis, 10 met išdirb s kurio nors pono žem je ir 10 met ponui

dav s duokles bei j s prievoles — užsis d davo, nustodavo savo kilnojimosi laisv s, tapdavo pririštas prie žem s, jau visuomet paveldimai tur jo savo ponui eiti tas pa ias prievoles. O priežas i užsis d ti buvo vairi , dažniausiai negal jimas paskolos laiku gr žinti.

Tokiu b du jau XV a. viduryje absoliuti dauguma valstie i buvo pririšta prie žem s ir pon žemvaldži paveldimai valdoma. Tod l jie ir vadinosi t vonimis. Ta iau tas pririšimas vis tiek ilg laik dar buvo ne absoliutus, bet s lyginis, taigi pilno baudžiavinio pririšimo dar nebuvo. Prie žem s pririštas valstietis kunigaikš io leidimu gal jo tapti laisvas, pardav s ar kitaip perleid s sodyb kitam at jusiam valstie iui, kuris vietoje jo jo tas pa ias prievoles. Be to, ir valstie io kyje suaug šeimynos nariai, kuri darbas tam kiui buvo nereikalingas ir kurie iš to kio nebegal jo išmisti, gal davo kaip laisvi išeiti kur kitur.

Šalia šitoki prie žem s pririšt j valstie i , didžiojo kunigaikš io dvaruose nemažai vis dar tebebuvo ir laisv j valstie i , gavusi iš dvaro sutartomis s lygomis dirbti žem s gabal . Jei tik jie neužsis d davo, atlik visas savo prievoles, jie gal jo išeiti ir kam nors kitam tarnauti. Toki laisv j nepaliet 1447 m. Kazimiero privilegija, draudžianti priimin ti b glius valstie ius, jei tik jie buvo atlik visas savo prievoles. Kit kart laisvieji sikurdavo ne savarankiškais žemdirbiais, bet namiais, antrininkais, bendrininkais, pusininkais pas kitus valstie ius. Su dvaro administracija jie tuomet netur davo tiesioginio ryšio. Nemažai laisv j buvo ir inšinink bei vairi specialist amatinink , ta iau laikui b gant visur reišk si tendencija ir laisvuosius pririšti prie žem s.

Pagaliau valstyb s dvaruose gyveno dar nemažai smulki j Ir vidutini bajor , ta iau j naudojami dvareliai nebuvo j nuosavyb , bet ir toliau buvo lik didžiojo kunigaikš io dominiume.

Stambieji žemdirbiai, didikai, taip pat bajorai, jau pirmosiomis privilegijomis gav pilnas nuosavyb s teises savo žemes, taip pat steng si savintis valstie ius ir j žemes, padaryti valstie ius sav s priklausomais, versti juos eiti vairias prievoles savo dvarus. Didikai savo valdžioje tur jo milžiniškus žem s plotus, siekian ius po kelis, keliolika ir keliasdešimt t kstan i ha, ir savo dvarus tvark bei eksploatavo panašiai, kaip ir didysis kunigaikštis. Šiaip bajor bei vidutini žemvaldži ekonomin pad tis buvo labai nevienoda. Vieni j tur jo gana didelius dvarus su daugeliu tiems dvarams priklausan i valstie i kaim , kiti ta iau vald nedidelius dvarelius. Buvo taip pat ir visai smulki žemvaldži bajor li , nedaug tesiskyrusi nuo pasiturin i kinink .

Panašiai didį kunigaikšt ir bajorus tvark savo dvarus ir Bažny ia. Nors ji ir buvo gavusi dar iš Jogailos imunitet , bet tas suk l bajor nepasitenkinim ir pried prie to, kad Bažny ia nuo naujai iš didžiojo kunigaikš io ar bajor gaut dvar tur jo eiti tokias pat bajoriškas prievoles, kaip ir bajorai.

Tiek didik , tiek bajor , tiek Bažny ios dvarams dirbti buvo naudojamos tokios pa ios darbo j gos, kaip ir valstyb s dvaruose: vergai, nelaisvoji dvaro šeimyna, jungininkai, lažininkai, duoklininkai, inšininkai ir kiti valstie iai, gyven tuose dvaruose ar prie t dvar . Taip pat ia buvo ir laisv j valstie i . Žem s santyki panašumas gali b ti paaiškinamas bendra ekonomine krašto pad timi, be to daugel žemi didikai ir bajorai buvo gav kaip didžiojo kunigaikš io dovanotas iš valstyb s dvar kartu su visais j gyventojais ir prastomis prievol mis. Skirtumas tarp privatini ir valstyb s dvaro santyki buvo tik tas, kad privatini se žem se buvo mažiau laisv žem s plot , tod l ir valstie iai negal jo ia prisipl šti naujos žem s, kaip valstyb s dvaruose. Be to, bajorai valstie ius laik stipriau pririš prie j sodyb ir žem s ir griež iau reišk savo nuosavyb s teises. Iš valstie i šeim priauglio ia beveik neišeidavo laisv j , nes bajorai juos gyvendindavo kituose dvaruose ar sodybose, griež iau j pab gusi išieškodavo ir susigr žindavo. Taip pat bajorai aktingiau steng si ir laisvuosius, gyvenan ius j žem se, pririšti prie žem s.

Iš valstyb s ir privatini dvar kio apžvalgos matyti, kad ir antroji sud tin baudžiov dalis, t. y. valstie i savinimasis ir j priklausomyb ponams Lietuvoje reišk si gana anksti. Ta iau intensyviai valstie iai buvo pririšami prie žem s nuo XV a. vidurio, ypa nuo 1447 m. Kazimiero privilegijos.

3. Politin ir teismn valstie i pkiklausomyb ponams

Ta pati 1447 m. Kazimiero privilegija Lietuvos baudžiov istorijoje yra svarbi dar ir kitu atžvilgiu. Nuo jos atsirado ir tre ioji baudžiov sud tin dalis, b tent, ponai žemvaldžiai nuo jos gyja ir politini bei jurisdikcijos teisi savo valstie ius. Šiuo atžvilgiu buvo svarb s ypa iai du šios privilegijos straipsniai. Vienas j bajor valstie ius atleido nuo bet kuri darbo prievoli , duokli ir mokes i valstyb s naudai. Nuo tos privilegijos paskelbimo privatini žemvaldži valstie iai ir valdiniai nebetur jo eiti joki prievoli ir mok ti joki mokes i niekam kitam, kaip tik savo ponui. Valstyb šiuo atžvilgiu išsižad jo ryšio su privatini žemvaldži valstie iais, atsi-

sak savo politini teisi juos, kurios per jo j ponams žemvaldžiams. Kitu tos pa ios privilegijos straipsniu valstyb išsižad jo ir privati valstie i jurisdikcijos. Didysis kunigaikštis pažad jo nebesiuntin ti savo valdinink bajor dvarus ir nebeteisti j valstie i , nebent tik pats valstie io ponas to paprašyt . Valstie i teismas buvo pavedamas patiems j ponams žemvaldžiams, iš kurio valstie iui nebebuvo kur sk stis, nes pono valia buvo galutinis teismo sprendimas. Tokiu b du Lietuvoje atsirado ir tre ioji sud tin baudžiov dalis, — bajor politin s ir teismin s teis s j valstie ius. Valstyb išsižad jo ryšio su privati žemvaldži valstieiais, valstyb politines ir teismines teises valstie ius perleido j ponams, valstietis tapo nebe pilietis, bet pono žemvaldžio valdinys. Žem , kurioje gyvena valstietis, yra ne jo, bet jo pono nuosavyb , jis pats yra prie tos žem s pririštas, gyvena asmenin je bei ekonomin je to pono priklausomyb je, be to, ponas j turi politini bei teismini teisi , gali apkrauti j priedomis ir duokl mis, teisia j , jam neb ra kur aukš iau pasisk sti. Valstie iai atiduodami pilnon savo pon valion.

D l to 1447 m. Kazimiero privilegija formaliai ir yra laikoma baudžiov pradžia Lietuvoje, nes nuo tos privilegijos jau atsiranda visos 3 sud tin s baudžiovos dalys: pon žem s nuosavyb , asmenin valstie i priklausomyb žemvaldžiams ir politin bei teismin j priklausomyb ponams. Nors atskiros sud tin s baudžiovos dalys Lietuvoje buvo žinomos jau ir anks iau, bet iki vis t trij dali nebuvo kartu, tai nebuvo ir pilnos baudžiovos.

Toku b du išsiaiškinta baudžiov atsiradimo pradžios laikas Lietuvoje. Ta iau b t klaidinga manyti, kad nuo 1447 m. privilegijos visoje Lietuvoje visur pilnai sigal jo baudžiava. Tokie svarb s ekonominiai-socialiniai procesai, kaip baudžiava, ne per vienerius metus atsiranda. Tie santykiai dedasi ir baudžiava formuojasi pamažu, iš l to labiau plisdama ir giliau leisdama šaknis. Iki pilnai baudžiovos Lietuvoje sigal jo, tur jo pereiti dar daugiau šimto met nuo 1447 m. Kazimiero privilegijos, kuria baudžiov vedimo procesas Lietuvoje buvo tik teisiškai sankcionuotas. Bet tas baudžiov sigal jimo bei vedimo procesas faktiškai dar truko ligi XVI a. vidurio, ligi Žygimanto Augusto gyvendintos valak reformos. Tod l, nor dami atsakyti klausim , kada atsirado Lietuvoje baudžiovos, turime sid m ti, kad baudžiov vedimo ir sigal jimo Lietuvoje laikotarpis prasid jo nuo 1447 m. privilegijos ir truko ligi 1557 m. Žygimanto Augusto valak reformos. Per vis t laik baudžiava Lietuvoje formavosi piln savo pavidal . Tame laikotarpyje daugiausia išnyko ir laisv j valstie i . Jie buvo beveik jau visi prie žem s pririšti, o jei kas j ir liko laisvi, tai tik labai nežymi dalis.

XV a. antroje pusėje ir XVI a. pradžioje vyko visus valstiečius niveliuojantis procesas. Kai iš vienos pusės laisvųjų valstiečių padidėjo, kai jie pamažu praranda savo laisvę, užsisėdi, pririšami prie žemės, apkraunami baudžiavinėmis prievolėmis, tai tuo pačiu metu iš kitos pusės gerėja vergų ir nelaisvosios dvaro šeimos padėtis. Baudžiavinių sąlygų jimo laikotarpyje, XV a. pabaigoje ir XVI a. viduryje, Lietuvoje kaip tik visai išnyksta vergai ir nelaisvieji: jie apgyvendinami kaip ir kiti tautos valstiečiai ant žemės sklypų, gauna sodybas, kišvienetus, bet už tai nebeduodama jiems mėsos ir jie turi eiti tokias pat baudžiavines prievoles, kaip lažininkai. Kuo XVI a. vidurio taip pat reiškiasi tendencija ir inžininkus paversti lažininkais. Tokiu būdu ir niveliuojasi visi valstiečiai ir iš jų susidaro bendra baudžiavinių klasė, apdėta daugiau ar mažiau baudžiavinėmis prievolėmis. Viršutiniai valstiečiai sluogsniai padidėjo, žemesni gerėja ir jie visi susilieja vieną tipinę baudžiavinių klasę.

4. Žygimanto Augusto valak reformos

Prie baudžiavinių vedimo proceso užbaigimo, prie galutinio baudžiavinių sąlygų jimo ir prie valstiečių baudžiavinių virtimo labai daug ir yra prisidėjęsi Žygimanto Augusto valak reformos.

1557 m. Žygimantas Augustas išleido valak reformos statymą, kuriuo Lietuvoje buvo pravesta be galo didelė reikšminga žemės reforma. Nors šis statymas tiesiogiai palietė tik didžiojo kunigaikščio arba valstybės dvarus, tačiau netiesiogiai jis paveikė ir privatinę žemėvaldžią. Su valak sistemos gyvendinimu Lietuvoje prasidėjo nauja Lietuvos kaimo ir socialinio gyvenimo epocha. Tai buvo didžiulė, labai plačiai užsimota ir nepaprasta energija bei nuoseklumu planingai pravesta Lietuvos žemės kaimo ir agrarinė santykių reforma.

Visa valstybės dvarų ir kaimų priklausomųjų valstiečių kaimų žemė buvo išmatuota valakais, t. y. nustatyto didumo naujais žemės kišvienetais, maždaug 24 ha didumo. Valakus, kurie turėjo būti kuo taisyklingesni su pailgų keturkampio formos, buvo dalijama visa paties dvaro dirbamoji žemė, valstiečių žemė ir tušią žemė, tinkama žemės kišvienetams. Senias žemės sklypų ribas, labai suraizgytas ir supainiotas, visai nebuvo atsižvelgiama. Jei sudarant taisyklingus valakus buvo paliečiama privatinė bajorų žemė, už ją bajorams kitoje vietoje būdavo duodamos atmainos. Su valstiečiais gi visai nebuvo skaitomasi. Pats valak reformos statymas paneigė bet kokių valstiečių žemės nuosavybės teisę, Taigi šiuo statymu jau ir formaliai buvo pa-

tvirtintas gyvenime seniai sigal j s principas, jog žem negali b ti valstie io nuosavyb , jog valstietis negali b ti žem s savininkas, o vien tik savo pono priklausantis jo žem s naudotojas. gyvendinant valak sistem , ne tik nebuvo atsižvelgiama valstie ius, j anks iau dirbtas žemes, j dyd , j ribas, bet, reikalui esant, net ir j senosios triobos nugriaunamos, sodybos išardomos, o jie patys nukeliami ten, kur reformos vykdytojams atrod b siant patogiau baudžiaviniam dvaro kiui. Daugyb anks iau buvusi smulki žem s gabal li ir r želi , tarpusavyje susiraižgiusi , priklausiusi vairiems jos naudotojamas ar savininkams, buvo pašalinta. Visa žem buvo sujungta vienon vieton ir taisyklingai geometriškai išmatuota bei išdalinta valakais.

Iš geriausios žem s buvo sudaromas pats valstyb s dvaras ar palivarkas. Tinkamoje vietoje buvo statomi nauji dvaro trobesiai, o prie dvaro primatuotai žemei dirbti netoli jo buvo kuriami ir statomi taisyklingi valstie i baudžiaunink kaimai. ia buvo laikomasi to d snio, jog vienam dvaro žem s valakui dirbti buvo skiriami 7 valstie i baudžiaunink valakai. Vietoje nedideli kaimeli ir išbarsyt valstie i vienkiemi , buvo kuriami dideli, taisyklingi, gatviniai baudžiaunink kaimai. Kiekvieno valstie io baudžiauninko šeimai buvo duodama naudotis po 1 valak žem s, kuris buvo dalijamas dar 3 lygius r žius, nes buvo vesta trilauk žem s darbo sistema. Tiek paties dvaro, tiek baudžiaunink naudojama žem tur jo b ti kininkaujama trilauke s jomaina. Kur valstie i baudžiaunink buvo per daug, jie buvo be atodairos j šeimos santykius keliami kitur, kur j tr ko, nors ir už keli šimt kilometr . Tokiu b du buvo sulyginti ne tik baudžiaunink kio vienetai, bet ir visi dvarai buvo apr pinti reikiama darbo j ga. Dvarai buvo apr pinti ir reikiamu kiekiu vairi , valstie i specialist amatinink , taip pat baudžiaunink . Be to, buvo suvienodintos ir valstie i prievol s, kuri apskai iavimo pagrindu taip pat buvo imamas valakas. Suvienod jo ir valstie i darbas, ir j turtas, ir j prievol s už žem . Valak reformos statymas ved baudžiavines valstie i prievoles, kurios buvo nustatytos kiekvienam valakui, t. y. kiekvienam baudžiaunink valstie i kio vienetai. Pagal š statym , valstie i baudžiaunink prievol s susid jo iš inšo, laž , duokli bei mezliav ir iš papildom prievoli , inšas buvo piniginis mokestis, kuris buvo imamas nuo kiekvieno baudžiauninko valako, atsižvelgiant žem s r š , nuo 6 ligi 21 grašio per metus (už smiltyn arba bal valak — 6 gr., už blogos žem s valak — 8 gr., už vidutin s žem s valak — 12 gr., už geros žem s valak — 21 gr.).

Laž , kitaip sakant darbo dien , buvo nustatyta nuo valako kas

savait eiti dirbti dvar po 2 dienas. Dvare lažais tur jo b ti dirbami visi nam ar lauko žem s kio darbai. Šitie dviej dien lažai savait je valstie i tur jo b ti atidirbti p s ia arba su arkliais. Jie tur jo dvare dirbti tai, kas jiems bus sakyta, o darban ateiti su tokiu savo žem s kio rankiu, koks jiems bus nurodytas. Tiktai Kald , Užgav ni ir Velyk savait se valstie iai buvo atleidžiami nuo t dviej laž savait je. Bet už šitas « atostogas » jie prival jo kas metai papildomai atidirbti vasar po 4 talkas nuo valako (4 dienos talk nuo valako). Tuose dvaruose, kur valstie i darbas neb tinai buvo reikalingas, arba jo visai nereik jo, nes nebuvo paties dvaro dirbamos žem s, valstie iai, vieton eiti min tus lažus, tur jo kas metai mok ti po 30 gr. nuo valako.

Lažai tur jo b ti einami šitokia tvarka. Sekmadien vaitas turi pranešti, kuri dien ir su kokiais rankiais baudžiauninkai turi ateiti darb . Jei valstietis paskirt dien neateit darb , tai už pirm praleist dien turi mok ti 1 gr. pabaudos, o už antr dien jau duoti vis avin ; o jei ir tre i dien valstietis neateit darb , tai turi b ti ant suolo biz nu išplaktas, o visas praleistas dienas vis tiek tur s atidirbti. Jei d l kurios nors svarbios priežasties baudžiauninkas negal t darbams ateiti, turi per savo kaimyn pranešti vaitui, ir su juo susitar s praleist laik atidirbti v liau, pinigais neatsipirkdamas nuo darbo. Laž dvare reik jo dirbti nuo saul s tek jimo ligi saul s laidos. Tiems, kurie dirbo su gyvuliais, poilsio buvo duodama po 1 valand prieš pietus, o kurie dirbo p sti, gaudavo tik po $\frac{1}{2}$ val. po piet . Poilsis buvo duodamas tik vasar , kai b davo ilgos dienos. Jei valstietis pav luot darb , kit dien tur jo tiek pat laiko atidirbti. Laž baudžiauninkai dvar eidavo savo maistu.

Metin s duokl s baudžiauninkams už j pa i dirbam valak buvo nustatytos šitokios: nuo geros ir vidutin s žem s valako po 2 statines aviž ir po 1 vežim šieno; nuo blogos žem s valako — po 1 statin aviž ir 1 vežim šieno. Nuo labai blogos žem s (sm lyn ir bal) nereik jo duoti nei aviž nei šieno.

Greta duokl s, nuo kiekvienos žem s r šies valako kas metai tur jo b ti duodama mezliava: po 1 ž s , po 2 vištas ir po 20 kiaušini .

Speciali mokes i kas metai nuo valako buvo duodama po 2 gr. tinklams daryti ir po 2 $\frac{1}{2}$ gr. vaišinimo arba stacij mokes io. Kuo vaišinimo mokes io viso dvaro valstie iai gal jo b ti atleisti, bet tada jiems susid jus reik jo duoti nuo 30 valak 1 karv ir 2 avinu, be to papildomai nuo kiekvieno valako po 1 višt ir po 10 kiaušini . Kadangi buvo vestas šitoks vaišinimo mokestis arba jo pakaitalas mezliava, tai valstie iai nebetur jo pareigos priimin ti ir išmaitinti

keliaujan i paties didžiojo kunigaikš io, jo valdinink ar pasiuntini ir užsienio pasiuntini .

Valstie iai dar tur jo eiti vairi kitoki papildom prievoli . Taip nuo kiekvieno valako kas metai tekdavo eiti 12 talk ir, reikalui esant, gvoltus. Talkos b davo einamos dvaro maistu, t. y. dvaras tur jo išmaitinti talkon susirinkusius baudžiauninkus. Gvoltai buvo einami skubiam reikalui esant: vandeniui mal no pylim išnešus, potvynio, gaisro metu ir panašiai. Tose vietose, kur valstie i darbas nebuvo reikalingas, galima buvo nuo talk ir gvolt atsipirkti, už 12 talk mokant 12 gr., o už gvoltus duodant aviž statin arba 10 gr.

Vis valstyb s dvar valstie iai, vis tiek, ar ten buvo paties dvaro dirbamos žem s, ar ne, tur jo dar piauti didžiojo kunigaikš io šien ir j suvežti. Valstie iams reik jo duoti dar pastotis duokl ms ir ir mezliavoms iš didžiojo kunigaikš io dvar suvežti Vilni , arba kur bus nurodyta. Nuo pasto i , taip pat nuo duokli arba mezliav buvo galima atsipirkti pinigais. Šiuo reikalu buvo nustatytos tam tikros taksos. Pav. statin aviž buvo skaitoma 10 gr. (5 gr. už avižas ir 5 už j atvežim); už šieno vežim — 5 gr. (3 gr. už šien ir 2 už atvežim); už ž s — $1V_2$ gr.; už 2 vištas — 16 pinig li (pinig lis $^{1}I_{10}$ gr.); už 20 kiaušini — 4 gr.; statin rugi — 10 gr. Nat ros pakeitimas pinigais kartais gal jo b ti patogesnis ir valstyb s išdui, ir patiems baudžiauninkams.

Be vis anks iau min t papildom prievoli , kaip talk , gvolt , šieno piovim, pasto i , — valstie iai tur jo dar duoti pasto i nuo 3 ar 4 valak po 1 vežim ir po 1 žmog vežioti statybos medžiagai pilims statyti ir remontuoti. Ta iau dvar seni nams ir t v nams buvo draudžiama be reikalo versti baudžiauninkus duoti tokias pastotis, taip pat draudžiama iš valstie i reikalauti pasto i savo ir savo draug naudai. Už šito draudimo nevykdym dvar seni nams ir t v nams buvo gr soma net mirties bausme. Toliau kiekviena vai tija kas metai paeiliui tur jo duoti po kelias pastotis pinigams Vilni nuvežti. Jei ta iau b t imamos pastotys akmenims, javams, ar miško medžiagai kur nors vežti, už tai valstie iams turi b ti atlyginta, sumažinant jiems inš .

Valstie iai prival jo dar taisyti kelius ir tiltus ir eiti paeiliui sargybas pilyse ir dvaruose. Dvaruose tur jo b ti saugojamos arklid s ir k t s. Atskirai valstie iai tur jo sud ti pinigais už jiems duodam teis eiti mišk medžioti, pievas — šieno prisipiauti, ežerus ir upes — žvejoti. Dvaro seni nui valstie iai dar tur jo mok ti vestuvi mokest — 12 graši . Didžiajam kunigaikš iui medžiojant, visi valstie iai tur jo eiti varovais girias, bet sugaištas medžiokl je laikas

jiems buvo išskaitomas iš laž. Varovais nebuvo imami tik vaikai ir seniai. Valstieiams turėjo būti leidžiama eiti mišką pakraščius ir ten kirstis rasti statybai, malkai kuriai bei žabatoroms, taip pat karščiui, bet tik savo reikalams, ne pardavimui. Vaikams ir moterims neturėjo būti draudžiama eiti miškus uogauti, riešutauti ir grybauti.

Valstieiai žemę užklydusius smulkesnius žvėris, kaip vilkus, lapės, kiškius, voveres valstieiams buvo leidžiama savo žemėje laisvai medžioti. Bet stambesni žvėrijie neturėjo teisės medžioti net savo žemėje.

Kai kuriuose valstybės dvaruose valstieiams buvo uždėdamos dar specialios prievolės. Taip, pav., miškingose vietose jie turėjo dar davinėti medaus duoklę, o Valkininkų ir kitų didžiųjų girių valstiečiai turėjo plukdyti upėmis medžius, malkas ir mišką prekes. Už tai jie buvo atleisti nuo kitokių prievolių. Be to, visi valstiečiai dar turėjo mokėti sidabrą, t. y. seimui uždėdamas nepaprastą mokesť valstybės išdui nuo valakų.

Šitokias baudžiavines prievoles valakų reforma uždėjo valstieiams.

Tas pats statymas sutvarkė taip pat ir valstieių priežiūrą bei valdymą. Valstybės dvarai kiui vesti ir valstieiams prižiūrėti buvo skiriami seniūnai, t. y. valstybės dvarų kvedžiai, o valstieiams valdyti buvo skiriami vaitai ir suolininkai. Senūnai turėjo ne tik vesti dvarą, rinkti valstieių mokesčius, duokles bei mezliavas, prižiūrėti, kad valstiečiai atliktų visas jiems uždėtas prievoles, bet ir rūpintis pabūsių baudžiauninkų atieškojimu ir grąžinimu, tuščių valakų apgyvendinimu ir panašiai. Jiems priklausė ir valstieių teismas. Tačiau seniūnams buvo draudžiama reikalauti iš valstieių daugiau mokesčių, duoklių ar prievolių, negu buvo nustatyta valakų reformos statymu.

Vaitai turėjo prižiūrėti maždaug 100 valstieių valakus. Jų pareiga buvo prižiūrėti lažeinančius valstiečius, varyti juos darbą, žinti, kad sėjimai gerai pildytų savo baudžiavas, prižiūrėti žemės ribas ir ežias, kad jos nebūt keičiamos, pristatyti seniūnų teismanams nusikaltusius valstiečius. Jis pats dalyvaudavo tame teisme, padamas valstieiams teisybę ieškoti. Tačiau vaitas, nors jis ir buvo paties seniūno valdžioje, kartu privalėjo sekti, kad seniūnai nedarytų jokių neteisėtų valstieiams ir apie visus jų nusižengimus prieš baudžiauninkus pranešintų revizoriams. Kadangi vaitas seniūnui buvo skiriamas iš pačių valstieių, tai jį reikia žinti, kaip valstieių atstovą.

Taip pat ir suolininkai buvo valstieių atstovai. Jų buvo skiriama po 2-3 ir daugiau kiekviename kaime. Svarbiausioji jų pareiga buvo

apži r ti kieno nors valstie iams padarytas skriaudas, nuganant laukus, užgrobian t žem ar derli , ir apie tai pranešti seni nui, kurio teisme tuose dalykuose suolininkai kartu b davo ir liudininkai.

Vis valstyb s dvar administravimas buvo pavestas krašto iždininkui, kuris gal jo siuntin ti revizorius dvarams ir seni nams revizuoti. Dvaro kvedži išnaudojami valstie iai gal jo jiems pasisk sti, o sauvaliautojai tur jo b ti baudžiami.

Pereinant prie Žygimanto Augusto valak reformos vertinimo, tenka pasakyti, kad valak sistema, kurios gyvendinimas užtruko keliolik met , ne tik iš esm s gana tobulai perorganizavo valstyb s dvarus ir j k , bet ir suvienodino baudžiavines valstie i prievoles. Ji taip pat labai pak l Lietuvos žem s kio lyg . kio sutvarkymas ir vedimas trilauk s s jomainos greit prived prie to, jog valstyb s dvar našumas ir pelningumas tiek pakilo, jog iš Lietuvos prasid jo platus jav eksportas, kurio anks iau nebuvo. Nuo XVI a. vidurio žem s kis neabejotinai pasidar svarbiausia Lietuvos kio šaka. Materialiai žymiai pager jo taip pat ir valstie i gyvenimas.

Ta iau valak reforma neigiamai atsiliep socialin valstie i pad t . Socialiniu žvilgsniu valak reforma galutinai griežtai atskyr valstie ius nuo kit luom ir griežtai suved vienod baudžiaunink klas . Vis anks iau buvusi kategorij ir vairaus socialinio laipsnio valstie iai buvo sulyginti, j materialin pad tis ir dirbamos žem s suvienodintos, suvienodintos taip pat ir j baudžiavin s prievol s. Jie buvo taip pat labai stipriai pririšti ir prie jiems priskirt valak , kuri apleisti ar kam kitam perleisti ir patys kitur išsikelti nebegal jo. Šitie valakai tur jo b ti juose apgyvent valstie i dirbami paveldimai, karta iš kartos ir nuo t valak paveldimai tur jo b ti einamos ir jiems užd tos baudžiatvos. B gliai griež tausiai tur jo b ti suieškomi ir gr žinami. Tokiu b du vairi kategorij valstyb s dvar valstie iai tapo visiškais asmeniniais baudžiauninkais, kaip tai seniau jau buvo vyk ir pon dvaruose. beteis baudžiaunink valstiet buvo ži rima kaip dvaro gyvojo inventoriaus sud tin dal , jis netur jo nuosavyb s teisi turt , iš kartos kart savo paveldim žem ; jis asmeniškai, ekonomiškai ir teismiškai buvo priištats prie dvaro, atiteko pilnon dvaro priklausomyb n, netur jo joki pilie io teisi . Jei prieš šios reformos gyvedinim kai kur, pav. Žemai iuose, didžiojo kunigaikš io laisvieji valstie iai dar buvo tur j nuosavos žem s, tai reform pravedus jie ir jos nustojo. Biforma, be atodairos imanti vis didžiojo kunigaikš io valstie i žemes ir jas dalijanti valakus, aiškiai parod , jog didysis kunigaikštis nepripaž sta jokios valstie i žem s nuosavyb s ir panaikina j . Visi, kurie

negal jo kokiais nors dokumentais rodyti savo bajoryst s, buvo gr žinti valstie ius, o j žem atimta. Ypa iai Žemai iuose iš prast laisv valstie i buvo iškil ar išsipirk nemaža smulki bajo- r li , ta iau daugelis j , nebegal jusi rodyti savo bajoryst s, buvo atgal gr žinti valstie ius, j žem s atimtos, jie patys tapo baudžiauninkais. Vis d lto daliai toki iš valstie i iškilusi bajor li pa- vyko kuriuo nors b du rodyti savo bajoryst , tokiu b du šiek tiek Žemai iuose liko reformos nepaliest smulki bajor li kaim , v liau gijusi okolic vard .

Ta iau šiaip ar taip, valak reforma galutinai atskyr bajorus nuo valstie i , o valstie iams nebuvo pripažinta jokia žem s nuosa- vyb , patys gi jie visur suvesti vien bendr baudžiaunink luom . Pa iame valak reformos statyme aiškiai buvo pasakyta: «

».

Tod l ir valstie i ligi tol dirbta žem buvo atimama, o jie patys be jokios atodairos, kad ir kažin kur toli baudžiauninkais nukeliami. Tuo pa iu ne tik buvo beveik panaikinti laisvieji valstie iai, bet taip pat ir užkirstas kelias valstie iui kada nors ateityje patekti laisv . Prieš valak reform , nelaisv j valstie i suaug šeimos nariai, kurie d l šeimos skaitlingumo nebebuvo reikalingi tos šeimos žemei dirbti ir nuo jos vairioms tarnyboms eiti, gal jo apleisti savo t v namus ir eiti ieškoti sau uždarbio ir pragyvenimo kur kitur, ir pasidaryti laisvi valstie iai. Taip pat ir nelaisvasis, t vonis arba jungininkas, gal jo tapti laisvuoju, savo k perleid s kuriam nors kitam valstie iui, kuris kunigaikš io dvarui apsiimdavo eiti tokias pat prievoles, kokias jis pats jo iš to kio. Tuo b du ir prievol s d l valstie i laisv n iš jimo dvarui nesumaž davo, dvaras d l to nenukent davo, o jis pats valstie i šeim priaugliu paprastai nesir pindavo. Dažnai pa ios priaugusios naujos darbo j gos ir naujos valstie i šeimos, kaip laisvieji, sikurdavo prie to paties valstybinio dvaro, gav iš jo pagal tam tikr sutart žem s.

Ta iau valak reforma ved visai nauj tvark , galutinai užkir- tusi keli valstie iui išeiti laisv . Taip, pav., valakas tur jo b ti duodamas tokiai šeimai, kurioje buvo 2 suaugusios vyriškos j gos (pav. t vas su s numi). Jeigu šeimoje b t daugiau suaugusi šeimos nari , arba jei laikui b gant skaitlingose valstie i šeimose priaugt daugiau vyrišk darbo j g , tai tokie nariai nebegal jo išeiti laisv n, bet tur jo b ti sodinami ant tuš i ar dar nedirbt žemi , taip pat ir naujai susik rusios šeimos, neberekalingos senam valakui dirbti, tur jo gauti nauj valak . Valstie i šeim priauglis ir toliau pasilik- davo nelaisvi baudžiauninkai. O jei tame pa iame dvare priaugusi baudžiaunink darbo j ga b t nereikalinga, tai tokie baudžiauninkai

taip pat netapdavo laisvi, bet tur davo b ti nukelti tuos valstybinius dvarus, kur darbo j gos tr ko arba tur jo b ti pl šiamos naujos žem s. Anks iau didžiojo kunigaikš io nelaisvasis valstietis, pardav s savo dirbam žem ar savo vieton pasodin s k nors kit tos žem s dirbti, pats gal jo j apleisti ir išeiti, kur nors, tapdamas laisvuju. Valak reformos statymas uždar ir š keli valstie iui išeiti laisv . Valstietis buvo galutinai pririštas prie žem s be vilties išeiti laisv . Tokiu b du aukštesni j valstie i klasi nelaisv žymiai padid jo.

Ta iau nelaisvoji, iš verg susidedanti dvaro šeimyna, pakilo socialiniu ir ekonominiu atžvilgiu aukšty n ir priart jo prie bendro baudžiauninko valstie io tipo. Valak statymas visai nebežino dvaro šeimynos, kuri b t išlaikoma dvaro maistu. Tos nelaisv j šeimynos maitinimas anks iau dvarui atsieidavo brangiai, tod l ir jie dabar buvo kurdinami ant valak ir ver iami baudžiauninkais. Daugelis j buvo apgyvendinta ant žem s atlaik , iš kuri nebebuvo galima sudaryti pilno valako. Iš t atlaik jiems buvo duodama po 3 margus žem s (apie 2 ha.), kur jie apsigyvendavo savo trobel se. Tokie mažžemiai baudžiauninkai imta vadinti daržininkais, nes j maži gabal liai žem s buvo ne kas kita, kaip nedideli daržai. Jie tur jo iš tos žem s patys išgyventi ir dar kas savait eiti vien vyrišk dien dvaro darban, o vasaros metu duoti dar 6 moteriškas dienas. Tokiu b du valak reforma maždaug suniveliavo visus didžiojo kunigaikš io valstie ius bendr baudžiauninko tip . Su valak reforma Lietuvoje galutinai ir užsibaig baudžiov vedimo procesas.

Nors valak reforma buvo pravesta tik valstyb s dvaruose, bet ji tur jo takos ir privatiems žemi savininkams — bajorams. Nor dami pakelti savo kio našum , jie didžiojo kunigaikš io pavyzdžiu ir savo dvaruose ved trilauk s jomain ir suvienodino valstie i turt bei j baudžiavines prievoles. Ta iau ia viskas priklaus nuo geros pono valios. Vieno bendro masto nebuvo. D l to ir valstie i prievoli didumas bei baudžiov sunkumas priklaus tik nuo j pon valios, bet ne nuo kurio nors statymo. Ta iau iš viso privati žemvaldži žem se baudžiovos buvo sunkesn s, negu valstyb s dvaruose. II.

II. BAUDŽIAV KLEST JIMO LAIKOTARPIS LIETUVOJE

1. Bajorijos ir šl ktos sigal jimas

Baudžiov klest jimo laikotarpis Lietuvoje maždaug sutampa su bajorijos sigal jimo laikotarpiu. Tai vienas li dniausi Lietuvos

istorijos period , prived s prie Lietuvos valstyb s visiškos dezorganizacijos, kuri užsibaig valstyb s žlugimu — valstyb s padalinimu. Bajorijos ir šl ktos sigal jimo laikotarpis Lietuvoje prasideda nuo XVI šimtme io vidurio reform ir t siasi ligi Lietuvos — Lenkijos padalinimo XVIII šimtme io pabaigoje.

XVI šimtme io reformos išl šl kt ir bajorij aukš iausion vieton ir atidav vis Lietuvos valstyb bajor rankas. Kuo to momento bajorija vaidina bent formaliai svarbiausi vaidmen Lietuvos valstyb je, ji gyja suveren Lietuvos valdži . XVI šimtme io vidurio reformos nul m vis tolimesn m s valstyb s istorij , d l to su jomis reikia kiek smulčiau susipažinti.

Vienas svarbiausias t reform kaltininkas, svarbiausia j priežastis — buvo Lietuvos karas su Maskva d l Livonijos, prasid j s 1558 m. Livonija tada pasidav Lietuvai, o ši ant savo pe i pasi m vis sunki karo našl . Valstyb s išde pinig nebuvo, o karui reik jo daug l š . Užd ti kokius nors mokes ius kraštui be bajor sutikimo nebuvo galima. Mokes iai gal jo b ti skiriami tik seimui nutarus. Už sutikim apsid ti mokes iais, bajorai reikalavo vis nauj ir nauj privilegij . Didysis kunigaikštis, pinig reikalavo spiriamas, vis tur davo nusileisti ir bajorams kas kart teikti nauj laisvi . O bajorai siek ne tik didinti savo teises, bet ir juridiskai sulyginti vis luom , panaikinti didik prerogatyvas. Bajorai buvo išsidirb vis reform program , kurios vykdymo ir reikalavo seimuose. Jie nor jo b ti atleisti nuo tiesiogini mokes i , nuo muit , reikalavo sumažinti teismo ir raštin s išlaidas, steigti pa i bajor renkam j teism , kuriame b t teisiami visi bajorai, net ir didikai be išimties; reikalavo dvasiškius ir miestie ius apd ti didesn mis naštomis valstybei, ur dijas bei žemes dalinti tik bajorams ir, pagaliau, statym leidžiam j valdži pavesti bajor seimui. Laike sunkaus Livonijos karo, reikalavusio dideli l š ir auk iš bajorijos, visi svarbesnieji bajor reikalavimai buvo patvirtinti ir patenkinti. Bajorai buvo atleisti nuo muit , gal jo laisvai išvežti savo kio produktus užsienius ir parsivežti iš ten savo reikalams reikaling daikt , joki pasienio ir vidaus muit nemok dami. Bajorams buvo garantuota, jog joks ne bajoras nebus išaukštintas, ne bajorams nebus duodamos valstyb s žem s ir ur dijos. Vis tikyb bajorai buvo sulyginti teis mis ir toliau d l tikybos netur jo b ti daroma skirtum tarp bajor , bile tiktai jie b t krikš ionys.

Ypa iai svarbi buvo 1566 m. teism reforma, vedanti kiekvienne paviete bajor renkam žem s teism , kurio jurisdikcijon buvo atiduoti visi pavieto bajorai, net didikai ir kunigaikš iai, kurie ligi šiolei išimtinai priklausydavo tik paties didžiojo kunigaikš io teis-

mui. Tokiu būdu buvo susiaurintos didik teisės ir pravesta niveliacija bajor luome, sulygintos vis teisės, tiek nuskurusio bajorlio, tiek didiko, nors faktinai ir toliau didikai vaidino svarbiausi vaidmenį. Tačiau kruspa bajor renkamj teism, beveik visa teisiamoji valdžia atiteko bajor rankas, išskyrus paias svarbiausias bylas, kaip majestoto žeidimas, valstyb s išdavimas, svarbesnieji kriminalai ir panašias.

Ta paia reforma, iki šiol buv s labai painus teism sutvarkymas buvo visiškai suprastintas ir pagreitintas tiesos suradimas. Kad bylin jimasis nebeb t taip brangus, kaip anks iau, buvo sumažinti visi teismo mokesiai ir rinkliavos. Kadangi dabar teis jai buvo renkami pa i bajor , tai pavietuose reik jo vesti vis bajor susirinkimus, kur b t galima išrinkti teis jus. Lenkijoje jau seniai kiekviename paviete savo reikalams aptarti buvo šaukiami bajor seimeliai. Lietuvos bajorai irgi užsigeid toki seimeli , kur susirinkusi visa pavieto bajorija gal jo apsvarstyti visus tuos klausimus, kurie tur jo b ti iškelti artimiausiam visos valstyb s seime. Paviet seimeliai Lietuvoje buvo steigti 1566 m. Per juos pavieto bajorai dabar gal jo tur ti takos vis valstyb s reikal sprendim , nes savo pasiuntiniams jie duodavo tiksli instrukcij , kaip pasielgti seime, svarstant vien ar kit klausim . Seimeliai pasidar viso pavieto atstovaujantieji organai, nes juos tur jo susirinkti visa pavieto bajorija, neišskyrus nei didik nei kunigaikš i . Seimeliai tur jo b ti šaukiami prieš kiekvien seim . Jie tur jo aptarti vietas ir visos valstyb s reikalus, išrinkti po 2 pasiuntinius nuo pavieto seim ir duoti jiems tiksli instrukcij . Kartu su šia reforma pasikeit ir seimo s status. Jame žymiai padaug jo bajor atstov ir seimas gijo bajor atstovaujamo organo charakter . Didik taka sumaž jo, o bajor taka padid jo.

Kita svarbi reforma buvo Lietuvos administracinis padalinimas vaivadijas. J skai ius nebuvo vis laik pastovus, jis svyravo, atsižvelgiant tai, ar Lietuvos teritorija did jo ar maž jo. Pa ios pirmosios vaivadijos buvo Vilniaus ir Trak , steigtos 1413 m. šias vaivadijas jo etnografin Lietuva (išskyrus Žemai ius) ir vakarin s bei centrin s Gudijos žem s. XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje didesn s provincijos tapo pakeltos vaivadijas. Taip 1471 m. buvo sudaryta Kijevo vaivadija, 1504 kurta Polocko, 1507 m. Naugarduko, 1508 m. Smolensko, 1511 m. Vitebsko ir 1514 m. Palenk s vaivadija. XVI a. viduryje, dar labiau sulyginant Lietuvos valstyb s santvark su Lenkijos, greta jau esan i vaivadij buvo sudarytos dar Volinijos, Braclavo, Lietuvos Brastos, Minsko ir Mstislavo vaivadijos. Žemai-

iai ir toliau buvo vadinami seni nija, turin ia ta iau vaivadijos teises.

Pristeigus daugiau vaivadij , padaug jo vaivad ir pilinink (kaštelion) skai ius. Kiekviena vaivadija savo ruožtu buvo pada-lyta pavietus. Tada lenk pavyzdžiu buvo vesta visa eil nauj paviet ur d . Ur dais tur jo b ti skiriami tik bajorai. Tuo b du bajorijos taka valstybiniame gyvenime dar labiau padid jo.

Valstyb s padalinimas vaivadijas ir pavietus tur jo didel s reikšm s ne tik politiniam ir administraciniam, bet ir ekonominiam Lietuvos gyvenimui. Laikui b gant kiekviena vaivadija ir kiekvienas pavietas gavo tiek daug savarankiškumo, kad jie patys vieni sprend visus, taipgi ir kiškus krašto reikalus. Be paviet seimeli sutikimo, be paviet bajor pritarimo, nei seimas nei karalius negal jo pavietu bajor priversti vykdyti savo nutarimus. O kiekvienas pavietas labiau r pinosi savo, negu visos valstyb s reikalais. Tokiu b du Lietuvos, valstyb buvo pasidariusi tarsi konglomeratas keli dešim i sava-rankišk valstyb li , kuri kiekviena pati sprend savo ekonomi-nius ir politinius reikalus. D l to bendrieji seimai, kuriuose atskir paviet atstovai užsispyrusiai laikydovosi savo skirting ir sava-naudišk reikal , dažnai iširdavo, negal dami nieko bendro ir nau-dingo nutarti.

Visos šios XVI a. vidurio reformos, labai išk lusios bajorus., Lietuvos vidaus santvark padar panaši Lenkijos, kas palengvino ir pa ios Liublino unijos sudarym 1569 m.

Liublino unija Lietuva ir Lenkija, kaip 2 lygios ir laisvos valstyb s buvo sujungtos vien « respublik », turin i vien bendr karali ,, renkam kartu lenk ir lietuvi susivažiavusi bajor ir kartu vaini-kuojam Krokuvoje. Atskiras didžiojo Lietuvos kunigaikš io rin-kimas ir jo pak limas sost nebetur jo b ti daromas. Išrinktasis valdovas turi patvirtinti abiej valstybi teises ir privilegijas. Valsty-b s reikalams aptarti tur jo b ti šaukiamas bendras lietuvi ir lenk seimas, kaip statym leidžiamasis organas. Tur jo b ti ir bendroji valstyb s taryba, senatas, susided s iš lenk ir lietuvi . Bet šiaip Lietuva ir Lenkija paliko dar dvi atskiros valstyb s, su atskirais savo statymais, su atskira administracija, su atskira kariuo-mene, su atskirais teismais ir su atskiru išdu.

Liublino unija dar labiau iškl bajorij , nes jos rankas forma-liai buvo atiduotas karali arba didži j Lietuvos kunigaikš i rinki-mas. Suvereni krašto valdžia atiteko bajorams. Jie rinko did j kunigaikšt arba karali , j rankose buvo statym leidžiamoji ir teisiamoji valdžia, jie buvo viso krašto ur dai — valdininkai, jie savo seimuose galutinai sprend svarbiausius krašto reikalus; bajor

malon je ar nemalon je buvo visi kiti krašto gyventojai valstiečiai ir miestiečiai. Bajorai pasidarė tikri krašto viešpatai, tikri valdovai, o didžiojo kunigaikščio valdžia sumažėjo ligi minimumo. Sostedį jis pats tik iš bajorų malonės, jo rankose bebuvę likę labai riboti vykdomieji valdžiai ir urdė bei valstybės dvarininkai. Šiaip visur jis turėjo atsiklausti seimo arba senato, o jei tuo momentu nebūt, tai bent senatori gyvenančių prie karaliaus. Didik valdžiai irgi buvo visiškai susiaurinta, o jie savo teisėmis sulyginti su bajorais nors, kaip vėliau matysime, jėgas balsas daugiausiai reikė valstybėje, o smulkieji bajorai dažniausiai sekėdavo jėgų domis.

Dėl bajorų iškilimo, pasidarymo viešpataujančių luomų, XVII ir XVIII a. Lietuvos istorijoje ir vadinamas bajorų viešpatavimo gadyne, bajorų «respublikos» gadyne. Miestai ir kiti luomai buvo nuslopinti, didžiojo kunigaikščio valdžios absoliutizmas virto bajorų savivaldybe. Blogiausia, kad toji galybė per ilgai tęsėsi. Bajorai neparodė nei savo sugebėjimo, nei noro rėpinti valstybės reikalais, bet visur pirmuon vieton statė savo luominius, o vėliau ir privačius interesus. Valstybė jiems pasidarė tik nagis tenkinti savo asmeniškus interesus. Dar XVII a. buvo galima šiaip taip gyventi senuoju būdu, bet nuo XVII a. vidurio tatau buvo tik mirusios formos, kurios nebegalėjo patenkinti gyvenimo. Vakar Europoje gyvenimas žengė smarkiai pirmyn, o čia sukaustytas tvirtais panais, atsidūrė stagnacijoje. Reikalinga buvo reformų, reikėjo pakeisti valstybės statymus, pastumti juos pirmyn. Kitur tai padarė neribotoji monarchija. Lietuvoje gi valdovui buvo atimta valdžia, reformos vesti galėjo tik bajorai, nes jė rankose buvo visa valstybės valdžia. Jie tačiau nesugebėjo ir nenorėjo to padaryti, nes griežtai laikėsi principo *nihil novi*, vengė bet kokių naujenybių, bijodami netekti savo vadovaujamuosius vietas. Visuotinas nupuolimas, iširimas, minties išsigimimas, stagnacija, stoka valstybės reikalų supratimo, — tai charakteringi bajorų viešpatavimo galybės požymiai. Didelė blogybė buvo ta, kad lietuviai atsisakė savo normalios valstybės vystymosi formų ir, pamėgdžiodami, per mė pradžingas lenkų institucijas bei lenkų supratimus. Ir nepraėjo nė 100 metų nuo Liublino unijos, kaip valstybės pradėjo karšti, atsigulė mirties patal ir greitai artinosi prie savo žlugimo. Tokioje pat kritiškoje padėtyje buvo ir Lietuvos kiskis.

Pati Liublino unija turėjo daug trūkumų. Ji tikėtai bendrais posakiškais tenusakė, kokius turėsite ateityje santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos. Smulkiai viskas ligi galo nebuvo apgalvota ir paliko daug spragų, kurias pats gyvenimas turėjo užpildyti. Patoje Liublino unijoje buvo prieštaravimų, nes ji buvo tik kompromisas lietuvių ir lenkų projektas, kurie buvo labai skirtingi. Vidujin valstybės san-

tvarka nebuvo aiškiai nusakyta. Ji tikrai pamažu konsolidavosi., ir galutinai nusistovėjo XYI a. antrojoje pusėje, išleidus III Lietuvos Statutą, pagal kurio nuostatus visa valstybė ir gyvenimas buvo tvarkomas ligi Lietuvos padalinimo.

Valstybės santvarkos konsolidacijai didelės reikšmės turėjo pirmasis tarpkaralis po Žygimanto Augusto mirties. Žygimantas Augustas mirė 1572 m. Po jo mirties kilo daugybė neaiškumų. Liublino unijoje buvo nustatyta, kad naujas Lietuvos-Lenkijos valdovas bus renkamas bendrai lietuvių ir lenkų. Tačiau niekur nebuvo nustatyta, kas turės teisę rinkti, kaip rinkimai turės būti pravedami, kas rėpintis valstybės tvarka tarpkaraliaus metu, t. y. ligi bus išrinktas naujas karalius. Anksčiau kol buvo gyva Jogailaičių giminė, tai sunkumų nedavė. Jogailos giminės nariai, nors ir buvo pro forma renkami, bet kažkaip savaime vienas po kito užimdavo Lietuvos ir Lenkijos sostus. Dabar gi padėtis pasunkėjo dar ir tuo, kad atsirado daug kandidatų. Svetimos valstybės, kaip Rusija, Austrija, Prancūzija, Švedija pastatė savo kandidatus Lietuvos-Lenkijos sostui, o kandidatų agentai, jie atvykę, pinigais ir visokiomis galimomis ir negalimomis laisvėmis žadėdavo jį, stengėsi savo puse patraukti kuo daugiau anarcbinės bajorų laisvės šalininkų. Jokios valstybinio kibiškumo energijos nebesireiškė, visa valstybė, nors ir didelė, buvo bejėgė, be sutvarkytos kariuomenės, be stiprios valdžios, su tuo šiuo valstybės išduo ir be jokios galimybės pravesti reformas prie šitokios santvarkos. Bajorai visiškai tvarkos iširimui pateisinti ir savo šūinei nuraminti išgalvojo net taisyklę, esančią valstybės tik netvarka ir laikosi.

2. Ekonominis ir socialinis Lietuvos gyvenimas baudžiaiv

klėstėjimo laikotarpyje

XVII ir XVIII amžius buvo ekonominiu ir socialiniu atžvilgiu labai tamsus ir liūdnas laikotarpis Lietuvoje. Kraštas ekonomiškai buvo atsistojęs tarsi ant bedugnės kranto, kiškai visiškai nuskurdę, vis tiek šak produktingumas buvo labai kritęs. Jei didik viešpatavimo galyne gana tobulai buvo pertvarkytas žemė, jei jis buvo vedamas labai uoliai ir tiesiog tarpo, jei didik viešpatavimo galyne Lietuvos viduje ir su užsieniais buvo vedama labai gyva prekyba, jei amatai buvo pradėję vystytis ir užsimezg pramonė, tai bajorų viešpatavimo galyne, kuri prasidėjo nuo Liublino unijos ir tų šiuo ligi valstybės žlugimo, viskas virto kitaip. Šioje galyne dėl vairių priežasčių išanksčiau gražiai tarpusio žemė.

kiek beliko tik pelenai ir griuv siai, o prekyba ir amatai taip pat sunyko. Su valstybiniu Lietuvos gyvenimo kritimu, su kas kartas did jan ia anarchija sunk jo ekonomin s s lygos. Nykstant valstybinei organizacijai ir klestint baudžiovoms, lygiagreta nyko ir Lietuvos kis visose savo šakose, kurias paskirai tuoj ir apžvelgsime.

a. *Žem s kis baudžiov klest jimo laikotarpyje.* — Buvo vairi priežas i : išorini ir išvidini , d l kuri žem s kis Lietuvoje visiškai nusmuko bajor viešpatavimo gadyn je tiek didžiojo kunigaikšio, tiek bajor , tiek Bažny ios dvaruose. Viena pati svarbiausia išorini priežas i buvo nuolatiniai karai ir visokios su jais surištos nelaim s: pralaim jimai, badas ir marai, kurie viens po kito užgri - davo Lietuv . Tiesa, XVI a. gale ir XVII a. pradžioje tie karai dar ne daug tepaliesdavo tikr j , etnografin Lietuv . Tada dar tebebuvo geros s lygos žem s kiui. XVII a. pirmosios pus s lenk rašytojas Opalinskis pažymi, kad iš Lietuvos vienais metais Piliavos uoste buvo parduota 15.000 ton (svori) vairi jav užsienio pirkliams. Tuo pa iu laiku Klaip d iš Lietuvos buvo pristatyta 23.000 statini kanapi s men . Opalinskio bendralaikis Starovolskis rašo, kad iš Lietuvos Gudijos Ryg kas metai Dauguvos upe buvo plukdoma ligi 2.000 laiv su rugiais, kvie iais, avižomis, žirniais, verpalais ir kanapi s menimis.

Ta iau jau nuo vidurio XVII a. vaizdas visiškai kei iasi. Antroje XVII a. pus je Lietuv aplanko begalin s nelaim s; politin s ir ekonomin s. Lietuva v l pavirsta didel karo stovykl . Tai šved antpl dis ir kar su Maskva laikotarpis, lydimas eil s pralaim jim ir prieš okupacijos. 68-neri met b gyje, nuo 1648 ligi 1716 m. Lietuvoje buvo 55-ri karo metai. Prasid jus kazok sukilimui, ir pa ioje Lietuvoje kilo vairi neramum . Valstie iai kurstomi sukilti prieš bajorus. Pasinaudodami Lietuvos neramumais, rusai siverž Lietuv , okupavo didesn jos dal su Kaunu, Vilniumi, Gardinu ir kiek gal dami pl š j keleris metus. Prie to prisid jo dar kita nelaim — šved invazija. Pagaliau ir savieji didikai, tarpusavyje besivaidydami, t kar proga steng si naikinti vienas kito dvarus, žudyti valstie ius, tuo nor dami vienas kitam pakenkti ir sunaikinti k .

Dar nesp jo Lietuva pails ti kaip reikia po dideli nelaimi , dar nebuvo laiko Lietuvos kiui, ypa iai žem s kiui, atsigauti, kai nauji vargai užgul kunigaikštij . Tai naujas šved ir rus užpl - dimas, tiesiog šved ir rus «tvanas» ir baisus maras XVIII a. pradžioje. 1702 m. Vilni už m šved karalius Karolis XII, paskui j rusai, v liau v l švedai, o po šved dar kart rusai. Ir taip t s si

ligi 1712 m. Švedai ir rusai 1702-1712 m. tarpusavio kar ved Lietuvos teritorijoje, keliolika met j kariuomen s teriojo Lietuv , o pasibaigus karui, visa Lietuva buvo pavirtusi didel griuv si kr v . Ta iau tuo Lietuvos nelaim s dar nesibaig . Rus kariuomen iš Lietuvos krašto jau nebeiš jo ligi pat valstyb s padalinimo. Ji ia šeimininkavo, kaip namie, m rekvizicijas, okupuodavo dvarus, o juos apvalgiusi, užimdavo kitus. Augusto III laikais prasid jus karui tarp rus ir pr s , ir vien ir kit kariuomen steng si naikinti neutraliai besilaikan i Lietuv , rekvizicijomis iš Lietuvos maitinti ir išlaikyti savo kariuomen . Atrod , kad ši didel valstyb , Lietuva, neb t tur jusi jokios valdžios.

D l ši išor s priežas i , prie kuri reikia priskaityti dar ir tai, kad pabaig XVII a. pasikeit Europos rinkos konjunkt ra, kad žem s kio produkt , ypa iai jav , kainos žymiai nukrito, visiškai sunyko Lietuvos žem s kis, ir nebegal jo atsigauti.

Greta išorini priežas i , nustumdžiusi Lietuvos k , buvo visa eil ir vidujini priežas i . Pirmon vieton ia reikia priskaityti per daug didel ir vienapusišk bajor luomo sigal jim . Bajorai, kuri rankose buvo visas valstyb s likimas, r pinosi labiau savo, negu krašto reikalais. Kaip valstybin bajor politika prived prie to, kad visa valstyb tur jo žlugti, buvo kaimyn pasidalinta, taip ir ekonomin bajor politika prived prie to, kad kiškasis Lietuvos gyvenimas buvo visiškai sugriautas. Su ekonomine bajor politika, labai pakenkusia krašto kiui, susipažinsime kiek v liau, bekalb - dami apie pramon ir prekyb , kurias ypa iai ji paliet ir sunaikino. Ta iau ir žem s kiui bajorai yra daug pakenk , nesuprasdami, jog kerta t šak , ant kurios patys s di. Užtenka ia priminti kad ir nežmonišk valstie i spaud , be abejon s, prisid jusi prie žem s kio smukimo. O k jau bekalb ti apie ištaiging ir prabang pa i bajor ir didik gyvenim . Puik s, tikrai karališki palociai, prabangus j rengimas, laikymas nuosavos kariuomen s, šimt tarn ir dykaduoni palydov , nuolatin s puotos, medžiokl s, vaiš s, kelion s užsienius, puošnumas be saiko — visa tai reikalavo daugiau l š , negu kad gal jo duoti bajoro turima žem . Tai visu sunkumu gul ant žem s kio, nes jis buvo svarbiausias bajor pajam šaltinis. Bajor išlaidos buvo neribotos, tod l bajorai greitai labai prasiskolino, o nor dami padengti skolas ir prabangiai gyventi, nežmoniškai spaud valstie ius, apkraudami juos papildomais mokes iais, papildomomis darbo dienomis, nes bajorui reik jo kuo daugiau pajam išspausti iš savo suvargusio kio. Baudžiauninkams pridedam j darbo dien skai ius vis augo. Šalia paprast j gvolt atsiranda vadinamieji didieji ir mažieji gvoltai laukams tr šti, s ti, kultū,

arti. Dažn jo talkos. Apytiksliai apskai iavus visas baudžias dienas, duokles, mezliavas, talkas, gvoltus ir inšus ir visk pavertus darbo dienomis, XVIII a. valstietis nuo d mo dvarininkui tur jo per metus atidirbti 320-360 dien . Jam pa iam savo kyje darbuotis tebuvo likusios naktys, kelios laisvos švent s ir moter bei vaik darbas. Kadangi bajorams reik jo daug pinig ir j nuolat vis tr ko, tai jie steng si iš savo žem s išgauti daugiau, negu kad ši gal jo duoti. Žem s kis buvo vedamas per uoliai. Nemokant vartoti dirbtin tr š , žem buvo mažai tr šiama, o gyvulininkyst apleista. D l per dažno jav s jimo ir netr šimo žem nuvargo, sulyso ir nebegal jo duoti tokio derliaus, kaip anks iau. D l tokios bajor politikos žem s kis skaudžiai kent jo. Jei d l to jis susmuko privatiškuose bajor dvaruose, tai k jau bekalb ti apie karališkuosius dvarus, kurie bajor buvo grobstomi ir laikinai valdomi neva už savo patarnavimus valstybei.

karališkus dvarus bajorai ži r jo, kaip laikin pasipelnymo šaltin , j gera prieži ra nesir pino, o tiktai steng si kuo daugiau pasipelnyti, nualindami pa i žem . Ne vienas t laik keliauninkas, važiav s per Lietuv , su nusisteb jimu raš , kad bajorai, valdydami karališkus dvarus, visai nesir pina j prieži ra. Anot t keliaunink , iš apleist ir sugriuvusi trobesi , iš kiaur stog iš karto pažinsi, kur karališkas dvaras, tuo tarpu kai bajorai, t dvar valdytojai, savo nuosavame dvare gyvena puikiausiuose r muose.

Dar daugiau žalos Lietuvos kiui padar ir kita nelaim , glaudžiai susijusi su nuolatiniais karais, siautusiai Lietuvoje, maras. Ši nelaim , kaip karo ir bado pasekm , gana dažnai aplankydamo Lietuv . Regionini , apiman i vien kuri nors Lietuvos dal , bad ir mar atsitikdavo kas kelinti metai. Ta iau b davo ir toki mar , kurie apimdavo vis Lietuv . Taip turime žini apie didelius marus Lietuvoje iš 1656-1658 m., bet labiausiai Lietuvos k paveik 1708-1711 met garsusis maras. Visai pasibaig jis tik 1717 m. Jis ištiko kaip tiktai šved ir rus invazijos metu, kada jie be pasigail jimo pl š ir naikino Lietuv . Tod l kilo didelis badas, o š pasek ir maras. Jis m siausti Žemai iuose dar 1708 m., pamažu vis plisdamas ir užimdamas kitas Lietuvos dalis, pasiekdamas rytin Lietuv , Vilniaus krašt ir dar toliau. Žmon s mir t kstan iais ir nebuvo jiems nuo maro išsigelb jimo, ypa iai karo metu. Kiek šiekia m s žinios, visur bus išmir ne mažiau kaip $\frac{1}{3}$ gyventoj , o Žemai iuose daug kur net $\frac{2}{3}$. Dideliuose kaimuose, kur anks iau gyveno kelios dešimtys šeim , beliko daug kur vos 2-3 gyventojai, kai kur neliko nei vieno, o buvusi sodyb ir lauk vietoje m želti net miškai.

Žem s kiui tas šved karas ir maras paliko baisi p dsak . Ypatingai krito s kmingai vedamas palivark kis. Dvar inven-

toriuose dažnai randame aiški ir li dn to karo ir maro pasekmi liudijim . Nektart galima užtikti toki pastab , kaip: «devynios tarnybos, visos apleistos, kur pirmiau stov jo palivarkas», arba «penkios tarnybos, visos tuš ios, kur pirmiau buvo dvaras» ir panašiai.

Apie didžiojo Lietuvos kunigaikš io Alytaus ekonomij turime iš 1712 m. tok pranešim : «D l maro, svetimos ir savosios kariuomen s pl šimo ši ekonomija yra likusi be gyventoj , ypa iai tose vietose, kur stov jo kunigaikš io Mykolo Višniaveckio komandoje buvusi kariuomen . Ekonomijos dirvos apaugo ne tiktai žolynais, kur pirmiau buvo s jami kvie iai, bet jau prad jo želti ir kr mokšniai. Kur pirmiau buvo plat s kaimai, dabar tik vieta, kur buvo Troja. Trobos sugriautos ir nak ia nuvežtos, vienas Dievas žino kur, ir niekas apie tai negali duoti žinios, niekas nesaugojo ». Toliau skaitome tame pranešime: «Kunigaikš io palivarkai be joki rib , o jeigu kuriame nors j s jama, tai labai mažai, tik d l žmoni aki , nes žem ne tr šta, o jeigu kur ji neša gr d , tai šis praž na tarp pa i pon ekonom ».

Taip atrod valstyb s kis Lietuvoje didžiojo kunigaikš io ekonomijoje Alytuje. Toki ekonomij tikrojoje Lietuvoje dar buvo dideli, ištisis vals ius užim žem s plotai apie Šiaulius ir Gardin . Bet ir ten toks nykus vaizdas. Pav., visai panašiai rašoma Gardino ekonomijos inventoriuje: «Ant Lietuvos žem s krenta visokios nelaim s, karas, 'pavietr ', gyvuli maras, net šaran iai su da menkus pas lius». Apie kit tos pa ios Gardino ekonomijos dvar kitoje vietoje rašoma: « ia buvo dvaras, kur gyveno seni no pavaduotojas. Dvar sudegino ganydami arklius, išdykaudami Maskvos kareiviai, o kitus trobesius rusai ir kiti kareiviai išard suk reno». Ne geriau buvo ir Lietuvos Brastos ekonomijoje. « Rus , šved ir savišk kariuomen bei maras taip j nunaikino, taip baisiai nuterijo, kad pagal 1712 m. tos ekonomijos inventori kai kuriose tos ekonomijos dalyse revizoriai nerado n mažiausio daiktelio, net nei paties dvaro, nei palivarko trobesi , kuriuos kariuomen arba išgriov , arba sudegino ligi pamat ». Panaši pad tis buvo daugelyje tos ekonomijos palivark , kur n mažiausios šiaud gni žt s, nei gr do, nei gyvulio plauko nebeliko, tik pasibais tina tuštuma ». Panašiai buvo nunaikinta ir Mogiliavo ekonomija, o valstie iai arba žuvo nuo karo, bado ir maro, arba išb giojo kur koj os neša, kur akys mato. Nyk vaizd matome ir iš pranešim iš kit Lietuvos sri i . Didžiausi dirbamos žem s plotai buvo pavirt dykuma, daugyb kaim ir dvar sulyginti su žeme, laukai apž l kr mais ir mišku, galvijai

išgrobti svetim j ir sav j kareivi , gyventojai išmir nuo lig ir bado arba išb gioj kitur laim s ieškoti.

Liudijim apie toki apverktin žem s kio pad t galime rasti iš visos Lietuvos. Taip didžiul je Punsko seni niyoje, Kauno paviete, po maro met matome didžiausi depopuliacij , kaim ir palivark laukai apaug žole, trobesiai supuv ir sugriuv . Tik šen ten ant griuv si pradeda rasti naujos sodybos. Kitoje vietoje, Liaudiški dvare, Upyt s paviete po mar visai nebeliko « chlop », nes jie visi maro metu išmir , rašo inventorius.

Ne mažiau buvo sukr stas ir miestas. Pav., pagal Ukmerg s seni nijos inventori iš 95 prieš mar Ukmerg je stov jusi nam , po maro, dar 1738 m. tebuvo vos 16 gyvenam nam .

Ne tik daugelis dvar , palivark , kaim kar ir maro metu išnyko d mais padanges ar tapo visai apleisti, bet ir likusieji neskaitlingi kiai neteko gyvo ir negyvo inventoriaus. Tur jo praeiti labai daug laiko, kol žem s kis Lietuvoje v l pamažu te steng atsigauti. Taip keliasdešimt met po XVIII. a. pradžios nelaimi daug kur dar tebebuvo tuš i valstie i sodyb , daug kur tebež l dirvonais buv valstie i laukai, nes taip greitai nesp jo priaugti nauj valstie i , kurie užimt karo, bado ir maro metu žuvusi j ir išmirusi j vietas.

Apie kuriuos nors techniškus pagerinimus žem s kio srityje po maro met negal jo b ti n kalbos. Pirmiausia reik jo pasiekti t pat agrikult ros laipsn , kuris buvo prieš taip vadinam j «šved tvan ». Reik jo padidinti labai sumaž jus dirbamos bei aps jamos žem s plot , reik jo pagaliau daugiau ir darbo j g . Visas nelaimes labiausiai jaut valstie iai, nes, tr kstant darbo j g , ponai juos apkraudavo dar didesn mis prievol mis ir didindavo darbo dien skai i dvare.

Neži rint visas nelaimes Lietuvoje, žmon ms reik jo gyventi ir dirbti žem pagal savo išgales.

Dabar ir paži r sime, kaip šiuo li dnuoju Lietuvos istorijos periodu buvo tvarkomas ir organizuojamas Lietuvos žem s kis.

Visa Lietuvos žem , kaip anks iau, taip ir dabar skirst si vals-tyb s ir priva i nuosavyb . Valstyb s nuosavyb buvo didži j kunigaikš i dvarai, skiriami didžiajam kunigaikš iui ir jo r mams išlaikyti ir svarbiausiems valstyb s reikalams patenkinti. Likusioji žem buvo arba bajor arba Bažny ios nuosavyb . Miestie iai, jei neži rint išim i , dirbamos žem s tur ti negal jo.

Valstybin žem buvo išm tyta po vis valstyb s teritorij didesniais ar mažesniais gabalais. Valstyb s nuosavyb s žem , domenai, skirst si dvi dalis : *stalo dvarus* arba ekonomijas, kuri pajamos buvo skiriamos didžiojo kunigaikš io ir svarbesniems vals-

tyb s reikalams, ir kitas didžiojo kunigaikšio žemes, taip vadina-
mas *paneš bene merentium*, t. y. gerai užsitarnavusi j duona. Tuo
vardu jos buvo pramintos todėl, kad didysis kunigaikštis jas priva-
lį išdalyti valstybei gerai užsitarnavusiems didikams ir bajorams,
leisti jiems iš t žemi pelnytis ligi savo gyvos galvos.

Lietuvoje buvo šie *stalo dvarai* arba ekonomijos: 1. Šiauli , 2.
Alytaus, 3. Gardino. 4. Lietuvos Brastos bei Kobrin s ir 5. Mogi-
liavo. Kiekviena ekonomija dalijosi kelias gubernijas, kiekviena
gubernija keliolika *rakt* arba vaitij , kurios apimdavo savo keliu
po kelis ar keliolika dvar , palivark ir kaim . Taip XVIII a. vidury-
je didžiajam Lietuvos kunigaikščiui priklaus 5 ekonomijos, 17
gubernij , 149 raktai ir vaitijos, 71 dvaras ir palivarkas. 33 miestai
ir miesteliai ir 1219 kaim . Visose penkiose ekonomijose dirbamos
žem s buvo apie 27.800 valak , t sum ne skaitant nei tuš i ,
apleist valak , nei mišk , nei piev , kuri plotas buvo keleriopai
didesnis už ariamos žem s plot . Apie vidur XVIII a. visose 5-kiose
ekonomijose gyveno apie 160.000 valstie i .

Didžiojo kunigaikšio ekonomijos paprastai b davo eksploatuo-
jamos išnuomavimo sistema. Jos b davo atiduodamos nuomon
vairiems asmenims. Atskiras asmuo gaudavo arba vis , arba tik
dal ekonomijos nuomon. Ta nuoma dažnai b davo trumpaterminin ,
tas labai griov dvar k ir abno žem , nes kiekvienas nuomininkas
steng si kuo daugiau t žem išnaudoti, o joki pagerinim ar tro-
besi remonto nedarydavo, neb damas tikras, jog iš jus sutarties
laikui, v l gaus nuomon t pat dvar . Tod l jau XVIII a. pra-
džioje inventoriuose nekart randame pastab apie tikrai li dn
kišk ekonomij pad t, apie sugriuvusius trobesius ir nualint
žem , kuri vos vos te stengia nešti derli , kartais duodanti tik 2-r ar
:3- i gr d .

Kaip matyti iš t pa i inventori , didysis kunigaikštis savo
ekonomijas po vien ar kelias iš karto išnuomodavo galingiems
didikams: Radvilams, Valaviams, Sapiegoms, Sobieskiams, Slu-
koms ir kitiems. Jie fig ruoja kaip nuomininkai po keliolika met .
Kit kart kai kurios ekonomijos, kaip Siaub , ne tik išnuomuoja-
mos, bet ir užstatomos didikams, kol karalius v l neišperka iš j .
Tokiu b du karalius savo ekonomijose n pats, n per savo valdinin-
kus neved kio, bet savo *stalo dvarus* išnuomodavo didikams. Gi
tie didikai irgi nevisada patys tuos milžiniškus dvarus eksploatuo-
davo per savo valdininkus, bet kai kada nuo sav s išnuomodavo
kitiems. Tokiu b du radosi antros ir tre ios eil s nuominink , o d l
viso to labai kent jo pati žem , kuri buvo visiškai nualinama.

Šitokia nuomos sistema ta iau buvo gana patogi ekonomij savininkui, didžiojo kunigaikš io išdui. Valstyb s išdas ia netur jo jokio r pes io kiui vesti, nereik jo jam nei didelio specialiai samdom valdinink , administratori ir kontrolieri skai iaus, nereik jo jam nei išlaid daryti — jiems už darb apmok ti. Bet šitokia sistema griov pat žem s k. Be to, tarp didžiojo kunigaikš io ir jo ekonomij valstie i atsistodavo tarpiniai asmenys, nuomininkai, t. y. nutr kdavo tiesioginis ryšys tarp didžiojo kunigaikš io ir jo žem s valstie i . Tai gal jo atsiliepti valstie i pad t, sunkinti j gyvenim .

Ta iau, apskritai, valstie i gyvenimas karališkose žem se buvo lengvesnis, negu privaiose bajor žem se. Valstie iams tuo buvo lengviau ekonomijose, kad ia tiksliai raštu jau nuo Žygimanto Augusto valak reformos buvo nustatytos j prievol s ir mokes iai, ir n vienas ekonomij savininkas negal davo iš valstie i daugiau reikalauti, negu kad inventoriuose buvo pažym ta. Be to, jei koks nors nuomininkas imt per daug sauvaiauti, valstietis gal jo pasisk sti pa iam didžiajam kunigaikš iui, o šiuo atveju nuomininkams gr sdavo nuomos sutarties nutraukimas ir bausm s. Be to, ekonomij valstie i gyvenimas pager jo dar tuo, kad gale XVII ir pradžioje XVIII a. Žygimanto Augusto vesta valak sistema buvo kai kuriose ekonomijose perreformuota, naikinant palivarkus ir lažus, ir visas valstie io prievoles suvedant pinigin mokest — inš .

Žygimanto Augusto valak reforma rekomendavo steigti karaliaus valdose kuo daugiau dvar ir palivark , prie j skirti tam tikr valstie i valak skai i ; valstie iai tur jo eiti laž tuos ekonomij dvarus ir palivarkus ir savo darbu dirbti j žem , be to, mok ti vairiausi mokes i pinigais ir javais. Ta iau gale XVII ir pradžioje XVIII a. ekonomijose pamažu pravedamos visiškai priešingos reformos, žymiai palengvinusios karališk j valstie i gyvenim . Dabar imama naikinti laž prievol ir dvaro žem s apdirbimas priverstinu valstie io darbu bei baudžiava. Tos žem s dabar išdalinamos valstie iams. Daugumos karališk j dvar valstie i visos prievol s dabar suvedamaos vien inš , t. y. mokest , kur valstie iai tur jo mok ti gyvais pinigais arba dalinai gr dais ir kuris buvo tiksliai nustatytas.

Panaikinant laž valstie i gyvenimas ekonomijose žymiai palengv jo. Tuo tarpu bajor valstie iai ir toliau jo sunkias baudžiavas ir laž ir su pavydu ži r jo didžiojo kunigaikš io ekonomij valstie ius. Taigi Lietuvos ekonomijose gale XVII ir pradžioje XVIII a. sigal jo tokie santykiai, kuriuos tik gale XVIII a. savo dvaruose band vesti tokie švies s Lietuvos kiškojo gyvenimo reformato-

riai, kaip Lietuvos pakancleris Jokimas Chreptavičius, kunigaikštis Stanislovas Poniatovskis ir kiti plačiai apsišvietę didikai, išauklėti fiziokrat principais, siekė pakelti Lietuvos žemės ūkį ir palengvinti jai nebeįtakiam valstiečių baudžiavą.

Galas XVII ir pradžia XVIII a. Lietuvoje bajorų privačiuose dvaruose paprastai yra laikomi didžiausios valstiečių priespaudos periodu. Šiame periode čia ne tik nebuvo gyvendintas joks valstiečių gyvenimo palengvinimas, bet apie tai pagalvoti buvo jau nuodėmė. Tuo tarpu karaliaus dvaruose, visoje valstybėje reiškiantis pilnai anarchijai ir netvarkai, vis tik ekonominiame valstiečių gyvenime tas periodas buvo šviesus, jis pasižymėjo didele ir pažangią reforma. Šitokio dalyko negalima išaiškinti tuo, kad patys karaliai ar jų ekonomij nuomininkai būtų buvę tiek apsišvietę ir pažangūs žmonės, jog būtų susipratę lengvinti valstiečių gyvenimą, naikinant lažą ir visas prievoles pavertiant inšū. Šita reforma greičiau buvo iššaukta paties gyvenimo, paties būtino reikalo gauti pajam iš ekonomij. Šita reforma ekonomijose vyko štai dalyko. Ekonomij išnuomojimo sistema buvo sugriovusi žemės ūkį ir nualinusi žemę, kuri beveik nustojo davusi derlių. Prie dvarų ir palivarkų sunykimo, taip pat labai daug buvo prisidėję nuolatiniai karai, badai ir marai. Tokia apverktina ekonomij padėtis turėjo atsilipti ir valstiečių gyvenimui. Bet tai prisidėjo ir prie minėtos agrarinės reformos gyvendinimo, kuri pakeitė dalies ekonomij vaizdą, būtent, prie beveik visiško ekonomijose panaikinimo dvarų ir palivarkų, kuris anksčiau buvo tvarkomas paties valstybės išdoro rizika, realizuojant tik derlių arba juos išnuomojant. Tai pati apverktina ekonomij padėtis privedė ir prie to, kad ant $\frac{4}{5}$ ekonomij ploto, panaikinus palivarkus ir dvarus, buvo pasodinti valstiečiai inšo teise.

kininkauti apšvietuose ir nualintuose dvaruose ir palivarkuose neapsimokėjo nei pačiam karaliui, nei nuomininkams, nes dvaruose buvo sunaikinti ne tik trobesiai ir gyvas bei negyvas inventorių, bet taip pat ir žemė buvo labai nualinta. 1668 m. Alytaus inventoriuje pažymėta, kad čia nuvarginta žemė nepastatė grūdų nebesugrūdina. Nuomos sistema taipogi buvo nelabai tikra, nes nuomininkai, mažą žemės našumui ir galimybei dirbti žemę, mažiau mokėjo nuomos, o kai kada ir nuo jos mokėjo jimo dalies išsisukdavo, teisindamiesi neturį jokių pajamų iš sunaikintų dvarų ir palivarkų. Didžiojo kunigaikščio išdoras todėl beveik tenkintis mažesniais pajamomis, bet už tai mokamomis gyvais pinigais, mokamais inšo pavidalu, negu negarantuotu pelnu iš savo paties

vedamo dvaro. Kadangi buvo sunku dirbti palivark lauk nu-
 lint žem , tai ir buvo imta naikinti palivarkus, j žem dalinti
 valstie iams. Nebereikalingas valstie i lažas ir kitos prievol s,
 surištos su paties dvaro žem s dirbimu buvo pakeistos inš . Tuo
 b du ekonomij administratoriai pasidar tik valstie i mokes i
 rink jai, o vyriausieji ekonomij nuomotojai pasidar tik t vals-
 tyb s pajam nuomotojai, kurie iš anksto sumoka sutart sum
 didžiajam kunigaikš iui, o paskui j per savo galiotinius su kaupu
 išsirenka iš valstie i , gyvenan i ekonomijose. Taigi priežastys,
 pakeitusios ekonomijose lažus inšus ir palengvinusios valstie i
 gyvenim buvo grynai fiskalin s, nes išdui geriau buvo tur ti
 mažesnes, bet tikras pajamas iš inšo, negu iš žem s dirbimo.
 Ta iau valstie iai buvo d kingi už šitok palengvinim ir patys
 dažnai prašydavo išdalinti jiems palivarko apleistas žemes ir lažus
 pakeisti inšus.

Ne iš karto tokios reformos ta iau buvo pravestos. Net toje pa ioje
 ekonomijoje tas procesas kit kart truko net keliasdešimt met ,
 pradedant nuo Jono Sobieskio laik . Pirmiausiai buvo naikinami
 patys nepelningiausiai palivarkai ir, valstie iams prašant, j žem
 išdalinama inšo teise, panaikinant lažus ir baudžiavas. Jei dar
 apsimok jo palikti palivark , tai jis buvo paliekamas, ir valstie iai
 neatleidžiami nuo laž .

Laž ir palivark panaikinimo dokumentuose dažnai nurodomi
 ir motyvai, kod l lažas pakei iamas gryn inš , b tent: dažnai
 pa i valstie i prašymas, valstyb s išdo pajam padidinimas, kelio
 užkirtimas nuomininkams savavaliauti, nežmoniškai spausti valstie-
 ius, dvaro sunykimas d l karo ir panašiai. Pirmon vieton ta iau
 statomas išdo pajam padidinimas, kaip pagrindinis laž ir bau-
 džiav panaikinimo motyvas. Tod l ir siekiama visose ekonomijose
 panaikinti lažus ir baudžiavas. Gardino ekonomijoje jis buvo paverstas
 inšus nuo 1680 ligi 1712 m. Maždaug tuo pa iu laiku tos refor-
 mos buvo pravestos ir visoje Alytaus ekonomijoje. Taip pat ir
 visoje Šiauli ekonomijoje gale XVII ir pradžioje XVIII a. buvo panai-
 kinti palivarkai ir valstie iai pasodinti ant inšo, kurio didumas buvo
 gana vairus, atsižvelgiant žem s kokyb , bet kuris valstie iui
 nebuvo taip sunkus kaip baudžiava. Šiauli ekonomijoje lažus keis-
 ti inšus buvo prad ta jau Vladislovo IV laikais, apie 1640 m.
 Lažas ir baudžiavos buvo paliktos tik dalyje Mogiliavo ir Lietuvos
 Brastos ekonomij , nors ir t ekonomij žymi dal paliet reformos.

Laž , baudžiav ir vairi prievoli bei duokli pakeitimas
 inšus ap m ⁴/₅ vis Lietuvos ekonomij .

Nors palivark bei baudžiov naikinimas ir vairi darb bei prievoli pakeitimas inš nepanaikino valstie io ekonomin s priklausomyb s nuo dvar administracijos, kadangi žem nebuvo valstie io nuosavyb , bet dvaro, ta iau ši reforma žymiai palengvino valstie i buit ekonomijose. Tos reformos ekonomijose buvo praves-tos ne tik patenkinant fiskalinius didžiojo kunigaikš io interesus, bet sutinkant ir su pa i valstie i valia, k parodo pa i valstie i skaitlingi prašymai pakeisti j prievoles inš . Tuo tarpu bajor dvaruose vyravo palivark sistema ir sunki valstie i baudžiava, nors pasitaikydavo ir toki viet , ypa iai milžiniškose didik latifundijose, kur savininkui neapsimok davo d l vairi priežas-i vesti palivark sistem ir kur valstie iai n jo laž , bet mok jo inš . Ta iau priva iuose dvaruose tai buvo tik išimty s.

domu palyginti Lietuvos ekonomij valstie i gyvenim su Lenkijos ekonomij valstie i gyvenimu. Pirmoji medžiaga ia rodo, kad Lenkijos valstie iams buvo daug sunkiau gyventi, nes Lenkijos ekonomijose vyravo ne inšo, bet baudžiov ir lažo sistema.

Ta iau ir Lietuvos ekonomij valstie iai ne per ilgiausiai džiau-g si savo laisv mis. Nepra jo n šimto met , ir j laisv v l imta varžyti. Stanislovo Augusto viešpatavimo pradžioje v l buvo pasun-kinta valstie i buit is. Tarp 1766-1768 m. v l buvo praves tos reformos didžiojo kunigaikš io ekonomijose. Žem s kiui kiek atsigavus nuo anks iau buvusi j kar ir valstie iams padaug jus, v l prad ta atimin ti nuo valstie i žem , kurti palivarkus, vesdin ti lažus ir baudžiavas. Trumpai, Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais buvo panaikintos ankstyvesn s reformos, pakeitusios valstie i laž inšus. Dabar v l naikinami inšai, o valstie iai gr žinami sunki baudžiov . Tik dalis j ir toliau buvo palikta inšininkais. Kiekvie-nas valstietis tur ti po $\frac{1}{4}$ valako žem s, už kuri tur jo dirbti po 2 dienas savait je dvare, t. y. viso 104 dienas metuose. Išimties keliu už t žem jis gal jo mok ti inš ir laž neiti. Bet tai buvo tik išimtis. Jei valstie iui neužteko to $\frac{1}{4}$ valako, tai jis gal davo gauti daugiau žem s, už kuri mok jo inš , atsižvelgiant žem s kokyb . Šiuo atveju žem buvo skirstoma 4 r šis : ger , vidutinišk , blog ir labai blog . Kaip papildoma prievol visiems valstie iams buvo vesta dar savotiškos talkos 12 dien , — 6 dienos pavasar ir 6 ruden . Tose talkose buvo atliekami darbai pa i dvaro valstie i naudai ir tos talkos dvarui tiesiogiai naudos neneš . Šit talk dienomis valstie iai tur davo remontuoti gri van ius kaimo namus, pad ti dirbti laukus suvargusiems valstie iams, taisyti savo apylin-k s kelius, tiltus, pylimus ir panašiai.

Stanislovas Augustas Poniatovskis reformas praved radikaliai. Valstie iai prieš j pa i vali , priverstinai buvo gr žinami baudžiavas, ver iami eiti laž dvarus. Tai labai charakteringas dalykas, kad tuo laiku, kai daugelis reformatori , priva i didik ir bajor savo dvaruose steng si vesti žem s kio sistem be privalomojo valstie io darbo, lengvino valstie i buit , tuo pa iu laiku karaliaus ekonomijose buvo atnaujinami palivarkai ir priverstinas lažas. Karaliaus dvaruose baudžiavos nuo dabar jau išliko ligi pat valstyb s žlugimo. Lietuv gi pa mus rusams valdyti, valstie i gyvenimas dar labiau pasunk jo. Lietuvos valstie i prievol s buvo sulygintos su žymiai sunkesn mis Rusijos valstie i prievol mis. Be to, žymi ekonomij dalis buvo išdalinta rus generolams ir didikams, o t žemi valstie iai pasidar rus pon nuosavyb . Tokia sunki valstie i buitis ištv r ligi pat baudžiov panaikinimo 1861 m.

Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais vyk s ekonomij valstie i gr žinimas baudžiavas, priverstinas v l laž vedimas, vyk s prieš valstie i vali labai paaštrino ilgiems metams santykius tarp palivark administracijos ir valstie i . Valstie iai prad jo siuntinti gausius skundus karaliui ir jo išdui. Nors šitie skundai, karaliui pageidaujant, b davo tyrin jami, nors griežtai b davo baudžiami bet kokie dvar administratori išsišokimai bei savavaliavimai, valstie i skriaudimas, neteis tas j pareig didinimas ir išnaudojimas, ta iau tai nenutild ekonomij valstie i nepasitenkinimo ir bruzd jimo. Taip pat ir valstie i skundai nesiliov , nes j šaltinis nebuvo panaikintas, t. y., baudžiov ir laž atnaujinimas griežtai buvo gyvendintas. O atsakymuose valstie i skundus galima rasti toki pasiteisinim : « Gal jo Jonas Sobieskis savo valstie ius atleisti nuo baudžiov , bet ir mes savo karališka teise galime savo valstie ius sugr žinti toki pad t , kurioje jie buvo prieš Jon Sobiesk ». Visas dalykas, žinoma, valstie i skundais nepasibaig . Vienur kitur prad jo valstie iai bruzd ti, nebeklausyti palivark administratori , nebeėti laž , j ga priešintis. Tokie valstie i subruzdimai buvo j ga malšinami. Ypatingai žymus buvo Šiauli ekonomijos sukilimas, kurio eig smulkiai yra apraš s A. Janulaitis¹. Šitas Šiauli ekonomijos valstie i sukilimas vyko 1769 m. Jis prasid jo Žagar je, v liau persimet Jonišk , Šiaulius ir ap m vis ekonomij . Sukil valstie iai su m dvar administratorius, sukišo

---

¹ *Valstie i sukilimas XVIII a. Lietuvoje, Vilnius 1910; Taip pat žr. Mar nas R., Šiauli ekonomijos valstie i sukilimas 1769 m., Vilnius 1969.*

juos kal jimus, band organizuoti savo valdži, neaps jo ir be žiaurum ir plšim : užpuldin jo dvarus, jav sandlius, krautuves ir karjamas. Valstieiai, jau paprat per ilgesn laik gyventi laisviau, mokdami tik inš ir kai kurie jau šiek tiek praturtj, nebe norjo atiduoti v l palivarkams steigti savo žem s ir nebe norjo eiti baudžiav . Valstieiai reikalavo panaikinti naujai vestas baudžiavas ir lažus ir v l gr žinti jiems inšo sistem . Valstieiai tik josi sulaukti pagalbos ir iš Baro konfederacijos, su kuria band užmegzti ryšius. Tai iau Šiauli ekonomijos valstie i sukilimas buvo žiauriai numalšintas. Karalius atsiunt ia savo kariuomen , kuri ved sen j tvark , priversdama valstieius v l eiti lažus ir talkas. Svarbiausieji sukilimo vadai ir dalyviai buvo žiauriai nubausti. Teismas, vyk s Kaune, nutar joniškiesi vad Mykol Paug gyv pinti tekin ; Jazauskui nukirsti galv , o po to sukapti jo k n 4 dalis, kurias prie vieškeliu iškabinti, o galv pasmeigti ant mieto ; Radvil gyv sukapti 4 dalis, o po to padaryti, kaip ir su Jazausku. Kitiems svarbesniems sukilimo dalyviams teismas nuteis nukirsti galvas arba viešai išplakti, duodant ligi 200 rykš i . Bausm s buvo vykdytos Joniškyje viešai, kad atbaidyt valstieius nuo panaši sukilim . Visoje ekonomijoje buvo palikti kariuomen s b riai ži r ti, kad valstieiai v l nesukilt . O valstieiams nieko kito nebeliko, kaip v l vilkti sunkus baudžiavos jungas. Tik po poros met Šiauli ekonomijos valstieiams buvo padaryta maž palengvinim , šiek tiek sumažinant talk dienas ir duokles.

Valstieiai buvo band sukilti dar ir kitose ekonomijose, bet jiems tai nepavyko, nes j bruzd jimas tuojaus b davo j ga užgniaujamas. Nors šie bruzd jimai ir buvo užslopinti ir ne gijo didesnio mastabo, bet jie yra charakteringi, kaip protestas prieš baudžiav ir laž atnaujinim .

domu panagrinti, kurios priežastys vert karali atnaujinti savo ekonomijose lažus ir baudžiavas. Šitoks dalykas rodosi visai nesuprantamas anoje reform ir kylanio liberalizmo gadyne. Apsišviet bajorai, norj racionalizuoti savo žem s k ir palengvinti valstie i buit geriausiu valstie i klausimo išsprendimu laik panaikinim priverstinojo valstie i darbo ir vis valstieio prievoli suvedim inš . Už gautus pinigus geriau apsimok jo dvaruose laikyti laisvai sandomus darbininkus. Patsai karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis, buvo liberalini paži r žmogus, didelis šalininkas reform ir pažangos valstie i klausime. Jis buvo fiziokrat gerb jas, pats skelb moksliskas ir humanitarines teorijas, kuriomis buvo persi m s. Laiškuose savo administratoriams

jis ne kartą pabrėžė, jog administratoriai turi taip elgtis, kad visi Lietuvos ekonomijai valstiečiai būtų dingi valdžiai. «Laikydami savo gėdą, kad kitose valstiečiai jaustis laimingesni už karališkuosius», rašė viename laiške Stanislovas Augustas Poniatovskis. Daugelyje savo laiškuose jis perspėjo administratorius, kad valstiečiai ne mažiausiame dalyke nebūtų spaudžiami ir skiaudžiami, kad ne vienas valstietis neturėtų pagrindo skųstis karaliumi, kad karaliaus sąžiną galėtų būti visiškai rami.

Taigi nurašė, kad pats karalius buvo humaniškas ir liberališkas pažiūrą valstiečių klausime, tačiau nežiūrėjo, kaip tik karaliaus ekonomijose, o ne kur kitur, buvo vestas lažas ir baudžios; vieton lengvinti, buvo sunkinamas valstiečių gyvenimas. Tokios teorijos ir realybės priešingumą galime išaiškinti ne kuo kitu, kaip tik tuo, kad lažas ir baudžios atnaujinimo priežastis buvo fiskalinė. Karalius skelbė viena, o dar visai kita, norėdamas turėti pinigų savo prabangiam ir ištaigingam gyvenimui. Fiskaliniais sumetimais ir buvo atnaujintas valstiečių lažas ir visa palivarkų sistema.

Karaliui nuolat trūkstanti pinigai, reikėjo ieškoti jų šaltinių. Dabar buvo nusistatyta ekonomijai nebeišnuomoti pašaliniais, bet jas eksploatuoti, vedus betarpišką karaliaus administraciją. Prie visuotinio troškimo padidinti krašto vidaus produkciją, buvo nusistatyta padidinti ir ekonomijai žemės našumą, pakelti javų produkciją, padidinti ekonomijai pelningumą. Vyriausiuoju vis Lietuvos ekonomijai valdytoju Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais buvo paskirtas Antanas Tizenbauzas. Tai buvo vienas labiausiai apsišvietusių tautos gėdų sąžmonė, geras pramonės organizatorius, puikus administratorius, apsukrus politikas, ištikimai atsidavęs Stanislovui Augustui Poniatovskiui. Jis matė, jog karališkieji dvarai nedaug teduoda pelno, todėl ir rūpinosi, kaip manydamas, jų padidinti. Tai jis padarė veddamas geresnę ekonomijai administraciją, suorganizuodamas kontrolės ir buhalterijos aparatą, pakeisdamas kio sistemą, atiminėdamas kitą užgrobtą senesniais laikais žemes, grąžindamas palivarkus, o atliekamas žemes atidavėdamas naujakuriams. Visas tas reformas jis darė niek neatsižvelgdamas. Kitą kartą net visą kaimą perkeldamas kitą vietą, nesiskaitydamas su priemonėmis. Todėl prieš save sukėlė daug bajorų, o ypač valstiečių, nes grąžino lažas ir baudžios.

Galimybė kurti intensyvią, gamybiškai agrarinę kaimą buvo žinoma tik dideliuose dvarų laukuose. Valstiečių inštininkai, sėdinę ant mažo sklypelio, kaip ekonomiškai kultūrine jėga dar nepasitiko. Todėl ir buvo atnaujintas dvarų ir palivarkų kaimas, o tuo pačiu atnaujintas priverstinis valstiečių darbas, lažas, baudžios, kurios buvo

tiksliai nustatomos ir dar tiksliau išieškamos. Mokesiai pinigais, jo savo keliu, kas dar labiau apsunkino valstiečius. Tai jau kartu buvo stengiamasi pakelti ir valstiečių gerbavimą, pakelti jo pajamų mokėti mokesčius, kad priespaudos būtų iš valstiečių būtų galima dar daugiau išspausti. Keliant valstiečių ekonominę pajamų, Tizenhauzas rėmė ir plėtojo prekybą, tais keliu, pylimus ir tiltus, valdė plukdomąsias upes, rėmė pinosius dvarus ir valstiečių trobas remontu ir pan. Visa tai buvo daroma vadovaujantis tik vienu tikslu padidinti ekonomijos pajamas. Taigi pravedant šias reformas, atnaujinant laž ir baudžiavas, žymiai pasunkino valstiečių buitį. Nežiūrėjęs to, kad pats Tizenhauzas ir karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis skelbėsi esantys reformatoriai, skelbė valstiečių laisvę, ar bent palengvinimo idėjų, bet dar visai priešingai. Humanitarinis pažiūros uždavimas vietiniams reikalavimams, o teorija buvo visiškai priešinga praktikai. Viena buvo skelbiama, o kita daroma. Karalius, gerai žinojęs apie valstiečių vargą ir priespaudą iš pačių valstiečių skundų, bet nieko nedarė, nors pats ir buvo didelis liberalas. Namie, savo rūmuose jis dažnai mąstė, kaip pagerinti valstiečių buitį, todėl ne kartą prašydavo Tizenhauz nespausti valstiečių. Šis, žinoma, sutikdavo išpildyti karaliaus norą ir tik pridėdavo, jog tada karalius žymiai mažiau tegausis pelno iš ekonomijos ir karalius atsiimdavo savo žodį, leisdavo Tizenhauzui su valstiečiais elgtis taip, kaip būtų naudingiau išdui.

O Tizenhauzas, neatsižvelgdamas valstiečių buitį sunkinimą, pajamas iš ekonomijos padidino ligi negirdėto iki šiol sumos. Taip visos Lietuvos ekonomijos, tvarkomos inšos ir nuomos sistema, prieš jas perimant Tizenhauzui, duodavo kas metai daugiausia ligi 650.000 auksinų pajamų. Tizenhauzas gi, nežinodamas to, kad didelė Mogiliavo ekonomija per pirmąjį padalinimą atiteko rusams, likusias ekonomijas taip sutvarkė, kad jos dabar davė metinį pelną ligi 2.400.000 auksinų. t. y. beveik 4 kartus daugiau, negu ligi šiol duodavo visos ekonomijos kartu.

Tokia suma buvo pasiekta dėl ka suintensyvinimo ir patobulinimo žemės kultūros ekonomijose, tai jau be abejonės valstiečių sąskaiton, nes valstiečiai buvo apsunkinti žymiai didesniais piniginiiais mokesčiais, o kas svarbiausia, jiems buvo sugrąžintas sunkus lažas ir baudžiavos, nuo kurių jie jau buvo prieš keliasdešimt metų atleisti. Baudžiavų grąžinimas buvo valstiečių klausimo pastarimasis atgal visu šimtu metų.

Tai jau būtų prasižengta su tiesa, jei nebūtų paminėta ir gerbėjusi Tizenhauzo vestos tvarkos. Prisilaikydama XVIII a. apšvietimo ir pažangios, ekonomijos administracija rėmė pinosius savo valstiečių.

gerb viu, r pinosi žmoniai ir krašto kult rinimu. Administracija tiksliai nustatydavo valstie i pinigines ir darbo prievoles, griežtai baudavo bet kok smulkesni j administracijos valdinink nusižengim prieš valstie ius, j išnaudojim , skirdavo griežt administracijos kontrol , k r naujus kaimus, sodino medžius, gerino gyvuli veisl , ved racional mišk k , kiekviename rakte steig valstie i mokyklas, ir joms skyr mokytojus, stat prieglaudas, laik gydytojus, fel erius ir veterinarus. Tizenhauzo pastangomis kiekviename rakte buvo steigiamos nelyginant savotiškos skolinamosios kasos. Tai buvo dideli m riniai jav sand liai kiekviename rakte, kuri ir dabar yra išlikusi buvusioje Šiauli ekonomijoje ir kurie imta naikinti tik prieškariniais laikais. Tokie sand liai buvo išlik iki paskiausi laik Pasvalio apylink se, Žadeikiuose ir Skrebotiškyje. Žadeiki sand lis po karo buvo perdirbtas bažny i , o Skrebotišchio — mokykl . tuos sand lius kiekvienas rakt valstietis tur jo ruden suvežti po tam tikr kiek vairi jav , o kad javai sand lyje nesugest , valstie iai paeiliui tur jo eiti javus v tyti ir saugoti. Iš rank rankas b davo siun iama kriv l , o j gav s kininkas tur jo eiti sand lio saugoti. tuos sand lius supilti javai b davo vartojami bendriems viso rakt valstie i reikalams, pav. ištikus badui, ledams javus išdaužius ir panašiai. Pavasar pritr k s duonos ir s klos valstietis iš t sand li gal davo pasiskolinti, ir tuose sand liuose nekart rasdavo išgelb jim nuskur ir suvarg žemdirbiai. Greta šitoki sand li , buvo vestos dar ir komunalin s kasos, kurias kas metai valstie iai mok jo po tam tikr mokest . Tai buvo nelyginant skolinamosios kasos. Visi šie pagerinimai, be abejon s, k l valstie i materialin ir kult rin lyg .

Antanas Tizenhauzas, matydamas, kad žem s kis yra svarbiausias krašto pajam šaltinis, ypatingai susir pino žem s kiui ir pagalbin mis jo šakomis. Žem s k jis rado nepaprastai blogame stovyje, ir nuo pat pradžios visa energija šoko jo kelti, j tvarkydamas, pagerindamas ir kas metai vesdamas nauj dalyk karaliaus dvaruose. Tam reikalui jis nesigail jo išlaid . Žem s kio pagerinimams pravesti ir priži r ti jam tr ko pratusi žmoniai , kuriuos reik jo pa iam parengti, nes toki mokykl ir specialist tada Lietuvoje nebuvo. Tod l jis ir siuntin jo žmones užsienius, Anglij ir kitur mokyti žem s kiui reikaling dalyk .

Kad b t lengviau valdyti milžiniškus karaliaus dvarus, jis atskirus dvar vienetus priži r ti ir k juose vesti pavesdavo patyruosiems kvedžiams. Kadangi negalimas racionalus kis be knygyvedybos, tai parengti tam reikalui tinkam žmoniai , Tizenbauzas Lietuvoje steig buhalterijos mokykl , kurioje buvo rengiami vair s

valdininkai, raštininkai, registratoriai, kontrolieriai, buhalteriai. Jie buvo rengiami ne tik ekonomij dvarams priži r ti, bet visai Lietuvai. Didikai ir bajorai t mokykl irgi gal jo atsi sti savo žmoni pasimokyti.

Kad pakelt kio produktingum , steigdamas naujus dvarus ir palivarkus, Tizenhauzas juos visus apr pino negyvuuoju ir gyvuoju inventoriumi. Palivarkai gavo vairius žem s kio padargus, arklius, jau ius, karves, avis. Ko tr ko Lietuvoje, tai buvo pargabenama iš užsieni . Dvaruose, kur buvo ger lank , piev , ved pagerint arkli veisl , o žirgynams supirkin jo geresnius arklius iš visos Lietuvos ir net iš Braunšveigo bei Holšteino. Žirgynai buvo priži rimi tam ty ia išmoksliint arklinink . Kad arkliai ir galvijai b t sveiki ir tur t ger prieži r , 1775 m. Tizenhauzas parsikviet iš Pranc - zijos vien medicinos, veterinarijos ir botanikos profesori , pavesdamas jam steigti Lietuvoje veterinarijos mokykl .

Kuriant dvarus ir palivarkus, atimant iš valstie iu žem , buvo reikalinga nemažai matinink tikslioms dvar sienoms pravesti ir ginti karališkas žemes nuo kaimyn bajor neteis to pasisavinimo. Reik jo permatuoti ir visas ekonomij žemes, o taip pat ir valstie i , kad b t galima sureguliuoti j mokes ius ir lažus. Tuo tarpu tinkam ir mokyti matinink visai nebuvo, tod l Tizenhauzas steig matinink mokykl , iš kurios per trump laik iš jo keliasešimt gabi ir paruošt žmoni .

Kadangi atnaujinant dvar ir palivark sistem reik jo ir kio trobesi , o ši arba visai nebuvo arba daugiausiai buvo seni ir sugriuv , tai Tizenhauzas visur statydino naujus trobesius. Kad šie b t patogesni ir gražesni, jis parsikviet iš Italijos vien architekt , kuris braiž planus ir, be to, savo prieži roje tur jo statybinink mokykl , kuri baig mokiniai tur jo užsiimti statyba.

Kadangi ligi tol dar nebuvo ger keli , labai reikaling ne tik žem s kiui, bet ir pramonei bei prekybai, tai Tizenhauzas m tvarkyti karališk ekonomij kelius. Tuo tikslu buvo valomi, lyginami ir taisomi vieškeliiai, pilami pylimai, per pelkes ir dr gnas, vietas kasami grioviai, statomi patog s ir tvirti tiltai, o pakel se rengiami nakvyn s namai.

Taigi Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais, antroje pus je XVIII a. Tizenhauzo pravestos Lietuvos ekonomijose žem s kio reformos tur jo ir ger ir blog savo pusi . Šiandien sunku bepasakyti, ar ger j ar blog j pusi buvo daugiau, bet savaime aišku, kad valstie i pad tis pasunk jo. Visos atmainos buvo vestos per prievart , o jas vedant, neži rint griežtos kontrol s, buvo padaryta

nemaža suktybi ir skriaud . Patsai Tizenbauzas gyveno Gardine, kuris buvo padarytas vis ekonomij administracijos centru. Tolimesni ekonomij valdininkus buvo sunku kontroliuoti, priži - r ti, nors ant popieriaus viskas buvo gerai sudaryta. Pasitaikydavo ir valstie i skriaud , o kad šie pastarieji apsiprast su savo pad timi ir nekelt joki riaušį bei neramum , ekonomijose buvo laikomi tam tikri kareiviai tyarkai palaikyti. Tod l žymesni valstie i sukilim , jei neskaityti Šiauli sukilimo, ir ne vyko.

Pravedus reformas, visi ekonomij valstie iai dalijosi bau - džiauninkus, prival jusius eiti dvar laž , ir laisvuosius nuo to lažo. Ir vieni ir kiti valstie iai tur davo po $\frac{1}{4}$ kaikada po $\frac{1}{8}$, labai retai po pus sodybinio valako ir dar nuo $\frac{1}{8}$ ligi l valako pridedamos žem s.

Baudžiaunink prievol s buvo šitokios: 1. Nuo $\frac{1}{4}$ sodybos va - lako eiti dvar savait po 2 dieni lažo p s ia arba su savo arkliais (viso 104 dienas); 2. 3 ar 4 kartus su visa šeima eiti dvar talk , namie palikus tik l suaugus žmog nam nuo gaisro saugoti, 3. Nuo kiekvienos trobos vienas kininkas vien kart metus vis savait jo saugoti dvaro ar palivarko, bet t savait buvo atlei - džiamas nuo lažo. 4. Kiekvienas kininkas paeiliui pagal reikal nakt jo saugoti dvaro. 5. metus dav l vežim jav derli vežti. 6. Kiekvienas kininkas atlikdavo metus po 20 dien talk bendriems viso kaimo reikalams. 7. Kai kuriose ekonomijose baudžiauninkas papildomai tur jo dar išarti tam tikr gabal žem s, ruden ir žiem dar po 2 papildomas dienas savait eiti kulti dvar nuo gaidgyst s.

Greta šit darb , baudžiauninkai dar prival jo: 1. mok ti pini - gin mokest už žem , kuris atsižvelgiant žem s kokyb siek nuo 16 ligi 53 auksin nuo sodybinio valako. 2. Mok ti inš nuo papil - domo valako nuo 17 ligi 54 auksin . 3. Mok ti valstybin mokest po 3-12 auksin metus. 4. Mok ti pinigini naš po kelis auksinus komunalines kasas. 5. Pilti komunalinius jav sand lius po tam tikr kiek jav . 6. Kai kur dar duoti po l višt ir 6 kiaušinius nuo kiekvieno kio, ir po l ž s nuo 10 ki .

Kai kur valstie iams baudžiauninkams reik davo dar atiduoti pus surinkto medaus, mok ti už leidim miške grybauti. Be to, kiekvienas dvaras tur jo druskos ir silki monopol , pats pirkdavo ir parduodavo valstie iams brangiau, o kur kitur pirkti neleisdavo. Taip pat ir svetim mal n važiuoti buvo uždrausta.

Jei susumuoti vieno baudžiauninko, turinio $\frac{1}{4}$ sodybinio ir $\frac{1}{4}$ papildomo valako, pareigas ir duokles, tai gaunasi, kad tokie bau - džiauninkai, kurie tur davo po $\frac{1}{2}$ valako, o toki buvo daugiausia, metus tur davo eiti apie 160 dien dvar dirbti ir dar mok ti apie

30 auksin vairi mokesi. Tai buvo gana dideli ir sunkūs reikalavimai.

Laisvieji valstiečiai ekonomijose buvo kelių kategorijų. Žemionys vadinosi tokie, kurie už viską mokėjo tik iš savo darbo dienų, buvo laisvi nuo lažo, talkų, sargybų, vairių papildomų darbų, išskyrus talkas viso kaimo naudai, bet ir nuo šių talkų galėjo išsipirkti, mokėdami po 24 gr. už dieną, iš tokių žemionys, kitur bajorais vadinami, nuo 1/4 sodybos valako mokėjo metus po 80 auksin. Dėl tokio aukšto mokesnio žemionių kategorija buvo labai neskaitylinga, valstiečiai buvo lengviau eiti lažą už sodybos valaką. Kitos žemionių duoklės, kaip išnašos už papildomus valakus, valstybiniai ir komunaliniai mokesčiai buvo tokie patys, kaip ir baudžiauninkų. Šiaulių ekonomijos žemionys už teisę viską laisvai pirkti ir namie daryti alų ir degtiną savo reikalams mokėjo dar nuo 8-32 auksin metus, žiūrėdami savo turtingumo.

Greta žemionių, kita laisvųjų kategorija buvo dar kontraktiniai valstiečiai, kurie visokias pareigas darė ir mokesčius mokėjo pagal sutartį su dvaru.

Laisvųjų valstiečių skaičiai buvo priskiriami ir vairs žemesnieji ekonomijų valdininkai, kaip raktavatai, į padėjėjai, suolininkai, laiško vežiotojai, turėjo už savo pareigas laisvos žemės nuo 1/4 ligi 1 valako, taip pat ir šauliai, eiguliai ir kiti.

Prie laisvųjų valstiečių buvo priskiriami dar naujakuriai ir vairs kampininkai, arba sklypininkai, turėjo tik mažus sklypelius žemės. Sklypinkai privalėjo 3 ar 4 dienas metus eiti daržravėti ir dvaro trobesi remontuoti.

Ne Magdeburgo teisi miestiečiai ekonomijose užėmė skirtingą padėtį. Dalis miestiečių kartu buvo ir žemdirbiai ir privalėjo už savo sklypus ir namus mokėti mokesčius ir eiti ligi 8 talkų dvarui. Tiegi miestiečiai, kurie užsiimdavo amatais, mokėdavo tik mokesčius ir jokių baudžiavų neidavo. Žydai savo keliu miestuose turėjo skirtingas pareigas nuo krikščionių. Apskritai dėl valstiečių ir apylaimų ekonomijų gyventojų mokesčių ir prievolių tenka pasakyti, kad viskas buvo labai supainiota, todėl ir aiškaus vaizdo negalima duoti.

Tuo ir tenka užbaigti karaliaus ekonomijų žemės kio apžvalgą. Apie kitas didžiojo kunigaikščio žemes, kurios nebuvo ekonomijos, bet sudarė *gerai užsitarnavusią duoną*, t. y. kurios buvo dalinamos didikams ir bajorams už užsitarnavimą, nedaug tereikia pasakyti, nes ir žemės kis buvo vedamas visai panašiai, kaip ir privačiose bajorų žemėse. Gavė tokias žemes valdyti ligi savo gyvos galvos bajo-

rai vadinosi seni nais. Toki karališk žemi, išdalijam seni nijomis, Lietuvoje buvo labai daug. Jei tai b davo centrini s žem s paviete, tai jos vadinosi pilies seni nijomis, ir jas gav s bajoras kartu tur jo ir teisiam j valdži visame paviete. Jis teis visus pavieto bajorus kriminalin se bylose, ir jo teismas buvo vadinamas pilies teismu. Necentrini pavieto seni nij valdytojai — bajorai netur jo teisiamosios galios. Jie tik ved tos seni nijos k, rinko mokes ius ir apskritai elg si taip, kaip savo priva iame dvare, su tuo tik skirtumu, kad dal pelno tur davo atiduoti didžiojo kunigaikš io išd . Seni nijos buvo labai vairaus didumo ir vert s. D l j paprastai varž si bajorai. Kit kart jie nesig dydavo n kyši duoti pa iam karaliui, kad tik jis jiems paskirt geresn , t. y. pelningesn seni - nij . Pa ios gerosios seni nijos paprastai atitekdamo didikams, kurie ir be j gal jo apsieiti, nes savo nuosavyb je tur davo milžiniškas latifundijas. Didikai ir žymesnieji bajorai iš karaliaus dažnai išprašydavo po keliolika seni nij , tuo b du žymiai padidindami ir taip jau dideles savo pajamas. Gautas seni nijas, nenor dami patys administruoti, didikai ir bajorai dažnai išnuomodavo kitiems, kurie iš seni nij dvar ir gyventoj steng si su kaupu išspausti sumok t sum .

Kadangi seni nijos b davo duodamos ligi gyvos galvos, tai bajorai, kurie ir šiaip nepasižym jo savo aukšta morale, steng si kiek galima daugiau pasinaudoti, kiek galima daugiau išspausti pajam , o trobesi paprastai neremontuodavo ir šiaip joki ilgesnio pob džio pagerinim bei patobulinim ne vesdavo, nes žinodavo, kad po j mirties seni nija bus atiduota kam kitam. Ir taip tie karališki dvarai jo iš rank rankas, d l to kas kartas vis labiau nyko, vis labiau nuskurdo. Žem s kis juose buvo labai silpnas, žem labai nualinta.

Kadangi toki dvar -seni nij valstie iai priklaus nuo seni nij valdan io bajoro, tai šis steng si kiek gal damas išnaudoti valstie i darbo j gas, laž , baudžiavas ir mokes ius bei duokles. Bet vis d lto toki karališk dvar -seni nij valstie i pad tis buvo žymiai geresn už priva i bajor dvar valstie i pad t .

Žem s k gautose seni nijose bajorai tvark taip pat kaip ir savo privatiniuose dvaruose. O j privatiniai dvarai buvo labai nelygaus didumo, kaip ir patys bajorai, nors jie ir skait si formaliai visi es lyg s, visi es broliai, bet faktiškai buvo labai skirtingi ir nelyg s savo socialine ir ekonomine pad timi. Vieni j buvo nepaprastai turtingi, ir galingi, tikri karaliukai, kiti gi, priešingai, buvo taip nusi gyven , jog savo pad timi priligo pasiturintiems valstie iams.

Tokie didikai, kaip Radvilai, Sapiegos, Pacai, artoriskiai, Oginskiai savo nuosavyb je tur jo milžiniškas latifundijas, po keliasdešimt t kstan i hektar didumo. Tokie didikai savo valdiniais tur jo t stan ius bajor ir po keliasdešimt t kstan i valstie i . Jie sudar nelyginant atskiras valstyb les valstyb je, nes paprastai tur davo ir nemaž savo privatišk kariuomen , savo p stininkus, savo raitelius ir savo artilerij . Ta iau toki didik buvo ne per daugiausia. Pati bajor mas labai žymiai skyr si nuo didik savo ekonomine pad timi. Bajor dvarai paprastai b davo tik po kelis šimtus hektar didumo. Valstie i jie tur davo paprastai nuo keli dešimt ligi poros šimt . J pajamos iš žem s kio nesudar n vienos šimtosios dalies didik pajam , ta iau ir jie steng si visu kuo pam g džioti didikus ir labai prabangiai ir išlaidžiai gyventi.

Bajor luomo pa ioje žemutin je pakopoje stov jo visa minia plikbajori , dažnai vos po keliasdešimt ar tik po keliolika hektar teturin i . Savo dvareliuose jie tur davo vos 2-3 žmones, kurie už juos dirbdavo j žemes, bet dažnai ir patiems plikbajoriams savo rankomis tekdavo s ti ir piauti, nes netur davo n vieno darbo žmogaus.

Didikai savo latifundijose žem s k tvark šitaip. Visa j nuosavyb dažniausiai b davo išm tyta variose valstyb s dalyse. Vienoje maždaug vietoje esan ios žem s sudarydavo didelius dvar kompleksus, kuriuos priži r davo koks nors bajoras, didiko vietininkas. Tie dvar kompleksai dalijosi kelias ar keliolika vaitij . Kiekviena vaitija tur davo po kelis dvarus ir palivarkus ir po keliolika kaim , kuri valstie iai lažu ir baudžiavomis tur davo dirbti j žem . Kiekvienai vaitijai ir kiekvienam dvarui priži r ti didikai skirdavo savo administratorius. Šie pastarieji tur jo tvarkyti vis k , priži r ti, kad dvaro žem b t gerai dirbta, kad laiku b t išarta, pas ta, nupiauta ir iškulta, kad visi valstie iai s žiningai eit savo laž bei prievoles ir mok t duokles ; realizuoti gaut j derli , si sti ponui pajamas ar jas suvartoti pagal pono nurodymus, remontuoti dvaro trobesius ir patiekti apyskaitas. Kad šitokie administratoriai neimt savivaliauti, b davo surašomi dvar inventoriai, kuriuose tiksliai rašoma, kiek priklauso dvarui ariamos žem s, kiek piev , mišk , smulkiai aprašomi visi dvaro trobesiai, smulkiai surašomi visi kaimai ir visos valstie i šeimos, prie dvaro priskirtos, valstie i turtas, prievol s ir mokes iai, smulkiai apskai iuojama, kiek per metus dvaras turi tur ti pajam pinigais, javais ir t. t. Dvar administratoriai kas metai tur davo patiekti savo ponams apyskait . Revizijoms padaryti ir dvar priži r tojams sukontroliuoti, didikai laikydavo vis b r savo patikim revizori , kurie laikas nuo laiko

buvo siuntin jami vairius dvarus. Jiems gal davo pasisk sti ir valstie iai, jei dvar priži r tojai per daug juos apsunkindavo, reikalavdavo didesni prievoli , negu rašyta inventoriuose. Valstie i gi prievol s ir mokes iai ia buvo panaš s, kaip ir karaliaus dvaruose, tik visur buvo žymiai didesnis lažas.

Taip planingai vedamas žem s ir gyvuli kis, o taip pat ir valstie i mokes iai sudarydavo pagrindin didik pajam šaltin . J pajamos iš savo dvar buvo milijonin s. Jos didikams plaukdavo ne vien tik iš žem s kio ir valstie i mokes i , bet ir iš mišk pramon s. Prie mišk pramon s didik dvaruose dirbdavo t kstan iai darbinink . Miško mežiaga kaip apdirbta, taip ir neapdirbta buvo vežama užsienius. Up mis buvo plukdomi r stai, balkiai, lentos, pelenai, degutas ir kitokie miško gaminiai. Didikai tur davo net po keliolika savo laiv , kuriais gabendavo užsien ne tik miško medžiag , bet ir žem s kio produktus. Pardav juos Dancige, Karaliau iuje ar Rygoje tais pa iais savo laivais parsiveždavo sau reikaling dalyk , kaip druskos, metalo dirbini , stiklo, audekl , vyno, vairi prieskoni , vairi prabangos dalyk , net bald , kuriuos b t buv galima ir vietoje pasigaminti.

Iš savo ki bajorai tur davo dar ir kitoki pajam . Taip jie pakel se statydavo kar iamas, kurias paprastai kam nors išnuomodavo. Bajor valstie iai buvo pareigojami kas metai iš t kar iam pirktis tam tikr kiek svaigal . Jei valstie io šeimoje vykdavo krikšty nos, jungtuv s ar šermenys, tai valstietis tur jo dar papildomai pirktis svaigal savo pono kar iamoje. Taip pat ir mal nai bajorams duodavo nemaža pelno, nes kiekvienas valstietis buvo ver iamas savo javus malti pono mal ne. Jei pabandydavo malti kitame mal ne, tai malinys b davo atimamas. Pagaliau bajorai tur davo pelno ir iš vairi muit , kuriuos jie imdavo nuo vis , kas tik važiuodavo bajoro keliu ar per bajoro tilt . Taip pat bajorai tur davo pajam ir iš turgaus mokes i , jei miestelis buvo bajoro nuosavyb .

Juo smulkesnis buvo bajoras, tuo sunkiau buvo gyventi jo valstie iams. Bendrai bajor valstie i pad tis buvo labai sunki. Bajoras buvo pilnas valstie io k no ir sielos savininkas. Valstietis niekur negal jo prieš savo pon pasisk sti, nes ponas kartu buvo ir savo valstie i teis jas. O už bet kok pasipriešinim valstie iai b davo smarkiai baudžiami. Lietuvos Statutas numato, jei valstietis prieš savo pon pakelt rank , užsimot suduoti, bet nesuduot , tai bausti rankos nukirtimu. O jei valstietis sumušt savo pon , tai jis gal jo b ti ir mirtimi baudžiamas be joki ceremonij . Savojo valstie io užmušimas nebuvo baudžiamas, o už svetim reik jo mok ti jo ponui nuostolis. Jei vienas bajoras sužalot kito bajoro valstiet ,

tai pagal Statut gal jo sumok ti tam tikr pinig sum sužalo-
tojo valstie io savininkui, ir tuo dalykas baigdavosi. Taip pat ir
nužud s svetim valstiet bajoras gal davo atsipirkti, sumok j s
nedidel pinig sum nužudytojo valstie io savininkui.

Valstie io gyvyb buvo kainuojama tik 20-25 kapos graši , tuo
tarpu, kai už ger medžiokl s šun mok davo ligi 5 kap graši .
O jei ponai per daug dažnai nepasinaudodavo savo teise bausti vals-
tie ius mirtimi, tai tik tod l, kad žudydami valstie ius jie patys sau
b t pakenk , nes b t sumaž jusios j dvaro darbo j gos. Tod l
paprastai pasitenkindavo plakimu rykšt mis, apkalimu grandin mis,
keli dien kalinimu ir panašiai.

XVI a. atsiradus pla iai rinkai Vakar Europoje, bajorai, nor -
dami didinti savo peln , didino savo dvar darbo j g , skyn miškus,
pl š dirvonus ir vis daugiau reikalavo iš savo valstie i . Net t
menk valstie i uždarb bajorai steng si per kar iamas ir kitokiais
b dais iš j atimti. Leisdami statymus seimuose, jie r pinosi tik savo
reikalais. Jie leido tokius statymus, kurie dar labiau varž valstie-
ius. O šiems liko tik viena išeitis išsivaduoti iš nepakeliamo jungo —
b gti kazok žem ar kur kitur. Bet ir pab gusieji dažnai b davo
išieškomi ir gr žinami savo ponui. Ponas sodžiuje buvo karalius,
kaip jis save ir vadino, o savo dvar karalija, nes pono dvaras buvo
nelie iamas, net jei ten ir žmogžudys sl pt si.

Kunig dvaruose valstie iams, palyginti buvo kiek geriau. Bau-
džiavos ir ia buvo tos pa ios, bet kunigai buvo geriau apr pinti, ne
iš vien savo baudžiaunink darbo gyveno, tod l, ir mažiau juos te-
spaud .

Bajor dvaruose dauguma valstie i buvo baudžiauninkai. Vieno
kito didiko dvare pasitaikydavo ir valstie i inšinink , bet j buvo
nedaug. Ir vieni ir kiti buvo priřišti prie žem s, negal jo jos apšesti
be pono žinios, negal jo net vesti ir tek ti be pono sutikimo. Kai
kur buvo net *ius primae noctis*, nuo kurios v liau buvo galima atsi-
pirkti taip vadinamu kiaun s mokes iu. Valstietis gal jo tur ti
paveldim tik savo judom j turt , bet neleista jam tur ti nekil-
nojamos nuosavyb s.

Valstie iui mirus, dalis jo turto, kaip mirties mokestis, pereinavo
ponui.

Greta nelaisv j priřišt prie žem s valstie i — baudžiaunink
ir inšinink , buvo dar laisv j , galin i laisvai kilnotis nuo vieno
pono pas kit , bet negalin i tur ti nuosavyb s žem s. Jie dirbdavo
ponams pagal tam tikr sutart , bet j nuolat maž jo, nes ponai
visaip steng si juos suvaržyti ir priřišti prie žem s. 10 met išgy-
ven pas pon pasidarydavo jo nuosavyb .

Prieš pat valstybės žlugimą švietiesni bajorai buvo sukrut reformuoti valstybės ir gyvenimą. Daug buvo kalbama ir rašoma apie valstiečius. Reformistai reikalavo, kad būtų panaikinta asmens nelaisvė, kad kiekvienas valstietis, kada norėdamas, galėtų pasitraukti nuo netinkamo pono. Reformistai sėkmingai, kad valstiečiams būtų duota žemė, kurios ponas nebegalėtų atsiimti. Jie reikalavo nustatyti tiksliai laž, pakeisti įmūšus, pamažinti, pakelti ekonominę valstiečių pajamų, pažadinti juos norėti dirbti. Valstiečiai sukilimai taip pat kėlė tokius sumanymus. Statymai taip jau nieko nepadarė šiuo atžvilgiu, nes bajorai bijojo nustoti savo privilegijų ir pajamų. Daugumas bajorų nenorėjo girdėti apie baudžiavos panaikinimą. Šiek tiek padarė tik pavieniai ponai ir didikai, kurie suprato, jog tos reformos yra jiems naudingos, nes materialiai sustiprėjo valstiečiai gali daugiau mokėti, be to, ir darbas daug produktyvesnis.

1768 m. seimo konstitucija vėl nustatė, jog bajorų teisės valstiečių neturi būti sumažintos. Tik uždraudė žudyti valstietį be teismo, kaip ligi šiol kad buvo daroma. Bet tatau didesnis reikšmės neturėjo, nes nebuvo kam bajorų teisti. Lenkijos didikas, Zamojskis, kuriam po I padalinimo buvo pavesta pertvarkyti Lietuvos-Lenkijos statymus, surašė naują teisyną, bendradarbiaudamas su Lietuvos vicecancleriu Jokimu Chreptavičiumi, buvo tas kodeksas dėl jo paragrafų, kuriuo valstietis buvo pripažintas žmogumi. Šis teisynas buvo pateiktas 1780 m. seimui patvirtinti. Jame buvo ir kitas nuostatas, imančių valstiečių statymų globon ir kiek palengvinančių valstiečių padėtį. Šis teisynas buvo iš anksto atspausdintas, kad bajorai galėtų susipažinti su juo dar prieš seimą. Bajorai juo tiesiog pasipiktino. Svarstant šį teisyną 1780 m. seime jie pakėlė didžiausius triukšmus, rėkdami, kad valstiečius norima padaryti bajorais, o bajorus valstiečiais. Bajorai pasmerkė Zamojskį, o visą jo teisyną su pasibaurimu jį atmetė, visai jo nesvarstė, svarbiausia dėl valstiečiams duodamą palengvinimą. Be to, tada buvo išleistas statymas, draudžiantis kada nors ateityje seimus nešti tokius sumanymus. Taip pat ir 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, kuri šiek tiek palengvino miestiečių padėtį, nieko nepadarė valstiečiams, težad jie tik juos ginti. Ji pasitenkino vien tuščių pažadų valstiečių globoti statymais, prižadėjo prižiūrėti, kad būtų pildomi tie palengvinimai, kuriuos ponai geruodavo, savo valia, padarys savo valstiečiams. Kitaip sakant, valstiečiai buvo palikti gerai ar blogai savo ponų valiai.

Nagrįsiant žemės kio padėtį bajorų viešpatavimo gadyne, buvo paliestas kiek smulkiau ir valstiečių gyvenimas, nes anais laikais valstietis neatmezgiamai buvo susijęs su žemės kiu. Valstietis buvo laikomas, an laiko sitikinimu, ne kuo kitu, kaip žemės kio

gyvojo inventorius dalimi. Vilkdamas sunki jung, valstietis nejaut jokio paskatinimo dirbti. Apskritai prievartos darbas negali būti tiek produktingas, kiek laisvas, savo noru dirbamas, arba bent laisvai samdomo darbininko darbas. Tačiau bajorai masiškai laikais nesuprato to, ir valstietis žirgus žemės kio darbo rankas ir stengėsi kuo daugiau iš jo išspausti.

Vis tiksliai pasitaikydavo ir šviesūs žmonės, kurie suprato, jog nuo valstiečių gerbimo pareina ir bajorų gerovė, kad valstiečiai baudžiava ne tik nežmoniška, bet ir nenaudinga patiems dvarininkams. Yra likęs Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos, III Lietuvos Statuto leidimo laiškas, kuriuose jis savo prievaidžius draudžia ir baudžia už valstiečių spaudimą. Jis rašo: «Jūs chlopos yra chlopos, o man jūs yra didelis ponas, nes jeigu aš neturėčiau valstiečių, aš pats nebūčiau galingas ponas». Valstietis buvo viso žemės kio pamatas, ir su jo sunykimu bei suvargimu greitai jo ir kio nykimas. Tai suprato ir kurie didikai gale XVIII a., kurie patys savo iniciatyva išlaisvino savo valstiečius, sau pasilikdami tik žemę. Su tokiais laisvaisiais valstiečiais jie dar tik sutartis, pagal kurias valstiečiai apsimdirbti pono žemę ir mokėti jam tam tikrą mokestį arba duoti tam tikrą dalį derliaus. Atleistiems valstiečiams buvo paliktos tik privalomos talkos, dvaro sargyba ir važinėjimas dvaro reikalais.

Tokie šviesūs didikai, panaikinti kai kuriuose savo dvaruose baudžiavas, buvo Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius, didikas Ksaveras Bžostovskis, Lietuvos kancleris Jokimas Liutaveras Chreptavičius ir kiti. Jie suteikė savo valstiečiams asmens laisvę, o už naudojimąsi žeme tereikalavo nuo valstiečių trečiosios derliaus dalies. Lietuvos referendorius didikas Povilas Bžostovskis visus savo Merkinės dvaro valstiečius atleido vien už pinigų mokestį ir davė jiems net savivaldybę. Taip pat ir Vilniaus vyskupas Masalskis nuo baudžiavos atleido kai kuriuos savo dvarų valstiečius. Tačiau tokių didikų buvo mažai, o kiti didikai ir bajorai tuo net piktinosi ir kaltino anuos, esantį jie tvirkinti baudžiauninkus, nes šie matydami, kad kitur esant geriau gyventi, net būgten.

b. *Pramonė, amatai ir prekyba Lietuvoje baudžiavų klestėjimo laikotarpyje.* — Per didelį ir vienašališką bajorų luomo sigalėjimą pražudė Lietuvos valstybę. Dalinai dalytos pačios prielasties sunyko ir Lietuvos žemėškis. Bajorų sigalėjimas sunaikino ir Lietuvos pramonę bei prekybą. Bajorų savanaudiška ekonominė politika pakirto valstiečių gyvenimą, suvaržė prekybą bei pramonę, kurios didikų viešpatavimo galybė buvo pasiekusios aukšto išsivys-

tymo laipsnio, didelio gyvumo. Dabar gi, nykstant miestams ir miestieiams, nyko ir pramonė bei prekyba. Jei šiandien mes neturime kaip kitos tautos dideli miestai, jei patys lietuviai mažai teusiima prekyba ir pramonė, šias taip svarbias tautos kio sritis užleisdami kitatauriams, tai yra žymia dalimi kalta senovės bajorų politika, vienašališkas bajorų signalimas, savanaudiškas jų pinimasis tik savo reikalais. Bajorų rankose buvo visas valstybės gyvenimas, o jie pasistengė taip sutvarkyti, kad bajorams nebūt joki konkurentai. Tik bajorai buvo valstybės piliečiai, o valstiečiai ir miestiečiai visiškai beteisiai, tai tik bėtiną blogybę, be kurios bajorai negalėjo apsieiti savo privatiname gyvenime.

Tik miestuose gali vystytis pramonė. Tik miestai gali ją palaikyti, nes miestiečiai rankose labiau telkiasi kapitalas, negu pas sodiet bajorai. Lietuvoje miestai negalėjo išsivystyti, nes bajorai buvo miesto priešai ir visokiais būdais stengėsi miestus teises siaurinti. Sodžius yra visada priešingas miestui, agrariniai sluoksniai priešingi miesteliui — pramonininkui ir prekybininkui. Pajam bajorui bėtinie miestiečiai buvo laikoma negarbinga. Tik kardas ir arklas tebuvo bajoro pramonės rankis, žemdirbystė ir karas — jo amatas. Ir Lietuvos Statutas sako, negali bėtinie bajoras tas, kas matuoja ir saikuoja, kas krautuvę sėdi, kas amatu verčiasi. Ir jei bajoras imtų si pirklio arba amatininko gyvenimo, jis turėtų nustoti bajorystės ir vis privilegijomis. Jo vaikai taip pat nebėtinie laikomi bajorais, jei nemestų savo negarbingo užsiėmimo. Taigi pramonė ir prekyba nedaug kas tenorėtų verstis, kai jau iš principo tokie dalykai buvo niekinami. Tai dar bėtinie buvę pus bėdos, jei bajorų ekonominė politika greta kitų vidujinių bei išorės priežasčių nebėtinie visiškai sunaikinusi Lietuvos miestus. Didik viešpatavimo gėdynę pradėję gražiai klestėti Lietuvos miestai sunyko. Bajorų viešpatavimo gėdynę, į padėtis visų jo blogyn ir blogyn.

XVI a. Lietuvos miestai dar neįjuto savo padėtis pablogėjimo. Lietuvos statutai, nors ir negausūs, paragrafai, teisės ir privilegijos gėdynė miestiečiams nuo didik prievartos ir sauvais, o prekyba ir amatai, mažesniuose miesteliuose paprastai surišti su žemės kiu, dar nebuvo nuskurdę. Greta Vilniaus, Kauno, Gardino ir kitų privilegijuotų miestų, XVI a. ekonomiškai nebėlogai laikėsi ir kiti Lietuvos miestai, kaip Lietuvos Brasta, Bielskas, Drohiėnas, Kamenecas, Mogiliavas, Minskas, Naugardukas, Pinskas, Slanymas, Valkaviskas, Merkinė, Trakai, Lyda, Punia, Kobrine, Klešėliai, Anykšėiai, Veliuona, Airiogala, Radėnė, Eišiškės, Daugai, Žiezėmariai, Aukštadvaris, Kernavė, Maišiogala, Ukmergė, Utena, Vilkiija, Alšėnai, Kriavas ir kiti. Tiktai nuo XVI a. galo pradėdant Zigmanto Vazos viešpata-

vimu, stoka valdžios globos, bajor skiriam seni n sauval miestuose, prievarta, religiniai gin ai, šved ir Maskvos karai, stoka švietimo, bajor pl šikavimai, ypa iai j miest politika, — visa tai siaurino miestie i teises ir laisves, žud žmones, mažino kapitalus, nuskurdino amatus ir prived daugum Lietuvos miest prie tokio skurdo ir nustumimo, kad gale XVIII a., 1776 m. seimo nutarimu, vienu plunksnos pabraukimu, buvo išbraukta 150 miesteli , kurie anks iau buvo tur j Magdeburgo teises. Be bajor politikos prie miest susmukimo ypa iai prisid jo šved karai, išdegin ir sugriov Lietuvos miestelius, o j gyventojus elgetomis išvar .

Prekyb ir pramon skaudžiai pakirto bajor muit privilegijos. Prieš pat Liublino unij bajorai išsir pino, kad jiems nereik t mok ti joki muit . Bajorams buvo leista laisvai, be joki muit , eksportuoti užsienius savo žem se pagamintus produktus, kaip savo dvar jav derli , savo galvijus, savo mišk gaminius. Taip pat be muit bajorai gal davo iš užsieni parsivežti visoki visokiausi daikt savo paties ir savo dvaro reikalams. Formalumai buvo labai maži. Pakakdavo bajoro galiotiniui muitin je prisiekti, jog vežamos prek s tikrai yra bajoro nuosavyb , jog jos yra bajoro dvar gaminiai arba vežamos bajoro asmens ir jo dvar gyventoj reikalams, ir nereik davo mok ti joki muit . Tuo tarpu, kai tokias pa ias prekes veždavo miestie iai, tai jie tur davo už jas mok ti ir išvežamuosius ir vežamuosius muitus. Savaimė aišku, tuo b du miestie i parsivežtos prek s buvo brangesn s, negu bajor , o kas ia sukontroliuos, ar bajoras savo parsivežtas prekes pardavin ja tik savo dvar gyventojams, ar visiems. Miestie iai prekyboje, nei importe, nei eksporte negal jo konkuruoti su bajorais, tod l miestie i prekyba visai sunyko. Be to, buvo užsiimama ir pla iu šmugeliu. Bajorai už atlyginim prisiimdavo iš miestie i vairi preki , kurias pravežant pro muitin , prisiekdavo, jog tai yra bajor prek s. Nuo viso to kent jo valstyb , nes maž jo ir taip jau visai šykš ios valstyb s pajamos. Iš viso to gi peln si bajorai, vesdami plataus masto prekyb su užsieniais ir viduje.

Miest gyvenim ir miestie i prekyb bajorai varž dar ir kitokiais b dais. Netur dami valstyb s pilie io teisi , miestie iai negal davo apsiginti. Miestai atsirad ant pono žem s, negal jo praplatinti savo teisi ir gyti laisv s, kaip tai buvo Vakar Europoje. Ponai elg si tenai, kaip pas save, dvaruose. Jie skyr valdininkus, leido sakymus, sprend bylas, m mokes ius, kokius nor jo ir panašiai. Privatini miesteli autonomija ir savivaldyb beveik visai išnyko. Bajorai miestel nus prad jo varyti net darž rav ti dvar .

Sunki padėtis buvo ir karaliaus miestai. Kad jie per daug nesigaltėtų, bajorai išsirūpino, kad karališkiems miestams prižiūrėti būtų skiriami bajorai, miestiečiai. Šie gi, nesirūpindami miestiečių prekyba ir amatais, daugiau žiūrėjo bajoro luomo interesais. Tie miestiečiai nustatydavo kainas visoms prekoms, atsižvelgdami tik savo luomo interesais. Gerai nepažindami prekybos sąlygų, rūpindamiesi tik savo reikalais, konkuruodami su miestiečių prekyba, neleidami miestelėnams atsistoti ant kojų ir tarpti, bajorai tikėtai trukdė, ardy ir stelbė pramonę ir prekybą. Tada galutinai pakirto Lietuvos miestus. Tiktai didesnieji, kaip Vilnius, Kaunas tegalėjo išsilaikyti.

Kaip labai bajorai niekino miestiečius ir jų verslą, matyti kad ir iš to, jog jie leisdavo tam tikrus prabangos statymus, drausdami miestiečius nešioti brangius rūbus, kailinius, papuošalus, norėdami, kad miestietis ir savo išviršine išvaizda skirtųsi nuo bajoro. Pavydėta, kad vienas kitas praturtėjęs miestietis nesipuoštų, kaip bajoras.

Nežiūrėdama didelių paniekos miestiečiams, jų prekybai ir pramonei, bajorai patys vedė plauką ne tik užsienio, bet ir vidaus prekybą. Savo dvaruose jie steigė krautuves, kuriose bajorai valstiečiams privalomai pirkdavo prekes. Patys miestiečiai, jų turgams pasidarė lyg ir nereikalingi.

Bajorų politika sugriovė ne tik miestiečių prekybą, bet ir pramonę. Turėdami muito privilegiją, bajorai masiškai mėgė piginčius užsienio dirbinius ir nustelbė lietuviškos besusidarantį pramonę. Pramonė Lietuvoje senoviškai vis dar tebebuvo amatininkų rankose. Tai jau miesto amatininkai pasidarė lyg ir nebereikalingi, nes bajorai prie savo dvarų turėjo vairių vairiausių kaimo amatininkų, o šie gaminiai buvo žymiai pigesni, negu miestiečių, nes kaimo amatininkai tiesiog iš bajorų gaudavo žaliavą pigiau, negu miesto amatininkai ją pirkdami ir mokėdami didelius mokesčius bei mokesčius. Kaimas tenkino visus savo reikalus savo žemėmis, nebeieškodamas mieste amato dirbinių. Kaimo amatininkai, bajorai palaikomi, mėgė varžytis su miesto amatininkais, kurie brangiau skaitė už gaminius, nes patiems brangiau atsiedavo. Amatininkų cechai, gražiai prigiję Lietuvos miestuose, mėgė irti. Jie pradėjo atkakli kovą su tais, kurie buvo silpnesni: nešildė svetimą žmonį, nepriėmė žydų, su jais kovojo, su bajorais gi kovoti neišgalėjo. Bajorai miestuose stengėsi sugriauti amatininkų draugijas, cechus, leisdami visokiems nemokamiems užsiimti amatais ir palaikydami konkuruojančius žydus prieš miestiečius. Bajorai, norėdami pakenkti miestams, kartais kūrė naujamiesčius ir priemiesčius miestų pašonėje, gi karalius jiems davė dargi privilegiją. Tos teritorijos buvo laisvos nuo

miesto mokesi ir miesto teismo. Toki laisv teritorij bajorai privilegijomis sigydavo ir pa juose miestuose. Tai ard miest organizacij , kenk prekybai ir pramonei, nes miesto statymai ir sakymai tokiose taip vadinamose juridikose negaliojo. T juridik savininkai bajorai, nenešdami joki miesto sunkenybi , miesto nevaržomi, darydavo miestui dideli nuostoli , ia sitaisydami savo smukli ir krautuvi miesto nenaudai, arba palaikydami amatininkus, apsigyvenusius juridikose, ypa iai visokius, « šunmeisterius », kurie dirbo blogiau ir pigiau, negu miesto cech amatininkai.

D l ši vis priežas i miest pramon ir prekyba nusmuko. Ta iau negalima sakyti, kad bajorai visai neb t suprat prekybos ir pramon s reikšm s, bent tiek, kiek tai buvo naudinga patiems bajorams. Kadangi bajorai patys per savo agentus vert si prekyba ir amatais, tai ir statym keliu jie steng si palaikyti pramon ir prekyb bent tiek, kiek tai jiems patiems buvo reikalinga. Galima rasti nemaža seim nutarim , kuriais r pinamasi sulyginti matus ir saikus, taisyti kelius, valyti plukdom sias upes, globoti keliaujan ius pirklius. Tuo reikalu užsiima ir privats bajorai bei didikai. Ta iau visa tai nebepak l nusmukusios prekybos ir pramon s.

Tik XVIII a. baigiantis, prekybos ir pramon s srityje pastebimas lyg koks pagyv jimas. Jis rišasi su jau min to Tizenhauzo vardu, kuris, lyg kokia kometa, trumpam laikui blykstel jo, nušviesdamas Lietuvos ekonominio gyvenimo padang , bet ir v l greit užgeso.

Prie Tizenhauzo veiklos tenka kiek ilgiau sustoti. Lietuvos dvarininkas Antanas Tizenhauzas nepaprastai daug buvo prisid j s savo sumanymais ir darbais pakelti kišk j Lietuvos gyvenim . Tai vienas žymiausi XVIII a. žmoni , visu šimtu met pralenk s savo bendralaikius, didelis savo laik genijus. Gim s 1731, nuo 1765 m. buvo Lietuvos r m iždininkas Stanislovo Augusto Poniatovskio tarnyboje. Jis buvo pasiryž s po vis negand ir kar nupuolus Lietuvos k atstatyti visu frontu. Šitokiam dideliam užsimojimui vykdyti reik jo ne tik tvirtos valios ir pasišventimo, bet ir pakankamai materialini ištekli . O ši jis rado kaip tiktai b damas Lietuvos r m iždininku ir savo valdžioje tur damas dideles karališkas ekonomijas, davusias nemaža pelno. Ir šis nepaprastas žmogus, Tizenhauzas, m si milžiniško darbo, kurio programoje buvo žem s kio pagerinimas, prekybos pak limas tinkamon aukštumon, amat išjudinimas, pramon s suk rimas, vairi mokslo staig k rimas. Visose šiose srityse Tizenhauzas darbuosi su didžiausiu pasišventimu. Jei gyvenimo aplinkyb s taip susid jo, kad viso to pilnai vyk-

dyti jis nesp jo, tai buvo ne jo kalt, nes jam netr ko nei noro, nei talent . Kit žmoni pavydas ir intrygos neleido jam užbaigti savo darbo, ir jis su dideliu sielvartu tur jo pasitraukti gal , tik dav s krypt tolimesnei Lietuvos kio raidai.

Tizenbauzo darbo s lygos buvo nepaprastai sunkios, jau vien d l to, kad savo paži romis jis net visu šimtu met buvo pralenk s savo bendralaikius. Prad damas vykdyti savo sumanymus krašte, nerado didelio pritarimo ir pagalbos, jis nerado dar ir tinkam žmoni . Negana to, nuo pat pradžios jam m kenkti ir trukdyti galing prieš neapykanta ir pavydas. augan i Lietuvos pramon šnairavo kaimynai pr sai, nes jie d l pramon s stokos Lietuvoje ypa iai peln si ir tod l negal jo maloniai ži r ti Tizenbauzo veiksmus, kelian ius Lietuvos pramon . Net pa iame krašte Tizenbauzas tur jo galing prieš tarp didik ir dargi karaliaus šeimos nari . Pavyd dami jo pasisekimams ir didel ms pajamoms, nors jos ir buvo suvartojamos girtiniems tikslams, daugelis didik juodino ir šmeiž Tizenhauz . Jie nuolat skund j , es jis naikin s karaliaus dvarus ir es jis didesn pajam dal paim s savo kišen . Vis neteising šmeižt ir apkaltinim pasekm buvo ta, kad nuo jo buvo atimtas karališk j dvar valdymas ir tuo b du buvo sunaikintas didelio žmogaus didelis darbas, kuris nemaža naudos jau buvo suteik s kraštui ir dar daugiau vaisi b t atneš s ateityje.

Su Tizenbauzo darbais ir reformomis žem s kio srityje kiek anks iau jau susipažinome. Jis k r palivarkus, tvark dvar administracij , racionalizavo tiek jav , tiek gyvuli , tiek mišk , tiek bi i k , reguliavo valstie i pareigas, tais kelius ir t.t. Prie dvar jis tvenk tvenkinius, sausino pelkes, steig mal nus. Kad Lietuvoje b t gaminamas geresnis alus, parsikviet iš Pragos specialist aludari , gijo reikaling prietais , o pa ius aludarius pareigojo, kad jie savo amato pilnai išmokyt ir parinktuosius valstie ius ne tik iš ekonomij , bet ir iš privati dvar . Apr pin s dvarus pakan kamuškai iumi reikalingiausi amatinink , kaip stali , dailidži , kalvi , šaltkalvi , atkreip savo d mes ir didesnes mones, t. y. tokias, kurios tarnaut ne tik vietos reikalams, bet ir platesnei rinkai. Taip jis tinkamose vietose stat v jo ir vandens mal nus, metalo liejyklas, kalves, od dirbyklas, alyvos spaudyklas, kruop mal nus, popierio fabrik lius ir kitas mones. T kstan iai darbinink rasdavo duonos apdirbdami mišk medžiag , r stus, lentas, degdami smal ir degut ir gamindami pataš . Tam reikalui nemažai buvo gaminama ir pelen .

Tizenhauzas ypa iai r pinosi amat pak limu ir Lietuvos pramon s steigimu. Tam jis nesišykšt jo nei l š nei darbo. Lietuvos pra-

mon s centru jis padar Gardino priemiest — Horodnic . ia, pora kilometr už Gardino, jis buvo suman s pastatyti nauj miest . Pa iame Gardine jam buvo nepatogu, nes tas miestas tur jo sen privilegij , o naujoje vietoje jis gal jo elgtis kaip tinkamas. Š nauj miest , Horodnic , jis steig prie Lašišin s takos Nemun , kur jau buvo prad j s m ryti vairius pastatus dirbtuv ms. Ši vieta buvo labai patogi tuo, kad užtvenkus Lašišin buvo galima gauti nemaž vandens j g , reikaling dirbtuv ms varyti.

Kartu su Tizenhauzo darbu, steigiant Horodnicos pramon s miest , rišasi ir 1777 m. seimo nutarimas, saugoj s karališkus fabrikus Lietuvoje ir žad s paskirti žem s gabalus iš užsienio atvykstantiems amatininkams ir specialistams, kur jie tur jo gyventi ir kuriuos gal jo valdyti paveld jimo teise.

Tuo tarpu, kol dar nebuvo išm ryti fabrikai, Tizenhauzas parsivež iš užsienio geriausi vairi r ši amatinink , kurie buvo apgyvendinti laikinai pastatytuose mediniuose pastatuose Horodnicoje. Jiems ia buvo pristatoma žaliava ir jie ia dirbo savo amat darbus. Jie kartu pasidar ir amat mokytojai, nes buvo steigta savo r šies amat mokykla, pirmoji Lietuvoje. Amat mokytis buvo surinkta 300 jaunuoli ir 100 mergai i , kurie savo mokytoj priži rimi, gyveno bendrabu iuose. Kiekvienas iš užsienio atvykusi amato meisteri išsirinkdavo iš t jaunuoli reikaling kiek amato mokini , atsižvelgdamas j gabumus ir palinkimus. Daugumas t amato mokini buvo iš karališk j ekonomij parinkti valstie i s n s, bet buvo ir toki , kuriuos ia mokytis buvo atsiunt privat s žemvaldžiai.

Palyginti, per trump laik Horodnicoje atsirado keliolika veikian i dirbtuvi — fabrik . Iš j ypa iai min tinos vairios audyklos, kaip pav. staltiesi ir vairi linini drobi , kurios savo baltumu, plonumu ir gražumu prilygo garsiems oland dirbiniams, ia pat, buvo steigtos viln karšyklos, verpyklos, dažyklos ir audyklos, kur buvo audžiamos vairios vilnon s medžiagos. Buvo steigtos dar dirbtuv s, kur buvo gaminami muslinai ir vair s šilko dirbiniai, atlasai, aksomas ir brangios auksu ataustos medžiagos. Šitoki brangi medžiag dirbtuv jau kiek anks iau, Augusto III laikais, buvo steig ir Kadvilai Slucko mieste, kuri pagars jo savo dirbiniais, brangiais šilkiniais diržais, auksu austomis medžiagomis. Kitame savo dvare Kadvilai tur jo dirbtuv , kur buvo gaminami veidro džiai ir šlifuojami akmenys.

Manufakt ros ir kitoki dalyk fabrik Tizenhauzas buvo steig s ne tik prie Gardino, bet ir Šiauliuose, Joniškyje, apie Vilni . Buvo steigti ir tokie fabrikai, kurie gamino paprastesnius išdirbi-

nius, reikalingus platesnei visuomenei. Tizenhauzas dar steig , geležies, sidabro ir kit metalini viel , metalo išdirbini fabrik li , kurie tenkino ne tik vietos reikalus, bet gamino preki ir platesnei rinkai. Buvo steigta puiki vežim bei kariet dirbtuv , kuri priži r jo parsikviestas iš Paryžiaus specialistas meistras, padedamas prityrusi ra i , baln dirb j , rimori , kalvi , lakuotoj , auksakali ir kit .

Duodamas pradži Lietuvos pramonei, steigdamas fabrikus ir dirbtuves, Tizenhauzas ži r jo savo krašto naudos. Jei jis iš pradži ir parsikviet vairi specialist užsienie i , kuri nebuvo krašte, ta iau r pinosi ir sav j specialist parengimu, kurie su laiku tur jo pakeisti užsienie ius ir palaiptnui visame krašte išpl sti pramon .

Paskutinis darbas, papild s milžiniškus Tizenhauzo ekonominius planus, buvo prekybos kontoros steigimas su gerai vedama buhalterija. Šita kontora palaik nuolatin korespondencij su užsienio pirkliais, reguliariai siuntin davo asignacijas, vekselius ir atlikdavo vairias prekybines operacijas. Tos kontoros tikslas buvo racionaliai reguliuoti ekonomij užsienio prekyb , eksport ir import . Iš karališk dvar buvo išvežami dideliais kiekiais gr dai, kanap s, miško pramon s gaminiai, o Lietuv parvežama vairi dalyk , ypa iai žaliav , kuri Lietuvoje tr ko ir kurios buvo reikalingos steigtiems fabrikams. Tuo tikslu ir 1775 m. statymas leido Lietuv be joki muit vežti vairi užsienio medžiag , ranki ir mašin , reikaling Lietuvos fabrikams.

Tizenhauzas, greta savo kiškojo veikimo, steng si pakelti ir krašto bei žmoni kult r . Be buhalterijos, veterinarijos, matinink , statybinink ir amat mokykl , Gardine jis steig dar spaustuv ir pagars jusi raidži liejykl , kuri apr pindavo raid mis Lietuvos spaustuves. Jo pastangomis Lietuvoje sik r dar karo mokykla, chirurgijos ir akušerijos mokyklos, kurios buvo apr pintos turtinomis bibliotekomis ir gamtos muziej liais. Horodnicoje buvo kurtas ir botanikos sodas, tur s vairi ir ret , ne tik Lietuvos, bet ir užsienio augal . Tizenhauzas ketino Gardine kurti akademij , ir tuo tikslu buvo išsiunt s gabi žmoni Vokietij , Olandij ir Anglij pasimokyti. Projektavo steigti ir astronomijos observatorij , bet šie sumanymai d l Tizenhauzo atstatydinimo jau nebebuvo vykdyti. R pindamasis menu, jis suorganizavo iš parinkt valstie i s n orkestr , užsienie i vadovaujant , ir balet , kuris ir po Tizenhauzo pasitraukimo gars jo prie karaliaus dvaro Varšuvoje.

Iš tikr j , Tizenhauzas buvo didelis žmogus. Ta iau tuo momentu, kai jau daugelis jo plano dali buvo vykdyta ir prad jo nešti gražius

vaisius, kit žmonėms pavydas ir godumas vis Tizenhauzo darbą kartu su juo pačiu sunaikino. To žlugimo priežastys buvo dvejopos: vidaus ir užsienio. Iš vidujinių buvo šios svarbiausios: visuotinis karališkas dvarų sienų atnaujinimas ne kartą vertė atimti žemės iš didikų ir bajorų, kurie laikui bėgant, buvo užgrobę karališkas žemes. Bajorai, kurių protas visai neteisus, tai buvo užgyvenę valstybės žemes, nebenergo jų savo laisva valia grąžinti valstybei, tai Tizenhauzas prievarta jas atiminėjo. Tas sienų atnaujinimas sukėlė Tizenhauzui daugybę priešų, kurie jį visiškai šmeižė ir kaltino neteisiu žemių pasisavinimu, esančiu despotiškai, niek neatsižvelgdamas, atiminėjęs bajorų žemes. Dėl to karalius susilaukė daugybės skundų, o Tizenhauzui buvo iškelta daugelis bylų.

Antra vidujinė priežastis buvo ši: karalius Tizenhauzo darbą jo rezultatais tikintas, matydamas didelį pasisekimą ir žinodamas Tizenhauzo ištikimybę, juo pasitikėdamas, pavedė jam dalinti Lietuvos urdijas. Kadangi karaliaus valdžia buvo labai silpna, krašto netvarkos pašalinti ir ekonomiškai ją pakelti nebuvo galima nesusitpinus valdžios, tai Tizenhauzas, norėdamas vesti tvarką, skirdavo Lietuvos valdininkus tik tokius, kurie buvo tvirtos karaliaus valdžios šalininkai. Juo labiau didėjo Tizenhauzo ir karaliaus tarnaivystė, juo daugiau radosi Tizenhauzo priešai, kurie jį apšaukė esant pavojingam bajorų laisvoms ir reikalavo jį atstatyti. Tai buvo aliarimas, sukėlęs bajorus ant kojų. O šiems ir pavyko Tizenhauzui pašalinti ir jo darbus nugriauti.

Trečia priežastis buvo kitas didikų godumas ir pavydas. Jie pavydėjo Tizenhauzui jo pasisekimą, garbę ir pelną.

Išorinė priežastis buvo ta, kad kaimyninės valstybės, bijodamos nustoti savo pelno, nesivaržydamos dėl priemonių, stengėsi suparalizuoti gimstančią Lietuvos pramonę.

Visiems priešams pavyko surasti progą Tizenhauzui ir jo darbams sunaikinti. Prie to prisidėjo paties Tizenhauzo ryžtingumas ir didelis rizikavimas, su kuriuo jis stengėsi pakelti Lietuvos kūrto, o trūkstant pajamų iš ekonomijos, nemaža ir savo pinigų prikišo ir prisiskolino. Išsinuomodamas visas karališkas ekonomijas Lietuvoje dviems metams, jis pažadėjo ratomis išmokėti 9 milijonų karaliaus skolą, kuri karalius buvo pasiskolinęs iš Olandijos. Kai kartą vienos ratos Tizenhauzas negalėjo sumokėti, tai jo priešai tuo pasinaudojo Tizenhauzui pražudyti. Didikas Žėvuskis, pasiimdamas ant savęs skolos mokėjimo našta, atėmė nuo Tizenhauzo visus karališkus dvarus. Juos užėmė ir bijodamas, kad Tizenhauzas negrąžintų ir visai neiškiltų, Žėvuskis išėikvojo visus dvarų turtus ir sugriovė jų inventorių. Tokiu būdu žuvo visos didiosios Tizenhauzo

darbas ir jo steigtos milijoninis monetas. Išmityta mašinos, sudaužyta rankiai, sunaikinta dirbtuvės, o svetimšaliai meistrai, specialistai ir amatininkai, kuri apgyvendinimui Lietuvoje buvo išleista nemažalėš, turjo apieisti kraštą. Toks pat likimas ištiko ir Lietuvos ekonominiams gerovės klajūnams, pat Tizenbauz. Jis buvo apkaltintas praskolinis ir savo reikalams išikvojė vis milijon. Bajorai, nordami visiškai pražudyti Tizenbauz, išgrobstė ir sunaikino milijono vertės jo privatų turtą. Nustojė swardo ir turto, karia širdimi Tizenbauzas ginklu rankose stengėsi apginti bent savo kurtą pramonę Horodnicoje, neleisdamas jos sunaikinti siutusiems bajorams. Bet jį ga ir išia išvartytas, pergyvenė savo steigto fabrik sunaikinimą, jis, skurde gyvendamas, užbaigė savo dienas Varšuvoje 1785 m. Toks buvo likimas to didžio žmogaus, vieno svarbiausių Lietuvos ekonominiame ir kultūriniame gyvenime, kuris vis gyvenimą buvo pašventė Lietuvos gerbei viui kelti. Taip pasibaigė visišku *fiasco* jo darbai didelį bajorų aklumą.

Nors ir žuvo Tizenbauzas, o jo priešai puolė naikinti visus jo darbus, tačiau ir jį aklas pyktis nepajėgė visko sunaikinti, kaip buvo padarė Tizenbauzas. Taip, pavyzdžiui, jo vesta ekonomijoje tvarka ir knygyvedyba paliko ir toliau. Taip pat bajorai ne stengė sunaikinti visų jo darbų pramonei pakelti. Nors Horodnica ir buvo sugriauta, o užsienio specialistai gavo apieisti kraštą, bet jie jau buvo spėję išmokyti nemažą vietos amatininkų, o šie išsisklaidė po visą kraštą ir užsiiminėjo savo specialybe, jos pamokydami ir kitus. Taip pat ir chirurgijos bei akušerijos mokykla nežlugo, bet ji su biblioteka ir visais mokslo kabinetais, net astronomijos aparatais, Edukacinės Komisijos buvo perkelta Vilniui ir sujungta su universitetu, duodama pradži medicinai fakultetui. Pagaliau ir pats Tizenbauzo pavyzdys paragino blaivesnius didikus ir bajorus kreipti daugiau dėmesio kiškuosius dalykus.

Atsirado ir Tizenbauzo pasekėjai. Taip Lietuvos didikas Bžostovskis, atkreipdamas dėmesį sunki valstieji padarė ir norėdamas pakelti darbo produktingumą apie 1770 m. atleido savo valstiejius nuo baudžiavų, davė jiems savivaldybą ir kūrė mokyklas. Taip pat ir Lietuvos kancleris Jokimas Liutaveras Cbreptavijus, ketindamas atleisti valstiejius iš baudžiavos, iš pradžių prievoles pavertė inšus, o pities metu už darbą valstiejiams atskirai pamokė davo. Tiškevijus atstatė Svislojius miestelį, tiesė kelius, pavyzdinčiai tvarkė kaimus. Buvo ir kitų pasekėjų, bet tai buvo vis retos išimty iš bajorų masės, kuri nelemta politika pakirto Lietuvos prekybą ir pramonę.

Su tokiu tai maždaug balansu Lietuva pateko savo varg vargti po rusais: žem s kis nuskurd s, valstie iai pakliuv dar didesn baudžiov , savos pramon s n ra. Miesteliai neprasikal pro kaimiškumo keval . Nesusidar s lietuvi miestie i pirkli bei pramoninink luomas. Vienintelis miestietis, kuris mieste gerai jaut si, buvo žydas. Ir taip XIX a. susiskirst Lietuvos visuomen : pramonininkas-pirklys — žydas, dvarininkas — lenkas, valdininkas — rusas, lietuvis — vargšas ken i s sunk valstie io gyvenim . Beveik su šitokiais socialiniais bei ekonominiais santykiais Lietuvos kiui teko žengti ir XX a., kurti valstyb ir, praeitin pasiži r jus, ieškoti nauj keli .

3. Baudžiov pasunk jimas po Lietuvos-Lenkijos padalinimo

Per Lietuvos-Lenkijos padalimus Lietuva nustojo savo laisv s. Tuo pa iu susidar skirtingos s lygos tolimesnei kiškajai raidai. Lietuviai jau negal jo savarankiškai kurti savo kio, kaip politiškai, taip ir ekonomiškai jie pasidar priklausomi rus . Rusai savo aplinkrašiais, sakymais, ir statymdavyste m reguliuoti vis Lietuvos gyvenim , o kartu ir jos k , be abejon s, vadovaudamiesi ne Lietuvos, bet savo valstyb s interesais. Be to, Lietuvos kio tvarkym smarkiai buvo pinta ir rus politika, ypa iai lietuvi -lenk sukilim išdavoje. Rusi! politikai ia irgi ži r jo ne Lietuvos kio reikal , bet savo valstyb s politini interes . Tokiu b du, rus viešpatavimo gadyn je, Lietuvos kis, kaip ir visas Lietuvos gyvenimas, buvo laikomas smarkiai sukaustytas, ir Lietuvos kio raida buvo labai l ta, tuo tarpu, kai Vakar Europoje XIX a. buvo pats evoliucingiausias kio istorijoje, nepaprastu tempu st m s vakar k pirmyn. Lietuvos kis svetim j valdžioje, dažnai varžomas politiniais sumetimais, buvo susting s, merd jo. Pramon ligi XIX a. pabaigos beveik liko užsikonservavusi tokiame stovyje, kokiam rado j rusai, ne k tepasist m jo pirmyn. Prekyba, — ypa iai po to, kai anglai per jo prie laisvosios prekybos, kai jie panaikino draudim Anglij vežti javus, kai pager jo pa ioje Lietuvoje susisiekimas, — l tai prad jo kilti. Bet prekyboje ir pramon je viešpatavo ne lietuviškas elementas, bet daugiausiai žydai, jau bajor viešpatavimo gadyn je sugeb j kaip ir monopolizuoti šias kiškojo gyvenimo sritis. Greta skurstan ios pramon s ir vegetuojan ios prekybos, svarbiausi kio šak Lietuvoje vis dar tebesudar žem s kis. Tik ia labiausiai reišk si lietuvi kiškasis veikimas, nors ir žem s kis bei socialiniai santykiai rus sikišimu buvo smarkiai suvaržyti. Rusams

valdant Lietuv , m keistis ia žem s kio bei socialiniai santyki-
kiai, bet vis tiek lietuviams baudžiauninkams teko vilkti sunk
jung . Neži rint to, jie išliko sveikas tautos kamienas, tuo tarpu kai
daugumas dvarinink gaud svetimus v jus, buvo sulenk j , v liau
iš dalies pasidav ir rus takai. Politini sukilim išdavoje, Lietu-
voje atsirado nemaža ir rus dvarinink bei kolonist rus valstie i ,
ta iau vis tiktai, d ka svetimoms takoms nepasidavusi lietuvi
valstie i , Lietuva išliko lietuviška. Iš lietuvi liaudies kilo lietuvi
tautinis atgimimas, iš sveikojo lietuvi valstie i kamieno išaugo
ir tos atžalos, kurios k r ir tebekuria m s nepriklausom j gyve-
nim ir k . D l tokios didel s valstie i reikšm s lietuvi kult rai
ir tautai, d l ne vertinam j nuopeln ir tenka kiek smulkiau susi-
pažinti su skurdžia valstie i pad timi XIX a. rusams valdant, su
an laik agrariniais ir socialiniais klausimais, tuo labiau, kad žem s
kis buvo svarbiausia Lietuvos kio šaka.

Lietuv prijungus prie Rusijos, bajorai iš karto nustojo vis
savo nepaprastai dideli politini teisi krašto valdyme, bet už tai
jie rus buvo kompensuoti praple iant j teises baudžiauninkus.
Nors jau ir Lietuvoje valstie iams baudžjav jungas buvo begalo
sunkus, ta iau Rusijoje baudžjavos buvo nepalyginamai sunkesn s.
Kadangi Lietuv prijungus prie Rusijos, Lietuvos dvarinink teis s
šiuo atžvilgiu buvo sulygintos su Rusijos dvarinink teis mis ir tuo
b du Lietuvos bajorams buvo atsilyginta už j pašalinim nuo
krašto valdymo, už j politini teisi apr žim . Tai savaime supran-
tama, jog Lietuvoje baudžiaunink pad tis dar labiau pasunk jo,
susilygindama su nepaprastai sunkia Rusijos baudžiaunink pad -
timi. Lietuvos bajorai, gav daugiau teisi baudžiauninkus, tik
ir tegalvojo, kaip geriau pasipelnyti ir dar geriau pakelti savo ekono-
min gerb v . Vienintelis j pelno šaltinis tai buvo j dvarai, jiems
priklausom valstie i baudžianink dirbami. Tod l daugelis dva-
rinink mielai pasinaudojo iš rus gautomis privilegijomis, savo bau-
džiauninkus paversdami, nelyginant vergais. Rusijos pavyzdžiu Lie-
tuvoje buvo vestos baudžjavos nuo žmogaus vietoje buvusi bau-
džjav nuo šeimos. Nors ir retai, bet taip pat ir Lietuvoje imta var-
toti prekyb rekrutais. Norint daugiau išnaudoti darbo j g , labai
dažnai baudžiauninkai buvo atitraukin jami nuo žem s ir ver iami
b ti bernais dvare, ištisus metus tarnauti ten. Ple iant paties dvaro
ir palivark dirbam j žem , nekart ištisi baudžiaunink kaimai
buvo pavaromi nuo geresn s žem s blogesn arba tiesiog paver-
iami dvaro bernais ir mergomis, o darbui nebetinkamos j gos visai
išvaromos. Kartu su baudžiaunink naikinimu buvo užmiršti ir

seni patriarchaliniai santykiai, nebesir pinta baudžiauninkais bado, nelaimi ir lig metais.

Pasunkinta baudžiava buvo vesta ir buvusiuose karališkuose dvaruose, kurie iš dalies buvo išdalinti vairiems aukšties rus pareig nams, kaip papildomas atlyginimas už ištikim tarnyb carams. Kaip Rusijoje, taip ir Lietuvoje valstiet buvo ži rima, kaip asmenin bajoro pelno rank .

Greta bajor , valstie ius spaud ir rus valdžia: senieji valstybiniai mokes iai nuo *d mo*, t. y. nuo šeimos kiemo, buvo pakeisti daug sunkesniais mokes iais nuo žmogaus. Daug valstie i iš t viški išpl šdavo žiauri rekrut prievol visam amžiui, nes kariuomen je reik jo tarnauti 25 metus, o po tiek laiko retas sveikas begr ždavo. Sl gte sl g valstie ius taip pat ir nuolatinis rus kariuomen s laikymas po Lietuvos kaimus ir jos maitinimas, taip pat kareivi vežiojimas. Be to, rus statymai, apsunkin valstie iams amatininkams ir valstie iams pirkliais išsiimti verslo patentus, pried prie to, kad valstie i amatai ir prekyba išnyko ir atiteko žyd rankas. Valstie iai nuskurdo ir tuose valstyb s dvaruose, kurie nebuvo išdalinti rusams. Tie dvarai buvo atiduoti nuomininkams. Šie, besivaikydami didesnio pelno, juos visus nuabno, o valstie ius nuskurdino. Bajorai laisvai sauvabavo su valstie iais, nes niekas j nevarž . Jie tapo neriboti baudžiaunink valdovai, nekart pirkto ir parduvin jo išardyt baudžiaunink šeim narius, vaikus ir mergaites pralošdavo kortomis, baudžiauninkus keisdavo gerus medžiokl s šunis (Vilniaus laikraš i skelbimai), o kankinami ir žudomi baudžiauninkai niekam negal jo pasisk sti, nes ant j pon nebuvo jokios kontrol s. Sunki to meto baudžiaunink pad tis labai aiškiai pavaizduojama Dionizo Poškos *Mužike* (XIX a. pradžioj): «Dievas aukštai, o caras toli». Bet šitoks baudžias sunk jimas rod , jog jau art ja j galas. Vakar Europos baudžiaunink laisv s jud jimas XVIII a. gale ir XIX a. pradžioje tur jo pasiekti ir Lietuv . III. III.

III. BAUDŽIAV NYKIMO LAIKOTARPIS

Vakar Europoje jau seniai prad jusios reikštis baudžiaunink išlaisvinimo id jos XIX a. pradžioje pasiek ir Lietuv ir ia tur jo šiokios tokios takos. Nors po Lietuvos-Lenkijos padalinimo, bendrai pa mus, baudžiaunink pad tis nepaprastai pasunk jo, ta iau agrariniai ir socialiniai santykiai ne visoje Lietuvoje buvo vienodi, ia yra pastebima žymi skirtum tarp Užnemun s — Suvalkijos, ir kit Lietuvos sri i . Tie skirtumai susidar d ka politini vyki .

Treiuoju ir paskutiniuoju Lietuvos padalinimu 1795 m. etnografinė Lietuva buvo suskaldyta dvi dalis. Užnemun, t. y. Suvalk kraštas, atiteko prūsų, vis kitą etnografinę Lietuvą užėmė rusai. Lietuviams, gyvenantiems rusų valdžioje, ir lietuviams gyvenantiems prūsų valdžioje, susidarė skirtingos gyvenimo sąlygos. Skirtingas buvo ne tik politinis gyvenimas, bet taip pat ir ekonominis. Skirtingumai, susidarė Lietuvai valdant svetimiešiams, tose Lietuvos dalyse ir šiandien dar nėra visi išnykę, nors per keliolika Lietuvos nepriklausomybės metų buvo stengiamasi juos šiek tiek išlyginti. Suvalkijoje ir kitoje Lietuvoje, svetimiešiams valdant, skirtumai susidarė ne vien tik teisės srityje, bet ir ekonominiuose bei socialiniuose santykiuose. Dėl to, kad Užnemun užvaldė prūsų, o kitą Lietuvos dalį rusų valstybė, taip pat žemės ūkyje bei socialiniuose santykiuose buvo skirtinga raida. Suvalk kraštas, patekęs Prūsijos nepatvirtinti žemiškai ūkyje, per pirmuosius 12 metų, t. y. ligi Tilžės taikos 1807 m., kada Napoleonas, atėmęs nuo Prūsijos Lietuvos Užnemun ir dalį lenkų žemių, iš jų sudarė Varšuvos kunigaikštiją. Agrariniai, socialiniai santykiai ir žemės ūkis pasiliko beveik nepasikeitę. Svarbiausia, dėl to, jog prūsų valdžia dar nespėjo giliai leisti šaknų ir tik tyrinėjo esamą padėtį, rinko žinias, žiūrėjo, kokios būtų galimybės prarasti reformoms. Ši rasta dvarų trilaukis ūkis buvo paliktas ir toliau, nors pačiuose Prūsijoje jau buvo pereita prie daugialaukio intensyvaus ūkio. Ponių dvarų laukus daugumoje tebedirbo baudžiauninkai savo darbo rankiais ir savo gyvuliais. Nedaug tebuvo dvarų, turinčių savo neįgyvendintą ir gyvulių darbo inventorių. Kai kurie dvarininkai bandė patys vesti savo ūkį. Svarbiausia žemdirbystės šaka buvo javų auginimas. Industrializuojantis Vakarų Europai, javų auginimas šioje dar siūlė pelningas. Didesnieji dvarininkai supirkdavo javus iš smulkesniųjų ir savo laivais juos gabendavo Karaliaučiuje bei Dancig. Baudžiauninkai, ten nuvežę ponų javus ir pardavę, parveždavo ponams nupirkti reikalingus dalykus.

Kitos žemės ūkio šakos Užnemunje negalėjo prilygti javų ūkiui. Gyvulių ūkis buvo apbleistas. Karvų ūkis menkos, nedaug teuduodavo naudos. Dideli avių bandai niekur nebuvo, be to, jų vilna menka, stora, reta. Tik arkliai, nors ir maži, bet patvarūs, geri, greitai.

Šalutinės žemdirbystės šakos taip pat apbleistos. Daržovų auginamos tik savo reikalams, vaismedžių nedaug, nors ir geros sąlygos būtų jiems auginti. Paukštininkystė taip pat apbleista.

Pramonės beveik visai nebuvo, nors miesteliuose ir neturėjo, bet jie labai maži, vos po kelis šimtus gyventojų. Užnemunje metalo nerandama, mineralai visai nedaug. Fabrikų buvo mažai. Iš jų galima paminėti tik stiklo fabriką netoli Prienų, kur dirbo žaliųjų ir prast

balt j stikl . Kur nekur buvo plytini , pla iai buvo paplit bravo-
rai. Tik sodžiaus pramon giliai buvo leidusi šaknis ir smarkiai kon-
kuravo miest pramon .

Prekyba buvo neišsivys iusi. Miesto pirkli , kaip ir amatinink
skai ius buvo visai mažas. Pla iau prekiaavo patys bajorai per savo
agentus, miest pirkliai gi labiau tenkino vietos reikalus, prekiau-
dami daugiausia maisto ir r b dalykais.

Tokiose aplinkyb se rado pr sai Užnemun s k . Kad j page-
rint , prad jo pla ius parengiamuosius darbus. Tyrin jo naujai
užimt krašt , surašin jo žmones, rinko statistikas, steb jo s lygas,
reng projektus. Agrariniai santyki atžvilgiu dvarinink teis s
buvo sulygintos su pr s dvarinink teis mis; imtasi dvar
apsaugos ir globos. Norint pakelti j produktingum , r pintasi
pakelti visas kio šakas. Baudžiavos ir lažo santykiai nebuvo
panaikinti. Teigiamai žem s k atsiliep vedimas žem s knyg ,
kur buvo surašoma, kas kurios žem s savininkas, kiek didel jo
žem , turtas, kokios jo skolos. Ypa iai buvo svarbus ipotek
statymas. Ipotek organizacija pad jo žemi savininkams tobu-
linti savo kius. Buvo bandyta padidinti dirbamos žem s plotas,
kvie iami kolonistai.

Pr s vyriausyb , nor dama kuo daugiau naudos gauti iš Užne-
mun s žemi , r pinosi susisiekimu pagerinimu, žem s ir vandens
keli taisymu, upi vagos pagilinimu. Ta iau d l l š stokos nedaug
kas ia tebuvo padaryta. Teigiamai atsiliep premijos, kaip priemon
kiui, kult rai ir žmoni darbingumui pakelti. Premijos, pagyrimai
buvo skiriami už vaisini medži sodinim , sodininkyst , dirvon
išpl šim bulv ms sodinti, už piev gerinim , dirbtin ganykl ren-
gim , už jav piovim dalgiu, bet ne piautuvu, už smiltyn apžel-
dinim medžiais, už bitininkyst s pl tim , naujakuriams už tvirt
molio trobesi pasistatym , už plytini steigim , durpi kasim ,
pylim ir tilt statym , kr m pl šim , rav kasim , lin s jim ir
audim . Tos premijos, be abejo, skatino vietinius žmones labiau
r pintis pagrindin mis ir šalutin mis žemdirbyst s šakomis.

Pr s vyriausyb buvo sumaniusi pakelti ir miest k , prekyb
bei pramon , ia buvo r pinamasi kelti amatininkus ir pirklius iš
kaim miestus, r pintis miest savivaldybe, statyba, mokes iais.

Ta iau, neži rint pla i užsimojim , pr s vyriausyb nedaug
tesusp jo padaryti tiek Užnemun s žem s kyje, tiek prekyboje bei
pramon je, nes neilgai tevald š krašt . 1807 m. Tilž s taika Užne-
mun buvo atimta nuo Pr s ir priskirta prie Varšuvos kunigaikštij-
tijos. Napoleonas, sudar s Varšuvos kunigaikštij , Suvalk krašte
ved moderniškus Vakar Europos beluomius statymus — Napo-

leono kodeks . Ta pa ia proga Napoleonas visoje Varšuvos kunigaikštijoje, taigi ir Suvalk krašte, panaikino baudžias . Visi gyventojai buvo paskelbti pilieiais, lygiais prieš statymus, ir jie teis s pavesta ginti bendroms teismo staigoms.

Tokiu b du Lietuvoje baudžiasvos anks iausiai buvo panaikintos Suvalk krašte. Valstieiai gavo asmens laisv , jiems pripažinta teis laisvai kilnotis ir apsigyventi kunigaikštijos ribose, bet joki žem s teisi valstieiai negavo. Jei jie nor jo dirbti žem , tur jo j nuomoti iš pon . Dvarininkams tik laikinai buvo uždrausta varyti valstieius nuo j žemi ir pirmaisiais metais didinti priesoles. Savitarpio susitarimu tur jo b ti tvarkomi santyiai tarp dvarininko ir valstieio. Šis gi, nor damas apleisti pono žem , iš anksto tur jo apie tai pranešti ponui, ir išvažiuodamas ponui tur jo palikti kartu su žeme net savo gyvulius ir pas lius.

Napoleono baudžiasvos panaikinimas Užnemun je buvo tik teisiškas dalykas, bet faktiškai, nors ir kitoje formoje, baudžiaiva liko egzistuoti. Valstieiai, paskelbti laisvi, bet negav žem s, netur jo kur d tis, negal jo kaip paukš iai pakilti nuo žem s, tur jo likti, kur buv , nuomodami iš pon žem . Kadangi šalyje nebuvo pramon s, nebuvo dideli miest ir fabrik , nebuvo kur eiti laisvam valstie iui. Gi neturint kapitalo, taip pat nebuvo galima sigyti žemi , ir iš baudžiasvos išlaisvintas valstietis bevelijo pasilikti baudžiauninkas prie savo pono, ir ant savo gyvenamo sklypo, nes kitaip gr s jam netekti duonos k snio. Tokiu b du vieton teisin s baudžiasvos sigal jo ekonomin baudžiaiva. Daugelyje viet dvarininkai pavar valstieius nuo j žemi ir didino savo palivarkus. Gi bežemiai valstieiai pasidar pigi darbo j ga, samdoma dvarinink palivarkuose.

Po to, kai 1815 m. Suvalk kraštas atiteko rusams, valstie i pad tis n kiek nepager jo, nes Rusijoje tuo laiku viešpatavo stipri baudžava. Suvalkijos bajorai ia pasisteng bent iš dalies susigr žinti nustotas teises. vedus nauj administracij , dvarininkai ia pasidar vaitai ir teis jai. Jie gal jo teisti ir bausti visus apylink je gyvenan ius žmones ir net juos tremti priverstinus darbus. Tokiu b du dvarininkai, kuriuos Napoleono kodeksas padar vieninteliais žemi savininkais, negal dami pagal t pat kodeks asmeniškai laisv valstie i varyti baudžiasvas, sugeb jo valstieius laikyti ekonomin je ir teisin je savo priklausomyb je, kaip j teis jai ir vaitai. Taigi faktiškai valstie i pad tis Suvalk krašte, nors ir panaikinus baudžiasvas, nedaug k tepasikeit .

Šiek tiek lengvesn valstie i pad tis buvo domenuose, valstyb s dvaruose. ia ne tik kad buvo panaikintas lažas ir visokie baudžiasv

priedai, bet rusai, pa m Suvalkij , paskelb valstie i žem dome-
nuose neliestin . Valstie iai ia buvo inšininkai.

Po 1831 m. sukilimo buvo panaikinta konstitucija Lenkijos karalijos, kuriai priklaus Suvalk kraštas. Bajorams buvo atimtos valdžios teisės, bet dvar reikalus rusai nesikišo. Tik domenus išdalijo majorat teise vairiems generolams ar karininkams, malšinusiems sukil lius. Valstie iai tuose majoratuose tur jo b ti apr -
pinti žeme bent ligi 1 valako, o trobos, padargai bei galvijai pripa-
žinta valstie i nuosavybe. Valstie iai gal jo mok ti nuom už
žem arba eiti baudžiavas, prisilaikant tam tikr taisykli . Majora-
tuose vietomis kaimai buvo skirstomi vienkiemiais, servitutai nai-
kinami, bet valstie iams teikiama ganykl ir miško. Buvo leista
valstie iams taip pat išsipirkti ir likti žem s savininkais. Bet tuo
leidimu maža kas tepasinaudojo, nes buvo neturtingi.

Kai buvo nor ta padaryti palengvinim ir dvarinink valstie-
iams, tai Suvalkijos valdinink rus buvo atsakyta carui, jog ia
es valstie iai ir taip pakankamai globojami Napoleono išleist j
statym , ir privalomas žemi nuomavimas valstie iams, priverstini
inšo santykiai esanti didel skriauda dvarininkams.

Tokie agrariniai santykiai Užnemun je išliko ligi 1861 met
didži j reform , kuriomis buvo panaikinta baudžiava Rusijoje ir
visoje Lietuvoje. Bet prieš pereinant prie šitos reformos, reikia ap-
žvelgti agrarinius santykius ir kitose Lietuvos dalyse: Žemai iuose ir
Aukštai iuose, per Lietuvos-Lenkijos padalimus atitekusiuose Ru-
sijai. ia agrarini santyki raida buvo skirtinga nuo raidos Suvalk
krašte. Nors jau prieš padalimus valstie i butis Lietuvoje buvo
labai sunki, bet Lietuv prijungus prie Rusijos, baudžiavos dar labiau
pasunk jo. Lietuvos bajorai, at mus jiems teises valdyti krašt ,
buvo tuo kompensuoti, kad j teis s buvo sulygintos su rus bajor
teis mis. Rus bajorai gi tur jo daug didesni teisi valstie ius ir
baudžiavos ten buvo sunkesn s. Rus bajorai buvo neriboti bau-
džiaunink valdovai. Baudžiauninkai Rusijoje buvo dvarinink nuo-
savyb , kuri jie gal jo pirkti ir pardavin ti, atskirai t vus, išski-
riant t vus nuo vaik ir motin . Ypa iai paplito vieša ir slapta prek-
kyba, atiduodant valstie ius rekrutus. Rusijoje buvo galima parda-
vin ti baudžiauninkus visai be žemi . Valstie i baudžiaunink
pardavin ta mug se net azijatams, lyg kokia gyva prek . Kanki-
nami ir žudomi baudžiauninkai niekam negal jo pasisk sti ant savo
pon . Kotryna II tai buvo griežtai uždraudusi. Pasitaikydavo, kad
dvarininkai mergaites kortomis pralošdavo. Baudžiauninkas nebuvo
tikras nei d l savo gyvenimo, nei d l savo turto. Dvarininkai sau-
vališškai atimin davo iš savo baudžiaunink žem , pasisavindavo j

kilnojam turt , kaip galvijus, javus, drobes, net bites, išvarydavo juos iš j trob , liepdavo mok ti mokes ius, kokius tik nor davu. Kadangi baudžiovoms ir duokl ms nebuvo nustatyta joki rib , tai jie ir imdavo be pasigail jimo. Jei v liau buvo uždrausta varyti baudžiaunink daugiau kaip 3 dienas savait , tai ir to nevykdydavo, nes nebuvo jokios kontrol s. Valstie iai ne tik negal jo bylos kelti savo ponui, bet netur jo n kam pasisk sti. Priešingai, ponas nusi-kaltusius valstie ius tur jo teis savo nuoži ra net katorgos darbus si sti arba iš ten gr žinti.

Šiek tiek geresn pad tis buvo valstybini valstie i , gyvenu-si valdžios dvaruose. Jie mok jo valdžiai nustatytus mokes ius pild tam tikras prievoles ir stat rekrutus. Juos priži r jo tam tik-ri valdininkai, kartu j valdytojai ir teis jai, bet vis tik buvo gali-ma ant j pasisk sti. Blogiau b davu, jei tokius dvarus valdžia iš-dalydavo bajorams, kaip tai dar Lietuvoje, atiduodama valstyb s dvarus su j gyventojais užsitarnavusiems rusams. Valdžia juos ži r jo, kaip savo nuosavyb ir nesivaržydama valstie ius atiduo-davo fabrikus, kaip darbininkus, atskiriems bajorams už tarnyb ir nuopelnus, kartais net tiesiog «pasilinksminimui». Lietuvos žemi su valstie iais daug išdalijo Kotryna II ir Povilas I.

Betai, bet pasitaikydavo šviesesni bajor , nepasidavusi pa-gundoms ir nepasinaudojusi tomis teis mis, kurias jiems suteik rusai baudžiauninkus. Jie su užuojauta ži r jo valstie ius bau-džiauninkus. Pasunk jusi valstie i priespauda k l j pasigail jim . Pasitaikydavo net ir toki šviesi žmoni , kurie buvo pasiryž leng-vinti valstie i dali , kas kaip tik jau buvo daroma Vakar Euro-poje. Vilniaus vyskupas Kasakauskas 1800 m. ragino visuomen r pintis valstie i švietimu ir dora. Jis išleido atsišaukim , kviesda-mas bajorus labiau r pintis valstie iais baudžiauninkais ir parodyti jiems daugiau žmoniškumo. Šitame Kasakausko atsišaukime sakoma, jog valstie iai «yra m s artimi ir broliai, vienos su mumis prigim-ties, vieno tik jimo, kurie mums darbuojasi, liedami prakait ».

Ta iau šis vyskupas buvo tik išimtis dvasinink tarpe, kiti ranka rank jo su bajorais, ragindami valstie ius kantriai nešti baudžiai jung . Atsirado ir paskir Lietuvos dvarinink , suteikusi savo valstie iams asmens laisv , atleidusi juos iš baudžiovos, ta iau be žemi , arba baudžiovos pakeitusi inšus. Tokie buvo Jokimas Chreptavi ius, Kajetonas Nagurskis, Masalskis, Poniatauskas ir kiti. Vien Karpis, pasinaudodamas 1803 caro *laisv j artoj* statymu, leidžian iu valstie ius atleisti iš baudžiovos, Jonišk lio dvaruose pa-leido apie 7000 baudžiaunink , net be užmokes io už suteikt asmens laisv . Pasitaikydavo, jog ir vienas kitas bajoras, mirdamas testa-

mentu savo valstieiams suteikdavo laisvę. Taiau ir tokiais atvejais valstieiams buvo maža naudosa, nes jie negavo žemių. Lik bežemiamais, jie turėjo arba nuomoti išponą, arba išsikraustyti. Nesant Lietuvoje išsiplėtojusios fabrikų pramonės, daugelis neturėjo kur pasidėti ir buvo priversti emigruoti iš Lietuvos. Toki turtingi, kurie būtų galėjusi nusipirkti žemių, nedaug tebuvo. Daugelis jų gyvenimo buvo priversti vėl grįžti baudžiam ir net prašyti pono, kad juos atgal pasiimt baudžiauninkais.

Šiek tiek padang nušvito Napoleono laikais, kuris daugelyje kraštų atnešė laisvę valstieiams. Žygiuodamas Rusij per Lietuvą jis ne tik 1807 m. Užnemunėje panaikino baudžiam, o 1812 m. jis buvo paskelbęs baudžiam panaikinimą Lietuvoje, bet tas paskelbimas nebuvo vykdytas.

Taip pat ir Mykolas Oginskis, 1811 m. teikęs carui Aleksandriui projektą atgaivinti didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, tame projekte siūlė panaikinti baudžiam. Taigi jau Napoleono žygio Rusij metu Lietuvoje nemažai buvo galvota ir kalbama apie baudžiam panaikinimą. Taiau iš viso to nieko neišėjo. Ir taip Lietuvoje ir Rusijoje baudžiamos liko ir toliau, tuo tarpu kai visoje Vakarų Europoje jau nebebuvo.

Baudžiam panaikinimo sumanymas Lietuvoje vėl kilo 1817 m. 1816 m. Estijoje buvo panaikinta baudžiam, o 1817 m. panaikinta baudžiam ir Latvijoje, išskyrus tik Latgalą. Arčiau prie pasienio gyvenę Lietuvos bajorai matė, jog atleidus valstieius be žemių, ir vėliau laisvai juos samdant dirbti, patiems geriau. Turtingesnieji, kuriems arčiau buvo eksporto uostai ir miestų rinkos, valstieius atleidimu be žemių tik josi gysipigi samdomųjų darbininkų ir pakelsi savo dvarą našum, o nuskurd tik josi atsikratyti rpešio šelpti savo taip pat suvargusius valstieius. Vairiose Lietuvos vietose atsirado nemaža baudžiauninkų atleidimo šalininkų ir 1817 m. daugelyje Lietuvos seimelių buvo svarstoma klausimas prašyti carą atleisti baudžiauninkus. Už baudžiamos panaikinimą ypač karštai stoji jaunimas, susižavėjęs Vakarų idėjomis. Vieni seimeliai, pav. Ukmergės, savo instrukcijoje atstovams gubernijos seimelį aiškiai reikalavo valstieiams duoti laisvę, atleisti juos nuo baudžiamos, tik be žemių.

Taiau ne visi bajorai vienaip galvojo. Pav. Vilniaus ir kapturiniuose seimeliuose dėl tokių miniklimo kilo net triukšmas. Baudžiam šalininkai skelbė, jog atleidus valstieius, paskelbus jų laisvę visame krašte galės kilti revoliucijos gaisras, panašiai kaip tai yra buvę Vakaruose. Taigi bajorai baudžiam panaikinimo sumanymą sutiko labai nevienodai, o kadangi dėl to kai kuriuose seimeliuose

kilo skandalai, tai rusai be vyriausybės leidimo net uždraudė apie tokius dalykus seimeliuose kalbėti, o šviesesni bajorų projektai supelėjo rusų kanceliarijos staluose. Kad tarp valstiečių neplistų nerimeliai gandai apie laisvą, Mikalojus I sakė valstiečiams senoviškai paklausti. Jau prieš tai Aleksandras I bajorų perspėjo be rusų vyriausybės leidimo tokių klausimų visai neliesti. Tuo ir pasibaigė 1817 m. kilęs sumanymas panaikinti baudžiavą Lietuvoje.

Tas klausimas ligi 1831 m. vis nebeiškilo. Bet ir 1831 m. sukilimas prieš rusus valstiečių padėties nepagerino. Nors rusų valdžiai žadėjo laisvą, nors valstiečiai, klaidingai tai pažadę supratę, daug kur nustojo klausyti dvarininkų, nustojo jį baudžiavas ir mokėti mokesčius, kai kur net stovėjo prieš dvarininkus, bet sukilimą numalšinus, baudžiauninkai buvo grąžinti savo buvusias vietas. Kai kur net kazokų pagalba ir ryškiai plakant tokie sauvališka išsilaisvinę valstiečiai buvo spiriami prie darbo. Sena padėtis visgi grąžo. Kai kurie bajorų maištininkai, išstremti ar nuteisti, dvarai teko įgimimams, kai kurie buvo konfiskuoti ir išdalyti rusams. Gi rusų pažadai suteikti laisvą tiems valstiečiams, kurie neklausys sukilusių bajorų, buvo tik priemonė valstiečius atitraukti nuo sukilimo. Numalšinus sukilimą, rusai visgi prievarta varė valstiečius darbui tuos pačius dvarus, kur jie buvo buvę prieš sukilimą.

Tik kai kuriuose po 1831 metų konfiskuotuose bajorų ir dvarininkų dvaruose valstiečių padėtis žymiai pagerėjo. Norėdami sudaryti Lietuvoje carui ištikimą visuomenę sluoksnį, rusai dalį konfiskuotų dvarų išdalino valstiečiams, tereikalaudami mokėti palyginamai visai nedidelę mokesčių. Tuo buvo norima valstiečius patraukti caro pusėn ir jiems parodyti, esant tik iš caro galima laukti kokių palengvinimų bei pagerinimų. Tuo tarpu kai bajorų dvarų valstiečių padėtis liko tokia pat sunki, kaip ir buvusi prieš 1831 m. sukilimą.

Tačiau didįjį jautis baudžiauninkų nepasitenkinimas visoje Rusijoje, taip pat kyla visada neramumai, vert Rusijos carą paskubinti su valstiečių reforma iš viršaus, kad ji pati nebūt gyvendinta iš apačios.

Prieš pereinant prie baudžiavų panaikinimo klausimo, verta dar pažinti, koks buvo valstiečių kiskis. Rusų valdymo laikais prieš baudžiavų panaikinimą baudžiauninkai ir inšininkai kiskiai buvo skirtingo didumo. Rečiau jie turėjo visą valaką, dažniausiai tik po pusę. Nemaža buvo taip vadinamų daržininkų arba sklypininkų, turinčių nuo 1/2 iki 1 ha. Trobelninkai, kumečiai ir bernai žemę neturėjo. Ganyklos ir pievos dažnai buvo iš vieno kaimo arba vienkiami, dargi dvaro. Giriomis taip pat galėjo naudotis valstie-

iai. Gyveno dažnai nedideliais kaimais, tik po kelis kiemus. Žem ta iau buvo susiraizgiusi, dirbama buvo trilauk s s jomainos tvarka.

kiaus dalyti vengdavo, to neleisdavo ir patys dvarininkai. Jie paprastai b davo perleidžiami vyriausiam s nui, kiti gaudavo dalis arba eidavo kaip kume iai ar bernai dirbti. Dvarininkai tur davo ligi 100 baudžiaunink , kartais ir per 1000 baudžiaunink . Taip pat buvo nemaža ir toki , kurie žem dirbdavo patys.

XIX š. viduryje kas kartas labiau brendo reikalas lengvinti valstie i buit . Visoje Europoje, išskyrus Eusij , kuriai priklaus ir Lietuva, baudžiovos jau buvo panaikintos. Jei pradžioje XIX a. Rus vyriausyb ir išleido vien kit sakym , draudžiant reikalauti iš valstie io daugiau dirbti, kaip 3 dienas savait , arba leidžiant ponams išlaisvinti savo valstie ius iš baudžiovos pagal tam tikr savitarp sutart , arba vedant karaliaus dvar valstie iams tam tikr savivaldyb , tai apskritai, n viena ta priemon nebuvo pakankama, ir jokio reikšmingo pagerinimo valstie i gyvenim nebuvo vesta.

Privatiniuose dvaruose tebuvo tik suvienodintos valstie i prievol s. Po 1831 m. sukilimo buvo sakyta sudaryti dvar inventorius, kuriose buvo surašomos visos valstie i prievol s, buvusios iš senov s. Naujomis prievol mis valstie ius apkrauti nebuvo leidžiama, ir tiems inventoriams suvienodinti visose gubernijose buvo steigti special s komitetai. Inventoriuose tarp kitko buvo nustatyta, kad valstie iai dvarui nuo valako turi eiti po 3 dienas savait je baudžiovos. Tas 3 baudžiovos dienas nuo valako tur jo atlikti vyras su arkliu, o be to dar kas savait po 1 dien baudžiovos tur jo eiti moteris. Jei valstie iai dirbt daugiau dien dvare, tai už tai tur jo b ti atlyginama nustatyta tvarka. Inventoriuose dar buvo draudžiama nuo valstie i atimti j valdom žem . Ta iau ir inventoriai nieko negal jo pad ti. Dvarininkai paprastai t nuostat nesilaikydavo. Kai kurie dvarininkai, vis d lto bijodami, kad kada nors neb t panaikinta baudžiava, net baudžiaunink valdom žem prijung prie savo dvar , o juos pavert paprastais kume iais. Valstie iai gi visi lauk laisv s. jo gandai, kad laisv s valanda jau nebetoli. Vyriausybei iš tikro reik jo susir pinti pravesti reform . Tuo tarpu Krymo karas dar labiau pasunkino pad t , nes jis visa savo našta buvo užgul s ant valstie i . Visoje Eusijoje kilo maišt prieš dvarininkus, kuriuos valstie iai laik vis savo varg kaltininkais. Dvarinink imta nebeklausyti ir baudžiovon nebeėti. Tokius maištininkus ir neklaužadas daug kur teko ginklais malšinti. Ta iau baudžiov panaikinimo nebebuvo galima atid lioti, ir caras Aleksandras II rimtai prad jo ruošti tai padaryti. Jis pats ryžosi t reform vykdyti, bet tai

buvo sunkus dalykas, nes bajorai Rusijoje turėjo dideli teisi. Dar per savo vainikavimą 1855 m. caras sakė atsiklausti dėl baudžiavos panaikinimo iškilmes suvažiavusi bajorai. Tai Rusijos bajorai pasisakė neigiamai, bet daugumas Lietuvos atstovų vis dėlto buvo už baudžiavos panaikinimą, nes jiems rūpėjo Lietuvoje sukurti intensyvesnį ir našesnį kaimą, koks buvo ne manomas esant prievartos darbui. Lietuvos bajorams rūpėjo pakelti savo dvarų našumą ir pelnytis iš padidėjusio javų eksporto, ypač po to, kai 1846 m. Anglija perėjo prie laisvos prekybos ir panaikino vežamuosius muitus javams, o ten javų paklausa buvo labai didelė. Dėl to ir po Aleksandro II vainikavimo vairiuose Lietuvos gubernijų seimeliuose bajorai buvo pasisakyta už baudžiavos panaikinimą, atsakant caro klausimui, kuriuo būdu reikėtų pagerinti valstiečių būklę. Lietuvos bajorai, priešingai Rusijos bajorams, atsakė sutinkantys atsižadėti savo baudžiaviniams teisiams valstiečiams. Tačiau kadangi Rusijos valdininkai buvo bajorai, tai jiems carui pavedus atlikti baudžiavos panaikinimo parengiamuosius darbus, savaime suprantama, jog jie visai stengėsi dalyką vilkinti, aiškindamiesi jokie tinkamo sumanymo tam tikslui negalį išrasti. Tada 1857 m. buvo sudarytas iš aukštesnių valdininkų tam tikras komitetas, kuriam pavesta atlikti parengiamieji darbai. Bet ir čia buvo daugumas senovės šalininkų todėl grįsavo pavojus, kad visas darbas gali būti kanceliarijos stalčiuose palaidotas. Bet pačiam carui raginant, pradėta svarstyti baudžiavos panaikinimo galimybes.

Kadangi komiteto nariai buvo dvarininkai, tai jie stengėsi ir toliau darbą vilkinti ir siūlė vis žemėpalikti dvarininkų nuosavybė, o valstiečiams atleidus be žemės, suteikti jiems teisę ją naudoti už darbą arba mokestį. Vis reikalą pagaliau išjudino Lietuvos bajorai. Lietuvos bajorai, matydami, jog reforma vis tiek bus pravesta, manė, jog patys pasiūlymą iniciatyvą, galės ją pakreipti labiau savo naudai.

Ir taip Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų bajorai padavė prašymą komitetui, išreikšdami norą atleisti savo valstiečius, suteikti jiems asmens laisvą, bet vis žemę pasilikti sau. Jei valstiečiai norėtų sigyti žemę, tai turėtų tartis su dvarininkais, sutartimi iš jų pirkti arba nuomoti. Taip savo naudai dvarininkai norėjo išspręsti valstiečių klausimą jiems žemi neduodami. Kadangi Lietuvoje buvo pelningas javų eksportas, tai žemę labiau buvo branginama ir dvarininkams nebeapsimokėjo ant savo žemi laikyti baudžiauninkus. Atleisti be žemės baudžiauninkai, nebūtų turėję kur dėtis. Toks baudžiavos panaikinimas jiems būtų daug blogesnis už baudžiavą, nes būtų priversti už bet kuri kainą eiti dvarų tarnauti kumečiais arba

laisvai samdomais žemės kio darbininkais. Kiti dvarininkai, bijodami, kad reformos klausimas vis tikrai nebūt išspręstas jų nenaudai, pradėjo skubiai atleisti savo valstiečius, suteikdami jiems asmens laisvę, bet neduodami žemės. Šie valstiečiai dažniausiai likdavo savo sodybose, už kurias turėjo mokėti nuomą, o kadangi nuoma buvo atimta žemė, tai jie pasidarė pigūs dvaro darbininkai. Tokiu būdu dvarininkai skubėjo garantuoti sau ateities pigi darbo jėga ir apsisaugoti nuo nuostolių, jei reforma būtų išspręsta valstiečių naudai, nutariant valstiečiams duoti žemi. Tuo tarpu gi Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų dvarininkai laukė atsakymo savo pasiūlym atleisti valstiečius nuo baudžiavų, paliekant dvarininkams žemės nuosavybę, kaip tai jau anksčiau buvo padaryta Kuršės ir Livonijoje.

Valstiečių atleidimo iš baudžiavų projektui paruošti 1858 m. visose Lietuvos gubernijose buvo sudaryti specialūs dvarininkų bajorų komitetai. Tiesioginis komiteto darbu suvienodinti buvo steigta dar centrinė komisija Vilniuje. Darbas šituose komitetuose betgi nebuvo sklandus. Beveik visur atsirasdavo nemažai senosios baudžiavos šalininkai, trukdžiusi darbu. Tai jau vis dėlto komitetuose buvo prieita išvados, jog valstiečius iš baudžiauninkų reikia paversti inšininkais, t. y. tik nuomininkais, mokėti mokėjais už žemę, o panaikinti laž. Nebuvo ta jau aiškaus nutarimo, kad daryti su žeme, valstiečių valdoma. Vienuose komitetuose dalis bajorų, kituose net dauguma pasisakė už tai, kad valstiečiams reiki leisti jų valdomą žemę išsipirkti ir tuo būdu ta žemę turinti pereiti valstiečių nuosavybę. Maždaug ta kryptimi ir buvo sudarytas centrinėje Vilniaus komisijoje projektas, kuris ir buvo nusiųstas Petrapilį, kur tokiu pat darbu dirbo specialioji komisija visai Rusijai.

Negalima nepabrėžti Lietuvos bajorų nuopelno, kurie pirmieji visos Rusijos baudžiavų panaikinimui smarkiai pastmėjo pirmyn. Tai jau reikia išskirti ir tai, jog skelbdami valstiečių laisvę, Lietuvos bajorai ieškojo savosios naudos, o kai pamatė reformą bekrypstant kitas vėžes, jiems nepalankias, visais būdais reformą trukdė. Komitete, kuriam buvo pavestas baudžiavų panaikinimo klausimas, mavo vyrauti nuomonė, kad dvarininkams reikia palikti nuosavybę su teisėmis visos žemės, bet atleidžiant valstiečius, reikia jiems atiduoti sodybas, kurias šie per nustatytą laiką paveldėtinai išsipirks. Be to, valstiečiai galėsi gauti naudotis tiek žemės, kad pagal vietos sąlygas galėtų pragyventi ir pildyti valstybei ir dvarininkams prievolės. Už tai žemė ta jau valstiečiams dvarininkui mokėti nuomą arba turėti atidirbti. Lietuvos dvarininkai gi nenorėjo valstiečiams duoti tiek žemės, kad jie pasidarytų visai savarankiški. Jie

nurodin jo ypatingas kio s lygas. Es Lietuvos klimatas ir prekybos santykiai netinka smulkiems, t. y. valstie i kiams. Jie negal si varžytis ir išlaikyti konkurencijos su Lietuvai es tinkamais tik didži j dvar kiais. Tod l Lietuvoje nes reikalo valstie iams suteikti tiek žem s, kad jie visai savarankiškai gal t gyventi, bet tik tiek, kad jie dar gal t laisvai uždarbiauti, eidami dirbti dvar . Dvarininkai nor jo išsider ti ir tai, kad laisv n atleidžiamas valstie tis savo laisv tur t dar išpirkti, tai yra, sumok ti tam tikr išperkam j mokest . Ta iau kai paaišk jo, kad komitetas tai galutinai atmet ir kad žem šiaip ar taip teks valstie iams, tai dvarininkai išsir pino kuo anks iau pakelti valstie i išperkam sodyb kainas ir reikalavo, kad valstie i gauta žem b t priverstinai išpirkta, bet ne nuomojama. Priverstiname išpirkime dvarininkai mat sau daugiau naudos. Kai komitete pa m virš nuomon , jog atleidžiant valstie ius reikia jiems pripažinti netiktai sodybas, bet ir reikalingas žem s gabalas, tai ilgai dar buvo svarstoma, kaip dideli tie žem s gabalai turi b ti ir koks už juos turi b ti sumok tas išperkamasis mokestis. Po ilg svarstym baudžiov panaikinimo statymas buvo paskelbtas 1861 m. vasario m. 19 d. Nustatyta, jog dvarininkui kiekviename dvare tur jo likti ne mažiau, kaip $\frac{1}{3}$ tur tosios žem s. Taigi ten, kur anks iau baudžiauninkai tur jo daugiau negu $\frac{2}{3}$ dvaro žem s, dalis valstie i gal jo palikti visai be žem s. Sklypo, kur tur jo gauti valstie iai, didumas, buvo kiekvienoje gubernijoje ir net apskrityje atskirai nustatytas. Apskritai, dvarininkai pasisteng išr pinti, kad jis b t kuo mažiausias.

Visa Rusija pagal žem s derlingum buvo padalyta juostas ir kiekvienoje juostoje nustatyta maksimalinis ir minimalinis žem s dalinys vienam žmogui, maždaug nuo 3 ligi 7 ha. Bet dvarininkas tokio dalinio gal jo ir neskirti, jei $\frac{1}{4}$ minimalinio dalinio atiduot valstie iui be išpirkimo mokes io. Šia proga daugelis dvarinink ir pasinaudojo, sukurdami tokiu b du proletarin valstie i šeim , kuri be darbo pono dvare negal jo išgyventi.

Nors Lietuvos dvarininkams ir pavyko iškovoti, kad statyme dalini normos Lietuvai nebuvo pažym tos, betgi Lietuvoje daliniai faktiškai buvo palyginti didesni, negu Rusijoje. Tuo b du Rus vyriausyb nor jo silpninti jai nepalanki Lietuvos dvarinink gali . Tiek Lietuvoje, tiek Rusijoje, gav nustatyto didumo žemi , valstie iai tur jo jas išsipirkti. Ta iau dvarininkai pasisteng pravesti, kad išpirkimo mokestis b t gana aukštas, b tent lygus 16 kart padaugintam metinio valstie io inšo mokes iui. Be to, išperkamoji suma buvo tuo didesn dešimtainei, juo mažesnis valstie io dalinys.

ia buvo remtasi tokiu galvojimu, kad juo mažiau valstietis tur s

žem s, tuo daugiau jis stengsis gauti ir gaus iš jos pelno ir kad mažesnieji daliniai b si skiriami geresn je, taigi pelningesn je žem je. Išsipirkti žem buvo galima tik gera valia valstie iui su dvarininku susitarus. Tuo b du dvarininkai ir ia gal jo išnaudoti valstiet . Lietuvoje išperkamas mokesnis buvo paskirtas po 3 rub. už dešimtin , bet ir jis buvo galima pakelti, jei valstie io žem duodavo daug pelno, pav. d l žem s gerumo arba rinkos artumo.

Kadangi išperkamasis mokestis buvo labai aukštas, tai daugelis valstie i greit prasiskolino, neži rint to, kad išperkamoji suma tur jo b ti išmok ta per $49\frac{1}{2}$ met , kas metai mokant po 6%. Kad dvarininkamas nereik t tiek ilgai laukti atlyginimo už valstie iams atiduotas sodybas ir sklypus, tai ši sum jie gavo iš valdžios, o valstie iai liko valdžios skolininkais, per $49\frac{1}{2}$ met prival jusiais išmok ti savo skol , kas metai mok dami po 6%. Tokiu b du valstie io gautas dalinys buvo dar brangesnis, nes už dalin , už kur iš karto mokant jam b t tek sumok ti 100 rubli , mokant dalimis per $49\frac{1}{2}$ met tur jo b ti išmok ta beveik trigubai, t. y. 297 rub. Taigi valstie iai už gaut j žem tur jo labai brangiai atsilyginti. Ir neži rint to, kad išperkantieji mokes iai laikui b gant, kaip nebe-pakeliami, du kartu buvo sumažinti, o revoliucijai ištikus 1905-1906 m. j liku iai visai panaikinti, vis tiktai rus valdžia iš visos tos operacijos dar daug tur jo pelno, nes faktiškai išperkamasis mokestis, valdžios sumok tas dvarininkams, jai gr žo jau po $16\frac{2}{3}$ met .

Baudžiavos panaikinimo reformos, paskelbtos 1861 m., nebuvo galima iš karto praveisti. Tod l buvo paskirtas dvej met , t. y. ligi 1863 m. pereinamasis laikotarpis, kuriuo valstie iai dar senoviškai tur jo mokes ius mok ti ir po 3 dienas savait je baudžiavas atlikti. Reformai gyvendinti apskrityse buvo sudarytos specialios komisijos, o pa ios apskritys padalintos apylinkes, kuri priešakyje pastatyti taikos tarpininkai. Didesnius nesusipratimus spr sti tur jo vis tarpinink suvažiavimai, vadinami taikos suvažiavimais. Apskritai, baudžiavos panaikinimo s lygos buvo taip sunkios, kad šiuo pereinamuju laikotarpiu nuo 1861 ligi 1863 m. sukilimo Lietuvoje tebuvo padaryta vos viena antra žem s išpirkimo sutartis. Dvarininkai dažnai nenor jo valstie iams atiduoti geresn s žem s ir perkeldin jo juos prastesnes žemes. Daugelis bajor jau iš anksto išvar valstie ius iš geresni sodyb ir paliko juos be žem s.

Dvarininkai, tap pa ios reformos ved jais ir tarpininkais, tur jo daug langeli pa iame reformos statyme, jais naudodamiesi mok jo savo interesus apginti ne valstie i naudai. Pats baudžiav panaikinimo manifestas buvo, tarytum, slepiamas nuo valstie i , o jei skel-

biamas žmonės, tai tik ištraukomis, kaip dvarininkai sakydavo, « prie valstiejių supratimo pritaikytomis ».

Patys dvarininkai buvo nepatenkinti tokia reforma, ir tai skatino juos dėti prieš 1863 m. sukilimo prieš rusus. Valstiejai gi nemėnė, kad išskelbiamos laisvės nieko nebus, o bijodami naujų prievolių, nemėnė net bruzdinti ir atsisakinėjo su ponais sudaryti žemės išpirkimo sutartį. Tai dvarininkai buvo žinoma, kaip galimo maišto pradžia. Ne vienas dvarininkas dėl to savo dvarus pasikvietė ruskareiviams, o daugelis valstiejių už nepaklusnumą buvo žiauriai plakami rykštėmis, sodinami kalėjimams arba tremiami. Vien Kauno gubernijoje tokių žiaurių egzekucijų buvo padaryta net 117. Be to, ruskareiviai, apsigyvenę kaimuose, išstusė nesius kankino valstiejius ir naikino jų turtą. Kariuomenės šaukėsi tiek daug dvarininkų, jog reikėjo juos atgabenti net iš kitų gubernijų. Valstieji padėtis pasidarė nebepakenčiama. Vienur jie išbėgė, kitur net pradėjo prašyti panaikinti tokių siaubingų laisvė ir visgi žinti juos baudžiamųjų, nes toliau taip nebegalė gyventi. Tokiu būdu per reformai praversti skirtus dvejus metus, jos gyvendinti nepavyko. Be to, 1863 m. prasidėjo Lietuvoje sukilimas prieš rusus.

Dėl valstiejių varžėsi ir rusai, ir bajorai. Ir vieni ir kiti juos norėjo patraukti savo pusė. Rusai kūrė valstiejius neklausyti bajorų ir prisidėjo prie rusų, primindami, kad caras panaikino baudžiavas, ir žadėdami tą panaikinimą praversti labiau valstiejių naudai. Bajorai gi iš savo pusės valstiejiams žadėjo daugiau duoti žemės ir geresnėmis sąlygomis, negu 1861 m. statymas, net be jokio atlyginimo, jei jie padės kariauti prieš rusus. Valstiejai suskilo.

Daugelis valstiejių, nepatenkinti, kad 1861 m. paskelbtas statymas vis dar nebuvo gyvendintas, ir laikydami tai rusų kalte, dėjosi prieš sukilimą. Tačiau kiti valstiejai palaikė rusus, prisimindami tai, jog jau nuo Kosciuškos sukilimo laikų dvarininkai kelis kartus buvo žadėję duoti laisvę, bet vis nedavė, tuo tarpu rusai išleisti statymams nors ir lėčiau, bet vykdė ir žadėto dar daugiau duoti, jei nesidės prieš sukilėlius bajorus. Šviesesnieji valstiejai matė, kad dar svarstant baudžiamą panaikinimo statymą, Lietuvos dvarininkai labiau nei kiti rūpinosi atleisti valstiejius be žemės, matė, kad dvarininkai, siauro egoizmo vedami stengėsi niekais paversti reformą ir jį vilkino, kai ji buvo paskelbta kitokia, negu dvarininkai tikėjosi. Dėl viso to daug valstiejių nebetikėjo dvarininkų pažadams ir nesidėjo prieš sukilėlius. Dvarininkų pastangos reformą paversti niekais net pačių bajorų šviesuomenėje kėlė pasipiktinimą. Ir iš sukilimo dalyvių bajorų nemaža buvo tokių, kurie žadėjo valstiejiams atiduoti žemes be atlyginimo ir skelbė net luom skirtum panaikinimą,

ketindami tai tikrai tes ti. Jie steng patraukti savo pus dal valstie i . Kita gi dalis valstie i laik si nuošalyje. Jie laik rusus savo geradariais, prisimindami, kad dar prieš sukilim dvarininkai rykšt mis juos var baudžiavas, tuo tarpu kai jau visur buvo pasklid gandai apie laisv . Gi rusai numalšin sukilim ir nor dami dar labiau pakenkti Lietuvos bajorams, o valstie ius patraukti save, paskub jo grei iau gyvendinti 1861 m. statym , labiau užtardami valstie i reikalus ir ži r dami, kad žem s pripažinimas valstie iams b t atliktas be joki valstie i teisi sumažinimo. Tuo b du 1863 m. sukilimas labiau iš jo valstie i naudai. Rusai, keršydami bajorams už sukilim , skyr valstie ius nuo dvaro ir labiau kreip d mes valstie i pareiškimus, negu dvarinink nurodymus. Ypa iai daug valstie iai sau prisiskyr tuo metu mišk ir ganykl servitut . Rusai ir pa ioje reformoje daug k patais valstie i naudai, nors ir už jusi Muravjovo gady n tautiniu atžvilgiu buvo labai pragaištinga lietuviams.

Rusai, laikydami Lietuvos bajorus didžiausiais savo vyriausy b s priešais, nor dami pasidaryti Lietuvos valstie i glob jais ir tuo b du patraukti juos savo pus , po 1863 m. sukilimo numalšinimo baudžiavos panaikinimo proced r pa m savo rankas. Anks iau sudarytos baudžiov panaikinimui gvendinti apskri i komisijos buvo panaikintos, o j vietoje sudarytos naujos. Taip pat buvo panai kinti apskri i apylink se ir taikos tarpininkai, o j vietoje paskirti nauji, dažniausiai rusai. Taip pat buvo paskub ta sudaryti ir valstie i savivaldybes, numatytas dar 1861 m. baudžiavos panaikinimo statyme. Vals i raštininkais dažniausiai buvo paskirti rusai, o vals i savivaldyb s taip pat prisid jo prie baudžiov panaikinimo Lietuvoje pagal rus politinius pageidavimus, b tent, — kuo labiau suspausti bajorus ir paremti bei savo pus n patraukti valstie ius.

Svarbiausias d mesys ir buvo kreipiamas valstie i reikalus bei j pareiškimus. Jei kur valstie iai bajor buvo pavaryti nuo žem s ir žem iš j atimta, tai dabar dvarininkai daug kur buvo priversti atimt žem sugr žinti. Iš viso buvo r pinim si, kad n vienas bau džiauninkas, anks iau tur j s žem s, neb t atleistas be jos. Galutinai naikinant baudžiov , buvo sumažinti ir žem s išperkamieji mokes iai. Šis reikalas ypa iai valstie iams palankiai buvo išspr stas Užnemun je, kuri formaliai ligi 1863 m. sukilimo priklaus prie Lenk karalyst s ir kur Napoleono atleisti iš baudžiov valstie iai, bet negav žem s, faktiškai daugumoje lik gyventi tose pa iose žem se, už jas tebe jo tokias pat baudžiavas savo ponams, kaip ir anks iau. 1861 m. baudžiov panaikinimo manifestas iš pradži Užnemun s neliet . Tik po 1863 m. sukilimo, tuoj buvo išleistas statymas, ku-

riuo visi buv Lenk karalyst s valstie iai, taigi ir Užnemun s valstie iai, buvo pripažinti savo valdomosios žem s savininkais be joki išperkam j mokes i . Tie valstie iai, kurie tuo metu žem s netur jo, gavo maždaug po 3 ha žem s iš valstybini , bažnytini ir konfiskuot dvar . Dvarininkams už žem buvo atlyginta iš valstyb s išdo. D l tos priežasties, jog Užnemun s valstie iai gavo žem pilnon nuosavyb n be joki išperkam j mokes i , iš karto t valstie i ekonomin pad tis buvo daug stipresn ir j b kl daug geresn , negu likusioje Lietuvos dalyje. Jie greit prad jo skirstytis vienkiemius, jie tur jo daugiau žem s, taip pat ia nebuvo suvaržytas žem s pirkimas. Užnemun s valstie iai iš karto daug tvir iau ekonomiškaai atsistoj ant koj ir gana greitai atkuto, sudarydami pasiturint valstie i luom .

Po 1863 m. sukilimo galutinai naikinant baudžiavas Lietuvoje, buvo lie iamas ir servitut klausimas. Dar baudžiavos laikais valstie iai naudojosi servitutais, t. y. teise dvaro miškuose ganyti bei šienauti, kirstis sau kuro ir dvaro ežeruose žvejoti. Servitutai svarbiausiai liet valstie i teis bendrai su dvaru naudotis bendromis ganyklomis ir bendrai naudotis dvaro mišku. Panaikinus baudžiavas ir atleidus laisv valstie ius, dvarininkai nebenor jo leisti valstie iams toliau naudotis servitutais. Ir šis klausimas, norint politiškai valstie ius labiau patraukti rus pus n, baudžiav naikinimo komisij buvo sprendžiamas valstie i naudai. Dvarininkai už servitutus valstie iams tur jo suteikti kitoki patogum , o jei to nenor davo, tai servitut teis s ir toliau tur jo likti, kaip buvusios.

Galutinai naikinant baudžiavas, buvo paliestas ir dvaro bern bei kume i klausimas. Pagal baudžiav panaikinimo 1861 m. statym jiems nebuvo numatyta duoti žem s, ta iau po 1863 m. sukilimo numalšinimo baudžiav naikinimo komisijos daug kur ir tokiems buvusiems dvaro bernams bei kume iams dav apie 3 ha žem s.

Tokiu b du, simaišius politiniams motyvams, Lietuvoje baudžiava galutinai buvo panaikinta ligi 1865 met . ia ji buvo panaikinta kur kas grei iau ir valstie iams palankiau, negu visoje Rusijoje. Pa ioje Rusijoje baudžiav panaikinimas užtruko dar keliolika met ir ten tas klausimas visur valstie iams buvo sprendžiamas dažniausiai labai nepalankiai. Daug žemi iš valstie i buvo atimta, tuo tarpu Lietuvoje valstie iams liko visa j naudota žem , o kai kur jos buvo net prid ta. Pa ioje Rusijoje valdžia nebuvo suinteresuota valstie ius patraukti savo pus n, Lietuvoje ji nor jo tokiu b du sulaukti valstie i d kingumo ir susidaryti sau atramos punkt .

IV. POBAUDŽIAVINIS LAIKOTARPIS

Nors ligi 1865 m. Lietuvoje jau buvo visur panaikintos baudžiavos, tačiau ne iš karto išnyko visi jos reiškiniai ir ne iš karto Lietuvos kaimas persitvarkė naujais pagrindais. Turėjo praeiti nemažai laiko, ligi visai išnyko taka baudžiaviniai santykiai, veikusių Lietuvos kaimą kelis šimtus metų. Ne iš karto pasirodė gerieji baudžiavų panaikinimo vaisiai, o valstietis, sigijęs formaliai laisvas, dar ilgai tebebuvo patekęs faktiškai ekonominiams dvarininkų priklausomybės, savotiškos «ekonominiams baudžiavon». Iš pradžių 1861 m. baudžiavų panaikinimo reforma Lietuvoje daug kur sukūrė dar blogesnę valstiečių padėtį, negu ji buvo anksčiau. Valstietiai, nors ir atleisti iš baudžiavos, tebeskurdo toliau, nes gavo apkarpytus žemės dalinius, dažnai dar išprausiusi dvaro laukus, be to, apkrauti nepakeliamais išperkamaisiais mokesčiais, jie visiškai suvargę ir pateko išnaudotojų rankas. Vėliau jaunajai kartai priaugus, žemės pradėjo trūkti. Jaunieji nebeturėjo kur dėti, o didesni miestai ir fabrikų pramonės, kur jie būtų galėję gauti darbo, nebuvo. Jiems liko arba emigruoti kitus kraštus, dažniausiai Ameriką, arba pigiau samdytis dvarininkams.

Per baudžiavų panaikinimą buvo sukurta nemažai kaimo proletariato, kuris ir toliau faktiškai turėjo pasilikti ekonominiame dvarininkų priklausomybėje, bado verčiamas už menką atlyginimą turėjo dvarininkams tarnauti, patekti kartais net dar sunkesnę «ekonominiams baudžiavą». Valstietis gavo tik laisvą, bet ir tai rusų valdžiai varžė, pririšdama valstietį prie bendruomenės, neleisdama laisvai savo bendruomenę apleisti, nes visa bendruomenė buvo atsakinga už jai uždėtus mokesčius. Jog daugelyje viet valstiečių buitį po baudžiavų panaikinimo dar pablogėjo, matyti ir iš to, kad šien ir ten valstietiai prašė dargi grąžinti juos senąją baudžiavą, užuot tįja «liuositybe» džiaugusis. Tačiau antra vertus, kai kur, ypač už Užnemunį, galėjo sikurti ir pasiturinti valstiečiai, kurie buvo lietuviai tautinio atgimimo pamatai, kuriais rėmėsi lietuviai tautininkai su savo kilimas.

Baudžiavų panaikinimas, visi baudžiauninkai gijo asmeniniam nuoponui nepriklausomybei, o ekonominiams tik tie, kurie daugiau žemės turėjo. Bet ir daugiau žemės turėję suukiai vertėsi didesniu menku žemės našumu ir dideliu išperkamųjų mokesčių. Šiuo atžvilgiu šiek tiek geresnės sąlygos susidarė suvalkiečiams, kur baudžiavų panaikinimas buvo užsitęsęs ligi 1863 m. sukilimo. Šis faktas, taip pat ir kitos istorinės aplinkybės, kaip savo laiku priklausymas Prūsijai, vėliau

Varšuvos kunigaikštystei, vedimas Napoleono kodekso, — taip pat ir gamtinis lygos, kaip gera žemė, neblogos lygos jėga, kuri ir kita padarė tai, kad suvalkiečiai kininkai galėjo daug sparčiau atsigauti ir ekonomiškai sustiprėti, negu kitos Lietuvos dalies kininkai. Juo labiau, kad Suvalkijoje dar prieš baudžiavos panaikinimą buvo pradėtas skirstymasis į vienkiemius, o baudžiavos panaikinimas, tas procesas pasidarė beveik visuotinas lietuvių gyvenamose vietose. Tuo būdu sumanesniems ir ekonomiškai stipresniems kininkams nereikėjo savo darbą derinti su to paties kaimo atsilikėliais, ir jie galėjo greičiau prasikišti. Suvalkijos valstietis pasidarė savarankiškas kininkas, ir ši aplinkybė turėjo didelį tokios visam lietuvių tautiniam atgimimui. Pasiturintieji Suvalkijos kininkai išgailėjo savo vaikus išleisti mokslui, tuo tarpu kai kitose Lietuvos dalyse panašioje padėtyje galėjo būti tik labai negausi vienkiemio valdytojai. Iš pasiturinčių kininkų išaugo ir lietuviškoji inteligentija, kuri iš jų iš kaimo ir žadindama lietuvių tautą atgimti, nemaža prisidėjo ir prie kaimo gerbimo pakilimo. Baudžiavos panaikinimas sukūrė Lietuvoje daugiausia smulkius kininkus, kurie tesėrė pats vien savo pragyvenimu ir negalėjo gaminti rinkai. Palyginus su kitu kraštu žemės kultūra pažanga, Lietuvos žemės kultūra vaizdas po baudžiavos panaikinimo buvo dar gana liūdnas. Kininkai žemę dirbo dar gana atsilikusiais būdais. Tavo paliktieji kiai dažnai skaldomi tarp brolių ir seserų ir tuo būdu didinamas mažžemių kadras, kurio nemaža dalis gyvenimo buvo vertinama emigruoti. Kininkus dar vargino galutinai nereguluota juridinė padėtis ir dėl to iškilusios dėl žemės nebaigiamos bylos su dvarininkais. Skaudus smelgūs Lietuvos žemės kultūrai buvo rusų ir vokiečių muitų varžytinys, numušusios žemės kultūros produktų kainos. Neigiamai veikė Lietuvos kaimo ir jėgų pigumas pasaulinėje prekyvietėje, o dar labiau patobulėjimas transporto priemonių, kuriomis buvo galima lengviau pernešti Europos milžiniškus Amerikos jėgų išteklius.

Tačiau pažanga Vakaruose turėjo teigiamą tokios Lietuvos žemės kultūrai. Teigiamai atsiliepė ir tautinis lietuvių atgijimas. *Aušra*, *Varpas*, *Šviesa* ir kiti spaudos draudimo gaudynų laikraščiai ne tik žadino lietuvių tautą, jį švietė ir smelgė, bet nemaža teikė ir kiškų straipsnių, patarimų kininkams, kaip geriau dirbti žemę, tvarkyti gyvulių ūkį, tobulinti žemdirbystę, amatų ir prekybą. Uždavinys kelti tautos kultūrą gerovę, kaip kultūros pagrindą apskritai, labai gerai buvo suprastas tautinio atgimimo gaudynų darbuotojų. Nemaža jų straipsnių randame spaudos draudimo gaudynų laikraščiuose, kurie be abejojimo pažangesnius kininkus paskatino imtis pagerinimų žemės kultūroje. Taigi apskritai valstietėms kils daugiausia liko smulkusis

kis, rinkai nedaug tegal s pagaminti. Vieni tik dvarai tegal jo gaminti rinkai didesnius žem s kio produkt kiekius. Bet ir dvar kiui buvo nelengva d l klaikaus politinio rus režimo ir persekiojim . Po 1863 m. sukilimo daugelis dvar buvo atimta iš bajor ir išdalyta rusams kolonistams. Bajor žem ms užd ta aukšti mokesiai. Uždrausta bajorams pirkti žem vakar krašto gubernijose. Perkant žem reik jo gauti tam tikras leidimas iš gubernatoriaus, o jis buvo duodamas tik ištikimiems rusams. Jei bajorui reik jo parduoti žem , pirk j gal jo atsirasti labai maža ir jie pusvel iui gal jo pirkti dvarus, duodami, kiek nor dami. Lietuviams valstieiams žem s pirkimas taip pat buvo labai apsunkintas, nes leidimas sunkiai buvo duodamas. Daug lietuvi žemi tuo b du pateko rus rankas.

Pad tis šiek tiek atsimain nuo 1905 m. revoliucijos. Rus valdžia buvo priversta padaryti vairi palengvinim , kurie teigiamai atsiliep ir žem s k . Šis gi, Vakar Europos pažangos veikiamas, taip pat prad jo kilti. Ne tiktai dvarininkai, bet ir pasiturintieji valstie iai prad jo tobulinti žemdirbyst , vieton pasenusios triaulk s s jomainos vesdami racionalesn daugialauk sistem , vartodami dirbtines tr šas, sausindami pievas, gerindami ganyklas, kur ne kur drenuodami žem , vesdami šakniavaisi kult r , pašarines žoles. Prad ta vartoti ir tobulesni žem s darbo rankiai, mašinos. Labiau susidom ta ir šalutin mis žem s kio šakomis, kaip daržininkyste, sodininkyste, paukštininkyste, žuvininkyste. Pažangesnieji ir pasiturintieji vairi pagerinim jau buvo ved pabaigoje praeito amžiaus, bet ypa iai nuo XX a. pradžios susir pinta žem s kio tobulinimu ir racionalizavimu. Lietuvišk laikraš i skatinamos, atsiranda taip pat ir pirmosios kinink draugijos. Bet vis tiktai rus valdžioje kis netur jo tokios laisv s, kaip kad Lietuvai atgavus nepriklausomyb . Nors Didysis karas ir labai sugriov Lietuvos k , bet atgavus lietuvi tautai ir valstybei laisv , susidar visai naujos s lygos ne tik žem s kiui, bet apskritai visam Lietuvos kiui kilti ir pl totis. Ir d l to nepriklausomos Lietuvos laik žem s kis žymiai skyr si nuo prieškarini laik kio.

Rusai, per padalinimus užvald Lietuv , paveld jo iš XVIII a. li dn Lietuvos pramon s bei prekybos b kl , kuri Lietuvoje buvo prieš padalinimus. Tai buvo bajor sigal jimo laikotarpis. J savivaliavimas, valstyb s reikal nesupratimas, j siauras egoizmas ir vien savo luomini bei priva i interes paisymas prived prie katastrofiškos pramon s bei prekybos pad ties Lietuvoje. Bajor statymdavyst ir muit politika buvo pakirtusi Lietuvos prekyb .

J trumparegiškumas sugriovė taip svarbius Tizenhauzo darbus, turėjusius tikslą sukurti Lietuvoje fabriką pramonėi.

Rusams pa mus valdyti Lietuvai, pramonė jau buvo atsidurusi beveik visiškai stagnacijoje. Didėsni fabrikai kaip ir nebuvo. Nedidelės pramonės tebuvo bravorai ir malūnai. Smulkioji pramonė, kiek ji dar reikėdavo, buvo apdirbamoji, namų pramonė. Prekyba buvo visiškai išsprendusi iš lietuvių rankų. Lietuviai bebuvo tik žemės ūkio darbininkai, baudžiauninkai, o prekyba ir amatai buvo atitekę žydų rankas. Stambieji žemi savininkai buvo sulenkę dvarininkai, o krašto valdytojai ir valdininkai — rusai.

Bet XIX a. Vakarų Europos industrializacija negalėjo neveikti ir Rusijos valstybės. Ir čia pradėta kurti stambi pramonė. Tai turėjo tokos ir Lietuvai, kuri apskritai, kaip ir visas Pabaltijys, buvo kultūringesnė už kitas Rusijos imperijos dalis. Ir taip pabaigė XIX ir pradėję XX amžiaus Lietuvoje pradėjo atsirasti didesni fabrikai. Užtenka čia paminėti naujai atsiradusią plautuvų pramonę, odos apdirbimo, geležies ir tekstilės pramonę. Dideli fabrikai buvo pristatyti Šiauliuose, Kaune ir kitur. Jų gaminiai buvo apdirbinami ne vien tik Lietuvoje, bet ir visa vakarinė Rusija. Pabaigus rusų valdymo laiką naujai beauganti stambioji fabrikų pramonė suteikė galimybes bežemiams rasti darbo ir pragyvenimo šaltinį. Tie visi fabrikai buvo ne lietuvių, bet arba žydų, arba kitų svetimtaurių rankose. Taip pat ir smulkiuose amatuose nedaug tedirbo lietuvių.

Rusų valdymo laiką prekyba, taip pat buvo nelietuvių, bet daugiausiai žydų rankose. Tarpininkai, krautuvininkai, žydai vidaus prekyboje apdirbdavo visą Lietuvą, dažnai suktomis priemonėmis stengdamiesi ištraukti viską iš lietuvių valstelių, ar tai pirkdami iš jų, ar parduodami jiems prekes, ar skolindami pinigų, ar pardavinėdami karštesnę degtinę.

Prekyboje mėtė rasti taip pat ir rusai, kurie, išnykus anksčiau buvusiai Lietuvos-Rusijos sienai, savo veikimą praplėtė ir Lietuvos teritorijai. Jei kalbėti apie užsienio prekybą, tai ji taip pat buvo svetimtaurių, žydų ar rusų rankose. Jie buvo Lietuvos žemės ūkio produktų eksportininkai ir Vakarų Europos pramonės gaminių importininkai. Svarbi Lietuvos eksporto prekė, kaip ir senovėje, taip pat ir šiuo laiku buvo medis. Miškas buvo negailestingai kertamas ir Nemunu plukdomas. Prūsai, dėl ko labai iškilo Tilžės ir Klaipėdos medžio apdirbimo ir lentpjūvės industrija, kuriai $\frac{9}{10}$ medžiagos kaip tik davė Lietuvos ir Rusijos girių eksportas Nemunu.

Nemažos tokos Lietuvos užsienio prekybos turėjo ir politiniai Vokietijos ir Rusijos santykiai. Rusai sistemingai siekė suvaržyti prekybą tarp Lietuvos ir Prūsijos. Jie stengėsi Lietuvos prekybą ir

eksport nukreipti nuo vokiečių uostų: Karaliaučiaus ir Dancigo Latvijos uostus: Rygą ir Liepāj. Visiems Lietuvos produktams išvežamiems Prūsijai, teko mokėti 12% maito. Tuo tarpu per Rygą ir Liepāj eksportuoti tas prekes buvo galima be jokio maito. Konkuruodami su Vokietijos uostais ir norėdami išskelti savuosius uostus, rusai bandė Lietuvos ir Lenkijos prekybą nukreipti į Latvijos uostus. Norėdami atkirsti prūsams užnugarį ir Vyslos bei Nemuno prekybą nukreipti nuo Prūsijos, XIX a. pradžioje rusai Augustavo kanalu Vyslos baseiną sujungė su Nemuno baseinu. Augustavo kanalas buvo iškastas 1824-1838 m. Nemuno prekybą buvo norėta nukreipti į Latviją 1824-1830 m. kasamą Dubysos-Ventos kanalu, kas tą idėją vykdyti nepavyko.

Labai pagyvėjo prekyba antroje pusėje XIX a. Lietuvoje ir Rusijoje pravedus geležinkelius. Lietuvai ypač didelę reikšmę turėjo Romn-Liepojos geležinkelis, kuris per Vilnių, kuriuo turtingosios Ukrainos javų eksportas buvo nukreiptas per Lietuvą Liepāj. Taip pat ir vietiniai Lietuvos geležinkeliai labai pagyvino susisiekimą ir prekybą. Prasidėjus maito karui tarp Vokietijos ir Rusijos, rusai, konkuruodami su Karaliaučiumi, geležinkeliais stengėsi nukreipti visą Lenkijos ir Lietuvos prekybą Liepojos, Rygos ir Talino uostus, kuriuos vežant prekes buvo duodami pigesni tarifai, negu Vokietijai. Tik nuo 1894 m. padarius rusų-prūsų prekybos sutartį, protekciniai tarifai buvo panaikinti.

Nežiūrint didelio prekybos ir pramonės pagyvėjimo rusų viešpatavimo laikotarpiu pabaigę, lietuviai tuo nedaug tegalėjo džiaugtis, nes visa prekyba ir pramonė buvo svetimtauti rankose. Lietuvių pirklių krautuvinių, amatininkų ir pramoninkų buvo visai nedaug. Savaimė suprantama, kad tokia lietuvių buitį turėjo atkreipti savo lietuvių inteligento patrioto akys. Ir jau spaudos draudimo gaudyns laikraščiuose: *Aušroje*, *Varpe*, *Šviesoje* ir kituose viena mėgiamiausių temų buvo prekyba ir amatai Lietuvoje. Tais laikraščiais straipsniai pagrindinė mintis ta, kad norint tautiškai ir kultūriškai pakilti, reikia stengtis stipriai ekonomiškai. O tam nepakanka vien tik tobulinti žemės dirbimą. Šalys ir tautos, kurios verčiasi prekyba ir pramone, stovi aukščiau už tas, kurios verčiasi tik žemės ūkiu. Lietuviams reikia griebtis prekybos, pramonės ir amatų, nes tik jie galės aukščiau pakelti tautą kitų šalių tarpe. Tiek spaudos draudimo laikraščiuose, tiek atgavus spaudą ekonominiuose straipsniuose kartojama ir pabrėžiama mintis, kad nei viena tauta ar valstybė nesursirinko sau didelio turto, apdirbdama tikrai žemę. Tos valstybės, kuri gyventojai ne tikrai dirba žemę, bet verčiasi prekyba ir visokiais amatais, turtingesnės už tas, kurios vien tik žemę dirba. Ten,

kur prekyba ir pramonė labiau išsiplatinę, taip pat ir žmonės turtingiau gyvena. Dėl to lietuviškieji laikraščiai labai ir skatino lietuvius brautis prekybą ir amatus. Tas šviesuoli raginimas neliko be atgarsio. Viename kitame mieste bei miestelyje m. rastis ir lietuvių pirklių bei amatininkų. Bet lietuviai buvo tik smulkmeninkai, nes neturėjo kapitalo. Todėl lietuviškieji laikraščiai, tiek spaudos draudimo gadyne, tiek spaudą atgavus, duodavo vairių pamokymų ir praktiškų patarimų, kaip geriau verstis prekyba bei amatais. Ypač iai buvo propaguojama kooperacijos idėja. Vienybėje galėb. Todėl buvo raginami ir žemdirbiai, ir pirkliai ir amatininkai lietuviai steigti bendroves ir dirbti su dideliu kapitalu. Kooperacijos idėjos propagavimas buvo viena svarbiausių tų laikraščių ekonominių straipsnių minčių, greta propagandos prekybą ir amatus paimti savo rankas. Ir ypač iai po 1905 m. Lietuvoje pradėjo steigtis vairios bendrovės, kiek tai leido rusų valdžia. Taigi jau tautinio atgimimo laikotarpyje buvo padaryti pirmieji lietuvių žingsniai prekybą ir pramonę. Nepriklausomos Lietuvos laikais jau turėjome ne tik didelius kooperatyvus bei bendroves, bet ir daugybę lietuvių fabrikančių, pramonininkų, bankininkų ir stambiųjų pirklių. Ir to laiko Lietuvos prekyba ir pramonė žymiai skyrėsi nuo prieškarinės, be abejo ir dėl to, jog tada gyvenome laisvą, nepriklausomą gyvenimą, ir Lietuvos kaimas buvo galima tvarkyti atsižvelgiant Lietuvos ir lietuvių interesus. Už tai turime būti dėkingi Lietuvos nepriklausomybės kovotojams.

HISTORY OF THE SERFDOM IN LITHUANIA

by

Pr of Dr . K. Av i ž o n i s

Summary

In this study the author examines the growth of serfdom in the Lithuanian state, viz., its beginnings, development and gradual decline until its final abolition.

Serfdom in Lithuania did not appear all of a sudden. As in other countries, it has a long history of development and formation as a social system. Its beginnings can be traced back to the formation of the Lithuanian state. However, its full development took place in the period from 1447, when Grand Duke Kazimieras (Casimir) granted additional privileges to the nobility, until the *valakas* reform of 1557 by Grand Duke Žygimantas Augustas (Sigismund II Augustus).

The *valakai* reform affected predominantly serfs on crown or state lands. According to this reform, each family of serfs received from the Crown one *valakas* (equivalent to 52 acres) of land for its use, but not as personal property. For the use of this land the serf had to pay to the Crown *inšas* (a stipulated amount of money) and to perform *lažas* (a set amount of work) as well as to carry out certain other obligations. In accordance with the *valakai* reform, the families of slaves were converted into serfs with the same duties and obligations. As a consequence of this reform, peasants formerly belonging to different social gradations were placed on the same level and tied to their land, without any possibility of leaving it or advancing to the rank of a freeman. While the situation of serfs on the lands of the nobility tended to be similar to those on the Crown lands, frequently in practice it was more harsh.

The serfdom reached the climax of its development by the middle of the 16th century, which coincided with the growing power of the nobility lasting until the partition of the Lithuanian-Polish state at the end of the 18th century. On the other hand, this period saw some positive changes in the lives of Crown serfs, when the obligations of *lažas* could be converted into *inšas*, which could not be done by the serfs attached to the nobility — as a matter of fact, their situation was becoming more and more difficult because of additional obligations. However, during the reign of Grand Duke Stanislovas Augustas Poniatovskis (Stanislas II Augustus Poniatowski) these improvements for Crown serfs were abolished and they were forced to return the harsh level of serfdom endured by the peasants of the nobility.

After the occupation of Lithuania by the Russians, the life of serfs became even more difficult, since their obligations were increased to match those of the Russian serfs. This remained unchanged until the abolition of serfdom in 1861.

DIE GESCHICHTE DES FRONDIENSTES IN LITAUEN

von

Prof Dr. Konstantinas Avižonis

Zusammenfassung

Der Autor stellt in dieser Studie Entstehung, Entwicklung, Niedergang und Abschaffung der Leibeigenschaft in Litauen dar.

Der Frondienst tritt uns in Litauen nicht sogleich als fertiges System entgegen. Wie in anderen Ländern, so weist er auch hier eine lange Entwicklung seiner sozialen Ausformung auf. Die Anfänge lassen sich bis in die Zeit der Gründung des litauischen Staates zurückverfolgen. Seine volle Entwicklung fällt in die Zeit zwischen 1447, als Grossfürst Kazimieras (Kasimir) dem Landadel besondere Privilegien gewährte, und der 1557 von Grossfürst Žygimantas Augustas (Sigismund August) durchgeführten Valakas-Reform. Die Valakas-Reform betraf vorwiegend die Leibeigenen auf den Staatsgütern. Durch diese Reform bekam jede leibeigene Familie vom Landbesitzer ein *Valakas* (das sind 52 Morgen) Land zur Bearbeitung, jedoch nicht als Eigentum. Für die Nützung dieses Landes hatte der Leibeigene dem Landherrn *inšas* (eine bestimmte Geldsumme) zu zahlen und *lašas* (ein bestimmtes Mass an Arbeit) zu leisten sowie noch andere Verpflichtungen zu übernehmen. Durch die *Valakas*-Reform wurden die Sklaven-Familien zu Leibeigenen mit denselben Pflichten und Verpflichtungen. Eine Folge dieser Reform war, dass die leibeigenen Bauern, die bis dahin verschiedenen sozialen Stufen angehört hatten, nun alle gleichgestellt und in gleicher Weise an ihr Land gebunden waren, ohne dass eine Möglichkeit für sie bestanden hätte, es zu verlassen oder freizukommen. Während sich die Situation der Leibeigenen auf den privaten Gütern der Adligen zwar der Lage derer auf den Staatsgütern immer mehr anzugleichen schien, war sie tatsächlich oft viel härter.

Den Höhepunkt ihrer Entwicklung erreichte die Leibeigenschaft in der Mitte des 16. Jahrhunderts mit der Machtzunahme der Adligen ; das blieb auch noch so bis zur Aufteilung des litauisch-polnischen Staates Ende des 18. Jahrhunderts. Andererseits fallen gerade in diese Zeit einige positive Veränderungen im Hinblick auf die Lage der Leibeigenen auf den Staatsgütern. Die Verpflichtung zur *lašas*, zur Arbeitsleistung, konnte in *inšas*, in Geldzahlungen, umgewandelt werden. Den von den Adligen abhängigen Leibeigenen war dies nicht möglich, wodurch sich, auch

wegen zusätzlicher Verpflichtungen, ihre Lage natürlicher immer schwieriger gestaltete. Zur Regierungszeit von Grossfürst Stanislovas Augustas Poniatovskis (Stanislaus August Poniatowski) wurden diese Verbesserungen freilich wieder aufgehoben und alle auf den harten Frondienst zurückgeworfen, den die Sklaven der Adligen zu leisten hatten.

Nach der Besetzung Litauens durch die Russen wurde das Leben der Leibeigenen noch schwieriger, denn ihre Verpflichtungen wurden erhöht, bis sie denen der russischen Sklaven entsprachen. Diese Situation blieb bis zur Abschaffung der Leibeigenschaft im Jahre 1861 bestehen.

KIO ISTORIJS PAGRINDAI

K I O I S T O R I J O S P A G R I N D A I

žanga. kio istorijos pagrindin s s vokos, metodai ir apimtis.

1. Pagrindin s s vokos.
2. kiškojo veikimo s lygos.
3. kio istorijos laipsniai.

I. Senov s kio istorija

1. Egipto kis.
2. Senov s Graikijos ir Romos kis.

II. Ankstyvieji vidur amžiai

1. kis pereinant iš senov s vidurinius amžius.
2. Žem s kis ankstyvaisiais vidur amžiais.
3. Žem s pon valdymas.
4. Amatai, prekyba ir susisiekimas ankstyvaisiais vidur amžiais.

III. Feodalizmo godyn

1. Feodal in santvarka.
2. Žem s kis feodalizmo godyn je.
3. Miest kio kilimas feodalizmo godyn je.

IV. V lybieji vidur amžiai (XIII-XV a.)

1. Tolimesn žem s kio raida.
2. V lyb j viduramži miest kis.
3. Pinig ir kredito kis.^V

V. Naujieji laikai (XVI-XVIII a. ligi Pranc z revoliucijos)

1. Aplinkyb s, kuriomis susidar ankstybais kapitalizmas.
2. Pasikeitimai pinig ir kredito srityje.
3. Pramon ir jos organizacija naujaisiais laikais ligi Pranc z revoliucijos.

**KIO ISTORIJOS PAGRINDIN S S VOKOS,
METODAI IR APIMTIS**

1. *Pagrindin s s vokos.* — kio istorijoje kaip ir kituose kio moksluose, susiduriame su kio terminu, kuris gali žym ti kelias s vokas. Taip, kis gali reikšti tam tikr žem s gabal su sodyba, žem s k, nam k, tautos k, miest k, vyr k, moter k ir t. t. Kiekvienu atveju « kiu» suprantamas skirtingas dalykas, bet visur pasireiškia tam tikras žmogaus veikimas, nes visur žmogus « kininkauja ». Plaiausia prasme kis reiškia tam tikr žmogaus veikim, rišam su materialini g rybi reikmenimis tenkinti gaminimu, paskirstymu ir suvartojimu. Šitas pastarasis kio supratimas ir tarnaus m s reikalui.

kis, kaip ekonominis žmogaus veikimas, susidaro esant dviem s lygom: reikalingas žmogus, tur s reikmen (maisto, r b, buto ir kt.) ir gamta, aplinka, kurioje pasireiškia žmogaus tas veikimas, ir iš kurios žmogus tenkina savo reikmenis.

kis susideda iš trij element, kurie yra:

1) kiškasis nusiteikimas, t. y. noras, sis moninimas kiškai veikti;

2) tvarka bei planingumas, kad kiškoji veikla eit racionali- ne kryptimi,

3) technika, t. y., b das, metodai, priemon s g ryb ms, kurios reikmenis tenkint, gaminti.

kis dalomas tris šakas: 1) žem s k, 2) amatus bei pramon, ir 3) prekyb su kreditu.

Trejopas kio tikslas: gamyba, tikslus materialini g rybi padalinimas žmon ms ir tikslus j suvartojimas.

kis, kai nagrin jame j istorijos eigoje, ir yra kio istorijos objektas. Taigi, kio istorija yra mokslas, tiri s kio praeit ir raid ligi ši dien .

kio istorijai paprastai r pi ne pavieniai kio reiškiniai t. y., tokie, kurie susij su kiška paskiro individo veikla (tik skirti pavienius reiškinius nuo vienkartiniai !), bet kolektyviniai kio reiškiniai; jai r pi, be to, tipiškai, bendri kio reiškiniai.

Be bendrosios kio istorijos, kuri mes ia nagrin sime, gali b ti pavieni kio reiškiniai istorija, kaip Medi i banko istorija, Romos

finans istorija ; gali dar b ti ir speciali kio šak istorij , kaip antai: pramon s istorija, amat istorija, prekybos istorija ir t. t. Gali b ti ir atskir taut kio istorij ; pav. galime kalb ti apie Lietuvos kio istorij ir t. t.

kio istorijos metodas yra tas pats, kaip ir istorijos bendrai, b tent: stengiamasi pažinti kiškojo gyvenimo evoliucija ir priežastingumas. Tuo reikalu tyrin jami šaltiniai, renkama medžiaga, surinktoji medžiaga sistematizuojama ir aprašoma.

kio istorijos šaltiniai yra dviej r ši : gyvieji ir negyvieji.

Gyvieji — ši dien kio gyvenimas, iš kurio retrospekcijos b du galime spr sti apie praeit , j atkurti. Taip pat iš dabartini primityvišk taut gyvenimo sprendžiame apie praeit analogijos metodu. Negyvieji šaltiniai — vair s raštai, (pav. graik ir rom n rašytojai yra apraš senov s graik ir rom n kišk j gyvenim), vair s viešosios ir privatin s teis s dokumentai, planai kio veikime, pasižym jusi asmen biografijos, jubiliejiniai raštai, oficialiosios statistikos žinios, memorandumai; be to, vairios liekanos iš senov s, iškasenos, paveikslai ir t. t.

2. *kiškojo veikimo s lygos.* — Jau min jome, kad kiškojo veikimo s lygos yra žmogus ir gamta. Be j negali b ti kiškojo veikimo. N vienas t faktori n ra svarbesnis, abu lygiai svarb s, nes kaip be žmogaus, taip ir be gamtos negali b ti kio. kininkaudamas žmogus turi prisitaikyti prie gamtos s lyg , kadangi, apskritai, ne tiek žmogus daro takos gamtai, kiek gamta žmogui. Skirtingose gamtos s lygose susidaro net skirtingas žmogaus b das. Tiesa, žmogus gali veikti gamt , gali susidaryti palankias s lygas kininkavimui, bet ribotai ir iki tam tikro laipsnio. Vadinasi, ne žmogaus gabumai yra svarbiausias faktorius kininkavime. Pavyzdžiui, Sacharoje negal t pl totis kis, nes ten n ra kiškai veiklai s lyg . Pramonei susidaryti ne manoma, bent sunku tose vietose, kur n ra metal r d ir anglies kasykl .

kiui susiformuoti daug svarbos turi gamtos s lygos, ypa žem s paviršiaus pavidalas ir klimatas. Skirtingose savo klimatu ir žem s paviršium šalyse b va visai skirtingas kis tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu atžvilgiu. Ten, kur yra kraštutinumai žem s paviršiaus ir klimato atžvilgiu, kininkauti ne manoma, arba kiška veikla yra labai ribota. Tokiose vietose žmogaus reikalavimai minimaliniai, pav., atogr ž kraštuose d l šilto klimato žmogus pasitenkina menkais r bais, menka pastoge. kiškas veikimas siauras, jeigu kraštas ir perdaug derlingas, nes tokiu b du žmogus nesistengia per daug dirbti: juk žem beveik pati iš sav s jam maist ir kita pa-

gamina. Labai šaltuose, poliariniuose kraštuose kis taip pat ne manomas. Kas kita su vidutinio klimato kraštais. ia gali pl stis pramon , prekyba, ir apskritai, kis gali b ti intensyviškesnis.

Greta klimato svarbus kiui ir žem s paviršius — kalnai ar lygumos, ar yra up s, ežerai, kuri vanden b t galima panaudoti elektrifikacijai, ar žem je randama r dos ir anglies, reikaling metalo pramonei, ar krašte daug pelki , mišk ir panašiai. Kalnai ne tik kad trukdo susisiekti, bet gali veikti ir klimat . Labai dažnai kalnai sulaiiko dr gm nešan ius v jus ir krašt daro nederling .

Svarbi ir geografin krašto pad tis: ar kraštas paj ryje, ar atskirtas nuo j ros, kokie kaimyniniai kraštai, koks juose kis ir panašiai. Net ir tos pa ios valstyb s vairiose dalyse ekonomišką gyvenimą skirtingas d l vietos gamtos s lyg . Jeigu kraštas lengvai pasiekiamas, jame gali klest ti prekyba. Geriausias susisiekimas vandeni. Nenuostabu tad, kad svarbiausi senov s kult ros centrai susik r paj riuose, ant sal , pusiasali , ir didesni upi deltose. Vanduo ne tik ekonominiame ir, apskritai, kult riniame žmoni , gyvenime yra ne išskyrimo, bet jungimo faktorius. J ra turi takos žmogaus b dui. Žmog ji daro suman , apsuokr , dr s , ryžting , tai ekonominiam krašto gyvenimui turi daug svarbos. Paj rio kraštai turi labai intensyv k , tuo tarpu kai kraštai, es toli nuo didži j vandens keli , b va visada atsilik . Ne vien j ra, bet ir pakran i pavidalas, j ros gilumas, net v jai turi takos paj rio krašt k .

Antrasis svarbus faktorius, nulemi s kišk veikim ir jo pl tojim si, yra žmogus. Gerai žinome, kiek gyvenime turi reikšm s biologiniai skirtumai. Dvi skirtingos tautos tose pa iose gamtos s lygose gali vairiai kininkauti. Taigi, svarbu žmogaus b das, pasaul ži ra, gabumai ir t. t., be to, darbingumas, temperamentas. Anais laikais bajorai užsi m išimtinai tik žem s darbu, vadinasi, priežastis d l kurios negal jo pl stis amatai ir prekyba, nes juos bajorai laik nešvariu ir negarbingu darbu. Iš šit dviej pavyzdži matome, kiek daug takos tur jo žmoni pasaul ži ra ekonominiam gyvenimui. Labai svarbus žmoni energingumas, sumanumas, veiklumas ir iniciatyva. Amerikos greit išaugim ir kiškojo gyvenimo milžinišk pažang galima išaiškinti tuo, kad ten suvažiavo vis taut rinktiniai žmon s, energingiausi emigrantai.

Ekonominiam gyvenimui daug takos turi ir tautos kult ra — subjektyvin ir objektyvin . Svarbu, ar tauta religinga, ar ne, ar valstybinga, ar ne; ar aristokratiška, ar demokratiška. Svarbu koki institucij bei rengim turi tauta ir valstyb . Valstyb su savo statymais, munitais, staigomis, veikia k . Privatiškos mon s, fa-

brikai, prekybinio pobūdžio monarcho valstybės ekonomiško laipsnio. Juo aukštesnė tautos kultūra, juo yra aukštesnis ir komplikotesnis kis. Svarbu ir subjektyvinė kultūra, atskirasmen kultūra, atskiro asmens fizinis ir psichinis išlavimas, dvasiškai-moralishkas išlavimas, sąmoningumas ir t. t.

Kio vienodumas gali išeiti iš gamtos vienodumo ar žmonių, turinčių vienodus reikalus, siekimus; be to, iš apriboto ekonomingrybi kiekio.

3. *Kio istorijos laipsniai.* — Kis, kol pasiekė ši dien išvaizdą, per jo tam tikrą raidą nuo primityviausio ligi ši dien laipsnio. Mokslininkai Kio istorijos laipsnius nevienodai skiria, nesutinka dėl laipsniavimo, net dažniausiai vieni kitiems neprieštarauja, ir vairs Kio istorijos skirstymai laipsniais gali būti vienas greta kito.

Plačiausiai paplitęs, bet primityviausias Kio skirstymas yra Bruno Hildebrando: natūralinis ir piniginis, atsižvelgiant pinigavartojimą ar nevartojimą. Natūralinis kis yra toks, kur pinigai kaip main priemonė nevertojami; piniginis kis toks, kur pinigai vertojami. Bet yra griežta riba, negali būti. Tarp šių dviejų stadijų galima žinoti ir kelias kitas, pereinamąsias, pav., tokias Kio stadijas, kai pinigai buvo kaip natūralinis daiktas vertojamas, bet jis nebuvo dar main priemonė ir prekės vertės saikas, kaip kad antroje stadijoje — piniginiame kyje. Dėl aukštesnio piniginio Kio laipsnio Hildebrandas vadina kreditu, kadangi jie vertojami ne vien tik gyvi pinigai bet ir kredito popieriai. Bet tai netikslu, nes kreditas plačiausia prasme buvo žinomas jau ir natūraliniame kyje.

Yra ir kitoki skirstymai. Pav., vienas skirstymas siekia net Aristotelio laikus. Aristotelis kiskirst penkias stadijas:

1) plėšikis, 2) žvejis, 3) medžiotojis, 4) piemenis-nomadis ir 5) žemdirbis.

Šitoksai Kio raidos laipsnių nustatymas vyravo ilgą laiką, kuris XVIII a. buvo kiek pakeistas, suschematintas, būtent:

1) medžiotojis; 2) piemenis; 3) žemdirbis. Tvirtinti, kad žemės kis perėjus šias tris stadijas, nėra teisinga. Juk negalima atskirti, kur baigėsi medžiotojis, kur prasidėjo piemenis ar žemdirbis. Dažniausiai šios stadijos maišėsi, kirtosi ir rutuliojosi ne iš eilės viena iš kitos, nuosekliai, kaip nurodyta, bet ir kitokia tvarka, pav., kur nors pirmoji Kio raidos stadija galėjo būti ne medžiotojis, bet piemenis. Niekada nėra būvę gryni ar

vien piemen -klajokli taut , taip pat ir gyvulininkyst ne visada kilusi iš medžiokl s, žemdirbyst ne visada išsivys iusi iš piemen kio.

D l to šiandien kio raidos laipsniai nustatomi kitokiais pagrindais.

1. Okupatoriškas kis laikomas primityviškiausia kio stadija. Tai maisto ieškojimo gamtoje kis. Žmogus nieko negamina, bet ieško maisto visur, kur tik gali jo rasti ir j « okupuoja ». Valgo visk , k tik randa. Maisto atsargai d tis dar nemoka. Rad s maisto daug, valgo net persivalgydamas, kai neturi — badauja. Pats nieko negamina. Okupatoriško kio liku i ir šiandien matome, tai grybavimas, uogavimas, žab rinkimas. Pav. guma gaunama iš sak , ištek -jusi iš tam tikros r šies medži . Jei tokie medžiai auginami specialiose plantacijose, tai sak rinkimas nebus okupatoriškas kis; jeigu tie sakai bus renkami miškuose, tur sime jau okupatorišk j k .

2. Kablo kio. Tai pereinamoji stadija prie žem s kio, kai žem dirbama primityviu rankiu — mediniu kabliu pradr skiama ir beriami gr dai. Tokiu darbu užsiima moterys, nes jis už kitus darbus yra lengvesnis (panaši darbo sistema yra šandie Kinijoje ryži kyje). Nam reikalus tvarko moterys (matriarchatas — moters vyravimas šeimoje). Vyrai užsiima medžiokle ir gyvulininkyste. Vadinasi toliau, greta kablo kio, gali b ti:

3. Nomad medžiokl s ir gyvulininkyst s kiai. Gyvulininkyst ne visur yra iš jusi iš medžiokl s. Koku b du išmokta gyvulius prisijaukinti, nežinia. Jie kai kuri nomad net nebuvo laikomi m sai ar pienui, bet naudojami darbo j gai. Jeigu moterys dirbo žem , tai vyrai buvo piemens ir medžiotojai. Ši pastaroji aplinkyb reikalavo nuolatinio kilnojimosi iš vienos vietos kit , nes d l pašaro stokos nebuvo galima vienoj vietoj apsistojus pastoviai gyventi. Toks gyvenimas vadinamas nomadizmu. Klajojimas gali ir su kitais kio laipsniais susirišti ir sudaryti taip vadinam pusiau nomadizm . Tai toks žemdirbyst s laipsnis, kai žem s gabalas, per kelet met dirbtas, v liau apleidžiamas, kaip nenašus, dirvonauti, ir žmogus keliiasi kitur. Su šitokia žemdirbyste lengvai siejasi gyvulininkyst ir nomadizmas. Sociologiškai imant, nomadai yra stipresnis elementas už žemdirbius. Nomadai labiau ekspansyv s, jie kit krašt nukariautojai, valdovai. Bet kiškai produktingesni yra žemdirbiai.

Fr. Listas si l vis kišk gyvenim paskirstyti penkis periodus pagal gaminam j produkt r šis :

- 1) pirmin , laukini žmoni , k ;
- 2) piemen k ;
- 3) agrikult ros k ;

4) agrikult ros, manufakt ros k ;

5) agrikult ros, manufakt ros ir prekybos k .

Ta iau ne visi nori su Listu ia sutikti, nes amat ir prekybos randama ir pa ioj senov j. Ta iau jo kio raidos paskirstymas yra teisingas ta prasme, kad tam tikru periodu vyrauja viena ar kita kuri tipiškiausia šaka.

k dar galime skirstyti atsižvelgdami jo organizuotumo laipsn arba pagal g rybi atsiradimo santyk su j vartojimu. tai atsižvelgdamas, Karolis Bücheris nurodo šitoki kio raid :

1) uždaras nam kis ;

2) miest kis;

3) tautos kis ;

4) pasaulinis kis.

Uždaras nam kis — tai kiškasis veikimas, užsidar s tik šeimos ribose, kai viskas gaminama tik savo šeimai, niekas neparduodama. V liau tas veikimas plinta, jo ribos ske iasi. Gaunama jau platesn s sociologin s grup s — kaimai ar miestai. Kaimo ar miesto kis yra labai charakteringas viduramžiams. Nuo merkantilizmo ir fiziokrat kiško veikimo ribos dar toliau plinta. Gauname tantos k . Atsiranda atskir ki politika, nukreipta tai, kaip savo krašto k daugiau išpl toti, pakelti. Organizacijos atžvilgiu kiškas veikimas gali pasidaryti dar platesnis, apimti keli taut ar viso pasaulio k . Tai pasaulinis kis, kuris reiškiasi tarpvalstybiniuose ekonominiuose santykiuose. Vis d lto uždaras nam kis yra viso kiško veikimo pagrindas. Ir žodis «ekonomija» yra kil s iš graik kalbos žodžio « oikos », kuris reiškia nam k , lotyniškai tai vadinasi « domus ».

Pastarasis kio suskirstymas yra daugelio priimtas. Id j taip skirstyti dav Rodbertas. T id j panaudojo Bücheris.

I. SENOV S KIO ISTORIJA

XVII a. sivyravo istorijos skirstymas senov s, vidurini amži ir nauj j laik istorij . Bet toks skirstymas yra paviršutiniškas ir niekuo nepateisinamas. Žmonijos evoliucija iš tikr j neina vis laik kylan iu laipsniu, bet reiškiasi banguota linija. Senov s amžiai n ra m s k dikyst s atstovai, nes viduramžiams prasidedant žlugo visa senov s kult ra ir žmonija prad jo kult rin gyvenim iš naujo. Senov s ir vidurini amži bei nauj j laik laikorarpiai yra savyje uždaryti vienetai. Senov s istorija savyje sudaro uždar kult ros

cikl . Viduramžiai n ra senov s t sinys, o naujieji laikai — vien tik viduramži t sinys. Tas pat ir su kio istorija. Senov s kio istorija n ra pradžios periodas m s kiui, bet yra savarankiška kult ros sfera.

1. Egipt o kis

Seniausios žinios apie Egipt eina iš 3000 met prieš Krist . Jo istorija daloma atskirus periodus, kurie rodo laipsnišk egiptie i kult ros kilim . Ta iau mes t period apžvalgas nesileisime ir nagrin sime tik pa ius svarbiausius su Egipto kiu susijusius dalykus.

Žem s dirbimas — jau iš seno egiptie iams buvo žinomas, žem dirbdavo iš pradži medžio kabliu. Bet egiptie iai jau buvo išmok vartoti ir arkl , tempiam dviej jau i . Avys kojomis mindavo s jai parengton žem n gr dus. Javus kuldavo ant j užvaryta jau i banda. Nors žem b davo menkai dirbama, bet derlius b davo visuomet geras, net 200-tasis gr das ! Žem s derlingumas Nilo sl nyje leido valyti derli du kartu per metus. Yra žini , kad Egipte buvo praktikuojama s jomaina, t. y. t pa i viet kasmet buvo s jami ne tie patys javai, bet tam tikra tvarka, vieni po kit . Kuria eile toje s jomainoje kas jo — nežinia, bet joje savo viet tur jo ir daržov s, ypa agurkai.

V liau, išradus arkl , s jamos dirvos plotas padid jo. Arkl temp jau iai, vienas asmuo vald arkl , o kitas ved jau ius. Iš jav daugiausia augino kvie ius ir miežius. Daug s jo ir lin , o daržovi — agurk .

Nilas, kuris savo potvyniais užtr šdavo dirv dumblu, buvo egiptie iams kult ros neš jas. Reikalas Nilu naudotis, jo vag reguliuoti, egiptie ius išmok tobulos vandens statybos ir kanal vedimo. Išmok juos geometrijos, bei aritmetikos, nes po kiekvieno potvynio, kai ateidavo s jos laikas, reik davo žem padalyti sklypais žmon ms. Atsirado astronomija, reik jo žinoti potvyni pradži ir pabaig , k susedavo iš žvaigždži , kuri pagalba sudar ir kalendori . Kad b t galima spr sti gin us s ryšy su žem s permatavimu, buvo išleisti statymai. Reikalas reguliuoti žem s santykius ir spr sti kilusius gin us pagreitino valstyb s susidarym ir jos susiorganizavim , valdžios kilim . Nilas buvo geras susisiekimo kelias ir pagreitino prekybos išsipl tim .

Tipiškiausias Egipto žem s kio dalykas — dr kinimo sistema, kurios nebuvo Vakaruose. Ta sistema Egipte buvo labai tobula. Ja r pinosi patys faraonai. Vergai ir karo belaisviai buvo darbo

j ga kanalams kasti ir pylimams tvenkti. Pats faraonas visk priži r davo. Atsiranda valdinink aparatą vandens reguliavimo darbams ir kanalams priži r ti. Valdininkai priži ri faraon k . rankiai ir maistas sukrauti faraono sand liuose, iš kur valdiniamis dalomi. Valdiniai lyg kokie baudžiauninkai pririšti prie faraono, bet drauge ir prie savo kaimo. Valdiniai moka mokes ius nat ra valstyb s sand lius, iš kuri valdininkams nat ra išmokamos algos.'

Buvo paplit ir amatai. J b ta vairi . Amatininkai sudarydavo tam tikras bendruomenes, lyg cechus, bet tai nebuvo kokios laisvos organizacijos, bet faraono prieži roje. Faraono ir valstyb s reikalams patenkinti, vair s amatai b davo pavedami atskiroms žmoni grup ms, kurios tuo ir užsiimdavo. V lesniais laikais faraon kyje atsiranda dirbtuv s, bet jose dirbo nelaisvi žmon s. Sinajaus kalnuose buvo vario kasyklos, kuriose dirbo vergai. Egipte buvo medviln s apdirbimo dirbtuv s. Apskritai, beveik visas egiptie i kis buvo lyg monopolis faraon rankose. Faraonui priklaus ir Egipto prekyba. Prekiaujama buvo main b du. Didžiausia prekyba buvo varoma su Palestina, Sirija, Kipro ir Kretos salomis, Babilonija. Prekybos laivai atsirado iš karo laiv . Privatišk laiv visai nebuvo. Prekybos monopolis r m si faraono teise valdyti krašt . Jo žinioje buvo rinkos ir prekyviet s, koncesijos keliu perleistos svetimšaliams, daugiausia žydams, kurie buvo jau parod gabum ir sumanum pirklio amate.

Jau 2000 met prieš Krist atsiranda Egipte ir pirmieji pinigai. Gyventojai už sud tus valstyb s sand lius gr dus, amat dirbinius ir prekes gaudavo tam tikrus kvitus, ekius, turin ius t pa i gali , kaip ir pinigai. Deja, šit « pinig » apyvarta krašte buvo maža, ypa d l to, kad gyventojai, gav juos iš faraono, sud davo prie šventykl ir ten laikydavo tik dami, kad j turtas ten saugiai gul s. Atsiradus pinigams, buvo pereita prie mokes i mok jimo pinigais.

2. Senov s Graikijos ir Romos kis

Kalb dami apie Graikijos ir Romos k , turime skirti dvejop kio kult r : j ros pakraš i ir vidaus. Klasinis senov s kult ra buvo beveik išimtinai j r kult ra. Paj ry, patogiame navigacijai, steigiami miestai. Paj rio miestuose koncentravosi visas kult rinis gyvenimas ir prekyba bei amatai, kadangi susisiekimas buvo patogus. Krašto viduje pl tojosi žem s kio kult ra, kuri d l susisiekimo sunkum ilg laik pasiliko nat ralin je stadijoje.

Antras charakteringas Graikijos ir Romos kio bruožas, kad ia ekonominio ir politinio gyvenimo pagrindas buvo vergai. Vergai

buvo apskritai visos klasinės kultūros pagrindas. Juo graikas ar romanas buvo turtingesnis, juo daugiau jis turėjo vergų. Pats jis buvo atsidavęs politiniam gyvenimui. Vergai tenkino visus šeimos reikalavimus (uždaras namai). Graikiškoji «oikos» bei romaniškoji šeima «domus», buvo painios organizacijos. Vergai, kada jie buvo kiekvienoje šeimoje didelis skaičius, turėjo specialias paskirtis. Kaimo «oikose» daugumai sudarydavo žemės darbininkai, piemenys, ir amatininkai, kaip: verpėjai, audėjai, siuvėjai, dailidės ir kiti. Jie visi buvo vergai, gamino tik uždarą namą — kio ribose, tik pono «oikosui», prižiūrėdami administracijas ir kontrolės personalo. Dar painesnis buvo miesto «oikos», — ja administracija, amatininkai, didžiausias tarnybos rėmėjų: ceremonialmeisteriai, masažuotojai, muzikantai, skaitytojai, vynininkai, durininkai, sargai, kambariniai, darbininkai, virėjai, filosofai, architektai, skulptoriai, net pedagogai irgi vergai. Vis dėlto vergystė anais laikais negalime žiūrėti kaip laikinomis. Vergai tada atpalaiduodavo ponus nuo darbo, suteikdavo jiems progos pasišvęsti daugiau mokslo darbams, politikos reikalams. Vergija — natūralus senovės dalykas. Tik vėliau, kai mąplėstis gamyba, konkurencija, vergų bėklis pasunkėjo, nes ponai mąplė juos spausti, kad tik daugiau būtų dirbama ir pagaminama. Ir pasirodė, kad vergų prievartos darbas netinkamas, nenašus. Vergai pakeičiami amatininkais arba baudžiauninkais, kurie už tam tikrą atlyginimą gali gaminti ir parduoti.

Daugiausia vergų buvo III — I a. prieš Kristų. Jie buvo rinkose pardavinėjami. Delos'o saloje būdavo parduodama prekymei metu ligi 10.000 vergų per dieną. Vergų darbas labai pakenkė romėnų žemėms, nes didikai kuriems dykai dirbo vergai, nukonkuravo smulkesnius žemdirbius. Vergystė griovė ir amatus. Turėjo dėti į jos išnykti ir smulkieji pirkliai, kurie neturėdami vergų, buvo priversti samdytis darbo jėgą. Žinoma, nepajėgdavo konkuruoti su turtingesniaisiais, stambesniaisiais pirkliais ir bankrutuodavo. Atsirado nemažas skaičius bedarbių, ypač Romoje. Imperatoriai buvo priversti juos maitinti ir juos saugotis.

Be ponų, aristokratų luomo buvo dar ir laisvųjų piliečių luomas, kurie valdė nedidelius žemės sklypelius ir dirbdavo juos savo jėgomis. Laisvieji piliečiai didėdavo savo reikalavimus dėl patenkinamo savo jėgomis. Jie būklė buvo sunki, nes turėjo mokėti didelius mokesčius ir eiti sunkiame karo tarnyboje. Kartais būdavo net priversti pasidaryti vergais. Dažnai kildavo agrarinis bruzdėjimas. Valstybė, juos ramindama, duodavo piliečiams žemės sklypus.

Keletą šimtų metų pr. Kr. iš uždarą namą kio pereita prie produkcijos rinkos, prie gamybos pardavimui. Šalia smulkaus žemės

kio buvo išsirutuliojusios vadinamos latifundijos, dideli stambi j žemvaldži žem s plotai. Dažnai smulkieji kininkai, sunkiai patys bepaj gdami išgyventi, pasiduodavo su savo žeme kuriam stambesniam žemvaldžiui (patronui) ir pasižadavo jam dirbti. Didieji žemvaldžiai, turdami daug klijent ir verg , gal jo savo žem s plot vis didinti, pl sti, nedirbam žem padaryti dirbama. Žem buvo kolonizuojama.

Su imperijos atsiradimu iš pakraš i kult ra persimet cent r . Imperatori laikais visa valstyb buvo suskirstyta mokes i apygardas, kuri prieky paprastai stov jo didieji žemvaldžiai. Per juos buvo renkami mokesiai ir kariuomen . Savo valdinink aparato valstyb netur jo. Didikai, latifundij savininkai, tur jo ir teisiams j gali savo apygard žmon ms — valdiniams ir vergams. Stambi j žemvaldži kis buvo bepraded s eiti kapitalizmo kryptimi. Atsirado plantacij , kuriose dirbo vergai. Dirbo ia ir kolonistai, bet jie nebuvo kininkai, nes žem dirbo ne savo, bet pono rankiais. Plantacij produktai buvo alyva ir vynuog s bei vynos. Vergai gyveno barakuose, dirbo bendrai, priži rimi geležin s drausm s, negal jo net vestis. Verg priaugliui paskatinti verges po treio k dikio paleisdavo laisv n. Ir iš žem s kio ir iš plantacij buvo gaunama daugiau, negu reik jo vienai šeimai išmisti. G ryb s tur jo b ti parduodamos. Tod l stengtasi gaminti kuo daugiau. Pamažu, ta iau, prad jo tr kti verg .

Nuo Augusto karai Romoje aprimo, nebeliko svarbiausio verg šaltinio. Verg rinkos susiaur jimas tur jo toki pat pasekmi kyje, kaip kad moderniškame kyje b t akmens anglies kasykl išsekimas. Reik jo pereiti prie kitos sistemos. Vergams leista kurtis šeimas ir jie buvo apgyvendinti ant atskir žem s sklyp , nebe karėvin se. Verg b kl pager jo, o kolonist priešingai — pablog jo ir susilygino su verg pad timi. Jie tur jo ne tik duokles mok ti, bet ir baudžias eiti ponams. Ypa verg gyvenimas pager jo smunkant Romos valstybei. Prasid jus barbar -german puldin jimams, nuolatiniams karams, deginimui, žudymui, žem s kis nuolat smuko.

Žem s kis geriau klest jo negu Graikijoje. Charakteringas senov s Graikijos pažymys — tai miestai. Kult rinis gyvenimas buvo daugiau svorio sukrov s miestus, kur ypa pl t si amatai ir prekyba. Amatai ir prekyba buvo pasiek labai aukšto laipsnio. Amatai iš pradži irgi r m si nelaisvu verg darbu. Gaminama iš pradži buvo ne rinkai, bet sau. Darbo specializacija Graikijoje ta iau, jau buvo paplitusi nuo sen laik . Antikos kyje buvo gaminama ir kai kuri prabangos dalyk . Pereinant prie gamybos rinkai, pardavimui

buvo daug vairi gamybos dirbtuvi (ergasterij), kuriose dirbo daugybė vergų. Tačiau tai nebuvo fabrikas, nes dar truko ir mašinų ir darbo pasiskirstymo ir specializacijos bei pastovaus kapitalo. Vėliau vergdarbas buvo pakeistas laisvu darbu. Amatininkai galėjo laisvai verstis savo darbu, laisvai parduoti, tik turėjo mokėti savo ponui tam tikrą mokestį. Daugiau stengėsi užsimokėti, galėjo ir visai nuo pono priklausomybę išsipirkti. Baigiantis senovės amžiams, Graikijoje ir Romoje buvo žinomos ir amatininkų profesinės jungos.

Uždaras graikų ir romėnų oikos ir domus — ima gaminti ne tik vien šeimai, bet ir platesniu mastu — ir klientams. Vadinasi, gamyba plečiasi. Imama eiti iš primityvios uždaro namų formos. Pramonė pradeda atsirasti tik tada, kai atsiranda miestuose turtingesni asmenys, besiveriantys kreditu ir gėrybes perkančiai prekybos užuomazga!

«Pax Romana» laikais, I a. po Kr., buvo palankios sąlygos prekybai plėstis. Roma valdė prekybai linkusias ir tam užsiėmimui gabias tautas: egiptiečius, finikiečius, graikus, žydus ir kt. Tarp provincijų ir Romos įgyva mainų prekyba. Gyva prekyba buvo varoma ir vandenimis ir sausumos keliais, kuriuose Romoje buvo nutiestas visas tinklas, nors visai ne prekybiniais, bet strateginiais sumetimais. Ispanija duodavo metalą, Azija — vilną, Afrika ir Egiptas — javus, Graikijos miestai — indus, papuošalus, meno daiktus. Buvo visas didelis prekybos laivynas.

Antikoje mainų kūrėjai jau buvo išsirutulioję, kad pasiektų net tam tikrą kapitalizmo laipsnį. Pinigai, kaip moneta, buvo pasiekę didelį apyvartumą, bet ypač imperijos galėjo imti jį menkinti, kaldinti prastesnės vertės. Valstybėms tai net privalomo kaina reguliavimo. Pinigai jau įgyvo apyvartumą. Atsirado ir bankai, teikiančios paskolas ir atliekančios įvairias prekybos operacijas. Valstybėms kada išleisdavo statymus, tvarkančius procentų mokesčius. Didieji kapitalistai, kurie buvo turtingi iš karo lobio, versdavosi kredito operacijomis. Jie sudarydavo dideles transporto bendroves. Transportą jie perleisdavo nuomos keliu pirkliais. Mokesčiai Romoje būdavo išnuomojami, nes patys imperatoriai nenorėdavo rinkti. Keli, susidarydavo kapitalistai, sudarydavo lyg akcinę bendrovę ir išpirkdavo sau teisę rinkti provincijose mokesčius. Kapitalistai bendroves būdavo steigiamos ne tik mokesčius rinkti, bet kapitalistai išnuomodavo ir kasyklas ir javų pristatymą sostinei. Per tokias bendroves buvo stengiamasi pasipelnyti, nes buvo galima nusipirkti tų bendrovių akcijas. Pinigų apyvarta antikoje buvo taip išsirutuliojusi, kad Ro-

moj b davo net birž , kur pirkdavo ir parduodavo bendrovi akcijas, keisdavo pinigus, duodavo paskol ir panašiai.

Visos šios greit atsiradusios ir išsiplatusios kio formos turjo greit žlugti, kai žlugo Roma ir barbarai m pl sti pietus. Pusiau laukiniai germanai sugriov ne tik politines, bet ir socialines, bei ekonomines Antikos kult ros formas. Prasidedant viduramžiams nerandame kio gyvenime joki progreso žymi , o tik randame regres . kis ilgam laikui sugr žo primityvias nat ralaus kio formas. kis tarytum iš naujo prad jo savo raid .

II. ANKSTYVIEJI VIDURAMŽIAI

1. KIS, PEREINANT IŠ SENOV S VIDURINIUS AMŽIUS

Senov s pasaulis su aukštai išrutuliotomis kio formomis V-VI a. žlugo, užpl dusi german sunaikintas. Kyla klausimas: kokia kio b kl buvo po to ? Pirmiausiai susipažinsime su german kiu, kurie ankstyvaisiais viduramžiais suk r kult r .

a) *German kis*. — Germanai iš pradž buvo pusiau klajokliai. Koku b du tapo s sliais sunku išaiškinti. Žinoma tik, kad pirmaisiais amžiais po Kr. daugelis german jau buvo prad j verstis žem s darbu. Sodybas k r tik ten, kur žem derlingesn , lengvesn , b tent — prie upi . Miškai ir pelk s trukd žem s darb . Miest germanai netur jo.

Germanai gyveno atskiromis pla iomis šeimomis (Sippe), kurios spiet si kaimus. kis buvo grynai kaimiško pob džio. Jis priklaus visai pla iai šeimai — giminei. Girios ir ganyklos buvo vis bendra nuosavyb . Žem s sklypai dažnai buvo perdalomi. Nors žem buvo visos šeimos nuosavyb , bet agrarinio komunizmo nebuvo. kininkaudavo individualiai ir derli dalydavo atskirai. Dirbamos žem s sklyp , kuris skait si privati nuosavyb , gaudavo kiekvienas gimins narys, atsižvelgiant šeimos darbo paj gas. Žem s darbo sistema primityvi — taip vadinama pl šini ir dirvonavim sistema. Pl šdavo žem iš mišk , j kelerius metus dirbdavo, paskui kaip nederling palikdavo dirvonuoti ir keldavosi kitas vietas. Žem iš pradži dirbdavo kabliu. V liau atsirado žagr , kuri ta iau tik pradr ksdavo žem . Ta žagr skyr si nuo v lesnio pl go tuo, kad ji vel nos neapversdavo. Derli valydavo geležiniu pautuvu. Germa-

n s ta mieži , sor , rugi , aviž ir šiek tiek kvie i . Apie namus tur davo darž , kur augindavo ankštini daržovi . Kai kur, kur gavo progos susidurti su rom nais, veisdavo ir vaismedži sodus. Taut kraustymosi metu žem s darbas pas germanus ne daugiausia buvo paplit s.

Gyvulininkyst — šis nomad užsi mimas buvo svarbiausia ger- man kio šaka. Laik kiauli , avi , namini paukš i , ne skaitant stambi j gyvuli . Svarbu buvo ne gyvuli kokyb , bet kiekis. Pažinta ir medžiokl , svarbi an laik gyvenime. Pramon s kis buvo menkai težinomas. Moterys dirbo žem , o vyrai r pinosi medžiokle, žvejyba ir dalyvaudavo karo žygiuose. Amatai daugiausia tarnavo tik nam kiui. Labiau buvo žinomi kalviai ir puodžiai, taip pat audimo bei statybos amatai. Amatais buvo užsiimama ne kaip pragyvenimo šaltiniu, bet kaip papildomu užsi mimu.

Visas kiškasis german veikimas tur jo tik vien tiksl — pasigaminti g rybi žmogaus reikmenims patenkinti. Kad germanai dar tebegyveno nat ralaus kio stadijoje, tai preki apyvartos ir main negal jo b ti, jei ia neskaityti paprasto daiktais pasikeitimo tarpusavy ir su kaimynais. Ypa nuo I a. po Kr. rom nai, prasiskverb giliausias german apgyventas vietas, apsikeisdavo su germanais reikalingais dalykais. Iš german išsiveždavo kaili , miško dirbini , gyvulininkyst s produkt ir pelningiausi prek — vergus, o palikdavo ia ginkl , šiaip metalini dirbini , reikaling kasdieniniame gyvenime, ir papuošal . Pinig germanai nepažino. Patek j kraštan rom n pinigai buvo daugiau vartojami kaip papuošalai.

Tokie kiški german santykiai buvo prieš taut kraustym si. Tragiškai susid r du pasauliai: nekult ringasis su kult ringuoju. Germanai ne tik visk degino ir pl š , bet užgrobtose žem se sik r , senus gyventojus ar išvarydavo ar paversdavo savo žemi darbininkais. Vieni kitiems tur jo daug takos. Pav., germanai dal anti- kin s kult ros pasi m sau, susidurdami su antikos kult ros liku-iais. Viduramži kis yra german ir rom n ki liku i mišinys, išaug s ant antikos griuv si , germanams bekuriant naujas kiško gyvenimo formas. Viduramžiais kis ta iau n ra t sinys senojo kio, bet ia buvo prad ta beveik viskas iš naujo. Tenka dar trumpai paliesti ir slav k , kuris tur jo daug reikšm s Rytams.

b) *Slav kis*. — Slavai gyveno kiltimis. Gyvenamosios vietos nebuvo pastovios. Kiltimis gyveno ir pietiniai slavai (serbai, kroat-ai). J kyje reišk si agrarinis komunizmas. Gimim (zadruga) kad ir ne po bendru stogu gyveno, bet kininkavo bendrai, netur dami individualios žem s nuosavyb s. Vis uždarbis jo vienon kišen n,

visi valg iš vieno aruodo. Žem s darbo technika, kaip ir pas germanus, buvo primityvi. Bet piet slavai užsiimdavo dar prekyba ir amatais. Vakar ir ryt slavai kitaip kininkavo. J kiškoji santvarka buvo panaši german kišk j santvark . Jie gyveno atskiromis gimin mis, vadovaujamomis kunigaikš i . Gyveno vienkiemiais ir kaimais. J kis buvo visai nat ralus. Kai kurios gimin s gars jo jav turtingumu. Miškas ir miško produktai bei bit s papild slav k . Jie labai mok jo išnaudoti upi kelius ir vert si prekyba.

c) *Ais i kis*. — Ais i gyvenamieji plotai buvo greta slav . kiškasis gyvenimas d l to panašus slav . Medžiokl , žvejyba ir žemdirbyst buvo j užsi mimas. Prekybiniuose santykiuose buvo reikšmingas gintaras. Ais i tautos viduramži laikais kiškajame gyvenime jokio vaidmens nevaicino.

2. Žem s kis ankstyvaisiais viduramžiais

Po taut kraustymosi, po to, kai germanai apsistojo pastoviai gyventi ir virto s sliais žemdirbiais, k r si tipiškos viduramžiams kiškiosios gyvenimo formos. Ekonominiame gyvenime vyraujan i viet tur jo žem s kis, agrarinis darbas. Ankstyv j viduramži kis buvo grynai kinink kult ra. Tai charakterizuoja kišk j ankstyv j viduramži santvark , kuri t siasi ligi IX a., t. y. ligi feodalizmo pradžios. Miest beveik nebuvo, o kur j liku iai buvo, jie netur jo svarbos.

Šiame periode kiškai raidai daug takos tur jo visuomen s sutvarkymas. Paprastai visur socialiniai santykiai nulemia kišk j gyvenim . Vakar Europoje susik r didel Frank valstyb , kurios prieky stov jo karalius, išsiskyr s iš vis aukšta kilme ir autoritetu. Tas autoritetas r m si turt ir dideli žemi valdymu ir ištikima bajorija. Tiesa, bajorija, geriau pasakius, — naujoji bajorija, nes senoji nyko, dar buvo tik formavimosi stadijoje. Šitos naujosios bajorijos svarbiausias pažymys — tarnyba karaliui, karo tarnyba ir žemi valdymas. Karalius tur jo teis suteikti bajorams tam tikr privilegij , maloni , gal jo nebajorus padaryti bajorais. Bajorij sudar ne tik turtingieji krašto gyventojai, bet jon gal jo eiti ir užkariaut krašt kai kurie rinktiniai gyventojai. Turtas ir dideli žemi valdymas tur jo lemiamos reikšm s. Bajorija buvo vienas svarbiausi faktori ne tik politiniame bei socialiniame, bet ir ekonominiame gyvenime.

Po bajor žemiau stov jo laisvieji kininkai. J per karus daug žuvo, dar daugiau pateko ekonomin n ir socialin n aukštesni

už juos pon priklausomyb m Kiti ir laisva valia pasiduodavo bajor globon, negal dami patys ekonomiškai išsilaikyti arba atsiginti nuo skriaud j kaimyn . Pasiduodami su visu turtu kitiems, jie dalinai nustodavo savo laisv s. Visai laisvi buvo tik tie, kurie tur jo alod , t. y. nuosavos paveldimos žem s. Dažnai laisvieji nusmukdavo nelaisv j , arba pusiau laisv j luom . Pusiau laisvieji buvo tie, kurie gal jo asmeniškai savo žem paveld ti, bet negal jo savo žem s apleisti, buvo prie jos pririšti. Jie ištisomis šeimomis gyveno karali arba pon šeimink aloduose, jiems mok jo duokles ir jo prievoles. Asmeniškai jie buvo laisvi, bet realiai nelaisvi, nes negal jo apleisti savo pono ir savo žem s.

Žemiausi visuomen s pakop sudar vergai, Tiesa, senoviškosios vergijos nebuvo. Verg užsienin pardavin ti nebuvo galima, bet savam krašte prekyba buvo leidžiama. Verg skai ius sumaž jo karams apimus. Ypa j b kl pager jo, kai krikš ionyb sistiprino. Krikš ionys kunigai globojo vergus. Mišri šeim vaikai buvo laikomi vergais. Buvo net leista vergams sigyti žem s turto. Tokiu b du buvo jiems suteikta galimyb ekonomiškai ir socialiai tvirt ti, ir artintis prie baudžiaunink arba pusiau laisv j .

Ypating viet visuomen je už m Bažny ia, dvasininkai. Bet bažny ios tarnus gal jo patekti tik laisvieji, o aukštesnes Bažny ios vietas tik bajorai. Bažny ia tur jo daug žemi . Tur dama takos visose gyvenimo srityse, tur jo takos ir kiui.

Žydai buvo persekiojami, gyveno susispiet senov s Romos miest liku iuose, vert si prekyba. Ketai kada jie užsi m amatais. Dažnai dalyvaudavo j rininkyst je. Žem s darbu jie nesivert . Paprastai pasiduodavo karaliams ar pon globai ir apsaugai, už kuri jiems mok davo. Šiuo atveju po mirties žydo turtas atitekdavo glob jui.

Ankstyvajame viduramžyje ekonomin je santvarkoje didel vaidmen tur jo kiškiosios bendruomen s. kiškoji santvarka r m si ne pavieniais individais, bet bendruomen mis. Charakteringiausia žem s kio bendruomen , kurion priklaus tik laisvieji, buvo vadinama « mark s » bendruomen (Markgenossenschaft), tipiška germanams.

German nukariautuose kraštuose buvo dvejopi kiški santykiai. Ten, kur nukariautojai pasilikdavo gyventi drauge su senaisiais gyventojais, kaip Pranc zijoje ir Vakar Vokietijoje, iš karto užsimezg «žem s pon valdymo » santykiai (Grundherrschaft), atsirado feodališki ir baudžiatvos santykiai. ia nukariautojai atimdavo žemes ir senuosius j savininkus paversdavo baudžiauninkais. Tai pon žem s valdymo santykiai. Ten, kur nukariautojai germanai nerasdavo gyventoj arba juos išvaikydavo, o j žem pasidalydavo,

kaip dabartinę Šveicarijoje ir Piet Vokietijoje, ten germanai patys k r si, patys dirbo žem demokratiškais pagrindais, ia susidar laisv j valstie i « marki » bendruomen s.

«Mark s» bendruomen se agrarinio komunizmo nebuvo. Bendruomen s susid jo iš privatišk atskir , savarankšk ki . Dalis žemi buvo bendra nuosavyb , iš kurios kiekvienas bendruomen s narys gaudavo dal , kita dalis buvo privati nuosavyb , kuria kiekvienas kaip tinkamas gal jo naudotis. Sodybos, daržai buvo privati nuosavyb . Privati nuosavyb buvo ir laukai su pievomis, bet laukus buvo galima tvarkyti tik pagal bendruomen s interesus, nurodymus. Lauk žem b davo periodiškai perdaloma. S jama buvo pagal bendruomen s nustatyt s jomain , gyvuliai bendrai ganomi laisvuose nuo pas li laukuose. Bendruomen gal jo kištis žem s dirbim su savo nurodymais, nustatydamo, kada s ti, kada piauti ir panašiai. pasiv lavimus neb davo atsižvelgiama, ant j lauk b - davo varom galvijai. Ganyklos ir girios b davo vis bendra nuosavyb , kuria kiekvienas naudodavosi pagal savo reikal . Taigi, « marki » bendruomeni kis buvo vedamas ne agrarinio komunizmo, kaip pas piet slavus, bet buvo individualizuotas kis, nes jame gal jo laisvai pasireikšti individo kininkavimas. Visa žem nuosavyb s atžvilgiu susid jo iš trijų dali : -privatiškos sodybos ir darž nuosavyb s, pusiau bendros dirbam lauk nuosavyb s ir visai bendros ganykl bei mišk nuosavyb s.

«Mark s » bendruomen buvo ir tikybin , ir kariška, ir teisiška, ir socialin s junga. Visi bendruomen s nariai drauge meldavosi, visi drauge eidavo krašto ginti, visi atsakydavo už nuostolius. Gamin davo patys sau. Tai buvo tipiškas uždaras nam kis. Pirkdavo tik tai, ko patys negal davo pasigaminti, b tent: geležies, druskos. Šit g rybi sigydavo main keliu.

Žem s kio bendruomeni galima rasti ir Alpi ir Škotijos kiuose. Alpi ganyklos buvo laikomos visos bendruomen s nuosavyb ir skirstomos nariams. Škotijoje žinoma žem s arimo talka. Žem dirbdavo aštuonetu jau i pakinkytu arklų. kininko b davo jau iai, kalvio — žagr . Tokia žem s arimo talka vadinosi « Cywar ». Uždarbiu buvo dalinamasi. Skotai vis dirbam žem dalino dvi dalis: viena buvo ar iau sodybos. J dirbdavo pagal trilaukio sistem . Antroji žem buvo toliau nuo sodybos, padalinta 5-7 laukus, kuri vienas iš eil s kasmet b davo dirbamas «cywar» talka. Bendruomeni santvarka randama ir senov s Airijoje. Airijoje buvo daugiau užsiimama gyvulininkyste. V liau imta dirbti žem . Bendruomen s buvo žinomos ir pas piet slavus *zadruga*.

Iš ryt Europos žemės ki bendruomeni reikia paminėti ir kiškų rus sistem *Obščina* arba *Mir*. *Miro* sodybos sudar kaimus abipus kelio. Naujos šeimos kurdavosi iš kaimo gal. Lauk šeimos turėjo pagal tai, kiek jose b davė žmoniai arba dirbantį ranka. *Miro* žemė, laikoma vis bendra nuosavybė, b davė perdaloma kas ketveri metai, bet dažniausiai atsižvelgiant tik turtingųjų interesus, nes jie mokėjo valdyti prasiskolinusių kininkų balsus. Reikalauti savo *nadielo*, (savo dalies) galėjo iš *miro* kiekviena šeima, net ir tie, kurių protaviai iš *miro* buvo išsikraustę gyventi miestuose. Kadangi visas *miras* neš kolektyvinę atsakomybę, iš jo nebuvo galima pasitraukti, jis galėjo prievarta priversti savo narius grįžti iš miesto ir imtis žemės darbo. Tokia kio sistema išsiliko net ligi 1906-1907 metų, kai pagal naują Stolipino žemės reformą *mirai* buvo panaikinti.

Bendruomeni santvarka tačiau buvo ne visur. Vakar Europoje, Frank valstybėje ir kitur, kur valstiečiai m nustoti savo reikšmės, m nykti ir bendruomeni kaimo sistema, o sigaliti žemės pon valdymas, ypa Prancūzijoje, Anglijoje, Vakar Vokietijoje, kur nukariauti žmonių pasidar pon valdiniais.

ŽEMĖS PON VALDYMAS

Šis valdymas — tai tipiška žemės kio forma viduramžiais, tipiškesn ir charaktingesn net už laisvos «markės» bendruomenės k. Šis valdymas r m sė darbu, bet baudžiauninkais. Pon valdymas buvo ir visuomenės santvarkos principas. Stambieji žemvaldžiai, stovdami aukščiau ekonomišku atžvilgiu, stovėjo ir visuomenės aukštesnės pakopose. Tik ponai galėjo būti žemės savininkai. Žemės valdymas buvo tik nedidelio skaičiaus pon rankose. Kartais net ir pats valdovas negalėjo savo žemės mis prilygti kuriam nors žemvaldžiui. Pon žemės valdymas buvo svarbiausias elementas ankstyvųjų viduramžių agrarinės santvarkos. Pon žemės valdymas, kaip kiškai socialinis reiškinys buvo tokia agrarinės santvarkos institucija, kur stambieji žemvaldžiai turėjo pajam ne tik iš jų pačių eksploatuojamų žemių, bet ir iš tų žemių, kurios buvo jų nuosavybė, bet kurias dirbo savarankiškai kininkaudami valstiečiai baudžiauninkai. Visuomenės mas — baudžiauninkai, valstiečiai ekonomiška, socialiai ir politiškai priklausė nuo žemvaldžių.

Tokia žemės kio forma galėjo atsirasti per giminių karus. Giminių vadai pats savaime praturti arba užgrobti naują žemę.

Kai atsirado profesini kari luomas, daugumas jo nari , ypa ta-kingieji, virto žemvaldžiais, išsiskyr iš mažiau pasiturin i gyven-toj ir, kas svarbiausia, nepaj gian i save apginkluoti. Kariai tuo-met pasidar žemvaldžiais, o silpnesnieji, neturt liai liko žemdir-biais. Pastarieji tur jo pasiduoti galingesniems, turtingesniems žem-valdžiams kariams, dirbti j žem ir mok ti duokl . Pon valdymas, kaip jau anks iau sakyta, gal jo atsirasti ir kitus kraštus nukariau-jant. Užkariautojai virsdavo ponais, o užkariautieji — vergais. Ir ramiu b du atsirasdavo pon valdymas, b tent tada, kai silpnesnieji laisva valia pasiduodavo su visa žeme ponams, seniorams, kurie juos gyn ir atstovavo teisme, arba kai ponai, priešdami neapdirbtas žemes, didino savo žem s plotus ir kurdino ten naujakurius. Anais laikais žem s skait si to, kas jas išpl š . Dar kitas kelias pon valdy-mui atsirasti — fiskalinio pob džio, tai vykdavo tuo atveju, kai b davo centralizuotas kunigaikš io kis, arba kai krašto kyje vyravo luominis pradas, kai karalius mokes ius rinkti pavesdavo savo vasalams, o šie, gij takos, paimdavo savo priklausomyb n mokes i mok tojus ir j žemes.

Frank valstyb je ankstyvaisiais viduramžiais pon žem s val-dymas atsirado irgi panašiu b du. Nukariautos žem s b davo dalo-mos kariams ; apskritai, tada atlyginimo priemon kariams buvo dau-giausia žem . Vyravo principas, kad neb t jokios žem s be « pono » — (« nulle terre sans seigneur »). Bet žem be žmoni netur jo vert s. D l to nukariautojai visomis j gomis stengdavosi senuosius gyven-tojus sulaikyti žem se arba j daugiau sutraukti, varydami tarpu-savio konkurencij d l darbo s lyg baudžiauninkams. Suprantama baudžiauninkai mieliau d josi prie to pono, kuris jiems daugiau laisvi teikdavo. Dažnai tokiems žemvaldžiams, sik rusiems nuka-riautose žem se, karalius suteikdavo imunitet , duodant valstybines teises žemvaldžiams, b tent savaip tvarkytis gautoje žem je, tarp kit ko, rinktis sau mokes ius, teisti, leisti statymus, pinigus, rinkti kariuomen ir panašiai. Valstie iai, kurie tur jo sklyp , nenor -dami eiti sunki karo tarnyb , d josi su savo žeme prie kokio nors pono, pasiduodami jo globai ir atiduodami jam savo žemes. Ponas gr žindavo jam žem , bet jau kaip len . Tokie žem s santykiai vadi-nasi « commendation ». Jie buvo priešingi prekarij santykiams, kai ponui pasiduoda žmogus, netur s žem s, ir gauna iš pono len .

Svarbiausios žem s pon valdymo r šys yra trys: karaliaus, Bažny ios ir pasaulini pon žemvaldži .

Karalius, kaip valstyb s galva, tur jo daugiausia žemi . Kara-liaus dvarai — «terra dominica» — buvo išm tyti visoje teritori-joje. Dvaruose b davo trobesiai, daržai, laukai, pievos ir miškai.

Prie dvar gyveno ir valstie iai, kurie dirbo žem ir mok jo mokesius. Paties dvaro žem paprastai sudarydavo apie 100 ha, kas yra tik maža dalis iš vis karališk dvar žemi . Likusi žem dirbo valstie iai. Meroving karali laikais dvar (domen) valdymas buvo labai centralizuotas. Tam tikri valdininkai kontroliuodavo dvar valdym . Karaliaus dvar priži r tojas vadinosi villicus. Jis tur jo ir vykdom j ir teisiam j valdži . Svarbiausia jo pareiga buvo valdyti dvar . Tokios pareigos dažnai pasidarydavo paveldimos. Apskritai, domen žem s duodavo daug pajam karaliui. Karališki dvarai, nuo j priži r toj dar vadinami vilikacijomis.

Jau nuo Konstantino Didžiojo Bažny ia gijo teis tur ti žemi . Daug j gavo iš karali , kunigaikš i . Be to, karštai tikintieji irgi gausiai dovanodavo Bažny iai žemes gyvi ir testamentais. Šitos dovanojamos žem s dažniausiai b davo su žmon mis, bet kartais ir visai negyvenamos. negyvenamas žemes Bažny ia si sdavo naujakurius, kolonistus. Ilgainiui Bažny ia pasidar ne tik agrarin , bet ir apskritai — viena svarbiausia viduramži kiškoji galyb . Kilo pavojus, kad Bažny ia gali savo žemi gausumu pralenkti ir valstyb . Anglijoje Bažny iai priklaus net $\frac{1}{3}$ vis žemi . Tod l anksti, net VIII a., prasid jo vadinamos sekuliarizacijos, t. y. sumanymai atimti žemes iš bažny i ir vienuolyn ir atiduoti jas bajorams. Galima sakyti, kad Bažny ios žem se centralizacijos nebuvo. Pelnas jo arba vienuolynams arba bažny ioms. Ypa vienuolynai tada buvo pavyzdingi kiai. Iš gaunamo pelno vienuolynai išlaikydavo mokyklas, prieglaudas. Vienuolynai gars jo ir savo pavyzdingais amatininkais.

Pasauliniai ponai žemvaldžiai tarpusavyje skyr si. Kai kurie žemi tur jo tiek daug, kad gal jo prilygti net karaliui, kaip kunigaikš iai, hercogai, baronai ir t. t. Kiti tur jo didesnius ar mažesnius žem s plotus. Valstie i b kl buvo lengvesn ten, kur pon žem s buvo išsklaidytos, nes tada jie, negalint j suži r ti, nebuvo taip spaudžiami. Kas kita, kai pono žem s sudarydavo vien vienet . Tada ponas stengdavosi iš valstie io išspausti kuo daugiausia. Pas stambesn pon valstie iams buvo lengviau gyventi.

kis buvo tvarkomas dvejopai, atsižvelgiant tai, ar patys ponai j tvark (tai vilikacij sistema), ar j žem se gyveno savarankiškai kininkauj valstie iai ir mok jo mokesius (nuomos arba inšo sistema). Bet dažniausiai kis b davo maišytas — dal žem s patys ponai dirbdavo, dal atiduodavo valstie iams. Ponai nesisteng tur ti per daug savo pa i dirbamosios žem s, nes tuo laiku — prekyba buvo sustojusi, gamini , jei j b davo pagaminta per daug, neb davo kur d ti. Tik naujaisiais laikais, atsiradus prekybai, ponai

prad jo savo k pl sti ir tvarkyti kapitalistiniais pagrindais. Anks-
tyvajame viduramžyje jie steng si iš savo ki pagaminti tik tiek,
kiek jiems patiems ir j dvarui reik jo. Tai uždaras nam kis.

Vilikacij sistemos kis buvo tvarkomas taip. kio centras —
dvaras. Dirbamos žem s plotas buvo didesnis už valstie io valdom .
Dvaro inventoriuis žemei dirbti buvo menkas, nors gyvuli kai kur buvo
laikoma labai daug. Svarbiausi dvaro darbininkai buvo ne dvaro gy-
ventojai, bet valstie iai baudžiauninkai, kurie už iš pono gaut dir-
bam žem jo vadinam laž . Baudžiauninkai skyr si laisvuos-
sius ir nelaisvuosius. Laisvieji gal jo, iš jus sutarties laikui, palikti
žem ir kraustyti pas kit pon . Nelaisvieji buvo pririšti prie žem s.
Prie dvaro gyveno ir sklypinink , kurie už gaut valdyti nedidel
žem s sklypel atsilygindavo ponui dažniausiai amatininko darbu.
Kartais amat ir žaliav perdirbimo darbus atlikdavo ir dvaro
šeimyna.

Paprastai baudžiauninkas dvare tur davo dirbti tris dienas per
savait nuo saul s užtek jimo ligi nusileidimo. Darbas buvo vairus.
Anais nat ralinio kio laikais visk reik jo pa iam pasigaminti, net
darbo priemonės. Dvaro trobesi remontas, keli taisymas, — vis
valstie io baudžiauninko pareigos ! vairios buvo ir jo duokl s. Jis
tur jo kasmet patiekti ponui tam tikr kiek žem s produkt — lin ,
rugi , medaus, gyvuli , malk , amato dirbini — gelumb s, audeklo,
avalin s, ind ir t.t. Žodžiu, tai k pats gal jo pagaminti. Valstie iai
savo galvij m šlu tur jo tr šti pono laukus. Žiem tur jo laikyti
ir šerti pono gyvulius. Tur jo pon vaišinti ir mok ti tam tikr mo-
kest už teis medžioti ir žvejoti. Vesdami irgi tur davo mok ti
mokest . Kartais pasitaikydavo, kad ponas nuskurdus valstiet
šiokiu ar tokiu b du paremdavo, sušelpdavo. Kartais ponas, mirus
valstie iui, nusavindavo jo mant , kartais tik jo dal («mirusioji
ranka»).

Tokia tvarka buvo vilikacijose, bet, kaip žinome, dauguma že-
mi buvo išdalyta valstie iams, kurie baudžiovos ne jo, tik mok -
jo mokes ius. S lygos tokioje nuomos ar inšo sistemoje, kai kada
vadinamoje prekarijomis, (nes valstietis prašo žem s, o ponas jam
duoda) buvo vairios, pagal susitarim .

Prekarijose valstie i gyvenimas buvo daug lengvesnis, nes nereik
k jo eiti laž , o tik duoti duokles. Kaip ir vilikacijose, kis nebuvo
per daug centralizuotas. Ponai baudžiauninkais naudojosi tik tada,
kai reik jo pono žemes dirbti, t. y. baudžiov eiti. Šiaip ponai nau-
dojosi tik vairiais mokes iais ir duokl mis iš valstie i . Gamino tik
tiek, kiek buvo reikalinga daugiau ar mažiau prabangiam pono gy-
venimui.

Ankstybame viduramžyje nebuvo miest , rink . Mainai, nekalbant jau apie prekyb , buvo mažai išplit . K pasigamino, t tur jo ir suvartoti. Ir gamino tik tiek, kiek reik jo suvartoti.

Ekonomin je žmoniai santvarkoje labai svarbu ar gyvenama kaimais, ar vienkiemiais. Kaip tad gyventa ankstyvaisiais viduramžiais? Galime pasakyti, kad kaim sistema buvo dažnesn ten, kur žmoniai jau iš seno gyventa, b tent: Pado up s sl nyje, Šiaur s — Ryt Pranc zijoje, Vokietijoje, Belgijoje, apie Dunojaus up .

Vienkiemi sistema buvo Vestfalijoje ir kai kuriose Pranc zijos dalyse. rytus nuo Reino labiau kaimai, Pranc zijos žem se — labiau vienkiemiai, per vidur maišyta sistema.

Gyvenant vienkiemiuose, laisviau gal jo pasireikšti kininkaujanio individualumas. Kaim kininkai tuo tarpu net nuosav ganykl netur jo. Žem buvo padalyta sklypus, šie r žius. Taip dalyta d l to, kad kiekvienas kininkas tur t ir geros ir blogos žem s. Šitas suskaldymas tur jo dar ir t gerum , kad d l audr visi vienodai nukent davo. Tod l laukai buvo galima dirbti pagal vien plan , visiems kartu arti, kartu s ti ir piau ti.

Nuo VIII a., nuo Karolio Didžiojo laik ima sigal ti vadinamas trilaukis kis, kuriame pagal s jomain , visa kaimo žem padalyta 3 laukus: vien s ta žieminiai javai, kit — vasarojus, o tre ias paliekamas p dymauti. Kasmet s ja mainoma. P dymuose ganoma. Bet šitokiame kyje progresas ne manomas. Seni nas ia tvarko, sako k kur reikia s ti, kada s ti, kada derli valyti. Kas nesp jo paskirtu laiku derliaus suvalyti, tur davo k sti, nes ruden b davo paleidžiami viso kaimo gyvuliai. Trij lauk sistema išsiliko ligi XVIII a. kio vienetai buvo « hufe » — apie 25 — 30 ha. Iš pradži šitokio kio santvarkoje viešpatavo ki lygyb , kuri ilgainiui d l šeim nevienodumo — didumo ar negausumo — išnyko. Atsirado šeim , turin i 0,5, 0,3 ar net 0,25 « huf s ». Kaime atsiranda nami , mažžemi , arba bežemi , kurie vert si daugiausiai amatais. Lygi teisi su žem valdan iais netur jo.

Ankstyvaisiais viduramžiais auginta vis r ši jav . Buvo m gs-tama auginti ypa ankštiniai augalai. Roman kraštuose buvo žinomi sod kiai.

Greta žem s darbo antra pagrindin šaka — gyvulininkyst , kuri kai kur pralenkdavo ir žem s k . Šiaip, normalioms s lygoms esant, ji stov jo lygiagre iai su žem s kiu. Gyvuliai buvo laikomi m sai, pienui ir drabužiams. Daug auginta kiauli . Veista ir bi i . Medžiokl buvo ne malonumas, bet pragyvenimo šaltinis.

4. Amatai, prekyba ir susisiekimasis ankstyvaisiais viduramžiais

Ankstyvaisiais viduramžiais iš kio šak dominavo žemės kiai.

D l uždaro nam kio — pramonės nebuvo. Vis d lto šiuo laiku randame gaunamosios (kasykl) pramonės užuomazg . Svarbiausi iš žemės gaunami turtai: auksas, sidabras, švinas, varis, cinas, druska. Anglis nepažinta. Pranc zijoje, Alpi kalnuose imtos kasti šachtos ir leisti žemės gilumas. Kasykl rengimui reikėjo kapitalo. D l to požemini darbai bandyti imti kooperacijos būdu. To reikalavo ir saugumas leidžiantis žemėn. Paprastai vienoj šachtos dirbo 3 asmenys. Požeminiai turtai priklausė valstybei. Kas norėjo žemės turtus kasti, turėjo gauti valdžios sutikimą. Laisvo kasimo principo tada nebuvo. Prie kasykl būta ir primityvi deginimo krosni . Pajūriuose buvo eksploatuojama druska.

Žaliavas daugiausiai apdirbdavo kaimo amatininkai. Tai jau amatai buvo dar tik uždaro nam kio ribose. Prie pardavimo rinkoje prieita tik atsiradus piniginiams pirkėjams. Amatas tebuvo tik papildomas, antraeilis kininko užsiėmimas. Amatininkai daugiausia gamino kasdieninio gyvenimo bei vartojimo daiktus ir rankius, tai kalviai, siuvėjai, puodžiai, raštininkai ir kiti. Labiausiai buvo paplitęs kalvio amatas, o karaliaus dvare nemažos reikšmės turėjo auksakaliai. Teisinis ir ekonominis amatininko padėtis buvo vairi. Dažniausiai jie būdavo nelaisvi arba pusiau laisvi baudžiaininkai, nors pasitaikydavo ir laisvųjų . Amatininkai savo ponui turėjo mokėti savo darbu arba savo darbo vaisiais. Žaliav paprastai gaudavo iš pono, bet labiau pasiturė gamino ir iš savo žaliavos. Buvo nedidelės skaičius laisvųjų amatininkų, ypač miestuose.

Yra žinomi ir, vadinamieji, keliaujantieji amatininkai.

Žemės darbas, kai amatai ir prekyba dar nelabai tebuvo išsivysčiusi, nelyginant nustelbė amatus ir prekybą . Ysid lto dar užsiliko iš Romos imperijos laikų jos likučiai . Nuo Karolio Didžiojo laikų ima rasti pirklių , daugiausiai iš arabų , sirijiečių ir žydų tarpo. Prekyba užsiimdavo ne vien tik amatininkai, bet buvo ir šiaip specialist pirklių . Pirkliai socialiniu atžvilgiu buvo laisvi žmonės. Jie keliaudavo po kaimus ir dvarus, savo prekes parduodami. Bet didesniuose miestuose buvo galima rasti ir sili pirklių . Pirkliai mielai pasiduodavo karaliaus, Bažnyčios ar kokio nors takingesnio didiko globon, mokėdami jiems tam tikrą atlyginimą už apsaugą nuo plėšikų pavojų keliaujant. Dažnai ir patys pirkliai jungdavosi grupes apsigynimo tikslu. Iš šių grupių būrimosi viliu saugo pirklių s jungos, gavusios « hanz » vardą . Vietoj gyvenę pirkliai taip pat jungėsi savo draugijas — gildijas.

Pirkli prekyauta daugiausia druska, metalo gamiuiiais, vilna, galvijais. Žymi viet už m ir orientalin s prek s, taip pat ir vergai. Pirkliai buvo detalistai, ne urmininkai, nes keliauti buvo pavojinga, ir keliai blogi, o be to, ir patys nebuvo dar turtingi. Tik nuo Karolio Didžiojo labiau imta r pintis keli taisymu. Labiausiai buvo m giامي vandens keliai. Pirklio apyvarta buvo labai maža, d l to jis retai kada tur davo sau pad j j . Kaina už prek buvo nustatoma deryb b du. Kad neb t išnaudojimo, Bažny ia reikalavo prekyauti pagal «iustum pretium » (teising kain), t. y. pirklys negal jo parduoti prekes brangiau, negu jam pa iam ji atsieina. Bet ir pirk jas tur jo mok ti nemažiau, negu kad prek kainuoja.

Miestai d l taut kraustymosi buvo sunyk . Tod l ir prekyba su pramone buvo suskurdusi. Miestai priklaus arba karaliui, arba Bažny iai, arba kokiam nors didikui. Savivaldybi tuo tarpu dar netur jo. Prekybai ir amatams pl stis kliud ir Bažny ios nusistatymas, draud s tur ti iš kredito pelno, t. y. imti nuošim ius ir per daug uždirbti prekyboje. Valstyb nesikišo krašto k , nesir pino kiškais reikalais. Kiek labiau ekonominiiais dalykais r pinosi Karolis Didysis. Karolio Didžiojo «Capitulare de villis » sutvark karaliaus dvar k . Karolis Didysis padar ir garsi j pinig reform . Be to, jis sureguliuo matus bei saikus, juos suvienodindamas. Tik gal vienas Karolis Didysis iš an laik suprato, koki didel reikšm gali tur ti gerai sutvarkytas ir pakeltas krašto kis.

Pinigai ankstybaisiais viduramžiais labai retas dalykas, nors visai išnyk nebuvo.

Šiandie pinigas atlieka trejopas funkcijas: jis yra valstyb s pripažinta preki vertinamoji, mainomoji ir taupomoji priemon . Ta iau istorijoje pinigas iš jo ilg keli , kol prieita prie tokio piniginio kio, kok šiandie turime. Senov je pinig ro l dažnai atlikdavo vair s papuošalai (aukso, dramblio kaulo, gintaro ir kiti), vair s daiktai, reikalingi žmogaus gyvenimui (gr dai, drabužiai, darbo rankiai, kailiai, odos ir t.t.). V liau visa tai pakeit vair s metalai: iš pradži — tiesiog bet kokio metalo gabalai, v liau — jau rinktiniai ir sukapot metal gabalai. Pamažu prieita prie tobulesn s, apskritos formos mažo pinig o. Graikijoje ir Romoje pinig kis jau buvo pasiek s pus tin aukštum . Bet v liau, maždaug iki Karolio Didžiojo, pinig kis buvo apleistas. Ankstyb j viduramži pinig reikšm buvo maža. Jie vartojami tik miest liku iuose.

Greta nežymaus pinig vartojimo atsiranda ir kredito užuomazga. Pinigai buvo skolinami iš %, bet dažniausiai už keist žem arba šiaip užstat . Pinig skolinimas ypa buvo paplit s pelningoje j r prekyboje. Mok ta net 30-35%. Pinigingi asmens sko-

lindavo pinig j r pirkliams. Jeigu j ra vežamos prek s ž davo, tai kreditorius savo pinig negaudavo. Bet jei pasisekdavo prekes pergabenti laimingai, tai gerai uždirbdavo ir pats skolintojas ir skolinkas. Viduramžiais kreditu vert si daugiausia žydai. Tiesa, vert si ir krikš ionys, net vienuoliai, neži rint Bažny ios draudimo. Bažny ia draud imti procentus. — Es negyvas daiktas, kaip pinig as, negal s « pagimdyti» kit pinig . Nuošim i minas buvo labiau smerkiamas iš morališko ži r jimo punkto. tai buvo ži rima, kaip išnaudojim b don patekusio žmogaus.

Apskritai, domi Bažny ios paži ra prekyb . Ji skelb , kad prekyboj neišvengiama nuod m s. Be to, turinti b ti teisinga kaina. Tik žem s kis ir amatai tegali b ti žmogaus pragyvenimo šaltinis.

III. FEODALIZMO GADYN

Tai tas viduramži istorijos laikotarpis, kuris trunka nuo IX ligi XIII a. pabaigos, t. y. nuo feodalizmo sigal jimo ligi kryžiaus kar pabaigos. Tai viduramži kulminacinis punktas.¹¹

1. Feodal in santvarka

Antrojeje IX a. pus je Vakar Europa buvo apverktinoje b kl je: j iš vis pusi puldin jo normanai, sarac nai ir vengrai. Karai vargino kraštus. Karaliai patys ne stengdavo gintis ir savo valdini ginti. teik jo patiems gyventojams gynimusi r pintis. Grafai ir kiti stamb s žemvaldžiai m statytis pilis ir kitaip stiprintis, gintis nuo užpuldin toj . Tuo b du žemvaldžiai pasidar lyg kokie karaliukai, maž a nor priklausyti centrin s valdžios. Ir valstyb prad jo skilti daugyb savarankišk valstyb li . Tai feodal in s santvarkos charakteringa žym .

Meroving ir karoling laikais už tarnyb valstybei paprastai b davo apmokama dvarais (beneficijomis). Beneficijos iš pradži buvo duodamos tik iki gyvos galvos, bet v liau gyvenimo praktika nustat , kad jos buvo duodamos ir paveldimai (feodai arba lenai). Feodalai be feod tur jo dar ir alod . Tai buvo visai nuosavos didik žem s. Karaliaus tarnautojai (grafai, hercogai), pavert beneficijas paveldimais lenais, pasidar tikri j valdovai, o žodžiai «grafai» «hercogai » nustojo reišk tarnybas ir virto paveldimais titulais.

Valstyb suskilo tiek vienet kiek buvo grafij , senjorij ir. t. t. Feodalai nepalikdavo neišnaudotos jokios silpnesn s karaliaus pad ties, kad tik jo valdžia b t vis silpninama. Ilgainiui senjorai imuniteto keliu gavo valstybini teisi rinkti mokes ius, teisti žmones, leisti statymus, kalti pinigūs. Išnyko bendri visai valstybei statymai, bendros karo pareigos, bendri teismai. Kiekviena senjorija tur jo savo teismus, savo kariuomen , savo staigas. Net kitos senjoruos gyventojai vadinami svetimtau iais — taip buvo senjoruos viena nuo antros atsiribojusios. Žmon s pasidar nebe valstyb s pilie iai, bet senjor valdiniai.

Senjor žem s savo didumu buvo nelygios — didesni ir mažesni plotai. Iš žemi jo senjorams pajamos, ta iau nepinigin s, nes prekyba nebuvo išsirutuliojusi ir nebuvo, kas iš žem s gautus produktus perka. — Senjorai stengdavosi kuo daugiau gauti sau valdini , kad tie gal t savo l šomis eiti karo tanybon, nes senjorai ne tik patys prival jo eiti kariauti, bet ir pristatyti kari — riteri b r. Taip atsirado vasalai, gav iš senjor žem s ir ein jam karo tarnyb . Tas galingesnis, kas turi daugiau vasal . Vieni, negal dami patys apsiginti nuo skriaud j , pasiduodavo senjorui su savo žeme (komendacija) arba be žem s (prekarija), žem s prašydami iš senjoro ir j gaudami leno teise. Susidar visuomen je lyg piramid : virš n je s d jo karalius, žemiau senjorai, dar žemiau — j vasalai ir vasal vasalai. Pa iame piramid s pagrinde prisl gti viršutini sunkumo, buvo valstie iai, prival juos visus maitinti ir duoti duokles.

Atiduodant feod ir komenduojantis, buvo atliekamos vedimo tas žemes ir pareigas ceremonijos (investit ra). Vasalas prisiekdavo ištikimyb ir karo pagalb senjorui, pažad davo j saugoti ir globoti.

Feodalizmas buvo tokia viduramži valstybin , socialin ir ekonomin santvarka, kur visa valstyb buvo suskilusi atskiras, savarankiškas sritis, visuomen buvo nelyginant piramid vien kitiems priklausan i klasi , ekonomiškai gi, v l vieni priklaus kit . Sunkiausias gyvenimas buvo socialiai ir ekonomiškai žemiausiai stovin i valstie i .

2. ŽEM S KIS FEODALIZMO GADYN JE

Ankstybaisiais viduramžiais charakteringiausias žem s kio dalykas buvo — Grundherrschaft (pon žem s valdymas). Vyravo nuomon , kad tik ponai gali valdyti žem s plotus, negali b ti žem be pono. Aukš iausio savo laipsnio pon žem s valdymas pasiek feodalizmo gadyn je.

Pon valdžios buvo trys dalys:

- 1) žemės nuosavybė ;
- 2) žmonių nuosavybė ;
- 3) politinė teisė, ypač teismai, gyventojų uzurpacijos arba dovanojimo keliu.

Valstybė, suteikdama ponams imunitetą, drauge išsižadėjo ir santykių su valstiečiais. Valstiečiai jokiais teismais nebuvo sujungti su valstybe. Jie buvo sujungti su ponais. Valstiečiai vėl neseniai laikais buvo žiema ne kaip žmogus, bet kaip dalis dvaro inventoriaus.

Žemės ūkis — svarbiausia šio šakos, svarbiausias žmonių pragyvenimo šaltinis feodalizmo gadyne. Žemės dirbimas IX a. buvo jau tiek išplėstas, kiek tai laikais tik buvo galima. Apie Reimau nebuvo galima plėsti žemės ūkio, nes visos žemės buvo išplėštos ir dirbamos. Rytus nuo Beino dar buvo vietos vidaus kolonizacijai, bet neužilgo ir čia buvo išplėšti miškai ir pritrūko dirbamos žemės. Jau XII-XIII a. prasidėjo vokiečių «Drang nach Osten». Vokiečiai išmigravo į rytus už Elbės ir Saalės, plėšė derlingus retai apgyventus slavų kraštus, kur žemės darbas dar tebuvo labai primityvus. Kunigaikštiai ir didikai, užkariavę naujus kraštus, kviesdavosi vokiečių kolonistų, duodami jiems vairių lengvatų. Atvykę ten vokiečiai su tobulesnėmis technikos priemonėmis nukonkuravo vakaroslavus. Bet vokiečių kolonizacija plėtimuisi ir pietryčius: rytinė Bavarija ir vakarinė Austrija — taip pat vokiečių kolonizuotos slavų žemės.

Feodalizmo gadyne ponų žemės valdymas pasiekė kulminacinį punktą. Karališki žemių plotai padidinti buvo galima tik užkariavimo būdu. Dvasiški žemių ūkiai, nežinodami, kad VIII a. Karolis Martelis buvo pradedęs dalies Bažnyčios žemių sekuliarizaciją, vis tik per dovanojimus ir toliau didino. Ponų žemės negalėjo augti. Bet ponai stengėsi anksčiau visur išmityti žemes jungti vienetais. Tai daryta žemių apsimainymo, beneficijų ir prekarijų davimo būdais. Sujungus žemes, buvo galima geriau vesti patį ūkį. Dalijant žemes vasalams, atsirado dar daugiau smulkiųjų žemvaldžių.

Kaip ir anksčiau, taip ir dabar ponų žemė daloma dviem dalimis: pono ir valstiečių dirbama. Bet ponai stengėsi mažinti savo dirbamos žemės plotą, jį net išdalydami valstiečiams ir pakeisdami lažą, inšą. Savo valstiečius jie stengėsi išnaudoti labiau, kaip rentos mokytojus, negu kaip darbo jėgą. To buvo kelios priežastys.

Pirmiausia — užsiimant karais, medžioklėmis, ponai buvo nerangūs sitaisyti savo didelių, atpratę nuo žemės darbo. Be to, ponai

netur jo savo inventoriaus, o rizik , j sigyti ponas mieliau primesdavo valstie iui. Ponai bijojo, kad inventorius per karus gal jo b ti sunaikintas. Kol nebuvo gaminama rinkai (prekybos žem s kio produktais dar nebuvo), ponas gal jo savo dirbam žemi ir visai netur ti, nes pakankamai žem s produkt gaudavo iš valstie i duokli pavidale, kurie jo žem se gyveno. Tod l ponai mažino savo dirbam dvaro žem , atiduodami j valstie iams ir pasitenkindami tikromis, nors ir mažesn mis pajamomis iš valstie i duokl s.

Valstie io kis feodalizmo gadyn je buvo toks pat, kaip ir ankstybaisiais viduramžiais. Tie patys lauk padalinimai, trilauk s jomaina, darbo rankiai. Valstie io kis buvo paveldimas, nors žem buvo ne valstie io, bet sanjoro nuosavyb . Už naudojim si žeme valstie iai tur jo eiti vairias pareigas ir mok ti duokles ponui. Aukš-iausi valstie i luomo pakop sudar laisvieji, pasibaigus nuomai gal kitur kraustyti. Toliau jo pusiau laisvi, asmeniškai laisvi, bet faktiškai pririšti prie žem s, negal jos apleisti. Žemiausiai stov jo nelaisvieji. Jie netur jo net asmens laisv s, negal jo tur ti net kilnojamojo turto.

Valstie i pareigos buvo labai vairios: dalis mok jo metin mokest — inš , kiti dar tur jo duoti ponui iš savo kio tam tikr skai i vežim jav , šieno, vynuogi , vaško, tur jo mok ti vis eil muit , pav., parduodami savo kio produktus, važiuodami per pono brast , tilt , naudodamiesi jo keliais; negal jo gr d malti ar duon kepti kur kitur, o tik pas pon ; tur jo mok ti mokes ius už teis ganyti, žvejoti, kirsti medžius. Ponas savo valstie ius gal jo net mirtimi bausti, imdamas savo naudai ir teismo pabaudas. Jei ponas dar tur jo savo k , valstie iai prival jo eiti laž , dirbti pon žemes, prieš dirbdami savo žem . Vienu žodžiu, valstie io pad tis buvo labai bloga, o ypa dar ir d l to, kad ponai kiekviena proga panaudodavo visokias sukybes valstie i atžvilgiu.

Nelaisv j pad tis ger jo, o laisv j ir pusiau laisv j — blog jo, kol jie visi susilygino. Pasibaigus karams, išnyko verg prekyba. Vergai virto baudžiauninkais, kurie mok jo didesnius mokes ius už kitus, kurie vergai nebuvo. Kai kurie ponai, suprasdami, kad laisvo valstie io darbas daug našesnis, suteikdavo vergams progos išsipirk- ti ir virsti baudžiauninkais ir net laisvais valstie iais. Verg b kl pager jo dar ir tuo, kad ponai mažino savo pa i k , žem nuomon išdalydami valstie iams, ia b davo apgyvendinami ir buv vergai. Nelaisvieji mok jo dar specialius mokes ius, kaip vedyb , mirties, paveld jimo.

3. Miest kio kilimas feodalizmo gadyn je

Ankstybame viduramžyje visai sunyk miestai buvo jau patek vyskup , abat ir pasaulini senjor priklausomyb . Pramon s ir prekybos laisv visiškai išnyko. Prekybai pl totis ypa kliud nebuvimas keli , nes senov s rom n išvesti keliai jau buvo išir . Antra kli tis — muitai, kuriuos senjorai imdavo iš pravažiuojan i pirkli . Muitai buvo imami kiekvieno senjoro žem je, prie kiekvieno tilto ar brastos, mokami nat ra. D l muit daugumo vežti prekes visai neapsimok davo. Be to, keliauti buvo labai pavojinga, nes pl šikai, patys senjorai dažnai užpuldavo. J roje pirklius dar vargino kranto teis , žem je — žem s palietimo teis , pagal kuri , pabirus prek ms, jos pasidaro to, kieno žem birdamos paliet . Vokietijoje buvo privis galyb s « pl šik riteri » (Raubritter). Kita gi kli tis — stoka kredito, kuris prekyboje b tinai reikalingas. Tiesa, žydai kar-tais versdavosi kreditu, bet jie imdavo didžiausius nuošim ius: 60 - 100%.

Kuo XI a. pradeda atgyti miestai. Kryžiaus karai išjudino ekonomin ir kult rin gyvenim Europoje. Pakilo prekyba ir pramon . Užsimezg santykiai su Rytai s — Sirijos, Palestinos uostais. Ital miestai — Venecija, Genova, Piza tuoj sisteig laivynus ir var prekyb . Europon vež prabangos dalykus: kilimus, baldus, išgražintus ginklus, muslin , satin , aksom , prieskonius, kvėpalus. Ryt pavyzdžiu, riteriai m prabangoje gyventi, reikalavo daugiau prabangos dalyk . Miestai labai smarkiai pralobo ir nevien Italijoje, bet ir Pranc zijoje bei Vokietijoje. Žyd pirklius pamažu išst m krikšč ionys pirkliai. Praturt j miestai išsiperka arba j ga išsikovoja sau iš senjor ar Bažny ios laisv , atsikrato feodalizmo varžt . Miest augimo ir klest jimo laikas — XII-XIII a. Priaugus žmon ms, negalint išmisti iš žem s darbo, dalis gyventoj ieško kitokio pragyvenimo šaltinio. Miestuose plinta amatai. Visi, nor nusikratyti baudžiavos vergijos, b go miestus, nes žmog « miesto oras daro laisv » — («Stadtluft macht frei»). Amatininkai, kaip ir kiti miestieiai, kurie anks iau vert si ir žem s kiu, meta žem s darb , ir jau ver iasi tik amatais ar prekyba. Jau negamina tik tiek, kiek buvo reikalinga senjorams, bet ir platesniu mastu. Seni miestai atgyja, o be to, steigiami ir nauji. Daugelyje viet pradeda atsirasti rink , kur valstie iai parduoda miestie iams savo kio produktus. Rinkos atsiranda daugiausia prie didesni ir geresni keli , be to, prie vienuolyn ar pili , kur pirkliams lengviau apsisaugoti nuo pl šik . Patys senjorai mielai taisosi savo rinkas, ima mokes ius, muitus,

nes tai jiems pelninga. Iš toki rink pamažu išauga pilys, o išaugus rinkoms, pilys virsta miestais. Be to, rinka pritraukia naujų pirklių ir amatininkų. Taisomi keliai, tiltai, pakel se steigiami viešbučiai, sumažinami ar visai panaikinami muitai. Tas palengvina prekių transportą ir prekybą.

Prekyba XII ir XIII a. labai pagyvėjo. Kelionė romis pasidarė žymiai saugesnė, nes XIII a. išrastas kompasas, o pajūriuose jau statomi švyturiai. Išsirutulioja kreditas. Atsiranda bankai, kurių žymiausi Florencijoje ir Augsburgėje. Su šiais bankais susiję dviejų šeimų, kurios ilgą laiką bankus valdė, vardai — Medici šeima Florencijoje ir Fugger šeima — Augsburgėje.

Žodis bankas, kilęs nuo italų žodžio « banco », kuris reiškia suolą, ant kurio buvo sudėti mainomieji pinigai.

Atsirado prekybos sąjungos, iš kurių paminėtinos gildijos ir hanzos sąjungos. Jų tikslas — saugotis kelionėse nuo plėšikų. Hanzos kilo iš atsitiktinio pirklių susijungimo: pirkliai susitaria saugumo sumetimais keliauti draugų vienai kuriai kelionei. Sąjungos pamažu pasidarė nuolatines. Hanzos centrai buvo Anglijoje, šiaurės Prancūzijoje, Olandijoje, Vokietijoje. Prancūzijoje buvo vadinama 17 miestų Hanza, kuri XIII a. buvo pati galingiausia. Anglijoje buvo Londono hanza, kurios centras buvo Brugge mieste Flandrijoje. Vokiečių pirklių hanza savo centrą turėjo Lübeck'o mieste. Ilgainiui vokiečių hanza XIV-XV a. monopolizavo visą šiaurės ir Baltijos jūrų prekybą. Vokiečių hanza prisijungė visus šiaurės Vokietijos miestus, kaip Hamburgą, Bremeną, Stralsundą, Štetiną. Vokiečių hanzos kontoros buvo: Londone, Bergene, Visby, Dancige, Kaune.

Hanzos turėjo keleriopą tikslą: apsaugos, paramos prekyboje, konkurencijos varžymo ir kt. Hanzos kapitono vedami pirkliai, apsiginklavę, karavanais iškeldavo pasaulin. Naudojosi upėmis ir jas paimdavo savo žinion. Visi kiti pirkliai, ne hanzonariai, turėdavo už upių naudojimąsi mokėti hanziejiams tam tikrus mokesčius.

Hanza turėjo savo seniūnus, tarybas, susirinkimus, išdėdė, krautuves, sandėlius, viešbutius. Visuomeniniame gyvenime hanzos irgi turėjo didelį reikšmę, ypač renkant miestų savivaldybes, ginant miestų laisvę ir panašiai.

Ekonominio gyvumo ir kio intensyvumo atžvilgiu Europoje, išsivadavus miestams, feodalizmo gaidynėje buvo 3 prekybos zonos:

- 1) Viduržemio jūros zona;
- 2) Vakarų Europos žemynas iki Reino, jį išskaitant;
- 3) Šiaurės ir Baltijos jūros zona.

Viduržemio jūros zonoje feodalizmo gaidynėje kio buvo labiausiai išsirutuliojęs, o jį intensyviausia prekyba. Kio pobūdis —

tarpininkavimas tarp Vakar Europos ir Ryt . Prekyba su Azija visai neužgeso ir tada, kai muzulmonai buvo užkirt keli europieiams rytus: Sirij , Persij , Damask . Kryžiaus kar metu ir po j , ypa Italijos šiaur s miest pirkliai gabeno Europon prieskonius, šakneles, dažus, perlus, stikl , porcelian , medžiagas ir kitas orientališkas prekes. Išveždavo auks , sidabr , ginklus, vyn . Šitoje zonoje svarbiausi viet tur jo Italija, ypa turtingi Lombardijos miestai. Tik ia viduramži prekyba pasiek aukš iausi laipsn . Geno va ir Venecija labai iš prekybos pralobo. Genova prekybos atžvilgiu sivešpatavo Bizantijoje ir Juodojoje j roje, Venecija — Adriatikoje, Archipelage, Aleksandrijoje. Venecija buvo vienas svarbiausi faktori ekonominiame to laiko gyvenime. Šiaur s Italijoje anksti išsivysto ir pramon . Milanas išgars jo savo ginklais, o Florencija — stiklu, šilkais ir gelumbi gaminiais. Lombardijoje anks iausiai išsirutuliojo kredito kis (Medi i bankai).

Antroji zona — Vakar Europos žemynas iki Reino. Ji toli gražu negal jo prilygti viduržemio j ros zonai. ia buvo trys dideli prekybos keliai Italij :

- 1) pro Gibraltar ;
- 2) nuo Lijono — lankomis ir Pranc zijos up mis,;
- 3) per Alpi kalnus.

Šiais keliais Italija susisiek su Vakar Europa. Prekybos centrai buvo Pranc zijoje, Šampanijoje, kurios miestai, kaip Troyes, Provins ir kt. nuo XIII a. gars jo savo mug mis, atitinkan iomis ši dien biržas. Mug se susidurdavo italai su vakar Europos, Pranc zijos, Flandrijos, Anglijos pirkliais, ia atvykdavo Šiaur s ir Baltijos j r pirkliai.

Mug s tur jo savo organizacij , policij , teismus. Šampanijos reikšm prekybos politikoje priklaus nuo to, kad ji buvo vidury tarp Anglijos ir Italijos. Svarbiausios mugi prek s buvo vilna — iš šiaur s, o oda, pipirai, brang s medžio baldai, dažai, guma — iš piet . Mug s — pirmutin s pla i mainym ir skol pamok jimo vietas. Vokie iai muges vadina Jahrmesse. Jabrmarkt — tai mug s, kurios kasmet vyksta.

V liau prekybos centrai persik l iš Šampanijos Brugge uost , kur irgi vykdavo mug s.

ia mug s trukdavo ištisus metus (Šampanijoje tik po 6 savaites). Brugge mieste viduramži pabaigoje atsirado pirmoji birža. Ji gavo vard nuo viešbu io, kurio savininkas buvo «Van de Borse » ir kur prekybininkai susitikdavo su miest bankininkais.

Šiaur s ir Baltijos j r prekybos zonoje IX-XI šimtmetyje viešpatavo skandinav vikingai. Tada karas, prekyba ir piraterija nesi-

skyr vienas nuo kito. Nuo XII a. galo už jo ramesni laikai ir užsi-
mezg prekybos santykiai su Pabaltijo kraštais. Prekybos centras —
Visby miestas Gotlando saloje. Svarbiausios vokiečių hanzos kontoro-
ros buvo Lübecke, Bremene, Strasburge, Dancige, D. Naugarde,
Rygoje ir Kaune. Buvo išvežama vaškas, medis, pelenai, kailiai,
degutas ir kt.

Palyginti, tai labiausiai prekyboje atsilikusi zona feodalizmo
gdynyje.

Kryžiaus karų takoje, atgijus prekybai, feodalizmo gdynys
pabaigoje atgyja ir pramonę. Jau gaminama ir pardavimui. Prie
prekybos keli kuriasi pramonės židiniai. Žymiausi pramonėje
vietų užima metalo ir vilnos dirbiniai. Tais laikais kaip tik ma-
nytis rėbai. Imta vis labiau dėti vilnonius rėbus, vietoje lininių.
Vilnos apdirbimo pramonės centras — Flandrijoje. Žaliava jo iš
Anglijos, kur buvo didžiausios kaimenės avi, bet savos apdirba-
mosios pramonės nebuvo. Flandrijoje vilnoniai audeklų audimu
užsiimdavo ištisios sritys, šimtai žmonių vien tik iš to gyveno. Dalis
pusiau-fabrikatų buvo vežama ir Italijai (Milan, Florencijai).

Amatas pasidarė pagrindinis pragyvenimo šaltinis amatininkui,
bet ne papildomas gretas darbo, kaip pirmiau. Darbas daug
painesnis. Jau didesnis darbo padalijimas. Vilnų audiniui pramonei
reikėjo atskirą specialistų verpti, atskirą austi, dažyti, velti. Vilnos
pereidavo daugelio darbininkų rankas, kol virsdavo gelumbe. Daug
darbininkų susispyrė vienoje vietoje, ir taip nejuomios auga, kuriasi
nauji miestai, kai kur ima rasti cechus, kurie tada buvo charak-
teringi ne feodalizmo gadynei, bet vilybesniams viduramžiams.
Jei ankstybajame viduramžyje dominavo žemės kiai, feodalizmo
gdynyje m kilti miesto kiai, kuris vilybaisiais viduramžiais jau
už m dominuojančių vietų.

Nors feodalizmo gdynyje smarkiai pakilo prekyba, bet paly-
ginus su šiais laikais, feodalizmo gdynys prekybos apyvarta, prie-
monės, organizacija, buvo tik smulkūs pirmieji žingsniai.

Transporto priemonės buvo menkos: žmogaus pečiai, krauna-
mieji gyvuliai (asilai), dviračiai vežimai, traukiami vieno ar poros
gyvulių ir labai retai keturi ratų vežimai. Nebuvo galima dides-
ni kieki transportuoti. K šiandien lengvai paveža vienas prekių
traukinys, viduramžiais vežė mažiausiai 500 pirklių savo keturi
ratų vežimuose. Keliaujant upėmis buvo vartojamos nedidelės valtys
prieš srovę krantais tempiamos gyvulių ar pačių žmonių. B riniai
laivai buvo daugiau vartojami jūroje, bet ir tai buvo labai negreitas,
tempas.

Transport labai dažnai kliudė plėšikams. Piraterija buvo visur labai paplitusi. Dideli laivai buvo labai maži. Didesnius laivus galavo sigyti tik keletas susidariusių pirklių. Jeigu tuo pačiu laivu vežamos keli pirklių prekės — mažesnė rizika. Bet to, kiekvienas pirklys savo prekes stengėsi išskirstyti keliems laivams, tuo sumažindamas prekių paskendimo riziką. Rizika buvo mažinama ir kredito būdu. Buvo duodamos ir paskolos už labai aukštus procentus (30-35%). Tik kreditorius turėjo labai rizikuoti, nes žuvusį roje prekes, savo pinigais iš debitoriaus jau neatgaudavo. Iš pradžių pirkliai ir patys plaukdavo su prekėmis. Vėliau atsirado vadinama *commenda iusticia*, bendrovė iš dviejų narių: vienas veždavo prekes, kitas būdavo namie. Vėliau santykiai pasikeitė: vienas duoda pinigais, kitas atlieka prekybos transakcijas. Pelnas buvo dalijamas. Ir sausumos, ne tik jūroje, pirkliai paprastai lygavo savo prekes. Tik nuo XIII šimtmečio, pagerėjus keliams ir priemonėms, pirkliai savo prekes gabenti pavesdavo savo padėjėjams — tarnautojams.

Kai kas viduramžių prekybą charakterizuoja, kaip urmo prekybą, bet klaidinga taip manyti, nes pirklių apyvarta, palyginus ją su mūsų urmininkų apyvarta, buvo nepaprastai maža. Tai buvo pirklių palyginus su mūsų dienų detalistais.

Vidutinis vienos *commenda* didumas XII a. Genovoje — Lit. 2.400. Hanzos didžiausia apyvarta tarp Anglijos ir Hanzos siekė Lit. 36.000, Venecijoje vidutinai laivo važta buvo apie Lit. 14.000. Laivai su prekėmis Viduržemio jūroje kelionėje išbūdavo labai ilgai — 6-12 mėnesių. Iš Genovos Rytus laivai plaukdavo tik vieną kartą per metus, o iš Venecijos du kartus. didžiausi Hanzos uostai Lübeck 1386 m. plaukė tik 430, o išplaukė 870 laivais. Vienu laivu prekes veždavo keliolika pirklių. Taigi, tokie prekių negalėjo būti tiek daug. Dėl piraterijos laivai plaukdavo karavanais, lydimi ginkluotų palydovų.

Sausumos prekyboje paskolos nebuvo praktikuojamos, nes ir rizika buvo mažesnė. Tas sunkio sausumos prekybą. Dėl kredito stokos, keli blogumo ir pavojingumo, dėl vairuotojų sausumos prekybos apyvarta buvo daug mažesnė, negu jūroje. Nors apyvarta ir buvo maža, bet pelnas buvo, palyginti, labai didelis. Popiežiai buvo nusistatę prieš tokias paskolas. Viduramžių pabaigai transporto sąlygos jau kiek gerėjęs, nes tam tikri cechai pradeda transportuoti pirkliams išnuomoti. Atsiranda transporto monopolių. Transportas pabrangsta. Apskaičiuojama, kad prekės, kurios viduramžių pabaigoje per vienerius metus perėjo per St. Gotthardą, šiandien galėtų sutilpti vien prekių traukinį. Dėl kelių pavojingumo tekdavo laukti, kol susidarys visas pirklių karavanas.

Pirkliai mažai tebuvo apsaugoti nuo skriaudų. Svetimamekrašte pirklys nebuvo tikras dėl savo saugumo. Dėl to pirkliai buvo priversti pasiduoti kokio nors kunigaikščio ar didiko globai ir apsaugai ir už tą jam jau mokėti. Sunkios buvo tada represalijos, pav., nesumokėjus kokiam nors Prancūzijos pirkliui skolos Italijos pirkliui, pastarasis gal davo reikalauti jos sumokėjimo iš kito pasitaikiusio Prancūzijos pirklio; gal jo net kalbinti kišti ir jo prekes prievarta atimti. Aukštas rinkos mokestis, mokesčiai už palydovus, rinkos teismų, globų, užkranų, svarstykli naudojimą — vis tai kliūtys, trukdžiusios prekybą. Nebuvo galima keliauti kitu keliu, negu nustatyta. Reikėjo prievarta naudotis sandėliais miestuose, prekyvietėmis ir už tai vis mokėti. Buvo imami ir mokesčiai nuo apyvartos. Ypač iai buvo varžoma svetimšalių pirklių prekyba, kad nebūt konkurencijos vietiniams pirkliams. Vietinis pirklys paprastai keliaudavo po savo apylinkes. Jis galėjo su prekėmis sieti ir savo atstovtarną. Be to, jis steigė savo kontorą. Jis prekiaavo ir korespondencijos būdu, siųsdamas prekes per transportininkus. Bet šis būdas atsiranda tik vėlybesniais viduramžiais.

Nemaža reikėjo vietiniams pirkliams kovoti su svetimaisiais dėl mažmeninės prekybos. Vietiniai pirkliai norėjo monopolizuoti rinką. Kryžiaus karų laikais kilo pirmoji antisemitizmo banga. Miesto pirkliai gavo pirmenybę prekyboje. Žydams ir nevietiniams pirkliams buvo uždrausta mažmeninė prekyba. Svetimšaliai pirkliai galėjo tik urmu prekėmis prekiauti, ir tai tik tam tikromis dienomis. Jiems draudžiama parduoti tiesiog vartotojams, ar tarpusavyje prekiauti. Buvo vesta vadinamoji sandėlio teisė. Svetimšaliai pirkliai turėjo prievarta su savo prekėmis sustoti miesto sandėliuose, išstatyti savo prekes ir urmu parduoti vietos pirkliams. Vietos pirkliams visų prekių nenupirkus, buvo galima likučių vežtis toliau. Kad svetimšaliai nedaryt malversacijų, juos vis laiką prižiūravo vietos makleriai. Prekių parduoti anksčiau, negu jos buvo atvežtos miestą, nebuvo galima. Visi vietos pirkliai turėjo teisę nupirkti visas svetimšalio pirklio prekes ir paskui urmo kaina parduoti jas savo kolegoms, vietiniams pirkliams. Vadinas, viduramžė prekyba buvo suvaržyta vietinių pirklių naudai. Tačiau vietos pirkliai iria kovojo dėl šansų lygybės. Vietos pirkliams reikėjo kovoti ir su vartotojais, kad šie nepirktų iš svetimšalių, ar tiesiai iš kitų pirklių. Pirkliai dėl josių gildijas, tuo būdu norėdami ginti savo interesus.

Prekyba nebuvo racionaliai vedama. Apyvarta buvo tokia maža, o pelnas toks didelis, kad su skaitybės, buhalterijos visai nebuvo. Tiesa, pinigų vartojimas — jau kasdieniškas dalykas. Vis dėlto feodalizmo gaidynėje prasidėjo nauja kio epocha. Kyla miestai, kis,

o žemės kis imamas iš senjo pozicij stumti, kol pagaliau vlybaisiais viduramžiais pirm viet užima jau miest kis.

IV. V LYBIEJI VIDURAMŽIAI (XIII-XV a.)

1. Tolimesn žemės kio raida

Miest kis išsipl t. sigal jo darbo pasidalinimas tarp miesto ir kaimo gyventoj . Pleiantis miestams, didjo ir maisto ir žaliav pareikalavimai. kininkai gamino žemės produkt daugiau, negu patiems reikjo, nes galjo pelningai mieste parduoti. Iš kitos pusės — miestas kaimui si l gatav kasdieninio vartojimo daikt . kininkams jau neapsimokjo patiems darbo rankius ir kitokius dalykus gamintis. Taip darbas pasidalinamas tarp miesto ir kaimo. Kaimas beveik išimtinai užsiima žemės darbu, miestas — prekyba ir amatais. Žemės kiui buvo svarbi ir ta aplinkyb , kad pašoko gyventoj prieauglis ir kininkas galjo lengvai samdytis žmoni , kaip darbo j g . Imama intensyviau kininkauti, pleiamas žemės kis. Naujas galimybes realizuoti pelningai žemės derli pirmiausia pasisteng išnaudoti žemvaldžiai, pertvarkydami savo žemes ir keisdami santykius su valstieiais. Italijoje feodališkas žemės valdymas pasikeit anksiausiai, ir tai vyko d l to, kad miesto buržuazija supirko žemes ir panaikino baudžiauninkus. Atsirado asmeniškai laisvi valstieiai, sutartimis surišti su ponais. Valstieiai gamino tik kur nors atskir produkt (vienvaisiai kiai).

Išsipl tus Pranczijos ir vakar Vokietijos pinig kiui, ponai m masiškai atleidinti baudžiauninkus, nes ponams buvo geriau dirbinius, kuriuos anksiau baudžiauninkai pagamindavo, pirkti iš miesto amatinink . Ponai iš valstieim jau ne mokest nat ra, bet pinigais (inš). Valstieio prievol s veriamos taip pat pinigškas. Iš to turjo abi pusės naudos: ponas — kad gavo pinig , valstietis — kad galjo realizuoti savo gaminius; valstieiui buvo geriau mok ti, negu eiti sunki baudžiov .

Vakar Europoj kio raida jo kitokiais keliais, negu Ryt Europoje. Vakar Europoje — Grundherrschaft ir feodalin žemės santvarka virto žemės nuomos sistema. Tai charakteringas dalykas Vakar Europos agrarinuose santykiuose. Prancz bajorai pasidar rentinink luomas. Su valstieiais juos rišo tik mokesi mimas. Tuo tarpu Rytuose susidar skirtingos s lygos, ia vyravo dvar ir palivark kis (Gutswirtschaft), kuriame baudžiava išsilaik net ligi

XIX a. Dvar kis — tai tipiška ryt Vokietijos ir Eyt Europos žem s kio santvarka. Dvaro kis, kai žem s kio produktai gaminami rinkai kapitalistiniams pagrindais. Niderlanduose ir Flandrijoje, kur buvo daugiau pramon išplitusi, reik jo daug maisto produkt . Juos tiek Rytai: Pr sai, Lietuva, Lenkija. Skirtumas tarp Ryt ir Vakar ki susidar iš rink nevienodumo. Eytuose, kur maža miest , javai nebuvo galima parduoti rinkose, d l to reik jo eksportuoti. Kadangi Hamburgo pirkliai ir eksportininkai negal jo supirkin ti jav iš atskir smulki ki Pr suose arba Silezijoje, tai savaim k r si stambusis dvaro kis, su kuriuo lengviau palaikyti santykius. Vakaruose valstietis, tur damas arti miest , gal jo pats pelningai parduoti savo gaminius, tod l ponui patogiau ia iš jo buvo imti pinig in mokest , jam duoti laisv s, kad jis daugiau uždirbt ir daugiau gal t mok ti nuomos.

Juo žem lapyje mažiau miest — juo daugiau dvar (Max Weber). Eytuose seniau buv laisvi valstie iai ver iami baudžiauninkais, nes ponui juos patogiau vartoti, kaip darbo j g , ne kaip rentininkus ; nes pats valstietis, negal damas parduoti produkt , neturi pinig .

Vakaruose diametriškai priešingas dalykas. ia dvar kis naikinamas, dvar žem s išdalomos valstie iams pagal nuomos sutartis.

Valstie i pavarymas nuo žem s, vertimas eiti lažus bei duoti duokles buvo masiškas dalykas. Eyt Vokietijoje ir Eyt Europoje, kaip tik ponai m organizuoti savo kius pasipelnymo tikslais. Tuo b du ia susik r didieji dvarai (Eitertgut), tur po kelet t kstan i ha žem s, charakteringi to pob džio kiui. Ponai pasisavino bendr sias ganyklas, miškus ir prijung prie savo dvar . Iš laisv valstie i atimin jo žemes, arba geresnes keit blogas ir k r pali-varkus. Dvaro centr sudarydavo pilis, kurioje gyveno pats dvaro ponas. Prie pilies buvo pagrindinis dvaras su visais kiškais trobesiais. Dvaro žem s gal jo b ti ir išm tytos ir nesudaryti vieno vienet o. Dvaro šeimyna ir baudžiauninkai buvo paveldimi pono valdiniai, kuriuos teis pono teismas. Dvaro žemes apdirbdavo kume iai ir sklypininkai. Žem s produktai buvo gaminami rinkai. Tie produktai buvo: javai, galvijai, pienas, vilnos, alus, medžio dirbiniai ir kt. Ponai valstie i mokes ius steng si naikinti, bet užtat didino laž — baudžiavas ir dien skai i . Valstietis buvo lyg dvaro inventoriaus dalis, pririštas prie žem s.

Vakar Europoje valstie io, kaip inšininko b kl buvo geresn . Ta iau ia valstie i gyvenimas buvo sunkus. Yra nemaža žinom valstie i sukilim Flandrijoje, Pranc zijoje, Anglijoje. Tie sukili-

mai — padariniai ekonomini s lyg ir nuolatini kar b kl s XIV a. Per 100 met kar buvo sukil valstie iai Pranc zijoje (« Žakerija »). Sukil liai degino pon dvarus ir pilis, manydami panaikinsi viso pasaulio bajorus. Bet jie buvo bendromis pranc z ir angl j gomis labai žiauriai numalšinti. Valstie i buvo iššudyta apie 20.000. XIV a. gale kitokio pob džio valstie i sukilimas buvo Anglijoje.

ia buvo ryškus žmoni perteklius, reik jo maisto. Jav kainos buvo aukštos, tai skatino ponus pl sti k, naudojant pigi darbo j g . Bet 1348 m. siaut s maras išnaikino labai daug žmoni . Darbas pabrango, algos padid jo, nes dirbam rank stigo. Žemininkai pereinidin jo prie žem s nuomos sistemos, nes jiems pigiau pasidar žem išnuomoti, negu patiems kininkauti. Prieta d l to ir prie ekstensyvaus gyvuli kio, reikalaujan io mažiau darbinink . Augintos avys, ir j vilnos gabentos Flandrijon. Anglija virto pla iomis ganyklomis iš buvusio žem s kio krašto. Valstie iai, nebegaudami darbo kaime, b go miestus, bet ia pramon nebuvo išsipl tusi. Daug darbinink ilgainiui neteko darbo. Visur radosi skurdas. 1381 m. prasid jo Wat'o Tylerio vadovaujamas valstie i sukilimas. Baudžiava buvo panaikinta, ta iau valstie io pad tis nedaug tepalengv jo, nes sukilim numalšinus nuolaidos buvo sumažintos. Anglijoje labiau sigal jo žem s nuomojimo sistema vieton baudžiavos.

1524-1525 m. Vokietijoj susidar , Reformacijos takoje skelbiant tikybos laisv , viena valstie i organizacija « Bundschuh », kuri reikalavo ir ekonomini laisvi valstie iams, kad ponai atiduot bendr sias ganyklas ir miškus. Prieta prie sukilimo, bet d l organizuotumo stokos tas valstie i sukilimas nepavyko ir buvo žiauriai numalšintas. Daug valstie i žuvo, pakilo produkt kainos. Apskritai, valstie io b kl po to sukilimo nepager jo, bet dar pasunk jo, nes Liuterio patariami ponai ved dar sunkesnes baudžiavas.

2. V LYB J VIDURAMŽI MIEST KIS

Jei ankstybaisiais viduramžiais dominavo žem s kis, tai v lybaisiais viduramžiais — miest kis: amatai ir prekyba. Išaug s viduramži metu miest kis «užsikonservavo » ir toks išliko ligi nauj j laik . Pav., Vokietijos miestai ligi XIX a. pasiliko beveik tokie, kokie jie buvo XIV a. Greta prekybos miestuose svarbi viet už m amatai. Amatas ir miestas — susij dalykai. Ekonomiška prasme miestas — sodyba, kurioje pagrindinis gyventoj užsi mimas buvo ne žem s kis, bet amatai ir prekyba. Miestas suvartojo

žem s kio produktus, už kuriuos atsilygino savo gaminiais. Taigi, kitas miesto pažymys — rinka, kur tas atsilyginimas vyko mainais.

V lybaisiais viduramžiais miestai buvo sigij didesn ar mažesn savarankiškum . Italijos miestai buvo lyg kokios atskiros valstyb l s, nepriklausomos savarankiškos respublikos. Pranc zijos ir iš dalies Vokietijos miestai irgi buvo savarankiški, tur jo savo savivaldybes, bet nesudar savo valstyb li . Ta iau dauguma Vokietijos miest buvo irgi visai nepriklausomi. Patys didžiausieji miestai: Venecija, Paryžius, Palermo, netur jo daugiau kaip 100.000 gyventoj . Vidutiniškai miestai tur davo po 10.000-30.000 gyventoj . Kai kada vos kelet t kstan i gyventoj .

Miest gyvenimas koncentravosi apie rinkas. Miest kyje svarbi viet už m žaliavas apdirb amatai. Amatuose reišk si didel specializacija. XIV a. buvo priskaitoma net 45 kalvyst s amatai: pasag , žirkli , kard , žied , kompas ir t.t. Taip pat buvo ir keliasdešimt odos apdirbimo amat . Amatininkai gamino iš savo žaliavos pagal užsakymus arba tiesiog rinkai. Šiandie amatininkas, gamin damas kok nors daikt , atlieka tik tam tikr darbo dali; viduramžiais buvo kitaip — darbininkas vienas atlikdavo vis darb , pav. vien vienas pagamindavo vežim ar pasi davo batus. Kiekvienas iš savo rank išleisdavo gatav gamin . Esant b tinam reikalui, techniškam procesui padalyti buvo kuriami atskiri amatai (karš jai, verp jai, aud jai ir kiti).

Vieno kurio amato amatininkai grupavosi, nor dami apginti savo ekonominius interesus. Draugijos — charakteringas v lyb j viduramži kio bruožas. Pirkliai jung si hanzas ir gildijas, o amatininkai cechus. Cechas — amatinink susivienijimas pagal profesinio darbo r š . Cechas siek dviej dalyk : reguliuoti darb viduje ir monopolizuoti darb iš išor s. Cech miestuose b davo nevienodas skai ius. Pa i cech buvo vairiausi . Kartais keli artimesnieji amatai jung si vien cech , pav. od apdirbimo cechas, geležies ir metal apdirbimo cechas. Bet b davo, kad vieno amato žmon s skirst si kelet cech , pav., ražan ininkai dalijosi tris cechus — pagal tai, iš kurios medžiagos — kaulo, medžio, ar karoli — r žaniai buvo daromi. Cech gyvenimas buvo normuojamas j stat . Cechas buvo ir susišelpimo draugija, iš savo išdo teik nariams paskolas. Jis buvo ir religin draugija, turinti savo patron . Visuotiniuose susirinkimuose buvo renkama cecho valdyba. Kandidatas cech prieš pasidarydamas savarankišku meisteriu, reiškia cecho nariu, tur jo pereiti mokinio, gizelio pad t . Meisteri skai ius buvo apribotas, kad per gausus prek s gaminimas nesumažint kainos ir neb t konkurencijos. D l to ir amato mokini skai ius buvo ribotas.

Meisterio vardui gyti mokytis reik jo ilgai: 3-12 m. Meisteriai mokytojai naudojami nemokamu mokini darbu ir ty ia ilgino mokymosi laik . Meisteri atžvilgiu mokiniai tur jo vairi pareig ir buvo nelyginant meisterio nuosavyb . Iš jus paskirtam mokslo laikui, mokins pasidarydavo meisterio gizeliu, t. y. jo pad j ju. Gizelis gal jo dirbti tik meisteriui, bet ne publikai. Darbo diena — nuo saul s patek jimo ligi nusileidimo. Daug buvo šven i dien (net 100 per metus). V liau gizeliai dar keliaudavo po pasaul tobulindamiesi. Kelet met dirb s gizeliu, pad j jas gal jo pasidaryti meisteriu. Tur jo padaryti pavyzdin savo amato darb (Meisterstück), tam tikr egzamin išlaikyti ir sumok ti mokest miestui ir cechui.

a. *Cecho politika.* — Tai maisto politika, t. y. r pinimasis, kad kiekvienas cecho narys gal t išmisti ir tur t maždaug vienodas pragyvenimo galimybes. Cechams labai r p jo išlaikyti lygyb savo vis nari atžvilgiu. Negal jo vienas kuris narys per daug praturt ti. Tod l cecho vadovyb reguliavo darbo proces . Visi tur jo dirbti vienod laik , ir ilgiau, negu nustatyta, dirbti niekam nebuvo leidžiama. Gamini pardavimas irgi buvo priži rimas, neleidžiama parduoti greitai ir blogai pagaminto gaminio. Buvo kontroliuojamas ir tvarkomas meisteri mokini ir darbinink skai ius, reguliuojamas žaliavos užpirkimas, dalijama žaliava visiems nariams lygiai. Cechas reguliavo santykius ir tarp pa i cecho nari . Darbo specializacija buvo ne technikin , bet išilginis suskaldymas darbo pagal gamini r šis, pav., vienas amatininkas siuvo tik kelnes, kitas tik švarkus ir t.t. Laisva tarpusavio konkurencija buvo griežtai draudžiama. Kas lop senus r bus, negal jo si ti nauj . Stalius dar spint , o kalvis d jo spyn . Cechas neleido kapitalui kauptis vienoje rankose. Cecho amatininkai žaliav m tiesiog iš klient ir dirbo tiesiog klientams. Iš pirklio imti užsakymus rinkai draudžiama. Dirbiniams buvo nustatytos kainos.

Išorin cech politika buvo monopolin politika, nes visi miesto amatininkai tur jo priklausyti cechams. Cech organizacijoj buvo gera, kad amatininkai buvo parengiami ir tuomi keliama gaminio kokyb , bet bloga — kad, tokiomis s lygomis negal jo darbe pasireikšti amatininko asmens laisv ir iniciatyva, d l to, kad nebuvo konkurencijos. Nebuvo tad manoma ir pažanga.

Pamažu cech organizacijos prived amatus prie stagnacijos. Sunku buvo cech varžtus atleisti. Ta iau vis d lto nuo XIV a. cechus prad jo ardyti naujai atsiradusi nam pramon . Aukš iausio savo laipsnio cechai buvo pasiek XIII amžiuje.

Cechai tur jo daug prieš . Pirmiausia j priešai buvo vartotojai, kuriems už cech amatinink gaminius reik jo mok ti nepaprastas kainas. Cechai kovojo su konkurentais, vienuolyn amatininkais, su gizeliais, su smulkiais pirkliais, su kaimo amatininkais. Tai aštriausios ekonomin s kovos, žinomos viduramžiais. Ir štai, visais frontais bekovodami, cechai m irti. Vieton j vis labiau sigali nam pramon . Jei amatai — smulkioji pramon , tai nam pramon — pereinamoji iš smulkiosios stambi j . Amatininkai gamina tiesiog vartotojui, o nam pramon — verslininkui ir pirkliui. Nam pramon nuo fabrik pramon s skiriasi tuo, kad nam pramon je amatininkai dirba namie ir savo rankiais, o fabrik pramon je — pas fabrikant ir jo mašinomis.

Cech irimas jau pastebimas nuo viduramži pabaigos. Cech viduje atsirado kapitaling amatinink , kurie iškilo verslininkus ir prekybininkus. Kiti amatininkai atiduoda šiems savo gaminius, o šie r pinasi j pardavimu.

Cechai iro dar ir d l to, kad vienas cechas iškilo kito s skaiton. Tie cechai, kurie pardavin jo savo gaminius tiesiog vartotojui, paneig tuos, iš kuri jie pirkto pusiaufabrikatus. Taip, pav., aud jai paneig verp jus, karš jus ir kt. ir tapo verslininkais. Kur žaliava buvo labai brangi, cechai pasidar priklausomi nuo importinink , kurie teik j amatininkams; dažnai tie importininkai išsireikalau davo sau teis pagamintus dirbinius monopoliškai pardavin ti. Pavyzdžiui, tokiu b du atsirado medviln s nam pramon . Pirklys — tarpininkas, žin s, kur galima kas parduoti, bet slepi s tas žinias nuo amatinink , kurie pasidaro jo nam pramon s darbininkai.

Nam pramon labiausiai sigal jo tekstilin je pramon je Flandrijoje, kur pramoninkui aud ištisi kaimai. Ypa Anglijoje ir Pranc zijoje buvo pereinama prie nam pramon s. Vokietijoje greta nam pramon s išsilaik ir cechai. Svarbiausios šios nam pramon s stadijos (Max Weber):

1. Verslininkas turi tik faktišk monopol supirkti amatinink dirbinius.
2. Verslininkas tiekia žaliav amatininkui ir moka jam tik už darb , o gamin pasiima sau.
3. Verslininkas kontroliuoja ir gamybos proces , nor damas tur ti vienos r šies gaminius. Amatininkams jis duoda ne tik žaliav , bet ir pusfabrikatus.
4. Verslininkas duoda amatininkui dar ir savo rankius. Tuo b du amatininkas pasidaro nelyginant samdomas dirbtuvi darbininkas, bet dirb s ne dirbtuv je, o pas save namie. Ši paskutinioji stadija, ta iau, išsipl t jau v lybaisiais viduramžiais.

Prekyba — buvo daugiau smulkmen . Praktikoje nebuvo griežtai skiriama urmo prekyba nuo smulkmen prekybos. Prekybos objektai buvo labai varūs, variausios prekės pardavinėjamos to paties pirklio. Laikui bėgant, vis labiau ima reikštis specializacija — pirkliai prekiauja tik viena kuria prekėmis. Prekių apyvarta vis dar nedidelė. Palyginus prekės turėjoti brangios, kad padengtų dideles transporto išlaidas. Stambi prekybos monijos būta nedaug. Tik vėliau atsiranda prekybos bendrovės su stambesniais kapitalais, pirmiausia Italijoje. Miestai savo rinkimų statymais reguliavo prekybą, ir pindamiesi miestiečiai gerovę, kad visi galėtų pramisti. Buvo nustatyti svoriai, matai, pinigų keitimas. Buvo draudžiama parduoti prekes prieš miesto vartus. Turėdavo būti norima užkirsti kelią perkupikams. Reguluota pirklių tarpusavio konkurencija. Kad pirkliai nelupikautų, kai kada miestas nustatydavo ir kainas. Svetimtaučiai pirkliai buvo varžomi. Jiems buvo leidžiama tik didmen prekyba.

b. *Mugės*. — Jos turėjo vėlybą viduramžių prekyboje nepaprastai didelę reikšmę. *Mugės* Šampanijoje, Brugge, Frankfurte prie Maino išsirutuliojo labiausiai XIII-XIV a. Vėliau *mugės* pakeitė biržos. Viduramžių jos zona vėlyvaisiais viduramžiais, kaip ir feodalizmo gaidynėje, prekyboje užėmė svarbiausias vietas. Antra lygiai svarbi zona Vakaruose buvo Flandrija su Brugge miestu. Baltijos ir Šiaurės Europos zonose buvo monopolizavusi vokiečių Hanza su Lübecku priekyje. Svarbiausias Hanzos centras buvo Lübeckas. Kiti antraeilieji centrai buvo: Bremenas, Hamburgas, Štėtinas, Dancigas ir kiti.

Hanzos politika — tik Hanzos nariai galėjo naudotis Hanzos gytomis privilegijomis. Pirkliai turėjo naudotis tik Hanzos laivais, kurių nebuvo galima parduoti nei išnuomuoti nehanziečiams. Hanzos pirkliai išgavo koncesijas savo namams ir sandėliams užsieniuose. Pirkliai negalėjo imti kreditų iš svetimų, kad Hanza ne siskverbtų svetimo kapitalo. Svarbiausios Hanzos kontoros: Flandrijoje — Brugge mieste, Anglijoje — Londone, Norvegijoje — Bergene, Rusijoje — Didžiajame Naugarde. Buvo daug ir mažesnių kontorų išmitytų po Europos kontinentą. Iš rytų Hanzos pirkliai išvežė varias žaliavas, medį ir vežė druską, metalo ir kitokius gatavus dirbinius.

Aukščiau galybė Hanza pasiekė XIV a. gale. Jai priklausė apie 80 miestų. Žlugė XVI a. Išaugrus, lietuviai, anglai, danai ir kiti pirkliai mėsaurinti Hanzos teises pas save. XV-XVI a. Baltijos atsirado Hanzai svarbūs konkurentai — anglai ir olandai. Kelis kartus vedė Hanza su savo konkurentais jos karą, o taip pat ir

sausumos kar , bet pastarieji vis d lto laim jo. Naujaisiais laikais visas prekybinis jud jimas iš Viduržemio, Vokie i ir Baltijos j r per jo Atlanto vandenyn . Hanzos prekybos technika ir organizacija buvo jau pasenusios. Prie Hanzos žlugimo dar prisid jo ir nuolatin Hanzos pirkli nesantaika.

V lyb j viduramži prekyba nedaug kuo tesiskyr nuo feodalizmo gady n s prekybos. Tik naujas siekimas atsirado nauja kiška nuotaika — racionalizuoti prekyb . Nor ta racionalizuoti ne tik prekyb , bet ir žem s k. Atsirado tiksli s skaityba, ypa ten, kur vedama bendrovin prekyba. Ligi viduramži pabaigos $\frac{3}{4}$ europie i skai iavo dar rom n skaitmenimis. Daugyba su dalyba mažai buvo paž stama ir labai sunkiai atliekama rom n skaitlin mis. Yra likusi florentie i s skait rom n skaitlin mis ir jos iki $\frac{3}{4}$ yra klaidingos. V lybaisiais viduramžiais, racionalizuojant s skaityb , imta vartoti arabiški skaitmens, nors iš pradži buvo draudžia ma, kaip «nešvari konkurencijos priemon ». Dar XVI a. pirkliai važiuodavo Venecij mokytis buhalterijos, nes ten ji buvo labiausiai žinoma ir geriausiai ištobulinta. Italijoje XV a. atsirado ir dvi guba buhalterija. V lybaisiais viduramžiais kiškoji nuotaika pasikeit dar ir ta prasme, kad atsikratoma vis išmitimo ideal ir stengiamasi pelnu ir uždarbiu susikrauti kapitalus. Tokios kapitalistiškos nuotaikos užuomazg matome ir viduramži literat roje.

3. Pinig ir kredito kis

Jame pasireišk didel pažanga. sigal jo tikras piniginis kis. Vidurine je Europoje labai padid jo brangi j metal apyvarta, išnaudojant Europos valstybi kasyklas (ekijos, Vokietijos, Vengrijos, Italijos, Ispanijos ir Anglijos). Visur vartojo monetinius pinigus. Žymiai padaug jus apyvartos pinigams, pagyv jo ir visas kis. Valstyb , pati kaldindama pinigus, duodavo teis juos kaldinti ir daugeliui staig ir asmen .

Monet regalij suteikimas skatino daugel griebtis monet falsifikacijos. Nuo XII ligi XIV a. monet vert tur jo d l to nukristi iki $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{7}$ nominalin s vert s. Pinigai, ranka kalami, išeidavo labai nevienodi. D l to jie buvo lengva falsifikuoti, kuo užsiimdavo ir patys karaliai, nuolat juos perkaldindami, vis su didesne pigaus metalo priemaiša. Valiutos politika buvo grynai fiskalin , neži r ta visuomen s kio, bet tik išdo pasipelnymo interes . Daugiausia buvo smulki j pinig . Tai prekyboje buvo labai nepatogu, ypa vežiojant pinigus. Tad vis smarkiau griebtasi pinigams

pakaital . Vekseli vartojimas pasidaro jau nuolatinis ir pagrindinis bei paprastas dalykas. Kapitalus deda vairias prekybos bendroves, kurios duoda daug pelno. Su nuošim i mimu vis labiau apsibrantama ir pinigai jau skolinami visuotinai iš nuošim i . Labiau išsivysto ir bankai, kuri pirmin s funkcijos — pinig mainymas, depozit pri mimas, pinig skolinimas už užstat , brangi j metal prekyba ir t.t. — Išauga bankinink verslas. Vienas seniausi banko uždaviniai — keisti pinigus ir saugoti ind lius. Atliekamos ir žiro operacijos (žiro klientas turi tur ti banke depozit), duodama kredit . Charakteringa to laiko banko veiklos šaka — mokes i rinkimas, kuriuos bankas išsinuomodavo iš valstyb s. Dažnai ir popiežiai pavesdavo bankams rinkti tam tikrus mokesius. Iš mokes i rinkimo bankai labai pralobo, gal jo savo veikl pl sti, didinti savo kapital . Kadangi privat s bankai d l dažn bankrot nustojo pasitik jimo, sisteigia dideli bendrovi bankai, dažniausiai tam tikr bankinink šeim (Medi i, Fugger). Finansavimo operacijos — dar viena svarbi banko darbo šaka.

Bankai dažniausiai finansuodavo karo avanti ras, kas karui pavykus, duodavo didelio pelno, bet nepavykus — privesdavo prie bankroto. Vis d lto banko apyvarta buvo labai nedidel . Apskritai, ligi XVI a. dar nežinota milijono s voka. Bankams besirutuliojant, atsirado atskiras bankinink luomas. Valstyb ir Bažny ia pad jo bankams augti. 1694 m. Anglijoje atsirado pirmasis valstybinis bankas. Bažny ia dažnai pati atlikdavo tam tikras bankines operacijas.

Su piniginiu ir kredito kio išaugimu, su kapitalistin s nuotai kos atsiradimu, leidžiant savo kapitalus apyvartoti ir juos didinant, žengtas žingsnis ankstyb j kapitalizm .^{v. v.}

V. NAUJIEJI LAIKAI

(XVI-XVIII A. LIGI PRANC Z REVOLIUCIJOS)

Viduramži kis — statika. Nauj j laik kis — dinamika. Su naujaisiais laikais gimsta vadinamasis ankstybais kapitalizmas. Kapitalas — visos gamybos priemon s, kurios n ra žem ir darbas. Kapitalas yra ir kiekviena procentus duodanti pinig suma. Kapitalas gali pasireikšti pinig , žaliavos, ranki , fabrik , mašin , dirbtuvi , susisiekimo priemoni ir kitokiame pavidale. Kapitalistin gamyba — kai kapitalas užima vyraujan i viet . Kapitalizmas — kio b kl , kai kapitalas gamybos procese turi vyraujan i viet .

Ankstybysis kapitalizmas — toks kio periodas, kai pamažu iš viduramži kio pereinama kapitalistin k, kai, veikiant vairioms aplinkyb ms, linkstama kapitalistin santvark .

1. Aplinkyb s, kuriomis susidar ankstybysis KAPITALIZMAS

Pirmiausia tenka pamin ti humanizm , kuris tur jo daug takos kiškam Europos gyvenimui. Humanizmas, arba renesansas — senov s atgijimas. Viduramžiuose žmogaus k nu labai maža r pin-tasi. Kas kita naujaisiais laikais. Žmogaus k no reikalai nuo humanizmo laik imta statyti drauge su dvasios reikalais. K no reikalais r pinasi kis. D l to, atsirado didesni pareikalavim ir prabangos dalyk , ne tik kasdienini reikmen . Tai skatino gamyb ir didino apyvart . Viduramžiais kit moksl be filosofijos ir teologijos beveik nežinota. Humanizmo laikais iškilo gamtos mokslai, kurie buvo perimti iš senov s. gamtos mokslus vedamas eksperimentinis metodas. Gamtos moksl iškilimo d ka nauj j amži pradžioj padaroma daug išradim — popieriaus, spaudos, kompasos, parako ir t. t. Tie išradimai tur jo milžiniškos reikšm s žmonijos gyvenime. Kylant žmoni švietimui ir kult rai, daugiau r pinamasi ekonominiu gyvenimu. Tiesiami keliai, tiltai, statomi pakel se viešbu iai. Iškilus matematikai, astronomijai ir geografijai, tobul jo laivininkyst . Italijoje atsirado, kad ir primityvišk , j ros žem-lapi . O kompasos išradimas suk l sta iai revoliucij ; perreformavo ne tik kin , bet ir politin Europos sistem . Jau dr siau buvo leistis platesnius vandenis, toliau nuo krant , nes su kompasu nesibijoma paklysti.

Kompaso išradimas leido j rininkams leistis ieškoti nauj nežinom žemi . Amerikos ir kit nauj žemi atradimas buvo monumental s reikšm s vykis. Atradimui nauj žemi daug takos tur jo Europos prekybiniai santykiai su Rytais. rytines šalis daugiausia keliaudavo arabai. Iš Kinijos buvo gabenama šilko audini , iš Indijos — dramblio kaulo, iš Indijos sal — prieskoni , iš Persijos — aksom , kilim , iš Arabijos — kvopal . Rytus su Europa jung du keliai: vienas kelias jo iš Indijos per Turkestan iki Kaspijos j ros (karavanais), paskui Juod j j r , iš kurios jau buvo galima genovie i laivais patekti Vakar Europ ; antras kelias — Indijos vandenynu Bagdad , toliau sausuma iki Sirijos uost ,

o iš ten Italijos miest laivais. Dar buvo galima kelianti iš Indijos vandenyno pasukus Raudonąjį jūrą, o iš ten į Egiptą. Genova savo svarbiausius sandėlius turėjo Konstantinopolyje, o Venecija — Aleksandrijoje.

Per Kryžiaus karus ypač išplitus prekybai, vis buvo ieškoma naujų kelių. Vienas žymiausių XIII a. pabaigos keliautojų po Aziją buvo Marco Polo, pasiekęs vidurinę Aziją. Iš ten jis nuvyko Kiniją, paskui, apiplaukęs Aziją per Permo lanką, toliau sausuma ir Viduržemio jūrą grįžo į Vyną — Veneciją. Jo atradimai nedaug prisidėjo prie Europos prekybos su Rytais. Nelaimingai pasibaigus Kryžiaus karams, labai nukentėjo europiečių prekyba su Rytais.

1453 m., kai buvo turkų paimtas Konstantinopolis, europiečiai buvo išstumti iš Juodosios jūros, ir Europos prekyba su Rytais žlugo, nes turkai nepraleisdavo europiečių pirkliai. Tai paskatino Portugalus ir Ispanus mėginti ieškoti naujų žemių. Jie, anksčiau negalėję ekonomiškai konkuruoti su italais, kurie į laivą nepraleisdavo Rytus, dabar iškilę, kaip nauja, galinga ekonominė Europos pajūga. Jie sumanė atrasti naują vandens kelią Indijai, kur turkai negalėtų prekybos trukdyti. Italijos miest laivynai nustojo savo reikšmę, nes ispanai su Portugalais neišleido į pro Gibraltar Atlanto vandenyną, o Viduržemio jūrą prekyba su Rytais turkų buvo užkirsta. Kaip naujų žemių atradėjai pirmiausia pasižymėjo Portugalai. Jų karaliai rėmė rininkystę, prie savo dvaro rinko šioje srityje nusimanančius žmones ir priemones. XV a. pirmoje pusėje atrandama turtinga Madeiros sala. Kiek vėliau ir Azor salos. Priplaukiamos ir Gvinjos pakrantės, turtingos savo auksu, o noras pralobti vertė drisius rininkus leisti vis tolyn. 1486 m. Baltramiejus Diazas atrado pietinę Afrikos galą, pavadindamas ją « Gerosios vilties iškyšuliu ». 1498 m. Vasco da Gama pasiekė Indiją, kurios mieste Kalkutoje steigta pirmoji Europos prekybos kontora. Portugalai pakėlė rastus pakraščius paima savo rankas, kad arabai ir turkai negalėtų plaukti Indiją, patys norėdami monopolizuoti visą su Indija prekybą. Portugalai siekė ir kinų pakraščius. Jiems pavyko net Amerikoje ir Brazilijoje steigti savo kolonijas. Turtai plaukė plauk Europon. Iš Moluk salų buvo vežamos gardinamosios šaknys, cukrus, prieskoniniai, iš Indijos — šilkas, perlas, medvilnės audėklai ir kitos orientalinės prekės, iš Japonijos — metalai, iš Afrikos — dramblio kaulai ir aukso smiltys.

Antroji naujų žemių atradėjų tauta buvo ispanai. Kolumbas norėjo rasti trumpesnį kelią Indijai, plaukdamas aplink pasaulį 1492 m. atrado Ameriką. Jis priplaukė Vakarų Indiją, kuri pasirodė, nemažiau turtinga už Rytų Indiją. Vietos žmonės baltuosius sutiko

labai vaišingai, ta iau šie elg si žiauriai. Už menkus blizgu ius išviliodami auks ir brangenybes, dažnai net klastingai grobdami turtus, gyventojus žudydami bei pavergdami. 1519 m. Ferdinandas Kortesas užkariavo Meksik . 1531 m. Pranciškus Pizarras už m Peru. Auksas plaukte plauk iš užimt j krašt Europon. Ispan kolonijos nebuvo siauri pakraš iai, kaip kad portugal , bet didel s ir pla ios žem s, daugelio ispan kolonist gyvenamos. Kolonijose steig si miestai. Europie iai pirmiausia išverž iš ind n turtus, o paskui dar juos vergais ir liep dirbti kasyklose ir plantacijose. Ind nai palengva išmir , žiauriausiai s b dais varomi prie sunki darb ir degtine girdomi. Prieš ispan at jim viename mieste ind n gyveno apie 300.000, o po 50 met nuo ispan atvykimo, j teliko vos 500. Antil salose nepatvar s ind nai išmir jau antroje kartoje. Už degtin visk europietis iš ind no gal jo lengvai išvilioti.

Kadangi kolonij eksploatacijai buvo reikalingi vis darbininkai, tai j m ieškoti Afrikoje. Afrikos negrai pasirod žymiai stipresni ir patvaresni už Amerikos ind nus. Prasid jo verg prekyba, kuri buvo panaikinta vos XIX a. Afrikoje negrai buvo medžiote medžiojami ir gabenami Amerikon, kaip vergai. Per vis laik iš Afrikos buvo išvežta apie 50.000.000 negr , o dar daugiau j begaudant išžudyta. Negru prekyba buvo labai pelninga ir duodavo net 500-700% pelno.

Ekonominis kolonij sutvarkymas siek kuo daugiau pelno duoti metropolijai. Tod l kolonijose draudžiama sava gamyba, sava pramon . Kolonijose buvo galima gaminti tik žaliav , kuri laivais buvo gabenama Ispanijon. Gatavi reikmenys v l buvo vežami kolonijas ir ten jau prievarta pardavin jami. J kainos buvo tiesiog pasakiškos, nes kolonij gyventojai patys j gamintis negal jo ; pav., vyno taurel kainavo 200 dukat , sen bat pora — 300 dukat ir panašiai. Taigi, prekyba kolonijose buvo paprastas pl šimas ir lupikavimas. Be to, kolonijose buvo kasami brangieji metalai ir dideliais kiekiais vežami Europon.

D l turt Ispanija iškilo pirmaeiles Europos valstybes tiek ekonominiu, tiek politiniu atžvilgiu. Karolio V-jo laikais, t. y. pirmojoje XVI a. pus je, ji tapo didžiausia ir galingiausia valstybe. Bet neilgai ji steng išlikti tokioje galyb je. Ispanai m miniomis kraustyti s Nauj j Pasaul . Pa ioje Ispanijoje d l masinio emigravimo žem s darbas ir pramon visai nustumuko. Be to, turtingi ispanai, tur dami daug aukso, nustojo patys gamin , nes visko gal davo gauti pirkti gatava. Kadangi visk reik jo iš kit valstybi parsigabenti, tai beregint ispan auksas išseko, susikaupdamas daugiausia Pran-

c zijoje. Taigi, Pranc zijoje m spar iai kilti pramon ir prekyba, skatinama iš Ispanijos plaukian io aukso.

Kitos tautos, matydamos ispan ir portugal atradimus, steng si neatsilikti. ia pasisek anglams. 1497 m. Jonas Kabotas (italas, tarnav s angl laivyne) atrado Labradoro pusiasal . Nuo tada ir Anglija m smarkiai ekonomiškai stipr ti. Atradus nauj žemi pasikeit Europos valstybi ekonominiai santykiai. Ekonomiškai iškilo valstyb s, kad ir nežymios, bet prieinan ios prie Atlanto vandenyno.

Viduramžiais ekonominio gyvenimo centras buvo Italija, XVI a. — Ispanija, Portugalija, dalinai Pranc zija, o jau nuo XVII a. — Anglija ir Olandija. Europos vidurio tautos pasiliko žymiai atsilikusios. kiško Italijos primato visai nebeliko. kiško gyvenimo centrai persimet iš Viduržemio j ros Vakarus — Ispanij ir Portugalij . Smarkiai padid jo Europos prekyba: bulv s, cukrus, arbata, kava, tabakas, buv anks iau prabangos dalykai, dabar jau pasidar kasdieniško vartojimo g ryb s.

Labai pasikeit ir prekybos keliai. Nuo nauj j amži didžiausia prekyba jo vandenynais, Viduržemio j ros ir Hanzos prekyba neteko reikšm s. Kaujieji pasaulin s prekybos centrai — Lisabona, Kadiksas ir Sevilija dominavo Europos kyje per vis XVI a. Bet XVII a., kai iškilo Anglija ir Olandija, kai žuvo ispan « Nenugalimoji armada », kai olandai išverž sau daug kolonij iš portugal ir ispan , okeanin j prekyboj pirm viet už m Anglija ir Olandija. Prekyba jau angl , oland ir pranc z rankose. Tada ekonomin primat jau laik Amsterdamas ir Londonas.

Kauj žemi atradimas pad jo kapitalizmui pl stis, susidar naujos ekonominio gyvenimo s lygos. Iš nauj žemi Ispanijon ir Portugalijon jo negird tais kiekiais auksas ir sidabras, ia žem s kis buvo apleistas. Iš Piren j pusiasalio auksas sklido vison Europon. Išsipl t pinig kaldinimas ir pinig krovimas. Žiauri kolonij eksploatacija buvo kapitalo «pirminis susikrovimas» (Marksas). Prieita prie mižiniškos turt akumuliacijos Europoje. Kolonialini gamini monopolizavimas, teis s gabenti prekes svetimus — kolonialinius kraštus monopolizavimas ir pelno monopolizavimas prisid jo prie kapitalo akumuliacijos. Žmogaus galvojimas pasikeit . kiškuose dalykuose žmogus prad jo galvoti aiškiau, racionaliau, planingiau, visai ne taip, kaip kad viduramžiais jo galvota.

Kuo reformacijos ir humanizmo žmogus steng si savo veikim kiek galima racionalizuoti. Max Weber kiek smulčiau yra tyrin j s kapitalistin s nuotaikos susidarym , to susidarymo priežastis. Jo išvados: klaidinga nuomon , kad okcidentalinio kapitalizmo aktinas

— vien gyventoj prieauglis. Spariausias gyvetoj prieauglis Vakaruose buvo nuo XVIII a. ligi XIX a. galo. Bet tuo pačiu laiku ir Kinuose gyventoj padaugėjo nuo 60.000.000 iki 400.000.000, bet Kinijoje kapitalizmo raida tuo laikotarpiu net pasistmėjo atgal.

Tauris metal užplūdimas Europoje neturėjo lemiamos reikšmės kapitalizmui išaugti, taip pat, kaip ir patogios susisiekimo slygos bei navigacija. Anot Weberio, racionali verslamonė, racionali knygyvedyba, racionali technika, racionali teisė sukūrė kapitalizmą. Prie to prisidėjo racionalizuotas gyvenimo būdas, racionali kiška nuotaika. Kapitalizmas mąklė, nugalėjęs pirmiau tradicionalizmo kliūtis. Kio etikos pasikeitimas turėjo reikšmės kapitalizmui išaugti. Tuo pat metu pasirodė nemaža mokslinė traktat kiškais klausimais.

Pasipelnymo idėja — nauja kio politikos idėja, tuo tarpu kai viduramžiuose vyravo išmitimo idėja.

Ankstybajam kapitalizmui besiplečiant, atsiranda nauji santyki socialiniame ir politiniame gyvenime. Išskyla miestai. Atsiranda vadinamas «tretysis luomas», kuriam priklauso miestiečiai. Nauji amžiai kyje pirmą vietą užima ir kapitalistinė kuria, kaip tik miestiečiai. Valstiečiai pririšti prie žemės. Aristokratija gyvena miestuose ir rėpinasi prabanga. Daugelis aristokratų, ypač Vokietijoje, savo kiūs sutvarko kapitalistiniais pagrindais. Bet pinigingi miestiečiai, pralobę iš prekybos, pajungia ir žemvaldžius, kurie dėl plataus gyvenimo klimpsta skoloms. Pasikeičia ir smulkieji amatininkai. Savarankiški smulkieji amatininkai kapitalistų fabrikant išnaudojami pasidarant darbininkais. Atsiranda pamažu ir ketvirtasis — darbininkų luomas. «Tretysis luomas» — miestiečiai nuo Didžiosios Prancūzų revoliucijos (1789 m.) išsikovoja sau lygias teises. Darbininkai arba «ketvirtojo luomo» klausimas išskyla tik labai vėliau — XIX a. pradžioje.

2. Pasikeitimai piniginiame kredito srityje

Ir čia pasireiškia racionalizacija. Aukso ir sidabro antplūdis turi daug reikšmės Europiečiams turtus iš kolonijų gabeno klasta ir apgavimais. Iš karto Europą užplūdo gausybė aukso ir sidabro. Dėl to nuo XVI a. susidarė ekonominis pagrindas monetą santvarkai stabilizuoti. Pinigų kaldinimas paimamas tik valdžios rankas. Tas teigiamai atsiliepia pinigų stabilizacijai.

Nuo 1493 m. ligi 1800 m. Meksikoje ir Piet Amerikoje iškasta,

beveik 2.500.000 kg. aukso ir 90.000.000-100.000.000 kg. sidabro. Padid jo sidabrini monet skai ius apyvartoje.

Sidabro pinigai sudar ir s skaitybos pagrind . Bet XVIII a. atsiv rus Brazilijos aukso lobiams, pereita prie aukso valiutos. Pirmoji tai padar Anglija. Pranc zijoje buvo vesta ir aukso ir sidabro valiuta (bimetalizmas). Pinig vairumas atsiskaitant sudarydavo daug keblum . Taigi, buvo nustatyta, pav. Vokietijoje, maksimalin suma, iki kurios galima mok ti smulkiomis monetomis. Stambioje prekyboje b davo atsiskaitoma metalo — aukso ir sidabro gabalais arba pinigais pagal svor . Buvo prieita prie atsiskaitymo per žiro-bankus. Metalo žiro bankuose atsiskaitydavo vienas su kitu pirkliai, kurie ten tur jo depozitus. Susik r bankiniai pinigai, paremti pirkli depozitais (orderiai, ekiai).

Nuo nauj j amži valstyb s m vesti modernišk valiutos politik , pagal kuri ži rima ne fiskalini sumetim , bet visuomen s interes , b tent: sudaryti tvirt kapitalo s skaitybos baz . Anglija buvo pirmoji, kuri toki politik m vesti. Pirmasis valstybinis bankas, sik r s Anglijoje 1694 m., buvo ir pirmasis Europoje emisijos bankas. Tobul jant prekybai, kilo ir kredito kis.

Viduramžiais jau buvo vartoti vekseliai, bet jie galiojo tik kaip ekiai. Tai buvo mok jimo priemon distanciniams mok jimams. Pažinta ir trata, bet iki moderniškos tratos jai stigo vienos svarbios ypatyb s — indosavimo, t. y. perleidimo kitam asmeniui. Viduramžiais bankai priimdavo vekselius. Nuo nauj i laik prad tas vekseli diskontas, ir tuo b du pelnytis. Toks vekseli diskontavimas buvo viena darbo šaka ir Anglijos banko, steigto 1694 m. Tai buvo monopolinis bankas. Jis tur jo emisijos teis . Jau iš pat pradži tas bankas tur jo 1,2 milijono svar kapitalo. Kad suteik paskol Anglijai per kar su pranc zais, gavo teis lombarduoti prekes ir prekiauti vekseliais. Vekseli diskontavimas buvo ypa svarbi jo teis . Tuo b du buvo pagreitinta kapitalo apyvarta, kas ir buvo vienas iš banko uždavini . Anglijos bankas pasidar pavyzdys visiems kitiems bankams.

Pasireišk ir kio komercializacija, t. y. visuotinis vartojimas vertyb s popieri — valstyb s popieri , akcij , rentini popieri , ipotekos ir valstyb s skol obligacij . Išsipl t kapitalistin s verslamon s, pritraukdamos kapital akcijomis. Kapitalistin verslamon — tokia mon , kurios tikslas — gauti kuo daugiau pelno už d t kapital . Prekybai finansuoti susidar nemažas skai ius akcini bendrovi , kurioms kapitalus sud davo pilieiai. Ta iau tos bendrov s žymiai skyr si nuo ši dien akcini bendrovi , nes toks pilietis, bendrov s dalininkas, savo pinigus gal jo lengvai atsiimti, bet ne-

gal jo savo akcij kitam perleisti. Taigi, bendrov s negal jo tur ti pastovaus kapitalo. Dividendas buvo skirstomas neracionaliai, nes neb davo atsižvelgiama atsargos kapital .

Iš žymiausi bendrovi prekybai finansuoti galime pamin ti dvi didži sias kolonialines bendroves: Oland Ryt Indijos bendrov ir Angl Ryt Indijos bendrov . Tai monopolin s bendrov s kolonij turtams eksploatuoti. Jas priži r jo valstyb . Pa ios valstyb s jaut si dar nepriaugusios, kad gal t per savo valdininkus kolonijas eksploatuoti. Tai daryti jos ir pavesdavo monopoline teise kolonialin ms bendrov ms. Bendrov s tur jo savo karo laivynus ir savo kariuomen . Taigi, be kiškojo vaidmens, jos dar vaidino ir politin vaidmen . Kolonialines bendrov s buvo lyg atskiros valstyb s valstyb je.

Oland Ryt Indijos bendrov . Ji buvo steigta 1602 m. Indija iš pradži buvo portugal kolonija, o v liau — ispan . Olandai XVI a. pabaigoje paverž j iš ispan . Ši bendrov buvo viena pirm j didži j kapitalistini organizacij ir verslamoni . Jos tikslas buvo pasipelnyti. Valstyb j priži r jo, skirdama jai pirmininkus ir kontroliuodama jos veikim . Bendrov tur jo skyrius visoje Olandijoje, kad visi miestai gal t joje dalyvauti. Santvarka buvo aristokratin . Stambieji akcininkai paprastai b davo skyri pirmininkai, iš kuri 17 žmoni sudar centrin valdyb . Bendrov tur jo monopolin teis prekiauti ir viešpatauti visose oland kolonijose. Bendrov s kapital sudar 65 tonos aukso ir 6.500.000 floren . Per 20 m. bendrov s akcij kursas pakilo trejopai. Kasmet b davo išmokama 20-24% dividendo. D l bendrov s pelningumo akcijos buvo labai vis pageidaujamos. Jei iš pradži akcij negalima buvo perleisti kitiems, tai greitai prieita prie akcij pardavin jimo ir spekuliacij .

XVI a. Anglijai bekylant ir XVII a. pasidarius pirmaeilei j ros galybei, buvo irgi steigta panaši bendrovi : pirkli keliautoj bendrov , Ryt kompanija, Rusijos ir Afrikos bendrov s. Žymiausia buvo Angl Ryt Indijos kolonialin bendrov . Prekybos plotas buvo tas pats, kaip ir olandiškosios bendrov s. Ši bendrov steigta 1698 m. Iš pradži negal jo prilygti oland bendrovei. XVIII a. jos reikšm m spar iai kilti, kai jai pavyko užgrobti šiek tiek žemi Indijoje. Ši bendrov tvirtino Anglijos v liau ir valdži Indijoje. Ji buvo valstyb s prieži roje, tur jo savo valdininkus, prekybos ir karo laivyn , kariuomen . Jos akcijos buvo labai pageidaujamos. Anglijoje dar pamin tina Piet Vandenyno bendrov , steigta 1711 m. Jai priklaus privilegija prekiauti piet Amerikos vandenyse. Iš verg negr prekybos ji tur jo daug pelno ispan kolonijose Amerikoje. Akcijos buvo labai pelningos.

Kolonialini bendrovi akcijos sudar pagrind birž veikimui. Birža — organizuota prekyviet, kurioje prekyba jo preki pavyzdžiais, vertybi popieriais, rentiniais popieriais, valstyb s obligacijomis ir kt. Biržose ypa iai reikšm s tur jo vertyb s popieriai. Spekuliacija gyja reikšm s nuo to momento, kai turtas ima reikštis pereinamais vertyb s popieriais — akcijomis. XVIII a. spekuliacija jau buvo paplitus. Ta iau an laik žmon s biržos dalykuose nebuvo pakankamai prityr ir tuoj nudeg nagus. XVIII a. buvo didžiosios spekuliacijos kriz s Pranc zijoje — John Law spekuliacija, ir Anglijoje — Piet Vandenyno bendrov s spekuliacija.

John Law buvo skotas, bankininkas, finansistas, j s mokslus Anglijoje, Olandijoje ir Italijoje. Jis prisistat tvarkyti Pranc zijos ižd, kai po Liudviko XIV mirties regentui Pilypui, gyvenusiam labai prabangingai, reik jo pinig. Tada Pranc zija tur jo net 2 milijardus skol. Finansus tvarkyti Law suman kredito b du, bet labai apsiriko, manydamas, kad infliacija gal s pataisyti suirus valstyb s k, paskatindama gamyb. Buvo išleista labai daug pinig (popierini) ir akcij, padengt aukso fondu ir Pranc z kolonij (Luzijanoje) turtais. 1716 m. buvo kurtas bankas, m s leisti popierinius pinigus ir diskontuoti vekselius. Popieriniai pinigai buvo lengvai keiami auks, d l to tur jo ir pasisekim, be to, jais buvo priimami valstyb s mokes iai. 1718 m. tas bankas buvo paverstas valstyb s banku ir gavo regalij kaldinti pinigus. Kad b t daugiau aukso, Law steig Vakar Kompanijos bendrov, kuri gavo monopolin prekybos teis Luzijanoje. Jos turt išnaudojimas žad jo pralobinti. Akcijos buvo labai mielai perkamos. Auksas plauk bank, žmon s sigijo popierini pinig, kuriuos keit akcijas, parduodami tik už popierinius pinigus. Vakar Kompanija susijung su Ryt Indijos bendrove ir pasivadino Indijos kompanija. Law mok jo dirbtiniu b du pakelti bendrov s akcij kurs. Jis išleido akcij tris laidas. Antrosios laidos akcij, vadinam «dukter», gal jo sigyti tik tas, kas tur jo ir sen akcij, t. y. pirmosios laidos akcij, vadinam «motin» Tre iosios laidos akcijoms sigyti reik jo tur ti akcij antros laidos. Tuo b du pirm j akcij kursas žymiai pakilo. Pirmais metais akcij savininkai gavo net 200 % dividendo. Akcijos buvo perkamos net 40 kart brangiau, negu kad buvo j nominalin kaina. Iš priva i rank Law surinko daug pinig, kuriais padeng Pranc zijos skolas. Bet greitai pasirod spekuliacijos apgavyst. Reik jo 100 met kad Luzijana pasidaryt tiek rentabilinga, kad gal t akcijas išpirkti. Luzijana buvo ne toks senos kult ros kraštas, kaip Indija, ir pranc z Indijos kompanija nedav tiek pelno, kiek angl ir oland. Bankas netur jo ištekli. Kad tur-

tai Pranc zij neplauk — tokiais kiekiais, kokiais buvo manyta, kitais metais dividendo mok jo jau nebe 200%, o tik 40%. Akcij kursas prad jo svyruoti. Žmon s šoko akcijas pardavin ti. Greitai akcij kursas pasidar lygus nuliui. Law prad jo keisti bendrov s akcijas popierinius pinig us ir 2.500.000.000 frank tam reikalui buvo tuoj išleista. Valstyb sak vartoti tik popierio pinig us ir apriboti mok jimus auksu ir sidabru. Vis d lto nepasitik jimas akcijomis labai plito ir toliau. Nepasitik jimas, subankrutavus akcijoms, persimet ir popierinius pinig us. Netrukus Law bankrutavo. 1720 m. popieriniai pinigai buvo per pus nuvertinti. Visi tuoj šoko keisti popierinius pinig us auks . Bankas paskelb bankrot . Law baig gyvenim skurde. Iš šios kriz s labai pralobo pirmieji akcininkai, o nepaprastai nuskurdo v lybesnieji. Pranc zai tad ilgai nebenor jo spekuliuoti. Bet ši kriz labai išpopuliarizavo laisvai parduodamas akcijas, kas prisid jo prie greitesnio kapitalistini akcini bendrovi išsirutulojimo.

Labai panaši spekuliacija buvo ir Anglijoje 1720 m. Piet Vandenyno bendrov s akcijos, davusios daug pelno, buvo pardavin jamos net 10 kart brangiau už j nominal . Ta iau v liau prekyba tiek pelno jau nedav , kad b t galima mok ti nuošim ius. Akcij kursas nuo 1000 nukrito iki 180. Daugelis akcinink neteko savo turto, bet vienas kitas avanti ristas pralobo.

Vis d lto akcin s bendrov s išplito. Smarkiai pasireišk Paryžiaus, Londono ir Amsterdamo birž veikimas.

Žmogus savo mint nukreip labiau gamybos tobulinim , kai nusivyl spekuliacijos kriz mis. XVIII ir XIX a. imta jau masiškai gaminti produkcijos rankius. Tai vadinamas geležies amžius, kai išmokta sukoksinti akmens angl ir koks pritaikyti tirpinant r d . Buvo pagaminta labai daug vairi mašin . Gamyba augo grei iau, negu buvo reikalaujama. Vadinasi, pasireišk hiperprodukcija. Ir v l m kartotis ekonomin s kriz s.

3. Pramon ir jos organizacija naujaisiais laikais Igi pranc

c z revoliucijos

Jau v lybaisiais viduramžiais išsirutuliojo nam pramon , pakeitusi cechus. Cechai m irti, tai atsirado supirkin toj , tarpinink tarp gamintojo ir vartotojo. Supirkin tojas virto verslininku (Verleger), kuris tiek amatininkams žaliav ir pasiimdavo gaminius. Amatininkai pateko jo priklausomyb n, iš jo gaudavo uždarb , atlyginim . Atsirado stambioji nam pramon . Su ja atsirado ir stambieji kapi-

talai. Savarankiški amatai jau pabaigoje viduramži m virsti stambi j nam pramon , kur verslininkas (Verleger), užsako darbus pas smulkius amatininkus, dirban ius ne pas darbdav , bet pas save namie ir savo rankiais. Žaliav ta iau duoda verslininkas ir atsiima gatavus dirbinius, mok damas darbininkui tik už darb . Tokiu b du pramon je pamažu sigal jo kapitalistin santvarka. Kapitalizmas dar labiau išaugo nuo to momento, kai pramon n buvo vestos mašinos. Jau ankstybais kapitalizmas neigiamai paveik santykius su darbininkais. Kapitalistai verslininkai mažino atlyginim už darb . Atsirad agentai tarp verslininko ir darbinink dar labiau apkarp darbininko amatininko uždarb . Lijone, Pranc zijos šilko pramon s centre, XVIII a. buvo iš viso net 18 nedarbo krizi . Anglijoje nedarbas irgi buvo labai dažnas. Nam pramon s darbininkai tedirbdavo tik 6-9 m n. per metus. Amatininkai dirbo savo namuose, kartais išsklaidyti kaime, tod l nebuvo organizuoti ir negal jo ginti savo reikal . Bet verslamonininkams nam pramon s organizacija buvo patogi. ia nereikejo išlaid dirbtuvi butui, kurui, šviesai, nes amatininkai dirbdavo pas save. Buvo galima mažinti akordinis darbo atlyginimas. Nam pramon je buvo galima naudoti ir moter ir vaik darb , kad tik daugiau b t galima uždirbti. Darbininkas tur jo k sti visus nedarbo sunkumus. Tuo tarpu už jus krizei, verslininkas netur jo rizikos. Jei tik niekas nebepirkdavo produkt , nebeduodavo darbo darbininkams, ir visa nedarbo rizika griuvo ant darbinink .

Bet ne tik darbininkams, o ir patiems kapitalistams verslininkams tur jo nam pramon ir neigiam pusi . Nebuvo galimas progresas, nes mažai uždirb s amatininkas negal jo daryti technikini patobulinim . Mažas akordinis mokestis labai atsiliepdavo gaminio kokyb . Tarpininkai agentai tarp verslininko ir darbinink dažnai suk iaudavo, tuo b du didindami gamybai išlaidas. Darbininkai ir patys m gdavo suk iauti: vogdavo žaliavos medžiag arba geresn iškeisdavo prastesn . Vis d lto nam pramon s pliusai kapitalistams nusv r jos minusus: nereik jo dideli fabrik , ren gim ir kitoki kapital , nes buvo gaminama darbinink namuose.

Naujaisiais laikais pramon je atsiranda nauj dalyk . Šalia nam pramon s išsirutulioja kita pramon s šaka — manufakt ra. Pirmiausiai ji atsiranda Anglijoje XVI a., paskui Pranc zijoje — XVII-XVIII a. o dar v liau Vokietijoje. Manufakt rin gamybos organizacija — kai darbas dirbamas verslininko (Verleger) patalpose, jo rankiais ir iš jo žaliavos, jam pa iam, ar jo pad j jams priži rint. Amatininkas ia jau tik darbininkas. Ta iau manufakt ra skiriasi nuo fabriko

tuo, kad ia, t. y. manufakt roj, darbas atliekamas rankomis, vartojami paprasčiausi rankiai, ne mašinos. O fabrike vartojamos mašinos labai komplikotos, mechaniški varikliai, ir pasireiškia kombinuoto darbo organizacija bei didelė specializacija. Manufaktrose plačios darbo specializacijos nebuvo. Kiekvienas meisteris dirbo savarankiškai prie savo stalo su padėjais. Dirbama buvo bendrose patalpose, nors meisteriai nepriklausė vienas nuo kito. Gaminys buvo gaminamas nuo pradžios iki galo to paties meisterio, kai moderniškuose fabrikuose gaminys, kol pasidaro gatavas, pereina daugybę darbininkų rankas.

Anglijoje manufaktrose išaugo savarankiška verslamonininko iniciatyva, pačios savaime. Prancūzijoje ir Vokietijoje jos išaugo valstybės valdžios kuriamos ir globojamos. Kai kada manufaktrose buvo steigiamos prie kalnų, panaudojant kalnų darbą. Dažnai ir svetimtaiviai kurdavo manufaktrose. Manufaktrose buvo galima nuolatini drausmė ir priežiūra, be to, medžiagos kontrolė. Tačiau ia buvo didesnė verslininko rizika, nes gaisras arba kita kuri « Dievo rykštė » galėjo sunaikinti visus manufaktrose rengimus. Taip pat sukildarbininkai galėjo sunaikinti nagius.

Manufaktrose mąstė ten, kur privatus meisteris neturėjo išsirengti didesnės patalpas. Manufaktrose pirmą kartą buvo — malūnai, varpų ir ginklų liejyklos, geležies dirbtuvės. Yra užsiliakusieji žiniai iš XVI a. apie vieną tekstilės manufaktros mon Anglijoje. Dirbtuvėje buvo pastatyta 200 savininko staklių. Dirbė ir vaikai. Tai buvusi tais laikais didžiausia mon, kuria net patys karaliaus stebėjėsi.

Manufaktrose atsirasdavo ten, kur imta gaminti nauji produktai, pav., medvilnės, porceliano, aukso brokato. Manufaktrose iš pradžių amatams nebuvo pavojinga, nes su jais nekonkuruodavo, kadangi užsiimdavo daugiausiai tik naujomis gamybos šakomis. Bet išaugo iš manufaktros fabrikai XIX a. atimė iš amatininkų darbą. Šalia manufaktros dar egzistavo ir namų pramonė, bet nuo XVIII a. ji išstumiamą.

Išradus mašinas ir panaudojus naujas jėgos priemones: vandenį, garą — manufaktros gamyba nepaprastai išaugo. vyksta tikra pramonės revoliucija, kai tik buvo išrastas garo variklis ir pritaikytas pramonėje. Pirmiausia pramonės revoliucija vyksta Anglijoje, nuo XVIII a. antrosios pusės, bet ypač ia XIX a. manufaktros virsta tiesiog fabrikais.

Fabrikas — tokia gamybos mon, kurioje darbas dirbamas monininko patalpose komplikotomis jo paties mašinomis, varomomis

mechaniškos jėgos, ir gaminama pagal tam tikrą šabloną, masiniai. Darbas prižiūrimas paties monininko.

Fabrikas — kapitalistinė specializuota ir kombinuota darbo organizacija vienoje dirbtuvėje, naudojant pastovų kapitalą ir vedant tiksliai skaitybą.

Tur jo būti palankios sąlygos fabrikams išsirutulioti. Seikumas pirkėjų, pastovios rinkos. Tur jo būti pigi ir tobula gamybos technika, kuri leistų gaminti prekes ir nepalankiai konjunktūrai esant. Reikėtų daug laisvų darbininkų, laisvai parduodančių savo darbo jėgą, bet ne prievarta dirbančių. Reikėtų išrasti komplikuoatas mašinas. Manufaktūroje nagiai tarnavo žmogui, o šis žmogus turi tarnauti mašinoms, varomoms mechaniškos jėgos. Fabrikuose vedama technikinė darbo specializacija ir darbo sujungimas. Kiekvienas fabriko darbininkas atlieka tik labai siaurą specialų darbą. Pigi gamyba, konkuruojanti su amatais, gali būti tik vartojant mechanišką jėgą. Taigi, buvo pakinkytos mašinos gamtos jėgos — vanduo, vėjas. Pirmieji olandai malūnai iš pradžių buvo naudojami vandeniui išnuojros atitvenkt plotų pumpuoti. Kai verslininkas savo rankas perima dirbtuvę, mašinas, žaliavą, prasideda moderniško fabriko gaudynė.

Sprendžiamos reikšmingos darbo specializacijai ir racionalizacijai turėjo medvilnės manufaktūra, kuri XVII a. buvo perkelta iš kontinento Anglijai. Medvilnė turėjo išlaikyti sunki kovą su vilna. Medvilnės gamyba iš pradžių buvo labai apraizta. Tik nuo 1736 m. buvo duota medvilniniams audiniams gaminti laisvų. Verpiamųjų ir audžiamųjų mechaniškų staklių, varomų vandens jėga išradimas labai praplėtė medvilnės gamybą. Smulkusis verpimas ir audimas XIX a. pradžioje jau visai buvo išnykęs.

Akmens anglis ir geležis irgi turėjo sprendžiamosios reikšmingos kapitalistinės gamybos raidoje. Ligi XVIII a. geležies ruda buvo apdirbama su medžio anglimi. Dėl to buvo smarkiai iškirsti miškai, tai jau atsiliepė pramonės augimui tam tikrame punkte. XVIII a. viduryje atrodė, kad geležies pramonė buvo prajusi liepto galą, nes baigė išsekti miškai. Bet 1735 m. išrandamas akmens anglies sukokinimo būdas. Koksas vartojamas geležies gamybai, tirpinant rudą aukštakrosnyse. Šis išradimas buvo nepaprastai reikšmingas. Akmens anglis ir geležis išlaisvino techniką iš organinių siaurų ribų. Geležis pasidarė vienas svarbiausių kapitalizmo išsiplėtimo veiksmų, nes nepaprastu mastu pradėta gaminti geležis, o iš jos vairios mašinos.

Gaminamos mašinos, tobulinama ir mechaniškoji mašinas varanti jėga. James Watt išranda garo mašiną, kuri pirmiausiai (1785 m.) buvo pritaikyta medvilnės pramonėje. Kiekviliu ji buvo pritaikyta

ir tekstil s industrijoje. Garo mašinos pritaikymas pramonei suk l tikr pramon je revoliucij , kuri leido pramonei nepaprastai išsi- pl sti.

1801 m. iš 18.000.000 svar sterling Anglijos eksporto 7.000.000 sudar medviln s prek s. Medviln s pramon Anglijoje d ka garo mašinos vartojimo tiek pakilo, jog Napoleonas nebe pamato j laik savo svarbiausiu priešu.

ECONOMIC HISTORY

by

Prof. Dr. K. Avizonis

Summary

In this article the author traces the economic development of Europe. He starts of with the economies of ancient Egypt, Greece and Rome, and continues with the economic development up to the French Revolution. The early period is marked by hunting and fishing, with gradual change to cattle breeding and finally to land cultivation. This was followed by the development of crafts and commerce, which was substantially influenced by the growth of political and social relations between the various European states. In agriculture, the age of feudalism was marked by concentration of land in relatively few hands. Consequently, crafts and commerce developed in urban centres, which stimulated the establishment of markets and banking institutions. For example, the Medici of Florence and the Fuggers of Augsburg were considered the wealthiest bankers of Europe and through their loans to the various states played a significant role in the economic and political development of Europe. The industrial revolution marked the transition from a land and craft oriented society to capitalism.

GRUNDZUGE DER WIRTSCHAFTSGESCHICHTE

von

Prof. Dr. K. Avizonis

Zusammenfassung

In diesem Artikel entwirft der Autor eine Übersicht über die wirtschaftliche Entwicklung Europas. Er beginnt bei der Wirtschaft der alten Aegypter, Griechen und Römer und verfolgt die Wirtschaftsentwicklung bis herauf zur Französischen Revolution. Die Wirtschaft der Frühzeit ist gekennzeichnet von Jagd und Fischerei, geht dann langsam in Vieh-

zucht und schliesslich in Ackerbau über. In der Folge zeichnet sich die Entfaltung von Handwerk und Handel ab, auf welche die Ausweitung der politischen und sozialen Beziehungen zwischen den verschiedenen Staaten Europas wesentlichen Einfluss hatte. Im Zeitalter des Feudalismus ist das entscheidende Merkmal der landwirtschaftlichen Kultur die Konzentration des Landbesitzes in einigen wenigen Händen. Es folgt die Ausbildung des Handwerks und des Handels in den Städten, in denen bald die ersten Märkte und Banken entstehen. So galten z. B. die Medici in Florenz und die Fugger in Augsburg als die wohlhabendsten Bankherren Europas, denen aufgrund ihrer Kreditvergaben an verschiedene Staaten eine ganz bedeutende Rolle in der wirtschaftlichen und politischen Entwicklung Europas zukam. Die industrielle Revolution leitet den Übergang von einer bäuerlich-handwerklich orientierten Gesellschaft zum Kapitalismus ein.

LIETUVOS ISTORIJOS TERMINŲ ŽODYNAS

LIETUVOS ISTORIJOS TERMIN ŽODYNAS

(Socialin s, ekonomin s ir politin s istorijos)

I dalis (*) Svetim j kalb terminai

A

abdikacija žr. abdicatio
abdikacyjny sejm žr. comitia abdicacionis
abdicatio, abdikacija — atsisakymas (pav., sosto)
Abgaben žr. angaria, datio, dotium ir solutiones
abjuracija žr. abjuratio
abjurata, adprzysi žone — nesumok ti mokes iai, priesaika išsitei-
sinus nieko neturint
abjuratio, abjuracija, odprzysi enie, — išsiteisinimas,
priesaika
ablegat žr. ablegatus
ablegatus, ablegat — popiežiaus legato užvaduotojas
abrenunciatio, zapis zrzeczny — atsisakymas
accusator žr. actor
achtain — aktainis
achtel, antafek, osmina — aktelis, antalikas (aštuntadalio statin s)
Acker žr. campus
Ackerleute žr. cmetho
acta castrensia, akta grodzkie, ksi gi grodzkie, —
— pilies teismo knygos, pilies teismo aktai
acta comitialia, akta sejmowe, — seim aktai
acta confoederativalia, akta konfederacyjne, —
konfederacijos aktai

(*) **Antroji dalis** — *Socialin s, ekonomin s ir politin s istorijos lie-
tuvišk termin žodynas d l autoriaus mirties liko neparuostas.*

- acta succameritalia, akta podkomorskie, ksi gi podkomorskie, — ribininko (pakamor s) teismo knygos, ribininko teismo aktai,
- acta terrestria, akta žiemskie, ksi gi žiemskie, — žem s teismo knygos, žem s teismo aktai
- acta tribunalia, akta trybunalskie, — tribunolo knygos, tribunolo aktai
- acticatio, aktykacija — dokument rašymas teism knygas, teism aktus
- actor, accusator, delator, mallator, aktor, — ieškovas, plg. pars actarea
- Adel žr. nobiles
- adjudicata, przys dy, przez dy, — ieškovo mokestis teis jams nuo jam priteisto ieškinio, plg. memoriale ir salaria
- Adligen žr. nobiles
- administrator Livoniae — Livonijos valdytojas žr. administrator thesauri terrestris
- administrator thesauri terrestris, — valstyb s iždo valdytojas
- adscriptitii, ascriptitii, cmethones adscriptitii, coloni ascriptitii, coloni originarii, originarii, servi ascriptitii, servi glebae, servi originarii, subditi haereditarii; ludzie ojczyste, niepocho e, ojczyce, osiadłe ludzie; Hörige; — prie žem s priištieji valstie iai, pusiau laisvieji valstie iai (v liau baudžiauninkai), plg. niewolny ir servus
- advocata, wójtostwo, — vaitija
- advocatus, wójt, wataman, Vogt, — vaitas, plg. lantwójt, scultetus ir
- aedificatio castrorum, construere castra, budowanie zamków, — pili statymo prievol , plg. restauratio castrorum
- aedificatio pontium — tilt statymo prievol , plg. moszczenie ir restauratio viarum et pontium
- aedilis žr. architectus
- agazo, praefectus e uisionum, praefectus stabuli; koniuszy, — arklidininkas
- agazo curiae, praefectus stabuli curiae, koniuszy nadworny, — r m arklidininkas, plg. kawalkator
- ager žr. campus
- ager novalis žr. novale
- agricola žr. cmetho

- akcyz — akcizas, mokestis už degtin s ir midaus virim , vyno ir
 alaus darym ir už tabako apdirbim , plg. contributio ducillaris,
 contributio solidaria, kapszczyzna ir propinatio
- akta grodzkie žr. acta castrensia
 akta konfederacyjne žr. acta confoederatitalia
 akta podkomorskie žr. acta succameritalia
 akta sejmowe žr. acta comitalia
 akta trybunalskie žr. acta tribunalia
 akta ziemskie žr. acta terrestria
     žr. acta castrensia
     žr. acta confoederatitalia
     žr. acta succameritalia
     žr. acta comitalia
     žr. acta tribunalia
     žr. acta terrestria
- aktykacija žr. acticatio
 aktor žr. actor
     žr. actor
- Allmende žr. serwituty
 alternata žr. alternatio
 alternatio, alternata — pakaita (pav., ko nors valdymas pakaitomis)
 alveare žr. alvearium
 alvearia campestris, barci polne, — lauk bartys
 alvearia silvatica, barci w puszczy, — mišk bartys
 alvearium, alveare, apiaria, apiaria arbor, pascuum apium, truncus
 apium ; bar ; Bienenbaum ; , — bartis
 (medis su dreve, kuri bit s neša med)
- amici žr. complices
 Anerkennungszahlen žr. recognitio
 angaria, perangaria, Abgaben, Lasten — naštos, prievol s
 annales, roczniki, Jahrbücher, — metraš iai
 annona žr. solutio frumenti
 anserinagium, auca, g dawa , — mezliava ž simis,
     ž sine
- antal, wier beczek — antalas (ketvirtis statin s)
 antałek žr. achtel
 antecomitalis, przedsejmowy, — priešseiminis
 apelacja žr. appellatio
     žr. appellatio
- apiaria žr. alvearium
 apiaria arbor žr. alvearium
 apiarii, censules mellis, mellarii, bartnicy, Bienenbeuter, ,
 , — bartininkai, bitininkai, bi iuliai, plg. ululatores

- apid m (mažas lankelis tarp trob , aikštel kr mais
 apaugusioje ganykloje)
 apparitor žr. visor
 appellatio, apelacija, odzew, otzow, , — apeliacija,
 plg. recursus
 appendentia žr. pertinentia
 arare, ora , — arimo prievol , plg. zarobianie
 aratrum, pług, Pflug, — pl gas
 arbor apiaria žr. alvearium
 archicamerarius Poloniae, podkomorzy Koronny — Lenkijos r minin-
 kas
 archimagirus, promus, kuchmistrz wielki, —
 vyriausiasis virtuvininkas
 architectus, aedilis, budowniczy, — statybininkas
 archiwarjusz žr. viceclaviger
 archivum skarbu žr. archivum thesauri
 archivum thesauri, archiwum skarbu, metryka skarbowa,
 , — iždo archyvas
 arendarius žr. locator
 arendarz žr. locator
 armamentarius, — ginklininkas
 armigeri žr. milites ir nobiles
 ars mechanica žr. artificium
 arszyn, — aršinas
 žr. arszyn
 articuli Henrici, artykuły Henrycja skie, — Henriko artikulai
 artificium, ars mechanica, opificium, rzemiosło, Gewerbe, Handwerk,
 — amatas
 artykuły Henrycja skie žr. articuli Henrici
 artykuły hetma skie — etmono artikulai
 artykuły marszałkowskie — maršalk artikulai (maršalk galios
 nuostatai)
 as — asas (piniginis vienetas)
 ascriptitii žr. adscriptitii
 assartum žr. exartus
 asesor žr. assessor
 assessor, asesor, acceccop — teismo pos dininkas, asesorius
 acceccop žr. assessor
 žr. iudicium regium
 attinentia žr. pertinentia
 auca žr. anserinagium
 auceps, ptasznik, — paukštininkas

auctio ewekty — pakeltas muitas už išvežamas prekes, plg. teloueu
 novum auctum ir auctio subsidiorum
 auctio subsidiorum — pakeltas muitas už išvežamus užsien javus ir
 galvijus, plg. teloneum novum auctum ir auctio ewekty
 aucupationes, łowiska, łowy ptaków, Vogelfangstellen, Vogelfan-
 grecht,
 — 1. teis gaudyti ir medžioti paukš ius ; 2. paukš i gaudyklos
 aulici, dworzanie, — dvariškiai
 avenagium, avenaticum, avenam dar , owsiane, owies dawa ,
 — aviž duokl , duokl avižomis
 avenam dar žr. avenagium
 avenaticum žr. avenagium
 aviaria, przyn ta ptaszne, — kilpos paukš iams
 gaudyti

B

baccalaureus, bakałarz, — parapijin s mokyklos mokyto-
 jas, plg. klecha,
 bagno žr. palus
 bajores žr. nobiles
 žr. baccalaureus
 bakałarz žr. baccalaureus
 žr. barber
 balwierz žr. barber
 banicja žr. bannitio
 banita žr. bannitus
 žr. bannitio
 bannitio, banicja, wywołania, — ištr mimas
 bannitus, banita, — ištremtasis
 barana dawa žr. multonagium
 žr. multonagium
 barber, balwierz, — 1. kirp jas ; 2. fel eris
 žr. barber
 bar žr. alvearium
 baryła, — statinait , barilka (tre dalis statin s)
 žr. baryła
 — magary ios
 barones žr. nobiles
 žr. Frondienst
 bartne pravo žr. jus mellicidarum
 bartny s d žr. iudicium capitaneis mellis
 bartny starosta žr. capitaneus mellis

- bartnicy žr. apiarii
 bartnictwo, — bitininkyst
 Bat žr. Bete
 Bate žr. Bete
     žr. Instleute
 Bauer žr. cmetho
 beczka, Fass, Tonne, — statin
 beczka litewska, — lietuviška statin
 beczka wile ska, — Vilniaus statin
 beczkowie, — muitas nuo vežam jav , statinin , plg.
     teloneum
     — mokestis nuo pab gusio valstie io tarnybos, b gtin
 Bekenntnis der Herrschaft žr. recognitio
 bellatores žr. milites
 bellum sacrum, Kreuzzug — kryžiaus karas
     žr.
     — bendras, plg. siabr
 bene natus, urodzony, — kilmingasis bajoras
 beneficium — beneficija
 berelo, — b ralas
     žr. berelo
 Bergegeld — gelb jamasis mokestis paj ryje
 Bete, Bat, Bate — piniginis mokestis
     žr. infamia
 bezecmo žr. infamia
 bezkrólewie žr. interregnum
 białogłowa — moteris
 Bienenbaum žr. alvearium
 Bienenbeuter žr. apiarius
 birce, , — užrašin (mokestis už atžym jim dvarui
     sumok t mokes i ; mokestis, imamas iš valstie i mokes io
     rink jo ar dvaro kvedžio naudai, surenkant valstie i mokes ius
     dvarui) plg. piszcz
 birczy, — mokes i rink jas, plg. exactor
     žr. birce
     žr. birczy
     — krašto mokes i rink jas
     — pavieto mokes i rink jas
     žr. borysznicy
 Bittarbeit žr. tloka
 bladum žr. salutio frumenti
     žr. potuzne
     žr. da bobrowa

- bobrowe gony žr. castorum casae
   žr. castorum casae
- bobrownicy, — bebrininkai
   žr. castorum dominus
- bobrownik žr. castorum dominus ir bobrownicy
   žr. bobrownicy
   žr. da bobrowa
- žr. beczka
   žr. beczkowe
- žr. nobiles
   žr. nobiles datarii
   žr. szlachta okoliczna
   žr. nobiles ministeriales
   žr. nobiles ministeriales
   žr. nobiles ministeriales
   žr. szlachta okoliczna
   žr. onus belli, słu ba pancerna ir słu ba putna
- bojarowie žr. nobiles
- bojarze žr. nobiles
- bojarze ci gle žr. nobiles ministeriales
- bojarze daniki žr. nobiles datarii
- bojarze gospodarskie žr. nobiles regii
- bojarze królewskie žr. nobiles regii
- bojarze pancerne žr. nobiles scutiferi
- bojarze pa skie žr. nobiles magnatii
- bojarze posiednicy žr. nobiles ministeriales
- bojarze putne žr. nobiles itinerarii
- bojarze sługi žr. nobiles ministeriales
- bojarze słu szkowie žr. nobiles ministeriales
- bojarze słu kowie žr. nobiles ministeriales
   žr. pars actorea
- žr. palus
- bona mensae regiae, oeconomiae; dobra stołowe królewskie, ekonom-
 je; —
 ekonomijos, karaliaus stalo dvarai
- bona regia, dobra królewskie, królewszczyzny, ,
   — valstyb s dvarai, karaliaus dvarai
- bona spiritualia, dobra duchowne, — dvasinink
 dvarai, bažny ios dvarai
- bona terestria, dobra ziemskie, — bajor dvarai
- bonda, — banda (1. valstie io judomasis turtas, manta
 2. valstie io pas liams skirta žem ; 3. valstie io pas liai)
 žr. bonda

- bondynik, — bandininkas, kampininkas plg. camerarii
 (cmethones)
     žr. bondynik
 bonum, dobro, dwór, — dvaras
 bonum communion, spólne imenie, Gemeineigentum,
     , — bendrinink dvaras, bendro
     valdymo dvaras
 bonum maternum, macierzyna, macierzyzna, ,
     — iš motinos paveld tas dvaras ar žem
 bonum oppigneratum, pigneratio, zastawa, — keistas
     dvaras ar žem , užstatas
 bonum paternum, dedizna, ojczyzna, Erbgut, , —
     iš t vo paveld tas dvaras ar žem
 bonum publicum, dobro pospolite — viešoji gerov
 bór žr. borra
     žr. borra
 borysznicy, litkupnici, , — magary ininkai,
     pirkimo pardavimo liudininkai bei priži r tojai
     žr. borysznicy
 boronowa žr. occare
     žr. occare
 borra, pinetum, bór, Fichtenwald, — šilas, spygliuo i miškas
     žr. alvearium
     žr. apiarii
     žr. apiarii
     žr. bartnictwo
     — teis naudotis bartimis giriose ; teis laikyti ir
 kopti bites giriose
     žr. capitaneus mellis
     žr. iudicium capitanei mellis
     žr. apiarii
     žr. alvearium
     žr. jus mellicidarum
 bractwo žr. Gilde
 Braker — r šiuotojas
 Brakrecht — prekė r šlavimo teis
 bramne, — vartin , vart muitas
     žr. bramne
 braseator, braxator, piwowar, podkluczy, , —
     miduvaris, aludaris
 braxator žr. braseator

- Broke žr. multa
 Bruch žr. palus
 Brüche žr. multa
 Brückengeld žr. pontagium
 brukowe, — grindinin , grindinio mokestis nuo prava-
     žiuojan i , plg. pontagium
     žr. brukowe
 buda, — b da, sargo triobel miške
     žr. buda
 budnicy, — r dininkai
     žr. budnicy
 budowanie, — statymo bei taisymo prievol (dvaro tro-
     besi , pili ir kt.)
     žr. budowanie
 budowanie zamków žr. aedificatio castrorum
     žr. aedificatio castrorum
 budowniczy žr. architectus
     žr. architectus
 buława, — etmono buož
     žr. buława
 buława mniejsza — lauko etmono buož
 buława wi ksza — didžiojo etmono buož
 Bund, Bündel, bunt, mendel, pundel, , — ryšulys,
     pundas, pundelis
     žr. Bund
 Bündel žr. Bund
 bunt žr. Bund
 Burg žr. castrum
 Bürger žr. civis
 Bürgermeister žr. praeconsul
 burgrabia žr. burgrabius
     žr. burgrabius
 burgrabius, praefectus arcis, praefectus castelli, burgrabia, horodniczy,
     , — pilininkas, pilies priži r tojas
     žr. iudicium burgrabii
     žr. praeconsul
     žr. iudicium burgrabii
     - žr. officium consulare
 burmistrz žr. praeconsul
 bursa — student bendrabitis
 Busse žr. multa
 buzdygan — regimentori ir rotmistr buož

C,

- cabannaria žr. cavenaria
 cadentia, kadencja, — kadencija, vyriausiojo tribunolo
 pos džiavimo laikas
 caducum, kaduk, , — 1. išmara ; 2. išmaros teise
 gytas turtas
 caedua silva — medži kirtimui skirtas miškas
 cal žr. Zoll
 camerarii (cmethones), komoruici, , — namiai,
 kampininkai, plg. bondynik
 camerarii (regii), komornici, — r mininkai (prie kara-
 liaus r m)
 camerarius, szambelan, podkomorzy królewski, Kämmerer — iždi-
 ninkas (brangenybi , kleinod saugotojas prie valdovo r m)
 camerarius (in iudicio) — žem s teismo pos dininkas
 camerarius (militaris) — karo policininkas
 camerarius Ordinis Theutonici, Kämmerer des Deutschen Ordens —
 Vokie i ordino iždininkas
 campiductor curiae, capitaneus exercituum campestris, dux exerci-
 tunm campestris; hetman polny; — lauko
 etmonas
 campiductor generalis Magni Ducatus Litvaniae campester; het-
 man polny litewski; — Lietuvos
 lauko etmonas
 campiductor generalis Begni campester, hetman polny koronny —
 Lenkijos lauko etmonas
 campus, ager, pole, rola, Acker, Feld, , , — arimas,
 dirva, ariamasis laukas
 eancellarius, sigillifer, kanclerz, piecz tarz wielki, Kanzler, —
 kancleris
 cancellarins curiae reginalis, kanclerz królowej, —
 karalien s kancleris
 cancellarius supremus Magni Ducatus Lituaniae, kanclerz wielki
 Wielkiego Ksi stwa Litewskiego — Lietuvos kancleris
 eancellarius supremus Begni Poloniae, kanclerz wielki Koronny —
 Lenkijos kancleris
 caniductor, hajny, psarz, , — 1. šunininkas; 2. varovas
 capitagium žr. capitale
 capitale, capitalitium, capitagium, cavigium, pogłówne, Kopfsteu-
 er, , , — pagalv , plg. pobor
 pogłowny ir subsidium generalis contributionis
 capitalitium žr. capitale

capitaneatus, starostwo, , seni nija
 capitaneus, starosta, — seni nas (neteisminis, teisminis)
 capitaneus žr. dux
 capitaneus castrensis, starosta grodzki, starosta s dowy,
 , — teisminis seni nas, pilies seni nas
 capitaneus exercituum campestris žr. campiductor curiae
 capitaneus exercituum supremus žr. dux exercituum
 capitaneus mellis, starosta bartny, — barti-
 nink seni nas, bi iuli seni nas
 capitulum, Kapitel — kapitula
 capturalis žr. comitiola capturalia ir iudicium capture
 car, — caras
 žr. car
 carnes dare, mi so dawa , — m sos davimo prievol
 carnifex, kat, mistrz sprawiedliwo ci, — budelis
 carrago, oboz, — stovykla
 casae castorum žr. castorum casae
 cassatio, kassacija, — kasacija
 castellaneus, kasztelan, pan (pav. pan Trocki, pan Wile ski), -
 — kaštelionas
 castorum casae, castorum venationes, gony bobrowe,
 , , — 1. bebrynai; 2. teis gaudyti bebrus
 castorum dominus, bobrownik, — bebryn priži r -
 tojas
 castorum venationes žr. castorum casae
 castrorum aedificatio žr. aedificatio castrorum
 castrorum metator žr. magister carraginis
 castrorum restauratio žr. restauratio castrorum
 castrum, propugnaculum, Burg, Haus — pilis, piliakalnis
 catbedraticum — unit dvasinink mokestis savo vyskupams, kate-
 drin
 causae facti — kriminalin s bylos
 causae iuris — civilin s bylos
 cautio dotis žr. reformatio dotis
 cavagium žr. capitale
 cavenaria, cabannaria, praedium, Vorwerk, dworzec, folwark, -
 , , — palivarkas
 cavunarius žr. cellarius
 cech žr. Zunft
 žr. Zunft
 cechmistr — cecho pirmininkas
 celerarius, Kellermeister — r sininkas (Vokie i ordino)
 cellarius, cavunarius, piwniczy, — r sininkas

- celnik žr. teleonarius
 censitus, cmetho censitus, tributarius ; czynszownik ; Zinshaftige,
 Zinsbauer, — inšininkas
 censor, cenzor — mokini elgesio priži r tojas
 censuales mellis žr. apiarii
 census, Zins, cinsz, czynsz, czinszowa powinno , , ,
 — inšas
 centenarius, trib nus centenarius, setnik, — šimtininkas
 centurio, rotmistrz, — rotmistras
 cenzor žr. censor
 cessio, zapis cessyjny — turto perleidimas
 cetnar — centneris (= 5 akmenys)
 chleb dobrze wysłu onym žr. panis bene merentium
 chleb zimowy žr. hibernagium
 žr. panetarius
 žr.
 chłop žr. cmetho ir parobek
 žr. cmetho ir parobek
 e žr. humuletum
 chmieliszcze žr. humuletum
 chor giew žr. vexillum
 chor y žr. vexillifer
 chor y nadworny žr. vexillifer curiae
 chor y powiatowy žr. vexillifer districti
 chor y wielki žr. vexillifer magnus
 chor y ziemski žr. vexillifer magnus
 chor ovy pan žr. vexillator
 chorugiew žr. vexillum
 , žr. vexillum
 , žr. vexillator
 žr. vexillum
 žr. vexillifer
 žr. vexillifer curiae
 chorus, coreum, coretum, cribrum, mensura, quartale ; Scheffel,
 Yiertel; wiernia, korczyk, szefel, wiertel; , —
 kartel (t rio saikas, = ketvir iui karties)
 žr. vexillifer
 chren žr. chrzan dziewieczy,
 žr. chrzan dziewieczy
 chrzan dziewieczy, chren, — kriena, vedyb mokestis
 (mergai i kit dvar nutek jimo mokestis) plg. cuna, dotait-
 tium, pojemszczyzna, ustane ir virginal
 ci gły, ci gły žr. colonus, villicas operas debens

- ci gło žr. tiagło
 ciekun žr. yelox
 ciemiec žr. cimiec
     žr. cimiec
 cimiec, ciemiec, — tymas, zamša
 cinsz žr. census
     žr. census
 citatio, membran, pozew, , , — šau-
     kimas (teism)
 citatus, reus, pozwany, — atsakovas, kaltinamasis
 civis, oppidanus, Bürger, mieszczanin, — miestietis
 ciwun žr. tiv nus
 ciwunstwo žr. tiwunstwo
 ci a žr. contributio ducillaris
 claviger, klucznik, — kvedys, užvaizdas
 claviger, gorodczy, horodczy, klucznik, — raktininkas,
     r sininkas, sand lininkas
 clenodium, godło, herb, Wappen, — herbas
 cło žr. teloneum
     žr. teloneum
 cło nowo podwy szone žr. teloneum novum auctum
 cmetho, agricola, colonus, plebeius, rusticus, subditus ; chłop, kmie ,
     poddany ; Ackerleute, Bauer, Gebuwer, Leute, Untersass ; ,
     , — valstietis
 cmethones adscriptitii žr. adscriptitii
 cmethones censiti žr. censiti
 cmethones conditionales žr. conditionales
 cmethones liberi, ingenui, liberi; kmiecie wolne, ludzie wolne;
     Freie ; , — laisvieji valstie iai,
     plg. conditionales
 coherentia žr. pertinentia
 colloquia (in praesentia regis, rege absente) — 1. senato pos džiai
     (karaliui dalyvaujant, nedalyvaujant) ; 2. suvažiavimai
 coloni ascriptitii žr. adscriptitii
 coloni fiscales — karališkieji valstie iai (dirb karaliaus žem)
 coloni originarii, žr. adscriptitii
 colonus, žr. cmetho
 colonus, villicas operas debens; tiakty, ci gły; ci gły; ,
     , — jungi-
     ninkas (valstietis, prival s eiti lažus savo jungu), lažininkas,
     baudžiauninkas
 comitia, conventio generalis, conventus, conventus generalis ; sejm ;
     , — seimas

- comitia abdicacionis, sejm abdikacyjny — abdikacinis seimas
 comitia confoederationis, sejm confederacyjny — konfederacinis seimas
 comitia convocationis, convocatio, convocatio generalis, konwokacija, sejm konwokacyjny — konvokacinis seimas
 comitia coronationis, sejm koronacyjny — vainikavimo seimas, kar-nacinis seimas
 comitia electionis, sejm elekcyjny — renkamasis seimas, elekcinis seimas
 comitia extraordinaria, sejm ekstraordynaryjny — nepaprastasis seimas
 comitia generalia, sejm walny, — visuotinas seimas, krašto seimas
 comitia inquisitionis, sejm inkwizycyjny — tardomasis seimas, inkvizicinis seimas
 comitia ordinaria, sejm ordynaryjny — paprastasis seimas, eilinis seimas
 comitia pacificationis, sejm pacyfikacyjny — taikinamasis seimas, pacifikacinis seimas
 comitia provincialia, sejm prowincjonalny, — srities seimas, provincijos seimas
 comitiola, conventiones particulares, conventus particulares, sejmiki, — seimeliai
 comitiola antecomitialia, sejmiki przedsejmowe — priešseiminiai seimeliai
 comitiola anteconvocationalia, sejmiki przedkonwokacyjne — prieškonvokaciniai seimeliai
 comitiola capturalia, sejmiki kapturowe — kapt riniai seimeliai (tarpuvaldžio metu)
 comitiola electionis, sejmiki elekcyjne — renkamieji seimeliai, elekciniai seimeliai
 comitiola exulum, sejmiki egzulanckie — tremtini seimeliai
 comitiola generalia, sejmiki generalne, sejmiki główne, — generaliniai seimeliai (pav. Slanime)
 comitiola provincialia, sejmiki prowincjonalne — provincij seimeliai
 comitiola purificationis, sejmiki gromniczne, sejmiki deputackie — grabny i seimeliai
 comitiola relationis, sejmiki relacyjne — poseiminiai seimeliai, relacioniai seimeliai
 commeatus žr. statio
 commendatio — komendacija, pasidavimas kieno nors globai
 commendator, Komtur — komt ras
 commendator generalis, Grosskomtur — vyriausias komt ras

- commisarz žr. commissarius
 commissarius, commisarz, komisarz, — 1. komisaras (rib klausimu karaliaus skirto komisar teismo narys ; 2. kurios nors komisijos narys ; 3. galiotinis
 commissio, komisija, — komisija (karaliaus ar seimo paskirta kuriam nors reikalui, pav. išdo komisija, karo komisija, teismo komisija specialioms byloms, seimo komisija kuriam nors klausimui ir kt.)
 commutatio, wymiana, zamiana, — 1. žemi susikeitimas ; 2. atmaina, plg. odmiana
 compensatio capitis, multa capitis, Wergeld. główszczyzna, — gaivine, atlyginimas pinigais už galv , už gyvyb
 compensatio vulnerum žr. damnum terrestre
 complices, amici, sodales, Freunde, Gefolge, dru yna, — draug , karo draugai
 compositio inter status, kompozyta — bajor ir dvasinink luomo pusiausvyra, santyki nustatymas, sutartis
 compromissum, s d polubowny, — tre i j teismas, plg. iudicium compromissoriale
 concitatio, przypowiastr, przypozew, — antrinis šaukimas (šaukimas teism antr kart , kai nuteistasis atsisako vykdyti teismo sprendim)
 condemnata žr. condemnatio
 condemnatio, condemnata, kondemnata, wyrok nieustany, wyrok zaoczny, zdawanie s dowe ; — užakinis teismo sprendimas, lie i s asmen (ne jo turt), plg. contumatio
 condescensja žr. condescensio
 condescensio, condescensja, kondescensja — teismo susirinkimas gin-ijamose žem se, plg. iudicium condescensoriale
 conditionales, cmethones conditionales, conditionarii, subditi liberi ; Freiz gige ; ludzie pocho e, przykazne, ludzie wolne, udwornici ; — laisvieji valstie iai, dirb karaliaus, bažny ios ar bajoro žem pagal sutart , plg. cmethones liberi
 conditionarii žr. conditionales
 confoederatio, konfederacja, — konfederacija, politi-
 tin s junga
 confrontatio, konfrontowanie, — akistata
 consiliarius žr. senator
 consilium bellicum, komisija wojskowa, — karo komisija, karo taryba
 consilium oeconomicum žr. consilium thesauri

- consilium permanens, rada nieustaj ca, — nuo-
 latin taryba
- consilium senatus postcomitiale, senatus consultus postcomitiale —
 senatori poseiminiai pos džiai
- consilium thesauri, consilium oeconomicum, komisja skarbowa,
 — ižo taryba, ižo komisija
- constitutiones, konstytcje — statymai, seim nutarimai
- construere castra žr. aedificatio castrorum
- consul, radca, rajca, , , — miesto tarybos narys
- contributio, da groszowa, — skatikin , piniginis
 mokestis, kontribucija, plg. poludje ir serebszczyzna
- contributio ducillaris, ci a, czopowe, — svaigal mokestis
 (už svaigi j g rim - midaus, vyno, degtin s, alaus — vartojim
 ir pardavin jim), plg. akcyz, contributio solidaria, kapszczyz-
 na, potagium ir propinatio
- contributio solidaria, szel ne, — šilingin , svaigal par-
 davin jimo smulkmenomis mokestis, plg. akcyz, contributio
 ducillaris, kapszczyzna, potagium ir propinatio
- contumatio, dekret kontumacyjny, kontumacija, —
 užakinis teismo sprendimas, lie i s kaltinamojo turt , kontu-
 macija, plg. condemnatio
- conventiones generales žr. comitia
- conventiones particulares žr. comitiola
- conventus žr. comitia
- conventus generalis žr. comitia
- conventus Magni Ducatus Lituaniae žr. convocatio Magni Ducatus
 Lituaniae
- conventus Ordinis Theutonicis, Konvent des Deutschen Ordens -
 Vokie i ordino taryba
- conventus particulares žr. comitiola
- convictus, konwikt — bendrabutis
- convocatio žr. comitia convocationis
- convocatio generalis žr. comitia convocationis
- convocatio Magni Ducatus Lituaniae, conventus Magni Ducatus
 Lituaniae; konwokacija Wielkiego Ksi stwa Litewskiego, sejm
 Wielkiego Ksi stwa Litewskiego, zjazd główny Wielkiego Ksi stwa
 Litewskiego;
- atskirasis lietuvi seimas (po
 Liublino unijos)
- coquinarius, magister coquinae, magister culinae, praefectus culinae,
 kuchmistrz, — virtuvininkas
- corda, sznur, — virv (ilgio matas)

žr. vernaculi
     žr. vernaculi
     — paveld toji dvaro šeimyna, plg. vernaculi
 žr. czelad wolna
 žr. czeladin
     žr. czeladin
 žr. cmetho,
     — prašymas
 — paeiliui
     žr. liber niger
 žr.
 czesne žr. memoriale
 czesnik žr. pincerna
     žr. quartalitia puellaris
     žr. quartalitia
 žr. chorus
     žr. wiertkowanie
 czynsz žr. census
     žr. census
     žr. nobiles censiti
     žr. censitus
 czinszowa powinno žr. census
 czynszownik žr. censitus
     žr. contributio ducillaris
 człowiek žr. cmetho, ludzie
 czopowe žr. contributio ducillaris
 czwarta cz žr. uartalitia puellaris
 czwarty grosz žr. uartalitia
 czworak — ketvirtokas (4 skatikai)

D

d browa žr. quercetum
     žr. datio
 Damm žr. abstaculum
 damnum terrestreae, compensatio vulnerum, multa vulnerum;
     nawiaska, nawi zka ; , , — žaizdin ,
     atlyginimas pinigais už žaizdas
 da žr. datio
     žr. datio
     — duokl voveri kailiukais
 da bobrowa, , — duokl bebr kailiais
     žr. da bobrowa
 da groszowa žr. contributio

- žr. contributio
 žr. cuna
 da lisia, — duokl lapi kailiais
     žr. da lisia
     žr. melagium
 da miodowa žr. melagium
 daniki žr. datarii
 danina žr. datio ir donatio
     žr. donatio
     žr. datarii
 dapifer, structor mensae, stolnik, strukczaszy, trukczaszy, Truchsess,
     — stalininkas
 darowizna žr. donatio
 datarii, daniki, — duoklininkai, plg. dziakolnicy
 datio, redditio, da , danina, grundherrliche Abgaben, Natur alienab-
     gaben, , — duokl , plg. dotium, melagium
 datio mensurarum žr. dotium
 dawno žr. praescriptio
     žr. praescriptio
 debannire, disbannire — atleisti nuo ištr mimo (banicijos) bausm s
 decima, Zebnte, dziesi cina, — dešimtin
 decki žr. ministerialis
     žr. ministerialis
     žr. deckowanie
 deckowanie, dzieckowanie, — tek nin , tek n (antstoli)
     atlyginimas
 decretum, dekret, skazanie, wyrok, , , , ,
     — teismo sprendimas
 decurio, dziesi tnik, — dešimtininkas, plg. przystaw
 decursus a uae — šaltinis, versm
     žr. baeres
     žr. adscriptitii
     žr. haereditarius
         žr. jus haereditarium
     žr. haereditarius
     žr. bonum paternum
 dedizna žr. bonum paternum
     žr. jus haereditarium
 defraudacija žr. defraudatio
 defraudatio, defraudacija — klastojimas, apgavimas
 Deich žr. obstaculum
 Deichgeld, grobelne, myto grobelne, , , -
     — užtvank praplaukimo muitas, plg. Schleusengeld

dekret žr. decretum

    žr. decretum

    žr. dział

delator žr. actor

    žr. dzielczy

    žr. dzielczy list

delectus, vybraniec, — rekr tas

delegat žr. delegatus

    žr. delegatus

delegatus, delegat, — atstovas

    žr. divisio

deliberatio, namowa, ust p, — teis j pasitarimas prieš

    bylos sprendimo paskelbim

deliberatoria, deliberatorje — deliberatorijos, seime svarstytin daly-

    k s rašai, plg. propositio

deliberatorje žr. deliberatoria

    žr. fundus

demissio — leno teise valdomo ar užstatu laikomo nejudomo turto
    perleidimas kitam asmeniui tomis pa iomis teis mis

denor — denaras

deputackie sejmiki žr. comitiola purificationis

deputat žr. deputatus

    žr. deputatus

deputat komisji sejmovej žr. deputatus in comitiis

deputatus, deputat, — tribunolo narys, deputatas

deputatus in comitiis, deputat komisji sejmovej — seimo komisijos
    narys, deputatas

derewniczny, drewniczny, — eigulis

    žr. derewniczny

    žr. dzier anie

    žr. trzymanie do wiernych r k

    žr. tenuta

    žr. tenutarius

    žr. decima

    žr. decurio

desideria, petit , postulata, — reikalavimai, peticijos

designator hospitiorum militarium, stanowniczny, —
    butininkas

Deutscher Orden žr. Fratres Ordinis Theutonici

    žr. dziewczka niewolna

    žr. dziewczka wolna

    žr. dziak

    žr. dotium

žr. dziakolnicy
 dielczy list žr. dzielczy list
 Dienstgut žr. donatio
 Dienstmannen žr. nobiles ministeriales
 dies judiciales žr. termini judiciales
 dignitaria, dignitates, dignitarstwa — dignitorijos (aukštosios vietos
 valstyb je)
 žr. dignitarius
 dignitarii curiae, dygnitarze nadworne, —
 r m dignitoriai
 dignitarii districti, dygnitarze powiatowe, —
 pavieto dignitoriai
 žr. dignitarii Magni Ducatus Lituaniae
 dignitarii magni, dygnitarze wielkie, — didieji
 dignitoriai
 dignitarii Magni Ducatus Lituaniae, dygnitarii Poloniae, dygnitarze
 krajowe, — krašto dignitoriai (Lietuvos, Len-
 kijos)
 žr. dignitarii curiae
 dignitarii Poloniae žr. dignitarii Magni Ducatus Lituaniae
 žr. dignitarii districti
 žr. dignitarii magni
 dignitarius, dygnitarz, — dignitorius, aukštasis ur das
 dygnitarstwa žr. dignitaria
 dygnitarz žr. dignitarius
 dygnitarze krajowe žr. dignitarii Magni Ducatus Lituaniae
 dygnitarze nadworne žr. dignitarii curiae
 dygnitarze powiatowe žr. dignitarii districti
 dygnitarze wielkie žr. dignitarii magni
 dignitates žr. dignitaria
 dylacja žr. dilatio
 dilatio, dylacja — bylos atid jimas
 dym, — d mas, duba
 žr. dym
 dym włoczebny, — valakininko duba
 žr. dym włoczebny
 dyrektor izby poselskiej žr. mareschalcus comitorum
 dyrwan, — dirvonas
 žr. dyrwan
 disbannire žr. debannire
 dysydenci žr. dissidei
 dispensator — karaliaus r m kvedis
 dissidei, dysydenci — disidentai

- districtum, districtus, municipium, powiat, — pavietas
 districtum, wło , — vals ius, plg. territorium
 districtus žr. districtum
 disuniti, dyzunici — disunitai, sta iatikiai
 žr. Zöll
 divisio, zapis dzielczy, — turto pasidalinimo aktas
 dyzunici žr. disuniti
 dobra duchowne žr. bona spiritualia
 žr. bona regia
 dobra królewskie žr. bona regia
 dobra stołowe žr. bona mensae regiae
 dobra ziemskie žr. bona terrestria
 dobro žr. bonum
 žr. bonum
 dobro pospolite žr. bonum publicum
 dochody žr. proventus
 žr. proventus
 dolnicy, — dalininkai, plg. portionarius, potuznici
 žr. dolnicy
 m žr. curia
 dominium zwierzchnictwo — viršenyb
 žr. statki domowe
 domus žr. curia
 donacija žr. donatio
 donatio ; Dienstgut; danina, darowizna, donacija, wysługa ; ,
 — išsitarnautas dvaras ; donacija ; už tarn-
 yb gautoji žem
 donatio, zapis donacyjny — žemi , turto davimo aktas
 donatywa žr. donativum
 žr. donativum
 donatywa kupiecka žr. donativum
 donatywa sympla žr. donativum
 donativum, donatywa kupiecka, — pirkli mo-
 kestis
 donativum, donativum simplum, donatywa, donatywa sympla,
 sympla — donativa (mokestis nuo valdom valstyb s dvar
 pajam), plg. quarta
 donativum simplum žr. donativum
 žr. nobiles itinerarii
 žr. urz d
 dostoje stwo žr. urz d
 dotacja žr. dotatio
 dotalicja žr. dotalitiūm

dotalitium, dotalicija, przywianek, wiano, —
 — vyro kraitis, duodamas ar užrašomas žmonai
 vedyb metu, plg. chrzan dziewieczy ir reformatio dotis
 dotatio, dotacija — apdovanojimas (pav. bažny ios, mokyklos)
 žem mis ar turtais
 dotatio, posag, — žmonos kraitis
 dotium, datio mensurarum, solutio mensurarum; dziaklo, podaczka;
 Naturalienabgabe ; — duokl , plg. avenagium,
 datio, fenagium, hordeum dare, linum dare, solutio frumenti,
 solutio secalis
 dowód, — rodymas
 žr. dowód
 drewniczny žr. derewniczy
 žr. incisura
 drugar žr. scartabellus
 dru yna žr. complices
 žr. complices
 drzewo dawa žr. incisura
 žr. quercetum ir forestus
 žr. bona spiritualia
 žr. iudicium compositum
 dukat — dukatas
 dukt žr. paries
 žr. paries
 dupla kwarta žr. dupla quarta
 dupla quarta, dupla kwarta — dviguba kvorta
 Durchgangszoll, Passagezoll — tranzito muitas
 dux, capitaneus, princeps, regulus, senior, Fürst, knia , ksi ,
 - kunigaikštis, plg. rex
 dux, capitaneus, — karo vadas
 dux exercituum, magnus dux exercituum, supremus exercituum
 capitaneus; hetman wielki ;
 — didysis etmonas
 dux exercituum campestris žr. campiductor curiae
 dux senior, maior inter duces, potens princeps, höchster König,
 — vyresnysis kunigaikštis
 dwór žr. bonum ir curia
 žr. curia
 dwór królewski žr. curia
 žr. cavenaria
 žr. aulici ir nobiles
 žr. lad
 žr. vernaculi

žr. officiales curiae

žr. curiae

žr. thesaurarius curiae

dworzanie žr. aulici ir nobiles

dworzec žr. cavenaria

dwugrosz — dviskatikis

dziak, — raštininkas

dziakło žr. dotium

dziakolnicy, — duoklininkai, plg. datarii

dział, — dalybos (žem s, turto)

dziecki žr. ministerialis

dzieckowanie žr. deckowanie

dziedzicz žr. haeres

dziedziczne prawo žr. jus haereditarium

dziedziczny žr. haereditarius

dzielczy, — dalybininkas, žem s dalyb priži r tojas

dzielczy list, dzielczy list, — turto padalinimo aktas

dzielnica žr. fundus

dzierżanie, — valdymas (žemi, žmoni), plg. moc

dzier awa žr. tenuta

dzier awca žr. tenutarius

dziesi cina žr. decima

dziesi tnik žr. decurio

dziewka niewolna, — nelaisvoji merga, plg. cze-

ladin, czelad niewolna

dziewka wolna, — laisvoji merga, plg. cmethones

liberi

E

— žem s rib apjojimas, išvedimas

žr. list jednacki

žr. jednanie

žr. list jednacki

eductio, edukt, wywód szlachectwa,

— bajoryst s

rodymas

Edukacyjna Komisja — Edukacin komisija

edukt žr. eductio

egzackja žr. exactio

egzekucja žr. executio

egzempcja žr. exemptio

egzorbitancja žr. exorbitatio

egzulanci žr. exules

- Ersitzung žr. praescriptio
 Ertrag žr. fructus
 erunge žr. poklon
 evasio, ewazja, odwód, — išsiteisinimas
 ewazja žr. evasio
 evecta, ewekta — išvežamasis muitas, plg. teloneum
 ewekta žr. evecta
     ' žr. ewja
 ewja, iewia, ' — jauja
 evictio, fidejussio, por ka, — laidas, laidavimas, plg. r ko-
     jemstwo
 evictio, ewikcja — užvadavimas, atstovavimas teisme
 evictor, ewiktor, zast pca — užvaduotojas teisme
 ewikcja žr. evictio
 ewiktor žr. evictor
 evocatio, ewokacija — iškvietimas kito pavieto teism
 ewokacija žr. evocatio
 evrii, famuli, pacholki, — ginklanešiai, kareivi (bajor)
     tarnai
 exactio, egzakcija, ekzacja — mokes i rinkimas prievarta
 exactiones žr. salutiones
 exactor, poborca, , — mokes i rink jas, plg. birczy
 exartus, assartum, sartum — 1. kirtimas ; 2. pl šimas, plg. ,
     novale, przeróbek, rodum
 excubiae — 1. sargybos prievol ; 2. sargybin , mokestis sargybai
     išlaikyti plg. vigilia
 excubiarum praefectus žr. magister custodiae
 excubitor žr. magister custodiae
 executio, egzekucija, odprawa, — teismo sprendimo vykdymas
 executor žr. ministerialis generalis
 exemptio, egzempcija, ekzempcija, — atleidimas nuo kurios
     nors prievol s.
 exorbitatio, egzorbitaneja, eksorbitancja — nukrypimas nuo teis s,
     statym ; eksorbitancija
 expectativa, ekspektatywa — raštiški karaliaus pažadai kuriam nors
     asmeniui skirti b simus laisvus ur dus
 expeditio, Eeise, Heerfahrt — karo žygis
 expeditio generalis, motio generalis, pospolite ruszenie,
     — visuotinis šaukimas, mobilizacija
 expulsio, eicio de bonis, ekspulsja, wybicie z spokojnego dzier enia
     — išvarymas, dvaro užgrobimas
 extracta, ekstrakty, wypisy, — užrašai, plg. vidimus
 exulanty žr. exules

exules, egzulanci, exulanty, wygna cy — bajorai tremtiniai

— rib teis jas, važiuoj s apži r ti žem s rib

žr. jazy

— tarnyba arkliu (kariuomen je)

— raitelis

žr. jazowniczy

žr. jazowniczy

žr. jazowszczyzna

F

factor, officialis ; urz d, urz dnik ; , , , —
ur das (valdininkas, tarnautojas)

Fährgeld žr. transfretum

falconarius, sokolniczy. — sakalininkas

familia domestica, Hausgesinde — tarnai, dvaro šeimyna, plg. czelad

famulus žr. evrii

farinagium žr. molnagium

Fass žr. beczka

fatalia žr. praescriptio

Feld žr. campus

fenagium, fenale, pratagium, herbagium, herbaticum ; pokosi siano,
sprz tn siano;

— 1. prievol
piauti šien ; 2. šieno duokl ; 3. šienin , šieno mokestis (mokes-
tis vietoj šieno duokl s ar prievol s piauti šien), plg.

fenale žr. fenagium

fenig žr. Pfenig

ferarum venationes žr. venationes

ferowa žr. ferre

ferre, ferowa — skelbti

feudum, lenno, lenno , Lehen — feodas, l nas

Fichtenwald žr. borra

fidejussio žr. evictio

finis žr. granicies

fiscalia judicia, s dy fiskalne, — iždo teismai
(veik prie iždo tribunolo)

Fischteich žr. piscina

fiscus, fisk — iždas, plg. thesaurus

fisk žr. fiscus

žr. fiscalia judicia

florenum, złoty — auksinas

- foagium žr. fumalia
 focagium žr. fumalia
 fodrum žr. foragium
 fōdrowa (na kogo), — persekioti
 fōdrowa (co, kogo), — ginti
     žr. fōdrowa
 folga žr. relaxatio
     žr. relaxatio
 folwark žr. cavenaria
     žr. cavenaria
     žr. cavenaria
 foragium, fodrum, fura , — pašaras arkliams
 foralia, foralja, targowe, , — turgaus mokestis,
     plg. targowe pieni dze
 foralja žr. foralia
 fordan, pobor wodny — upinis muitas (imamas nuo preki , vežam
     up mis), plg. navagium
 forestagium, , — 1. gojaus mokestis (už teis nau-
     dotis gojumi) ; 2. teis naudotis gojumi, plg. lignagium, ,
     silvaticum
 forestarius, nemorarius, le niczy, — girininkas, plg. prae-
     fectus silvarum regalium
 forestus, gagia, merica, nemus; Hain, Heide, Laubwald; gaj ;
     , , — gojus, baltmiškis, lapuo i miškas
 forum žr. iudicium ir nundinae
 forum annulae, Jahrmarkt, jarmark, kiermasz, — mug ,
     jomarkas
 Fratres Militiae Christi, Schwertbrüderorden — Kardinink ordinas,
     kardininkai
 Fratres Ordinis Teutonici, Deutscher Orden — Vokie i ordinas,
     Kryžiuo i ordinas, kryžiuo iai
 Freie žr. cmethones liberi
 Freizügige žr. conditionales
 frescengagium žr. frisengagium
 Freunde žr. complices
 frisengagium, frescengagium — mezliava riukais, plg. multonagium
 Fronarbeit žr. labor
 Frondienst, Grundherrschaft, Leibeigenschaft; pa szczyzna; pry-
     hon, robocizna ;
     , , , -
     , — baudžiava, kunigysta
 Fröner žr. Fronpflichtig
 Fronfuhre žr. vectura

Fronpflichtig, Fröner, Leibeigene, pa szczy niany, —
 baudžiauninkas
 fructus, Ernte, Ertrag, plon, zbiór, — derlius
 frumenta exentere žr. triturare
 frumentum dare žr. solutio frumenti
 fugax, profugus, zbieg, zbiegły, — pab g s valstietis,
 plg.
 fumagium žr. fumalia
 fumalia, foagium, focagium, fumagium, fumanteria, fumaticum;
 podymne, podymne generalne ; — pad -
 m
 fumanteria žr. fumalia
 fumaticum žr. fumalia
 fundare — steigti
 žr. fundusz
 fundator — steig jas
 fundus, dzielnica, udział, — dalinys, valstie io skly-
 pas, plg. sors
 fundusz, — steigimas, apdovanojimas judomu ar nejudomu
 turtu
 funt žr. libra
 žr. libra
 funtcoł žr. Pfundzoll
 fura žr. foragium
 žr. foragium
 žr. vectigarii
 Fürst žr. dux
 žr. stopa

G

gades žr. granicies
 žr. iudicium banitum maius
 žr. gajewnik
 gagia žr. forestus
 gaj žr. forestus
 žr. forestus
 gajewnik, — bar i priži r tojas
 gajny, gajony, — teis tai prad tas, teis tas
 gajny s d žr. iudicium banitum maius
 žr. caniductor ir gajny
 žr. iudicium banitum maius
 žr. forestagium

- gajony žr. gajny
 gallinagium, gallinium, galius, pullus; Hühnerabgabe; kokoszy
     dawa , kury dawa , — mezliava vištomis
 gallinium žr. gallinagium
 galius žr. gallinagium
 gardlo žr. poena colli
     — gor in , multas nuo vežam svaigal
     žr. garniec ;
         žr. garniec cechowy
 garniec, — gor ius (alaus, jav , lietuviškas, Vilniaus ir kt.)
 garniec cechowy — dvigubas gor ius
 Gäste žr. hospites
 gastitua žr. statio
     žr. piscationes ir jazy
     žr. piscationes
 Gebietiger — valdytojas
 Gebüsch žr. virgulti
 Gebuwer žr. cmetho
 Gefangener, jeniec, — belaisvis
 Gefolge žr. complices
 Geldstrafe žr. multa
 Geleit žr. litterae salvi conductus
 Geleitsbrief žr. litterae salvi conductus
 Gemeineigentum žr. bonum communium
 Gemeinschaft, wspólno , — bendruomen
 generaľ artylerji — artilerijos generolas
 generalis žr. ministerialis generalis
 generalne sejmiki žr. comitiola generaha
     žr. iudicium capturale generale
     žr. praepositus cursorum
     žr. subsidium generalis contributionis
 generaľowie inspektorowie — generolai inspektoriai
 gens, Sippe, rodzina, — gimin
 geometra — matininkas
     žr. clenodium
 Gerichtsherr — teisminis ponas
 g dawa žr. anserinagium
 Geselle, czeladnik, — gizelis
     žr. campiductor
     žr. dux exercituum
 Getreideabgaben žr. solutio frumenti
 Gewedde žr. multa
 Gewerbe žr. artificium

- Gewerbe, przemysł, — pramon
 žr. hiberna
- gifte žr. poklon
- Gilde, bractvo, — gildija
 žr. Gilde
- gladius žr. ensifer
- gladiator žr. ensifer
- gladifer žr. ensifer
- glejt žr. litterae salvi conductus
 žr. litterae salvi conductus
 žr. litterae salvi conductus
- głos wolny žr. liberum veto
- główne sejmiki žr. comitiola generalia
- głównoszczyzna žr. compensatio capitis
- godło žr. clenodium
 — metin , metinis mokestis
- gołota žr. impossessionatus
 žr. trybunał
 žr. trybunał
 žr. compensatio capitis
- gony bobrowe žr. castorum casae
 žr. castorum casae
- gonienie ladom, — vagies vyjimasis p dsakais
 kuopos b du, plg. kopa
- gor cy uczynek žr. crimen recens
 žr. lad gor cy
 žr. crimen recens
 žr. poena colli
- gorodczy žr. claviger
 žr. burgrabius
 žr. hortulanus
 žr magnus dux
 žr. panowie rada
 žr. onus belli
 žr. nobiles regii
 žr. bona regia
 žr. notarius regius
 žr. hospites
- grajk žr. jocularator
- gramina, Hegeweide, — aptverta ganykla
 — skiriamasis raštas, pažym jimas, žr. privilegium
 , , — ribos ženklas,
 ribos žym

- granicies, gades, finis, obwodnica, objazd, — 1. ribos (žem s
sklypo, kio) ; 2. rib aprašymas
žr. *judicium graniciale*
žr.
- gravamina, grawamina — 1. kaltinimai; 2. karaliaus prasilenkimas
su teise
- grawamina žr. gravamina
žr. *Deichgeld*
žr. *Deichgeld*
žr. grzyby dawa
- gobelne žr. *Deichgeld*
žr. *Deichgeld*
- grobia žr. *obstaculum*
žr. *obstaculum*
žr. *jobagiones*
žr. *notarius castrensis*
žr. *capitaneus castrensis*
žr. *judicium castrense*
žr. *judex castrensis*
žr. kopa
- gromniczne sejmiki žr. *comitiola purificationis*
- Grossfurst žr. *magnus dux*
- Grossgebietig r — vyriausiojo magistro pad j jas
- Grossgrundbesitz, Grundherrschaft — pon žem s valdymas, bau-
džiavinis žem s valdymas
- Grosskomtur žr. *commendator generalis*
- Grossschaffer — vyriausias sand lininkas (Vokie i ordino)
- Grosstrapier žr. *trapearius magnus*
- Grosstressler — vyriausias iždininkas (Vokie i ordino)
- grossus, grosz, — skatikas
- grossus pragensis, grosz szeroki — platusis skatikas
- grosz žr. grossus
žr. grossus
- grosz łowiecki, — medžiokl s skatikas, medžiokl s
mokestis
žr. grosz łowiecki
- grosz szeroki žr. *grossus pragensis*
žr. *contributio ir tributum*
- grundherrliche Abgaben žr. *datio*
- Grundherrschaft žr. *Frondienst ir Grossgrundbesitz*
- grzyby dawa , — gryb rinkimo ar davimo prievol
- grzywna žr. Mark
žr. gumiennik

gumiennik, — klojimininkas, klojim priži r tojas
 žr. anserinagium
 Guts Wirtschaft — dvaro kis
 žr. gwaft
 gwaft, zgon, , — gvoltas, skubi darbo prievol
 gwaft, gwaftowny najazd, , — užpuolimas,
 prievarta, plg. najazd
 gwaftowny najazd žr. gwaft
 žr. gwaft
 gwicht žr. libra

H

haereditarius, dziedziczny, ojczysty, , , -
 — paveld tas, paveldimas
 haeres, dziedzicz, , — paveld tojas, paveld t žemi
 savininkas
 Hain žr. forestus
 hajny žr. caniductor
 Handwerk žr. artificium
 haracz, upominki, — duokl totoriams, plg.
 Haus žr. castrom
 Hausgesinde žr. familia domestica
 Hauskomtur žr. vicecommendator
 Heerfahrt žr. expeditio
 Hegeweide žr. gramina
 Heide žr. forestus
 Heiratsgebühr žr. virginale
 herb žr. clenodium
 herbaticum žr. fenagium
 herbagium žr. fenagium
 hetman polny žr. campiductor
 hetman wielki žr. dux exercituum
 hiberna, stativa hyemalia; hiberna, le e zimowe, subsistencja
 zimowa, , — hiberna, kariuomen s
 žiemojimo vieta
 hibernagium, chleb zimowy — žiemin (maistas arba pinigai, duodami
 iš karaliaus ir dvasinink dvar kariuomenei žiem išlaikyti)
 Hochmeister žr. magister generalis
 höchster König žr. dux senior
 Hof žr. curia
 Hofschatzmeister žr. thesaurarius
 Holzhauen žr. incisura

homagialis žr. vassalus
 homagium žr. terragium
 homines fiscalini žr. homines regii
 homines regii, fiscalini — karališkieji valstie iai, karaliaus dvar
 valstie iai
 homo obnoxius žr. servus
 hordeum dare, j czmienia dawa , — duokl miežiais
 Hörige žr. adscriptitii
 horodczy žr. claviger
 horodniczy žr. burgrabius
 hortulanus, zagrodnik, , — darži-
 ninkas, sklypininkas
 hortus, ortus, ogród, — 1. daržas ; 2. sodas ; 3. sklypas
 hospitagium žr. statio
 hospites, Gäste, — pirkliai sve iai
 hospitium žr. statio
 hospodar žr. magnus dux
 huba žr. włoka
 Hufe žr. włoka
 Hühnerabgabe žr. gallinagium
 humuletum, lupuletum, cmieliszcze, — apynynas

I

ievia žr. evja
 ignobilitas — nebajoryst
 ilgi, — ilg s (kasmetinis mokestis pinigais arba dovanomis)
 žr. ilgi
 illiber žr. servus
 žr. linum dare
 žr. bonum
 žr. bonum communium
 žr. bonum communium
 žr. bona spiritualia
 žr. bona terrestria
 immunitas — imunitetas, nelie iamyb
 impossessionatus, gofota — beturtis, plg. nobiles impossessionati
 in flagranti, na gor cem uczynku, — nusikaltimo
 vietoje
 incisor, krajczy, — Taikytojas
 incisura, ligna cedere ; drzewo dawa , por b ; Holzhausen;
 — miško kirtimo prievol

incompatibilia — nesujungiamumas (dvių ar daugiau urd vienose rankose)

indygenat žr. indigenatus

indigenatus, indygenat — 1. supilietinimas ; 2. teis pilietyb

indigenus, tubylec, , — vietinis

inducta, invecta, indukta, invekta — vežamasis muitas, plg. teloneum

inductor žr. ministerialis generalis ir uwi czy

indukta žr. inducta

infames — begarbiai, garb s atimtieji

infamia, poena honoris, infamja, bezecno , — garb s at mimo bausm

infamja žr. infamia

ingenui žr. cmetrones liberi

inkwizycyjny sejm žr. comitia in uisionis

Innung žr. Zunft

inquisitio — tardymas

inquisitor tardytojas

inquisitor ferarum, osocznik, lednik, — varovas, plg. laznik

instigator, procurator, instygator, — instigatorius, vals-

tyb s gyn jas, prokuroras

žr. instigator

instygator žr. instigator

instygator trybunalski — tribunolo instigatorius

Instleute, ordynarczici, — ordinarininkai, kume iai

instructio, instrukcja, nauka, — instrukcija

žr. instructio

instrukcja žr. instructio

instrument žr. instrumentum

instrumentum, instrument — 1. dokumentas ; 2. ur do paskyrimo raštas

interregnum, bezkrólewie — tarpuvaldis

interrex — regentas, krašto valdytojas tarpuvaldžio metu, žr. primus

intromisja žr. intromissio

intromissio, intromisja, wwi zanie, — vesdinimas (turto valdym)

invasio žr. irruptio

invecta žr. inducta

invekta žr. inducta

žr. inwentarz

inwentarz, — inventorius (daikt ir žmonė bei j prievoli s rašas)

investit ra — vesdinimas, investit ra

- judicia confoederationalia, s dy confederacyjne — konfederaciniai teismai
- judicia conventus generalis žr. judicia comitialia
- judicia fiscalia žr. fiscalia judicia
- judicia relationis, s dy relacyjne, — reliaciniai teismai
- judicium, forum, s d, — teismas
- judicium advocatiale — scabinale, s d wojtowsko - ławniczy, -
- — vaito ir šuolinink teismas, miesto teismas, savivaldyb s teismas, plg. judicium banitum maius, judicium burgrabii ir officium consulare
- judicium banitum maius, gajny s d, gajony s d, -
— teis tai prad tas vaito (šaltyšiaus) ir šuolinink teismas, vaito teismas, burmistro teismas, plg. judicium advocatiale-scabinale, judicium burgrabii, magistratus ir officium consulare
- judicium burgrabii, s d wielki burgrabski, s d burmistrzowski-radziecki, — burmistro teismas, miesto savivaldyb s teismas, plg. judicium advocatiale-scabinale, iudicium banitum maius, magistratus ir officium consulare
- judicium capitaneale žr. judicium castrense
- judicium capitanei mellis, s d bartny, — bi iuli , bartinink teismas
- judicium capturale, kaptur, s d kapturowy, — kapt rinis teismas
- judicium capturale generale, s d capturowy generalny, s d zło ony, — generalinis kapt rinis teismas
(veiki s elekcijos metu)
- judicium castrense, judicium capitaneale, magistratus castrensis, s d grodzki, s d staro ci ski, — pilies teismas, seni no teismas
- judicium commissariale, s d komissarski, s d komisyjny, -
— komisar teismas, galiotini teismas, plg. compromissum
- judicium commissionis fiscalis, s d komisji skarbowej, -
— iždo komisijos teismas
- judicium compositum, judicium mixtum ; koło duchownego trybunała, s d mieszany, — mišrusis tribunolo teismas
(dvasinink ir pasaulie i)
- judicium compromissoriale ; s d kompromisarski, s d polubowny ;
— tre i j
teismas, plg. compromissum

- iudicium condescensoriale, officium condescensoriale; s d condescensorjalny, s d zjazdowy; ' — išvažiuojamasis teismas (gin o vietoje), plg. condescensio
 iudicium graniciale, s d pograniczny, — pasienio gin teismas
 iudicium mareschaleium, s d marszałkowski, — maršalkos teismas
 iudicium militare, s d wojenny, s d obozowy — karo teismas
 iudicium mixtum žr. iudicium compositum
 iudicium postcuriale žr. iudicium regium
 iudicium referendarium, s d referendarski, — referendarinis teismas
 iudicium regium, iudicium postcuriale; s d zadworny assessorski, s d królewski; — karaliaus teismas, pos dinink teismas, assessori teismas
 iudicium succamerarium, s d podkomorski, s d graniczny, — ribininko (pakamor s) teismas
 iudicium terrestre, s d ziemski, — žem s teismas
 iure vincere, przekona prawem, — rodyti kalt žr. jurgielt
 jurgielt, — alga
 ius caducum, prawo kadukowe, — išmaros teis
 ius civile žr. ius terrestre
 ius depositorii žr. ius stapulae
 ius emporii žr. ius stapulae
 ius gladii, prawo miecza — teis bausti mirtimi (miest savivaldybi teismuose)
 ius haereditarium ; dziedziczne, ojczyście prawo; — paveld jimo teis
 ius mellicidarum, prawo bartne, — bi iuli , bartinink statymai
 ius patronatus žr. patrocinium
 ius retractus, retracts — atpirkimo teis (buvusio savininko ar jo giminai i pirmumo teis atpirkti parduot j turt)
 ius stapulae, ius depositorii, ius emporii; Stappelrecht; prawo składowe — sand lio teis
 ius terrestre, ius civile, prawo ziemskie, — civilin teis

K

kadencja žr. cadentia
 žr. cadentia

kaduk žr. caducum
     žr. caducum
         žr. jus caducum
     žr. kawalkator
     žr. kamie
         — lajin , lajaus mokestis (skerd j mokestis pinigais
         vietoje lajaus davimo)
 Kämmerer žr. camerarius
 Kämmerer des Deutschen Ordens žr. camerarius Ordinis Theutonici
 kamie , — akmuo (svorio matas)
     žr. cancellarius
 kanclerz žr. cancellarius
 kanclerz wielki Koronny žr. cancellarius supremus Regni Poloniae
 kanclerz wielki Wielkiego Ksi stwa Litewskiego žr. cancellarius
     supremus Magni Ducatus Lituaniae
 Kanzler žr. cancellarius
 kapitan žr. praefectus cohortis
 Kapitel žr. capitulum
     žr. kapszczyzna
     žr. kapszczyzna
 kapszczyzna, , — svaigal mokestis (už alaus,
     midaus ir degtin s gaminim bei pardavin jim) plg. akcyz,
     contributio ducillaris, contributio solidaria, potagium ir propinatio
 kaptur žr. iudicium capturale
     žr. iudicium capturale
 kapturowy žr. comitiola capturalia ir iudicium capturale
 karczownik žr. surreptum
 karmienie, — š ryba
 kassacija žr. cassatio
     žr. cassatio
 kasztelan žr. castelianeus
     žr. castelianeus
 kat žr. carnifex
     žr. carnifex
 kawalkada, konwój — rait palydov b rys
 kawalkator, — arklidži priži r tojas, plg. agazo
     — iždininkas
 Kellermeister žr. celerarins
 kiermasz žr. forum annulae
 klacza, — kuinas
 klecha — parapijin s mokyklos mokytojas, plg. baccalaureus
 klejnot — herbinis žiedas (vartojamas antspaudu)
 klepki žr. wa czosy

- žr. wa czosy
 žr. klacza
     žr. vigilia
         žr. vigilia
 klikun, — panaktinis
     žr. klikun
 žr. klucz
     žr. claviger
 kłoda žr. truncus
 klucz, — raktas (ekonomij dalinys)
 klucznik žr. claviger
 klunia, — kluonas, klojimas
     žr. klunia
     žr. cmetho
         žr. colonus, villicas operas debens
 kmie žr. cmetho
 knia žr. dux
     žr. dux
         žr. dux senior
         žr.
         žr. liber niger
             žr. acta succamerialia
             žr. acta castrensia
             žr. acta terrestria
                 — kumelininkai, ašvininkai
 koc žr. multa
 kocz žr. multa
 kojminy žr. s siedzie
     žr. s siedzie
 kokoszy dawa žr. gallinagium
 kolatorstwo žr. patrocinium
 kol da, , — kal da (mokestis dvasininkams)
     žr. kol da
         — ra iaus tarnyba
 kolo duchownego trybunała žr. iudicium compositum
 kolo generalne — kariuomen s vadovyb s susirinkimas
 koło rycerskie, izba poselska — 1. seimo atstovai, susirink pos džio ;
     2. bajor susirinkimas
 koło wielkie trybunału — tribunolas
     žr. melszczyzna
 komisarz žr. commissarius
 komisja žr. commissio ir consilium
     žr. commissarius

- žr. *judicium commissariale*
 žr. *commissio ir consilium*
 komora celna žr. *teloneum*
     žr. *teloneum*
 komora potrzebnych žr. *mons pietatis*
 komora solna, skład solny, — druskos sand lis
     žr. komora solna
 komora woskowa, — vaško sand lis
     žr. komora woskowa
 komornici žr. *camerarii, limitanti ir vicesuccamerarius*
     žr. *camerarii, limitanti ir vicesuccamerarius*
 komornikowie ziemscy žr. *limitanti*
 kompozytu žr. *compositio inter status*
 komput — s rašas
 Komtur žr. *commendator*
 kondemnata žr. *condemnatio*
 kondescensja žr. *condescensio*
 konfederacija žr. *confoederatio*
     žr. *confoederatio*
 konfederacyjne s dy žr. *judicia confoederationalia*
 konfederacyjny sejm žr. *comitia confoederationis*
     žr. *acta confoederatitalia*
 confessata — prisipažinimas, išgautas tort r keliu
 confessaty žr. *torturae*
 konfrontowanie žr. *confrontatio*
 koniem słu y , — eiti bajoro žygininko tarnyb ,
     plg. słu ba putna
 König žr. *rex*
     žr. *masztalerzowie*
 koniuszy žr. *agazo*
 koniuszy nadworny žr. *agazo curiae*
     žr. *agazo*
     žr. *agazo curiae*
     žr. *pabulatores equorum*
 konstitucje žr. *constitutio*
 kontumacija žr. *contumatio*
     žr. *contumatio*
 Konvent des Deutschen Ordens žr. *conventus Ordinis Theutonici*
 konwikt žr. *convictus*
 konwój žr. *kawalkada*
 konvokacija žr. *comitia convocationis*
 konwokacyjny sejm žr. *comitia convocationis*

- kopa, — kuopa, vyrija (apylink s valstie i susirin-
 kimas kuopos teism arba vagies gaudyti)
 žr. kopa
 žr. scopulus
 žr. kopiejka
 Kopfsteuer žr. capitale
 kopiec žr. scopulus
 kopiejka, — kapeika
 kopisko, — kuopos susirinkimo vieta
 žr. kopisko
 žr. kopa
 — 1. tartis kuopoje ; 2. ieškoti nusikalt lio kuopos b du
 3. tardyti kuopoje
 korczyk žr. chorus
 žr. chorus
 korczma žr. taberna
 žr. taberna
 žr. tabernator
 korczmarz žr. tabernator
 žr. tabernator
 žr. modius
 korekt ra praw žr. correctura jurium
 žr. nowy korze
 — prievol šerti medžiokl s šunis
 — išmitimas
 Körnerabgabe žr. sep
 žr. nobiles regii
 žr. bona regia
 žr. nuntii camerae
 žr. curia
 žr. notarius regius
 žr. iudicium regium
 koronacyjny sejm žr. comitia coronationis
 Koronny žr. Begni
 žr. Begni
 korzec žr. modius
 korze žr. nowy korze
 korzy ci žr. utilitates
 žr. fenagium
 krajczy žr. incisor
 žr. incisor
 kredenc, kredencjalny list — rekomendacinis raštas
 kredencjalny list žr. kredenc

- žr. Leiherrschaft
 žr. Leiherr
 žr. Frondienst
 žr. Fronpflichtig
 — prisiėkti
 žr. crucifer
 Kreuzfahrer žr. crucifer
 Kreuzzug žr. bellum sacrum
 królewsczyzny žr. bona regia
 ksi žr. dux
 ksi gi czarne žr. liber niger
 ksi gi grodzkie žr. acta castrensia
 ksi gi podkomorskie žr. acta succamerialia
 ksi gi ziemskie žr. acta terrestria
 — r m vir jai
 žr. coquinarius
 kuchmistrz žr. coquinarius
 kuchmistrz wielki žr. archimagirus
 kunica žr. cuna
 žr. cuna
 žr. cuna
 — kiaunininkai
 žr. donativum
 kury dawa žr. gallinagium
 žr. gallinagium
 kustosz žr. custos
 žr. custos
 žr. camerarii (cmethones)
 kwarciane wojsko — kvartin kariuomen
 kwarta žr. quarta
 kwarta, — kvorta (saikas)
 žr. kwarta ir quarta
 kwatera, — eiguva
 žr. kwatera
 kwerela žr. querela
 kwerulacija žr. querela
 žr. poborowy kwit
 kwit relacyjny, — žaizd ir nuostoli apži r jimo
 pažym jimas (vaznio išduotas besibylin jan iai šaliai)
 kwitacija žr. quies
 kwitowe, — kvitin , kvit mokestis

L

- labor, onus servilium, operum, servitium rusticalium; robocizna
 robota ; Fronarbeit; — lažas, darbas, plg. servire
- ł ka žr. pratum
- łan — lanas (žem s matas)
- Land žr. territorium
- Landkomtur — krašto komt ras
- Landmeister žr. magister provincialis
- lantwójt, lentwójt, , — miesto vaitas, plg. advocatus
 žr. lantwójt
- las žr. silva
- laska — lazda (ilgio matas)
- laska marszałkowska — maršalkos lazda
 žr. Last
- Last, laszt, — našta (svorio matas)
- Lasten žr. angaria
- łaszt žr. Last
- Laubwald žr. forestus
- laudum, uchwała, ustawa, , , — nutarimas
- ławnicy žr. scabini
 žr. iudicium advocatiale-scabinale ir iudicium ban-
 nitum maius
 žr. scabini
 žr. połazi
 žr. laziebny
 žr. laziebny
- laziebny, , — pirtininkas
- ła nia, — 1. miško sargo arba varov triobel ; 2. pirtis ;
 3. muitin
- łaznia žr. teloneum
 žr. laznia ir teloneum
- łaznik, , — varovas, plg. Inquisitor ferarum
 žr. laznik
- leges sumptuariae — prabangos statymai
- Lehen žr. feudum
- Lehnswesen — feodalizmas
- Lehrling — amato mokinys
- Leibeigene žr. Fronpflichtig
- Leibeigenschaft žr. Frondienst
- Leibherr, — baudžiavinis ponas

- Leibherrschaft, — valstie i priklausomyb ponui
 žr. pabulatores equorum
- len dawa žr. linum dare
 žr. linum dare
- lenno žr. feudum
- lenno žr. feudum
- lentwójt žr. lantwójt
 žr. lantwójt
- lepszo prawa — pirmumas
 žr. silva
 žr. sors
 žr. włoka lasna
- le nictwo žr. silvatura
 žr. silvatura
- le niczy žr. forestarius
 žr. forestarius
 žr. alvearia silvatica
 žr. annales
- Leute žr. cmetho
- leziwo, — bartinink prietaisas med kopti
 žr. leziwo
 žr. ludzi lu ni
 žr. mansiones militum
 žr. hiberna
- ležanie xi g žr. positio actorum
- le e wojskowe žr. mansiones militum
- le e zimowe žr. hiberna
- liber niger, czarne ksi gi, — juodoji knyga (vagys-
 i knyga)
- liberi žr. cmethones liberi
- libertacja žr. libertatio
- libertatio, libertacja — atleidimas (nuo mokes i , prievoli)
- liberum veto, « nie pozwalam », wolny głos — liberum veto, « nesu-
 tinku »
- libra, pondus, Pfund, gwicht, funt, — svaras
- lice žr. res furtiva
 žr. res furtiva
 žr. res furtiva
- licowy rok — teisimas nusikalt lio, suimto nusikaltimo vietoje
 — kirtimas, plg. exartus
- ligna cedere žr. incisura
- lignagium, lignarium — 1. miškin (mokestis už teis pasikirsti
 malk miške ; 2. malk davimo prievol ; 3. malk vežimo prie-

- vol ; plg. forestagium, incisura, narubne, siekier słu y ir
silvaticum
- lignarium žr. lignagium
- limit žr. limitatio
- limitacija žr. limitatio
- limitanti; komornikowie ziemscy, mierniczowie, miernikowie, pomier-
czy; — matininkai
- limitare, limitowa — 1. atid ti; 2. prat sti
- limitatio, procrastinatio, prolongatio, prorogatio ; limitacija, limit ,
prolongacija ; — 1. prat simas (pav. seimo); 2. atid ji-
mas (pav. tribunolo pos dži)
- limitowa žr. limitare
- linum dare ; len dawa , lniane dziakło, lnowanie ;
— lin duokl
žr.
- list jednacki, list jednany, list ugodny ;
— susitaikomasis raštas
- list jednany žr. list jednacki
- list moratoryjny žr. litterae morotoriae
- list na wywołanie, — ištr mimo raštas
- list przypowiedni, — 1. patentas algininkams
samdyti; 2. visuotinio šaukimo pranešimas, plg. litterae publicae
belli
- list sejmowy žr. uniwersaly sejmowe
- list ugodny žr. list jednacki
- list upominalny, — primenamasis raštas
- list uwi czy žr. list wwi czy
- list wwi czy, list uwi czy, — vesdinamasis raštas
- list zapowiedni, — 1. šaukimas, 2. draudžiamasis
raštas
- list zar czny, — apsaugos raštas
- list elazny žr. litterae salvi conductus
— laiškanešiai
- litkupnici žr. boryszmcy
žr. becška litewska
žr. Metryka Litewska
- litterae morotoriae, list moratoryjny — atidedamasis raštas
- litterae publicae belli, wici, — visuotinio šaukimo (mobiliza-
cijos) pranešimai, plg. list przypowiedni
- litterae publicae fidei žr. litterae salvi conductus
- litterae salvi conductus, litterae publicae fidei, salvum conductum ;
Geleit, Geleitsbrief; glejt, list elazny;
— nelie iamyb s raštas, plg. opa ny list

- žr. cmethones
     žr. adscriptitii
     e žr. adscriptitii
     žr. conditionales
     žr. conditionales
     žr. adscriptitii
     žr. ludzie lu ni
 lniane dziakło žr. linum dar
     žr. linum dar
 lnowanie žr. linum dar
 Lobegeld — multas, plg. teloneum
 locator, arendarius, arendarz — nuomininkas
     žr. sebum dar
 łaju dawa žr. sebum dar
 łokie žr. ulna
     žr. ulna
 łopatki dawa žr. scapulas dare
     žr. scapulas dare
 loricati žr. nobiles scutiferi
 los žr. sors
 Lot, łut, — lotas (svorio matas)
     žr. Lot
 łowcze, — medžioklin (mokestis produktais didžiojo kuni-
     gaikš io medžiotojams)
     žr. łowcze
 łowczy žr. Venator
 łowczy nadworny žr. Venator curiae
 łowczy wielki žr. Venator supremus
     žr. Venator
     žr. grosz łowiecki
     žr. my liwiec
     žr. włoka łowiecka
     žr. włoka łowiecka
 łowy žr. venationes
     žr. venationes
 łowy ptaków žr. aucupationes
 łowy rybne žr. piscationes
 łowy zwierz t žr. venationes
 łowi rybu žr. rybu łowi
 łowiecka włoka žr. włoka łowiecka
 łowiska žr. aucupationes
     žr. aucupationes
     žr. virgulti

magister janitorum žr. janitorum magister
 magister pontium, mostowniczy, — keli ir tilt pri-
     ži r tojas
 magister provincialis, Landmeister — krašto magistras (Livonijos,
     Vokietijos ir kt.)
 magistrat žr. magistratus
     žr. magistratus
 magistratus, magistrat, — miesto savivaldyb (savival-
     dyb s vykdomoji ir teisiemoji valdžia), plg. officium consulare,
     judicium banitum maius ir municipium
 magistratus castrensis žr. judicium castrense
 magnaci žr. magnati
 magnati, magnaci, wielmo ni, , — didikai
     žr. magnati
 magnus dux, supremus dux, Grossfürst, hospodar, wielki ksi ,
     , — didysis kunigaikštis
 magnus dux exercituum žr. dux exercituum
 maior inter duces žr. dux senior
 majorat žr. maioratus
 maioratus, majorat — majoratas (vyriausio s naus paveldimas neda-
     lomas dvaras)
 majsterszyk žr. Meisterstück
 maldrat — maldratas (t rio matas, lygus trims kartims)
 male obtentum, zły przewód prawa, — netei-
     s tas, apgaulingas bylos laim jimas
 mallator žr. actor
 mallum — teismo vieta
 malversari, malwersowa — klastoti
 malwersowa žr. malversari
     žr. membrana
 mancipium — 1. žem s sklypas; 2. šeima; 3. nuosavyb ; 4. vergas
 mandare — šaukti teism
 mandamen žr. mandatum
 mandat žr. mandatum
     žr. mandatum
 mandatarius — galiotinis
 mandatum, mandamen, mandat, zakaz, — 1. šaukimas
     karaliaus ar seimo teism , išduotas karaliaus kanceliarijos ;
     2. galiojimas
 mansi serviles — baudžiaunink laukai
 mansiones militum, le e wojskowe, — kariuomen s stov jimo
     vieta
 mansum, mansus — 1. laukas ; 2. valakas

- mansus žr. mansum
 manus mortua, tote Hand, r ka zmarła, — mirusioji
 ranka, mirties mokestis, plg. mortalagium
 marcatum, rynek, — turgaviet
 mareschalculus, marszałek, — maršalka
 mareschalculus comitiorum, dyrektor izby poselskiej, marszałek sejmowy, — seimo pirmininkas, seimo maršalka
 mareschalculus confoederationis, marszałek konfederacijny, marszałek zwi zkowy, — konfederacijos maršalka
 mareschalculus curiae, marszałek nadworny, —
 r m maršalka
 mareschalculus curiae reginalis, marszałek dworu królowej,
 — karalien s r m maršalka, plg. magister
 curiae reginalis
 mareschalculus districti, marszałek powiatowy,
 — pavieto maršalka
 mareschalculus magnatius, marszałek pa ski, —
 didiko maršalka
 mareschalculus Ordinis Theutonici, Marschal des Deutschen Ordens
 — Vokie i ordino maršalka, kryžiuo i maršalka
 mareschalculus regius, marszałek królewski, -
 , — krašto ir r m maršalk pa-
 vaduotojas
 mareschalculus supremus, mareschalculus terrestris, marszałek wielki,
 marszałek ziemski, -
 , — didysis maršalka, krašto maršalka
 moreschalculus terrestris žr. mareschalculus supremus
 mareschalculus tribunahs, marszałek trybunału, -
 — tribunolo pirmininkas, tribunolo maršalka
 maritagium — vedyb mokestis, plg. virginale
 Mark, grzywna — mark , grivina
 Markt žr. nundinae
 Marktbgaben žr. targowe pieni dzi
 Marschal des Deutschen Ordens žr. mareschalculus Ordinis Theutonici
 marszałek žr. mareschalculus
 marszałek dworu królowej žr. mareschalculus curiae reginalis
 marszałek konfederacijny žr. mareschalculus confoederationis
 marszałek królewski žr. mareschalculus regius
 marszałek nadworny žr. mareschalculus curiae
 marszałek pan ki žr. mareschalculus magnatius
 marszałek powiatowy žr. mareschalculus districti
 marszałek sejmowy žr. mareschalculus comitiorum
 marszałek trybunału žr. mareschalculus tribunalis

- marszałek wielki žr. mareschalcus supremus
 marszałek ziemski žr. mareschalcus supremus
 marszałek zwi zkowy žr. mareschalcus confoederationis
     žr. iudicium mareschalcium
     žr. mareschalcus
         žr. mareschalcus curiae
             žr. mareschalcus curiae regionalis
             žr. mareschalcus regius
             žr. mareschalcus confoederationis
             žr. mareschalcus regius
             žr. marschalcus supremus
     žr. mareschalcus magnatius
     žr. mareschalcus districti
     žr. mareschalcus comitorum
     žr. mareschalcus tribunalis
     žr. mareschalcus supremus
     žr. mareschalcus supremus
         žr. masztalerzowie
 masztalerzowie, — r m arkliniai
     žr. bonum maternum
     žr. bonum maternum
 m , — užkurys
     žr. ensifer
     žr. ensifer
         žr. melagium
         — miduvariai
         žr. melagium
 Meister žr. magister
 Meisterstück, majsterszytk — meistro egzamin darbas
 melagium, melajum, melleja, da miodowa, , -
     — medaus duokl , plg. datio
 melajum žr. melagium
 meliores žr. nobiles
 melleja žr. melagium
 melszczyzna, suchomelszczyzna ; , , -
     , — girn mokestis, plg. molnagium
     žr. melszczyzna
 membran žr. membrana
     žr. membrana
 membrana, membran, r czny zapis, , — 1. per-
     gamentas ; 2. dokumentas, valstybin s staigos raštas ; 3. skolos
     raštas ; 4. šaukimas teism (plg. citatio)

- memoriale, czesne, pami tne, — atmintin (byl
 laim jusio mokestis teis jui ir jo pavaduotojui už laim t byl
 ar turto perleidimo rašym teismo knygas), plg. adjudicata
 mendel žr. Bund
 mennica, — pinig kalykla
 mensarii, stolniki, — stalininko pad j jai
 menstrua, miesi czyzn , miesiaczyzna, — m nesinis nelais-
 v j valstie i išlaikymas dvare, m nesin
 mensura žr. chorus
 mensurarum datio žr. dotium
 žr. limitanti
 merica žr. forestus
 žr. limitanti
 žr. menstrua
 Messegeld žr. myto wagowe
 messonagium, , niwo, , — jav kirtimo prievol
 žr. civis
 meta, miedza, — ežia, riba
 , — išd stymas lygiomis dalimis miestie i rinkliav ,
 miestie i rinkliav ratos
 Metryka Litewska, — Lietuvos Metrika, Lie-
 tuvos valstyb s archyvas
 metryka skarbowa žr. archivum thesauri
 mezlewa, , — mezliava, plg. frisengagium, gal-
 linagium, multonagium, ovagium, powołowe, solutio vaccae
 žr. mezlewa
 žr. mezlewa
 žr. meta
 žr. carnes dare
 miecznik žr. ensifer
 miedza žr. meta
 mierniczowie žr. limitanti
 miernikowie žr. limitanti
 mierzwa žr. palea
 miesiaczyzna žr. menstrua
 miesi czynna žr. menstrua
 mi so dawa žr. carnes dare
 mieszczanin žr. civis
 mila, — mylia
 žr. mila
 miles conductus, Söldner, Soldat, ołnierz, ,
 , — algininkas (samdomasis kareivis)
 milites, armigeri, bellatores, woji, , — kariai

- žr. mennica
     žr. monetarius
     žr. monetarius
 mincarz žr. monetarius
 ministeriales — r m tarnai
 ministeriales žr. nobiles ministeriales
 ministerialis, decki, dziecki, — tek nas, antstolis, plg. ministerialis generalis ir velox
 ministerialis generalis, executor, generalis, inductor, ministerialis terrestris, officialis, praeco; jeneraļ, wo ny; , , — šauk nas, vaznys, plg. ministerialis ir velox
 ministerialis terrestris žr. ministerialis generalis
     žr. mennica
 minuta — neoficialus dokumento nuorašas ar išrašas
     žr. my liwiec
 my liwiec, , — medžiotojas
 mistrz sprawiedliwo ci žr. carnifex
     žr. zastawa mytna
 mytnik žr. teleonarius
     žr. teleonarius
 myto žr. teloneum
     žr. teloneum
     žr. Deichgeld
 myto grobelne žr. Deichgeld
 myto mostowe žr. pontagium
 myto nowe žr. teloneum novum
 myto nowo podwy szone žr. toloneum novum auctum
     žr. teloneum novum auctum
     , — multas už pravažiuojant vežim
     žr.
 myto pomierne, pomierne, — mokestis už parduo-
     dam daikt sumatavim , plg. myto wagowe
     , — multas už pragenamus galvijus
 myto stare žr. toloneum vetum
     žr. toloneum vetum
     žr. foralia
 myto wagowe, wagowe, Messsegeld, , , — svarstykli naudojimo mokestis, sv rimo mokestis
     žr. myto wagowe
 młynowe žr. molnagium
     žr. molnagium
 młóci žr. triturare
 moc, — 1. galia; 2. valdymas (pav. žemi , plg dzier anie)

- žr. moc
 žr. potestas plenaria
 moc niezamierzona žr. potestas plenaria
 žr. potestas limitata
 moc zamierzona žr. potestas limitata
 modius, korzec, — kartis (t rio matas)
 žr. mora
 žr. mora
 molnagium, molta, farinagium ; mlynowe ; , ,
 — mal nin , malimo mokestis, plg. melszczyzna
 žr. triturare
 molta žr. molnagium
 monetarius, mincarz, , — pinig kalyklos pri-
 ži r tojas
 monumenta žr. munimenta
 mons pietatis, komora potrzebnych — lombardas
 mora, , — pelk ta vieta, plg. palus
 Morast žr. palus
 moratorium — skolos atid jimas
 mórg, morga, — margas
 žr. mórg
 morga žr. mórg
 morgowanie, — žem s matavimas margais
 žr. morgowanie
 morgowe, — margo mokestis, žem s mokestis nuo margo
 žr. morgowe
 mortalagium, mortuagium, mortuarium — mirties mokestis, plg.
 manus mortua
 mortuagium žr. mortalagium
 mortuarium žr. mortalagium
 mostowe žr. pontagium
 mostowniczy žr. magister pontium
 žr. magister pontium
 žr. pontagium
 žr. pontagium
 moszczenie, — tilt ir keli tiesimo bei taisymo prievol ,
 plg. aedificatio pontium, restauratio viarum et pontium
 žr. moszczenie
 motio generalis žr. expeditio generalis
 multa ; koc, kocz, wina ; Busse, Broke, Brüche, Geldstrafe, Gewedde ;
 , — pinigin pabauda
 multa capitis žr. compensatio capitis
 multa vulnerum žr. damnum terrestre

multonagium, mutonagium, barana dawa , -
 — mezliava avinaiš, plg. frisengagium
 municipium, urz d municipalny — miesto savivaldyb , plg. magis-
 tratus
 municipium žr. districtum
 munimenta, munimenta pravne, monimenta — juridiniai bylos ro-
 dymai, plg.
 munimenta pravne žr. munimenta
 muta žr. teloneum
 mutonagium žr. multonagium
 mutuarius žr. teleonarius
 žr. m
 žr. milites

N

na gor cem uczyнку žr. in flagranti
 žr. in flagranti
 nadatek, nadawek, , — žem s priedas
 nadawek žr. nadatek
 žr. nadatek
 žr. nadatek
 nadstawa žr. sep
 nadworny žr. curiae
 žr. dignitarii curiae
 žr. curiae
 žr. venator curiae
 žr. thesaurarius curiae
 žr. irruptio
 žr. irruptio
 žr. irruptio
 nagana szlachectwa — bajoryst s užgin iјimas, nebajoryst s pri-
 metimas
 žr. naganienie
 naganienie, — paneigimas (pav. teis tumo, bajoryst s
 ir. tt.)
 najazd žr. irruptio
 najmit, — samdinys
 žr. najmit
 žr. panowie rada
 žr. dux exercituum
 žr. mareschalcus supremus
 žr. secretarius supremus
 žr. pertinentia

- žr. namiestnik
 namiestnik (hospodarski, pa ski), (, -) — tij nas, t v nas (valdovo, didiko) ; dvaro administrorius, plg. tivunus
 namiestnik (wojewody, starosty, dzier awy), (,) — vietininkas (vaivados, seni no, valdytojo)
 namowa žr. deliberatio
 žr. deliberatio
 narubne, — pasikirtimo mokestis, mokestis už teis miške
 kirstis malk , plg. lignagium ir silvaticum
 žr. narubne
 Naturalienabgabe žr. datio ir dotium
 naufragium, Strandrecht — kranto teis
 nauka žr. instructio
 nauka, — sakymas
 žr. nauka
 — didžiojo kunigaikš io sakymas
 navigium, navaticum — praplaukian i laiv mokestis, plg. fordan
 navaticum žr. navigium
 žr. damnum terrestre
 nawiaska žr. damnum terrestre
 žr. damnum terrestre
 nawi zka žr. damnum terrestre
 — nustotinai (pav. k nors nustotinai užstatyti)
 negociator, negocjant — pirklys
 negocjant žr. negociator
 nemorarius žr. forestarius
 nemuš žr. forestus
 neofit žr. neophytus
 žr. neophytus
 neophytus, neofit, — 1. naujakrikštas ; 2. krikštu sigij s
 bajoryst žydas
 žr. nieosiadła włoka
 žr. nieosiadła włoka
 žr. nieosiadła włoka
 žr. nobiles impossessionati
 žr. nobiles impossessionati
 žr. nieosiadly
 žr. adscriptitii
 žr. adscriptitii
 žr. adscriptitii
 žr. niestane
 žr. sieci

- žr. sieci ci gn
 žr. sieci
 — tinklininkas
 žr. sieci
     žr. vernaculi
 žr. niewolny
 žr. servus
 «nie pozwalam» žr. liberum veto
 niedokunki — jaun kiauni kailiukai
 nieosiadła włoka, słu ba, ziemia;
     — neapgyventa tarnyba, valakas, žem , plg. pustowszczyzna
 nieosiadły, — netur s žem s ; netur s pastovios gyvena-
     mosios vietos
 niepocho e žr. adscriptitii
 niestane, — pabauda už nestojim teisman
 niewody ci gn žr. sieci ci gn
 niewodne žr. sieci
 niewodowe žr. sieci
 niewolnik žr. servus
 niewolny, — nelaisvasis (bernas, merga, moteris, žmo-
     gus), plg. adscriptitii ir servus
     — žv ri sek jai
     žr. campus
 nobiles, armigeri, bajores, barones, electi, meliores, pociores, po-
     tentiores, proceres, satrapae; bojarowie, bojarze, dworzenie,
     szlachta, ziemianie; Adel, Adligen, Vornehmen;
     — bajorai
 nobiles censiti, szlachta czynszowa, — bajorai
     inšininkai, bajorai nuomininkai
 nobiles datarii, bojarze daniki, — bajorai duokli-
     ninkai
 nobiles impossessionati, szlachcicowie imposesjonaci, szlachta nieo-
     siadła, — bajorai bežemiai,
     plg. impossessionatus
 nobiles itinerarii; bojarze putne, sługi putne, słu szkowie putne;
     — bajorai žygininkai, plg. nobiles ministriales
 nobiles magnatii, bojarze pa skie, — pon , didik
     bajorai
 nobiles ministeriales ; Dienstmannen ; bojarze ci gte, bojarze po-
     siednici, bojarze sługi, słu kowie, słu szkowie;
     — tarnybiniai
     bajorai, plg. nobiles itinerarii ir nobiles scutiferi

- nobiles possessionati, szlachcicowie posesjonaci, szlachta osiadła, ziemianie, — bajorai žemvaldžiai
 nobiles regii; bojarze hospodarskie, bojarze królewskie; — didžiojo kunigaikš io bajorai, karališkieji bajorai
 nobiles scutiferi, loricati; bojarze pancerne, slugi pancerne, sluszkowie pancerne; — bajorai šarvininkai, plg. nobiles ministriales
 nobilitacija žr. nobilitatio
     žr. nobilitatio
 nobilitas, szlachectwo, — bajoryst
 nobilitatio, nobilitacija, — subajorinimas, nobilitacija
 nominacija žr. nominatio
     žr. nominatio
 nominatio, nominacija — paskelbimas, nominacija
 notarius, scribe, notarius, pisarz, — raštininkas
 notarius campestris, pisarz polny, pisarz wojskowy, — kariuomen s raštininkas
 notarius cancellariae, scribe cancellariae, pisarz kancelarji, — kanceliarijos raštininkas (pav. Lietuvos, Lenkijos)
 notarius castelli, pisarz zamkowy, — pilies raštininkas
 notarius castrensis, pisarz grodzki, — pilies teismo raštininkas
 notarius juratus, pisarz przysię ny, — prisiek s raštininkas (laikytojo, seni no, vaivados)
 notarius municipalis žr. notarius terrestris
 notarius regius, pisarz hospodarski, pisarz królewski; — didžiojo kunigaikš io raštininkas, karaliaus raštininkas
 notarius terrestris, notarius municipalis, pisarz ziemski, — žem s teismo raštininkas
 notarius thesauri, pisarz skarbný, pisarz skarbowy, — iždo raštininkas
 notarius žr. notarius
 novale, novalis ager, — pl šimas, plg. exartum, nowy korze , przeróbek, rodum
 novalis ager žr. novale
 novellare — pl šti dar nedirbt žem
 nowy korze , sery korze , — 1. naujai kurta sodyba; 2 pl šimas, pirm kart išpl šta žem , plg. novale
     žr. nowy korze

žr. novale ir nowy korze
     žr. teloneum novum
     žr. nowosiad
 nowosiad, — naujakuris
 nundinae, forum, targ, Markt, — turgus
 nuntii camerae, posłowie królewskie, — kara-
     liaus pasiuntiniai
 nuntius comitorum, nuntius terrestris, poseł, poseł ziemski,
     — seimo atstovas
 nuntius terrestris žr. nuntius comitorum
 Nutzbarkeiten žr. utilitates

O

    žr. multonagium
 obductio, obdukcja — vaziuo apži r jimas žaizd ir nuostoli
 obdukcja žr. obductio
 objazd žr. granicies
     žr. granicies
     žr. comitia provincialia
 oblata — raštiško susitarimo rašymas akt knyg
     žr. res furtiva
 oblig žr. obligatio
 obligacija žr. obligatio
 obligatio, oblig, obligacija, zapis obligacyjny, zapis zastawny — 1.
     užstatymas; 2. užstatymo aktas
 obmowa — apkaltinimas
     bnoxius žr. servus
 oboz žr. carrago
     žr. carrago
 obožny žr. magister carraginis
 obo ny polny žr. magister carraginis campi
     žr. magister carraginis
     žr. magister carraginis campi
     žr. iudicium militare
 obr b, obr b, , — aplink išmatuotas žem s gabalas
     žr. crimen laese majestatis
 obraza majestatu žr. crimen laese majestatis
     žr. pars actorea
 obr b žr. obr b
     žr. obr b
     žr. censusus
     žr. census

- žr. obr b
     — ribinis, sieninis
 žr.
 obstaculum, Damm, Deich, Wehr, grobia, — užtvankos
     pylimas
 obstagium — laidas
     žr. Gemeinschaft
 obwodnica žr. granicies
 occare, boronowa , — prievol ak ti
     žr. magister curiae regionalis
 ochmistrz žr. magister curiae regionalis
     — avili mokestis
 odkaz, , — užmetim atr mimas teisme, atsikirtimas
 odmiana, — atmaina (atmainyta žem) plg. commutatio
 odpowied žr. pochwałka
 odprawa žr. executio
     žr. eexecutio
 odprzysi enie žr. abjuratio
 odprzysi one žr. abjurata
 odumarszczyzna, umarszczyzna — išmirusi tarnyba, išmirusi žem
     žr. ostiarii
 odwód žr. evasio
 odzew žr. appellatio
 oeconomiae žr. bona mensae regiae
 oferencja žr. offerentia
 offerentia, oferencja — aukavimas
 officiales curiae, urz dnici dworni, — r m ur dai
 officialis žr. actor ir ministerialis generalis
 oficjalista — tarnas
 officium condescensoriale žr. iudicium condescensoriale
 officium consulare, s d burmistrzowsko-radziecki, -
     — miesto savivaldyb s teismas, plg. iudicium
     advocatiale-scabinale, iudicium banitum maius, iudicium bur-
     grabii ir magistratus
     žr. ogl dne
 ogl dne, widzowe, , — žaizd ir
     nuostoli apži r jimo mokestis (oficialiems teismo li dininkams)
     plg. ir pomilne
     žr. hortus
     žr. hortulanus
 ogród žr. hortus
 ojczyce žr. adscriptitii
     žr. adscriptitii

- ojczyście prawo žr. jus haereditarium
 ojczysty žr. haereditarius
     žr. haereditarius
 ojczyzna žr. bonum paternum
 okazowanie žr. lustratio militaris
     žr. lustratio militaris
 okolica, okolnia, — smulki bajor kaimas, plg. za cianek
     žr. okolica
 okoliczny bojarin, szlachcic okoliczny, , -
     — smulkus bajor lis, šl ktel
     žr. okoliczny bojarin
     žr. okoliczny bojarin
 okolnia žr. okolica
 okolniczy, — miesto teis jas
     žr. okolniczy
 okopowa , — kuopos susirinkimo ir apži r jimo b du
     kainoti
     žr. okopowa
 ontrink, untrink — antrininkas
 onus belli; słu ba szlachecka, słu ba ziemska; , -
     , — karo prie-
     vol , karo tarnyba
 onus servilium žr. labor
 opa ny list, — apsaugos, nelie iamyb s raštas, plg.
     litterae salvi conductus
     žr. opa ny list
 opatrzenie — apr pinimas, plg. wyprawa
 operum žr. labor
 opificium žr. artificium
 opyt, opytanie, , — apklausimas, tardymas
     žr. opyt ir torturae
 opytanie žr. opyt
     žr. opyt
 oppidanus žr. civis
     žr. reformatio dotis
 oprawa žr. reformatio dotis
 ora žr. arare
     žr.
     žr. arare
 ordynarczici žr. Insleute
 ordynarja — ordinarija
 ordynaryjny sejm žr. comitia ordinaria
     žr. registra ordinaria

- totorin (mokestis apsaugai nuo totori), plg. haracz
 ordo žr. status
 originarii žr. adscriptitii
 ortus žr. bortus
     žr. armamentarius
 žr. sadziba ir osadne
 osadne, , — sodybin , sodybos mokestis
     žr. osadne
     žr. włoka osiadła
     žr. nobiles possessionati
     žr. osiadłe ludzie
     žr. osiadło
 osiadłe ludzie, — valstie iai, pavaldiniai, negal apleis-
     ti savo žem s, plg. adscriptitii
 osiadło , — užsigyvenimas, plg. praescriptio
 osmina žr. achtel
 osocznik žr. inquisitor ferarum
     žr. osoka
     žr. inquisitor ferrarum
 osoka, , — prievol eiti varovais
     žr. osoka
 ost p, — 1. medžioklei skirtas miško plotas ; 2. teis me-
     džioti, plg. venationes
 ostiarii, — vartininkai, plg. janitorum magister
     žr. ost p
     žr.
     — pab gusio valstie io lik s turtas, perein s jo buvusio
 pono nuosavyb n
     — pab g s valstietis, plg. fugax
     žr. adscriptitii ir haeres
     žr. jus haereditarium
     žr. bonum paternum
 žr. odkaz
     žr. positio actorum
     žr. limitatio
     žr. odmiana
 žr. odkaz
     žr. pars citata
     žr. executio ir reformatio dotis
     žr. abjuratio
 otroezenie, — atid jimas, plg. recessus, rejectio
     žr. otroezenie
 žr. sep

žr. caducum
 žr. evasio
 — mokestis nuo vežimo
 otzow žr. appellatio
 žr. appellatio
 ovagium, jajki dawa , — mezliava kiaušiniai
 žr. avenagium
 owie dawa žr. avenagium
 owsiane žr. avenagium
 žr. avenagium
 žr. avenagium

P

pabulaticum, pascagium, pascuaticum, pascarium, pastio, pastionaticum — 1. ganyklin (mokestis už teis ganyti pono miške ar ganykloje) ; 2. teis ganyti pono miške ar ganykloje, plg. pascuum
 pabulatores equorum, , — arkli š rikai, arkli-ganiai, arkliniai
 pachole, pa — bajor paauglys s nus didik r muose, pažas
 pachoški žr. evrii
 žr. evrii
 pacyfikacyjny sejm žr. comitia pacificationis
 pacta conventa — karaliaus išrinkimo sutartis
 palatinatus, województwo, — vaivadija
 palatinus, wojewoda, — vaivada
 palea, mierzwa, słoma, — šiaud duokl
 palet — kvitas
 paludes žr. palus
 palus, paludes, bagno, Bruch, Morast, — pelk , plg. mora
 žr. memoriale
 žr. memoriale
 pami tne žr. memoriale
 pan, — ponas, didikas
 pan žr. castellaneus
 žr. castellaneus ir pan
 pan chor ovy žr. vexillator
 žr. vexillator
 žr. słu ba pancerna
 žr. nobiles scutiferi
 žr. nobiles scutiferi
 žr. nobiles scutiferi

- panetarius, panifex, — kep jas
 žr. panowie rada
 žr. panowie rady
 žr. panowie rady
- panifex žr. panetarius
- panis bene merentim, chleb dobrze wysłu onym — seni nijos (vals-
 tyb s dvarai, kuriuos karalius tur jo teis seni nijomis dalinti
 užsitarnavusiems bajorams), plg. bona regia
- panowie rada, , , —
 pon taryba
- panowie rady, , — ponai tarybininkai,
 pon tarybos nariai
 žr. nobiles magnatii
- pa szczyzna žr. Frondienst
 žr. Frondienst
- pa szczy niany žr. Fronpflichtig
- paries, dukt, redukt, sciana, , — žem s riba, ribininko
 (pakamor s) išvesta
- parobek niewolny, chłop, , — nelaisvasis
 bernas, plg. czeladin, servus, vernaculi
 žr. parobek niewolny
- pars actorea, strona powodowa, strona ukszywdzona, -
 , , — ieškovai, ieš-
 kov šalis, plg. actor
- pars citata, strona pozwana, ,
 — atsakovai, atsakov šalis
- pars lucrans — byl laim jusi šalis
- pascagium žr. pabulaticum
- pascarium žr. pabulaticum
- pascuaticum žr. pabulaticum
- pascuum, Viehweide, Weide, wygon, , , —
 1. ganykla ; 2. išgana, išvara ; 3. teis ganyti miške, plg. pabu-
 laticum ir wypust
- pascuum apium žr. alvearium
 žr. pasieka
- pasiecznicy žr. ululatores
- pasieka, — bitynas
- Passagezoll žr. Durchgangszoll
- passagium, pedagium, pedaticum — p s i muitas (už pra jim)
- pastio žr. pabulaticum
- pastionaticum žr. pabulaticum
 žr. gramina
 žr. pascuum

- žr. campus
 patrociniūm, jus patronatus, kolatorstwo — patronato teis (teis
 skirti dvasišk savo žem je stovin i bažny i)
 pa žr. pachole
     žr. piecz tne
 pedagogium žr. passagium
 pedaticum žr. passagium
     žr. Pfenig
     žr. pienny
                     žr.
 per plus offerentiam — iš varžytini
 perangaria žr. angaria
                     žr. przełazki
     žr. przełazki
 peremcja žr. peremptio
 peremptio, peremcja — bylos pralaim jimas sisen jimo keliu (nusto-
 jus j kelti laike trij met)
 peremptorius terminus, rok zawity,
     — galutinis terminas
     žr. adjudicata
         žr. przewód prawa
             žr. male obtentum
     žr. przewodzi
     žr. transfretum
 perlucrum, lucrum, przezysk, — priteistas ieškovui ieškinyš;
 priteista pabauda už teismo sprendimo ne vykdyt
 pertinentia, appendentia, attinentia, Zubehör, Zugehörungen, przy-
 nale no ci, — priklausiniai, plg. requisita
 petita r. desideria
     žr. piesznia
 Pfalgeld — muitas j ra atvežamoms prek ms
 Pfenig, fenig, peni dz, — pinig lis
 Pflieger žr. provisor
 Pflug žr. aratrum
 Pfund žr. libra
 Pfundzoll, funtczoł — svarinis muitas (nuo preki svaro)
     — penkiasdešimtininkai
     žr.
 piecz tarz wielki žr. cancellarius
 piecz tne, — antspaudin (mokestis už antspaudo prid -
     jim)
 pieni dz žr. Pfenig
 pienny, — skolingas, praskolintas (pav. dvaras)

piesznia, — skaptukas bar i drev ms skobti
 pigneratio žr. bonum oppigneratum
 žr. vigilia

pilnowanie žr. vigilia
 pincerna, eze nik, — taurininkas (vicetaurininkas) plg.
 pocillator
 pinetum žr. borra
 žr. notarius
 žr. notarius cancellariae

pisarz žr. notarius
 pisarz grodzki žr. notarius castrensis
 pisarz bospodarski žr. notarius regius
 pisarz kancelarji žr. notarius cancellariae
 pisarz królewski žr. notarius regius
 pisarz polny žr. notarius campestris
 pisarz przysi ny žr. notarius juratus
 pisarz skarbný žr. notarius thesauri
 pisarz skarbowy žr. notarius thesauri
 pisarz wojskowy žr. notarius campestris
 pisarz zamkowy žr. notarius castelli
 pisarz ziemski žr. notarius terrestris
 piscationes, łowy rybne,
 — 1. teis žvejoti; 2. užtvanka žuvims gaudyti, plg.

piscina, Fischteich, staw, — tvenkinys, plg. stagnum
 žr. piszcz

piszcz , spisne, zapisne, zapisowe ;
 — rašymo, surašymo, užrašymo mokestis
 (teismo raštininkams) plg. bircze ir salaria
 žr. bircze ir piszcz
 žr. piszcz

piwnica, — r sys
 žr. piwnica

piwniczny žr. cellarius
 žr. cellarius

piwowar žr. braseator
 žr. braseator
 žr. torturae

płata žr. solutio
 žr solutio
 žr. solutio

pleb jus žr. c metho
 žr. Gefangener

- žr. fumalia
 podinstygator žr. subinstigator
     žr. vice cancellarius
 pod kanclerzy žr. vicecaneellarius
     žr. podklie
 podklie , — kl tis
 podkluczy žr. braseator
     žr. braseator
     žr. kvedžio pad j jas
     žr. succamerarius
         žr. wina podkomorska
         žr. acta succamerialia
         žr. jndicium succamerarium
 podkomorzy žr. succamerarius
 podkomorzy koronny žr. archicamerarius
 podkomorzy królewski žr. camerarius
 podkoniuszy žr. subpraefectus stabuli
     žr. subpraefectus stabuli
     žr. łąznik
     žr. Geselle
 podnamiestnik, — tij no, t v no, dvaro valdytojo
     pavaduotojas, plg. tivunus
     žr. sublevatio
     žr.
 podnotarjusz žr. subnotarius
     žr. podwodne
 podoro czyzna žr. podwodne
 podpisek žr. subnotarius
     žr. subnotarius
 pods dek žr. subjudex
     — vaišinimo prievol , plg. statio
 podskarbi dworny žr. thesaurarius curiae
 podskarbi nadworny žr. thesaurarius curiae
 podskarbi wielki žr. tbesaurarius magnus
 podskarbi ziemski žr. tbesaurarius magnus
 podstarošci žr. vicecapitaneus
     žr. vicecapitaneus
 podstoli žr. subdapifer
     žr. subdapifer
     žr. subjudex
     žr. capitale
     žr.
 podwoda žr. vectura

žr. vectura
 podwodne, podoro czyzna, podwodowe,
 — pasto i mokestis (vietoje pasto i prievol s), plg. vectura
 podwodniczy žr. praefectus currum
 žr. praefectus currum
 žr. valstie i galvij ir daikt pardavimo mokestis
 podwodowe žr. podwodne
 žr. podwodne
 žr. subpalatinus
 podwojewodzi žr. subpalatinus
 podwojski žr. vicetribunus
 žr. vicetribunus
 žr. podworje
 podworje, — padvar
 žr. dworzanie
 podworowe žr. solutio vaccae
 žr. pojemszczyzna
 poena capitis žr. poena colli
 poena captivitatis et colli — su mimo ir mirties bausm
 poena colli, poena capitis, gardlo, — mirties bausm
 poena honoris žr. infamia
 poena revocationis žr. poena talionis
 poena talionis, poena revocationis — pabauda už neteising kalti-
 nim ar šmeižt
 žr. dotalitium
 pogłowne žr. capitale ir subsidium generalis contributionis
 pogłowne cudzoziemskie,
 — svetimšali pagalv
 pogłowne generalne žr. subsidium generalis contributionis
 pogłowne tatarskie,
 — totori pagalv
 pogłowne ydowskie,
 — žyd pagalv
 žr. pobór pogłowny
 žr. capitale ir subsidium generalis contributionis
 žr. pogłowne cudzoziemskie
 žr. capitale ir subsidium generalis contributionis
 žr. pogłowne cudzoziemskie
 žr. gonienie ladom
 pojemszczyzna, — nutek jimo mokestis, mokestis už
 teis vesti svetim valstiet , plg. chrzandziewi czy ir virginale
 pok tne korczmy, — slaptosios smukl s
 pokłodne žr. poturemne

- žr. poturemne
 poklon, Ehrengeschenk, Ehrung, erunge, gifte, , ,
 — pagarbos mokestis, dovana, plg. posied ir recognitio
 žr. poklon — kal dinis pasveikinimas (mokestis
 pinigais)
 žr.
 pokojowy žr. cubicularius
 pokoj owiec — kambarinis
 žr. jure vincere — 1.
 karo mokestis; 2. piniginis mokestis kareiviams samdyti; 3.
 mokestis vietoj karo tarnybos; 4. pabauda už nestojim karan
 žr.
 pokosi siano žr. fenagium
 žr. fenagium
 — katil mokestis
 žr. pok tne korczmy
 žr. kwitowe
 poła cu ne žr. poturemne
 žr. poturemne
 połazi , , — bites kopti
 žr. połazi
 połazniczy, — 1. muitin s sargas; 2. miško sargas
 žr. połazniczy
 pole žr. campus
 žr. campus
 žr. silvaticum
 žr. notarius campestris
 półgarncówka žr. półgarniec
 półgarniec, półgarncówka — pusgor ius
 półgrosz — pusskatikis
 žr. judicium compromissoriale
 žr. poludje
 półkłoda — puskalad (t rio matas)
 półkopa — puskapis
 półkwaterek — puskvortis
 półmiskowe — parduodam ind mokestis
 žr. alvearia campestris
 półtorak — paltarokas (pusantro skatiko)
 poludje, — rinkliava pinigais, plg. contributio
 žr. portionarius
 — 1. svog nin (mokestis vietoje svog n duokl s);

2. svog n duokl

žr. utilitates

žr. pomiara

žr. limitanti

žr. pomierkowanie

žr. myto pomierne ir pomierne

žr. myto pomierne

žr. donatio

pomiara, — išmatavimas

pomierczy žr. limitanti

pomierkowanie, — susitaikymas, susitarimas geruoju

pomierne, — žem s išmatavimo mokestis

pomierne žr. myto pomierne

pomilne, przejazd, , — mylin (mokestis

vazniams, tek nams už kiekvien nuvažiuot myli nusikaltimo

vietos apži r ti), plg. ir ogl dne

žr. pomilne

žr. pomilne

pomoc žr. tloka

žr. molnagium

pomorgowa žr. wymorgowa

žr. wymorgowa

žr. podnamiestnik

pondus žr. libra

pontagium, pontaticum, pontenagium, myto mostowe, mostowe,

Brückengeld, , — tilto mokestis, tilto

pervažiavimo muitas, plg. brukowe

pontanarius, pontonarius — tilt muito rink jas

pontaticum žr. pontagium

pontenagium žr. pontagium

pontium aedificatio žr. aedificatio pontium

pontium restauratio žr. restauratio viarum et pontium

pontonarius žr. pontanarius

o ac žr. pascuum

popis žr. lustratio militaris

žr. solutiones

žr. restauratio castrorum

poprawowanie zamków žr. restauratio castrorum

žr. poprzystaw

poprzystaw, — pristovo pavaduotojas

por b žr. incisura

por ka žr. evictio

portaticum, portus — prieplauk muitas

žr. pospolny
 possessio, posesja — dvaras, nejudomas turtas
 possessionati žr. nobiles possessionati
 postaw — rietimas
     žr.
 postelniczy žr. cubicularius
     žr. cubicularius
         žr. consilium permanens
         — stirtin (mokestis nuo šieno stirt už teis šienauti
         valstyb s miškuose), plg. fenagium
 postulata žr. desideria
     — kyšis
     žr. teloneum
 potagium — g ral pardavin jimo mokestis, plg. contributio ducil-
     laris, contributio solidaria
 potens princeps žr. dux senior
 potentiores žr. nobiles
 potestas illimitata žr. potestas plenaria
 potestas limitata, moc zamierzona, — suvaržyta
     galia
 potestas plenaria, potestas illimitata — nesuvaržyta galia
 pot znici žr. potuznici
     — naštos, prievol s
     žr. słu ba ci gła
 potioritas, lepszo prawa — teis s pirmumas
 poturemne, pokłodne, poło cu ne,
     — kalinimo mokestis (imamas iš paleidžiamo kalinio)
     žr. poturemne
 potuzne, , — nami mokestis, dalininink
     mokestis
 potuznici, pot znici, — namiai, dalininkai, bendrininkai,
     plg. dolnicy, portionarius
     žr. potuznici
     žr. potuzne
     žr. potwarz
 potwarz, — šmeižtas
     žr. powabienie na r k
 powabienie na r k , — iššaukimas dvikovon
     žr. wieprz dawa
     žr. districtum
         žr. dignitarii districti
         žr. vexillifer districti
 powiat žr. districtum

žr. multa

žr. pars actorea

žr.

žr. powołanie

powołanie, — šaukimas teism , apkaltinimas vagyste

powołowe, powołowszczyzna, woła dawa , , -

— 1. mezliava raguo iais ; 2. raguo i

mokestis

powołowszczyzna žr. powołowe

žr. powołowe

powóz, przewód, — bajor prievol nuo vienos pastot s lig

kitos vežti ir lyd ti karali

žr. powóz ir vectura

žr. vectigarii

žr. colonus, villicas operas debens

žr. terragium

žr. terragium

pozew žr. citatio

poziemne žr. terragium

žr. citatio

žr. citatio

pozwany žr. citatus

žr. citatus

žr. pars citata

žr. melszczyzna

po ytki žr. utilitates

žr. utilitates

žr. utilitates

— pragyvenimas

prada, sianož ci, — pievos, plg. pratum

praeceptor — nam mokytojas

praeco žr. ministerialis generalis

praeconsul, Bürgermeister, burmistrz, — burmistras

praedium žr. cavenaria

praefectus arcis žr. burgrabius

praefectus castelli žr. burgrabius

praefectus cohortis, kapitan — kapitonas

praefectus culinae žr. coquinarius

praefectus currum, podwodniczy, wozowniczy, — rati-

ninkas

praefectus equisonum žr. agazo

praefectus excubiarum žr. magister custodiae

praefectus silvarum regalium — vyriausias girininkas, plg. forestarius

praefectus stabuli žr. agazo
 praefectus stabuli curiae žr. agazo curiae
 praefectus venationum žr. Venator
 praefectus vigiliarum žr. magister custodiae
 praepositus camerae regalis žr. cubicularius
 praepositus cursorum, pocztmistrz generalny, —
     — vyriausias paštinkas
 praerogativum, prerogatyva — pirmenybė, privilegija
 praescriptio, fatalia, preskrypcija, dawno, Ersitzung, —
     — 1. sisen jimas; 2. užsigyvenimas, plg.
     osiadło
 praescriptum, preskript — sakymas, nurodymas
 praesentatio, presenta — pristatymas
 praesidiari — pilies gūla
 prasolka žr. salagium
     žr. salagium
 pratagium žr. fenagium
 pratum, Wiese, l k, — lanka, pieva, plg. prada
 pravo bartne žr. jus mellicidarum
 pravo kadukowe žr. jus caducum
 pravo miecza žr. jus gladii
 pravo wył czne — teis valstiet versti naudotis tik savo pono
     prekybos ir pramonės monopolis
 pravo ziemskie žr. jus terrestre
 precaria — prekarija
 preceptor žr. magister
     žr. antecomitalis
 pr gierz, — gdos stulpas
     žr. pr gierz
     žr. jure vincere
 prerogatyva žr. praerogativum
 presenta žr. praesentatio
 preskrypcija žr. praescriptio
 preskript žr. praescriptum
 pr t žr. virga
 pr tek žr. virgula
 pr towe, — sklypin (mokestis už sklypus ir daržus)
     žr. perlucrum
     žr. fructus
     žr. proventus
     žr. przychoży
     žr. dotatio

- pri mimo mokestis (valstie io mokamas gaunant tuš-
i valak)
- užmesti, kaltinti, paneigti
- žr. przygoda
- žr. przygodny
- žr. Frondienst
- pryhon žr. Frondienst
- žr. complices
- žr. przykazac
- žr. conditionales
- sakytiniai
- žr. przykomorek
- žr. przyliczny
- žr. primus
- prymas žr. primus
- primus, interrex, princeps archiepiscoporum, prymas, — primas
- žr. aviaria
- princeps žr. dux
- princeps archiepiscoporum žr. primus
- žr. list przypowiedni
- žr. concitatio
- mokestis už leidim parduoti žem
- žr. przerobek
- žr. scabini
- žr. przysi žne
- žr. notarius juratus
- žr. przystaw
- žr.
- privata, priwata — privatinio, asmeninio pob džio reikalai, keliame
seime
- priwata žr. privata
- žr. dotalitium
- privilegium, przywilej, — privilegija
- procancellarius žr. vicecancellarius
- proceres žr. nobiles
- proceres castri žr. jobagiones
- procrastinatio žr. limitatio
- procurator — 1. gyn jas ; 2. glob jas
- procurator žr. instigator
- žr. venditio
- pomilne
- profugus žr. fugax
- prolongacja žr. limitatio

- prolongatio žr. limitatio
     žr. Gewerbe
     — neapmuitint preki konfiskavimas
     — kontrabandinis
- promus žr. archimagirus
 propinacija žr. propinatio
 propinatio, propinacija — propinacija, teis pardavin ti svaigalus, plg.
     akcyz, contributio ducillaris, contributio solidaria, kapszczyna
 propozycja žr. propositio
     žr. propositio
- propositio, propozycja, — pasi lymas, plg, deliberatoria
 propositor žr. pocillator
 propugnaculum žr. castrum
     žr. przeróbek
- prorogatio žr. limitatio
     žr. desideria
     — pab gusi valstie i paieškojimo mokestis
     žr. cmetho
     žr. adjudicata
- protestacija žr. protestatio
     žr. protestatio
- protestatio, protestacija, — protestas
     — vilioti
- prowent žr. proventus
     žr. proventus
- proventus, dochody, prowent, Einkünfte, , , -
     — 1. pajamos ; 2. pelnas ; 3. derlius
- provincjonalne sejmiki žr. comitiola provincialia
 provincjonalny sejm žr. comitia provincialia
 provisor, Pfleger — intendantas
 provisor žr. magister
     žr. virga
     žr. virgula
     žr. pr towe
- przedsejmowy žr. antecomitalis
 przejazd žr. pomilne
 przekona prawem žr. jure vincere
 przelazki, , — žv ri per jimai (iš
     vienos girios kit)
- przemysł žr. Gewerbe
 przenicu dawa žr. triticum dare
 przeróbek, , — kirtimas, pl šimas, plg. exartus,
     novale, rodum

- przez dy źr. adjudicata
 przewód źr. powóz
 przewód prawa, — ieškovo bylos laim jimas
 przewód prawa zły źr. male obtentum
 przewodzi , — rodin ti (teisme)
 przewóz źr. transfretum
 przezysk źr. perlucrum
 przycho y, — ateivis, naujakuris
 przygoda, — atsitikimas
 przygodny, — atsitiktinis
 przykaza , — pavesti, priskirti
 przykazne ludzie źr. conditionales
 przykomorek, — antros eil s muitin
 przyliczny, — sugautas su vogtu daiktu
 przynale no ci źr. pertinentia
 przyn ta ptaszne źr. aviaria
 przypowiasť źr. concitatio
 przypowiedni list źr. list przypowiedni
 przypozew źr. concitatio
 przys dy źr. adjudicata
 przysi ne, rotne, — priesaikin (mokestis teis jams už
 priesaikos pri mim)
 przysi žnici źr. scabini
 przystaw, — pristavas, perd tinis, užvaizda, plg. decurio
 przywianek źr. dotalium
 przywilej źr. privilegium
 źr. caniductor
 psarz źr. caniductor
 źr. triticum dare
 źr. triticum dare
 źr. aucupationes
 źr. aucupationes
 źr. aviaria
 ptasznik źr. auceps
 źr. auceps
 źr. aucupationes
 pud, — p das
 źr. pud
 pullus źr. gallinagium
 pulpurek — pusp ris
 pundel źr. Bund
 źr. Bund
 pur, nyp — p ras

yp žr. pur
 žr. pustowszczyzna
 žr. pustowszczyzna
 pustowszczina žr. pustowszczyzna
 žr. pustowszczyzna
 žr. pustowszczyzna
 pustowszczyzna, pustowszczina,
 — neapgyventa žem ,
 išmirusi ar išb gusi valstie i žem , plg. nieosiadla włoka
 puszcza žr. Wildnis
 žr. Wildnis
 žr. puszkarze
 puszkarze, — patrankininkai
 žr. słu ba putna
 žr. nobiles itinerarii
 žr. nobiles itinerarii
 žr. nobiles itinerarii

Q

quarta, kwarta, — kvorta, plg. donativum ir dupla quarta
 quartale žr. chorus
 quartalitia, czwarty grosz, — ketvirtasis skatikas
 (pirkli mokestis)
 quartalitia puellaris, czwarta cz , — ketvirtoji
 dalis t vo palikimo, tenkanti dukteriai
 quercetum, Eichenwald, d browa, — žuolynas
 querela, querulatia, kwerela, kwerulacija — 1. skundas ; 2. smulki
 byla
 querulatia žr. querela
 quies, quietatio, quietantia, kwitacija, zapis kwitacyjny — 1. skriaud
 d ir nuostoli atlyginimo pažym jimas ; 2. skol sumok jimo
 pažym jimas
 quietantia žr. quies
 quietatio žr. quies

R

žr. servus
 rada, — taryba, plg. panowie rada
 žr. rada
 žr. panowie rada
 — miesto taryba

- rada nieustaj ca žr. consilium permanens
 rada przyboczna žr. senatores residentes
 radca žr. consul
     žr. consul
 radło, — žagr
 rajca žr. consul
     žr. foralia
     žr. radło
 Ratbaus, ratusz, — rotuš
     žr. consul
 ratusz žr. Rathaus
     žr. Rathaus
 reasumowa žr. reassumere
 reasumpcja žr. reassumtio
 reassumere, reasumowa — atnaujinti (pav. statym , nutarim)
 reassumtio, recapitulatio, revificatio ; reasumpcja, recapitulacija, re-
     wifikacija — atnaujinimas (pav. statymo, nutarimo)
 recapitulatio žr. reassumtio
 recedere a foro proprio — bylin tis ne savo pavieto teisme
 receptator — slep jas (nusikalt lio)
 reces žr. recessus
     žr. recessus
 recessus, reces, — 1. nebaigto svarstyti statymo atid jimas
     kitam seimui; 2. atsisakymas teisme nuo savo pretenzij , plg.
     otroczenie, rejectio
 reclinatorium, reklinatorjum — prieglaudinis dvaras (skirtas bajo-
     rams tremtiniam s priglausti)
 recognitio, Anerkennungs zahlen, Bekenntnis der Herrschaft, Beko-
     gnitionszins — viršenyb s pripažinimo mokestis, plg. poklon,
     posied
 recognitio, rekognicja, — parodymas
 reconductio, rekondukcja — nuomojamo turto naudojimas pasibaigus
     nuomos laikui ir neatnaujinus nuomos sutarties
 reconventio, rekonwencja — 1. abipusiškas skundas ; 2. abipusiškas
     šaukimas teism (pav. d l muštyni , skriaud)
 recto folio — pirmame lapo puslapyje
 recursus, rekurs — apeliacija, plg. appellatio
     žr. rzecz
     — up s versm
 r czny zapis žr. membrana
 redditio žr. datio
 redecima — šimtoji dalis

- reducere, redukowa — 1. susiaurinti, sumažinti; 2. gr žinti buvus stov .
- reductio, redukcja — sumažinimas, gr žinimas buvus stov
redukcja žr. reductio
- redukowa žr. reducere
- redukt žr. paries
- reemptio, wyderkaw — 1. atpirkimas ; 2. buvusio savininko pirmumo teis atpirkti parduot daikt , pajamas ir p.
žr. registram
žr. registram appellationum
žr. referendarius
- referendarius, referendarz, — referendorius, referentas
žr. iudicium referendarium
- referendarz žr. referendarius
- reformacija žr. reformatio dotis
- reformatio žr. reformatio dotis
- reformatio dotis, cautio dotis, reformatio ; oprawa, reformacija ; -
— 1. žmonos apr pinimas ($\frac{1}{3}$ vyro turto užrašy-
mas žmonai už jos atsinešt krait) ; 2. karalien s apr pinimas
pajamomis iš valstyb s dvar , plg. dotalitium
- refragarius — nevykd s vieš nutarim
- regalia — regalija
- regens cancellarii, regent kancel rji, rejent kancelarji, -
— kancelarijos viršininkas
- regent kancelarji žr. regens cancellarii
žr. regens cancellarii
- registr žr. registrum
- registrum žr. registrum
- regiment žr. regimentum
žr. regimentum
žr. regimentarius
- regimentarius, regimentarz, — regimentorius, etmon
pavaduotojas
- regimentarz žr. regimentarius
- regimentum, regiment, — svetimšali alginink pulkas
- regio žr. territorium
- registra ordinaria, rejestra ordinaryjne, —
paprastieji s rašai (pilies ir žem s teismams priklausom bau-
džiam j ir civilini byl s rašai)
- registra summarii processus, rejestra summaryjne,
— piniginiai s rašai (pilies ir žem s teismams priklausom
byl d l skol , užstat , užgrobt žemi ir pab gusi valstie i
bei kitoki pinigini byl s rašai)

- registram regestrum, registr, rejestr, — s rašas
 registram appellatum, rejestr apelacyjny, —
 apeliacij s rašas (tribunole)
 registram casuale, rejestr przypadkowy — nenumatyt atsitikim
 s rašas (tribunole)
 registram contraventionum, rejestr sprzeciwiwie stwa — s rašas pasi-
 priešinim tribunolo sprendimams apeliacin se bylose
 registram criminum recentium, rejestr kryminatų wie o popeł-
 nionych — šviežiai vykusi kriminalini byl s rašas (tribunole)
 registram extracadentiale, rejestr ekstrakadencionny — tarpkadenci-
 niu laiku prad t byl s rašas (tribunole ir iždo komisijoje)
 registram fisci — s rašas byl , lie ian i matus ir saikus (pilies teisme)
 registram hibernale, rejestr hybernowy — žiemin s mokes io s rašas
 (iždo komisijoje)
 registram hyemate degentium — žiemojan ios kariuomen s s rašas
 (iždo komisijoje)
 registram incarcerationum — nusikaltimo vietoje sugaut nusikalt li
 s rašas (pilies teisme)
 registram injuriatorum — kariuomen s padaryt skriaud s rašas
 (iždo komisijoje)
 registram mixtum — mišri j byl s rašas (disident ir kitatiki
 byl s rašas pilies teisme)
 registram obligationum, rejestr obligowy — užstat byl s rašas
 (tribunole)
 registram officii — skund s rašas d l žemesni j teismo instancij
 pos dži vilkinimo
 registram perceptionum, rejestr perceptowy — pinigini plauk
 nutarim s rašas (iždo komisijoje)
 registram querelarum, rejestr kwerełowy — skund ir smulkesni
 byl s rašas (pilies teisme)
 registram remissarum, rejestr remissyjny — atid t byl sprendim
 s rašas (tribunole)
 registram retentorum, rejestr retentowy — nedamok t mokes i
 s rašas (iždo komisijoje)
 registram revisionis, rejestr rewizyjny, — revi-
 zijos aktas, patikrinimo s rašas
 registram termini tacti, rejestr taktowy, — bau-
 džiam j nusikaltim , vykusi pilies ar žem s teismo vietoje
 ar artimoje apylink je, s rašas
 Eegni, koronny, — Lenkijos
 regulament — valdžios sakymas
 regularisatio, regularizacija — išlaid teis tumo pripažinimas
 regularizacija žr. regularisatio

regulus žr. dux
 reimpositio, reimpozycja — pakartotin mokes i ir rinkliav už-
     d Jimas
 reimpozycja žr. reimpositio
 reinductio, reindukcija, — sugr žinimas turto valdym
 reindukcija žr. reinductio
 Reise žr. expeditio
     žr. registram
 rejectio, rejekta — termino prat simas, plg. otroczenie, reeessus
 rejekta žr. rejectio
 rejent kancelarji žr. regens cancellarii
 rejestr žr. registram
 rejestr apelacyjny žr. registram appellationum
 rejestr ekstrakadencionny žr. registram extracadentiale
 rejestr hybernowy žr. registram hibernale
 rejestr kryminatų šviežo popeñnionych žr. registram criminum
     recentium
 rejestr kwerełowy žr. registram querelarum
 rejestr obligowy žr. registram obligationum
 rejestr perceptowy žr. registram perceptionum
 rejestr przypadkowy žr. registram casnale
 rejestr remisyjny žr. registram remissarum
 rejestr retentowy žr. registram retentorum
 rejestr rewizyjny žr. registram revisionis
 rejestr sprzeciwię stwa žr. registram contraventionum
 rejestr taktowy žr. registram termini tacti
 rejestr ordinaryjne žr. registr ordinaria
 rejestra summaryjne žr. registra summarii processus
 r ka zmarła žr. manus mortua
 rekapitulacija žr. reassumptio
 reklinatorjum žr. reclinatorium
 r kodajny sluga, , — patikimas tar-
     nas (didiko ar karaliaus bajoras)
 rekognicija žr. recognitio
 Rekognizionszins žr. recognitio
 r kojemstwo, — laidavimas, plg. evictio
 rekondukcija žr. reductio
 rekonwencija žr. reconventio
     žr. delectus
 rekurs žr. recursus
 rekwizycja žr. requisitio
 rekwizyta žr. requisita
 relacija žr. relatio

- relacyjne sejmiki žr. comitiola relationis
 relacyjny, — reliacinis, apyskaitinis (pav. seimelis)
 relaksacija žr. relaxatio
 relaksacija infamji žr. relaxatio infamiae
 relatio, relacija, — reliacija, pranešimas, apyskaita
 relaxatio, folga, relaksacija, — 1. atleidimas nuo teismo
 skirtos bausmės; 2. banicijos panaikinimas
 relaxatio infamiae, relaksacija infamji — atleidimas nuo infamijos
 bausmės, plg. restitutio honoris
 žr. relatio
 žr. judicia relationis
 žr. relacyjny
 žr. kwit relacyjny
 žr. artificium
 remissa — 1. atleidimas; 2. bylos atidėjimas arba jos persiuntimas
 iš vieno teismo kit
 renuntiatio — atsisakymas (pav. savo teisių, bylos ir kt.)
 repartitio, repartycja — teismo poskyris, teismo skyrius
 repartycja žr. repartitio
 reponere, reponowa — atiduoti bylą archyvui, galutinai ją išspren-
 dus ir sprendimą vykdyti
 reponowa žr. reponere
 reproductio, reprodukcija — 1. bylos atnaujinimas, pakartotinis bylos
 kėlimas; 2. dokumentų pristatymas
 reprodukcija žr. reproductio
 requisita, rekwizyta — priklausiniai, plg. pertinentia
 requisitio, rekwizycja — valdiniai reikalavimai, rekvizicija
 res furtiva, lice, , , — 1. vogtas daiktas; 2. daik-
 tinis nusikaltimo rodymas, plg. corpus delicti
 rescysja žr. reseissio
 rescissio, rescysja — dokumento panaikinimas
 rescriptum, reskrypt — 1. karaliaus sakymas; 2. atsakymas raštu
 reskrypt žr. rescriptum
 restauratio castrorum, poprawowanie zamków, —
 — prievolė taisyti pilis, plg. aedificatio castrorum ir ukoly
 restauratio viarum et pontium, Scharwerk, szarwark — 1. keli ir tiltų
 taisymo prievolė; 2. mokestis vietoje kelių ir tiltų taisymo
 prievolės, plg. aedificatio pontium, moszczenie
 restitucija žr. restitutio
 restitucija czci žr. restitutio honoris
 restitutio, restitucija — 1. bylos grąžinimas žemesnėms teismo instan-
 cijoms; 2. ko nors sugrąžinimas buvusi padėt

restitutio honoris, restitucija czci — garb s sugr žinimas, infamijos

bausm s panaikinimas, plg. relaxatio infamiae

retenta, retenty — nedamok ti mokes iai

retenty žr. retenta

retentor — nedamok j s mokes i asmuo

retoryka žr. rhetorica

retractatio, retraktacija — 1. atsisakymas savo nuomon s ; 2. panai-
kinimas kurio nors užrašo, sutarties

retrakt žr. jus retractus

retraktacija žr. retractatio

reus žr. citatus

revificatio žr. reassumptio

revisio, rewizija, — revizija, patikrinimas

revisor, rewisor, — revizorius, tikrintojas

žr. revisio

žr. registram revisionis

žr. revisor

revocatio, rewokacija — 1. šaukimo teism atšaukimas ; 2. atšau-
kimas

rewifikacija žr. reassumptio

rewizija žr. revisio

rewizor žr. revisor

rewokacija žr. revocatio

rex, Konig — 1. karalius ; 2. kunigaikštis, plg. dux

rez žr. sulcus

žr. sulcus

rhetorica, retoryka — retorika (penktoji kolegijos klas)

žr. consul

žr. rz dzi

žr. rykunia

Eitter — riteris

žr. piscationes

žr. piscationes

žr. jazowszczyzna

— žvejo tarnyba

rybu łowi , — prievol žvejoti, plg. sieci ci gn ir

žr. rybu łowi

rykunia, , — ryk n

žr. rykunia

rynek žr. marcatum

žr. marcatum

robi , — prievol dirbti ar gaminti, plg. servire

- žr. robi
 robocizna žr. Frondienst ir labor
     žr. Frondienst
 roboratio, zapis raboracyjny — sutarties teisminis patvirtinimas
 robota žr. labor
     žr. labor
 rocze žr. positio actorum terrestrium
 roczki žr. termini judiciales castrenses
 roczki kwereLOWE žr. termini querelarum
 roczniki žr. annales
     žr. termini judiciales castrenses
     žr. gens
 rodum, Rodung — p šimas, pirm kart pl šiama žem , plg. exar-
     tum, novale ir przerobek
 Eodung žr. rodum
 rodzina žr. gens
     — užtvara
 rogowszczyzna, — ganyklin , ganyklos mokestis už
     teis ganyti dvaro pievose
     žr. rogowszczyzna
     — raitininkai, arkli nutrintoj ai, plg. strator
 rok žr. terminus
     žr. terminus
         žr. peremptorius terminus
         žr. terminus concitatorius
 rok przypowiaSTU žr. terminus concitatorius
 rok przypozWU žr. terminus concitatorius
 rok zawity žr. peremptorius terminus
     žr. peremptorius terminus
 roki žr. termini judiciales terrestres
     žr. termini judiciales terrestres
 roki statutowe, — terminas ieškiniui sumok ti
     žr. roki statutowe
 rokosz, — rokošas, bajor sukilimas prieš karali
     žr. rokosz
 rola žr. campus
     — paliepimas, sakymas
 rospis — atskiros nuomon s pareiškimas išvažiuojamame teisme
     — atleistieji valstie iai
     žr. forestus ir merica
 rota przysi gi, terminata — priesaikos tekstas
     , — artojas
 rotman — laivo viršininkas

žr. centurio
 rotmistrz žr. centurio
 rotne žr. przysi ne
 Rottfuhre žr. vectura
 žr.
 — išspr sti, pareikšti savo nuomon
 rubel, — rublis
 žr. rubel
 rudniki, — r dininkai
 žr. rudniki
 rugi sejmowe — seimo atstov galiojim patikrinimas
 žr. r kodajny sługa
 žr. r kodajny sługa
 žr. r kojemstwo
 rusticus žr. cmetho
 rz d, rz d — pilna arklio apranga (balnas, g nia, apinasris ir kt.)>
 rz dzi , — valdyti
 rzecz, — 1. daiktas ; 2. dalykas ; 3. byla
 rz d žr. rz d
 rzemiosło žr. artificium

S

s d žr. iudicium
 s d assesorski žr. iudicium regium
 s d assesorski zadworny žr. iudicium regium
 s d bartny žr. iudicium capitanei mellis
 s d burmistrzowsko-radziecki žr. iudicium bannitum maius, iudicium
 burgrabii ir officium consulare
 s d fiskalny žr. fiscalia
 s d gówny žr. trybunał
 s d graniczny žr. iudicium succamerarium
 s d grodzki žr. iudicium castrense
 s d kapturowy žr. iudicium capture
 s d kapturowy generalny žr. iudicium capture generale
 s d komisji skarbowej žr. iudicium commissionis fiscalis
 s d komisyjny žr. iudicium commissariale
 s d komissarski žr. iudicium commissariale
 s d kompromissarski žr. iudicium compromissoriale
 s d kondescensorjalny žr. iudicium condescensoriale
 s d kopny žr. kopa
 s d królewski žr. iudicium regium
 s d łowniczy žr. iudicium advocatiale-scabinale ir iudicium banni-
 tum maius
 s d marszałkowski žr. iudicium mareschalcium

- s d mieszany žr. *judicium compositum*
s d obozowy žr. *judicium militare*
s d patrymonjalny — pon teismas savo valstie i
s d podkomorski žr. *judicium succamerarium*
s d pogranczny žr. *judicium graniciale*
s d polubowny žr. *compromissum* ir *judicium compromissoriale*
s d referendarski žr. *judicium referendarium*
s d relacyjny žr. *judicia relationis*
s d sejmowy žr. *judicia comitalia*
s d staro ci ski žr. *judicium castrense*
s d wielki burgrabski žr. *judicium burgrabii*
s d wojenny žr. *judicium militare*
s d wójtowski žr. *judicium advocatiale-scabinale* ir *judicium bannitum maius*
s d wojtowsko-lawniczy žr. *judicium advocatiale-scabinale*
s d zadworny žr. *judicium regium*
s d zjazdowy žr. *judicium condensoriale*
s d ziemski žr. *judicium terrestre*
s d zło ony žr. *judicium capturale generale*
    žr. sadziba
    žr. sadzi
sadzawka žr. *stagnum*
sadziba, osada, siedlisko, siedziba, Wohnsitz, —
sodyba
sadzi , — prievol daržus sodinti
salagium, salarium, prasolka, — druskos pardavin jimo
    mokestis, mokestis už teis pardavin ti drusk
salaria, wpisne, — 1. raš mokestis (tribunolo teis jams) ;
    2. raš bei išraš mokestis (teismo raštininkui už rašus, išrašus, šaukimo ar kitokio dokumento surašym), plg. *adjudicata*
    ir *piszcz*
salarium žr. *salagium*
salvum conductum žr. *litterae salvi conductus*
sartum žr. *exartus*
s siedzie, kojmincy, , — kaimynai
satrapae žr. *nobiles*
s e , si g, — sieksnis
    žr. s e
    žr. *stagnum*
scabini, Schöffen, ławnicy, przysi nici, , —
    suolininkai
scapulas dare, łopatki dawa , — prievol duoti
    mentes (kastuv lius)

scartabellus, drugar, cierciałka, skartabell, wirczałka — subajo-
 rintas asmuo, šviežiai sigij s bajoryst asmuo
 Schaffer — sand lininkas (Vokie i ordino)
 Scharwerk žr. restauratio viarum et pontium
 Scheffel žr. chorus
 Schleusengeld — šliuž praplaukimo muitas, plg. Deichgeld
 Schöffen žr. scabini
 Schoss, szos, szosowe, — miestie i nam
 mokestis
 Schrepse žr. tributum
 Schultheiss žr. scultetus
 Schulze žr. scultetus
 Schutzzölle — apsauginiai muitai
 Schwertbrüderorden žr. Fratres Militiae Christi
 ciana žr. paries
 ciennici žr. sumie nici
 cierciałka žr. scartabellus
 scopulus, kopiec, — kap ius
 scriba žr. notarius
 scriba cancellariae žr. notarius cancellariae
 scriptum, skrypt — valdžios raštas
 scrutinium, — tardymas nusikaltimo vietoje
 scultetus, Schultheiss, Schulze, sołtys, szoltys, — šaltyšius,
 plg. advocatus
 scutiferi žr. nobiles scutiferi
 sebr žr. siabr
 žr. siabr
 žr. siabr
 žr. bonum communium
 sebum dar , loju dava , — prievol duoti lajaus
 secalem dare žr. solutio secalis
 secretarius, sekretarz, — sekretorius
 secretarius supremus, sekretarz wielki, —
 vyriausias sekretorius
 s dzia žr. iudex
 s dzia grodzki žr. iudex castrensis
 s dzia ziemski žr. iudex terrestris
 sejm žr. comitia
 žr. comitia
 sejm abdikacyjny žr. comitia abdicationis
 sejm ekstraordynaryjny žr. comitia extraordinaria
 sejm elekcyjny žr. comitia electionis
 sejm inkwizycyjny žr. comitia inquisitionis

sejm konfederacyjny žr. comitia confoederationis

sejm konwokacyjny žr. comitia convocacionis

sejm koronacyjny žr. comitia coronationis

sejm ordynaryjny žr. comitia ordinaria

sejm pacifikacyjny žr. comitia pacificationis

sejm prowincjonalny žr. comitia provincialia

sejm walny žr. comitia generalia

sejmiki žr. comitiola

žr. comitiola

sejmiki deputackie žr. comitiola purificationis

sejmiki egzulanckie žr. comitiola exulum

sejmiki elekcyjne žr. comitiola electionis

sejmiki generalne žr. comitiola generalia

sejmiki główne žr. comitiola generalia

sejmiki gromniczne žr. comitiola purificationis

sejmiki kapturowe žr. comitiola capturalia

sejmiki prowincjalne žr. comitiola provincialia

sejmiki przedkonwokacyjne žr. comitiola anteconvocationalia

sejmiki przedsejmowe žr. comitiola antecomitialia

sejmiki relacyjne žr. comitiola relationis

žr. sessio nuntiorum

sejmowe — seimin (žyd mokestis už teis prekiauti seim metu)

žr. acta comitialia

žr. uniwersały sejmowe

žr. judicia comitialia

žr. uniwersały sejmowe

žr. secretarius

sekretarz žr. secretarius

sekretarz wielki žr. secretarius supremus

žr. sadziba

— kaimelis

senat žr. senatus

žr. senatus

senator, consiliarius, — senatorius, valstyb s tarybos narys

žr. senator

senatores residentes, rada przyboczna, senatorowie rezydenci, -

— senatoriai rezidentai; valstyb s tarybos nariai,

gyven prie karaliaus

žr. senatores residentes

senatorowie rezydenci žr. senatores residentes

senatus, senat, — senatas, valstyb s taryba

senatus consultum — senato nutarimas

senatus consultus postcomitale žr. consilium senatus postcomitale

- senior žr. dux
senior dux žr. dux senior
    žr. fenagium
c žr. fenagium
    žr. fenagium
    žr. fenagium
    žr. fenagium
    žr. prada
        žr. włoka siano tna
sep, nadstawa, Körnerabgabe, — 1
    žr. tributum
    žr. tributum
        žr. tributum
        žr. tributum
serebszczyzna žr. tributum
    žr. tributum
sery korze žr. nowy korze
servi ascriptitii žr. adscriptitii
servi glebae žr. adscriptitii
servi originarii žr. adscriptitii
servi vernaculi žr. vernaculi
servientes regis žr. jobagiones
servire, słu y , — laž eiti, plg. labor, posłu-
ga, robi , wyrabia
servitium rusticalium žr. labor
servituty, słu ebno ci, Allmende — servitutai
servus, ifliber, homo obnoxius, servus proprius: Eigen, Sklawe;
    niewolnik, — vergas, nelaisvasis, plg. adscriptitii,
    niewolny, parobek niewolny ir vernaculi
servus proprius žr. servus
sesja posłów' litewskich žr. sessio nuntiorum Magni Ducatus Litua-
niae
sesja sejmowa žr. sessio nuntiorum
sessio nuntiorum, sesja sejmowa, — seimo pos dis
sessio nuntiorum Magni Ducatus Lituaniae, sesja posłów litewskich
    — lietuvi sesija (bendr jame su lenkais seime)
    žr. sieci
        žr. sieci
setnik žr. centenarius
    — pas lis
    — s tuv
    žr. convocatio
    žr. iudicium condescensoriale

- pertvara up je (žuvim gaudyti)
 siabr, sebr, ucz stnik, , — bendri-
 ninkas (bendrame turto valdyme), plg.
 žr. siabr
 žr. bonum communium
 — bendras valdymas
 — bendrai valdyti, bendrai naudotis
 si g žr. s e
 , — k sintis
 žr.
 siano žr. fenagium
 siano kosi žr. fenagium
 siano ci žr. prada
 sieci, niewodne, niewodowe, sieci dawa ;
 , — 1. tinkl mokestis ; 2. prievol
 duoti tinklus
 sieci ci gn , niewody ci gn ,
 — prievol žvejoti tinklais, plg. rybu łowi ,
 sieci dawa žr. sieci
 siedlisko žr. sadziba
 siedziba žr. sadziba
 siekier słu y , — prievol mišk kirsti, plg.
 incisura ir lignagium
 sigillifer žr. cancellarius
 sygnet, — žiedinis antspaudas
 žr. sygnet
 signifer žr. vexillifer
 siliginem dare žr. triticum dare
 silva, Wald, las, — miškas
 silvaticum, — 1. teis naudotis mišku, 2. mokestis už
 teis naudotis mišku, plg. forestagium, lignagium ir narubne
 silvatura, le nictwo, — girininkija
 sympla žr. donativum
 syntaksa žr. syntaxis
 syntaxis, syntaksa — sintaks (tre ioji kolegij klas)
 Sippe žr. gens
 sistere activitatem — sustabdyti teismo pos dži teis tum
 skarb žr. thesaurus
 žr. thesaurus
 skarbec žr. thesaurus
 skarbny žr. custos
 žr. custos
 žr. archivum thesauri

- žr. archivum thesauri
 žr. notarius thesauri
 žr. trybunał skarbowy
 skartabell žr. scartabellus
     žr. sublevatio
     — staltiesininkai
 žr. decretum
     žr. decretum
 skazanie žr. decretum
     žr. decretum
 skłlad solny žr. komora solna
 składowe žr. jus stapulae
 Sklawe žr. servus
     žr.
 skrypt žr. scriptum
 lad, , — vienkiemis, duba
 lad gor cy, — šviežiaus nusikaltimo p dsakas, karštos
     p dos
 ladom goni žr. gonienie ladom
     žr. lad
 lednik žr. inquisitor ferarum
     žr. gonienie ladom
     žr. wiepiet
     , — susitarimas
     žr. iudicium compromissoriale
     — laisvininkas (naujakuris, kuriam laikui atleistas nuo
     mokes i ir duokli)
 słoma žr. palea
 sługa r kodajny žr. r kodajny sługa
     žr. r kodajny sługa
     žr. r kodajny sługa
     žr. colonus, villicas operas debens
 sługi žr. nobiles ministeriales
     žr. nobiles ministeriales
 sługi pancerne žr. nobiles scutiferi
 sługi putne žr. nobiles itinerarii
 słuszkowie žr. nobiles ministeriales
 słuszkowie pancerne žr. nobiles scutiferi
 słuszkowie putne žr. nobiles itinerarii
 słu ba, — tarnyba
     žr. słu ba
 słu ba ci gła, , — jungininko tarnyba
     žr.

- słu ba nieosiadła žr. nieosiadła włoka
 słu ba osiadła žr. włoka osiadła
 słu ba pancerna, — šarvininko tarnyba
 słu ba putna, — žygininko tarnyba, plg. koniem
 słu y
     žr.
 słu ba spoina, , — bendro val-
     dymo tarnyba
 słu ba szlachecka žr. onus belli
 słu ba ziemska žr. onus belli
     — tarnybiniai kunigaikš iai
     žr. miles conductus ir nobiles ministeriales
 słu ebnik, — tarnybinis žmogus, plg. miles conductus
     žr. słu ebnik
 słu ebno ci žr. serwituty
 słu y žr. servire
     žr. servire
     žr. koniem słu y
     žr. servire
     žr. nobiles ministeriales
 słu kowie žr. nobiles ministeriales
 smerd, — valstietis, plg. cmetho
     žr. smerd
     — 1. p din (mokestis nuo jav p d); 2. jav p d
     duokl , plg. solutio frumenti
     žr.
 socha, — žambis, žagr
     žr. socha
     — sekti, ieškoti
 sodales žr. complices
     žr. comitia
 cok, — seklys
 sokolniczy žr. falconarius
     žr. falconarius
 Soldat žr. miles conductus
     žr. miles conductus
 Soldner žr. miles conductus
     — druskininkai (valstie iai)
 solidaria žr. contributio solidaria
     — druskos sand lininkas
     žr. palea
 sořtys žr. scultetus
     žr. scultetus

- solutio, vectigal, p[ł]ata, zap[ł]ata, , — piniginis mokestis
 solutio frumenti, annona, bladum, frumentum dare, Getreideabgabe,
 zbo e dawa , — jav duokl , plg. dotium, -
 , solutio secalis
 solutio mensurarum žr. dotium
 solutio secalis, secalem dare, ytne dziak[ł]o, yto dawa ,
 , — rugi duokl , plg. dotium,
 ir solutio frumenti
 solutio vaccae, jałowica, podworowe;
 — 1. mezliava karve; 2. mokestis vietoj mezliavos
 karve, plg. mezlewa ir powołowe
 solutiones, exactiones, Abgaben, Steuer, podatki, , ,
 — mokes iai
 — keturiasdešimtininkas
 sors, los, reb, , , — 1. žem s sklypas; 2.
 žem s dalinys ; 3. žem tekusi burt keliu, plg. fundus
 e žr. status
 žr. centenarius
 sowity, — dvigubas
 žr. sowity
 žr. recognitio
 spadek, — 1. palikimas ; 2. paveld tas dvaras, plg. spad-
 kowe imienie
 spadkowe imienie, — paveld tas dvaras, plg.
 spadek
 žr. spadkowe imienie
 žr. spadek
 speculatores, stra nici — pilies sargai
 — suokalbis
 — gin yti, prieštarauti
 spisne žr. piszcz
 žr. piszcz
 Spittler — slaugytojas (Vokie i ordino)
 spólne imienie žr. bonum communium
 — ruoštis
 — apšmeižti
 spr tn siano žr. fenagium
 sprawa, — 1. byla ; 2. reikalas
 , žr. sprawa
 sprawca, — 1. valdytojas ; 2. tikrintojas, plg. revisor
 žr. sprawca
 — parduoti, perleisti
 žr. sep

- žr. statio
 žr. statio
 stacija žr. statio
 stacyjne žr. statio
 stadniczy, — kerdžius
     žr. stadniczy
 stagnum, Teich, sadzawka, — k dra, plg. piscina
 stan žr. statio ir status
     žr. statio ir status
 Stand žr. status
 stanowniczy žr. designator hospitorum militarium
     žr. designator hospitorum militarium
 Stappelrecht žr. jus stapulae
     — 1. seni nas; 2. mokes i rink jas, plg. advocatus, scultetus
     žr. dux senior
 starosta žr. capitaneus
     žr. capitaneus
 starosta bartny žr. capitaneus mellis
 starosta grodzki žr. capitaneus castrensis
 starosta s dowy žr. capitaneus castrensis
 starosta ziemski žr. tenutarius
     žr. iudicium castrense
 starostwo žr. capitaneatus
     žr. capitaneatus
 statio, commeatus, gastitua, hospitagium, hospitium ; stacija, sta-
 cyjne, stan, , — 1. nakvydinimo ir vaišinimo prie-
 vol , stacija, 2. mokestis vietoje nakvydinimo ir vaišinimo
 prievol s, plg.
 stativa hyemalia žr. hiberna
 statki domowe, — rakandai
 status, ordo, Stand, stan, , — luomas
 staw žr. piscina
     žr. piscina
     žr.
     žr. paries
     žr. vigilia
 Steuer žr. solutiones
 stolec wdowi, — našl s k d (šešeri m nesi laikas
     nuo vyro mirties, per kur našl netur jo teis s kit kart tek ti)
 stolnik, žr. dapifer
     žr. dapifer
 stolniki žr. mensarii

- žr. mensarii
     žr. bona mensae regiae
 stopa, — p da
     žr. strona
     žr. vigilia
     žr. vigilia
         žr. vigilia
         žr. vigilia
 Strandrecht žr. naufragium
 strator — arkli mitrintojas, plg.
 strawa, — 1. alga, atlyginimas; 2. išlaikymas
     žr. strawa
 stravne, — kelion s atlyginimas
     žr. strawne
     žr. vigilia
 stra a žr. vigilia
 stra nici žr. speculatores
 stra nik žr. magister custodiae
     žr. magister custodiae
 stra nik polny žr. magister custodiae campi
     žr. magister custodiae campi
     — š vio atstumas
     žr. strzeliec
     žr. iškratyti, iškr sti
 strona, — šalis (besibylin janti)
 strona powodowa žr. pars actorea
 strona pozwana žr. pars citata
 strona ukrzydzona žr. pars actorea
 stró a žr. vigilia
 structor mensae žr. dapifer
 strug, — baidokas, plg. vicina
     žr. strug
 strugowe, — laiv muitas
     žr. strugowe
 strukczaszy žr. dapifer
 strzcz žr. vigilia
 strzeliec, — šaulys
 subcapitaneus žr. vicecapitaneus
 subcommendator žr. vicecommendator
 subdapifer, podstoli, — stalininko pad j jas, vicestali-
     ninkas
 subdelegat žr. subjudex
 subdelegatus žr. subjudex

- subditi haereditarii žr. adscriptitii
 subditi liberi žr. conditionales
 subditus žr. cmetho
 subhastacija žr. subhastatio
 subhastatio, subhastacija — skolos išieškojimas, parduodant iš var-
 žytini skolininko turt
 subinstigator, podinstygator — instigatoriaus, valstyb s gyn jo pa-
 vaduotojas
 subjudex, subdelegatus, vicejudex, pods dek, subdelegat,
 — teis jo pad j jas, viceteis jas
 sublewacja žr. sublevatio
 sublevatio, sublewacja, — sublevacija,
 panaikinimas (kurio nors dokumento ar teismo sprendimo, ypa iai
 banicijos)
 submergium — pasmerktojo paskandinimas
 subnotarius, viconotarius, podnatarjusz, podpisek, — rašti-
 ninko pad j jas, viceraštininkas
 subpalatinus, vicepalatinus, podwojewodzi, — vaivados
 pavaduotojas, vicevaivada
 subpincerna žr. pocillator
 subpraefectus stabuli, vicepraefectus stabuli, podkoniuszy, -
 — vicearklydininkas, arklydininko pavaduotojas
 subsellium — žemoji teismo instancija
 subsidium charitativum — laisvoji dovana (dvasinink mokestis
 krašto gynimo reikalams)
 subsidium generalis contributionis, pogrówne generalne, -
 — visuotin pagalv
 subsignifer, podchor y, — v liavininko pavaduotojas
 subsistencja zimowa žr. hiberna
 suburbium — 1. papilys ; 2. priemiestis
 subvectiones žr. vectio ir vectura.
 succamerarius, podkomorzy, — ribininkas, rib teis jas,
 pakamor
 successio luctuosa, successio tristis — skausmingasis paveld jimas
 (t vai paveldi mirusi vaik turt)
 successio tristis žr. successio luctuosa
 succolector — muito rink jas
 suchomelszczyzna žr. melszczyzna
 žr. iudicium
 žr. iudicium commissionis fiscalis
 žr. kopa
 žr. compromissum
 žr. sudiebnik

- žr. sumie nici
 žr. judex
 , , — teisti
 sudiebnik, — teisynas
 žr. capitaneus castrensis
 žr. sumie nici
 sulcus, rez, — žem s r žis
 žr. bonum communium
 žr. sumie nici
 sumie nici, ciennici, , , — kaimy-
 nai, kuri žem susieina
 žr. registra summarii processus
 sumpt žr. sumptus
 sumptus, sumpt — 1 šos
 supercesja žr. supercessio
 supercessio, supercesja — antrinis turto perleidimas (perleisto turto
 perleidimas)
 žr. słu ba spoina
 žr. bonum communium
 suplika žr. supplicatio
 supplicatio, suplika — prašymas
 supremus dux žr. magnus dux
 supremus exercituum capitaneus žr. dux exercituum
 surreptum, karczownik, trzebie — nuo kr m nuvalytas laukas
 suscept žr. susceptum
 susceptum, suscept — 1. žangin formul (raš teismo knygose);
 2. parodym pri mimas tikslu juos rašyti teismo knygas
 žr. s siedzie
 suspensio, suspenza — sprendimo atid jimas
 suspenza žr. suspensio
 — bendrabylininkas
 žr.
 žr.
 swatryzba žr. virginale
 swawolnicy, — sauvaliautojai
 žr. swawolnicy
 žr. wiepiet
 žr. zełwa
 wiepiet, , — dviguba bartis
 wierzopa, — kumel
 wirczałka žr. scartabellus
 wiren žr. wiron
 žr. wiron

- žr. wierzopa
 wiron, wiren, — svirnas
 — svainis
 žr. zelwa
 szacowa , — vertinti
 žr. szacowa
 szafowa , — valdyti, tvarkyti
 žr. szafowa
 szafunt — šafuntas (13-kos akmen svorio matas)
 szambelan žr. camerarinus
 — 1. teisme šauktis liudinink ; 2. statyti tam tikr pinig
 sum teisme, kaip laid , kad sakoma teisyb
 szarwark žr. restauratio viarum et pontium
 szatny, — r bininkas
 žr. szatny
 — ainys
 žr. nobiles scutiferi
 szefel žr. chorus
 szel g, — šilingas
 szel žne žr. contributio solidaria
 žr. szel g
 žr. contributio solidaria
 szesnastka — šešioliktin (šešioliktoji dalis statin s)
 szichowa si , — rikiuotis
 žr. szichowa si
 žr. poena colli
 szyper — laivininkas
 žr. scrutinium
 szkuta — didelis upinis laivas
 szlchcic okoliczny žr. okoliczny bojarin
 szlchcicowie imposesjonaci žr. nobiles im possessionati
 szlchcicowie posesjonaci žr. nobiles possessionati
 szlchectwo žr. nobilitas
 szlachta žr. nobiles
 szachta czynszowa žr. nobiles censiti
 szlachta grodzka žr. jobagiones
 szlachta nieosiadla žr. nobiles im possessionati
 szlachta okoliczna, szlachta za ciankowa,
 — plikbajoriai, šl ktel s
 szlachta osiadla žr. nobiles possessionati
 szlachta za ciankowa žr. szlachta okoliczna
 žr. nobilitas

žr. nobiles
     žr. nobiles
 szmelcuga — pelenai
 sznur žr. corda
     žr. corda
 szoltys žr. scultetus
 szos žr. Schoss
 szosowe žr. Schoss
     žr. Schoss
 szóstak — šeštokas (6 skatikai)
     žr. Schoss

T

taberna, korczma, — smukl
 tabernator, korczmarz, — smuklininkas
 tactus, takt, — baudžiamasis nusikaltimas teismo sesijos metu
     teismo vietoje ar artimoje apylink je
 takt žr. tactus
     žr. tactus
     žr. registrum termini tacti
 talar, — taleris
     žr. talar
 tama, — užtvanka
     žr. tama
 targ žr. nundinae
 targowe žr. foralia
 targowe pieni dze, Marktavgaben, — 1. krautuvi
     mokestis ; 2. turgaus palapini mokestis, plg. foralia
     žr. pogłównie tatarskie
     žr. pogłównie tatarskie
     — totorin (mokestis pinigais, renkamas apsaugai nuo
     totori)
 Teich žr. stagnum
 tekun žr.
     žr.
 teleonarius, mutuarius, telonarius, teloneator ; celnik, mytnik,
     — muitininkas
 telonarius žr. teleonarius
 teloneator žr. teleonarius
 teloneum, Zoll, myto, cło, — muitas, plg. becz-
     kowie, evecta, inducta, Lobegeld, myto, , Pfgald, Pfund-
     zoll

- teloneum, muta, Zollamt, komora celna, ła nia,
— muitin
- teloneum antiquum žr. teloneum vetum
- toloneum novum, myto nowe, — naujasis muitas
- teloneum novum auctum, cło nowo podwy szone, myto nowo podwy -
szone, — naujai pakeltas muitas, plg_L
- auctio evecy ir auctio subsidiorum
- teloneum vetum, teloneum antiquum, myto stare, -
senasis muitas
- tentio — valdymas, jurisdikcija
- tenuta, dzier awa, — tenutas
- tenutarius, dzier awca, starosta ziemski, tenutarjusz, ,
— tenuto valdytojas, tenuto laikytojas, plg.
- tivunus
- tenutarjusz žr. tenutarius
- terminata žr. rota przysi gi
- termini judiciales, dies judiciales — teism sesijos
- termini judiciales castrenses, roczki, — pilies teismo sesijos
- termini judiciales terrestres, roki, — žem s teismo sesijos
- termini querelarum, roczki kwarelowe — skund ir smulki j byl
sprendimo laikas prie pilies teism
- terminus, czas, rok, , — terminas
- terminus concitatorius, rok przypowiaštu, rok przypozwu, -
— antrinio šaukimo teisman terminas, plg. concitatio
- terminus peremptorius žr. peremptorius terminus
- terra žr. territorium
- terrarium, homagium, terraticum, poziemne, , —
miesto sklyp ir darž mokestis, plg. pr towe
- terraticum žr. terrarium
- terrestris, ziemski, — krašto
- territorium, terra, regio, Land, ziemia, — 1. sritis, apylink .,
žem , plg. districtum ; 2. laukas, vienkiemis, dvaras
- thesaurarius curiae, Hofschatzmeister, podskarbi dworny, podskarbi
nadworny, — r m
iždininkas
- thesaurarius magnus, thesaurarius supremus, thesaurarius terrestris,,
podskarbi wielki, podskarbi ziemski, ,
— krašto iždininkas, vyriausias iždininkas
- thesaurarius supremus žr. thesaurarius magnus
- thesaurarius terrestris žr. thesaurarius magnus
- thesaurus, skarb, skarbec, — iždas, lobynas, plg. fiscus
žr. słu ba ci gła
- tiagly žr. colonus, villicas operas debens

- žr. colonus, villicas operas debens
 žr. colonus, villicas operas debens
 tiagło, ci gło, — 1. jungininko prievol (su jau i ar arkli
 jungu dirbti dvaro žem ir duoti pastotis) plg. ; 2. jungas
 žr. tiagło
 žr. sieci ci gn
 — apsunkinimas, priespauda
 tynf, — tinfa
 žr. tynf
 tiunus žr. tivunus
 žr. turris
 tiwun žr. tivunus
 žr. tivunus
 tiwunstwo, ciwunstwo, — tij nija, t v nija
 žr. tiwunstwo
 tivunus, tiunus, villicus, ciwun, tiwun, — tij nas, t v nas, plg.
 namiestnik, podnamiestnik ir tenutarius
 tłoka, pomoc, Bittarbeit, — talka
 žr. tłoka
 tonne žr. becška
 žr. siekier słu y
 — sutartis
 žr. nundinae
 žr. torgowe pieni dze
 žr. foralia
 žr.
 torturae, konfessaty, tortury, , , — tort ros
 tortury žr. torturae
 žr. torturae
 tote Hand žr. manus mortua
 žr. towarzysz
 towarzysz, — raitelis karys
 tradicja žr. traditio
 traditio, tradicja, tradowanie — turto atidavimas skolintojui už ne-
 gr žint skol
 tradowanie žr. traditio
 trakt, — traktas
 žr. trakt
 transactio, tranzakcja — 1. raštiška sutartis ; 2. teisi perleidimas ;
 3. nuorašinis dokumentas
 transfretum, Fahrgeld, przewóz, — muitas už perk lim
 keltu, plg.

- transfusio, zapis transfuzyjny — 1. teisi turto valdym perleidimas ; 2. teisi turto valdym perleidimo dokumentas
- translaps — praleistas terminas
- tranzakcija žr. transactio
- trapearius, Trappier — intendantas (Vokie i ordino)
- trapearius magnns, Grosstrappier — vyriausias intendantas (Vokie i ordino)
- spausti, varginti, kankinti
- Trappier žr. trapearius
- Tresser — iždininkas (Vokie i ordino)
- žr. compromissum ir iudicium compromissoriale
- trybunał, s d główny, — tribunolas, vyriausias tribunolas
- žr. trybunał
- trybunał skarbowy, — iždo tribunolas
- žr. acta tribunalia
- trib nus, wojski, — vaiskis
- trib nus centenarius žr. centenarius
- tributarius — 1. inšo rink jas ; 2. inšininkas, plg. censitus
- tributum, Schrepse, serebszczyzna, — sidabrin , plg. contributio
- žr. siliginem dare, przenica dawa , — kvie i duokl
- triturare, frumenta excutere, włócie, — k limo prievol
- trojak — tre iokas (3 skatikai)
- Truchsess žr. dapifer
- trukczaszy žr. dapifer
- truneus, kłoda — kalad (b ral saikas)
- truncus apium žr. alvearium
- trzebie žr. surreptum
- trzymanie do wiernych r k, — atsiskaito-
- masis dvaro valdymas (su prievole atsiskaityti iš pajam)
- tubylec žr. indigenus
- žr. indigenus
- turma žr. turris
- turris, turma, wie a, — kal jimas (bokšte)
- tuzin, wiardunek, — tuzinas
- žr. tuzin
- teises rod s dokumentas, plg. munimenta

U

- žr. indigenus
 žr. indigenus
     — skriauda
 , — rankšluostininkai
 uchwała žr. laudum
     žr. laudum
 ucz stnik žr. siabr
 uczynek, , — nusikaltimas
     žr. uczynek
     žr. fundus
 udwornici žr. conditionales
 udział žr. fundus
     žr. laudum
 ugoda, — susitaikymas, susitarimas
     žr. ugoda
         žr. list jednacki
         žr. list jednacki
             — 1. rodyti teisme kieno nors kalt ; 2. laim ti
             byl ; 3. vykdyti teismo sprendim
 ukoly, — prievol taisyti tvenkinius ir pilis, plg. restauratio
     castrorum
     žr. ukoly
 Ukraina, — pasienis
     žr. Ukraina
 ukwap, — bergždžias skubotumas
     žr. ukwap
 ulna, łokie , — uolektis
 ululatores, pasiecznicy, — bitininkai, priži r bites kirti-
     muose ir aviliuose, plg. apiarii
 umarszczyzna žr. odumarszczyzna
 umocowany, — galiotinis
     žr. umocowany
 uncja — uncija
 unja žr. unio
     žr. unio
 unio, unja, — unija
 universal, — visuotinis pranešimas, universalas
     žr. uniwersał
 uniwersał poborowy, — mokestinis prane-
     šimas, mokestinis universalas
 uniwersały sejmowe, listy sejmowe,
     — kvietimai seim

— bendrai
u ytki žr. utilitates

V, W

vacans, wakans, — laisvas ur das, laisva tarnyba
Wachtdienst žr. vigilia
vacuus, vastum — 1. laisvas ; 2. nedirbamas
vadium, zaklad prawny, wadjum, zar ka, — užsta-
tas
wadjum žr. vadium
wagowe žr. myto wagowe
wakans žr. vacans
žr. vacans
Wald žr. silva
Waldnutzungsrecht žr. wst p
vallatum — pylimu apsupta vietov
žr. comitia generalia
wa czosy, klepki, — statini šulai
žr. wa czosy
Wappen žr. clenodium
warowa , — apsaugoti
žr. warowa
žr. vigilia
vasallus, vassus, homagialis — vasalas
vassus žr. vasallus
vastum žr. vacuus
Wataman žr. advocatus
žr. myto wagowe
wa nica — svarstykime
wa nik — svarstyklininkas
žr. myto wagowe
žr. myto wagowe
žr. wst p
žr.
— teis giriose tur ti arim
— teis žvejoti valstyb s ar pono vandenyse, plg.
piscationes, wst p
žr. stolec wdowi
vectigal žr. solutio
vectigarii, — vež jai
vectio lapidum, wo enie kamieni, — akmen pri-
statymo prievol , plg. vectura

- vectio lignorum, vectio trabium, wo enie drzewa, —
 r st pristatymo prievol , plg. vectura
 vectio trabium žr. vectio lignorum
 vectura, subvectiones, Fronfuhre, Rottfuhre, podwoda, —
 , — 1. pastotis ; 2. pasto i prievol , plg. podwodowe,
 vectio
     žr. wieczisty
     žr. wieczisty
 Wehr žr. obstaculum
 Weide žr. pascuum
 weldome, , — valdomieji valstie iai; plg. colo-
 nus, villicas operas debens
     žr. weldome
         žr. dignitarii magni
         žr. vexillifer magnus
     žr. magnus dux
     žr. venator supremus
     žr. thesaurarius magnus
 , — velykinis pasveikinimas
 (mokestis)
     žr. magnati
 yelox, ciekun, tekun, — tek nas, skubus pasiuntinys, plg.
 ministerialis
 venationes, ferarum venationes, Jagdflachen, Jagdflachennutzungs-
 recbt, łowy, łowy zwierz t, , — 1. teis
 medžioti; 2. medžiokl s plotai, plg. ost p, wst p
 venationes castorum žr. castorum venationes
 venator, praefectus venationum, łowczy, — medžioklininkas
 venator aulicus žr. venator curiae
 venator curiae, venator aulicus, łowczy nadworny, —
     — r m medžioklininkas
 venator supremus, łowczy wielki, — vyriausias
 medžioklininkas
 venditio, zapis sprzeda ny, — pardavimo aktas
     žr. dotalitium
     žr. wieprz dawa
     žr. wieprz dawa
 , — 1. pakrant s muitas ; 2. persik limo muitas
 (per up), plg. transfretum
 Wergeld žr. compensatio capitis
 vernaculi, servi vernaculi, czelad dworna, czelad niewolna,
 , — nelaisvieji, nelaisv j bern ,

merg , vyr ir moter dvaro šeimyna, plg. czeladin, czelad ,
 , dziewczka niewolna, parobek, onka niewolna
 vexillator, chor owoy pan, — v liavinis didikas (tur s
 teis statyti kar savo v liav — kariuomen s dalin)
 vexillifer, signifer, chor y, , — v liavininkas,
 kar ža
 vexillifer curiae, chor y nadworny, — r m
 v liavininkas, r m kar ža
 vexillifer districti, chor y powiatowy, — pa-
 vieto v liavininkas, pavieto kar ža
 vexillifer magnus, vexillifer terrestris, chor y wielki, chor y ziem-
 ski, — vyriausias v lia-
 vininkas, vyriausias kar ža
 vexillifer terrestris žr. vexillifer magnus
 vexillum, chor giew, chorugiew, , — v liava
 (kariuomen s dalinys)
 žr. wst p
 , — kalinti
 žr. turris
 žr. forestagium
 žr. weldome
 wiano žr. dotalitium
 wiardunek žr. tuzin
 viarum restauratio žr. restauratio viarum
 viator žr. visor
 wjazd žr. wst p
 žr.
 wybicie z spokojnego dzier enia žr. expulsio
 wybranie dochodów — pajam surinkimas
 wybraniec žr. delectus
 viceamerarius žr. vicesuccammerarius
 vicecancellarius, procancellarius, podkanclarzy, — vice-
 kancleris
 vicecapitaneus, subcapitaneus, podstaro ci, — seni no,
 pavaduotojas
 viceclaviger, archiwarjusz — archyvininkas
 vicejudex žr. subjudex
 vicecommendator, subcommendator, Hauskomtur — komt ro pava-
 duotojas (Vokie i ordine)
 vicenotarius žr. subnotarius
 vicepalatinus žr. subpalatinus
 vicepraefectus stabuli žr. subpraefectus stabuli
 wicesgerent, — vietininkas

- žr. wicesgerent
 vicesuccamerarius, vicecamerarius — ribininko (rib teis jo, pakamo-
 r s) pad j jas
 vicetribunus, pod wojski, — vaiskio pavaduotojas
 žr. karmienie
 žr. ustane
 wici žr. litterae publicae belli
 žr. litterae publicae belli
 wicina žr. Wittine
 victus, wikt, — maistas
 wyderkaw žr. reemptio
 vidimus — nuorašas, plg. extracta
 widz žr. visor
 widzowe žr. ogl dne
 wieczisty, wieczny, , — amžinas, neterminuotas
 wieczny žr. wieczisty
 Viebweide žr. pascuum
 wielki ksi žr. magnus dux
 wielmo ni žr. magnati
 wieprz dawa , , — 1.
 mezliava kiaul mis ; 2. kiaulin (mokestis)
 Viertel žr. chorus
 wiertel žr. chorus
 Wiese žr. pratum
 wie a žr. turris
 vigilia, custodia ; Wachtdienst ; pilnowanie, stra a, stró a, strzec ;
 , , , , ,
 1. prievol eiti sargyb ; 2. panaktin (mokestis), plg. excubiae
 ir wrota
 vigiliarum praefectus žr. magister custodiae
 wyгна cy žr. exules
 wygon žr. pascuum
 žr. pascuum
 — išvaromasis mokestis (dvariškiams už valstyb s dvar
 valstie i varym statyti ar remontuoti pasienio pili)
 žr. vitalitium
 wikt žr. victus
 žr. victus
 Wildnis, puszcza, — didžioji giria
 žr. beczka wile ska
 illa — vienkiemis
 villenagium — valstie io turtas, manta

- villicus žr. tivunus
     žr. molnagium
 wymiana žr. commntatio
 wymorgowa , pomorgowa , zmorgowa , , -
     , — išmatuoti žem margais
     žr. wymorgowa
 wina žr. multa
     žr. multa
     žr. damnum terrestre
 wina podkomorska, — 1. rib sunaikinimo pa-
     bauda ; 2. nusikalt lio mokestis ribininkui (pakamorei) už rib
     atstatym
 wypisy žr. extracta
     žr. extracta
 wyprawa, — 1. karo žygis ; 2. apr pinimas ; 3. dalies ati-
     davimas, plg. opatrznie
     žr. dotatio ir wyprawa
     — skolos dalis, valstie io atidirbtina per vienerius metus
 wypust, — išgana, plg. pascuum
     žr. wypust
 vyrabia — darbo prievol (nustatyt dien skai i išdirbti dvare),
     plg. labor ir servire
 virga, virgultum, pr t, — rykšt (žem s matas)
 virginale, Heiratsgebühr, swatrzyzba - vedyb mokestis, plg. chrzan
     dziewi czy, maritagium, pojemszczyzna
 virgula, pr tek, — rykštel (žem s matas)
 virgulti, Gebiisch, zaro li, , — atžalynai, karklynai,
     kr mynai
 virgultum žr. virga
 wyrok žr. decretum
     žr. decretum
 wyrok nieustany žr. condemnatio
 wyrok zaoczny žr. condemnatio
 wysługa žr. donatio
     žr. donatio
 visor, apparitor, viator, widz, — apži r tojas (oficijalus teismo
     liudininkas, žaizd ir nuostoli apži r tojas, nusikalt li teis-
     man pristatytojas, teismo sprendim vykdytojas)
     žr. uczynek
     — pabauda už atsimetim nuo sutarties
 vitalitium, — išimtin
     žr. Wittine
     — išskaityti

- Wittine, wicina, — vytin , upinis laivas, baidokas, plg. strug
 žr. reinductio
 wywód szlachectwa žr. ednctio
 žr. eductio
 žr. bannitus
 wywołanie žr. bannitio
 žr. bannitio
 žr. list na wywołanie
 žr. visor — kariuomen s intendantai
 žr. ogl dne
 žr. ogl dne
 władca žr. emphiteuta
 włoczna pomiera, — valak reforma
 włoka, huba, Hufe, , — valakas
 włoka lasna, — miško valakas
 włoka łowiecka, , — medžiotojo
 valakas
 włoka nieosiadła žr. nieosiadła włoka
 włoka osiadła, słu ba osiadła, — apgyventas valakas
 włoka siano tna, — piev valakas
 wło žr. districtum
 žr. dotatio
 vocanda, wokanda — spr stin byl s rašas (tribunole)
 žr. onus belli
 žr.
 žr. dux ir palatinus
 žr. palatinatus
 Vogelfangrecht žr. aucupationes
 Vogelfangstellen žr. aucupationes
 Vogt žr. advocatus
 Wohnsitz žr. sadziba
 žr. milites
 wojewoda žr. palatinus
 województwo žr. palatinatus
 woji žr. milites
 wojski žr. trib nus
 žr. trib nus
 wojsko komputowe — s rašin kariuomen , nuolatin kariuomen
 wojsko kwarciane žr. kwarciane wojsko
 wójt žr. advocatus
 žr. advocatus
 - žr. iudicium advocatiale-scabinale

- wójtowstwo žr. advocatia
     žr. advocatia
- wokanda žr. vocanda
- woł dawa žr. powołowe
     žr. powołowe
- wola, — 1. laisvininko, naujakurio žem , nustatytam laikui at-
 leista nuo prievoli ; 2. atleidimas nuo prievoli ; 3. laisv
     žr. citatio
     žr. wola
- wolne ludzie, — laisvieji valstie iai
- wolny głos žr. liberum veto
     žr. wolne ludzie
     žr. kol da
     — prievol žuvauti tvenkiniuose, plg. rybu łowi ,
 sieci ci gn
     žr. włoczna pomiera
     žr. włoka
     žr. districtum
     žr. powołowe
- Vornehmen žr. nobiles
     žr. wrota
- Vorwerk žr. cavenaria
     žr. komora woskowa
- woskowniczy, — vaškininkas
     žr. woskowniczy
- votum, wotum — 1. balsas ; 2. senatoriaus kalba seime
- wotum žr. votum
     žr. vectura
     žr. vectio lignorum
     žr. vectio lapidum
- wo ny žr. ministerialis generalis
     žr. vectigarii
     žr. ministerialis generalis
     žr. ministerialis generalis
- wo nik, — darbinis arklys
     žr. wo nik
- wo enie drzewa žr. vectio lignorum
- wo enie kamieni žr. vectio lapidum
- wpisne žr. salaria
     žr. salaria
     žr. factor ir urz d
     žr. factor

wrota, zastawa, , — vart sargybos prievol , plg. vi-
 gilia
 wspólno žr. Gemeinschaft
 wst p, wst p, wjazd, Waldnutzungsrecht, , , , ,
 — teis naudotis (mišku, ežeru, upe ir kt.)
 wst p žr. wst p
 žr. wst p
 wwi zanie žr. intromissio
 žr.

Z

zadworny s d žr. iudicium regium
 žr. iudicium regium
 — sulaikyti
 žr. hortulanus
 zagroda — smulkaus bajoro dvarelis, plg. za cianek
 zagrodnik žr. hortulanus
 zajazd, — nejudomo turto užgrobimas, plg. najazd
 žr. zajazd
 — nedraugingai, iš pasal
 zakaz žr. mandatum
 zakład žr. vadium
 žr. vadium
 zakład prawny žr. vadium
 žr. zakup
 zakol, — užtvara up je žuvims gaudyti
 žr. zakol
 zakup, , — skolos vergas, už skol parsidav s vals-
 tietis
 žr. zakup
 žr. commutatio
 zamiana žr. commutatio
 zamków budowanie žr. aedificatio castrorum
 žr. aedificatio castrorum
 zamkowe, — pirkli mokestis
 žr. acta castrensia
 žr. notarius castelli
 žr. zamkowe
 žr. condemnatio
 zapis, — užrašas, aktas
 žr. zapis
 zapis cessojny žr. cessio
 zapis donacyjny žr. donatio

- zapis dzielczy žr. divisio
 zapis kwitacyjny žr. quies
 zapis obligacyjny žr. obligatio
 zapis roboracyjny žr. roboratio
 zapis sprzeda ny žr. venditio
 zapis transfuzyjny žr. transfusio
 zapis zastawny žr. obligatio
 zapis zrzeczny žr. abrenunciatio
 zapisne žr. piszczce
     žr. piszczce
 zapisowe žr. piszczce
     žr. piszczce
 zapłata žr. solutio
     — uždraudimas
         žr. list zapowiedni
 zar ka žr. vadium
     žr. castorum casae
 zarobianie — prievol dirbti laukus, plg. arare
 zaro li žr. virgulti
     žr. virgulti
         žr. list zar czny
     žr. vadium
 za cianek, — 1. žem s atlaikas (nat ralin mis ribomis atskirtas žem s gabalas, lik s kaimo žem išdalinus valakais);
     2. smulkaus bajoro dvarelis; 3. smulki bajor kaimas, plg. okolica, zagroda
     — namis
         žr. adscriptiti
 zastawa žr. bonum oppigneratum, wrota ir zastawa mytna
     žr. bonum oppigneratum, wrota ir zastawa mytna.
 zastawa mytna, zastawa, , — muitin s už-
     tvara
         žr. zastawne ludzi
 zastawne ludzi, — keistieji valstie iai
     žr. za cianek
 zast pca žr. evictor
     — kli tis
     — valdyti, priži r ti
     , — apvesti, atžym ti, atriboti (sklyp , mišk ir kt.)
 zawity rok žr. terminus peremptorius
     žr. terminus peremptorius
 zawodca, — nusikalt lio p dsak nurodytojas
     žr. zavodca

- žr.
 žr. fugax
 žr. fugax
 zbieg žr. fugax
 zbiegty žr. fugax
 — sušaukti kuop
 zbiór žr. fructus
 zbiwanie pozwów, — šaukim teism paskelbi-
 mas negaliojan iais, plg. zniesienie pozwu
 žr. zbiwanie pozwów
 zbo e dawa žr. solutio frumenti
 žr. solutio frumenti
 zdawanie s dowe žr. condemnatio
 Zeche žr. Zunft
 Zehnte žr. decima
 zełwa, — brolien
 žr. nobiles ir nobiles possessionati
 žr. onus belli
 žr. territorium
 žr. praescriptio
 žr. onus belli
 žr. acta terrestria
 žr. bona terrestria
 žr. terrestris
 žr. vexillifer magnus
 žr. notarius terrestris
 žr. thesaurarius magnus
 žr. tenutarius
 žr. iudicium terrestre
 žr. iudex terrestris
 žr. jus terrestre
 žr. ziemstwo
 žr. castrorum casae
 zgon žr. gwałt
 žr. gwałt
 ziemia žr. territorium
 ziemia nieosiadła žr. nieosiadła włoka
 ziemianie žr. nobiles ir nobiles possessionati
 ziemski žr. terrestris
 ziemski poseł žr. nuntius comitorum
 ziemstwo, — 1. žem s teismas ; 2. pavieta ar vaivadijos
 ur d ir dignitori visuma ; 3. žemietija
 Zins žr. census

- žr. sors
 žr. castorum casae
     žr. poglówne ydowskie
     žr. poglówne ydowskie
 ytne dziakło žr. solutio secalis
     žr. solutio secalis
 yto dawa žr. solutio secalis
     žr. solutio secalis
     žr. solutio secalis
 niwo žr. messionagium
     žr. messionagium
 ołd, Lenung — alga kariuomenei
     žr. miles conductus
 ołnierz žr. miles conductus
 ołnierz kwarciany žr. kwarciane woysko
 onka ci gła, — jungininke, plg. colonus, villicas.
     operas debens
 onka dworna žr. onka niewolna
     žr. onka niewolna
     žr. onka niewolna
 onka niewolna, onka dworna,
     — nelaisvoji moteris, plg. czeladin, parobek, vernaculi
     žr. onka ci gła
 reb žr. sors
     žr. sors

ASMENVARDŽI IR VIETOVARDŽI RODYKL

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnal ir laikraščių pavadinimai — kursyvu, vietovardžiai ir kita — paprastu šriftu.

- Acta Historica Lituania* 18, 20
 Adam J. 13, 15
 Adelligen-Rat 155 ; žr. Council of Nobles, Pon Taryba
 Adriatika 303
 Afrika 284, 317-318
 Afrikos bendrovės 322
 Airija 289
 Airiogala 235
 Aisiai 329-330
 Aleksandras, didysis Lietuvos kunigaikštis 38, 41, 51-52, 75, 82, 132, 169, 171
 Aleksandras I, caras 252-253
 Aleksandras II, caras 254-255
 Aleksandrija 303, 317
 Aleksandro laikai 42
 Aleksandro privilegija (1492) IX, 3, 36, 38-39, 41
 Algirdas 8
 Ališava, viet. 21
 Alytaus ekonomija 214, 216, 219
 Alytaus inventorius 218
 Alpis 289, 295, 303
 Alšniai 235
 Amerika 262, 263, 276, 316-318, 322
 Amerikos vandenys 322
 Amsterdamas 319, 324
Amžininkas 10
 Anglija 225, 24, 244, 255, 290, 292, 302-305, 308, 309, 312-315, 319, 321-328
 Anglija Indijos bendrovė 322
 Anykšniai 235
 Antikos kultūra 285, 286
- Antrasis Lietuvos Statutas IX, 3-156
 Arabija 316
 Archipelagas 303
 Aristotelis 277
 Ašmena 67, 108
Ateneum Wileńskie 19, 180
Athenaeum 179
 Atlantas 314, 319
 Augsburgas 302, 329
 Augustas, imp. 283
 Augustas III, Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius 212, 240
 Augustavo kanalas 266
 Aukštadvaris 235
 Aukštaniai 189, 250
 Austrija 210, 299
Aušra 263, 266
 Avižonien Angel V, VII
 Avižonis Konstantinas III - V, VII, 169, 171, 178, 268, 269, 329
 Azija 284, 303, 317
 Azoras 317
- Babilonija 281
 Bagdadas 316
 Bagdonas 178
 Baltarusija 178
 Baltgudija 17
 Baltijos jūra 302, 303, 313, 314
 Balzer O. 13, 14, 19, 20
 Baranowski Ig. 178
 Bartinink kraštas 178
 Basanavius J. 178
 Batoras Steponas 77, 78, 113-117, 120

- Bavarija 299**
Bažny ia 193, 196, 288, 295, 297,
299, 301, 302, 315, 320 ; žr.
Katalik Bažny ia
Bažny ios dvasia 211
Bažny ios nuosavyb 215
Bažny ios teis s 33
Bažny ios žem s 299
Belgija 294
Beliajevas I. D. 10, 17, 18, 48, 77
Berezhkov N. 182
Bergen, miestas 302, 313
Berlynas 15, 178, 179
Bershadskii S. A. (Beršadskis)
11, 21
Bi kauskas-Gentvila L. 178, 182
Bielskas 169, 171, 235
Bielsko privilegija 3, 41-43, 47, 68,
71, 72
Bielsko seimas (1564) 70
Bielsko žem 42
Biržai 118, 181
Bir žiškait -Žakevi en M. 15, 19
Biz ant ija 303
Bizantijos teis 74 ; žr. Byzantini-
sches Recht
Byzantinisches Recht 156 ; žr. Bi-
zantijos teis
Bolonijos universitetas 68
Bona, karalien 181
Bonna 180
Borisenko 12
Bossowski Fr. 15
Bostonas 16, 19, 21, 150
Brasta 44
Braunšveigas 226
Brazilija 317, 321
Bremanas 303, 304 320,
Braclavo vaivadija 109, 207
Brückner A. 15
Brugge, miestas 302, 313
Brugge uostas 303
Bücher K. 279
Bulyka A. 19
But nas D. 178
Bžostovskis Ksaveras 234
Bžostovskis Povilas 234, 243
- Catholic Church 154; žr. Katalik**
Bažny ia
Centrin Europa 66, 97
Charkovo-Kijevo universitetas 7
Chicaga 15-21, 48, 177
Chreptavi ius Jokimas 218, 233,
234, 243, 251
Conze W. 178
Council of Nobles 154 ; žr. Pon
Taryba, Adeligen Rat
Cracovia 160 ; žr. Krokuva
Czacki T. 5, 19 ; žr. ackis T.
Czechoslovakia 154 ; žr. ekija
ackis Tadas 5, 6, 8, 15, 21, žr.
Czacki T.
arneckis 11
artoriskiai 230
ekija 76, 314 ; žr. Czechoslovakia
ek teis 76
- D bkowski P. 19**
Dainauskas Jonas 16, 19
Damaskas 303
Dancigas 231, 247, 266, 302, 304, 313
Danilavi ius Ignas (Danilo-
wicz 1.) 7-10, 19, 21, 106
Daugai 235
Dauguvos up 211
Delos sala 282
Demtschenko G. 12, 21
Deutschland und der Osten 178
Deveik J. 15, 17, 19, 177 ; žr.
Deveikyt -Navakien Jon
Deveikyt -Navakien Jon 7, 15,
48, 49 ; žr. Deveik J.
Diazas Baltramiejus 317
Didysis Naugardas 39, 304, 313
Didžioji Lietuvos kunigaikštija 12,
16; žr. Lietuvos didžioji kunigaikš-
tija, Magnus Ducatus Lituaniae
Dievas 320
Dobrov 12
Do manevskis Jo nas, Žemai i
vysk. 66-68
Dopsch A. 178
Dorohostaiskis Mikalojus 107
Doroshenko V. 182

***Dorpatar Jahrbücher* 19**

Dovnar-Zapolskis M. (Dovnar-

Zapolskii M.) 11, 182

***Draugas* 16, 19**

Drohi inas, viet. 169, 171, 235

Drohi ino sritis, žem 37 44

Dubie ski A. 15, 19

Dubingiai 118

Dubysos-Ventos kanalas 266

Dundulien P. 178, 182

Dundulis B. 179

Dunojus 294

Dzialynskis A. (Dzialy ski A.)

8, 10, 17, 19, 48

Edukacin Komisija 243, 356

Egiptas 280, 281, 284, 317; žr.

Egypt

Egipto prekyba 281

Egipto kis X, 273, 280

Egypt 329; žr. **Egiptas**

Ehrenkreutz St. 13, 15, 19

Eišišk s 235

Elb s up 299

Engelman M. 183

Erelis J. B. 179

Essen W. 179

Estija 252

Estreicher St. 15

Etnografin Lietuva 24, 207, 211

Europa 97, 123, 185, 254, 301-303,

313, 314, 316-320, 330; žr. **Eu-**

ropo

Europ 329; žr. **Europa**

Europos rinka 212

Europos tautos 74

Europos kis 319

Europos žem s kis 290

Fijalek J. 177

Finlandia 159

Flandrija 302, 304, 308, 309, 312, 313

Florence 329; žr. **Florencija**

Florencija 302-304; žr. **Florenze**

Frankfurtas, a. Main 313

Frank valstyb 287, 290, 291

Fugger 315, 329

Fugger šeima 302

Gabrialavius Stanislovas kan.
66, 67

Gadon Wl. 179

Gardinas 44, 103, 211, 214, 227,
235, 240, 241

Gardino ekonomija 214, 216, 219

Gardino gubernijos bajorai 255, 256,

Gardino seimas 103-109, 112 113

Gaška Jonas, Liet. Brastos kašte-
lionas 106

Gediminas 8

Genova 301, 303, 305, 317

Gerlach J. 15, 19

Gerosios Vilties iškyšulys 317

Gibraltaras 303, 317

Gimtasis Kraštas 179

Gloger Z. 179

Gorskii A. 182

Gorzycki K. 179

Gotlando sala 304

Graikija 283, 284, 296; žr. **Greecc**

Graikijos kis 273, 281

Graik apeig krikš ionys 89

Gratsiankii N. 182

Greece 329; žr. **Graikija**

Grekov B. 182

Gudavius E. 16, 20, 179

Gudijos Lietuvos žem s 24, 207;
žr. **Lietuvos Gudija**, 221

Gvin ja 317

Hamburgas 302, 313

Hamburgo pirkliai 308

Hammurabio kodeksas 20

Hanza 302 305, 313

Hejnosz TV. 19

Henrikas Valois; žr. **Valois**

Henrikas

Henriko artikulai 336

Hilderbrand Bruno 277

Historische Studien 179

Holšteinas 226

Horodl 29

Horodl s privilegija 29, 30

Horodnica, miestelis 240, 241, 243

Iakubovskii I. 184

Indija 316, 317, 322-323

Indijos Kompanija 323

Inglot S. 179

Ispanija 284, 314, 318, 319**Istorija 16, 20, 178-179****Italija VI, 39, 226, 301, 303, 306,
307, 313, 314, 316 317, 319, 323****Italijos miestai 3io**

Ivaniukov I 183

Ivinskis Z. 179

Jablonskis K. 17, 21, 48, 176-179

Jablonskyt -Petkeviien J. 14

Jakubowski J. 14

Janulaitis Augustinas 8, 15, 18-
20, 179, 221**Japonija 317****Jaroševius J. (Jaroszewicz J.)
9, 10****Jasinskis 11****Jauskas 222****Jazyłcoznanie 19****Jelski A. 179****Jzuit Kolegija Vilniuje 78**Jogaila, did. Lietuvos kunigaikš-
tis 26-29, 196**Jogailai i gimin 210****Jogailos dvarai 251****Jogailos laikai 32, 42, 76****Jogailos privilegija 29****Joniškis 221, 222, 240**

Jonynas Ignas 15, 19

Jucevius L. A. (Jucewicz) 179

Juas M. A. 176, 178, 179 184 žr.

Juodoji j ra 303 316, 317**JURAGAS BENDIKTAS 108**

Jurgla K. B. 180

Jurginis J. 16, 18, 20, 180

Kaboras Jonas 319

Kadikšas, miestas 319**Kald savait 200****Kalkuta 317****Kaltinai 194****Kamenecas 235**

Kamieniecki W. 20, 180

Kamiski A. 180

Kantrimas Kazimieras 7

Karaliau ius 231, 247, 266

Karolis Didysis 254, 295, 296

Karolis Martelis 299

Karolis V 318

Karolis XII 211

Karpis 251

Kasakauskas, Vilniaus vysk. 251

Kaspijos j ra 316**Katalik Bažnyia 27-29, 33 ; žr.
Bažnyia****Katalik Bažnyia Lietuvoje SI****Katalik Bažnyios teis 75**

Katkus M. 180

**Kaunas 6, 12, 14, 15, 18-20, 126,
157, 159, 161, 165, 176, 177, 179-
181, 211, 222, 235, 237, 265, 302,
304****Kauno gubernijos bajorai 255, 256****Kauno pavietas 215**Kazimieras (Jogailaitis), didysis
Lietuvos kunigaikštis 8, 32, 36-38,
41, 75, 132, 169, 171, 268, 269**Kazimiero dovanojimo aktai 176****Kazimiero Jogailaiio laikai 44****Kazimiero 1447 m. privilegija IX,
3, 8, 18, 31-33, 35, 36, 39, 47,
194, 195, 196****Kazimiero Teisynas 20, 37, 38,
47, 61****Kernav 235**

Kstutis 26

Ktrzyski W. 180

Kiaupa Z. 180

Kijevas 11, 12, 21, 37**Kijevo Rusija 24, 76****Kijevo Rusijos teis 13****Kijevo vaivadija 109, 207****Kijevskija TJniversitetskija Izve-
stija 11****Kinija 316, 320****Kipro sala 281**

Kirilov A. 183

Klaip da 211, 265**Klešiliai 235**

Klimas P. 180

Kobrine 235**Kobrin s ekonomija 216**

Kolumbas 317

- Koneczny F. 180
 Konstantinas Didysis 292
Konstantinopolis 317
 Kokanyi K. 15 20
 Kornilov A. 183
 Kortesas Ferdinandas 318
 Korzon T. 180
 Ko ciałkowski St. 180
Kosciuškos sukilimas 259
 Kotryna II 250, 251
 Krasauskait M. 180
 Krasauskas Kapolas V, VII
Kraži seni nas 19
Kretos sala 281
 Kri evskis Kir d jus 106
Krimo karas 254
 Kry ževi ius V. 180
Kryžiaus karai 301, 317
Krokuva 5, 13, 18, 20, 78, 121, 177-181
Kur šas 256
 Kut r zeba St. 177
Kuz mait J. 180
*Kwartalnik Historii Kultury Mate-
 rialnej 181*
Kwartalnik Historyczny 181
Kwartalnik Litewski 179
- Labradoro pusiasalis 319**
 La ppo J. 12, 18, 20, 66-68, 71, 76,
 97, 98, 100, 102, 103, 105-107,
 113-115, 119, 125, 126, 157, 159,
 161, 165, 177, 180
 La ppo-Danil evskii A. 163
Lašišin , up 240
Latgala 252
Latvija 252, 266
Latvijos uostai 266
 La w John 323, 324
 La zut ka S. 16, 20, 21
Leiden 21
Leipcigas 7, 180
 Le levelis Jo achimas 6, 7
Leningradas 180
**Lenkija 28, 33, 39, 41, 44-47, 52,
 75, 76, 96, 100, 103, 107, 109-113,
 120, 207-210, 233, 308;žrPoland**
Lenkijos bajorai 75
- Lenkijos ekonomijos 220**
Lenkijos statymai 8, 9, 78, 111
Lenkijos statym kodeksai 12
Lenkijos kancleris 342
Lenkijos karalija 250, 260, 261
Lenkijos karalius 32, 121
Lenkijos krašto dignitoriai 353
Lenkijos kunigaikš iai 33
Lenkijos lauko etmonas 342
Lenkijos praeitis 5
Lenkijos prekyba 266
Lenkijos provincija 12, 14
Lenkijos r mininkas 336
Lenkijos teis 6, 9, 14, 75, 76, 111
Lenkijos Tribunolas 114
Lenkijos valstie iai 220
 Leontovi ius (Leontovi) F. J.
 11, 183
 Leshtchenko R. 21
Liaudiški dvaras 215
Liepoja 266
Liepojos uostas 266
**Lietuva IX, X, 5-15, 19, 21-30, 32-
 36, 39, 43-48, 50, 59, 63, 67-70,
 72-78, 86, 95-98, 100, 101, 103,
 107, 109-113, 115, 116, 120, 123,
 124, 151, 152, 175-181, 185, 186.,
 188, 189, 192, 193, 196-198, 203.,
 205-215, 218, 221, 225, 226, 229,
 234, 235, 237-247, 249-255, 257-
 259, 261-267, 308, 331, 333**
Lietuvi Enciklopedija 16, 19
Lietuvi Fondas VII
**Lietuvi Katalik Mokslo Akade-
 mija IV, V, VIII**
Lietuvi seimas Naugarduke 114
Lietuvi Tauta 178
Lietuvos administracija 71
**Lietuvos administracinis padalini-
 mas 207**
Lietuvos Aidas 15, 19
Lietuvos atstovai 255
**Lietuvos bajorai 26, 27, 29, 34, 46,
 50, 65, 71, 72, 75, 81, 177, 207,
 245, 252, 255-256, 260**
Lietuvos bajorija 113, 114, 117
Lietuvos baudžiauninkai 245
Lietuvos Brasta 64, 106, 108, 235

- Lietuvos Brastos ekonomija 214,
 216, 219
 Lietuvos Brastos seimas (1544) 64,
 65, (1566) 99-102, 154, 156
 Lietuvos Brastos vaivadija 108, 207
 Lietuvos didikai 24, 48, 64, 68,
 75, 177
 Lietuvos didysis kunigaikštis 63, 65,
 113, 114, 120, 122, 208, 214, 216
 Lietuvos didžioji kunigaikštija 53,
 67, 81, 95, 104, 106, 113, 130, 252 ;
 žr. Didžioji Lietuvos Kuni-
 gaikštija
 Lietuvos didžiosios kunigaikštijos
 bajor laisv s 81
 Lietuvos didžiosios kunigaikštijos
 gyventojai 79, 80, 128
 Lietuvos didžiosios kunigaikštijos
 seimas 81
 Lietuvos didžiosios kunigaikštijos
 teritorija 32
 Lietuvos dvarininkai 245, 251,
 256, 257, 259
 Lietuvos ekonomijos 217, 219, 223,
 224, 226
 Lietuvos eksportas 265
 Lietuvos etmonas 118
 Lietuvos fabrikai 104, 241
 Lietuvos geležinkeliai 266
 Lietuvos gubernijos 256
 Lietuvos Gudija 211 ; žr. Gudijos
 Lietuvos žem s
 Lietuvos statymai 8, 9, 46, 64,
 78, 95, 97, 98, 110, 111, 117
 Lietuvos statym kodeksas (rinki-
 nys) 73, 77, 95, 99, 122, 127
 Lietuvos istorija VII, 6, 11, 13, 22,
 23, 25, 67, 107, 176, 177, 209
 Lietuvos istorijos terminai VII,
 333-450
 Lietuvos kaimai 246
 Lietuvos kancleris 118, 119, 126,
 342
 Lietuvos kariuomen 71, 76, 101
 Lietuvos klimatas 257
 Lietuvos krašto dignitoriai 353
 Lietuvos kunigaikš iai X, 24, 33
 Lietuvos laisv s 118
 Lietuvos lauko etmonas 118, 342
 Lietuvos-Lenkijos statymai 113,
 233
 Lietuvos-Lenkijos padalinimas X,
 206, 244, 246, 247, 250
 Lietuvos-Lenkijos pasienis 106
 Lietuvos-Lenkijos respublika 111,
 112
 Lietuvos-Lenkijos seimas 96, 112
 Lietuvos-Lenkijos sostas 210
 Lietuvos-Lenkijos suliejimas 19
 Lietuvos-Lenkijos unija 99, 110, 113,
 150
 Lietuvos-Lenkijos valdovas 210
 Lietuvos luomai 64, 65, 72, 96
 Lietuvos Metrika 43, 66, 176
 Lietuvos miestai 67, 75, 235-237
 Lietuvos nepriklausomyb 72, 96
 Lietuvos padalinimas 20, 25
 Lietuvos papro i teis 25
 Lietuvos pavietai 72, 122
 Lietuvos paviet bajorija 115
 Lietuvos paviet seimeliai 113
 Lietuvos pilie iai 39, 101
 Lietuvos pilietyb 101
Lietuvos praetis 5, 25, 179, 181
 Lietuvos pramon 234, 239, 241, 242
 Lietuvos prekyba 243, 264-267
 Lietuvos raštin s kalba 77
 Lietuvos-Rusijos siena 265
 Lietuvos santvarka 8, 32, 36, 63,
 72, 75, 76
 Lietuvos seimai 114, 115
 Lietuvos seimeliai 252, 255
 Lietuvos senatoriai 117
 Lietuvos seim nutarimai 74
 Lietuvos spaustuv s 241
 Lietuvos Statutai VII, IX, 1, 3,
 5, 6-171
 Lietuvos švietimas 116
 Lietuvos Švietimo ministerija 12
 Lietuvos teis 6-11, 14, 26, 30, 32,
 38, 43, 44, 63, 68, 74, 76, 97,
 116, 118, 196
 Lietuvos teisi sargas 124
 Lietuvos teritorija 23, 32, 33, 47, 96,
 112, 127, 212, 265
 Lietuvos kio istorija 275

- Lietuvos** kis 203, 209, 211-213, 215, 234, 238, 239, 242, 244, 245, 263, 267
- Lietuvos urdijos** 242
- Lietuvos vaivadijos** 107
- Lietuvos vaivadij seimeliai** 114
- Lietuvos valdininkai** 242
- Lietuvos valdžia** 206
- Lietuvos valstieiai** 221, 260
- Lietuvos valstyb** 8, 12, 13, 14, 15, 22, 24, 29, 32, 36, 41, 46, 48, 64, 79, 98, 101, 105, 109-111, 113, 114, 116, 124, 193, 206, 208, 234
- Lietuvos valstyb s herbas** 127
- Lietuvos valstyb s iždas** 125
- Lietuvos valstyb s kanceliarija** 115, 117, 118, 124, 115, 125
- Lietuvos visuomen** 26, 244
- Lijonas (Lyon)** 303, 327
- Lind S. B.** 6, 20
- Lisabona** 319
- List Fe.** 278, 279
- Litauen X**, 171, 172, 269, 270; žr. Lietuva
- Litauische Statute IX**, 155
- Literat ra ir Menas** 16, 20
- Lithuania X**, 159, 160, 169-171, 268, 269; žr. Lietuva, Litauen
- Lithuanian diets** 150; žr. Lietuvos seimai
- Lithuanian State** 154; žr. Lietuvos valstyb
- Liubavskis M. K. (Liubavskii)** 11 21, 65, 183
- Liublino seimas (1569)** 9, 106, 107-110, 112-115
- Liublino unija** 8-10, 12, 14, 15, 19, 32, 35, 73, 96, 111-114, 116, 120-122, 170, 181, 208-210, 236, 348
- Liudvikas XII** 323
- Liuteris M.** 309
- Livonija** 39, 69, 72, 77, 100, 101, 105, 159, 206, 256, 334
- Livonijos ordinas** 23
- Lyda** 235
- Lodz** 180
- Loewe Karl von** 21
- Lombardijos miestai** 303
- Londonas** 180, 302, 313, 319, 324
- Londono Hanza** 302
- Łowmia ski H.** 180
- L beckas** 302, 304, 305, 313
- Luzijana** 323
- Lvovas** 14, 19, 20
- Lvovo universiteto biblioteka** 43
- Maciejowski W. A.** 6, 7, 180
- Mackevičius Andrius** 108
- Madeiros sala** 317
- Magdeburgo teis** 14, 67, 68, 74, 75, 85, 136, 228, 236
- Magnus Ducatus Lituaniae** 159
- Mainas** 313
- Maišiogala** 235
- Maksimeiko N. A.** 12, 21
- Maksimilijonas Habsburgas** 120
- Malinovskis I.** 11, 21
- Mamoni i spaustuv Vilniuje** 125-127
- Marco Polo** 317
- Mar nas R.** 221, 180
- Marksas** 319
- Masalskis** 251
- Maskva** 8, 11, 21, 35, 39, 46, 48, 49, 69, 70-72, 77, 100, 101, 104, 105, 107, 116, 206
- Maskvos karai** 236
- Maskvos kareiviai** 214
- Maskvos kariuomen** 69
- Maskvos universitetas** 7, 10
- Maskvos valstyb** 11
- Masovia** 159; žr. Moz rija
- Matulaitis St.** 180
- Medi i (Medi i)** 315
- Medi i bankai** 274, 303
- Medi i šeima** 302
- Medininkai** 194
- Meksika** 318, 320
- Merkin** 235
- Merkin s dvaras** 234
- Mickiewicz A.** 181
- Mikalauskas Antanas** 15, 20
- Mikalojus I.** 253
- Milanas** 303, 304
- Milovidov** 183
- Minskas** 17, 21, 48, 180, 235

- Minsko seimas** (1564) 71
Minsko vaivadija 108, 207
Mykolas Žygimantaitis 36
Mlynarski 15
Mogiliavas 235
Mogiliavo ekonomija 214, 216, 219, 224
Moluk salos 317
Mooka Kh. 183
Mosioki H. 180
Mozrija 39; žr. **Maso via**
Mstislavo vaivadija 108, 207
Mulevius L. 180, 181
Münchenas 181
Muravjovo gadyn 180, 260
M s Tautosaka 180
M s Žinynas 179
- Nagurskis Kajetonas** 251
Napoleonas 247-249, 260, 328
Napoleono statymai 250
Napoleono kodeksas 26, 249, 263
Napoleono laikai 252
Narbutas T. 6
Naugardukas 235
Naugarduko vaivadija 108, 207
Nemokanonas 8, 75
Nemunas 240, 265, 266
Nemuno Kraštas 16
Nevžis 41
Neu Yorkas 20
Niderlandai 308
Nilo slėnis 280
Norvegija 313
Novitskii I. 183
- Ochma ski J.** 181
Oginskiai 230
Oginskis Mykolas 252
Okinshevich L. 20
Olandija 241, 302, 319, 322, 323
Oland Ryt Indijos bendrov 322
Opalinskis, rašyt. 211
Osteuropäische Forschungen 181
Ostkogiškis Konstantinas 4
Ostrovickis Povilas 66, 67
- Pabaltijys** 265
Pabaltijo kraštas 304
Pacai 230
Pado up 294
Paduvos universitetas 68
Pakakis P. 181
Palanga 194
Palenk 32, 37, 76
Palenk s vaivadija 109, 207
Palermas 310
Palestina 261
Palestinos uostai 301
Paug Mykolas 222
Paryžius 241, 310, 324
Pashuto V. 183
Pasvalio apylink s 225
Paviet seimeliai Lietuvoje 207
Pawlik St. 181
« Pax Romana » 284
Perekopo Ordos 39
Permo lanka 317
Persija 303, 316
Peru 318
Perugia VI
Peterburgas (St. Peterburgas) 11, 21, 178, 179, 181; žr. **Petrapolis**
Petrapolis 7, 8, 18, 256; žr. **Peterburgas**
Piazza della Pilotta V
Pieta [Piczeta] V. 11, 17, 181, 183
Piekoski skis Pr. 13, 14, 18-20, 49, 70, 73, 78, 98, 177
Piet Amerika 320
Piet vandenyno bendrov (1711) 323-324
Piliavos uostas 211
Pilypas, Pranc zijos regentas 323
Pinskas 235
Piren j pusiasalis 319
Pirmasis Lietuvos Statutas IX 3-68
Piza 301
Pizzaras Pranciškus 318
Plateris Aleksandras 15, 17, 19, 20, 49
« Pliniana » spaustuv VI
Pociecha W. 181
Pokhilevich D. 183
Poland, Polen 170, 172; žr. **Lenkija**

- Polnisch-Litauische Union** 150
Polockas 37, 70, 169, 171
Polocko privilegija 47
Polocko vaivadija 108, 207
Polonia 159 ; žr. Lenkija
 Poniauskas 251
 Poniauskis Stanislovas Augustas 222-224, 226, 238, 269, 270
Pon Taryba 37-41, 44-47, 53, 63, 65, 66, 72, 101, 103, 106-108, 154 ; žr. Council of Nobles, Adligen Eat
Portugalija 319
 Poška Dionizas 246
 Povilas 1251
Poznan 5, 8, 10, 19, 48, 181
Praeitis 179
Praga 21, 239
     Pranc zija 210, 226, 288, 290, 294, 295, 301, 302, 306-309, 312, 318, 319, 321, 323-326
Pranc zijos miestai 310
Pranc zijos skolos 324
Pranc zijos up s 303
Pranc z kolonijos 323
Pranc z revoliucija XI, 273, 315, 320, 325
Pravoslav Bažny ia Lietuvoje 8, 29, 75
Prienai 247
 Prochaska A. 177, 181
 Protasevi us Valerijonas, Vilniaus vysk. 106-108, 115
 Provins, miestas 303
 Pr sija (Pr sai) 39, 159, 178, 182, 247, 248, 265, 266, 308
Przegl d Historyczny 20, 181
Przygodne Słowa 19
Pskovas 39
 Ptaszyc ki L. L. 20-21
 Ptaszyc ki St. 13, 15, 20
Punia 235
Punsko seni nija 215
 Racz y ski Ed. 5
 Rad n 235
 Radvil ai 216, 230, 240
 Radvil as, sukil lis 222
 Radvil as Krištupas 118
 Radvil as Mikalojus 118
 Rakowski K, 181
Raseiniai 194
Raseini apylink s 194
 Raudeli nas V. 19-21
Raudonoji j ra 317
 Redkin P. 8
Reinas, up 294, 299, 302, 303
Riazan 39
 Rimka A. 181
Ryga 19, 211, 231, 266, 304
Rygos uostas 266
Rytai 280, 301, 305, 308, 316, 317
Ryt Europa 303, 307, 308
Ryt Indija 137
Ryt Indijos bendrov 323
Ryt Kompanija 322
 Rodbert 279
 Roizijus Petras 68, 74, 75
Roma IV, V, VII, 16 19, 178, 282, 283, 284, 285, 288, 296
Rome 329 ; žr. Roma
 Romer E. 181
Romisches Recht 156; žr. Romos teis
Romn -Liepojos geležinkelis 266
Romos Apeig krikš ionys 89
Romos finans istorija 274
Romos imperija 295
Romos statymai 18
Romos teis 8, 9, 14, 68, 74, 123
Romos kis X, 273, 281
Romos valstyb 283
 Rotundas Augustinas 66-68, 108, 115
Rumiancev biblioteka Petrapi-lyje 8
Rus 12
 Ruseckas K. 181
Rusija 6, 11, 210, 245, 246, 249, 250, 252-257, 261, 265, 266, 313
Rusijos bajorai 255
Rusijos baudžiauninkai 245, 250
Rusijos bendrov s 322
Rusijos dvarininkai 245
Rusijos imperija 18, 265

- Rusijos istorijos draugija 10**
Rusijos teis 11, 13, 76
Rusijos valdininkai 255
Rusijos valstiečiai 221
Rusijos valstyb 265
Russia 159, 170 270 ; žr. Rusija
Russkaja Pravda 13, 24, 76
Russland, 8, 172 ; žr. Rusija
Rus archeografin Komisija 18
- Saale 299**
Sachara 275
Saksonijos teis 68
« Saksonijos Veidrodis » 14, 75
Saksonijos Veidrožio teis 74, 75
Samogitia 159 ; žr. Žemaitija
Sapiega Leonas X, 118, 119, 122,
124-127, 159-161, 164, 165, 171,
172 179, 234
Sapiegos 216, 230
Sapiegos Leono herbas 127,
Savickis V. 181
Seim of Brasta 170 ; žr. Lietuvos
Brastos seimas
Seim von Brasta (1544) 172 ; žr. Lie-
tuvos Brastos seimas
Seim of Vilnius 169-170; žr. Vilniaus
seimas
Seim von Vilnius (1514) 172 ; žr.
Vilniaus seimas
Selci Umbro VI
Selickis Bagdonas 108
Semkowicz Wł. 177, 181
Sevilija 319
Silezija 308
Sinajaus kalnai 281
Sirija 281, 303, 316
Sirijos uostai 301
Skolka Jonas 108
Škotija 289
Skrebotiškio sandelis 225
Skrebotiškis 215
Slanymas 131, 235, 346
Sliesorinas F. 181
Sluckas 240, 216
Smolenskas 169, 171
Smolensko privilegijos 37
Smolensko vaivadija 207
- Sobieskiai 216**
Sobieskis Jonas 219, 221
Sokolinskis Povilas 108
Sokolowski A. 177
Soikovas V. 6
Stanislovas Augustas Poniatov-
skis 220, 221 ; žr. Poniatovskis
Stanislovas Augustas
Stanislovavius Petkas 108
Stankevius VL. 20
Starovolskis 211
Steckavius Jonas 108
Stepanauskas L. 20
Stettin žr. Štetinas
St. Gotthardas, kalnas 305
Stolipino žemės reforma 290
Stralsundag 302
Strasburgas 304
Suvalkija 246, 247, 263
Suvalkijos kininkai 263
Suvalkijos valdininkai rusai 250
Suvalkijos valstietis 263
Suvalk kraštas 248, 249
Svirskis Lukošius 107
Svisloius 243
Szujski J. 177
- Šampanija (Champagne) 303**
Šapoka Adolfas 15, 21, 181
Šemetas Melchioras, Žemaičių
kaštelionas 106, 107, 115
Šiauliai 179, 214, 221, 240, 265
Šiauli ekonomija 216, 219, 225, 228
Šiauli ekonomijos sukilimas 221,
222, 227
Šiaurės Europa 313
Šiaurės jūra 302, 303
Šlipas Jonas 15, 21
Štetinas 302, 313
Švedija 210
Šveicarija 289
Šviesa 203, 266
Švitrigaila 30, 31
Šv. Jono Bažnyčia Vilniuje 68
- Talino uostas 266**
Taubenschlag R. 21
Taustales 12

- Tautos Praeitis* 16
Teis 15, 19, 20
Theiner A. 178
Tilž 179, 265
Tilž s taika (1807) 247, 248
Tiškevi ius Antanas, vysk. 234
Tiškevi ius Jurgis, Lietuvos Bras-
tos vaivada 106
Tiškevi ius Y. 243
Tizenhauza S A. 223-227, 238-243,
 265
Tyla A. 180
Tyszkiewicz E. 181
Tovstolis 12
Trakai 30, 235
Trak kaštelionas 118
Trak vaivada 29
Trak vaivadija 107, 207
Tre iasis Lietuvos Statutas IX, X,
 3-171
Troyes, miestas 303
Troja 214
Truska L. 181
Tschechoslowakei 172; žr. **ekija**
Turkestanas 316
Turowski K. J. 5
Tver 39
- Ukmerg** 215, 235
Ukmerg s seimelis 252
Ukmerg s seni nija 215
Ukraina 266
Union of Lublin 170 ; žr. **Liublino**
unija
Upyt s apskr. 181
Upyt s pavietas 181, 215
Utena 235
Užgav ni savait 200
Užnemun (Suvalkija) 246-250, 252,
 260, 262
Užnemun s kis 248
Užnemun s valstie iai 261
Užvolgis 39
- Vabalninkas** 181
Vairas 179
Vakarai 26, 29, 68, 252, 263, 280,
 308, 319, 320
- Vakar Europa** 29, 66, 73, 97, 101,
 154, 177, 185, 209, 232, 236, 244,
 246, 247, 251-252, 264, 265, 287,
 290, 297, 303, 307, 308, 316
Vakar Europos valstyb s 26
Vakar id jos 252
Vakar Indija 317
Varar Kompanijos bendrov 323
Valak reforma 175, 176, 190, 197,
 198, 217
Valan ius Motiejus, vysk. 66
Valavi iai 216
Valavi ius Eustachas 118, 119,
 124, 171, 172
Valikonyt J. 20
Valkaviskas 116, 235
Valkavisko seimas (1582) 115, 116
Valkinink giria 202
Valois Henrikas 77, 112, 113
Valstyb s nuosavyb 215
Van de Borse 303
Varniai 194
Varpas 213, 266
Varšuva 5-7, 14, 18-20, 178-182,
 241, 243
Varšuvos konfederacija 112, 123
Varšuvos kunigaikštija 247-249,
 263
Varšuvos seimas (1570 m.) 112,
 (1578 m.) 114, (1579-1580) 114,
 (1582) 117, (1585) 117
Vasco da Gama 317
Vasilevskien J. 21
Veliuona 235
Velyk savait 200
Venecija 301, 303, 305, 310, 314, 317
Vengrija 314
Veryha-Darevskis A. J. 181
Veselosvkis S. 182
Vestfalija 294
Vidurin Europa 314
Vidurio Europos teis 68
Viduržemio j ra 302, 305, 314,
 317, 319
Viena 178
Vilkija 235
Vilniaus akademija 116
Vilniaus Archeografin komisija 176

- Vilniaus gubernijos bajorai 255, 256**
Vilniaus J zuit kolegija 116
Vilniaus kaštelionas 118
Vilniaus kraštas 213
Vilniaus laikrašiai 246
Vilniaus miestiečiai 82, 98, 132
Vilniaus pavieto teisėjai 67
Vilniaus privilegija 29
Vilniaus seimas (1514, 1522) 48,
154, 156, (1547) 65, (1551) 65, 66,
(1554) 68, (1553) 69, (1561) 69,
(1563) 69, 70, 94, (1565-1566)
71, (1580) 114, (1584) 117
Vilniaus seimelis 252
Vilniaus spaustuvės 124
Vilniaus statin 338
Vilniaus universitetas 5, 7, 9, 10, 116
Vilniaus vaivada 29, 44, 118
Vilniaus vaivadija 107, 207
Vilnius 8, 10, 15, 16, 18-21, 27, 28,
32, 39, 42, 56, 65, 68, 94, 106,
108, 125, 127, 132, 169, 176, 178-
182, 201, 211, 221, 234, 235,
237, 240, 243, 256, 266
Visby, miestas 302, 304
Višniaveckis Mykolas 214
Vitebskas 37, 169, 171
Vitebsko privilegija 47
Vitebsko vaivadija 107, 108
Vyriausias Lietuvos Tribunalas 114,
116, 123, 147
Vysla 266
Vytautas 26, 29, 30, 32, 41, 193
Vytauto laikai 24, 32, 36, 42, 43,
44, 47, 76, 193
Vytauto laiškai 24
Vladimirskii-Budanov M. T. 182
Vladislovas Varnietis 32
Vladislovas IV Vaza 219
Vokiečiai 314
Vokiečių miestiečiai 75
Vokiečių Ordinas 36
Vokiečių Ordino išdininkas 342
Vokietija 75, 241, 265, 266, 288-
290, 294, 301, 307-309, 312, 314,
320, 321, 325, 326
Vokietijos miestai 309
Vokietijos universitetai 107
- Vokietijos uostai 266**
Volinija 23, 32, 37
Volinijos vaivadija 109, 207
Volodkavius Martynas 66, 67,
108
Warszawski M. 181
Wat Tyler 309
Watt James 327
Weber Max 308, 312, 319, 320
Western Europe 154 žr. Vakar
Europa
Wieczorek Wl 181
Zabellii 12
Zabko-Potopowicz A. 182
Zamojskis 233
Zigmantas I 15, 21; žr. Žygimantas
Senasis
Zigmantas III Vaza X, 119-122,
124, 127, 156, 157, 159, 161, 235
Zigmanto III Vazos portretas
127, 160
Zigmanto III Vazos privilegija
161, 163
Zürichas 181
Žadeikiai 225
Žadeikių sandėlis 225
Žagar 221
Žalgirio mūšis 29, 30
Žemaičiai 36, 41, 42, 47, 103, 108,
171, 191, 193, 203, 204, 207,
213, 250; žr. Žemaitija
Žemaičiai bajorai 99
Žemaičių privilegija IX, 3, 36, 41,
42, 47
Žemaičių seniūnas 42
Žemaičių seniūnija 108, 208
Žemaičių separatizmas 42
Žemaičių sukilimas 24
Žemaičių teisė 41, 99
Žemaičių vyskupas 75
Žemaičių vyskupija 194
Žemaičių vyskupijos nutarimai 68
Žemaičių žemės 99, 194
Žemaitija 12, 159, 169, 180; žr.
Žemaičiai

- Žemaitijos miestai** 180
Žem tvarka ir Melioracija 178
 Ževuskis 242
 Židinys 15, 21
Žiežmariai 235
     Žygimantas Augustas X, 48, 65,
         69-71, 74, 82, 94, 99, 103-106,
         124, 132, 192, 198, 210, 268, 269
     Žygimantas de alte 171, 172;
     žr. Žygimantas Senasis
 Žygimantas K stutaitis 30-32, 36
 Žygimantas Senasis 43, 48-50,
     64, 65, 124, 132, 154-156 žr. Zig-
     mantas I
Žygimantas the Old 170; žr.
     Žygimantas Senasis
Žygimanto Augusto valak reforma
     175, 176, 197, 198, 217
Žygimanto K stutai io laikai 44
Žygimanto K stutai io privilegija
     30, 31
 Žmogus 182
 Žostautait P. 182

LIETUVI KATALIK MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I	tomas, 542, psl., Roma ² 1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, II	tomas, 486 psl., Roma ² 1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, III	tomas, 526 psl., Roma ² 1972	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV	tomas, XV-321 psl., Roma 1961	8 dol.
Suvažiavimo Darbai, V	tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI	tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII	tomas, XV-427 psl., Roma 1972	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII	tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	20 dol.
Suvažiavimo Darbai, IX	tomas, spausdinama	
Suvažiavimo Darbai, X	tomas, ruošiamo spaudai	
Metraštis, I	tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	8dol.
Metraštis, II	tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	8dol.
Metraštis, III	tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	8dol.
Metraštis, IV	tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	16dol.
Metraštis, V	tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	16dol.
Metraštis, VI	tomas, spausdinama	
A. Dambrauskas-Jakštas, Užges Žiburiai,	XVI-502 psl., Roma ² 1975.	16dol.
A. Ku as, Kun. Antanas Staniukynas,	XVI-208 psl., Roma 1965.	6dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odis ja,	XVI-384 psl., Roma 1970.	14dol.
A. Baltinis, Vysk. V. Borisevi iaus gyvenimas ir darbai,	XII-178 psl., Roma 1975.	8dol.
J. Eretas, Valan iaus šviesa už mari . Pranciškaus Juro ir jo bendrinink gyvenimas bei veikla, paruošta spaudai.		
J. Gasi nas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.		
Pr. Gaida, Arkiv. T. Matulionio gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.		
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokie i literat roje, XIX-172 psl., Roma 1967.		6 dol.

- J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvi literat roje, I t.,
-406 psl. Roma 1973. 14dol.
- J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvi literat roje, II t.,
-500 psl., Roma 1977. 20dol.
- VI. Kulbokas, Lietuvi literat rin kritika tremtyje, spaus-
dinama.
- J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl.,
Roma 1958. 5dol.
- Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status
Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl.,
Roma 1971. 20dol.
- Fontes Historiae Lituaniae, vol. II: Relationes status
Dioecesium in magno Ducatu Lituaniae, baigiama
spausdinti.
- K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., -614 psl.,
Roma 1975. 16 dol.
- K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., 1-463 psl.
- K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., ruošiama spaudai.
- Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t. : Lietuvos istorija (Iki
Vytauto Didžiojo mirties), baigiama spausdinti.
- Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, II t., ruošiama spaudai.
- A. Salys, Rinktiniai Raštai, I t. spausdinama.
- A. Salys, Rinktiniai Raštai, II t. paruošta spaudai.
- A. Maceina, Filosofijos kilm ir prasm , II-328 psl. Roma
1978. 16 dol.

Užsakymus si sti šituo adresu :

L.K.A. Akademijos Reikal Ved jui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
I T A L I A